

PONTICA

7

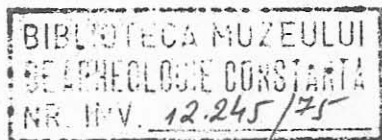

1974
MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1974

7

MUZEUL DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA

PONTICA

1974

Volum scanat și prelucrat de Răzvan Petcu (razvan.arheo@gmail.com)

© Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța

Redactor responsabil

Dr. ADRIAN RĂDULESCU

SUMAR

SOMMAIRE

INHALT

STUDII ȘI COMUNICĂRI.

ETUDES ET COMMUNICATIONS SCIENTIFIQUES.

STUDIEN UND MITTAILUNGEN.

A. PETRE	— Geții și dacii din Scythia Minor, documentați în izvoarele scrise, de la Sofocle la Solinus	9
	— Les Gètes et les Daces de Scythia Minor documentés dans les sources écrites depuis Sophocle jusqu'à Solinus	9
	— Belege über die Geten und Daker aus Kleinschythien in den schriftlichen Urkunden von Sophokles bis Solinus	9
DARDU NICOLAESCU-PLOPȘOR	— Studiul antropologic al osemintelor incinerate din necropolele geto-dacice de la Bugeac .	27
	— L'étude anthropologique des ossements incinérés des nécropoles géto-daciques de Bugeac	27
	— Anthropologische Untersuchung der eingesicherten Gebeine aus den geto-dakischen Nekropolen von Bugeac	27
D. TUDOR	— Noutăți epigrafice despre C. Arrius Antoninus, consularis Daciae et Dalmatiae și despre P. Helvius Pertinax, consularis Daciae	39
	— Nouvelles épigraphiques sur C. Arrius Antoninus, consularis Daciae et Dalmatiae, et P. Helvius Pertinax, consularis Daciae . .	39
	— Epigraphische Neuigkeiten über C. Arrius Antoninus, consularis Daciae et Dalmatiae, und über P. Helvius Pertinax, consularis Daciae	39

BUCUR MITREA	— Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfârșitul secolului al VI-lea	49
	— Les monnaies et l'écroulement de Dinogétia à la fin du VI-e siècle	49
	— Die Münzen und der Verfall von Dinogetia Ende des 6.Jh.	49

NOTE ȘI RAPOARTE

NOTES ET RAPPORTS

BERICHTE UND KURZBECHT

M. IRIMIA	— Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar. (Cu privire specială asupra Hallstatului în Dobrogea)	75
	— Les recherches archéologiques de Rasova-Malul Roșu. Rapport préliminaire. (Comprenant des considérations sur la Hallstatt en Dobroudja)	75
	Über die archäologischen Forschungsarbeiten in Rosova-Malul Roșu. (Unter besonderer Bezugnahme auf die Hallstattzeit in der Dobrogea.)	75
C. PREDA	— În legătură cu circulația staterilor din Cyzic la Dunărea de Jos	139
	— Sur la circulation des statères de Cyzique au Bas-Danube	139
	— Über den Umlauf, der Statere aus Kyzikos an der Unteren Donau	139
R. OCHEȘEANU	— Le trésor de monnaies macédoniennes de bronze découvert à Pelin. Note préliminaire.	147
MARIA MUNTEANU	— Cîteva inscripții tomitane inedite	159
	— Quelques inscriptions inédites de Tomi	159
	— Einige unveröffentliche Inschriften aus Tomis	159
N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	— Morminte elenistice și romane descoperite în zona de nord și nord-vest a necropolei callatiene	169
	— Tombeaux hellénistiques et romains découverts dans la zone du nord et nord-ouest de la nécropole callatienne	169
	— Funde von hellenistischen und römischen Gräbern im nördlichen und nordwestlichen Teil der Nekropole von Callatis	169
C. SCORPAN	— Note sur les fouilles de souvegarde de Callatis — 1971	191
R. OCHEȘEANU	— Cîteva monede ptolemaice și alexandrine descoperite în Dobrogea	199
	— Quelques monnaies ptolémaïques et alexandrines découvertes en Dobroudja	199
	— Einige in der Dobrudscha gefundenen ptolemäische und alexandrinische Münzen	199

OCTAVIAN ILIESCU	— Cu privire la tezaurul de dinari romani din timpul Republicii găsit în 1909 la Murighiol (jud. Tulcea)	205
	— A propos d'un trésor de deniers romains républicains trouvé en 1909 a Murighiol (dep. de Tulcea)	205
	— Über den Schatz von römischen Denaren aus der Zeit der Republik, der 1909 in Murighiol (Kreis Tulcea) geborgen wurde	205
GH. PAPUC	— Tezaurul de denari republicani și imperiali de la Casicea (jud. Constanța)	213
	— Le trésor de deniers républicains et impériaux de Casimcea (districte de Constanța)	213
	— Der Schatz republikanischer und keiserlicher Denare von Casicea (Kreis Constanța)	213
GH. POENARU-BORDEA	— Cîteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea	219
	— Quelques nouvelles données concernant la circulation des deniers romains républicains en Dobroudja	219
	— Neue Angaben um den römisch-republikanischen Denarumlauf in Dobrudscha	219
C. SCORPAN	— Mormînt getic de epocă romană la Aliman	230
	— Tombe gétique d'époque romaine a Aliman	239
	— Ein Getengrab aus der Römerzeit bei Aliman	239
AL. POPEEA	— Trei pîduri tomitane	247
	— Trois poids de Tomis	247
	— Drei Gewichte aus Tomis	247
GH. ȘTEFAN	— Stelă funerară inedită de la Tropaeum	251
	— Une stèle funéraire inédite de Tropaeum Traiani	251
	— Eine unveröffentlichte Grabstele aus Tropaeum Traiani	251
A. ARICESCU	— Două inscripții din vecinătatea Sacidavei	259
	— Deux inscriptions des alentours de Sacidava	259
	— Zwei Inschriften aus der Umgebung von Sacidava	259
M. BUCOVALĂ	— Vase anthropomorphe de bronze découvert à Tomi	275
ALEXANDRA ȘTEFAN	— Epigramă funerară din Callatis	281
	— Epigramme funéraire de Callatis	281
	— Grabepigramm aus Callatis	281

Z. COVACEF	— Quelques aspects de l'art funéraire romain à Tomi	307
GH. PAPUC	— Un sarcofag de epocă romană din Tomis.	307
	— Un sarcophage d'époque romaine de Tomis	307
	— Ein Sarkophag aus der Römerzeit in Tomis	307
A. RĂDULESCU	— Importations de céramique au III ^{ème} siècle de n.e. au Bas-Danube	317
GH. PAPUC	— Cîteva considerații privind construirea zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani	325
	— Quelques considérations concernant la construction de la muraille d'enceinte de la cité de Tropaeum Traiani	325
	— Einige Betrachtungen über den Bau der Umfassungsmauer der Tropaeum Traiani . . .	325
C. SCORPAN	— Fouilles archéologiques à Tropaeum Traiani. Zone C, 1971	339
N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	— Complexe funerare din secolul VI e.n. la Tomis	363
	— Complexes funéraires du VI-ème siècle de n.e. à Tomi	363
	— Grabverbände aus dem 6.Jh. u.Z. in Tomis	363
I. BARNEA	— Inscriptii paleocreștine inedite din Tomis .	377
	— Inscriptions paléochrétiennes inédites de Tomi	377
	— Ünveröffentlichte altchristliche Inschriften aus Tomis	377
PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI	— Tipuri de opaițe de la Păcuiul lui Soare .	387
	— Types de lampes à huile de Păcuiul lui Soare	387
	— Lamps types from Păcuiul lui Soare . . .	387

* * *

R. OCHEȘEANU, GH. PAPUC	— Monede grecești, romane și bizantine descoperite în Dobrogea (III)	315
R. FLORESCU,	— Săpăturile de la Capidava	417
N. CHELUȚĂ-GEORGESCU	— Les fouilles de Capidava	417
* * *	— Sesiunile științifice de comunicări ale Muzeului de arheologie Constanța (1972, 1973)	437
A. RĂDULESCU	— C. Daicoviciu	451

RECENZII

NICOLAE LASCU	— Ovidiu. Omul și poetul. Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 476 (Giovanni Garuti)	455
	Lista prescurtărilor folosite mai des în volum	459

1

STUDII ȘI COMUNICĂRI

GEȚII ȘI DACII DIN SCYTHIA MINOR, DOCUMENTAȚII ÎN IZVOARELE SCRISE, DE LA SOFOCLE LA SOLINUS

Studiul de față își propune să analizeze, în succesiunea lor strict cronologică, izvoarele scrise¹ ce consemnează pe geți și daci ca locuitori ai Dobrogei antice, începând din veacul al V-lea î.e.n. și pînă spre sfîrșitul secolului al III-lea e.n., cu intenția de a preciza numele pe care autorii vechi îl dau populației autohtone din regiunea istro-ponctică la epoca în care fiecare din ei scria.

Considerăm că această analiză a tuturor izvoarelor este necesară și utilă deoarece în unele lucrări românești de specialitate se folosește nediferențiat și destul de puțin nuanțat pentru autohtonii Scythiei Minor, atît numele de geți, daci, cît și cel de geto-daci sau daco-geți, începînd chiar cu veacul al VI-lea î.e.n.², terminologie și vreme care, credem că nu corespunde documentelor scrise ale timpului și, din aceste motive, le supunem discuției în prezentul studiu.

De asemenea, nu subscriem la concluzia acelor cercetători care consideră că în majoritatea operelor antice se face o confuzie aproape totală între geți și daci datorită faptului că, atît autorii greci cît și cei romani, constataseră identitatea etnică dintre cele două ramuri ale aceluiași neam, pe care grecii îl numeau get, iar romanii dac³. Noi nu negăm fenomenul asimilării numelui de get cu cel de dac în unele scrieri antice, deoarece această suprapunere este dovedită, însă ea nu există din momentul primelor menționări. Așa cum rezultă din izvoarele cele mai vechi, înregistrarea lor se face separat și la distanță destul de mare în timp. Asimilarea celor două nume cu valoare de

¹ Cea mai mare parte din traducerile textelor este luată din „*Izvoare privind istoria României*“, editura Academiei R.P.R., București, 1964. În continuare îl vom cita „*Izvoare...*“.

² Vasile Pârvan, în *Getica*, deși cînd studiază pe autohtonii din Moesia, folosește aproape numai numele de get, cu toate acestea scrie despre: „dacia de pe coasta pontică ce vorbeau grecește datorită contactului lor cu grecii încă din secolul al VII-lea î.e.n.“ (p. 661). Înlocuirea numelui de dac cu cel de get este destul de frecventă la Pârvan; astfel că Roles este cînd „cel mai însemnat rege dac (s.n.) din dreapta Dunării (p. 121) cînd rege get (p. 88).“

³ Gh. Ștefan, *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I-a, p. 31.

identitate teritorială, se petrece abia în epoca romană și mai ales la acei autori care consemnează pe geți și daci, după formarea provinciei Dacia. Până la acest eveniment deosebit de important din viața dacilor și geților, autorii antici i-au înregistrat cu numele pe care îl purtau fiecare din vechime, înregistrare — considerăm noi — dictată de faptul că fiecare din cele două colectivități de triburi, geți și daci, locuiau și stăpîneau teritoriile relativ bine distincte, unul față de celălalt.

* * *

Despre geții și dacii de la sud și nord de Dunăre, amintesc succint sau mai amplu, 63 de autori⁴ ale căror opere ni s-au păstrat, dintre aceștia 33 scriu în limba greacă iar 31 în latină.

Primii care apar în izvoarele scrise sînt *geții*, menționați singuri, fără daci, de 20 autori greci și de 9 scriitori latini.

Cea mai veche mențiune despre geți se găsește la Sofocle (497—405 î.e.n.) care amintește despre „Charnabon, care în timpurile de față domnește peste geți“⁵. Marele tragedian grec este primul autor care consemnează — credem — pe geții sud-dunăreni.

Începuturile istoriei scrise a geților se află însă la Herodot (484—425 î.e.n.) ce îi înregistrează și localizează pentru prima dată, ca locuitori sud-dunăreni. Vorbind despre cunoscuta campanie a lui Darius contra sciților (probabil la 514 î.e.n.) spune despre acesta: „Înainte de a ajunge la Istru, /Darius/ birui mai întii pe geți, care se cred nemuritori. Căci tracii, locuitorii din Salmydessus și cei care ocupă ținutul așezat mai sus de orașele Apollonia și Mesembria — pe nume scirmizi și nipseeni — s-au predat lui Darius fără luptă. Geții însă,

⁴ Lista autorilor care menționează pe geți și daci :

I. *Autori ce scriu în limba greacă* = 32 :

a. *despre geți* = 20 autori : Sofocle ; 2, Helanicos ; 3, Herodot ; 4, Tucicide ; 5, Mnaseas ; 6, Pseudo-Scymnos ; 7, Diodor din Sicilia ; 8, Dion din Prusa ; 9, Plutarh ; 10, Criton ; 11, Memnon ; 12, Arian ; 13, Aelius Aristide ; 14, Polyainos ; 15, Lucian ; 16, Pausanias ; 17, Artemidor din Daldis ; 18, Clemens din Alexandria ; 19, Filostrat ; 20, Paradoxograful lui Rhode.

b. *despre daci* = 4 autori : 1, Nicolaos din Damasc ; 2, Dioscoride ; 3, Iosephus Flavius ; 4, Herodian.

c. *despre geți și daci* : 8 autori : 1, Menandru ; 2, Strabon ; 3, Dionisius ; 4, Apian ; 5, Dio Cassius ; 6, Galen ; 7, Origene ; 8, Athenaios.

II. *Autori ce scriu în limba latină*

a. *despre geți* : 1, Cicero ; 2, Propertiu ; 3, Ovidiu ; 4, Velleius Paterculus ; 5, Curtius Rufus ; 6, Pomponius Mela ; 7, Columella ; 8, Solinus.

b. *despre daci* = 11 autori : 1, Caesar ; 2, Augustus ; 3, Un poet anonim ; 4, Statius ; 5, Frontinus ; 6, Traian ; 7, Juvenal ; 8, Florus ; 9, Lucius Ampelius ; 10, Fronto ; 11, Tertulian.

c. *despre geți și daci* : 11 autori : 1, Terentius ; 2, Vergiliu ; 3, Horațiu ; 4, Trogus Pompeius ; 5, Lucan ; 6, Seneca ; 7, Pliniu cel Bătrîn ; 8, Silius Italicus ; 9, Martial ; 10, Tacit ; 11, Suetoniu ; Vezi și observațiile lui I. I. Russu în „*Limba traco-dacilor*“, Editura științifică, București, 1967, p. 18.

⁵ Ft. 547.

fiindcă n-au purtat nechibzuit au fost îndată înrobiți, deși ei sînt cei mai viteji și mai dreapți dintre traci“⁶.

După cum lasă a înțelege Herodot, geții locuiau începînd de la versantul nordic al munților Haemus, spre Dunăre și Mare. Dincolo de Dunăre, Herodot cunoaște în afară de sciți pe agatirși⁷ și sigini⁸. Restul teritoriului transdanubian, după concepția lui Herodot, era nelocuit din cauza gerului⁹.

Nu mult după Herodot, știri importante despre geții sud-dunăreni sînt transmise de Tucidide (460—396 î.e.n.) care face cunoscut că : „/Sitalces/ pornește așadar de la odrisi, punînd în mișcare întîi pe traci care locuiesc între munții Haemus și Rodope și care se află sub stăpînirea sa, pînă la mare /la Pontul Euxin și Helespont/, după aceea pe geții peste care dai dacă treci munții Haemus...“ (s.n.)¹⁰.

Spre sfîrșitul veacului II î.e.n. sau primii ani a secolului I î.e.n. Pseudo-Scymnos înregistrează că : „La poalele muntelui cu numele de Haemus se află un oraș zis Mesembria, care vine în vecinătatea țînutului getic și tracic“ (s.n.)¹¹. Știrea lui nu lasă nici un dubiu că și în secolul al II-lea î.e.n. — I î.e.n. zona locuită de geții începe, cel puțin de la Haemus spre Istru.

În anii care urmează lui Pseudo-Scymnos, mai precis pînă la Dion din Prusa, care trăiește între anii 40—120 e.n., știrile directe privind numai pe geții lipsesc, informațiile fiind fie pierdute, fie, ca și cele din secolul IV î.e.n. păstrate de autorii din epoca romană. Din aceste motive informațiile transmise deși extrem de importante nu ni se par a fi utilizabile în studiul evoluției cronologice a celor două concepte.

Dion din Prusa este cunoscut și sub numele de Chryssostomul, primul autor despre care ni se spune că a scris o istorie a geților, azi pierdută, din care s-a informat Cassiodor. Autorul primelor „Getice“ povestește : „S-a întîmplat să petrec o vară /în anul 95 e.n./ la Boristene, atunci cînd am navigat întracolo după exilul meu, avînd de gînd să merg — dacă voi putea — prin țînuturile scitice, la geți, ca să cercetez cum stau lucrurile acolo“¹².

Dar mai tîrziu în discursul rostit la Olimpia (în anul 97 e.n.) Dio relatează : Se întîmplă că am făcut /în anul 96 e.n./ o călătorie lungă, drept la Istru și în țara geților sau a misilor așa cum îi numește Homer și cum este denumită și astăzi populația¹³, iar mai departe continuă : „.../eu venisem/ în tabără ostășească... doritor de a vedea oamenii luptînd /unii/ pentru stăpînire și putere iar alții pentru libertate și patrie...“¹⁴.

⁶ Hdt. IV, 93.

⁷ idem, IV, 100.

⁸ idem, V, 9.

⁹ idem, V, 10.

¹⁰ Thuc. II, 96, 1.

¹¹ Ps.-Scymnos, 738—740.

¹² λόγος, XXXVI, 1.

¹³ Ibidem, XII, 16.

¹⁴ Ibidem, XII, 20.

Unii cercetători români¹⁵ consideră că Dion din Prusa a fost în Dacia în vizită la Decebal, afirmație neconfirmată nici de cercetătorii moderni ai operii și vieții filozofului peregrin¹⁶ și nici de Filostrat, care între anii 230—238 e.n. a scris „Viețile Sofiștilor“. Ocupându-se între aceștia și de Dion din Prusa, Filostrat a lăsat știri deosebit de prețioase. Cu privire la ultimul an de exil care coincide cu asasinarea lui Domițian (septembrie 96 e.n.) Filostrat spune: „Pe Dion din Prusa nu știu cum să-l caracterizeze fiindcă el a fost înzestrat în toate privințele...“. Cît era pregătit să scrie o istorie o dovedesc Geticele, căci el a ajuns la geți, în rătăcirile sale... 3. Plecarea sa la neamurile getice nu cred că trebuie s-o numesc surghiun căci nu primise poruncă să se exileze dar nici călătorie în străinătate /nu o pot numi/ fiindcă s-a retras și a dispărut din ochii oamenilor și nimeni nu a mai auzit de el. Se îndeletnicea cu alte lucruri pe pământ străin de teamă împăraților romani, prigonitori ai oricărei filozofii. El planta, săpa, scotea apă pentru bazine și grădini și făcea multe treburi de acest fel, ca să-și câștige hrana...4. Se ducea deseori în taberele soldaților unde obișnuia să-și petreacă vremea. Văzîndu-i pe oșteni porniți să se răzvrătească în urma omorîrii lui Domițian, nu s-a cruțat cînd a observat rășcoala izbucnind, ci — urcîndu-se gol pe o tribună înaltă grăi astfel...“¹⁷.

Armata răsculată la asasinarea lui Domițian este cea din Moesia¹⁸, iar din toată narațiunea lui Filostrat reiese că Dion s-a dus în Moesia ca să cunoască pe geți, care însă la data cînd scria el se numeau misi. Despre misi în Dacia, mai ales în secolul I e.n. nu pomenește nici un izvor. Dimpotrivă, toate lucrările antice privitoare la ei îi plasează la sudul Dunării de Jos¹⁹.

Dion din Prusa este cel mai tîrziu dintre autorii greci care-i localizează geografic doar pe geți, care în vremea lui purtau numele de misi, aceștia fiind locuitori ai Scythiei Minor. Scriitorii de după Dion, și pînă în secolul al III-lea e.n. deși transmit știri extrem de importante despre geți, nu le utilizăm în studiul nostru deoarece — așa după cum am subliniat — ele aparțin scriitorilor din epoca elenistică.

Din operele lui Herodot, Tucidide, Pseudo-Scymnos și Dion Chryssostomul reiese fără echivoc că geții locuiau din secolul al VI-lea î.e.n. și pînă în secolul al II-lea e.n. în regiunea dintre Haemus, Istru și Pont.

În scrierile autorilor greci din sec. VI î.e.n. și pînă la Pseudo-Scymnos nu există nici o mențiune *directă* despre geții nord-dunăreni.

În răstimpul amintit care, ocupă întreaga perioadă clasică și aproape toată cea hellenistică, lipsește cu desăvîrșire de asemenea menționarea dacilor, sub acest nume.

¹⁵ *Izvoare...*, p. 449, nota 2.

¹⁶ Croiset, *op. cit.*, p. 470.

¹⁷ *Βίοι Σοφιστών*, I, 7, 1—4.

¹⁸ *Izvoare...*, p. 659, nota 11.

¹⁹ *Ibidem*, p. 773. Asupra acestui subiect vom reveni într-un viitor studiu.

*Autorii latini*²⁰ care înregistrează pe geți, au lăsat informații de valori diferite. Cea mai veche mențiune despre geți îi aparține lui Cicero (106—43 î.e.n.) care într-o scrisoare adresată lui Atticus²¹, din martie anul 49 î.e.n. vorbește despre oștirile geților ca despre o realitate contemporană și extrem de periculoasă. Scrisoarea datează din vremea în care Pompeius își căuta aliați printre „barbari“, dar nu menționează dacă acești geți sînt de la sudul sau de la nordul Dunării. De asemenea *Propertiu* (54—16 î.e.n.) înregistrează niște lupte cu geții, însă nici el nu-i localizează²².

Pentru problema care ne interesează și anume aceea de a ști dacă primii autori latini schimbă numele de get în cel de dac, după uzanța romană, lămuriri aproape depline se găsesc în scrierile lui Ovidiu (43 î.e.n. — 8 e.n.). În toate epistolele păstrate, el nu consemnează decît pe geți, fie că se referă la cei din Dobrogea, fie la cei care trec Dunărea²³. Scriitorii latini din secolul I î.e.n., cum sînt Virgiliu (70—19 î.e.n.) și Horațiu (65—8 î.e.n.) îi înregistrează însă, atît pe geți cît și pe daci, dar fără a-i localiza. Dacă luăm însă în considerație informațiile lui Servius Marius Honoratus care trăiește la sfîrșitul veacului al IV-lea e.n., autor cunoscut prin celebrele sale comentarii²⁴ asupra operelor lui Virgiliu, căpătăm unele lămuriri edificatoare. În *Eneida*, III, Virgiliu scrie :

34 „Cu sufletul răscolit de multe gînduri (eu Eneas) mă rugam nimfelor cîmpenești și

35 „Bătrînului Mars Gradivus, care ocrotește ogoarele geților“. La rîndul 35 Servius face următorul comentariu :

EN, III, 35 „*Ogoarele geților*. Geții sînt triburi din Misia, care fiind întînsă are multe neamuri“.

Un alt comentariu al lui Servius aduce lămuriri și mai depline :

En, VII, 604, *Neamul sălbatic al geților a existat și pe vremea strămoșilor*. Comentariul este : „Căci ei sînt moesi, care, spune Sallustius, au fost învinși de Lucullus“. E drept că în acest caz e vorba de o lămurire cu mult mai tîrzie dar pe de o parte referirea la Stallustius, pe de alta erudiția meticuloasă a lui Servius permit, credem, utilizarea informațiilor transmise de el.

Pentru ideia pe care vrem s-o demonstrăm și anume aceea că latinii, ca și grecii, făceau distincție teritorială între geți și daci și nu le confundau numele pînă într-o anumită epocă, elemente prețioase, am putea spune hotărîtoare ne aduc inscripția monumentală cunoscută sub numele de „*Res gestae Divi augusti*“ care, cum se știe, se păstrează în cîteva exemplare, dintre care, pentru noi prezintă importanță *Monumentum Ancyrarum*, redactat în latină și *Monumentum Aϕolloniense*, în limba greacă.

²⁰ Vezi supra, nota 4.

²¹ *Epistulae ad Atticus*, IX, 10, 3.

²² *Propertius, Elegiarum*, IV, 3, 7—9.

²³ Ovidiu, *Tristia*, II, 191—192.

²⁴ *Servii grammatici commentarii*.

Ambele inscripții consemnează în esență aceleași fapte săvârșite de Augustus (mai corect pe vremea sa) dintre care unele se referă la daci. Aceștia apar în *ambele inscripții* sub numele de daci „Dacorum gentes“²⁵ și „τά Δακωνέθνη“²⁶, pe cînd Dunărea este consemnată în monumentul de la Ancyra sub numele de „Danuvium“²⁷, iar în incip-tia de la Apollonia cu cel de „τὸ Ἰστρον“²⁸.

Faptul că în inscripția de la Apollonia nu s-a utilizat numele de get ci cel de dac, pentru neamul învins de Augustus, credem că se docu-mentează distincția teritorială (nu etnică) pe care romanii ca și grecii o făceau între cele două mari grupuri ale aceleiași populații. Această diferență riese mai clar din inscripția latină unde se consemnează că :

- V, 30 44 Pannoniorum gentes
 45 devictas per Ti/Ne/ronem. . . .
 46 imperio populi Romani s/ubie/ci protulique
 fines Illyrici ad r/ip/am fluminis
 47 Dan/u/i . Citr/a/quod
 /D/a/cor/u/m
 tr/an/s/gressus
 excertus meis a/u/sp/iciis vict/us profliga-
 48 tusque /es/t et post/tea tran/s Dan/u/vium ductus
 ex/ercitus me/u/s Dacorum
 49 gentes im/peri/a p/opuli/ R/omani p/rferre
 coegit/

Traducere

- V, 30 44 Neamurile panonilor
 45 fiind învinse definitiv de Tiberiu Nero
 46 le-am supus stăpînirii poporului roman
 și am împins hotarele Iliricului pînă la malul fluviului
 47. Dunărea. Oștirea dacilor, care trecuse dincoace de acest
 /fluviu/ a fost învinsă și alungată sub
 48 comanda mea supremă, iar apoi armata mea a trecut
 dincolo de Dunăre și
 49 a silit neamurile dacilor să îndure stăpînirea poporului
 roman.

Se poate observa că Octavian și-a expus faptele sale de vitejie în ordinea lor cronologică care au în același timp și un sens geografic. În rîndurile 44—49 evenimentele se succed aproape imediat iar acțiunea de pedepsire a dacilor parcă urmează îndată după cuceririle romane, pînă la Dunăre. Dacii învinși de Augustus, vecini cu panonii, nu puteau fi decît cei ce stăpîneau pămîntul viitoareii provincii Dacia, deoarece acțiunea militară are drept bază de plecare Pannonia romană. Deci

²⁵ *Res Gestae Divi Augusti*, V, 30, 47, 48.

²⁶ *idem*, V, col. 30, 14.

²⁷ *idem*, V, 30, 48.

²⁸ *idem*, V, col. 30, 11.

atît știrile lăsate de Augustus cît și cele anterioare ale lui Caesar, privesc pe dacii ce trăiau în regiunile Dunării mijlocii și nu pe frații lor, geții, care, acupau atît ținuturile dintre Haemus și Dunărea de Jos, cît și cele de dincolo de acest fluviu, pînă departe înspre răsărit, unde trăiau tirageții. Faptul că generalul lui Augustus și proconsulul al Macedoniei M. Licinius Crassus își serbase triumful „asupra Traciei și geților“ (ex Trachia et Geteis)²⁹, exclude posibilitatea nedistinției teritoriale dintre geți și daci, deoarece primilor, romanii le cuceriseră toate teritoriile sud-dunărene, pe cînd dacilor nu reușiseră decît să le învingă armatele și să-i îndepărteze o vreme de Dunăre.

După Augustus și pînă în veacul al III-lea e.n. scriitorii latini care să se ocupe numai de geți lipsesc aproape cu desăvîrșire pînă în a doua jumătate a veacului al III-lea, cînd scrie C. Iulius Solinus, care transmite că :

„Hebrul izvorăște din pămîntul odrisilor și fluviul curge... atin-gînd pe ciconi... Apoi /urmează/ Haemus, înalt de șase mii de pași; regiunile din spatele acestuia sînt locuite de geți, sarmați, sciți și multe alte neamuri“³⁰.

Solinus este cel mai tîrziu izvor latin ce înregistrează și localizează pe geți.

* * *

Mențiunea cea mai veche despre daci se găsește la Menandru (343—292 î.e.n.)³¹ care amintește numele de Daos (Δῶος), urmat de Herondas³² (mijlocul sec. III î.e.n.) și apoi de Terențiu (185—159 î.e.n.) ca primă înregistrare la un autor latin, sub numele de Davos, personaj în comedia *Phormio*³³. Replica acestui sclav care spune: „cel mai bun prieten și compatriot al meu Geta a venit ieri la mine“, exprimă probabil faptul că autorul era bine informat de inrudirea celor două grupuri de populații. Cel care face prima încercare de a demonstra că Daos-ul din comediiile din Menandru este dacul pe care îl cunoaște el, este Strabon³⁴. Mult mai tîrziu Galen (122—199 e.n.) spune că: „...în comediile sale excelentul Menandru a pus niște daci (Δ/αοις) și geți (Γέταις) „(.....)“³⁵.

Herodian, care scrie pe vremea lui Marcus Aurelius (161—180) și a cărui operă s-a păstrat prin Stephanos din Bizanț ce trăiește în secolul VII e.n., lasă și el două știri deosebit de importante. În prima informație relatează că: „Neamul dacilor care se numește și neamul dailor“³⁶; cea de a doua mai amplă ne face cunoscut că: „Daos ca nume propriu, poartă accent circumflex. Cei din Pont și răsărit se numesc geți, iar cei din partea opusă dinspre Germania și izvoarele

²⁹ D. M. Pippidi și D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, p. 293.

³⁰ Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*.

³¹ Γεωργός, 31.

³² Ζηλότυρος, V, 67—68.

³³ *Comoediae*, 35—36.

³⁴ Strabon, VII, 3, 4 (C. 296).

³⁵ Περὶ φυσικῶν δυναμῶν, II, 17, 67 (I, p. 618, Kühn).

Istrului — poartă numele de daci. Și la atici există numele de sclavi Daos și Geta. Ei sînt numiți și daci³⁷. Acestea sînt informațiile care consideră pe *Dai* drept daci.

Însă prima mențiune sigură a acestora sub numele lor de daci, apare la Caesar (100—44 î.e.n.) așa cum de altfel am mai amintit, în legătură cu campaniile sale din Gallia; urmează apoi Res gestaie Divi Augusti, de asemenea comentate anterior. Ceea ce se poate observa la majoritatea autorilor latini, începînd probabil cu Cezar, este o deplasare a atenției în scrierile lor spre daci, orientare foarte clar conturată la scriitorii epocii celui de al doilea război civil cînd se pare că dacii devin acum pericolul principal împotriva romanilor după cum reiese încă din scrierile lui Horațiu³⁸ (65 î.e.n. — 8 e.n.). Apoi, pînă la Seneca (4—65 e.n.)³⁹ dacii nu îi mai preocupau intens pe autorii latini; în vremea lui Seneca însă, probabil că, aceștia încep să se facă din nou prezenți la granițele provinciei Moesia.

Știrile se îmbogățesc în perioada conflictelor cu dacii din timpul lui Domițian; realitatea primejdiei dacice în contextul politic intern al domniei ultimului dintre Flavii, e amar exprimată fie de scrierile lui Statius (40—96 e.n.)⁴⁰ fie de satirele lui Martial (40—104 e.n.)⁴¹ și Juvenal (40—120)⁴², fie de „Istoriile“ lui Tacitus⁴³.

Glorificarea contemporană a biruinței lui Traian împotriva dacilor probabil că și-a găsit loc în multe opere ale autorilor latini⁴⁴ în afară de cea a împăratului⁴⁵, și ea pierdută aproape total; iar ecurile războiului și ale triumfului, se vor găsi sub diverse forme la autorii veacului II e.n. ca Fronto (100—160 e.n.)⁴⁶, Florus⁴⁷, sau Lucius Ampelius⁴⁸. Cea mai tîrzie cosemnare din sec. III e.n. a datelor într-un autor ce scrie latinește este la Tertulian⁴⁹ (160—230 e.n.), după care va urma o puază de aproape două secole și vor fi înregistrate din nou în sec. IV—V e.n. de Paulinus din Nola⁵⁰ în scrisorile sale către Nicetas, episcop din Remesia.

În operele latine de la Seneca și pînă la Tertulian dacii sînt deseori menționați însă informațiile contemporane cu privire la localizarea

³⁶ περὶ καθολικῆς προσηθείας, VI, I, 147, 26.

³⁷ *Idem*, IV, I, 87, 11.

³⁸ *Sermones*, II, 6, 51—53; *Carmina*, I, 35, 9; II, 20, 7—19; III, 6, 13—16; III, 8, 17—24.

³⁹ *Quaestiones naturales* — Praefatic..., 9.

⁴⁰ *Silvae*, I, 1, 25—27.

⁴¹ *Epigrammata*, II, 22, 1—6; VI, 10, 7—8; VI, 76, 1—6.

⁴² *Satirarum libri quinque*, IV, 110—112.

⁴³ *Agricola*, 41, 1.

⁴⁴ C. Plinius Caecilius Secundus, *Epistularum libri novem*, VIII, 4, 1.

⁴⁵ *Dacica*.

⁴⁶ *Principia historiae*, II, p. 204.

⁴⁷ *Vergilius orator an poeta*, I, 6.

⁴⁸ *Liber memorialis*, XXIII.

⁴⁹ *Adversus Iudaeos*, cap. 7 (pl. II, col. 611).

⁵⁰ G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, I, București, 1943, p. 87, și D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ediția a II-a, București, 1967, p. 503.

lor sînt mai puțin numeroase. Cea mai importantă operă, sub acest aspect este *Naturalis Historia* a lui Pliniu cel Bătrîn (23—72 e.n.), lucrare în 37 de cărți, ce depășește ca subiect intențiile autorului deoarece el tratează și probleme de geografie, etnografie și istoria artei. Cartea a IV-a păstrată fragmentar, cuprinde „așezarea geografică, neamurile (16) Daciei, Sarmăției, Sciției (18) a insulelor din Pont“. Plinius este primul autor care înregistrează Dacia, cu numele pe care apoi acest teritoriu îl va păstra atît ca provincie cît și după părăsirea ei de Aurelian. Vorbind de daci, Plinius îl localizează astfel : „...în părțile mai sus (ale Dunării) între Dunăre și Pădurea Hercinică pînă la lagărele de iarnă de la Carnuntum din Pannonia și la hotarele de acolo cu germanii, cîmpurile și șesurile sînt străbătute de sarmății iazigi, iar munții și pădurile de daci, împinși de primii pînă la riul Pathissus“⁵¹. Aceasta este cea mai completă localizare a dacilor, în opera sa. Singura mențiune a dacilor în legătură cu geții este următoarea : „De acolo înainte /de la gurile Dunării/ în general, sînt în adevăr triburi de sciți, totuși regiunile apropiate de țarm au fost ocupate cînd de geți, numiți de romani daci, cînd de sarmați, cînd de . . . etc“⁵². Nu știm care dintre romani și cînd, i-a numit daci pe geții de la nordul gurilor Dunării, dar socotim că această singură mărturie nu permite să se generalizeze concluzia că majoritatea autorilor latini denumesc pe geți cu numele de daci.

Din punct de vedere geografic, Pliniu cel Bătrîn îi plasează pe daci poate ceva mai precis decît alții, adică între Tisa și munți, știre confirmată într-un fel și de Tacit în a sa „Germanie“ (scrisă între anul 98—100 e.n.)⁵³, în care spune că : „Germania în totalitatea ei este separată de gali, reți și panoni prin fluviile Rin și Dunăre, de sarmați și de daci prin teama pe care o au unii față de alții sau prin munți“⁵⁴. De asemenea Statius care, trăiește pînă în anul 96 e.n. spune despre Domițian : „aceasta este clemența /ta/ care lasă dacilor *muntele lor*...“⁵⁵. Acelaș autor scrie despre „...daciai alungați din munți care consipră împotriva noastră...“⁵⁷. În veacul al II-lea e.n., Florus va scrie că „Dacia trăiesc nedeslipiți de munți...“⁵⁸, iar Dio Cassius, se va exprima și el la fel⁵⁹, în secolul III e.n.

Dintre autorii latini ce menționează pe daci, singurul care înregistrează populațiile Moesiei este Pliniu cel Bătrîn care relatează că „De Pannonia se leagă provincia numită Moesia care coboară pe Dunăre pînă în Pont. Ea începe de la confluența amintită mai sus /de la văr-

⁵¹ *Nat. Hist.*, I, 12 (25) 80 ; vezi și IV, 14 (28), 99 și VI, 33 (39), 211.

⁵² *Idem*, IV, 12 (25) 80.

⁵³ René Pichon, *Histoire de la littérature latine*, Paris, p. 676, 3.

⁵⁴ *Germ.*, I, 1.

⁵⁵ Statius, *op. cit.*, III, 3, 167—171.

⁵⁶ *Idem, ibidem*, I, 1, 5—7.

⁵⁷ *Idem, Tebaida*, I, 1, 20.

⁵⁸ Florus, *Bellum Dacicum*, II, 28 (IV, 12) 18.

⁵⁹ LXVIII, 8, 3 (Xiph).

sarea Savei în Dunăre/. În ea /locuiesc/ dardani, celegeri, tribali, timahi, moesi (s.n.), traci și sciți, vecini cu Pontul etc.“⁶⁰.

Deci nici acum vreo mențiune despre daci la sudul Dunării; se poate observa că a dispărut chiar și denumirea de geți, înlocuită tot mai frecvent cu cea de moesi sau misi, așa cum se găsesc și în scrierile lui Dion Chrysostomul.

Opera lui Pliniu cel Bătrîn închide seria izvoarelor latine în care se mai menține încă diferența de nume între daci și geți, dictată de existența în continuare a unor teritorii, ce le stăpîneau separat. El este primul autor care informează că romanii numesc pe geții de dincolo de Dunăre daci, substituie de nume care ne poate sugera că pericolul militar dacic manifestat cu atîta vigoare în perioada anarhiei militare a anului 69 e.n. este în ascensiune permanentă și generalizat sub numele dacilor, chiar dacă alături de ei au participat și geții nord-dunăreni.

Diferența teritorială dintre geți și daci este foarte clară în opera lui Strabon ale cărui informații sînt divers interpretate de unii cercetători români. Istoricul și geograful amaseian, care este primul autor grec care înregistrează pe geți împreună cu daci⁶¹, s-a născut către anul 60 î.e.n. și moare puțin înainte de anul 25 e.n.⁶².

Contemporan în parte cu Burebista și Augustus, este martor atît al celor două războaie civile, cît și al înaintării romane, în Balcani, pînă la Dunăre, fapte pe care, probabil, le înregistrase în cele 43 de cărți ale „Istoriei“ sale, pierdute aproape în întregime.

S-a păstrat însă cealaltă operă a sa „Geografia“, terminată spre anii 18—20 e.n., care, dacă nu menționează multe evenimente istorice, oferă în schimb, date extrem de prețioase despre etnografia regiunilor cuprinse între Dunăre, Mare, Haemus și Carpați.

Insistăm ceva mai mult asupra știrilor lăsate de Strabon în legătură cu geții și dacii, printre altele și pentru motivul că el își îndreaptă atenția asupra lor în vremea cînd erau sub conducerea lui Burebista.

Vom încerca să prezentăm mai înainte acele știri din opera sa, care sînt clare și neumbrite de nici o altă informație contradictorie, provenite de la autorul însuși al „Geografiei“. În opera lui Strabon apar limpede cîteva fapte pe care nu le contrazice nici un alt pasaj și anume: 1. geții sînt traci;⁶³ 2. geții vorbesc aceeași limbă cu tracii⁶⁴; 3. daci au aceeași limbă ca și geții⁶⁵; moesii sînt traci⁶⁶, ca și tribalii lîngă care locuiesc⁶⁷.

Alte informații extrem de prețioase privind pe geți și daci nu sînt exprimate foarte clar iar, aparent cel puțin, ele pot crea confuzii.

⁶⁰ *Naturalis Historia*, III, 26 (29), 149.

⁶¹ În afară de Strabon, pe geți împreună cu daci, îi mai menționează: Menandru, Dionysius (Periegetul), Apian, Dio Cassius, Galen, Origene, Athenaios.

⁶² Croiset, *Histoire de la littérature grecque*, t. V, Paris, 1939, pp. 385—386.

⁶³ VII, 3, 4 (C. 296).

⁶⁴ VII, 3, 10, (C. 303).

⁶⁵ VII, 3, 13 (C. 304).

⁶⁶ VII, 3, 2 (C. 295).

⁶⁷ VII, 3, 13 (C. 305).

Nu se înțelege întotdeauna dacă autorii faptelor consemnate de Strabon sînt geții sau dacii, de unde s-a tras concluzia că, el nu mai face între aceștia nici o diferență teritorială.

Evenimentele la care ne referim apar disperate în mai multe cărți ale Geografiei, deși tratează în esență aceleași fapte istorice și anume, războiul cu celții, mai precis cu boii. În cartea a VII-a, 3, 11 (C.303), se spune că : „Lăsînd la o parte trecutul îndepărtat al geților întîmplările din vremea noastră sînt următoarele : Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese getul Burebista l-a înălțat atît de mult... (C.304), încît în cîțiva ani, a făurit o mare putere și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba a ajuns (după aceasta) să fie temut și de romani. Căci trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia — pînă la Macedonia și Illiria — a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu iliri și a nimicit pe de-antregul pe boii aflați sub conducerea lui Cristasiros și pe taurisci...”

În cartea a V-a, 1, 6 (C.212) unde vorbește despre celți spune : „...boii... strămutîndu-se în regiunea de lîngă Istru, locuiau acum amestecați cu tauriscii, războindu-se însă cu dacii pînă cînd aceștia din urmă le-au șters neamul de pe fața pămîntului...” iar în cartea a VII-a, 5, 2 (C.313), se relatează că „o parte din teritoriul amintit (din Illiria) dacii l-au prefăcut într-un pustiu în urma războiului în care i-au biruit pe boi și pe taurisci — seminții celtice de sub Cristasiros. Dacii pretind că acest ținut ar fi al lor cu toate că este despărțit de ei prin rîul Parisos (Pathissos), care vine din munți și se varsă în Istru, prin părțile galilor numiți scordisci. Într-adevăr aceștia (boii) locuiau amestecați cu ilirii și cu tracii. Dar pe cei dintîi i-au nimicit dacii pe cîtă vreme cu aceștia din urmă (cu tracii), adeseori ei au făcut alianță...”

Din ultimele două pasaje reiese clar că dacii au distrus pe boi, iar din primul că, getul Burebista i-a nimicit total, fără însă ca Strabon să menționeze și etnicul războinicilor acestuia. Dintr-o lectură rapidă a celor trei pasaje se poate trage, fie concluzia că autorul, în eventualitatea în care făcea diferența teritorială dintre geți și dacii, nu știe precis cine a distrus pe boi, fie încheierea că pentru Strabon, geții și dacii reprezentau, la data cînd menționează evenimentul, o unitate etnică, care realizase *deplin* (s.n.) din vechime și o unitate teritorială, condiții în care nu mai era obligat, și nici nu putea să precizeze cine anume a distrus pe boi. Însă din lectura foarte atentă a tot ce a consemnat Strabon în legătură nu numai cu geții, dacii, celții, misii, ci și cu alte populații, reiese limpede că în „Geografia” sa nu se ocupă în mod special de evenimentele istorice proprii acestor populații, ci de cele legate de deplasarea lor pe un anumit teritoriu, iar faptele istorice amintite sînt folosite ca repere pentru fixarea coordonatelor geografice. Astfel, prima mențiune pe care o face despre distrugerea boilor de către dacii nu este în legătură cu istoria acestora din urmă, ci cu deplasările pe care celții le-au făcut din secolul IV î.e.n. pînă cînd boii au ajuns în Illiria vecini cu dacii ; iar a doua

informație este raportată la descrierea geografică propriu-zisă a Iliriei și a soartei unor ținuturi care țin de ea. Pentru Strabon este important să reconstituie drumul parcurs de populațiile pe care el le găsește fixate pe un teritoriu la data când scrie iar faptele istorice sînt doar repere prin intermediul cărora încearcă să reliefeze evenimentul etnico-geografic. El face istorie pentru a completa datele geografice și chiar pasajul extrem de condensat al cărții a VII-a, cap. 3, paragraful 11 (C.303), în care arată cum s-a ridicat puterea geților, pînă a ajunge la vremea în care el scrie, are drept scop final tocmai precizarea elementului etnic în spațiul său geografic. Relatînd că „...Burebista... a pierit din pricina unei răscoale... (iar)... urmașii acestuia la domnie s-au dezbinat fărâmițînd puterea în mai multe părți /iar/ cînd împăratul Augustus a trimis o armată împotriva lor, puterea era împărțită în cinci state, el generalizează : „astfel de împărțiri sînt vremelnice și se schimbă cînd într-un fel, cînd în altul“. Apoi imediat continuă în C. VII, 3, 12 (C. 304)⁶⁸.

„Există și o altă împărțire a ținutului (care se menține) din cele mai vechi timpuri : căci pe unii îi denumesc (autorii), daci, iar pe alții geți. Geții sînt cei care se întind spre Pont și spre răsărit, iar dacii, cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania și spre izvoarele Istrului, socot că ei se numeau în vechime Davi Neamul care se înălțase atît de mult sub Burebista a decăzut /apoi/ cu totul, din pricina dezbinărilor lăuntrice și din pricina romanilor. Totuși, *ei sînt în stare și astăzi să trimeată la luptă 40 000 de oameni* (Cartea VII, cap. 3, paragr. 13 (C.304). Prin ținutul (țara) lor curge riul Marisos... se numește Danubius, partea superioară a fluviului /adică/, cea dinspre izvoare pînă la cataracte. Ținuturile de aici se află în cea mai mare parte în stăpînirea dacilor (C.305). Partea inferioară a fluviului pînă la Pont — de-a lungul căruia trăiesc geții se numește Istru. Dacii au aceeași limbă cu geții. Geții sînt mai bine cunoscuți de eleni Cît despre *geți și daci* după ce numărul lor crescuse neînchipuit de mult, într-atît încît puteau să trimeată la luptă pînă la două sute de mii de oameni, ei s-au împușinat și *au ajuns în zilele noastre cam la vreo patruzeci de mii de oameni* și sînt acum pe cale de a se supune romanilor...“.

Deci din textele lui Strabon ce le-am citat reiese cu claritate că vechea distincție teritorială dintre pămînturile geților și ale dacilor este consemnată și de el și-i acordă o valoare de adevăr aproape permanent, în raport cu împărțirile politice vremelnice. Însă la claritatea ideilor geografului din Amasera nu se poate ajunge decît cu condiția că înțelesul cuvintelor să fie interpretate și traduse cu deplina lor

⁶⁸ VII, 3, 12 (C. 304).

Γέγονε δὲ καὶ ἄλλος τῆς χώρας περισμός συμμένωυ ἐκ παλαιούσ τοὺς μὲν γὰρ Δακόνες προσαγορεύουσι, τοὺς δὲ Γέτας. Γέτας μὲν τοὺς πρὸς τὴν Πόντου κεκλιμένους καὶ πρὸς τὴν ἕω, Δακόνες δὲ τοὺς εἰς τάναντία πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ τὰς τοῦ Ἴστρου πηγάς, οὗς οἵμαι Δάους καλεῖσθαι τὸ παλαιόν ἐπὶ τοσοῦτον δ' ὑπὸ τοῦ βοιρεβίστα τῷ ἔθνος ἐξαρθὲν ἐταπεινώθη τελείως ὑπὸ τε τῶν στάσεων καὶ τῶν Ῥωμαίων ἱκανοὶ δ' ὄδ' ἄμωσ εἰσὶν ἔτι καὶ νῦν στέλλειν τέτταρας μυριάδας.

semnificație⁶⁹. De asemenea, Strabon nu poate fi acuzat de confuzia totală ce ar face-o între geți și daci, dacă se respectă cu strictețe textul său original. Astfel, substantivul „τὸ ἔθνος“ din cartea a VII-a, cap. 3, paragr. 12 (C.304) nu este urmat de adjectivul „geților“; acesta din urmă este adăugat arbitrar de traducătorii textului⁷⁰ strabonian și, desigur că în acest fel Strabon poate fi acuzat de orice. Însă geograful din Amaseia, erudit de seamă al vremurilor în care a trăit, este consecvent în afirmațiile sale și acolo unde apreciază că lămuririle nu sînt suficiente pentru a da limpezime celor scrise, revine cu explicații suplimentare și îndepărtează dubiile, așa cum este cazul și cu acel „neam“ „τὸ ἔθνος“, citat mai sus, pe care îl completează în capitolul 3, paragr. 13 (C.305) al cărții a VII-a. Ne îngăduim să reluăm numai acea parte din text care credem că elimină orice confuzie cu privire la componența celui „neam“ des citat de noi. Din text extragem doar următoarele: „...cît despre geți și daci... au ajuns în zilele noastre cam la vreo patruzeci de mii“⁷¹. Dacă se compară acest text cu cel din carte a VII-a, cap. 3, paragr. 12 (C.304), subliniat de noi mai sus, reiese că „neamul“ care se înălțase atît de mult sub Burebista este cel al geților și al dacilor. De aici concluzia că Strabon a încercat pe toate căile în chipul ce-i era propriu, să dovedească în primul rînd că geții și dacii sînt de același neam și vorbesc aceeași limbă cu precizarea însă că, doar sub Burebista au fost uniți sub aceeași „țară“, iar imediat după moartea lui, deși puterea s-a fărîmițat, totuși cele două neamuri au continuat să trăiască pe teritoriile lor bine delimitate încă din vechime, așa cum fuseseră cunoscute și de autorii dinaintea lui. Înțelese astfel, mărturiile lui Strabon, departe de a fi confuze, apar clare și în concordanță pentru daci, cu știrile lăsate de Cezar⁷², care îi înregistrează ca daci și nu ca geți, tocmai în această vreme de expansiune politică maximă a geților, în vremea lui Burebista; sub conducerea acestuia dacii și-au recîștigat vechile pămînturi de la celți și au ajuns din nou să stăpînească în vest teritoriul pînă la Pădurea Hercinică.

În lumina acestor știri excludem posibilitatea că Strabon în scrierile sale nu ține seama de diferența teritorială dintre geți și daci, existentă dinainte și de după Burebista. Așa după cum ne informează Strabon, după moartea „basileului“ get, puterea s-a împărțit în patru părți și apoi în cinci, informație care documentează de la sine că geții și dacii nu erau unitari din punct de vedere teritorial. Considerînd că un Dicomes sau Roles pot fi — nu ca etnic, ci ca „regi“ — stăpîni

⁶⁹ Autorii volumului „Izvoare...“ au tradus prima frază a textului grecesc, citat de noi la nota 28 de mai sus, astfel: A existat și o altă împărțire a teritoriului chiar din cele mai vechi timpuri... etc. Ținînd seama de sensul formei de perfect γέγονε (cf. P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, Paris, Klincksieck, 19... p.) și de valoarea participiului prezent συμμένον socotim ca traducerea exactă a pasajului este: „Există și o altă împărțire a ținutului care se menține din cele mai vechi timpuri“.

⁷⁰ Izvoare..., compară p. 238, rîndul 26 cu p. 239 rîndul 25.

⁷¹ VII, 3, 13 (C. 305), rîndurile 10 și 11.

⁷² Caesaris, *De bello Gallico*, VI, 25, 2.

pe o „țară“ în același timp dacică cît și getică, înseamnă a le plasa „regatele“ atît la nordul cît și la sudul Dunării de Jos. Din materialul examinat pînă acum și cel care îl vom supune analizei în continuare, în izvoarele antice, dacii nu sînt documentați ca autohtoni ai regiunii istro-pontice, pînă în secolul III e.n., unde noi ne-am oprit cu cercetarea izvoarelor scrise.

După Strabon, și pînă la Dexip, care trăiește în a doua jumătate a veacului III e.n., un singur autor grec va mai localiza pe daci și pe geți și anume Dio Cassius (155—230) care deși relatează confuz unele date (spune despre suebi că sînt celți, iar dacii, după acest autor sînt într-o oarecare măsură sciți), se pot desprinde însă unele adevăruri. În legătură cu dacii spune că : „...locuiesc pe ambele maluri ale Istrului (fără a preciza regiunea) ...cei care sînt dincoace de fluviu — lîngă țara tribalilor — țin cu plata birurilor de Moesia și se numesc moesi, afară de cei așezați foarte aproape de tribali. Cei de dincolo poartă numele de daci, fie că sînt geți fie că sînt traci din neamul dacilor“⁷³. Mai departe el relatează : „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei însăși și cum le zic romanii, măcar că știu prea bine că unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau seama că geții locuiesc dincolo de Haemus de-a lungul Istrului“⁷⁴. În alt pasaj unde face cunoscut că el și-a însemnat : „atît întîmplările cît și numele așa cum ni s-a transmis. Mai înainte vreme, — continuă Dio Cassius — Moesi și geții locuiau întreg ținutul dintre Haemus și Istru dar cu trecerea vremii unii din ei/ își schimbă numele. 3. Apoi denumirea de Moesia a fost dată întregii regiuni despărțită de Pannonia prin riul Sava care se varsă în Istru, regiune așezată deasupra Dalmației, Macedoniei și Thraciei. Printre multe alte popoare există acolo cei numiți odinioară tribali și dardani care și-au păstrat și astăzi numele“⁷⁵.

Fără a comenta valoarea știrilor lui Dio Cassius vrem să subliniem că nici în vremea lui, aborigenii Moesiei (în care era încadrat și teritoriul Scythiei Minor) nu poartă numele de daci ci de moesi, geți, dardani și tribali. Care sînt locuitorii stricți ai Dobrogei în secolul III e.n. dintre cei relatați de Dio este greu de precizat numai în lumina mărturiilor sale ; totuși ele ne permit să-i presupunem pe geți, cunoscuți acum mai ales sub numele de moesi, ca populînd mai departe și în plină epocă romană pămîntul Scythiei Minor, ca urmași îndepărtați ai celor consemnați de Herodot. Însă mărturiile epigrafice înregistrează — spre deosebire de cele literare — și pe daci ca locuitori în Dobrogea. Încă din veacul al II-lea e.n.⁷⁶. Cum au ajuns acești daci pe pămîntul Scythiei și cînd, este o problemă care ne-a preocupat în tot timpul cît am cercetat numele dat autohtonilor de autorii antici, dar depășește subiectul ce ni l-am propus. Ceea ce am încercat să urmărim însă, a fost problema enunțată la începutul acestui studiu, gîndită nu într-un

⁷³ Dio Cassius..., LI, 22, 7.

⁷⁴ *Idem*, LXVII, 6, 2.

⁷⁵ *Idem*, LI, 27, 2.

⁷⁶ Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 33.

context static ci într-unul plin de mișcare și transformare permanentă care este propriu unei populații. În rîndul acestor locuitori am cercetat acel filon de continuitate și anume pe geți, care din veacul VI î.e.n. și pînă în secolul III e.n., unde noi ne-am oprit cercetarea — s-au dovedit, pe calea mărturiilor lăsate de antici de la Sofocle la Solinus, că sînt adevărata permanență autohtonă a Dobrogei. Ei au avut pînă în epoca romană, istoria lor proprie, oarecum separată de cea a dacilor și numai stăpînirea romană i-a unificat pentru vreme mai îndelungată. Din secolul I e.n. credem că geții din Dobrogea pot fi numiți moesi înșă pînă atunci, cel puțin izvoarele studiate, nu îngăduie să le confundăm teritoriul cu dacii.

LES GÊTES ET LES DACES DE SCYTHIA MINOR DOCUMENTES DANS LES SOURCES ÉCRITES DEPUIS SOPHOCLE JUSQU'A SOLINUS

Résumé

L'auteur se propose d'analyser dans cette étude les sources écrites (en respectant leur succession chronologique) qui désignent les Gètes et les Daces comme étant, à partir du Ve s. av. notre ère, et jusqu'à la fin du IIIe s. de notre ère, les habitants de la Dobroudja antique. Il se propose de préciser les noms que les vieux auteurs donnaient — à l'époque où ils écrivaient — à la population istro-pontique, ainsi que le sens ethnique et géographique que les sources confèrent aux termes : Gètes et Daces.

Cette analyse est nécessaire et utile, vu que dans certains ouvrages roumains de spécialité on donne le nom de Gètes, Daces, et même de Gêto-Daces, sans différencier le sens et sans préciser les nuances de ces noms et cela dès le VI s. av. notre ère, quoique ni les termes, ni l'époque ne correspondent aux documents écrits, de l'époque. Voilà la raison pour laquelle on doit soumettre ces noms à un examen.

L'auteur n'accepte pas les conclusions des chercheurs qui considèrent que dans la plupart des ouvrages antiques on confond presque sans réserve les Gètes avec les Daces, ce qui serait dû au fait que les auteurs, soit Grecs, soit Romains, avaient constaté l'identité ethnique de ceux deux branches de la même lignée — nommée Gètes par les Grecs et Daces par les Romains.

L'auteur ne nie pas le phénomène de l'assimilation, dans certains ouvrages antiques, des noms de Gête et de Dace, cette supposition étant vérifiée. Cependant, l'opinion de l'auteur est que cette assimilation n'existait pas encore au moment des premières mentions. Comme il résulte des sources plus anciennes, les deux noms sont enregistrés par ces sources séparément, et à de grands intervalles. L'assimilation jusqu'à une identité non seulement ethnique, mais territoriale aussi, n'a lieu qu'à l'époque romaine, et cela surtout chez les auteurs qui parlent des Gètes et des Daces après la formation de la Dacie comme province. Avant cet événement, si important dans la vie des deux peuples, les auteurs antiques les enregistraient sous le nom porté par chacun d'eux depuis un temps immémorial. Et cela — considère l'auteur — était imposé par la situation réelle, notamment par le fait que les deux collectivités — les Gètes d'une part et les Daces d'autre part — habitaient et dominaient des territoires relativement distincts l'un de l'autre. De l'analyse des plus anciennes sources écrites qui mentionnent les Gètes (Sophocle, Hérodote, Pseudo-Scymnos) il résulte que ceux-ci s'étaient différenciés de la masse des Thraces — de la lignée desquels ils faisaient partie avant le VI s. av. notre ère — et jouissaient d'une individualité bien précise. Le territoire occupé par les Gètes, en tant qu'autochtones, s'étendait entre Haemus, Istros et le Pont-Euxin. Antérieurement à Dion de Pruse

(40—120 de notre ère) nous ne possédons aucune source *directe* qui puisse nous informer sur les Gètes, les informations de l'époque hellénistique nous étant transmises indirectement, par des auteurs tardifs (par Arien surtout). A l'époque romaine, les Gètes seront nommés par certains auteurs Moesi, nom qui a été transmis aussi à la province Mésie.

Les Daces apparaissent sous ce nom tant chez les auteurs grecs, que chez les latins. L'étude des sources écrites montrent, d'une manière évidente, qu'avant la conquête de la Dacie par les Romains, le nom des Daces n'était pas confondu avec celui des Gètes. C'est chez Strabon (60 av. notre ère — 25 de notre ère) que nous trouvons la plus exacte différence que les auteurs antiques font entre les Gètes et les Daces, notamment en parlant des territoires occupés par ces deux populations, qui parlaient la même langue et appartenaient à la même lignée. Loin d'être confuse, cette source est considérée par l'auteur comme très explicite et de premier ordre. En adoptant pour les chapitres VII 3,12 (304) de la Géographie de Strabon une version qui diffère de celle donnée par les traducteurs du volume „Sources...“, l'auteur estime éliminer ainsi les doutes concernant les informations straboniennes sur les différents territoires occupés par les Gètes et les Daces à l'époque ou celui-ci écrivait son récit. L'auteur considère que la traduction exacte du passage, en tenant compte du sens de la forme du parfait (cf. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, Paris, Klincksieck, 1947, p. 204) et de la valeur du participe présent, est: Il y avait aussi une autre division de la contrée, division qui se conserve dès les plus anciens temps... — et non pas: Il y a eu aussi une autre division de la contrée... proposée par les auteurs de *Sources*, volume I. L'auteur constate d'ailleurs que les mêmes traducteurs ont ajouté au passage dit (livre VII, 3, 13 — c. 304) ligne 26, à côté du nom $\tau\omicron\ \epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ l'adjectif „des Gètes“, qui n'existe pas dans le texte original. Cette adjonction change complètement le sens du passage.

En confrontant ce passage avec un autre, du livre VII 3, 13 (305), lignes 9—11, il ressort clairement que ce $\tau\omicron\ \epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ ne se rapporte pas aux seuls Gètes, mais aux Daces également, et cela sans provoquer aucune confusion territoriale. Le territoire des Gètes est parfaitement délimité par rapport à celui des Daces, dans VI 3, 12 (304), lignes 14—17. En opérant ces corrections, pour que le texte traduit soit conforme à l'original, l'auteur estime que Strabon représente la source la plus précieuse, à côté de Dion de Pruse, qui précise que les seuls autochtones entre Haemus, Ister et le Pont sont les Gètes, descendant des populations mentionnées par Hérodote.

Tout en acceptant la thèse suivant laquelle les Gètes et les Daces sont un peuple unitaire du point de vue ethnique, l'auteur estime cependant que, territorialement, les terres qu'ils habitaient étaient bien délimitées entre elles, différence enregistrée par les auteurs de l'antiquité.

Pour reconstituer véridiquement et objectivement l'histoire des ancêtres du peuple roumain, l'auteur a cru nécessaire de passer en revue toutes les sources antiques qui font mention des Gètes et des Daces. La conclusion à laquelle il arrive est que les Daces n'ont pas habité le territoire actuel de la Dobroudja avant le IIe s. de notre ère, époque à laquelle il est possible qu'ils aient souffert divers déplacements de leur lieu d'origine. A cette époque la Dobroudja était occupée par leur frères, les Gètes, que certains auteurs de l'époque romaine nommaient Moesi.

BELEGE ÜBER DIE GETEN UND DAKER AUS KLEINSKYTHIEN IN DEN SCHRIFTLICHEN URKUNDEN VON SOPHOKLES BIS SOLINUS

Zusammenfassung

Der Verfasser beabsichtigt in diesem Studium die schriftlichen Urkunden in chronologischer Reihenfolge zu untersuchen, die die Geten und die Daker als Bewohner der antiken Dobrudscha, seit dem 5.Jh.v.u.Z. bis zum Ausgang des 3.Jh.u.Z. beglaubigen, und zwar, in der Absicht, sowohl die Namen, mit denen

die Autoren der Antike die ortsansässige Bevölkerung aus dem historisch-pontischen Raum zu ihrer jeweiligen Zeit bezeichneten, als auch den ethnisch-geographischen Gehalt, den die Quellen den Bezeichnungen als Geten und Dakern erteilen, festzusetzen.

Der Verfasser meint, daß diese Analyse sämtlicher Quellen notwendig und zweckmäßig ist, denn in einigen rumänischen Facharbeiten wird in sehr wenig unterschiedlicher Weise für die Ortsansässigen von Scythia Minor sowohl die Bezeichnung Geten und Dakern, als auch die Bezeichnung Geto-Dakern bereits mit Beginn des 6. Jh. v. u. Z. gebraucht, Fachausdrücke und Periode, die den schriftlichen Dokumenten der Zeit nicht entsprechen. Aus diesem Grunde stellt sie der Verfasser hier zur Diskussion. Desgleichen widersetzt sich der Verfasser den Schlüssen derjenigen Forscher, die erachten, daß in den meisten antiken Werken eine fast gänzliche Verwechslung zwischen Geten und Dakern gemacht wird, weil sowohl die griechischen als auch die römischen Autoren die gleiche Volksangehörigkeit zwischen den beiden Zweigen des gleichen Volkes erkannt hatten, das von den Griechen als getisch und von den Römern als dakisch bezeichnet wurde.

In vorliegendem Aufsatz wird die Gleichsetzung der Bezeichnung getisch mit der Bezeichnung dakisch, die in einigen antiken Schriften vorkommt, nicht abgestritten, denn diese ist erwiesen. Die Meinung des Verfassers geht aber dahin, daß sie nicht schon zu der Zeit aufkommt, als die ersten Erwähnungen gemacht wurden. Wie aus älteren Quellen zu entnehmen ist, werden sie einzeln und in verhältnismäßig großen Zeitabständen registriert. Diese beiden Namen werden erst in der römischen Zeit sowohl im Sinne ethnischer als auch territorieller Gleichheit gebraucht und besonders von denjenigen Autoren, die die Geten und Dakern nach der Entstehung der Provinz Dazien erwähnen. Bis zu diesem im Leben der beiden Völker äußerst wichtigen Geschehen, führten sie die antiken Schriftsteller unter den Namen, die sie jeweils im Altertum trugen. Die Tatsache war, nach der Meinung des Verfassers zu urteilen, von den realen Gegebenheiten aufgezwungen und zwar davon, daß die beiden Gemeinschaften, die Geten einerseits und die Dakern andererseits — verhältnismäßig gut umrissene und von einander verschiedene Gebiete bewohnten und beherrschten.

Aus der Prüfung der ältesten schriftlichen Quellen, die die Geten erwähnen (Sophokles, Herodot, Pseudo-Skymnos), erhellt, daß sie sich von der Masse der Thraker, zu deren Volk sie gehörten, vielleicht schon vor dem 6. Jh. v. u. Z. abgezweigt hatten und eine gut ausgeprägte Persönlichkeit aufwiesen. Das Gebiet, das die Geten als Einheimische besiedelt hatten, erstreckte sich zwischen dem Haemus, dem Istros und dem Pontus Euxinus Bis zu Dion Chrysostomos (40—120 u. Z.) besitzen wir keine andere unmittelbare Quelle, die Nachricht über die Geten vermittelt, denn die Kunden über die hellenistische Zeit werden über spätere Autoren überliefert (hauptsächlich über Arianus). In der römischen Zeit werden die Geten von einigen Autoren als Moeser bezeichnet, Name, den auch die Provinz Moesien erhielt.

Die Dakern erscheinen unter dieser Bezeichnung sowohl beiden griechischen Verfassern, als auch bei den römischen. Aus dem Studium der schriftlichen Quellen erhellt eindeutig, daß bis zu Eroberung Daziens durch die Römer ihr Name nicht mit dem der Geten verwechselt worden ist. Die genaueste Unterscheidung, die die alten Schriftsteller zwischen Geten und Dakern, je nach den — von diesen die gleiche Sprache sprechenden und dem gleichen Volk angehörenden Bevölkerungen — besetzten Gebieten machen, finden wir bei Strabo (60 v. u. Z. — 25 u. Z.). Weit davon entfernt konfus zu sein, betrachtet der Verfasser diese Quelle als äußerst deutlich, als einen Born erster Güte. Der Verfasser gibt eine andere Fassung als die die von den Übersetzern für den Band *Izvoare...* für Kap. VII. 3, 12 (C. 304) der *Geografia* des Strabo angegeben wurde und meint damit, alle Zweifel über die Informationen zu beseitigen, die Strabo über die verschiedenen Gebiete gab, die zur Zeit als der Historiker aus Amasia sein Werk schrieb von den Geten und Dakern bewohnt waren. In Anbetracht der Bedeutung der Form des Perfektums (vgl. P. Chantraine, *Morphologie historique du grec*, Pars, Klincksieck, 1947, S. 204) und des Wertes des Präsens des Partizips erachtet der Verfasser, daß die genaue Übersetzung des Abschnittes lautet: *Es gab* auch eine andere Einteilung des Gebietes, das seit den ältesten

Zeiten besteht — und nicht: *Es hat* auch eine andere Einteilung des Gebietes gegeben, Übersetzung, die die Verfasser des ersten Bandes *Izvoare* vorgeschlagen haben. Desgleichen meint der Verfasser, daß die gheichen Übersetzer zu dem betreffenden Abschnitt (Buch VII, 3, 13 — C. 304) in die Zeile 26 neben das Substantiv $\tau\omicron\ \epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ das Adjektiv „der Geten“ hinzugefügt haben, das im Original nicht existiert. Dieser Zusatz ändert den Sinn des Abschnittes grundsätzlich.

Vergleicht man diesen Abschnitt mit einem anderen des Buches VII, 3, 13 (305) Zeilen 9—11, erhellt eindeutig, daß $\tau\omicron\ \epsilon\theta\nu\omicron\varsigma$ sich nicht nur auf die Geten, sondern auch auf die Daker bezieht, ohne territoriale Verwechslungen zu bewirken. Das Gebiet der Geten ist in Buch VII, 3, 12 (C. 404) Zeilen 14—17 von dem der Daker genau abgegrenzt. Wenn man dem übersetzten Text diese Korrekturen beibringt, um ihn dem Original gleichzusetzen, so betrachtet der Verfasser Strabo als die wertvollste historische Quelle, außer Dion Chrysostomos, der festsetzt, daß zwischen dem Haemus, dem Ister und dem Pontus die einzigen Einheimischen die Geten sind, die Nachfolger derer, die dem von Herodot erwähnten Volk vorausgingen.

Obwohl der Verfasser die These vertritt, die beweist, daß die Geten und Daker ein ethnisch einheitliches Volk sind, meint er dennoch, daß sie territorial gut voneinander abgegrenzte Gebiete beherrscht, haben, was von den Autoren der Antike festgehalten wurde. Um die Geschichte der Vorfahren des rumänischen Volkes glaubwürdig und objektiver wieder herzustellen, hat er es für notwendig gehalten, sämtliche Quellen des Altertums zu prüfen, die die Geten und Daker erwähnen. Seine Schlußfolgerung geht dahin, daß die Daker (bis ins 2.Jh.u.Z., als sie möglicherweise von ihren Ursprungsgebieten verschiedene Male Verschiebungen mitgemacht haben) nicht auf dem heutigen Gebiet der Dobrudscha lebten, sondern daß diese Gegenden zu der Zeit von ihren Brüdern, den Geten, bewohnt waren, die einige Autoren aus der römischen Zeit auch Moesier nannten.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL OSEMINTELOR INCINERATE
DIN NECROPOLELE GETO-DACICE DE LA BUGEAC

Pe teritoriul satului Bugeac, comuna Ostrov, au fost identificate — cu ocazia unor descoperiri întâmplătoare — două necropole geto-dacice, situate la circa 2 km și jumătate distanță una de cealaltă. Cercetări sistematice s-au efectuat în cea de a doua necropolă¹, campaniile de săpături din 1968 și 1969 ducând la dezvelirea unui număr de 19 morminte. Cimitirele au fost datate în secolul al IV-lea î.e.n., fără a se exclude posibilitatea ca unele morminte să aparțină sfârșitului secolului V sau începutului secolului III î.e.n., alăturându-se la mărturiile ce atestă prezența elementului autohton în Dobrogea în această perioadă.

În general, pînă la ora actuală, rituarul funerar al geto-dacilor a fost abordat numai din punct de vedere arheologic². Considerăm că analiza antropologică poate aduce contribuții valoroase la adîncirea unor aspecte, ce rămîn altfel insesizabile. Datorită caracterului de salvare al sondajelor întreprinse, ca și faptului că rezultatele arheologice au fost publicate, am început studiul resturilor osteologice de la Bugeac fără a mai aștepta săparea integrală a celor două necropole.

Necropola I de la Bugeac: au fost scoase 4 morminte cu osemintele depuse în urne. Ne-au parvenit resturile incinerate din 3 morminte.

Mormîntul 1 (M 1): conținea peste 176 fragmente, dintre care 16 craniene, subțiri în zona parieto-temporală, mai groase spre linia mediosagitală, unde ating 5,3 mm, nedepășind valorile minime la bărbații și femeile de vîrstă adultă. Mărimea capetelor femurale, dispariția cartilagiului de creștere, complet închis și șters la femur și humerus, pledează pentru grupa de vîrstă *adult tînăr*. Gracilitatea oaselor lungi, cu reliefuri musculare slabe, ar indica, mai probabil, *sexul feminin* (?). Se identifică fragmente de omoplat, humerusuri, vertebre, femure, tibii, peroneu, coxal, metacarpian, coaste, metatarsian (?), astra-

¹ M. Irimia, *Cimitirele de incinerare geto-dacice de la Bugeac — Ostrov și Noi cercetări arheologice în cimitirul II geto-dacic de la Bugeac*, Pontice, I, 1968, p. 193—233 și Pontice, II, 1969, p. 23—42.

² D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 221 p.

gal și calcaneu, scheletul fiind reprezentat. Împreună cu osemintele umane s-a găsit un os de vită, cu un grad de calcinare diferit.

Mormîntul 3 (M 3): 105 fragmente, din care 8 sînt craniene, cu grosimi pînă la 3,3 mm în zona bosei parietale stîngi. Un fragment de frontal, cu marginea superioară a orbitei stîngi și arcul supraciliar pînă aproape de glabella, permite să se întrevadă o orbită cvadrangulată (?), un arc supraciliar și o glabella bine dezvoltate (gradul 3 Broca). Un număr de 29 de fragmente de corpuri și arcuri vertebrale dorsale și sacrale prezintă caractere specifice unui individ foarte tînăr (adolescent). Notăm în continuare fragmente de omoplat, humerus stîng și drept, cubitus și radius, bazin, femur și tibie. După fragmentul de frontal am fi îndreptățiți să inclinăm spre sexul masculin, grupa de vîrstă fiind probabil *adolescent spre adult*. Deși numărul fragmentelor este mic (de dimensiuni relativ însă mari), principalele părți ale scheletului sînt reprezentate.

Mormîntul 4 (M. 4): din 89 de fragmente 3 sînt craniene, restul provenind din vertebre (7), omoplat (cavitate glenoidă), humerus, radius, coxal (sprînceană acetabulară), femure, rotule (2), tibii și metatarsian I. Deși pe o epifiză distală de femur se mai păstrează o mică zonă din structura concentrică de creștere, lipsa completă a liniei cartilagiului de creștere indică grupa de vîrstă adult (*adult tînăr* însă). Foarte probabil că *sexul este feminin* (gracilitatea oaselor și reliefulurile musculare șterse). Părțile principale ale scheletului sînt reprezentate, ceea ce ridică problema — avînd în vedere numărul redus de fragmente — a unei adunări intenționate a resturilor incinerate de pe rug.

Necropola II de la Bugeac: cele 19 morminte identificate în acest punct se repartizează tipologic în trei grupe distincte. La mormintele cu resturile depuse în urne din cimitirul precedent, se adaugă cel în „cutii de piatră” și complexele funerare².

Mormîntul 1 (M 1): în urnă s-au găsit 292 fragmente, unele lungi de 10—12 cm. Un număr de 32 de fragmente sînt craniene (unul singur de mandibulă), cu dimensiuni și suturi caracteristice adulților. S-au identificat 15 corpuri vertebrale și arcuri neurale, fragmente de humerus (epifize distale și diafize), radius, femure relativ masive, tibie (epifiza proximală și diafize), un fragment de peroneu și unul de astragal. Părțile principale ale scheletului sînt reprezentate. Grupa de vîrstă *adult tînăr*, probabil de *sex masculin*.

Mormîntul 2 (M 2): 730 fragmente incinerate, din care 62 craniene și 5 dinți (incisivi, canini și M_1 — porțiunile radiculare, cu decapitarea coroanelor). Atît fragmentele craniene și dinții, cît și cele de oase lungi provin de la doi indivizi, de vîrstă *adultă tînără*. Judecînd după dimensiunile și caracterele unor fragmente orbitale (marginea superioară cu apofiza malară), este vorba de un bărbat și o femeie. Caracterele arderii diferă: osemintele de femeie sînt de culoare albă, calcinate, în timp ce osemintele bărbatului sînt de culoare vinție,

³ M. Irimia, *Noi cercetări...*, p. 39.

aproape negre în spărtură. Este puțin probabil ca arderea pe același rug, prin diferența apreciabilă de masă, să fi dus la aceste deosebiri. Arderea a avut loc mai degrabă separat, pe un rug mai „bogat” în cazul femeii și pe unul mai mic, sau cu lemne de altă esență (eventual mai verzi) în cazul bărbatului. Prezența unor elemente, ca epifizele proximale și distale de humerus, radius, cubitus de la ambii indivizi, axis, femure, tibii, peronee, coxal, metacarpiane, falange, metatarsiene, astragal, indică o culegere îngrijită de pe rug a principalelor părți ale scheletului, resturile fiind apoi depuse în aceeași urnă. Un număr de 11 fragmente de pasăre și ovicaprin, avînd aceleași caractere de ardere ca și osemintele femeii, arată că ofranda a fost incinerată pe rugul femeii.

Mormîntul 3 (M 3): peste 290 fragmente incinerate și calcinate, unele de 5—7 cm lungime. Din craniu provin 31 fragmente: regiunea supraciliară — cu marginea orbitală stîngă, arc mijlociu dezvoltat și sinus frontal mediu, fragmente din parietale și occipital, cu porțiuni suturale complet închise, șterse endocranian și cu desen vizibil, întrerupt exocranian, corespunzînd grupei de vîrstă *matur II*. Zona orbitală și dimensiunile și caracterele fragmentelor de oase lungi ar pleda, foarte probabil, pentru *axul feminin* (?). Din scheletul postcranian se pot identifica fragmente de corp vertebral cervical, cavitatea glenoidă a omoplatului stîng, diafize de humerus stîng și drept, fragmente din ambele femure și tibii (pilastru mijlociu dezvoltat și tibia probabil platicnemică), un fragment diafiză peroneu și astragal, metatarsianul I. Scheletul este reprezentat.

Mormîntul 4 (M. 4): urna conținea peste 780 fragmente, din care 53 craniene (frontal, orbită, parietal, occipital, maxilar superior stîng și drept) și 2 dinți cu coroana „decapitată”. Restul fragmentelor sînt din humerus, cubitus și radius stîng și drept, falange, metacarpiane, femure și tibii, astragal stîng și drept, metatarsian I stîng și drept. Grupa de vîrstă este *adult-matur*, iar sexul probabil *masculin* (?). Toate părțile scheletului sînt reprezentate.

Mormîntul 5 (M 5): în urnă au fost depuse peste 300 fragmente incinerate și calcinate, de culoare albă sau alb-vineție. Numai 42 sînt craniene. Resturile provin de la doi copii, unul în jur de 3 — 3 1/2 ani și celălalt de circa 5 — 6 ani, așa cum se poate aprecia după mărimea celor 4 stînci temporale prezente. S-au mai identificat capete, epifize și diafize de oase lungi (femure 3, tibii 1), care concordă cu vîrsta aproximativă estimată pe baza mărimii stîncilor temporale. Pe mai mult de 10 fragmente sînt vizibile impregnări cu oxid de fier. Împreună cu oasele incerate s-au găsit de altfel și 2 fragmente dintr-un cercel (?) de fier, ce a aparținut probabil copilului de 5 — 6 ani, judecînd după urmele de oxid de fier relevate pe una din stîncile temporale. Din aceeași urmă provin o vertebră de pește, un craniu și mandibule, humerusuri și radiusuri de cîrțiță (*Talpa europaea*) și orbete (*Spalax typhlus*), neincinerate, care au pătruns aici probabil mai

tîrziu. Nu există, de asemenea, elemente concludente pentru a susține că principalele părți ale scheletelor celor doi copii sînt reprezentate, în pofida numărului mare de fragmente.

Mormîntul 6 (M 6): 98 fragmente incinerate, dintre care 4 sînt craniene, cu suturi deschise, necomplicate. Atît grosimea fragmentelor craniene, cît și dimensiunile și caracterele morfologice ale diafizelor de oase lungi (regiunea V-ului deltoidian a humerusului) atestă un *infans I — II*. Un fragment cranian și 12 de oase lungi diferă de restul fragmentelor, culoarea lor gălbuie datorîndu-se unui lut nisipos (loessoidal?) aderent, ce umplea canalul medular. Restul oaselor incinerate sînt de culoare albă sau alb-vineție. Nu s-a putut stabili dacă avem de-a face cu doi indivizi sau ambele grupuri de oseminte aparțin aceluiași *infans I — II*. Scheletul este nereprezentat. Ofranda animală (carnivor mic sau ovicaprin tînăr, greu de precizat dimensional) a fost arsă pe același rug. Pe 3 fragmente osoase se păstrează urme de oxid de fier.

Mormîntul 8, fără oase, este considerat de autor cenotaf, ca și mormîntul 10.

Mormîntul 9 (M 9): 86 fragmente osoase, dintre care 11 craniene (stîncă temporală, frontal, occipital). Diafazele de oase lungi sînt de dimensiuni mici, capul femural fiind detașat de col. Caracterele sînt proprii unui copil (*infans I spre infans II*). Un număr de 8 fragmente, cu același grad de incinerare ca și osemintele umane, ridică problema ofrandei animale: pasăre de talie mică (cît porumbelul) și altă specie greu de precizat.

Patru fragmente aparțin unui individ din altă grupă de vîrstă, probabil *adolescent spre infans II*, cu un grad de ardere net deosebit (în spîrtură sînt de culoare neagră, în timp ce cele de *infans I — II* au culoarea albă). Această constatare pune întrebarea dacă rugurile nu erau construite într-un loc anume, avînd un caracter oarecum permanent, la adunarea resturilor incinerate puțînd să nimorească, din greșeală, și cîteva fragmente de la indivizi arși mai înainte. Numărul mic de fragmente exclude posibilitatea ipotezei unui mormînt dublu. Părțile scheletului nu sînt reprezentate. Deși în inventar figurează obiecte metalice, nu s-au relevat impregnări cu oxid de fier pe oase.

Mormîntul 11 (M 11): conținea peste 392 fragmente de dimensiuni relativ mari, dintre care 43 craniene (orbită, frontal, parietale, occipital cu relief pronunțat, de gradul 3 Broca). Grosimea, desensul, complicarea suturilor și gradul lor de obliterare pledează pentru grupa de vîrstă *adult-matur*, iar caracterele și dimensiunile fragmentelor craniene și ale oaselor lungi indică, foarte probabil, *sexul masculin*. Cinci fragmente provin de la ofranda animală (ovicaprin?). Prezența scheletului postcranian (humerus, cubitus, radius, falange, omoplat, femur, tibie, peroneu, astragal, metatarsian I) arată că s-a procedat la o adunare îngrijită a resturilor incinerate de pe rug.

Mormîntul 13 (M 13)⁴: 83 fragmente, dintre care 11 craniene, restul fiind din diafaze de oase lungi (humerus, cubitus, tibie). dimensiuni foarte mici, sub 8—10 mm, aparținînd unui *infans I*, în (10 — 12 ani, judecînd după valorile dimensionale ale fragmentelor incinerate craniene). Individul este nereprezentat.

Mormîntul 15 (M 15): au fost depuse în urmă peste 215 fragmente, dintre care 11 craniene, aparținînd unui individ de vîrstă *adultă-tînără* (după suturi și grosimi = frontal, parietal, orbită, occipital). Din scheletul postcranian s-au identificat fragmente de humerus și radius, femur stîng și drept, tibie (ambele epifize proximale), peronee, amîndouă astragalele. Sexul probabil este cel *masculin*. Principalele părți ale scheletului sînt reprezentate.

Mormîntul 16 (M 16): circa 230 de fragmente, multe de dimensiuni foarte mici, sub 8—10 mm, aparținînd unui *infans I*, în vîrstă de 3 — 4 ani (judecînd după grosimea unui fragment de frontal, mărimea stîncii temporale, dimensiunile celor două capete femurale, a epifizelor distale femurale și a corpurilor vertebrale, cu arcurile neurale nesudate, ca și a unui fragment de astragal și calcaneu). Deși adunarea resturilor de pe rug nu s-a făcut cu o grijă deosebită (la 230 fragmente, numai 2 craniene), scheletul pare a fi reprezentat.

Mormîntul 17 (M 17 a): peste 480 fragmente în urnă, majoritatea de dimensiuni foarte mici (4—12 mm). Un număr de 136 fragmente provin de la 2 craniile de copii, în vîrstă de 5 — 5 1/2 ani. Grupa de vîrstă *infans I* este atestată de morfologia și stadiul de dezvoltare al molarului de 6 ani (s-au găsit 2 molari de 6 ani), ca și de dimensiunile celor 4 fragmente de stîncă temporală. Drept ofrandă s-a depus pasăre și o specie nedeterminabilă (12 fragmente). Fragmentele craniene constituie aproape 1/3 din totalul osemintelor, incluzînd și ofranda. Lipsesc elementele de bază pentru a susține că cele două schelete sînt reprezentate prin principalele părți componente.

Mormîntul 17 (M 17 b): 36 fragmente de oase lungi, aparținînd probabil unui *infans II*, depuse separat de urnă, în apropierea „marcăjului“ din pietre. Trei fragmente animale (ofrandă?) au un grad de calcinare mai redus decît cele umane. De asemenea, resturile incinerate se deosebesc, prin caracterul de ardere, din cele din urmă. Scheletul nu este reprezentat.

Mormîntul 18 (M 18): peste 720 fragmente, din care 59 craniene (2 dinți, orbită, frontal, parietale, occipital). Sînt prezente toate părțile componente ale scheletului: omoplat, humerus, cubitus și radius, falange mîini și metacarpiene, femure, tibiile (platourile tibiale desprinse sub acțiunea focului la nivelul liniei de creștere, la femure însă capul femural nu s-a desprins), astragale, metatarsiene, coaste, vertebre dorsale, cervicale și sacrale. Grupa de vîrstă *adult*, tînăr. sexul probabil *masculin* (?) gracil.

⁴ S-a trecut la M 13 întrucît osemintele din M 12 au fost pierdute. Situația este valabilă și pentru M 14 și M 19.

Sintetizând rezultatele, reiese că din totalul de 23 de morminte descoperite la Bugeac, au fost analizate antropologic 16, oasele din 5 morminte neparvenindu-ne la studiu, iar 2 — considerate cenotafuri — fiind lipsite de resturi incinerate. Cele 16 morminte analizate au dat un număr de 19 indivizi, ce se repartizează pe grupe de vîrstă astfel: 4 infans I, 3 infans I — II, 2 infans II, 1 adolescent-adult, 9 adulți, dintre care majoritatea sînt adulți tineri și numai 2 adulți-maturi, 1 matur II. Acest tabel nu are însă valoare de eșantion reprezentativ, întrucît cazurile amintite provin din cimitire diferite, iar sondajele efectuate în punctul „Ghețarie“ au avut drept scop lămurirea situației generale și nu epuizarea unui lot sau a unei porțiuni limitate din necropolă⁵. Durata necropolelor ridică de asemenea problema existenței unor faze sau subfaze, ori, un studiu nuanțat al ritualului funerar și al evoluției sale, impune luarea în considerație a unei eventuale diferențieri cronologice a celor 23 de morminte de la Bugeac. Un indiciu pare să fie furnizat de gruparea tipologică a mormintelor în teren. Astfel, cele în groapă simplă, cu urna protejată sau nu cu lespezi de piatră, sînt concentrate în partea de nord-est a cimitirului II, la capătul pantei, în timp ce mormintele „în cutie de piatră“⁶ se întîlnesc spre sud-vest, unde terenul este puțin în pantă. Deși o distincție cronologică sigură nu este posibilă, autorul săpăturii înclină să creadă că tipul al doilea ar fi mai vechi decît primul⁷. În 1969 s-au identificat cîteva morminte situate în zona celor în cutii de piatră, ce alcătuiesc o variantă aparte, înrudită cu mormintele cu manta de bolovani. Inventarul funerar și analiza antropologică nu permit, pe de altă parte, să afirmăm că mormintele de la Bugeac au avut la bază alt criteriu de diferențiere decît cel cronologic: social, în funcție de sex, grupă de vîrstă etc, iar amplasarea lor în cadrul necropolei pune sub semnul întrebării posibilitatea folosirii la întimplare, în același interval de timp, a tipurilor respective. Fără a putea aduce alte precizări, vom împărți mormintele geto-dacice de la Bugeac în două mari categorii tipologice, care s-ar putea să corespundă și unor categorii cronologice.

Prima grupă cuprinde 8 morminte cu manta de bolovani sau „cutie de piatră“ și 4 complexuri funerare (M 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 19, 15, 16, 17, 18). Ceramica din cele 8 morminte cu manta de bolovani este lucrată, fără excepție, cu mîna, ceea ce pledează și pentru caracterul lor mai arhaic. Osemintele erau depuse printre pietre

⁵ A se vedea planul săpăturilor din Pontice, I, 1968, p. 197.

⁶ Termenul de „cutie de piatră“ poate da naștere la confuzii, fiind utilizat cu precădere pentru mormintele cu cistă sau casetă de piatră (D. Protase, *op. cit.*, p. 74, 116 etc.). D. Protase folosește și termenul de morminte cu locaș de piatră (p. 69), deși la Bugeac este vorba mai mult de o manta de bolovani.

⁷ Mormintele în „cutie de piatră“ n-au dat ceramică lucrată la roată, inventarul avînd un aspect mai arhaic decît la mormintele în groapă simplă, cu osemintele depuse în urnă (M. Irimia, Pontice, I, p. 231).

⁸ Complexele funerare sînt formate din două părți distincte: un grup masiv de pietre, îngropat la adîncimi diferite, care marca mormîntul, și urna aflată la o anumită distanță, la nivelul bazei grămezii de piatră (M. Irimia, Pontice, II, p. 39).

(4 cazuri) sau în urne (2 cazuri). Două morminte cu urnă nu conțineau resturi calcinate și au fost considerate cenotafuri (M 8 și M 10). Urnele nu erau prevăzute cu capace, fiind acoperite cel mult cu pietre (2/2). Inventarul ceramic este reprezentat prin vase întregi sau fragmente ceramice (4 cazuri), în timp ce inventarul metalic este atestat în două morminte (M 9 și M 11). Judecând după urmele de oxid de fier de pe resturile incinerate din M 6, și aici a fost depus inventar metalic, care nu s-a păstrat. Oasele din 2 morminte au fost pierdute, așa că la analiză au ajuns 4 morminte (M 6, 9, 11, 13). De asemenea, M 6 conținea resturi calcinate și în afară de urnă, au fost însă studiate numai oasele din urnă. Situația obținută este următoarea: 2 infans I — II, 1 infans II (în jur de 10 — 12 ani) și 1 adult-matur. Sexul copiilor nu a putut fi stabilit. Caracterul inventarului din mormintele de infans I — II (o fusaiolă în M 6 și obiecte de podoabă din fier și bronz în M 9) ar putea eventual să indice sexul feminin, lucru aproape sigur pentru mormintul cu fusaiolă⁹. Diagnosticul de sex al adultului-matur (masculin) a fost confirmat și de inventarul funerar: 2 cuțitașe, 1 vîrf de săgeată și o zăbală. În trei morminte s-a găsit ofrandă, indiferent de grupa de vîrstă (M 6, 9, 11).

Cele 4 complexe funerare (M 15, 16, 17, 18), aflate la periferia mormintelor cu manta de bolovani, se pare totuși că sînt ulterioare lor, deoarece ceramica lucrată la roată apare într-un procent destul de ridicat. Poziția lor cronologică este cu atît mai greu de fixat. Urnele, prezente în toate cele 4 morminte, erau acoperite de regulă cu alte vase și așezate pe o lespede de piatră. Predomină inventarul ceramic. Într-un singur caz s-a găsit un cuțit de fier, așezat sub urmă, la un adult gracial de sex masculin (M 18) și mărgelile de sticlă și plumb la un infans I, de 3 — 4 ani (M 16). Mai semnalăm un mormînt de adult tînăr de sex masculin, numai cu inventar ceramic (M 15), și un mormînt colectiv (M 17), cu ofrandă animală, compus dintr-o urnă ce conținea resturile a doi copii de aceeași vîrstă (5 — 5 1/2 ani) și un infans II, în afară de urnă.

Mormintele în groapă simplă, cu osemintele depuse în urne, intru-nesc 11 cazuri. Inventarul ceramic lipsește (9 morminte), iar atunci cînd există este alcătuit din vase miniaturale sau de dimensiuni foarte mici. Osemintele din 3 morminte nu au fost analizate (M 2 din cimitirul I și M 7 și 12 din cimitirul II). Inventarul găsit în două din aceste morminte ar putea atesta într-un caz o persoană de sex feminin (în M 12 o fusaiolă), iar în celălalt de sex masculin (un cuțitaș de fier și o zăbală în M 7), deși diagnozele de sex efectuate în funcție de criteriile arheologice trebuie privite cu rezervă. Majoritatea resturilor incinerate provin de la grupele de vîrstă mai mari: 1 adolescent-adult, 6 adulți și 1 matur II. Analiza antropologică a stabilit că 3 din persoanele adulte erau de sex feminin, din care una avea inventar de podoabe (2 fibule de bronz de tip tracic arhaic). Restul, de sex masculin, nu

⁹ Problema inventarului și a diagnozelor de sex făcute pe această bază a fost tratată cu ocazia studierii necropolei hallstattiene de la Ferigile.

aveau inventar. În sfârșit, 2 morminte sînt duble (M 2 și M 5 din necropola II). Osemintele au fost depuse în aceeași urnă : un bărbat și o femeie de vîrstă adultă-tînără în M 2, un infans I de 3 — 3 1/2 ani și un infans de 5 — 6 ani în M 5. Incinerarea a avut loc, în cazul adulților, la ruguri diferite, ceea ce nu se poate susține pentru copiii din M 5, de unde au fost recoltate și 3 mărgele de sticlă și fragmente dintr-un cercel de fier. Cercelul a aparținut sigur copilului de 5 — 6 ani, pe osemintele căruia s-au relevat urme de impregnări cu oxid de fier. Ofrandele animale sînt rare la mormintele din această categorie : vită în M I din necropola I și pasăre și ovicaprin în M 2 din necropola II. De fiecare dată ofranda se găsește în mormintele unor persoane de sex feminin.

Numărul mic de cazuri face imposibilă generalizarea unor observații, care raportate la totalul mormintelor s-ar putea să aibe un caracter întîmplător. Pentru cunoașterea ritualului funerar al geto-dacilor necropolele de la Bugeac își aduc totuși contribuția printr-o serie întreagă de elemente, și anume : adulții și copiii erau înmormîntați împreună, în cadrul aceleiași necropole, în morminte de același tip. Nici în ceea ce privește inventarul nu se făcea o diferențiere pe grupe de vîrstă, de vreme ce apar morminte de copii și adulți fără inventar, ca și morminte cu inventar. Armele nu sînt asociate cu obiecte de podoabă, iar analiza antropologică pare a releva că erau depuse în mormintele bărbaților, după cum podoabele sau fusaiiolele erau depuse în cele ale femeilor. Mormintele de copii descoperite pînă în prezent nu conțin inventar de arme, în schimb sînt frecvente obiectele de podoabă, marea lor majoritate provenind tocmai din aceste morminte. Podoabele preferate în acest caz sînt mărgelele, brățările, verigile, cerceii. În mormintele de adulți, cuțitele și piesele de harnașament la bărbați și fibulele la femei. Se constată, de asemenea, depunerea în mormintele de femei a fusaiiolelor, obicei răspîndit în Latène și la alte populații¹⁰. În ce măsură poate servi criteriul arheologic la determinarea sexului, mai ales la copii, se va stabili abia după studierea integrală a unui număr mai mare de necropole geto-dacice. S-a observat în schimb la Bugeac un tratament diferit al defuncțiilor, în funcție de grupa de vîrstă, în momentul adunării resturilor incinerate de pe rug : cu atenție la adulți, în așa fel ca toate părțile scheletului să fie reprezentate, și în mod simbolic la copii, lucru verificat de noi și pentru alte morminte sau necropole geto-dacice¹¹.

Probabil că existau unul sau mai multe locuri comune de ardere, după cum par a indica cele 4 fragmente de adolescenți, cu un grad de

¹⁰ P. Kaczanowski, *Próba rekonstrukcji stosunków społecznych ludności terenu północno-wschodnich Niemiec w okresie wczesnorzymskim w świetle badań przeprowadzonych nad materiałami grobowymi*, în *Prace archeologiczne*, 10, 1968, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CLXXXIII, p. 59 ; K. Dabrowski, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego w Zagorzynie, pow. Kalisz*, în *Sprawozdania archeologiczne*, XXII, 1970, p. 383.

¹¹ D. Nicolaescu Plopșor și W. Wolski, *Ein Beitrag der historischen Anthropologie zur Frage der Permanenz im Bestattungsritual*, în *Annuaire roumain d'anthropologie*, 6, 1969, p. 3—20.

calcinare deosebit, găsite în aceeași urnă cu un infans I—II (M 9). Prezența lor poate fi explicată în mod cât mai plauzibil prin faptul că au rămas pe rug după curățire și au fost adunate, din greșeală, odată cu cele ale copilului.

Atât la adulți, cât și la copii se obișnuia arderea pe același rug a unor ofrande animale, o parte sau toate osemintele fiind apoi culese și depuse în urnă. Aceasta nu este o caracteristică specifică epocii, ea apare și mai devreme, în bronz și hallstatt, după cum nu este circumscrisă exclusiv teritoriului nostru¹². Cantitativ, predomină ofrandele de pasăre, de talie mică sau mai mare¹³, urmate de ovicaprine. Se întâlnesc rar și animale de talie mare (1 caz). În același mormânt se pun adesea ofrande din mai multe specii, de exemplu păsări de diferite talii (M 9), pasăre și o specie nedeterminabilă (M 17), pasăre și ovicaprin (M 2, necropola I), Ofranda apare o singură dată în mormântul unui adult-matur, de sex masculin. În rest este frecventă în mormintele de copii din faza mai veche sau este depusă în mormintele unor femei de vîrstă adultă (în cazul mormîntului dublu de bărbat și femeie, s-a putut chiar preciza că a fost arsă pe rugul femeii și nu pe cel al bărbatului). Toate acestea nu fac însă decît să consemneze o situație de fapt, care poate fi oricînd confirmată sau răsturnată, dacă am dispune de imaginea situației din întreaga necropolă.

Cenotafurile sînt practicate de populația geto-dacică de la Bugeac (2 în faza cea mai veche). Asupra caracterului lor nu sînt dubii, deoarece în amîndouă cazurile s-a găsit cîte o urnă, acoperită într-un mormînt cu o piatră, ceea ce face să cadă posibilitatea distrugerii osemintelor ca urmare a acțiunii solului. Ambele cenotafuri nu conțineau inventar funerar.

În sfîrșit, un alt aspect al ritualului funerar al geto-dacilor, relevat de necropolele de la Bugeac, este practicarea înmormîntărilor duble, în aceeași urnă fiind depuse osemintele a două persoane: 2 copii de aceeași vîrstă (5 — 5 1/2 ani), 2 infans I de vîrste diferite și un bărbat și o femeie de vîrstă adultă tînără. Acest obicei a fost surprins de noi și în necropola hallstattiană tîrzie de la Ferigile¹⁴, cu care ocazie am încercat să analizăm semnificația și implicațiile sale: moartea concomitentă, din motive ce nu le vom expune aici, a unor membri din familie (în acest caz, în M 17 au fost înmormîntați doi gemeni), moartea unor persoane din cadrul comunității survenită întîmplător în aceeași perioadă sau la intervale apropiate, păstrarea urnei cu resturile incinerate și adăugarea, la un anumit interval, a osemintelor de la un individ. Avînd în vedere caracterul excepțional al unor asemenea morminte, am înclina să credem că nu este vorba de o practică curentă, ci mai degrabă de decesul în aceeași perioadă a persoanelor respective. Cel puțin pentru adulții din M 2, de sex opus și vîrstă apropiată, este

¹² W. Wolski, D. Nicolaescu Ploșor, *Studiul antropologic al necropolei hallstattiene tîrzii de la Ferigile*, în Buridava, 1972.

¹³ De mărimea unui porumbel sau a unei găini.

¹⁴ Această practică este des întîlnită în Latènul european W. Wolski și D. Nicolaescu Ploșor, *op. cit.*.

greu să ne imaginăm că au fost înmormîntați împreună, în aceeași urnă, fără să fi existat între ei anumite relații, de căsătorie sau rudenie. În asemenea împrejurări, copiii erau incinerati pe același rug, iar adulții pe ruguri deosebite: un rug mai sărac, eventual cu lemne de esență verde, bărbatul și un rug bogat, care a provocat o calcinare puternică a osemintelor, cu ofrandă de pasăre și ovicaprin, în cazul femeii.

În 2 morminte s-au găsit oase incinerate și în afară de urnă. Au fost analizate numai resturile din M 17, care au aparținut unui infans II. Acesta este singurul mormînt colectiv (2 infans I de aceeași vîrstă în urnă și 1 infans II în afara urnei) de la Bugeac, așa că nu putem spune dacă acest sistem de înmormîntare era folosit sau nu și pentru adulți. Rămîne deschisă și întrebarea dacă infansul II a fost introdus odată cu urna sau mai tîrziu, cum este probabil să se fi întimplat.

Limitîndu-ne la constatările sugerate de cele 23 de morminte săpate, sperăm ca viitoarele cercetări să aducă completările dorite pentru cunoașterea caracteristicilor ritualului funerar al geto-dacilor.

L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES OSSEMENTS INCINÉRÉS DES NÉCROPOLES GÉTO-DACES DE BUGEAC

Résumé

Sur le territoire du village Bugeac (commune Ostrov, Dobroudja) on a identifié deux nécropoles géto-daces du IVème siècle av.n.e., dont l'une a été partiellement fouillée en 1968 et 1969 par le Musée d'archéologie de Constantza.

Dès 23 tombes découvertes jusqu'à présent, parmi lesquelles 2 sont des cénotaphes, dépourvues de restes cinéraires, on a examiné les ossements provenant de 16 tombes. L'analyse anthropologique a permis d'identifier 19 individus, à savoir: 4 infans I, 3 infans I—II, 2 infans II, 1 juvenis-adultus, 9 adultus (la plupart des jeunes adultes et seulement 2 adultus-maturus) et 1 maturus II.

Le petit nombre de tombes fouillées à Bugeac est tout à fait insuffisant pour en tirer des conclusions générales, mais les faits d'observation gardent toute leur valeur pour ce qui est du rite funéraire des géto-daces. À part la pratique des cénotaphes, il est à souligner le traitement différent des défunts par rapport au groupe d'âge: pour les adultes et les individus d'âge mûr, on a constaté que toutes les parties du squelette sont représentées parmi les restes cinéraires, tandis que pour les enfants (infans I et II) et les jeunes adolescents, on a recueilli un petit nombre d'ossements pour les mettre symboliquement dans l'urne funéraire. On a trouvé aussi, dans la nécropole de Bugeac, des tombes contenant des restes osseuses appartenant à deux individus: des enfants (joueux et enfants d'âge différent) et des jeunes adultes, un homme et une femme, leurs ossements étant déposés ensemble dans la même urne. À noter que les différences très nettes en ce qui concerne le degré d'incinération des restes cinéraires de l'homme et de la femme prouvent que l'homme a été brûlé sur un petit et pauvre bucher, tandis que la femme sur un riche bucher, à grand feu, qui a porté l'incinération jusqu'à la calcination des ossements.

Un dernier élément à souligner: les offrandes animales — moutons-chevres et oiseaux — identifiées à Bugeac seulement dans les tombes d'enfants et de femmes, qui ont été déposées sur le bucher funéraire et brûlées ensemble avec les défunts, vu le même degré d'incinération des ossements humaines et animales.

ANTHROPOLOGISCHE UNTERSUCHUNG DER EINGEÄSCHERTEN GEBEINE AUS DEN GETO-DAKISCHEN NEKROPOLEN VON BUGEAC

Zusammenfassung

Auf dem Gebiet des Dorfes Bugeac, Gemeinde Ostrov wurden zwei geto-dakische Nekropolen festgestellt. Die in der zweiten Nekropole in den Jahren 1968 und 1969 durchgeführten Forschungen haben zur Freilegung von 19 Gräbern geführt. Die Grabstätten wurden in das 4. Jh. v.u.Z. datiert, ohne daß jedoch die Möglichkeit ausgeschlossen würde, daß einige Gräber dem Ende des 4. Jh. oder dem Anfang des 3. Jh. v.u.Z. zuzuschreiben wären (s. in *Pontice*, I, 1968, S. 193—233 und in *Pontice*, II, 1969, S. 23—42).

Im vorliegenden Aufsatz machen vier Verfassern eine anthropologische Analyse der eingäscherten Gebeine aus 16 Gräbern. Die 16 untersuchten Gräber haben eine Anzahl von 19 Individuen ergeben, die sich wie folgt auf Altersgruppen verteilen: 4 infans I, 3 infans I—II, 2 infans II, 1 Jüngling-Erwachsener, 9 Erwachsene, wovon die meisten jüngeren Alters und nur zwei älter sind, 1 Erwachsener II.

Nekropole I:

- Grab 1 (M 1) — junger Erwachsener, wahrscheinlich weiblichen Geschlechts (?)
- Grab 3 (M 3) — Jüngling, fast erwachsen, männlich.
- Grab 4 (M 4) — junger Erwachsener, wahrscheinlich weibl.

Nekropole II:

- Grab - (M 1) — junger Erwachsener, wahrscheinlich männl.
- Grab 2 (M 2) — 2 Individuen, junge Erwachsene, 1 Mann und eine Frau.
- Grab 3 (M 3) — Erwachsener II, wahrscheinlich weiblich (?)
- Grab 4 (M 4) — Erwachsener, wahrscheinlich männlich (?)
- Grab 5 (M 5) — zwei Kinder — eines etwa 3—3½ Jahre, das andere 5—6 Jahre.
- Grab 6 (M 6) — infans I—II.
- Grab 9 (M 9) — zwei Individuen: ein infans I/infans II und ein Jüngling/infans II.
- Grab 11 (M 11) — Erwachsener, männlich.
- Grab 13 (M 13) — infans II (10—12 Jahre).
- Grab 14 (M 15) — Jüngling, jung, männlich.
- Grab 16 (M 16) — infans I (3—4 Jahre).
- Grab 17 (M 17 a) — 2 infans I im Alter von 5—5½ Jahren.
- Grab 17 (M 17 b) — infans II.
- Grab 18 (M 18) — Erwachsener, wahrscheinlich männlich (?).

Zum Kennenlernen des Bestattungsritus der Geto-Daker bringen die Nekropolen von Bugeac ihren Beitrag durch eine Reihe von Elementen u.zw.: Erwachsene und Kinder wurden zusammen bestattet, innerhalb derselben Nekropole, in Gräbern vom gleichen Typus.

Waffen werden nicht zusammen mit Schmuckstücken beigegeben, und die anthropologische Analyse scheint zu ergeben, daß sie in Gräbern von Männern beigegeben wurden, so wie Schmuckstücke und Spinnwirteln in Frauengräbern beigegeben wurden.

In Kindergräbern findet man keine Waffen, dagegen sind Schmuckstücke häufig, und der Großteil kommt eben aus solchen Gräbern: Perlen, Armreifen, Ringe, Ohrgehänge.

In Erwachsenengräber wurden bei Männern Messer und Teile von Zaumzeug gelegt, bei Frauen Fibeln und Spinnwirteln.

Es wurde eine verschiedene Behandlung der Verstorbenen, je nach Altersgruppen, beim Einsammeln der eingäscherten Reste vom Scheiterhaufen beobachtet.

tet: bei Erwachsenen sorgfältig, so daß alle Teile des Skeletts vertreten sind, während dies bei Kindern nur symbolisch geschah.

Sowohl bei Kindern als auch bei Erwachsenen war es üblich, auf demselben Scheiterhaufen Tieropfer zu verbrennen. Vorherrschend sind Opfer von kleinen oder großen Vögeln, worauf Ziegen und Schafe folgen; selten begegnet man auch großen Tieren.

Eine andere Seite des durch die Nekropolen von Bugeac enthüllten Bestattungsritus der Getodaker ist die Praktik der Doppelbestattung, also der Beisetzung der Gebeine von zwei Personen in derselben Urne: 2 Kinder gleichen Alters (5—5 $\frac{1}{2}$ Jahre), 2 infans I verschiedenen Alters und ein Mann und eine Frau, junge Erwachsene.

In Anbetracht des besonderen Charakters dieser Gräber sind die Verfasser der Ansicht, daß es sich nicht um eine laufende Praktik handelt, sondern vielmehr um eine gleichzeitiges Ableben der betreffenden Personen.

NOUTĂȚI EPIGRAFICE DESPRE C. ARRIUS ANTONINUS, CONSULARIS DACIAE ET DALMATIAE ȘI DESPRE P. HELVIUS PERTINAX, CONSULARIS DACIAE

În urma unor bogate și variate descoperiri arheologice realizate în ultimii ani, colonia Romula-Malva din Dacia sudică a intrat în circuitul preocupărilor științifice de caracter internațional. Despre însemnătatea acestui oraș roman, cel mai mare din Dacia Malvensis, își pot da seama numai cei ce cunosc topografia așezării. Zona arheologică urbană cu cartierele *extra muros* și cele patru necropole ocupă o suprafață ce depășește 200 hectare. Două castre, două centuri de zidării (una patruleteră, alta poligonală) care apărau așezarea civilă, un apeduct lung de 5 km, un canal central de scurgere de aspectul unei *cloaca maxima*, termele monumentale, o curia grandioasă, o mare *villa suburbana*, ateliere de gravat geme, un sector al cuptoarelor de cărămidării și numeroase alte construcții au fost identificate pînă acum. În totalitatea lui, materialul epigrafic de la Romula-Malva însumează 168 inscripții latinești, 16 grecești și una în scriere palmireană. Din acest lot menționăm aci cele două importante documente literare: o cărămidă gravată cu un stih homeric și epitaful în hexametri de pe sarcofagul lui Ael. Iulius Iulianus.

Materialul sculptural descoperit la Romula-Malva este de asemenea imens. Unele piese constituie adesea rarități pentru panteonul din Imperiu. Aș aminti la acest capitol, dintre descoperirile recente, cele două basoreliefuli din marmură, pe care am avut ocazia a le prezenta într-o comunicare și la recentul Congres Internațional de Epigrafie greacă și latină de la München (septembrie 1972). Ele ne pun în față o divinitate provincială romană, necunoscută pînă acum, și ca nume și ca reprezentare: *Dea Dardanica*. Totodată cele două piese atestă, pentru prima dată în Dacia sudică, o colonizare cu elemente dardanice, la Romula-Malva și în teritoriul orașului².

¹ Despre topografia și istoricul ei, vezi, în general: D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, passim; același, *Romula*, București, 1968 (Ed. Meridiane); același, *Orașe, țirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 342—356; Gh. Popilian, *Revista Muzeelor*, 1969, 2, p. 167—169; M. Babeș, *Dacia N. S. XIV*,

² D. Tudor — Cristian Vlădescu, *Apulum*, X, 1972, p. 183—190 și D. Tudor, *Homeneje al Prof. A. Garcıu y Bellido*, Madrid 1974 (sub tipar).

În legătură cu mult discutata problemă a identificării Romulei cu Malva, comunicarea prezentată la același Congres münchenez, de către Prof. Michael Speidel de la Universitatea din Hawai, ne aduce știri noi. Revizuiind transcrierea unei inscripții funerare publicată mai de mult timp și descoperită lângă Caesarea Mauretaniei³, Speidel descifrează în textul ei, că defunctul *Sex. Iul. Iulianus* a fost *tribunus n(umeri) Syrorum M(alvensium)*. Este știut că *numeri* indică prin asemenea apelative locul lor de garnizoană, iar că *numerus Syrorum sagittariorum* a staționat la Romula în Dacia. Speidel ajunge deci și el la concluzia firească că *Malvensium* din inscripția mauretaneană indica localitatea Malva și nu provincia Dacia Malvensis. Astfel, acest text epigrafic constituie al treilea document categoric privitor la identitatea topografică a celor două localități, Romula și Malva. Mai persistă însă și alte păreri eronate, care în genitivul plural *Malvensium* văd numele provinciei Dacia Malvensis și nu un toponimic⁴.

Doresc să subliniez, că dată fiind importanța arheologică a Romulei-Malva, sint angajate azi în cercetările de acolo cinci importante instituții științifice: Institutul de Arheologie din București, Centrul de cercetări al Academiei de Științe Sociale și Politice-Craiova, Muzeul de Istorie al României-București, Muzeul Militar Central-București și Muzeul din Caracal, toate dotate cu numeroase colective de arheologi.

De mare importanță științifică pentru istoria Daciei romane apare acum o cărămidă, păstrată întregă, fiind lungă de 44 cm, lată de 27 cm și groasă de 7 cm. Are rupt și lipit numai colțul de jos din dreapta. A fost descoperită acum patru ani de către un localnic, aruncată cine știe când, în apele râului Tesluj care trece printre ruinele orașului roman (fig. 1 și 2). Piesa s-a achiziționat de către subsemnatul împreună cu tov. Gh. Popilian și, în momentul de față este intrată în colecțiile Muzeului orașenesc din Caracal (inv. 5912).

Pe o față, cărămida are trasate cu cele trei degete centrale de la mină, trei adâncituri paralele care formează un unghi aproape drept. Menționez că în cimpia din S-E Olteniei (Sucidava, Slăveni, Romula, Acidava, etc.), acest tip de cărămidă, ca formă și dimensiuni, se menține în secolele III—IV e.n. Se schimbă numai desenul acestor adâncituri digitale care serveau pentru a o fixa mai bine în mortar. De astă dată, ele se întretaie în centrul feței cărămizii și se orientează cu capetele spre cele patru colțuri. Asemenea detalii tehnice pot constitui relative indicații cronologice.

³ CIL VIII, 9381; cf. 20945 = ILS, 2763 și addenda. Cf. M. Speidel, în *Dacia*, n.S. XVII, 1973, p. 169—177.

⁴ Privitor la discuțiile identității Romulei cu Malva, vezi în special: D. Tudor, *Omașiu lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 523—531; același, *Oltenia romană*, p. 211—214; H. Nesselhauf, *Madriider Mitteilungen*, 5, 1964, p. 180—184; C. Daicoviciu, *Acta Mus. Napocensis*, 4, 1967, p. 73—83 și 7, 1970, p. 124—129; F. Vittinghoff, *Acta Mus. Nap.*, 6, 1969, p. 130—147, etc. și Speidel, *art. cit.*

Fig. 1. ROMULA-MALVA — Cărămidă cu inscripție grecească. Muzeul din Caracal.

Elementul important al cărămizii aflată în apele Tesluiului ni-l oferă însă inscripția de pe fața obiectului. Ea a fost adîncită cu un cui, imediat după turnare, deci cînd obiectul se găsea încă pe masa cărămidarului și înainte de ardere. Avem de-a face cu o scriere grecească mixtă, cu litere capitale-monumentale (A, P, I. O. N, C etc.), amestecate cu litere cursive (ca A din *Δακῶν*), a căror înălțime variază de la 1—4 cm. Greutăți de descifrare am întîmpinat numai pentru rîndul al cincilea, pentru lectura căruia am apelat la concursul prețios al colegului I. I. Russu de la Cluj.

Citim :

- . Ἀρριος Ἀντωνῖνος
- . ὑπατικός Δακῶν
- . καὶ ὑπατικός Δαλμα —
- . τῶν
- . Ἐλουῖω Περτένακι τῶ(ι) ὑπ(α)τικῶ...?

Adică : „Arrius Antoninus, consular (gubernator) al Dacilor și consular (gubernator) al Dalmaților, lui Helvius Pertinax consularului ? (gubernatorului ?)...“

Pentru numele lui Pertinax, forma Περτένακι nu este o raritate, ea se întîlnește în papiri și în unele texte epigrafice, date bi-

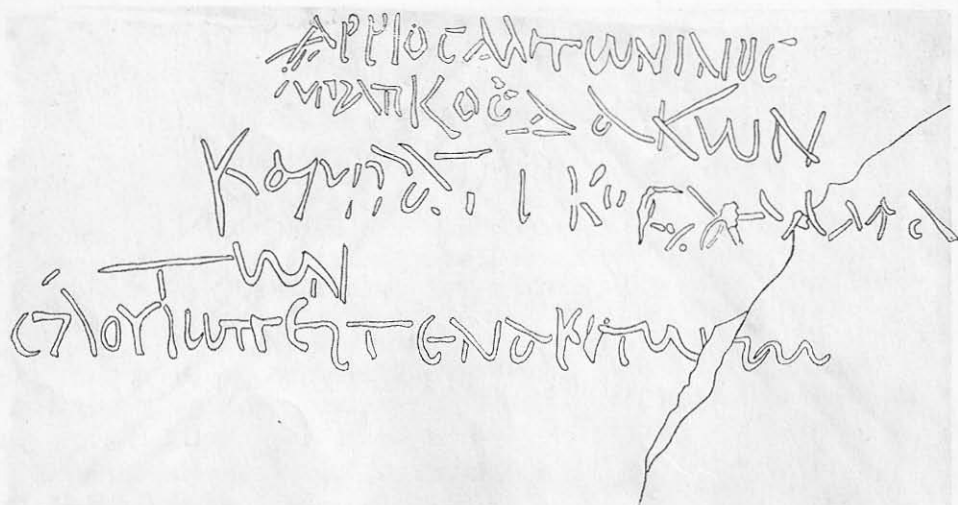

Fig. 2. ROMULA-MALVA. Inscripție elină pe o cărămidă romană (desen). Muzeul din Caracal.

bliografice pe care colegul Rüssu a avut amabilitatea a mi le pune la îndemână⁵.

Numele celor două personaje în inscripția cărămidarului din Romula-Malva sînt frecvent menționate în diferite texte literare și epigrafice din a doua jumătate a secolului II e.n.

C. Arrius Antoninus, cunoscut în scrisorile lui Fronto, în *Historia Augusta* la Tertullianus, etc., a fost un senator, ajuns *consul suffectus* (cca. 170) și un om politic de seamă pe timpul domniei lui Marcus Aurelius și a fiului său Commodus, care l-a condamnat la moarte în anii 185—187 e.n.⁶. Între numeroasele provincii pe care le-a guvernat se

⁵ Pentru *Helvius*, scris în grecește cu simplu E — inițial, chiar în numele împăratului nostru, cf. Bernard Meinersmann, *Die lateinischen Wörter und Namen in den griechischen Papyri*, Leipzig, 1927 (Studien zu Epigraphik und Papyruskunde, I), p. 74: „Ελ[ου]ίου neben Α[ελου]οῦ *Berliner Griechische Urkunden*, 46, 646, 784: *Helvius* (Pertinax, Kaiser). Ist es = Ελβιος *Sammelbuch*, nr. 5886, sec. I./Preisigke) ?“

Forma Περτένζου nu este nici ea o raritate. În primul rînd apare Περτείναζ — αζος, în *Berl. Griech. Urk.*, 15. sec. II; *Sammelbuch*, 4298, sec. III mit; *Pap. Florent.*, 38; Meinersmann, *op. cit.*, p. 92 și 109. Pentru scriere de cuvinte sau de nume latinești în grecește, cu e în loc de i, vezi în general H. Mi-hăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960, p. 63—66 și Sorin Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, p. 37. Pentru zona Illyricum, cf. în special, *CIL* III, p. 2571: „e pro i“. În numele lui Septimius Severus, forma „Pertenax“ este des întilnită: *CIL*, III, 1685, 3733 bis, 4650 și 13747 = *ILS*, 3755.

⁶ O informație generală în *PIR*², A, 1088; *RE*, II, A, col. 15; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest 1944, p. 46—48 (Diss. Pann. I, 12) și A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 48.

numără și Dacia, unde îl cunosc patru texte epigrafice, toate aflate la Sarmizegetusa și în teritoriul ei ⁷.

A. Stein fixează cronologic mandatul său de *consularis* în Dacia prin anii 175—177 e.n., dar nu este sigur dacă și-a îndeplinit această funcție mai înainte, sau după Pertinax ⁸. Cărămida noastră dovedește însă clar, că Arrius Antoninus l-a precedat pe Pertinax în Dacia.

Tot acest document epigrafic malvens ne spune, *ceea ce nu se știa pînă acum*, că din funcția de *consularis trium Daciarum*, C. Arrius Antoninus a promovat în același post, în provincia Dalmatia. În lista guvernatorilor din Dalmatia, alcătuită de către Jagenteufel, el este însă necunoscut ⁹. Arrius Antoninus a putut succede acolo, fie lui Pollenius Auspex, fixat cu aproximație ca guvernator al Dalmației în anii 174—175, fie lui M. Didius Iulianus, în aceeași funcție, probabil în anii 176—177 ¹⁰.

Cel de-al doilea personaj din textul cărămizii este viitorul împărat P. Helvius Pertinax, care a avut o carieră strălucită și de asemenea a fost guvernator al multor provincii romane ¹¹. A. Stein stabilea că Pertinax funcționase ca guvernator al Moesiei superioare, cu aproximație, între anii 176—177 e.n. și al Moesiei inferioare prin anii 177—179 ¹². După o analiză riguroasă a textelor epigrafice, Jenő Fitz, pe bună dreptate, rectifică această dată și stabilește prezența lui Pertinax ca *legatus Moesiae inferioris*, prin anii 175—176 e.n. ¹³. Este sigur că de aici Pertinax a fost numit *consularis trium Daciarum*, dem-

⁷ CIL. III, 12574 = *AnĒp.*, 1912, 304 (inscripție votivă pusă la Orăști-oara de Jos, de un centurion al legiunei V Macedonica); *AnĒp.*, 1931, 122 (inscripție onorifică ridicată de col. Sarmiz.); *AnĒp.*, 1931, 123 (idem) și *AnĒp.*, 1931, 124 (altar onorific pentru familia acestuia).

⁸ A. Stein, *Reichsb. Dazien*, p. 47—48. Aceeași incertitudine și la M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 74.

⁹ Adolf Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von August bis Diokletian*, Wien, 1958, passim. (Schrift Balkankom. Antiq. Abt. XII).

¹⁰ Jagenteufel, *op. cit.*, p. 44—47, nr. 22 și 23. Cf. și R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest, 1971, p. 197.

¹¹ Despre bogata carieră administrativă și militară a lui Pertinax există o numeroasă bibliografie din care cităm: *RE*, Suppl. III, col. 895—904 (Fluss); *PIR*², H. 73; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapeșt, 1940, p. 49, 50 și 80—81 (Diss. Pann. I, 11); același, *Reichsb. Dazien*, p. 90; E. Birley, *Caruntum Jahrb.*, 3, 1957, p. 18; același, *Epigr. Studien*, 4, 1967, p. 12 și urm. (Köln-Graz); H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris, 1960/1, p. 451, n°. 179; J. Fitz, *Acta Antiqua Acad. Scient. Hungaricae*, IX, 1961, p. 165—166; același, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia inferior*, Weimar, 1966; p. 22, 48, 58 și 72; același, *Historia*, 15, 1966, p. 342; același, *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XXXII, 1967, p. 40—51; S. Lambrino, *Mél. à Alb. Grenier*, Bruxelles, 1962, II, p. 935 (coll. Latomus, LXVIII); H. G. Kolbe, *Bonner Jahrbüchener*, 162, 1962, p. 407; N. Gostar, *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 355—387 și L. Balla, *Acta class. Univ. Scient. Debrecen*, VII, 1971, p. 73—76.

¹² Stein, *Legaten Moesien*, p. 49—50 și 80—81.

¹³ Fitz, *Acta Antiq.*, *loc. cit.* și același *Laufbahn*, *loc. cit.*

nitare ce i se cunoștea pînă acum, numai dintr-un singur și modest text epigrafic ¹⁴.

Prin urmare, *grosso modo* putem presupune că Arrius Antoninus a schimbat mandatul în Dacia cu Pertinax, prin anii 176—177 e.n.

După o cercetare atentă a unei informații din *Vita Pertinacis* (2, 10) și a tuturor izvoarelor epigrafice privitoare la cariera lui Pertinax, între anii 174—180 e.n., Gostar ¹⁵ ajunge la concluzia că la un moment dat putem admite (anii 176/177) că el guvernă concomitent trei provincii, adică Moesia superior, Moesia inferior și Dacia, avînd sub comanda lui o mare armată (6 legiuni și numeroase trupe auxiliare). Această excepțională comandă ar fi fost impusă de gravitatea situației: războaiele marcomanice și sarmatice ale lui Marcus Aurelius, care amenințau provinciile dunărene. Deși pînă acum nu avem deplină confirmare epigrafică a acestei cumulări, totuși, ea ar rezulta din faptul că ne stau în față prea puțini ani (aprilie-iunie 175—178), pentru ca Pertinax să treacă rînd pe rînd și atît de repede la guvernarea a trei mari provincii: Moesia superioară, Moesia inferioară, apoi în Dacia. Cumulul conducerii lor — cel puțin pentru epoca de mare primejdie — se impunea. Ar fi o situație similară cu a lui M. Cl. Fronto, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae superioris*, în anul 170, cînd acesta a și căzut în luptă cu barbarii de la Dunăre (CIL. III, 1457 = ILS, 1097, și VI, 1377 = ILS, 1098).

Se pune acum întrebarea firească: ce rost are însemnarea, un fel de cronică, de pe cărămida anonimului scrib grecofon din Romula-Malva? Credem că el a înregistrat un eveniment al zilei și anume, schimbarea de guvernator în provincia Dacia. Arrius Antoninus este menționat în momentul cînd predă mandatul și pleacă la noul său post din Dalmația, de aceea este indicat ca fiind *ὑπατικός Δακῶν καὶ ὑπατικός Δαλματῶν*. O analogie pentru un atare moment întîlnim și în textul inscripției onorifice a lui Q. Pompeius Falco din Tomi, unde acesta este denumit, în anii 117/118, în clipa plecării sale din Moesia în Britannia: *legatus Augusti pro praetore provinciae Moesiae inferioris et legatus Augusti pro praetore provinciae Britanniae* ¹⁶.

În inscripția malvensă, numele lui Pertinax apare la dativ, iar textul ei se oprește brusc, fără a se folosi un verb necesar aici. Observăm că redactorul a păstrat aceeași înălțime a cîmpurilor libere de deasupra și dedesubtul textului. Această situație ne determină să credem că însemnarea continuă pe o a doua cărămidă care nu s-a păstrat. Probabil se arăta în continuare că primul, ce pleca în Dalmatia, preda celui de-al doilea conducerea provinciei (*Arrius Antoninus consularis Daciae et consularis Dalmatiae, Helvio Pertinaci potestatem? regimen? tradidit?*), etc.

¹⁴ CIL. III, 7751 = ILS. 7139: [H]erculi Aug... Reginus s[ac]erdos [i]n[st]r[u]m[en]tus ab Hel. Pertinace [c]o(n)s(ulari); deci, acest Reginus a fost munit *sacerdos* al provinciei de către consularul (guvernatorul) Pertinax. Vezi și comentariile lui Macrea, *op. cit.*, p. 75—75.

¹⁵ Gostar, *loc. cit.*

¹⁶ *AnÉp.*, 1957, 336; cf. Tudor, *StudCerIstVeche*, II, 2, 1951, p. 159—164 și același, *Listy Filologické*, VI (LXXXI), 1958, 2, p. 60—64.

Nu este de asemenea o simplă întâmplare că acest eveniment administrativ s-a consemnat la Romula-Malva de către un cărămidar. Socotim ca foarte probabilă o întâlnire în această localitate a celor doi *consulares*, ca cel nou numit să fie informat asupra treburilor din provincia Dacia, de către cel ce-și încheia mandatul. Punerea în situație a noului numit despre treburile militare și administrative ale provinciei Dacia se impunea de la sine, într-o perioadă atât de tulbure, provocată de războaiele de la Dunărea mijlocie ale lui Marcus Aurelius. Pertinax mai fusese prin anii 169—170 *proc. Augusti ad ducena III Daciarum*, deci cunoștea în parte situația din această provincie¹⁷. La această ipoteză ne îndeamnă și situația geografică a orașului de întâlnire. C. Arrius Antoninus pleca de la Apulum pe drumul cel mai drept care-l ducea pe valea Oltului la Dunăre, de unde, din portul Sucidavei avea să se îmbarce pentru o călătorie pe apă, spre Dalmația. Pe aceeași cale trebuia să vină din Moesia inferioară în Dacia și Pertinax, la noua sa misiune. Toți istoricii sînt de acord că Pertinax a venit în Dacia din Moesia inferioară¹⁸. În acea vreme, Romula-Malva era capitala unei provincii, Dacia Malvensis, și oraș însemnat, deci indicat să găzduiască suitele celor doi guvernatori.

Prezența lor în orașul malvens a produs desigur o mare vîlvă printre localnici. Acest eveniment diurn l-a îndemnat pe modestul cărămidar să-l noteze, cu puțina sa știință de carte grecească, pe un material de scris ce-i stătea la îndemînă, în timpul lucrului său de la cărămidărie. Numai întâlnirea în orașul său a celor doi guvernatori îl putea stimula pe cărămidar să facă o „*asemenea cronică diurnă*“, din textul căreia remarcăm, că el cunoștea foarte bine schimbările și noile numiri de guvernatori. Dacă această întâlnire s-ar fi petrecut în altă localitate, el nu putea fi așa de bine informat.

**NOUVELLES EPIGRAPHIQUES SUR C. ARRIUS ANTONINUS,
CONSULARIS DACIAE ET DALMATIAE ET P. HELVIUS PERTINAX,
CONSULARIS DACIAE.**

Résumé

Dans les eaux de la rivière de Teslui qui coule à travers les ruines de la ville de Romula-Malva de la Dacie Inferieure (Malvensis), on a découvert en 1970 une brique romaine ayant les dimensions de 44×27×7 (fig. 1 et 2); l'objet se conserve aujourd'hui au Musée de Caracal. Sur une face, est conservée une inscription grecque (en lettres hautes de 1 à 4 cm), écrite très maladroitement par le briquetier au moment où l'objet se trouvait encore sur sa table de travail. On y lit :

"Αρριος Ἀντωνῖνος
ὕπατικός Δακῶν
καὶ ὕπατικός Δαλμα —
τῶν
Ἑλουίω Περτένακι τῶ(ι) ὕπ(ατικῶ) . . .

¹⁷ Kolbe, *op. cit.*, p. 416—420 și Balla, *op. cit.*, p. 74—75.

¹⁸ Fitz, *Laufbahn*, p. 58.

C. Arrius Antoninus est connu, par l'intermédiaire de quatre textes épigraphiques, en qualité de *consularis trium Daciarum*, en 175/176. D'ici il a été transféré en qualité de gouverneur de la province de Dalmatie, fait indiqué pour la première fois par l'inscription de cette brique. En Dacie, il a été remplacé par P. Helvius Pertinax, lequel, à cette date-là, fonctionnait en tant que gouverneur de la Moesie Inférieure (175—176). En tant que gouverneur de la Dacie, Pertinax était connu jusqu'à présent grâce à un seul texte.

L'auteur croit que Arrius Antoninus et Helvius Pertinax se sont rencontrés dans la ville de Romula-Malva, pour que le premier pût transmettre le mandat au second. Ceci a déterminé l'anonyme briquetier de Romula-Malva de laisser la note respective, dont le texte, inachevé, continuait sur une seconde brique qui ne s'est pas conservée.

Etant donné le bref délai (175—178), de trois ou quatre ans, autant qu'il a gouverné Moesia Superior, Moesia Inferior et les trois Dacies, il est probable que Pertinax, à un moment donné, a dirigé en même temps deux ou peut-être toutes ces provinces, (hypothèse formulée pour la première fois par N. Gostar). Ce cumul de commandements s'imposait à cause du danger des guerres que Marc Aurèle menait contre les Sarmates et les Marcomanes. On sait que Pertinax a été un *vir militaris* d'une grande valeur, qualité dont ne jouissait pas Arrius Antoninus; voilà pourquoi le dernier a été transféré en Dalmatie, une province pacifique.

Tableau des illustrations.

Fig. 1 — Romula-Malva — Brique à inscription grecque, Musée de Caracal.

Fig. 2 — Romula-Malva. Inscription grecque sur une brique romaine (dessin. Musée de Caracal).

EPIGRAPHISCHE NEUIGKEITEN ÜBER C. ARRIUS ANTONINUS, CONSULARIS DACIAE ET DALMATIAE UND ÜBER P. HELVIUS PERTINAX, CONSULARIS DACIAE

Kurzfassung

Im Wasser des durch die Ruinen der Stadt Romula-Malva in der Dacia inferior (Malvensis) fließenden Tesluiflusses wurde im Jahre 1970 ein römischer Ziegel von der Grösse 44×27×7 cm (Abb. 1 und 2) gefunden. Das Stück wird im Museum von Caracal aufbewahrt. Auf einer seiner Seiten ist eine griechische Inschrift (Buchstaben von 1—4 cm Höhe) erhalten, die sehr linksch von dem Ziegelbrenner geschrieben wurde, als sich das Stück noch auf seinem Arbeitstisch befand. Sie lautet:

Ἄρριος Ἀντωνῖνος
ὕπατικός Δακῶν
καὶ ὕπατικός Δάλμα—
τῶν
Ἐλουῖω Περτένακι τῶ(ι) ὕ(πα)τικός(?)

C. Arrius Antoninus ist aus vier epigraphischen Texten in seiner Eigenschaft als *consularis trium Daciarum* in den Jahren 175/176 bekannt. Von hier wurde er als Gouverneur der Provinz Dalmatien versetzt, eine Tatsache, die zum ersten Mal auf der Inschrift auf diesem Ziegel erscheint. Seine Stelle in Dazien wurde von P. Helvius Pertinax eingenommen, der zu jener Zeit den Posten eines Gouverneurs von Moesia inferior innehatte (in den Jahren 175—176). Als Gouverneur von Dazien war Pertinax bisher aus einem einzigen Text bekannt.

Der Verfasser glaubt, daß sich Arrius Antoninus und Helvius Pertinax in der Stadt Romula-Malva begegnet sind, damit der erstere dem letzteren sein Mandat übergeben konnte. Das hat den anonymen Ziegelbrenner dazu veranlaßt,

uns diese Aufzeichnung zu hinterlassen, deren unbeendeter Text auf einem zweiten, nicht erhalten gebliebenen Ziegel fortgesetzt wurde.

In Anbetracht der kurzen Dauer (175—178) von drei bis 4 Jahren, in der er Moesia superior, Moesia inferior und die drei Dazien beherrschte, ist es wahrscheinlich, daß Pertinax zu einem gegebenen Zeitpunkt gleichzeitig zwei oder sogar alle diese Provinzen beherrscht hat (eine erstmalig von N. Gostar aufgestellte Hypothese). Diese Anhäufung von Befehlsstellungen war wegen der Gefahr der sarmatischen und markomannischen Kriege des Marcus Aurelius erforderlich. Pertinax war als ein hervorragender *vir militaris* bekannt, eine Eigenschaft, der sich Arrius Antoninus nicht erfreute, aus welchem Grunde er in die Randprovinz Dalmatien versetzt wurde.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb.1 — ROMULA-MALVA — Ziegel mit griechischer Inschrift. Museum von Caracal.

Abb. 2 ROMULA-MALVA — hellenische Inschrift auf einem römischen Ziegel (Zeichnung). Museum von Caracal.

MONEDELE ȘI PRĂBUȘIREA DINOGETIEI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL VI-LEA

În efortul general ce se face pentru o cunoaștere cât mai amănunțită și în același timp adâncită a istoriei cetăților romano-bizantine de la Dunărea de Jos, descoperirile monetare au de adus o contribuție care de abia de acum începe să fie schițată. Voi menționa două aspecte care mi se par majore, lângă care își vor găsi pe parcurs loc altele. Unul din ele se referă la viața economică a acestei regiuni reflectată în descoperirile monetare tezaure și aflări izolate, iar altul la istoria politică a ținuturilor pe care le am în vedere și asupra cărora aceleași descoperiri au încă un cuvânt hotărâtor de spus.

Pentru istoria vieții economice a Scitiei Minor am arătat încă din 1966, într-o comunicare rămasă nepublicată, unele aspecte noi pe care le sesizează statistica matematică a descoperirilor monetare de la Dunărea de Jos¹. Reamintesc două trăsături care au ieșit în evidență: numărul relativ redus de monede bizantine de bronz din vremea lui Justinian I și numărul relativ mare, al acelorași monede din vremea lui Justin al II-lea. Acest fenomen economic, dincolo de care se află unul politic, este pus în lumină și mai clară de coeficientul rezultat din repartizarea monedelor fiecărui împărat pe anii de domnie. Acest coeficient relevant încă din 1966, a căpătat noi valențe în urma cercetărilor întreprinse de Gh. Poenaru Bordea asupra acelorași monede și din aceeași regiune².

Deocamdată ne interesează și ne vom limita la monedele bizantine timpurii, descoperite între anii 1939—1963³.

Din această perioadă s-au descoperit la Dinogetia, atât în cursul săpăturilor, cât și în mod izolat pe terenul din jurul cetății, un număr total de 72 monede. Ele sînt descrise în partea a doua a lucrării de

¹ Comunicarea a fost ținută la Institutul de arheologie București, în anul 1966 și a avut titlul „Unele aspecte ale circulației monetare bizantine timpurii la Dunărea de Jos”.

² Gh. Poenaru Bordea, *Monede bizantine de bronz din secolele V—VII în Dobrogea*, BMI, 40, 1971, 3, p. 51—57. Cf. același, *Monnaies byzantines des VI—VII siècles en Dobroudja*, XIVe Congrès International des études byzantines. Résumés—Communications, București, 1971, p. 218—219.

³ Monedele descoperite în săpăturile de la Dinogetia în general sînt publicate de către Gh. Ștefan încă de la prima campanie din anul 1939: Gh. Ștefan *Dinogetia I, Dacia, VII—VIII, (1937—1940)*, p. 421—424; cf. apoi Gh. Ștefan *Săpăturile arheologice de la Dinogetia — Bisericuța...*, Studii, 2 (1949), 1 p. 133 și mai cu

față sub numerele 1—72. Ținem să remarcăm faptul că monedele au fost aflate numai în mod izolat și nu sub formă de depozit sau tezaure. În ceea ce privește metalul, din aceea ce cunoaștem pînă acum, ele sînt exclusiv de bronz, exemplare de aur sau argint nefiind găsite. Locul exact de aflare este indicat după descrierea monedei, ori de cîte ori el a fost cunoscut. În unele cazuri de descoperiri întîmplătoare, cînd nu s-a putut preciza, s-a făcut mențiunea *passim*.

Din punct de vedere cronologic monedele bizantine timpurii formează o suită neîntreruptă de la Anastasius și pînă la Mauriciu Tiberiu. Din totalul de 72 exemplare 68 au fost identificate, iar 4 exemplare au rămas neidentificate din cauza relei stări de conservare. Ele se datează tot în cursul secolului al VI-lea.

Privite din punct de vedere numeric și pe împărați, obținem următoarea repartizare în procente :

1. Anastasius I 491—518	8 exemplare	11,11%
2. Justin I 518—527	7 exemplare	9,72%
3. Justinian I 527—565	17 exemplare	23,61%
4. Justin II 565—578	23 exemplare	31,94%
5. Tiberiu II Constantin 578—582	3 exemplare	4,17%
6. Mauriciu Tiberiu 582—602	10 exemplare	13,89%
7. Neprecizate (secolul VI)	4 exemplare	5,56%
Total 72		100%

Din situația de mai sus reiese în primul rînd că la Dinogetia s-au găsit și au circulat monedele de bronz ale împăraților din tot cursul secolului al VI-lea. În ceea ce privește proporția în care ele au circulat, ne rețin atenția două cifre : 17 care au circulat în timpul lui Justinian, ceea ce reprezintă peste 23% din totalul monedelor descoperite și 23 din timpul lui Justin II, care reprezintă aproape 32% din masa monedelor care s-au găsit la Dinogetia din această etapă. Ne mai poate reține atenția și o a treia cifră, aceea a monedelor din vremea lui Mauriciu Tiberiu, care este prezent prin 10 exemplare, ceea ce constituie peste 13% din totalul monedelor din secolul VI (a se vedea și fig. 1 cu graficul respectiv). Dar cifrele prezentate mai sus, dacă ne-am mulțumi doar cu datele seci pe care ele le exprimă, ar putea să lase cercetătorului grăbit o imagine măcar în parte neconformă cu realitatea : cele două cifre privind numărul monedelor din timpul lui Justinian I 17 și cele din timpul lui Justin II 23, sînt relativ mari și apropiate. Totuși există o deosebire fundamentală între ele : numărul anilor de domnie în cursul cărora ele au fost emise. De aci necesitatea ca monedele fiecărui împărat să fie calculate și repartizate pe anii de domnie. În felul acesta

seamă, p. 134, cf. același și colectivul, SCIV, 1, 1950, p. 72—73 ; același, SCIV, 2, 1951, 1, p. 22, 27, 33 ; același, SCIV, 3, 1952, p. 365 și urm. ; același, SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 262 și urm. ; același, SCIV, V, 1954, 1—2, p. 164 și urm. ; același, SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 724 și 730—735 (tezaur), cu fig. 19—22 ; același, Materiale, IV, 1957, p. 203 ; același, Materiale V, 1959, p. 568, 579 ; același, Materiale VI, 1959, p. 635—636, 638, 641 și urm. ; același, Materiale VII, 1961, p. 587—588 ; 590 ; același, Materiale VIII, 1962, p. 679 ; 684 (tezaur) și 690.

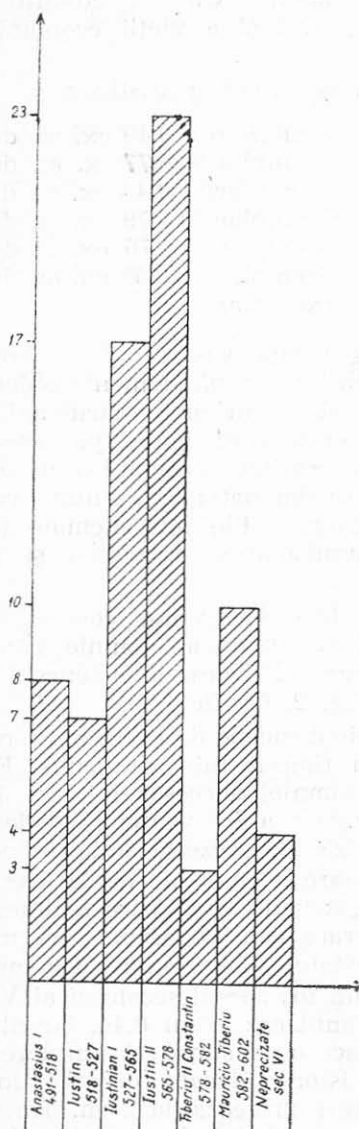

Fig. 1. Grafic reprezentând distribuția numerică pe împărați a monedelor din secolul al VI-lea, descoperite la Dinogetia.

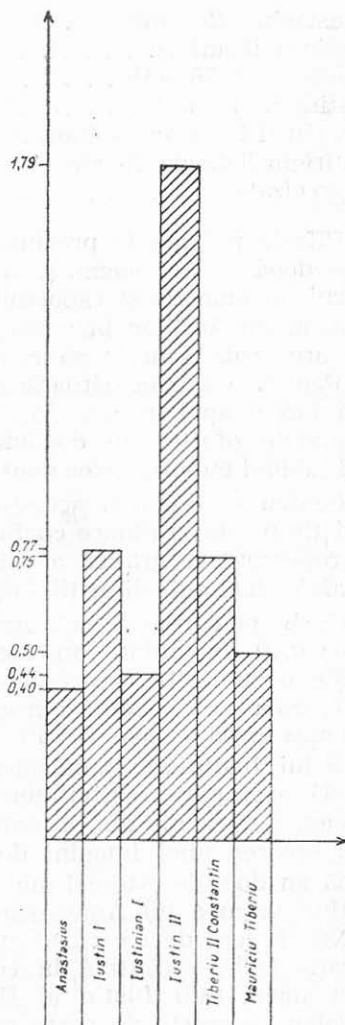

Fig. 2. Grafic reprezentând distribuția pe ani-domnie a monedelor descoperite la Dinogetia.

se câștigă un coeficient nou, care ne arată cu câte monede împăratul respectiv era prezent în fiecare an de domnie. Cu alte cuvinte ni se indică intensitatea circulației monetare, deci și a vieții economice în timpul împăratului respectiv.

În acest scop am întocmit următoarea situație statistică :

1. Anastasius 20 ani	8	exemplare	0,40 ex. an domnie
2. Justin I 9 ani	7	exemplare	0,77 ex. an domnie
3. Justinian I 38 ani	17	exemplare	0,44 ex. an domnie
4. Justin II 13 ani	23	exemplare	1,79 ex. an domnie
5. Tiberiu II Constantin 4 ani	3	exemplare	0,75 ex. an domnie
6. Mauriciu Tiberiu 20 ani	10	exemplare	0,50 ex. an domnie
7. Neprecizate	4	exemplare	

Cifrele pe care le prezintă situația de mai sus sînt de o deosebită valoare deoarece țin seama și fac legătura între două elemente obiective : numărul de monede și raportul pe care ele îl au cu numărul anilor de domnie ai împăraților bizantini. Prin aceasta coeficientul pe care-l obținem are toate șansele să reprezinte o realitate economică în primul rînd. Pentru a înțelege situația care reiese din datele prezentate va trebui să facem apel la celelalte izvoare istorice. Ele sînt chemate să explice datele oferite de documentele numismatice, întregind și îmbogățind tabloul cunoștințelor noastre.

Pentru a face mai accesibilă și a da o formă mai concretă și în același timp mai grăitoare coeficientului exemplare an domnie, dăm mai jos o reprezentare grafică a curbei pe care el o descrie în cursul secolului al VI-lea, sub diferiții împărați (Fig. 2. Graficul 2).

Curba pe care o descrie acest coeficient începe de la un nivel relativ modest, 0,40 exemplare an domnie în timpul lui Anastasius. Ea va cunoaște o sensibilă urcare în timpul domniei succesorului său Justin I : 0,77, ceea ce înseamnă aproape o dublare a frecvenței monedei față de vremea predecesorului său. O surpriză ne prezintă indicele pentru vremea lui Justinian. Numărul relativ mare de monede de la acest împărat, 17 exemplare, activitatea de reconstrucție și întărire a limes-ului dunărean, cunoscută din izvoarele literare contemporane, au militat pentru crearea unei imagini de prosperitate și siguranță⁴. Or indicele monedă an domnie este cel mai scăzut din tot cursul secolului al VI-lea, exceptînd vremea lui Anastasius : în primul caz avem 0,44, iar ultimul 0,40. Nu credem de loc că avem de a face cu o simplă întîmplare. Nu. Explicația trebuie căutată în condițiile istorice locale, în care domina invazia slavă. Sub Justin al II-lea, care-i urmează la tron, frecvența monedelor va crește de peste patru ori, atîngînd indicele cel mai înalt de 1,79. În timpul relativei scurte domnii a lui Tiberiu al II-lea Constantin același indice scade în raport cu cel din vremea lui Justin al II-lea, dar

⁴ Pentru evenimentele istorice se consultă cu folos Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 326 și urm. Cf. mai nou Ion Barnea în volumul Radu Vulpe și Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II. *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 416 și urm., cu bibliografia anterioară.

rămîne mult deasupra celui din vremea lui Anastasius și Justinian, apropiindu-se mult de cel din vremea lui Justin. I. În sfîrșit, pentru ultimul împărat ale cărui monede s-au găsit pe Bisericuță, același indice se menține ridicat : 0,50, ceea ce înseamnă o frecvență mai mare ca în timpul lui Anastasius și Justinian ⁵.

Urmărirea evoluției aceluiași indici și în alte cetăți bizantine de pe limes-ul dobrogen mai întii și dunărean mai apoi, ne va arăta întru cît avem de face cu un fenomen local sau unul general dunărean.

Monedele bizantine din secolul al VI-lea descoperite la Dinogetia au fost bătute în 5 din principalele monetării ale imperiului.

Pe împărați și monetării ele se repartizează potrivit tabelului nr. 1

Tabelul nr. 1

Numele împăratului	Nr. monedelor	Numele monetării	Nr. exemplare
Anastasius	8	Constantinopol Nicomedia Antiohia	6 1 1
Justin I	7	Constantinopol	7
Justinian I	17	Constantinopol Tesalonic Nicomedia Antiohia	9 1 6 1
Justin II	23	Constantinopol Tesalonic Nicomedia Cyzius	12 5 4 2
Tiberiu II Constantin	3	Antiohia Tesalonic	1 2
Mauriciu Tiberiu	10	Constantinopol Tesalonic Nicomedia	6 3 1
Neprecizate	4	?	4
Total	72		72

Pentru a putea avea o privire de ansamblu asupra monetărilor în care au fost bătute exemplarele care au circulat la Dinogetia am întocmit situația de mai jos și care are următorul aspect :

1. Constantinopol 40 exemplare 55,55%
2. Tesalonic 11 „ „ 15,28%

⁵ Pentru circulația monedei bizantine timpurii în Bulgaria se poate consulta J. Jurukova, *Particularités dans la circulation des monnaies byzantines du VI—VIIe siècle sur le littoral occidental de la Mer-Noire*, Byzantino Bulgarica, II, 1966, p. 223—227 și aceeași autoare, *Les invasions slaves au sud du Danube d'après les trésors monétaires en Bulgarie*, Byzantino Bulgarica, III, 1969, p. 255—263

3. Nicomedia	12	„ „	16,66%
4. Antiohia	3	„ „	4,17%
5. Cyzicus	2	„ „	2,78%
6. Neprecizate	4	„ „	5,56%
Total	21		100,00%

Din situația de mai sus reiese, cum de altfel era de așteptat, că majoritatea monedelor din această vreme a fost bătută în atelierele moneta-re de la Constantinopol, în proporție de peste jumătate din totalul

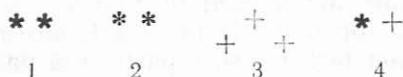

Fig. 3. Forme de stea sau cruce de pe reversul monedelor bizantine din secolul al VI-lea.

lor (55,55%). Continuă apoi în ordine atelierul din Nicomedia cu 16,66%, urmat îndeaproape de cel din Tesalonic cu 15,28%, pentru ca mone-tăriile din Antiohia și Cyzicus să apară cu un procentaj modest. La un număr relativ mic, 4 exemplare, reprezentînd 5,56% nu a putut fi pre-cizată mentăria.

Officinae. Am amintit mai sus despre atelierele în care au fost bătute monedele bizantine emise de împărații din secolul VI. Acest as-pect al problemei poate fi dus mai departe prin precizarea și a altor amănunte de emisiune cum sînt *officinae*-le în care au fost confecțio-nate, precum și forma pe care o iau steaua și crucea de pe rv. mone-delor lui Anastasius, Justin și Justinian, din prima parte a domniei. În special asupra importanței a acestui ultim aspect al problemei a atras atenția D. M. Metcalf în unele studii recente⁶.

În urmărirea pe materialul monetar a acestor probleme întîmpi-năm unele dificultăți pe care trebuie să le amintim. Ele sînt cauzate de starea precară de conservare a materialului monetar ce nu îngăduie întotdeauna precizarea acestor amănunte. Dacă numărul *officinae*-i, a putut fi precizat cu suficientă precizie în cele mai multe cazuri, for-mele pe care le ia steaua de multe ori rămîn neprecizate și problematice, tocmai din cauză că moneda nu e bine conservată.

Întrucît materialul de care dispunem este relativ restrîns ca nu-măr și limitat geografic la o singură cetate, socotim util să dăm mai jos un tabel cu toate aceste amănunte, rămînînd ca un comentariu mai amplu cu implicațiile pe care le poate avea prezența sau absența unor anumite emisiuni dintr-o *officină* sau alta, iar în cadrul lor a

⁶ În legătură cu monedele de bronz emise de Anastasius, a se vedea D. M. Metcalf, *Organization of the Constantinople Mint for the Follis of the Anastasian Reforms*, NC⁷, I, 1961, p. 131—143. Cf. și A. B. Shaw, *Byzantine folles of Anastasius I*, *The Numismatist*, 76, 1963, p. 159—169 (neacce-sibilă) și A. R. Bellinger, *The Copper of Anastasius I*, *Museum Notes*, 12, 1966, p. 84—87. O bună prezentare a stadiului actual al cercetării la A. R. Bellinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection...*, vol. I, (*Anastasius to Maurice*), Washington, 1966. Cf. și Cécile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, tome Ier d'Anastase Ier Jus-tinien II*, Paris, 1970, p. 15—16.

celor cu un anumit asterisc sau stea să fie făcută cu alt prilej, când se va dispune de un material mai bogat din punct de vedere cantitativ și de pe un spațiu mai întins, din punct de vedere geografic.

Tabelul 2

Nr. crt.	Împăratul	Nominalul	Monetăria	Oficina	Stea	Observații
1	Anastasius	M	CON		Fig. 3/2	sus, iar dr.?
2	"	K	CON ?		3/2	puțin clar
3	"	K	"		3/2	" "
4	"	K	"			
5	"	K	"			șters
6	"	K	"		3/1?	șters
7	"	K	NI ?		?	
8	"	M	ATIX		3/3	
9	Justin I	M	CON	B	3/1	sus cruce
10	"	M	"	?		sus ?
11	"	M	CON	?	3/1	
12	"	K	"	B		
13	"	K	"	—	3/1	
14	"	K	"	—	—	
15	"	K	"	—	—	st. cruce
16	Justinian	M	CON	B	3/1, dr ;	șters
17	"	M	"		3/1 dr. cruce	
18	"	M	"	?	3/3	
19	"	M	"	?		
20	"	M	"	?		
21	"	M	"	?		
22	"	K	"	?		
23	"	K	"	—		
24	"	K	"	—		
25	"	K	CON	—	—	
26	"	AISP	TES	—	—	
27	"	M	NIKO	B		fragment
28	"	M	"			
29	"	K	"		st. și	
30	"	K	"		dr. 3/1	
31	"	K	?			
32	Justin II	M	CON			
33	"	M	"			
34	"	M	"			
35	"	M	"?			sus chrismon
36	"	K	"			
37	"	K	"			
38	"	K	CON			
39	"	K	"			
40	"	K	"	A B		
41	"	K	"	B ?		
42	"	K	"	B		
43	"	K	TES			
44	"	K	"			
45	"	K	"			

Nr. crt.	Împăratul	Nominalul	Monetăria	Officina	Stea	Observații
46	"	K	TES			
47	"	K	"			
48	"	K	"			
49	"	K	"			
50	"	M	NIK			
51	"	M	NIKO	B		
52	"	M	"	A		
53	"	M	"	B		
54	"	M	KYZ	A		
55	"	M	"	?		
56	Tiberiu II Constantin	M	THEYPS	?		
57	" "	K	TES	?	?	
58	" "	K	TES	?	?	
59	Mauriciu Tiberiu	M	CON	A	sus +	
60	" "	M	"	E		
61	" "	K	CON	A	sus +	
62	" "	K	"	E	" "	
63	" "	K	"	B	" "	
64	" "	K	CON	B	sus +	
65	" "	K	TES	—	" "	
66	" "	K	"	—	" "	
67	" "	K	"	—	" "	
68	" "	M	NIKO	B	" "	

Surfrapări. Într-un singur caz a putut să fie observat în mod clar și sigur când peste un flan monetar mai vechi, a fost imprimat efigia și numele unui împărat mai târziu. Este vorba de un demifollis, descris sub nr. 62, ce poartă efigia și numele lui Mauriciu Tiberiu, care a fost bătut peste o monedă mai veche a lui Justinian I, de la care se mai vede clar cifra anilor de domnie : XX.

II

Nominal

Dintre diferitele nominaluri de bronz bătute potrivit reformei monetare a lui Anastasius și continuate apoi în tot decursul secolului al VI-lea, au fost identificate pînă acum abia unele categorii. Acestea sînt exemplarele de 40 nummia, marcate cu litera M, cele de 20 nummia, notate cu litera K și cele de 10 nummia, cu litera I. Diviziunile mai mici, ca pentanummia și nummia n-au putut fi încă identificate, ele putîndu-se afla printre numeroasele exemplare de monede romane, descoperite la același șantier și, care-și așteaptă precizarea în viitor. De

aceea noi ne vom limita observațiile numai la primele trei nominaluri deja amintite. Repartizate pe împărați, nominalurile se prezintă precum urmează în tabelul 3.

Tabelul 3

Numele împăratului	Numărul de exemplare	Nominalul cu numărul de exemplare	Observații
Anastasius	8 exemplare	2 folles (=40 nummia) 6 demifolles (=20 nummia)	
Justin I	7 „	3 folles 4 demifolles	
Justinian I	17 „	10 folles 5 demifolles 2 decanummia	
Justin II	23 „	10 folles 13 demifolles	
Tiberiu II Constantin	3 „	1 follis 2 demifolles	
Mauriciu Tiberiu	10 „	3 folles 7 demifolles	
Neprecizate	4 „	4 demifolles	
Total	72	72	

Pentru a putea avea o privire mai clară asupra frecvenței diferitelor nominaluri care au circulat la Dinogetia în cursul secolului al VI-lea am întocmit situația de mai jos, în care am totalizat toate exemplarele cunoscute.

Folles	29 exemplare	40,28%
demifolles	41 exemplare	56,94%
decanummia	2 exemplare	2,78%
Total	72	100,00%

Din examinarea tabelului de mai sus rezultă că nominalul de bază al circulației monetare din cetatea bizantină de pe popina Biseriței îl constituia moneda de bronz numită demifollis, care apare în 41 exemplare sau constituie 56,94% din întreg numerarul circulant în secolul al VI-lea. Privită cronologic, repartitia ei pe împărați arată același lucru: este mereu dominantă în timpul și de-a lungul întregului secol, mai puțin în vremea lui Justinian.

Cel de al doilea nominal care circulă în mare cantitate este follis-ul. Au fost aflați în 29 exemplare, care se eșalonează sub toți împărații din secolul VI. În ceea ce privește proporția, ei reprezintă 40,28% din totalul monedelor găsite.

În sfârșit cel mai mic nominal aflat îl constituie decanummia, sferurile de follis, ce-au fost aflate în 2 exemplare. Proporțional reprezintă abia 2,78% din numerarul circulat. Cu privire la acest nominal este de observat că el apare numai în timpul lui Justinian I, sub ceilalți împărați n-a fost întâlnit.

Așa cum am mai amintit mai sus, nu numai că nu excludem, ci postulăm posibilitatea de a fi circulat și pentanummia, precum și alte nominaluri, dar ele n-au fost găsite și identificate. Importanța și semnificația datelor de mai sus va putea fi pusă în valoare convenită în special după ce se va publica materialul monetar din aceeași etapă din alte cetăți din Dobrogea și în primul rând de la Histria. Deocamdată ne restrângem la observațiile de mai sus.

Totuși nu putem să nu face remarcă pe care o impune materialul numismatic și anume că la Dinogetia în cursul secolului al VI-lea, cu toate greutatea prin care trece imperiul mai ales în această cetate de hotar, cu tot asaltul slavilor aflați în migrație tocmai în această vreme și pe linia Dunării de Jos din care făcea parte și Dinogetia, economia monetară continuă să fie mijlocul de bază și caracteristic al acestei cetăți și regiuni. Desigur, un loc important trebuie rezervat tocmai faptului că avem de a face cu o cetate militară, în care instrumentul de schimb îl forma moneda oficială.

Observații metrologice. Această latură a numismaticii bizantine, a fost mai puțin studiată pînă anii trecuți. Azi dispunem pe lângă judicioasele constatări și observații ale lui W. Wroth, I. I. Tolstoi, cercetările recente datorite lui Ph. Grierson, A. R. Bellinger, D. M. Metcalf și Cécile Morrisson.

Pentru vremea lui Justinian, cercetările metrologice au fost duse mai departe datorită eforturilor depuse de către D. M. Metcalf⁷. Materialul monetar limitat de care dispunem noi la Dinogetia pentru secolul al VI-lea, nu ne îngăduie să luăm o poziție față de această problemă. Pentru aceste motive credem că aspectul metrologic va putea fi studiat cu succes, cînd vom dispune de un material mai bogat care va permite o clasificare a lui pe împărați, iar în cadrul fiecărui împărat pe tipuri, monetării, modul, nominal, iar cînd materialul ne îngăduie, cro-

⁷ D. M. Metcalf, *The Metrology of Iustinian's Follis*, NC⁶, 20, 1960, p. 209—219. Cf. și Cécile Morrisson *op. cit.*, p. 60—61.

nologic pe ani. În felul acesta se vor putea completa observații deja inițiate de către D. M. Metcalf și face un pas mai departe în studiul metrologiei monedelor bizantine din secolul al VI-lea. Până atunci ne vom rezuma în a face unele observații preliminare care au un caracter provizoriu, constituind în același timp sugestii și puncte de plecare și nu încheieri mai mult sau mai puțin definitive.

Așa, în timpul lui Anastasius⁸ aflăm că un follis are o greutate ce variază între 13,90 g—16,19 g. Aceasta pentru tipul cu modul mare. Exemplare cu modul mic nu au fost întâlnite.

Din nominalul demifollis găsim două categorii de exemplare: unele cu modul mare, a căror greutate variază între 6,25 g și 8,17 g și cu modul mic, a căror greutate variază între 4,47 g și 4,62 g. Raportul dintre ele și data la care a putut să fie vorba de o reducere a pondului acestor emisiuni, rămîne o problemă de lămurit în viitor.

Sub urmașul lui, Justin I, aflăm folles⁹ de modul mare a căror greutate variază între 14,79 g—16,15 g. Demifollisul emis de același împărat, are greutate cuprinse între 6,42 g—8,00 g.

Pentru follisul din timpul lui Justinian I ne mărginim a nota că greutatea variază între 16,54 g—21,98 g, la exemplarele bine conservate. Numărul mic de exemplare nu ne îngăduie să urmărim problema reducerii treptate a greutății follisului în cadrul domniei împăratului așa cum a făcut-o D. M. Metcalf¹⁰.

Demifollisul emis de același împărat în exemplarele descoperite la Dinogetia are o greutate cuprinsă între 8,88 g—10,26 g.

Sub Justin II avem de înregistrat în ceea ce privește follisul¹¹ o greutate ce variază între 11,78 g—13,78 g, în emisiunile de la Constantinopol ale acestui împărat. Pentru același nominal emis în monedăria de la Cyzic avem de înregistrat greutatea 8,92 g—9,29 g. Este foarte probabil că deosebirile de pondere pe care le înregistrăm mai sus, să se datoreze unor reduceri efectuate în cursul domniei acestui împărat. Eșalonarea cronologică a monedelor ne arată că ponderea mai mare se menține pînă în cursul 572 al domniei, după care din anul următor, 573, se observă o reducere substanțială. La aceeași încheiere ne conduce și observarea greutății demifollisului. Acesta, în prima perioadă a domniei lui Justin al II-lea, cu rare excepții, avea o greutate în jur de 7 g (6,75 g—7,7 g). După anul 573 greutatea lui scade la circa 4 g între 5,04 g—3,77 g).

⁸ Pentru literatura problemei, a se vedea mai sus, nota 6 și în special Cécile Morrisson, *op. cit.*, I, p. 15—16.

⁹ Cécile Morrisson, *op. cit.*, I, p. 35, cu bibliografia citată acolo.

¹⁰ D. M. Metcalf, *The Metrology of Justinian's Follis*, NC⁶, 20, 1960, p. 209—219. Cf. și Cécile Morrisson, *op. cit.*, I, p. 60—61.

¹¹ Asupra scăderii ponderii follisului în timpul lui Justin al II-lea a se vedea Cécile Morrisson, *op. cit.*, I, p. 125. În timpul acestui împărat, după cum remarcă aceeași cercetătoare, încep să apară primele semne ale dispariției monedei mici de aramă: nummia și chiar pentanummia sînt rare.

Sub Tiberiu al II-lea Constantin avem de înregistrat greutatea unui follis la circa 12 g ¹² (exact 11,98), iar a demifollisului la circa 6 (între 5,04 g—6,15 g).

În timpul lui Mauriciu Tiberiu, greutatea follisului ¹³ se menține în jur de 12 g (mai exact 11,48 g), pe cînd a demifollisului variază în jurul a 4 g (între 3,29 g—6,08 g) ¹⁴.

Am amintit mai sus că monedele din timpul împăratului Justinian I găsite la Dinogetia ridică, printre altele și o problemă mai complexă de ordin istoric. Pentru a avea o imagine mai clară asupra acestei situații am întocmit un tabel cronologic, pe ani, cu precizarea numărului de exemplare pentru fiecare an sau etapă.

Tabelul nr. 4

Nr. crt.	Anii	Numărul din descriere	Numărul de exemplare	Observații
1	527—538	16, 17, 18, 25, 26,	5	
2	după 538	24	1	
3	538—9	27, 28	2	
4	?	29	1	
5	539—40	30, 32	2	
6	544—5	22	1	
7	546—7	23	1	
8	547—8	19	1	
9	552—3	31	1	
10	555—6	20	1	
11	557—8	21	1	
T O T A L			17	

Din tabelul nr. 4 rezultă că în prima parte a domniei lui Justinian I monedele au afluît, cu unele intermitențe, de-a lungul întregii domnii, pînă la anul 558, cînd monedele acestui monarh încetează să mai apară în cetățuia militară. Încetarea afluirii monedelor este pusă

¹² Pentru greutatea monedelor de bronz ale acestui împărat, a se vedea stadiul problemei la Cécile Morisson, *op. cit.*, p. 160.

¹³ Exemple la Cécile Morisson, *op. cit.*, p. 185, și urm.

¹⁴ Pentru demifollis, *ibid.*, p. 187 și urm.

în legătură cu invazia Cutrigurilor din martie 559, care au distrus și incendiat și cetatea Dinogetia ¹⁵.

Monedele și părăsirea cetății

Monedele descoperite în aceeași cetate ne mai pot furniza informații în legătură cu data la care cetatea a fost părăsită la sfârșitul secolului al VI-lea.

Potrivit situației speciale a cetății de pe balta „Lățimea“, cele mai recente monede bizantine din etapa timpurie sînt de la împăratul Mauriciu Tiberiu. Întrucît problema pe care o ridică pe lîngă importanța locală, are și o latură mai generală privind data la care începe să se destrame apărarea imperiului bizantin de pe limes-ul Dunării de Jos ¹⁶, socotim că este util să dăm mai jos un tabel cronologic cu monedele de bronz emise de către Mauriciu Tiberiu.

Tabelul nr. 5

Nr. crt.	Anii de domnie	Numărul din descoperire	Numărul de exemplare	Observații
1	582—3	68	1	
2—4	585—6	59,65,66	3	
5	589—90	61	1	
6—8	590—91	60,62,63	3	
9	591—2	64	1	
10	?	67	1	Neprecizat

Din parcurgerea tabelului reiese că în timpul împăratului Mauriciu Tiberiu monedele bizantine au continuat să afluzeze în mod curent în primii zece ani de domnie. Cea mai recentă se datează în anul 591—2. Înseamnă că, după datele de care dispunem pînă în 1963, cea mai recentă monedă este din anul 591—2.

Este foarte probabil că granizoana bizantină de pe insulă a trebuit să fie retrasă în urma luptelor din anul 592.

Dacă indicația cronologică pe care ne-o oferă monedele pentru părăsirea cetății Dinogetia are un caracter local sau este valabilă pentru întregul limes nord dobrogean, rămîne de precizat prin cercetări speciale. Pentru unele cetăți, porturi însă, situația, mereu pe baza ace-

¹⁵ I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle*, Dacia, N.S., X, 1966, p. 237—259. Cf. același, *Dinogetia et Noviodunum*, RESEE, 9, 1971, p. 348.

¹⁶ Pentru împrejurările istorice generale, a se vedea mai nou Ion Barnea, în vol. Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei, Vol. II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 435 și urm.

luași material este sensibil diferită. De exemplu la Histria, pe baza monedelor deja publicate, se poate preciza că viața în forma citadină și bizantină se încheie abia în timpul lui Heraclius, probabil în cursul primelor 3 decenii. Este de așteptat ca pentru celelalte cetăți și orașe de pe teritoriul Dobrogei situația să varieze local în general între aceste două limite.

Pe plan istoric indicația pe care ne-o dau monedele bizantine de la Dinogetia care-și încetează prezența după anul 591/2, are o valoare mai profundă : ea ne precizează data când începe să se prăbușească limes-ul bizantin din această parte a imperiului, sub puternicile și necruțătoarele lovituri ale populațiilor în migrație.

Monedele bizantine timpurii de la Dinogetia expuse de noi mai sus contribuie mai întâi, la cunoașterea circulației monetare în secolul al VI-lea într-o cetate bizantină de la Dunărea de Jos și indirect reflectă și situația economică din acea vreme. Sintem într-o vreme în care economia bănească face loc tot mai mult economiei naturale. Până acum, exceptând Păcuiul lui Soare ¹⁷, un asemenea fenomen a fost urmărit numai în provinciile imperiului bizantin din sudul peninsulei balcanice ¹⁸. Acum pentru a doua oară se studiază cum se prezintă în mod concret acest fenomen în Dobrogea, în cetatea ce ne-a reținut atenția. Totul se petrece într-o epocă istorică extrem de agitată în care migrația slavilor se desfășoară din plin, lovind cu disperare și cucerind pas cu pas fiecare cetate bizantină din cuprinsul Dobrogei. Pe de altă parte, în acest duel dramatic imperiul bizantin depune eforturi supraomenești de a se menține și nu cedează decît pas cu pas fiecare cetate, atunci cînd nu mai poate face față.

Numărul modic de monede și diferitele nominaluri de bronz reflectă tocmai această situație.

Pe plan mai general circulația monetară din imperiul bizantin se îmbogățește cu încă un aspect inedit : situația de la o cetate bizantină de la Dunărea de Jos, fapt rămas necunoscut cercetătorilor din acest domeniu și cu care cercetarea românească rămăsese datoare. Totuși pe plan general legătura dintre imperiul bizantin și regiunile noastre vor continua, pe întreg teritoriul țării noastre, în pofida evenimentului amintit, migrația slavilor, atît în secolul al VI-lea și în cele următoare ¹⁹. Și printre altele moneda bizantină de bronz va constitui un document principal ²⁰.

¹⁷ Bucur Mitrea, *Monedele antice și bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare*, în vol. P. Diaconu, și D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, I*, București, 1972, p. 181—212.

¹⁸ Pentru Bulgaria pot fi consultate lucrările I. Jurukova, menționate mai sus (nota 5), la care mai adăugăm o altă lucrare a aceleiași cercetătoare *La circulation des monnaies byzantines en Bulgarie au VIe—Xe siècles, I*. Miedzynarodny Kongres arh. slav. t. VI, 1968, p. 128—143. Pentru restul Peninsulei Balcanice se pot găsi date utile în lucrările lui D. M. Metcalf.

¹⁹ A se vedea în această privință lucrările lui Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R.P.R.*, SCN, I, 1957, p. 189—216. Același, *Tezaur de monede bizantine găsit la Șocariciu*, SCN, II, 1958, p. 413—416, Mihai Butoi, *Un tezaur de monede și obiecte de podoabă din secolul al VII-lea desco-*

CATALOGUL MONEDELOR

Anastasius 491—518 8 exemplare.

Constantinopol (498—518).

Follis

1. M, sus, cruce, jos E, st. stea (fig. 3/2), dr. ?
 ↓ 13,90 g ; 34 mm. C.rea.
 Descoperită, 1953, „Est Cetate“.
 BMC, 28, Morrisson, p. 26, emisiunea a doua DOCat. I, p. 18, perioada a III-a.

Demifollis

2. K, st. cruce dr. Γ, sus și jos câte o stea (fig. 3/2).
 ↓ 4,47 g, 24 mm. C. sl.
 Descoperită, „Passim“.
 BMC, 45, Morrisson, p. 23, prima emisiune.
3. K, st. cruce, sus și jos câte o stea (fig. 3/2), dr. Δ ?
 ✓ 4,62 g, 23 mm. C. rea.
 Descoperită, sud Cetate.
 BMC, 46, Morrisson, p. 23, tip c. DOCat. I, p. 17, 21d.1.
4. K, st. cruce, dr. E.
 ↓ 8,17 g, 26,5 mm. C.sl.
 Descoperită, 1953, sectorul B 9.
 BMC, 33, Morrisson, p. 28, DOCat, I. p. 24, 24 g.1.
5. K, st. cruce, dr ?
 ↓ 4,54 g ; 23 mm. C.rea.
 Descoperită, 1958, Secțiunea 3 A.
 BMC, 30, tip. gen., Morrisson, p. 23, tip c ?
6. K, st. cruce, dr. E, jos stea (fig. 3/1 ?), sus ?
 ↓ 7,06 g ; 24 mm. C. rea.
 Descoperită, 1963, sectorul A.
 BMC, 30, tip gen. Morrisson, p. 28, emisiunea a doua. DOCat., I, p. 23, perioada a treia.

Nicomedia
 498—518

Demifollis

7. K, st. cruce, dr. A, jos, NI (?)
 ↓ 6,25 g. 27 mm. C sl.
 Descoperită, 1961, aproape de praetorium.
 BMC, 63, Morrisson, p. 24. ti d.

perit în comuna Priseaca, Slatina, Muzeul din Pitești, Studii și comunicări, I, 1968, p. 97—104. Mai nou, Bucur Mitrea, *Un trésor byzantin du VIIe siècle découvert à Priseaca en Valachie*, XIVe Congrès International des études byzantines... Résumés-Communications, Bucarest, 1971, p. 212—213. Cf. același, *Date noi cu privire la secolul al VII-lea. Tezaurul de hexagrame bizantine de la Priseaca, jud. Olț, SCN*, 6.

²⁰ O privire de ansamblu asupra descoperirilor de monede bizantine din România, însoțită de un bogat repertoriu prevăzut cu hărți, la Constantin Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunile carpato-dunărene*, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415.

Antiohia

498—518

Follis

8. M, st., sus, dr. cruce (fig. 3/3), jos Δ ? În exergă ATIX (sic !).
 ↓ 16,19 g, 33 mm. C. sl.
 Descoperită, 1955, vest cetate.
 BMC, 68, var. Morrisson, p. 32, emisiunea a doua.

Justin I 518—527 7 exemplare.

Constantinopol

518—527

Follis

9. M, stea (fig. 3/1) st. și dr. sus cruce, jos B.
 ✓ 16,15 g, 32 mm. C. sl.
 Descoperită, 1939—47, passim.
 BMC, 21 Morrisson, —, DOCat, I, p. 39, 8 b.2.
10. M, cruce st. și dr., dar sus și jos ?
 ↓ 15,45 g, 30 mm. C. rea.
 Descoperită passim.
 BMC, 20 tip. Morrisson, p. 42. DOCat, I, p. 41, 10.
11. M, stea (fig. 3/1) st., jos Δ , dr ?
 ↓ 14,79 g, 30 mm. C. rea.
 Descoperită, 1949, sectorul II.
 BMC, 20 tip. gen. DOCat, I, p. 39, 8 a 1 și urm.

Demifollis

12. K, cruce st., în dr. B.
 ↓ 6,45 g ; 26 mm. C.s.
 Descoperită, 1951, sectorul C.
 BMC, 33. Morrisson, — DOCat., I, p. 42, 14 b.
13. K, cruce st., stea (fig. 3/1) sus și jos, dr. Γ .
 ↓ 8,00 g, 29,5 mm. C.s.
 Descoperită 1960, passim.
 BMC, — Morrisson, — DOCat, I, p. 43, 15 c.1.
14. K, cruce st. și Δ dr.
 ax ? 6,42 g, 25 mm. C. rea av.
 Descoperită, 1951, passim.
 BMC, 33, tip. gen. Morrisson, — DOCat, I, p. 42 (14 d, Ratto).
15. K. cruce st., Γ dr. ; Jos și sus ?
 ↓ 7,70 g, 27 mm. C. sl.
 Descoperită, passim.
 BMC — Morrisson tip a. DOCAT, I, p. 42 (14, c).

Justinian I 527—565 17 exemplare.

Constantinopol

527—538

Follis

16. M, stea (fig. 3/1) st. cruce sus, cruce (?) dr. și B jos.
 ✓ 16,54 g, 32,5 mm. C.s.
 Descoperită, 1954, sectorul A 1, pe podea.
 BMC, 29 ; Morrisson, p. 75, tip b. DOCat, I, p. 78, 28 b, 1.

17. M, stea (fig. 3/4) st., cruce sus și dr., jos Γ.
 ↑ 17,01 g, 30 mm. C.s.
 Descoperită, 1957, passim.
 BMC, 30 Morrisson p. 76 tip c. DOCat, I, p. 79, 28 c, l.
18. M, cruce (fig. 3/3) st. și dr.; sus ? jos, nimic.
 10,37 g; 28,5 mm. C. rea.
 Descoperită, 1958, sectorul 3 A.
 BMC, 28, tip gen., Morrisson, p. 76, tip d(?); DOCat, I. p. 80.
 31 a. 1, tip gen.
19. M, cruce sus, E ? jos, dr. X|X|I.
 √ 17,99 g, 35 mm. C. sl.
 Descoperită, 1960, sectorul A III.
 BMC, 84, anul 547—8. DOCat, I.
20. M, cruce sus, A jos, dr. X|X|I 4|I|
 √ 18,39 g; 33 mm. C. fb.
 Descoperită, 1951, passim.
 BMC, 92, var., anul 555—6 Morrisson, — DOCat, I, p. 93, 52 e, var.
21. M, cruce sus, A jos, în dr. X|X|X|II.
 √ 17,61 g; 33 mm. C. b.
 Descoperită, passim.
 BMC, — Morrisson, — DOCat, I. p. 80. anul 557—8.

Demifollis

22. K, cruce sus, X| 4 |III dr., jos Γ.
 ↗ 8,88 g. 26,5 mm. C. sl.
 Descoperită 1954, sectorul D.
 BMC, — tip gen. p. 36—37 anii 544—5. DOCat, I. p. 81 var.
23. K, cruce sus, A jos, dr. XX [?].
 ↓ 10,26 g. 30,5 mm. C. rea.
 Descoperită, 1952, B 4.
 BMC, — p. 37, anul după 546—7. Morrisson, p. 81 tip gen.

Decanoummion

24. I, cruce sus, restul șters.
 ↓ 2,67 g, 17 mm. C.s.
 Descoperită, 1960, sub bordeiul 11.
 BMC, 126 și urm. după anul 538. Morrisson, p. 81—82, tip gen.

Thessalonic

25. AISP, cruce sus, jos TES
 ↓ 6,48 g; 24,5 mm. C.s.
 Descoperită, 1952 passim.
 BMC, 163, tip gen., Morrisson p. 83. Anii 527—538.

Nicomedia

26. M, stea (fig. 3/1) st., în dr (?), cruce sus, jos A. În exergă NIKM.
 Ax ? 9,60 g, 32,5 mm. C. rea.
 Descoperită, 1950, sect. III.
 BMC, 183, anul înainte de 538 DOCat, I, p. 110,109, 1.

27. M, cruce sus, B jos, dr. XII, în exergă NIKO.
21,82 g. 41 mm. C.b.
Descoperită, 1951, suprafața E 3.
BMC, 18, var (NIKO), anii 538—9. Morrisson, p. 85,09 var.
28. M, cruce sus, A jos, XII dr.
✓ 21,98 g, 42 mm. C. b.
Descoperită, passim.
BMC, 186, anii 538—9. Morrisson, p. 85. DOCat, I. p. 112—115 a.
29. M, sus ? jos ? dr ? În exergă NIKO.
✓ fragmentară C. rea.
Descoperită, 1953, sectorul B 6.
BMC, 186 tip. gen. Morrisson, p. 85 urm. DOCat, I, p. 112 urm.
30. K, cruce sus, NI jos, și XIII dr.
↓ 9,90 g, 29 mm. C. sl.
Descoperită, 1952, sectorul D 5.
BMC, — anul 539—40. DOCat, I, p. 120, 140, 4.
31. K, cruce sus, NI ? jos, X|X| 4 I (?)
✓ 9,69 g ; 30,5 mm. C. sl.
Descoperită, 1952, sectorul C.
BMC, 223, anii 552—3. DOCat, I, p. 121 (148 Ratto).

Antiohia

32. K, cruce sus, X|III dr, jos 0[u] ?
↓ 10,26 g ; 29 mm. C.s.
Descoperită, 1950, passim.
BMC, 316, anii 539—40. Morrisson, p. 97, tip. gen. DOCat, I, p. 14.
Justin II 565—578 23 exemplare.

Constantinopol

33. M, cruce sus, A (?) jos, II dr.
✓ 11,78 g ; 20 mm. C. sl.
Descoperită, 1951, sectorul C.
BMC, — anii 566—7. Morrisson, p. 130,4. DOCat. I, p. 205—23 a.
34. M, cruce sus, A jos și 5 dr.
✓ 11,30 g ; 30 mm. C. sl.
Descoperită, 1954, sub bordeiul 6.
BMC, 47, anii 570—1 DOCat, I. p. 207, 20 a. 1.
35. M, cruce sus, A jos, 5I dr.
✓ 12,35 g ; 29 mm. C. sl.
Descoperită, 1952, sectorul B 6.
BMC, — anii 571—2. Morrisson, 130, 24. DOCat, I, p. 208—32 a.1.
36. M, chrismon sus, Γ jos și 5I dr.
↗ 13,68 g ; 31,5 mm. C.s.
Descoperită, 1953, sectorul B 6.
BMC, 57, anii 571—2. DOCat, I, p. 209, 33 c.

Demifollis

37. K, cruce sus, B jos 4 dr.
6,98 g ; 24 mm. C.s.
Descoperită, 1954, sectorul B 4.
BMC, — anii 569—70 DOCat, I. —

38. K, cruce sus, B jos, 4 dr.
 ax ? 3,77 g ; 20,5 mm. C.sl. Identificarea problematică.
 Descoperită, passim.
 BMC, — anii 569—70. Morrisson, 132. DOaCt, I, p. 215 nu.
39. K, cruce sus, Fjos, 4 dr.
 ↓ 7,07 g ; 25,5 mm. C.sl.
 Descoperită, 1950, sectorul III.
 BMC, — anii 569—70. DOCat, I. —
40. K, sus, jos A ?, dr. 4 .
 √ 6,93 g ; 24 mm. C.sl.
 Descoperită, 1950, sud groapă.
 BMC, — anii 569—70. DOCat, I. —
41. K, cruce sus, B jos, 9II dr.
 ∟ 4,42 g ; 27 mm. C.s.
 Descoperită, 1958, secțiunea 3 A.
 BMC, — anii 572—3. DOCat, I. p. 216 nu.
42. K, cruce sus, jos B (?) dr. 9||?
 √ 3,81 g ; 23 mm. C.sl.
 Descoperită, 1958, secțiunea 3 A.
 BMC, — anii 572—3.
43. K, sus ? jos B, dr. [... ?].
 √ 6,07 g ; 20 mm. C.s.
 Descoperită, 1960, sectorul A 3.
 BMC ? anii 565—578.
44. K, sus Φ cruce și C ; jos TES dr. II/II (?)
 ↓ 4,92 g ; 20,5 mm. C.sl.
 Descoperită, 1954, sectorul B 4.
 BMC, — anii 568—9.

Thesalonic

45. K, sus cruce, dr. E, jos TES
 ↓ 6,75 g ; 24 mm. C.s.
 Descoperită, 1952, sectorul C2.
 BMC, — anii 569—70. Morrisson, p. 134, DOCat, I, p. 221—66.1.
46. K, sus ? dr. S, jos TES
 ↓ 4,36 g ; 21 mm. C.sl.
 Descoperită, 1951, sectorul E 1.
 BMC, — anii 569—70. DOCat, I, p. 222, 68.
47. K, sus cruce, dr. 41 ?, jos. TES
 Ax ? 4,15 g ; 21 mm. C.av.rea. Identificarea probabilă.
 Descoperită, 1962, passim.
 BMC, — anii 570—71. DOCat, I, p. 222.

48. K, sus cruce, dr. $\Psi|II$, jos $\Upsilon\epsilon\varsigma$
 Ax ? 5,04 g ; 21 mm. C. av. rea. Identificarea probabilă.
 Descoperită, 1951, sectorul Bisericuță.
 BMC, — anii 572—3. DOCat. I, — Morrisson. —
49. K, sus, urme de litere [...] IC, jos $\Upsilon\epsilon[s]$, în dr. [X ?].
 \searrow 2,92 g ; 20 mm. C. rea.
 Descoperit, 1952, sectorul D 6.
 BMC, 117, anii 574—5 ?

Nicomedia

50. M, sus cruce, jos Λ , dr. $II|I$, exergă NIKO.
 \downarrow 13,94 g ; 28 mm. C.b.
 Descoperită, 1950, sectorul IV.
 BMC, 128, anii 567—8. DOCat. I, p. 227, 93 a.
51. M, sus cruce, jos B, dr. $II|II$.
 \downarrow 9,33 g ; 20 mm. C.sl.
 Descoperită, 1954, sectorul B 13.
 BMC, 131, anii 568—9. DOCat. I, p. 227, 94 b. 1. Morrisson, p. 135.
52. M, sus cruce, jos B, dr. $\Psi|II$.
 \downarrow 12,45 g ; 30 mm. C. fb.
 BMC, — anii 571—2. DOCat. I —
53. M, sus cruce, jos B, dr. $\Psi|II$.
 \downarrow 11,76 g ; 26,5 mm. C.s.
 Descoperită, 1951, sectorul C.
 BMC, — anii 571—2. DOCat. I —

Cyzicus

54. M, sus cruce, jos A, dr. $\Psi|I$, în exergă KYZ.
 \surd 8,29 g ; 28,5 mm. C. rea.
 Descoperită, 1950, sub nivelul bordeiului 13.
 BMC, 171, anii 572—3. Morrisson, p. 138. DOCat. I, p. 235, 121 b.
55. M, sus cruce, jos A (?) dr. $X|II$.
 \downarrow 9,29 g ; 30 mm. C. s.
 Descoperită, 1954, sub bordeiul 6.
 BMC, 184, anii 576—7. DOCat. I, p. 237, 125 a.1. Morrisson. p. 138.

Tiberiu II Constantin 578—582 3 exemplare.

Antiochia *Follis*

56. M, sus cruce, dr. III , în exergă $\Theta\epsilon\Upsilon\psi\varsigma$.
 \surd 11,98 g ; 32 mm. C.b.
 Descoperită, 1955, sud cetate.
 BMC, 85, anii 577—8. DOCat. I — Morrisson —

Thesalonic

Demiſollis

57. K, cruce sus, în dr. Υ , în exergă $\Upsilon\epsilon\varsigma$?
 ↓ 5,04 g ; 25 mm. C. rea.
 Descoperită, 1952, sectorul W 1.
 BMC, 60, anii 578—9. DOCat. I, 277 urm.
58. K ? restul șters. Aversul clar, atribuirea lui Tiberiu II, sigură.
 ↓ 6,13 g ; 27 mm. C. rv. f. rea.
 Descoperită, 1962, sectorul A.
 BMC ?

Mauriciu Tiberiu 582—602 10 exemplare.

Constantinopol

Follis

59. M, sus cruce, jos A, dr. II | II, în exergă CON.
 ↑ 11,48 g ; 29,5 mm. C.b. Surfrapată pe un flan vechi.
 Descoperită 1952, sectorul C.
 BMC, 33, anii 585—6. DOCat. I. p. 304.
60. M, sus cruce, jos ϵ , dr. $\text{S}||$.
 ↘ 11,48 g ; 31,6 mm. C. fb.
 Descoperită, 1958, sectorul 3 A.
 BMC, 52 anii 590—1. DOCat. I, p. 307, 320. Morrisson, p. 186, nr. 18.
61. K, sus cruce, jos A, dr. $\text{S}||$.
 ↓ 3,99 g ; 22 mm. C. s.
 BMC, 83, anii 589—590. DOCat, I, p. 313, 53 a. 1. Morrisson, p. 187, 42.
62. K, sus cruce, jos ϵ , dr. $\text{S}|||$.
 ↓ 3,35 g ; 22 mm. C. s. Surfrapată peste un flan cu anii de domnie XX | III, deci Justinian.
 Descoperită, passim.
 BMC, 84, anii 590—1 DOCat. I — Morrisson —
63. K, sus cruce, jos B, dr. $\text{S}|||$ Av. distrus complet și deci identificarea problematică.
 Ax ? 3,29 g ; 23 mm.
 Descoperită, 1952, sectorul C.
 BMC, 84, anii 590—1.
64. K, sus cruce, jos B, dr X[I].
 ↑ 5,51 g ; 22,5 C. s.
 Descoperită passim.
 BMC, 85 și urm., anii 591—2 sau poate și următorii.

Thesalonic

Demiſollis

65. K, sus cruce, jos $\Upsilon\epsilon\varsigma$, dr. ?
 ↘ 6,08 g ; 22 mm. C. s.
 Descoperită, 1958, secțiunea 3 A.
 BMC, — anii 585—6. DOCat. I, — Morrisson —

66. K, sus ? jos $\tau\epsilon\varsigma$, dr. ? Împăratul nesigur.

✓ 4,08 g ; 21 mm. C. sl.

Descoperită, 1952, sectorul B.

BMC ?

67. K, sus., jos $\tau\epsilon\varsigma$, dr. ? Împăratul nesigur.

✓ 3,41 g ; 23 mm. C. sl.

Descoperită, 1958, S 3 A.

BMC ?

Nicomedia

Follis

68. M, sus cruce, jos B, dr. I, exergă NIKO.

↘ 12 g ; 28,5 mm. C. b.

Descoperită, 1949, suprafață.

BMC, 124, anii 582—3. DOCat. I, 323, 91 b l. Morrisson, p. 190.

Monede de bronz neprecizate din a doua jumătate a secolului al VI-lea. . . .
4 exemplare

69. K, sus cruce, dr. Δ ? Jos ? av. șters.

Ax ? 5,52 g ; 22 mm. C. s. Imprimarea defectuoasă.

Descoperită, 1958, sectorul III, A.

BMC ?

70. K, sus cruce, jos Δ , dr. $\chi\iota\iota$ = 7.

Ax ? 4,54 g ; 22,5 mm. C. b. rv. și rea av.

Descoperită, 1958, sectorul III A.

BMC ?

71. K, în rest totul șters.

Ax ? 4,07 g ; 21,5 mm. C. rea.

Descoperită, 1952, sectorul D.

BMC ?

72. K, în dr. $\chi\iota\iota$? Restul distrus. Moneda fragmentară.

Descoperită, 1949, sectorul III, bordei 13 pe vatră.

BMC ?

PRESCURTĂRI

BMC	W. Wroth, <i>Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum</i> , Londra, 1908.
DOCat I	A. R. Bellinger, <i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection</i> , vol. I (Anastasius to Maurice, 491—602), Washington, 1966.
Morrisson	Cécile Morrisson, <i>Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, I d'Anastase Ier à Justinien II (491—711)</i> , Paris, Bibliothèque Nationale, 1970.
NC	Numismatic Chronicle, Londra
Ratto	R. Ratto, <i>Monnaies byzantines of d'autres pays contemporaines à l'époque byzantine</i> , Lugano, 1930.
RÉSE	<i>Revue des études du sud-est Européen</i> , București
SCN	<i>Studii și Cercetări de numismatică</i> , București.

LES MONNAIES ET L'ÉCROULEMENT DE DINOGETIA À LA FIN DU VI-e SIÈCLE

Résumé

On a trouvé à Dinogétia, petite forteresse romaine-byzantine, au cours des fouilles archéologiques y entreprises entre 1939 et 1963, un nombre de 72 monnaies byzantines. Elles ont été émises par tous les empereurs du VI-e siècle, depuis Anastase jusqu'à Maurice Tibère. C'est à remarquer le nombre relativement grand, 17 du temps de Justinien et 23 de l'époque du Justin II (Tableau no. 1). Ceci nous offre une image beaucoup plus fidèle sur la vie économique, en indiquant l'intensité de celle-ci le long du règne de chaque empereur. Sous Justinien I-er, ce coefficient à peine atteint-il 0,44 tandis que sous Justin II il remonte à 1,79. La même situation, à quelques différences près, a été remarquée aussi dans d'autres cités byzantines du limès danubien ou dans les villes du littoral roumain de la Mer Noire. Ce qui explique cet état de choses c'est les coups que livrent les Slaves à l'époque de Justinien et les mesures énergiques que prend Justin II, au moins dans les cités du limès.

Les monnaies découvertes à Dinogétia ont été émises par les cinq centres de fabrication de la monnaie suivants : Constantinople, Thessalonique, Nicomédie, Antioche, Cyzique. La capitale de l'empire y a contribué pour plus de la moitié du montant, suivie par Thessalonique et Nicomédie. Sont ensuite examinées les *officinae* (Tableau no. 2) ; les surfrappes et les nominales (Tableau no. 3). On remarque la domination du demi-follis à partir de Justin II. Cette nominale domine d'ailleurs, du point de vue pourcentage, toutes les autres nominales. Sont mentionnés des observations métrologiques au sujet des monnaies de bronze de chaque empereur à part. Le poids de la monnaie de bronze est dans une permanente et visible baisse, à la suite de la situation économique et politique dans laquelle se trouvait l'Empire Byzantin.

L'afflux de la monnaie byzantine pendant le règne de Justinien cesse en 557—558 (Tableau no. 4). Le fait a été expliqué par l'invasion des Koutrigouri de mars 559.

Les dix monnaies de bronze de l'époque de Maurice Tibère (Tableau no. 5) sont échelonnées chronologiquement jusqu'aux années 591—592. La cité byzantine sera quittée à la suite des combats de 592, lorsque le limès danubien commence à s'écrouler. C'est un exemple de la manière dont les données numismatiques viennent de compléter les données littéraires, en collaborant à une connaissance de plus en plus profonde de l'histoire des régions danubiennes.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1 Graphique représentant la distribution numérique par empereurs des monnaies du VI-e siècle, découvertes à Dinogétia.
 Fig. 2 Graphique représentant la distribution des monnaies découvertes à Dinogétia par la durée des règnes.
 Fig. 3 Formes d'étoile ou croix sur le revers des monnaies byzantines du VI-e siècle.

DIE MÜNZEN UND DER VERFALL VON DINOGETIA ENDE DES 6 Jh.

Zusammenfassung.

Auf dem römisch-bizantinischen Festungshügel von Dinogetia wurden während der in den Jahren 1936—1963 durchgeführten archäologischen Grabungen 72 frühbyzantinische Münzen geborgen. Sie waren von allen Kaisern des 6. Jh, angefangen mit Anastasius und bis zu Mauricius Tiberius herausgegeben worden.

Man bemerkt die verhältnismäßig große Zahl, 17, aus der Zeit des Justinian und 23 aus der des Justin II. (graphische Darstellung Abb. 1). Verteilt man in-

dessen die Anzahl der Münzen eines jeden Kaisers auf die Anzahl der Jahre, die er regiert hat, so erhalten wir einen anderen Koeffizienten (graphische Darstellung Abb. 2). Dies gibt uns ein viel getreueres Bild vom Wirtschaftsleben und zeigt dessen Intensität während der Herrschaft eines jeden Kaisers. Unter Justinian beträgt dieser Koeffizient nur 0,44 während er unter Justin II. 1,79 ausmacht. Die gleiche Lage, mit einigen Schwankungen, wurde auch in anderen byzantinischen Städten längs des Donaulimes oder in den Städten am rumänischen Ufer des Schwarzen Meeres beobachtet. Die Erklärung liegt in den Einfällen der Slawen zur Zeit des Justinian und in den energischen Maßnahmen, die Justin II., wenigstens in den Festungen am Limes, ergriffen hat.

Die in Dinogetia geborgenen Münzen waren in folgenden fünf Münzprägestätten geschlagen worden: Constantinopel, Thessaloniki, Nikomedia, Antiochia und Kyzikos. Die Hauptstadt des Imperiums hat mehr als die Hälfte der Gesamtzahl geliefert, worauf Thessaloniki und Nicomedia folgen. Es werden dann die *officinae* (Tafel Nr. 2) untersucht, ferner die Überprägungen und Nennwerte (Tafel Nr. 3). Man beobachtet das Vorherrschen des Demifollis angefangen mit Justin II. Dieses Nominal übersteigt prozentuell alle anderen Nominalien. Es werden einige metrologische Beobachtungen über die Bronzemünzen jedes einzelnen Kaisers gemacht. Der Anteil an Bronzemünzen befindet sich in stetem und sichtbarem Rückgang als Folge der wirtschaftlichen und politischen Lage unter der das byzantinische Reich zu leiden hatte.

Der Zustrom des byzantinischen Geldes unter der Herrschaft des Justinian stockt in den Jahren 557—558 (Tafel Nr. 4). Dies wurde durch den Kutrigureinfall vom März 559 erklärt.

Die zehn Bronzemünzen aus der Zeit des Mauricius Tiberius (Tafel Nr. 5) erstrecken sich chronologisch bis zu den Jahren 591—592. Die byzantinische Festung sollte als Folge der Kämpfe von 592 verlassen werden, und der Donaulimes beginnt zu verfallen. Es ist dies ein Beispiel dafür, wie die numismatischen Hinweise die literarischen Quellen ergänzen und mit diesen zusammen zu einer immer eingehenderen Kenntnis der Geschichte des Donauraumes beitragen.

ERLÄUTERUNG DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1 Graphische Darstellung der numerischen Aufteilung nach den Kaisern, der in Dinogetia geborgenen Münzen aus dem 6. Jh.
 Abb. 2 Graphische Darstellung der Verteilung der in Dinogetia geborgenen Münzen auf Regierungsjahre.
 Abb. 3 Stern — oder Kreuzformen auf der Rückseite der byzantinischen Münzen aus dem 6. Jh.

2

NOTE ȘI RAPOARTE

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA RASOVA-MALUL ROȘU.
RAPORT PRELIMINAR

(CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA HALLSTATTULUI ÎN DOBROGEA)

De mai mulți ani a fost semnalată Muzeului de arheologie Constanța existența unei așezări antice la Rasova-Malul Roșu¹. Punctul arheologic amintit se află la 2,5 km în nordul localității, în apropierea șoselei Cernavodă-Rasova (DN 223 A 66), chiar pe malul Dunării. Așezarea cercetată este situată pe un platou de mici dimensiuni (cu suprafața de aproximativ 0,25 ha), aflat lângă șosea și despărțit printr-o șa naturală de un altul mai înalt, erodat aproape în întregime de apele fluviului.

La o distanță de aproximativ 150 m spre sud, dincolo de o vale ceva mai largă și adincă se află un alt platou, puțin în pantă, pe care au fost descoperite materiale arheologice bogate, mai ales romane și hallstattiene. Și acest din urmă platou este supus unei masive erodări³. La bază, la adâncimea de 20—25 m, malurile au straturi de roci de culoare roșie, de unde și denumirea dată locului, de „Malul Roșu“.

Prin anii 1966—1967 întreaga zonă a fost terasată ca pentru vii, dar plantată cu salcâmi. Lucrările agricole anterioare, dar mai ales această ultimă terasare au afectat în mod deosebit depunerile arheologice. Am ales pentru cercetări platoul de lângă șosea, mai puțin afectat de lucrări și ale cărui depuneri, fără un strat arheologic roman bogat, pareau mai unitare. Precizăm însă că și aici se încercase cu doi ani înaintea intervenției noastre recoltarea unor materiale arheologice³, în care scop a fost efectuată o groapă cu suprafața de aproximativ 120 m². În apro-

¹ Așezarea a fost semnalată muzeului în anul 1968 de profesorul de istorie de atunci din localitate, Cornel Ghițuică. Ca urmare a sesizării, în același an colegii C. Iconomu și C. Stavru au întreprins o cercetare de suprafață, cu care ocazie au recoltat un material arheologic relativ bogat. Le mulțumim și cu acest prilej pentru materialul și informațiile oferite.

² Menționăm că toate fragmentele ceramice strinse de cei doi colegi amintiți, ca și cele culese de noi în timpul campaniilor de săpături, dintre care unele vor fi prezentate mai jos în lucrare, provin din zona malurilor acestui ultim platou erodat de ape.

³ de profesorul Cornel Ghițuică. Fiind amplasată aproape de centrul platoului, groapa a afectat cu siguranță mai multe complexe arheologice importante.

RASOVA 1970, 1972-1973
MALUL ROȘU

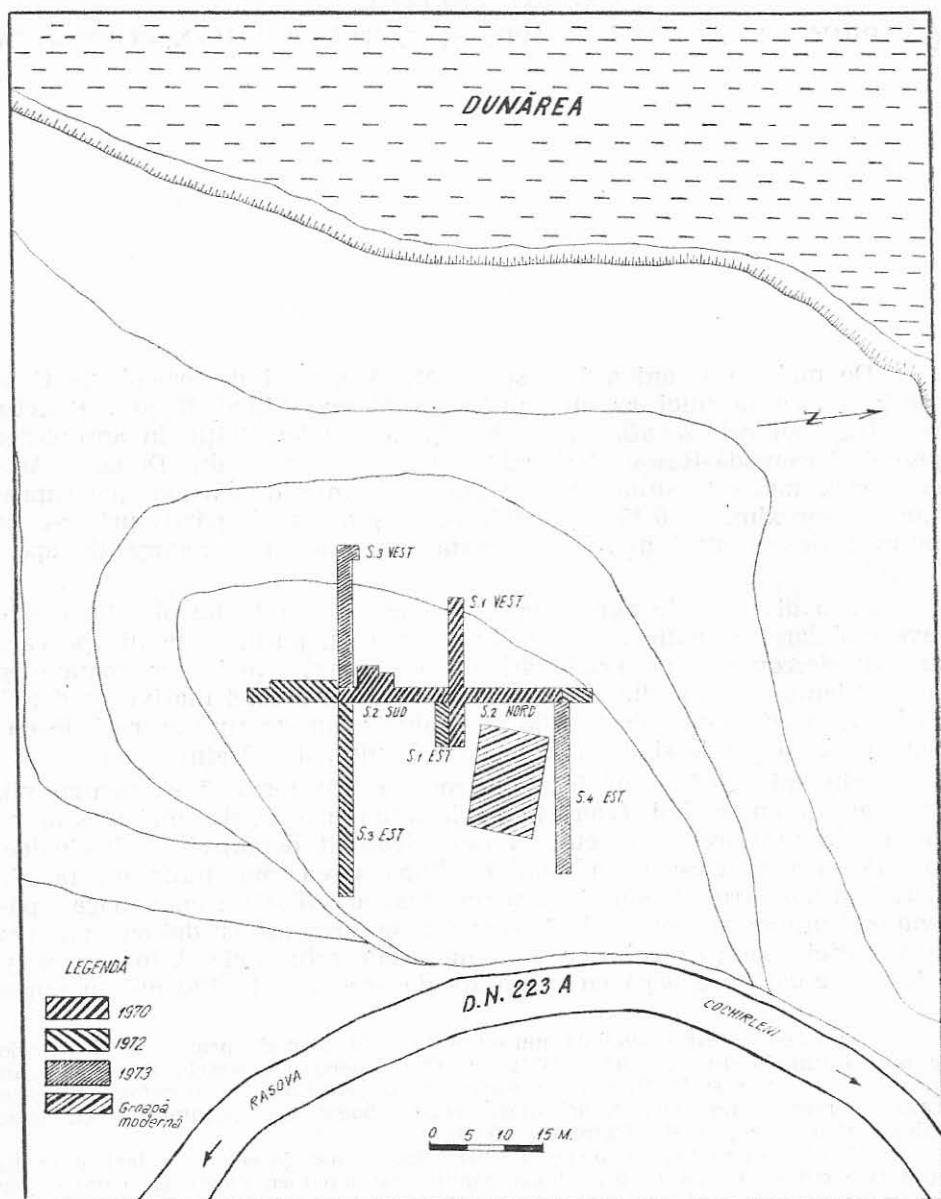

Fig. 1

piere există și alte gropi mai mici efectuate fie în același scop, fie pentru a se excava pământul necesar amenajării șoselei.

Săpăturile din anii 1970, 1972—1973, au constat din patru secțiuni paralele sau în cruce, lărgite uneori prin casete (fig. 1).⁴

Din punct de vedere stratigrafic constatăm că sub solul brun-vegetal, gros de 0,10—0,20 m, cu puține fragmente ceramice din diferite epoci, urmează un pământ brun-cenușiu granulos, gros de 0,20—0,30 m, cu resturi arheologice feudal-timpurii, romane și mai ales din cea de a doua epocă a fierului, precum și cu materiale hallstattiene antrenate din nivelul inferior de lucrările amintite. Acest strat, deranjat în cea mai mare parte conține resturi de locuințe, de vetre și gropi ce vor fi amintite mai jos.

Stratul următor, cenușiu, gros de aproximativ 0,25—0,35 m (în unele părți chiar de 0,40 m), conține aproape în exclusivitate resturi arheologice hallstattiene. La baza lui au apărut în câteva cazuri și puține fragmente ceramice din epoca bronzului. Urmează apoi un pământ galben-nisipos, cu totul steril!

EPOCA BRONZULUI

Într-o situație arheologică neclară, în pământul răscolit, împreună cu ceramică hallstattiană caracteristică au apărut și două fragmente de vase din epoca bronzului⁵. Ele provin de la exemplare cu corpul bombat și buza evazată (fig. 7/1,2; 13/2,3). Ambele sînt decorate pe gît cu o linie orizontală incizată de la care pornește pe umăr o bandă de triunghiuri dispuse cu vîrfurile în jos, umplute cu împunsături ascuțite. Pe un fragment (fig. 7/1; 13/3) triunghiurile sînt mai mari, aproape isoscele, și umplute cu împunsături rare, dispuse în rînduri. Atît linia orizontală incizată de pe gît, cît și laturile triunghiurilor sînt adîncite suplimentar prin alte împunsături, pentru a se menține mai bine pasta albă cu care erau umplute în antichitate și care e căzută în prezent în cea mai mare parte. Pe linia de maximă bombare fragmentul prezintă o apucătoare mică, dreptunghiulară, cu marginile rotunjite.

Cel de-al doilea exemplar are triunghiurile mai ascuțite și umplute cu împunsături numeroase (fig. 7/2; 13/2). Sub diametrul maxim prezenta un al doilea registru ornamental format probabil din elipse (?), dintre care cel puțin una pare să fi fost umplută tot cu împunsături. Ambele fragmente au pasta de bună calitate, neagră în spărtură și cenușie-brună la exterior, iar suprafața netezită. Prezintă urme de ardere secundară. Se aseamănă — mai ales primul fragment — atît ca formă,

⁴ Secțiunea S₂ (prelungită spre nord și spre sud dintr-un punct marcat cu O) are orientarea 5°—185°. Secțiunile S₁, S₃, S₄, perpendiculare sau în cruce cu S₂ au orientarea 95°—275°. Dimensiunile secțiunilor sînt următoarele: S₁ (est și vest) = 20 m; S₂ (nord și sud) = 46 m; S₃ (est și vest) = 45 m; S₄ (est) = 23 m. Lățimea secțiunilor este de 2 m.

⁵ Primul (fig. 7/1; 13/3) provine din S₃ vest, careul 1, cel de al doilea (fig. 7/2, 13/2) din S₄ est, careul 5.

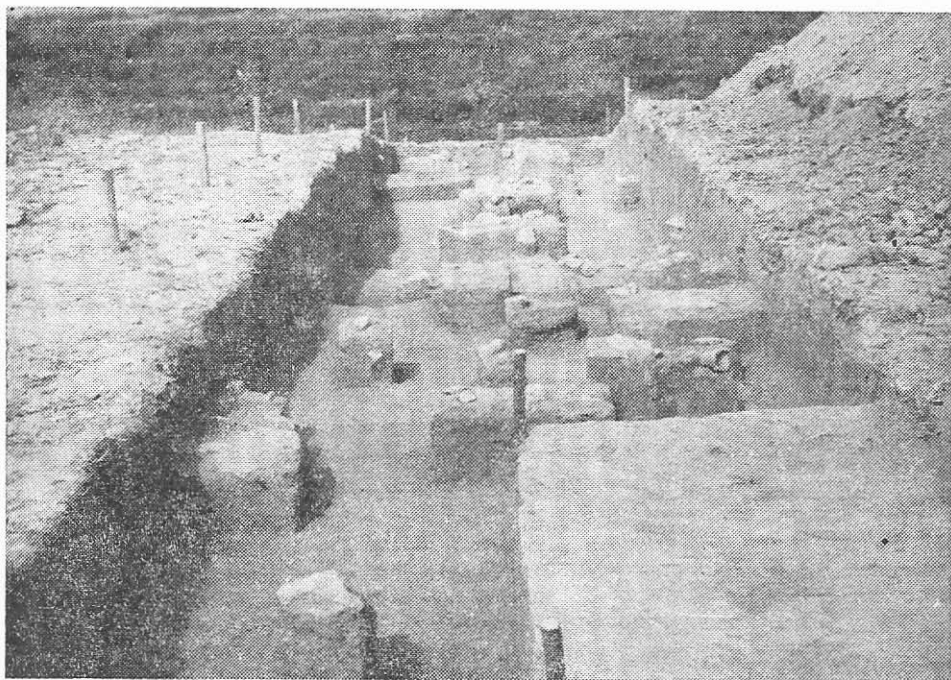

Fig. 2 a — aspect de săpătură

RAŢOVA 1973

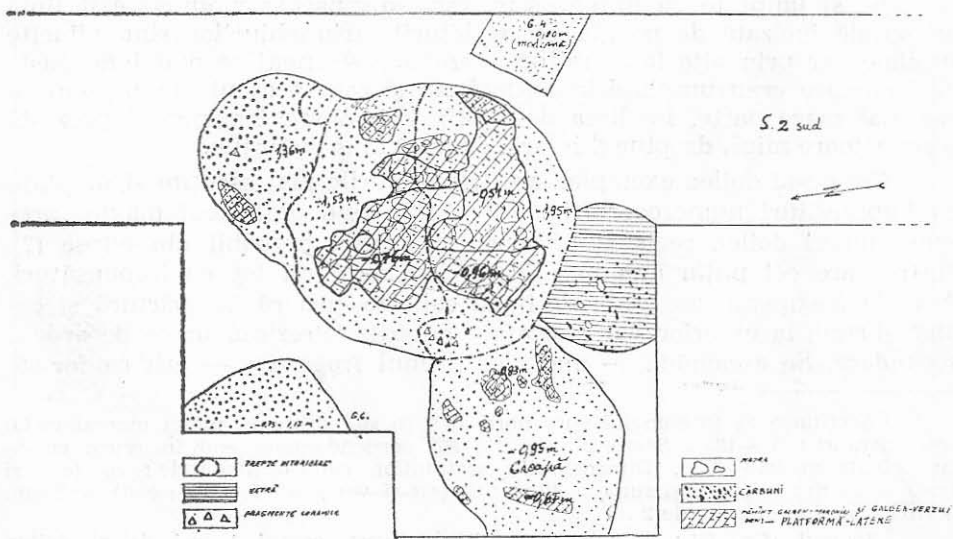
MALUL FOȘU
BORȘELUL I

Fig. 2 b

cît și ca decor, cu un vas descoperit în anul 1966 la Neptun⁶, în apropiere de Mangalia. Al doilea exemplar se apropie și de cîteva fragmente inedite, descoperite la Sinoe și în jurul Histriei⁷. Un vas întrucîtva asemănător ca formă, dar nedecorat, a fost descoperit la Derwent⁸. Unele analogii pot fi găsite și la un vas fragmentar de la Ezerovo⁹ (R. P. Bulgaria).

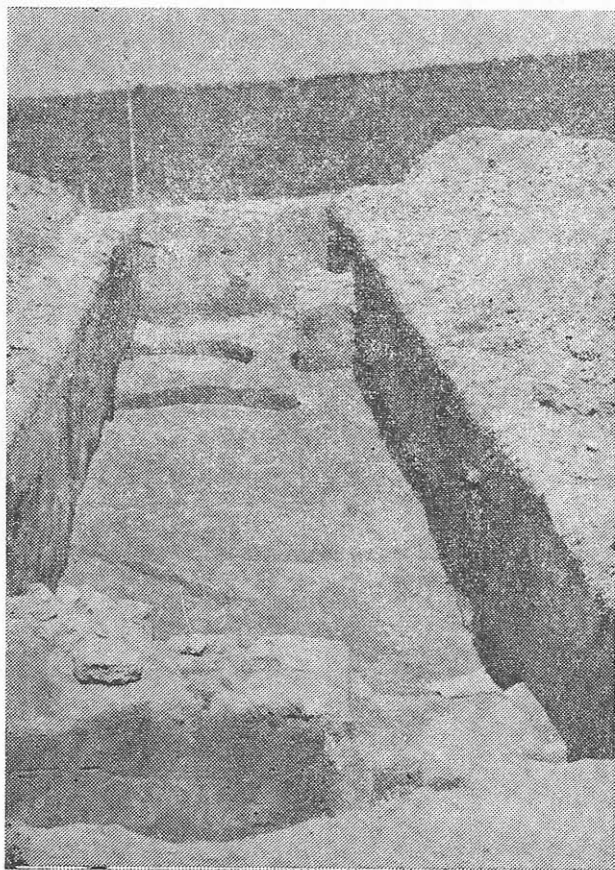

Fig. 3 a

⁶ C. Ionomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, în *Pontice*, I, 1968, p. 256 și fig. 36.

⁷ Materialele se află în studiu la S. Morintz, care ni le-a arătat cu multă amabilitate. Îi exprimăm mulțumirile noastre și pe această cale.

⁸ P. Diaconu și N. Anghelescu, *Urme vechi de locuire în colțul de sud-vest al Dobrogei*, în *Revista Muzeelor*, anul V, nr. 4, 1968, p. 330, fig. 2.

⁹ Gorana Tonceva, *Новооткрити антропоморфни плочи край с. Езерово, Варненско*, în *Izvestiia-Varna (Bulletin du Musee National a Varna)*, III (XVIII), 1967, p. 14, fig. 9, stînga-jos.

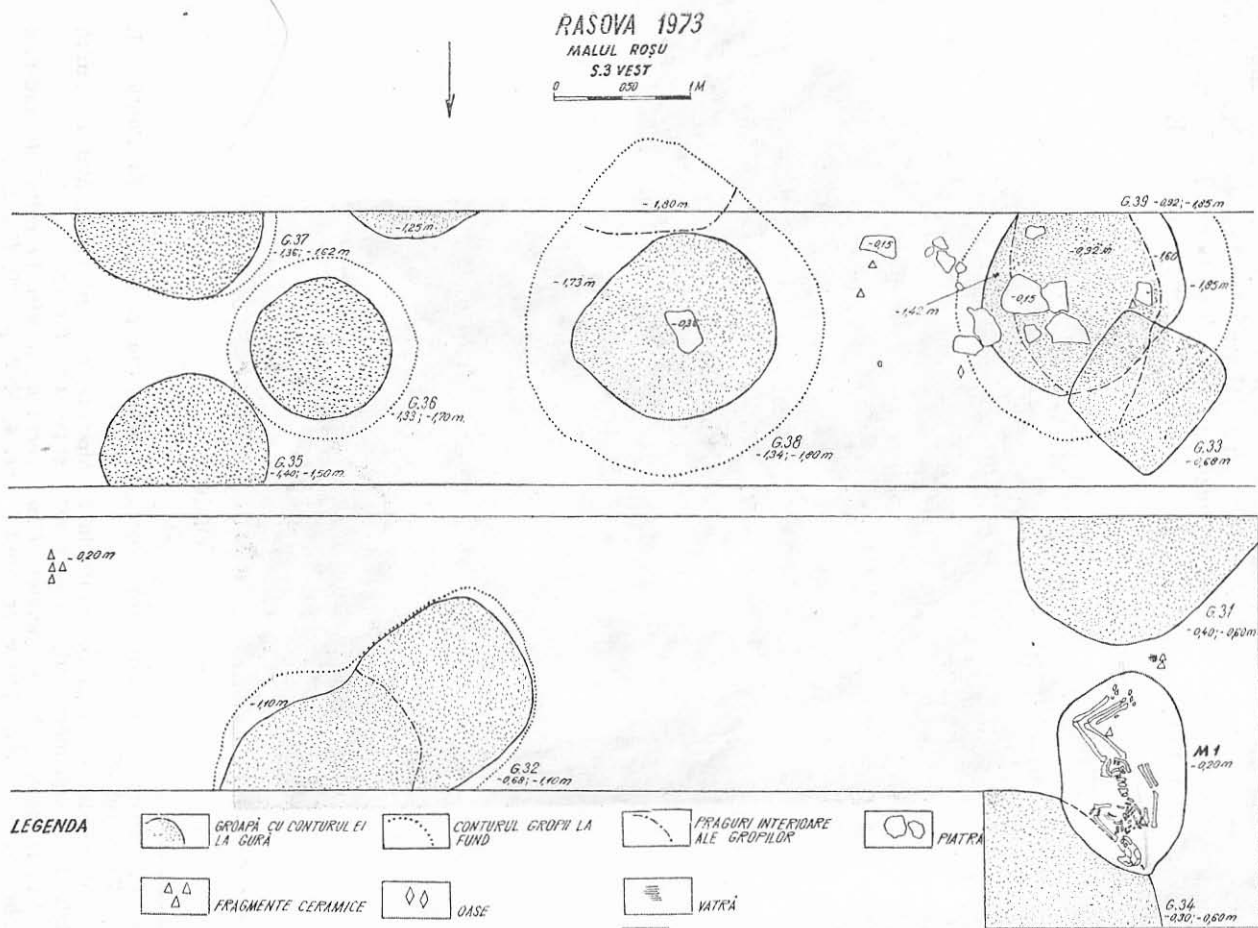

Fig. 3 b

Avînd în vedere forma și decorul vaselor este posibil ca atît exemplarul de la Neptun cît și fragmentele ceramice de la Malul Roșu să aparțină unui orizont cultural de la mijlocul epocii bronzului, încă nedefinit, anterior culturii Coslogeni (pre-Coslogeni)¹⁰ și nu din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului, cum s-a presupus¹¹.

Ceramica de tip Coslogeni este ceva mai numeroasă. A apărut tot în condiții stratigrafice neclare, în pămîntul deranjat de gropile și bordeiele hallstattiene ori la baza acestora. În zona cercetată nu s-a descoperit pînă în prezent nici un complex închis (locuință sau groapă), ori un nivel arheologic clar aparținînd acestei culturi, ceea ce indică o locuire destul de sporadică a purtătorilor ei. Amintim mai întîi o ceașcă cu corpul globular, larg, înalt, cu gura puțin evazată și fundul rotunjit. Toarta, ruptă în prezent, era trasă din buză, probabil supraînălțată și prinsă apoi pe umăr. Pastă cenușie, poroasă, cu nisip grosier în compoziție. Spre fund are o pată de culoare brună, datorată arderii secundare (fig. 7/6; 13/1). Cîteva fragmente (fig. 13/6; 14/2) provin de la vase de culoare gălbuie-cenușie, în formă de borcan, cu suprafețele bine lustruite și decorate sub buză cu un brîu orizontal nealveolat. Unele exemplare prezintă de asemenea urme de ardere secundară. Altele aparțin unor vase-sac, lucrate din pastă poroasă, cu suprafața nelustruită și ornamentate sub buză cu un brîu alveolat. Un asemenea fragment (fig. 14/1) a fost descoperit în pămîntul din apropierea bordeiului I hallstattian. A fost deranjat probabil din locul său de lucrările de amenajare ale bordeiului. Din aceeași zonă provine și un obiect discoidal confecționat din marmură albă (fig. 7/5; 13/4). Este prevăzut pe una din suprafețe cu un orificiu central care nu-l perforază și ornamentat pe margine cu o incizie circulară. În stratul superior răscolit al secțiunii S 2 nord au fost descoperite mai multe fragmente, din care s-a întregit un vas „în formă de sac” de mici dimensiuni, cu gura ușor evazată, corpul puțin bombat și fundul plat (fig. 13/5). Este prevăzut pe gît cu un brîu gros în relief, ornamentat cu alveole regulate. Pasta, gălbuie-cenușie la exterior și neagră în spăr-

¹⁰ Descoperirile de tip Coslogeni fiind încă puține și lipsind deocamdată o cronologie internă a acestora, este încă greu de stabilit o filiație între vasul de la Neptun, fragmentele noastre și unele forme sau ornamente ale culturii amintite. E posibil ca triunghiurile cu hașuri incizate, liniile incizate sau șirurile de puncte înfilnate foarte rar în cultura Coslogeni (S. Morintz și N. Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, în SCIV, 21, 3, 1970, p. 405 și fig. 16/7 și 21/2-7; 22/1-2; 23/3), să-și găsească antecedente în decorul vaselor noastre. Redatarea recentă de către Gorana Toneva a statuilor antropomorfe de la Ezerovo și atribuirea lor bronzului mijlociu (informația S. Morintz) atrage implicit și o redatare a vasului fragmentar amintit, care fusese corelat cu statuile.

¹¹ C. Iconomu, *op. cit.*, p. 261. Deocamdată este greu de stabilit încă raportul cronologic dintre această ceramică și orizontul cultural marcat de descoperirile din mormîntul I de la Hamangia (S. Morintz, *Probleme ale epocii bronzului în Dobrogea*, în Pontica, V, 1972, p. 53—57 și fig. 1) și Hagieni (N. Harțuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, în Pontica, IV, 1971, p. 249—252, fig. 1/1-2; idem, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila*, în SCIV, 24, 1, 1973, p. 22, fig. 2).

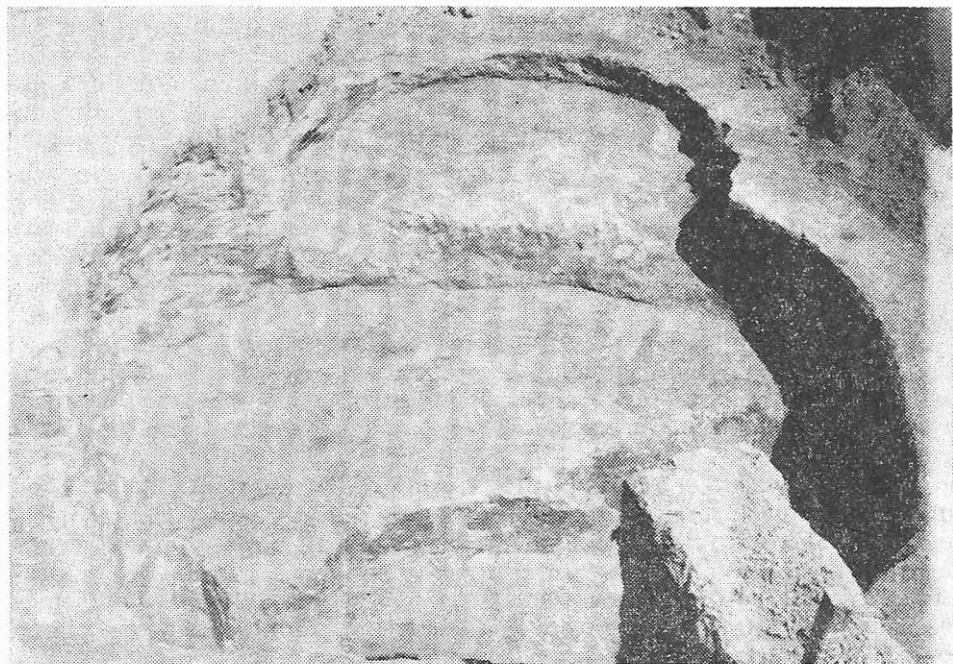

Fig. 4 a — bordeiul I.

tură, conține multe cioburi pisate. Aceleiași culturi i-am putea atribui și o „seceră“ — tupik cu vârful rupt, confecționată dintr-un maxilar de animal (fig. 7/3 ; 14/3). A fost descoperită la partea inferioară a bordeiului II hallstattian și provine probabil tot dintr-un complex izolat sau nivel sporadic, deranjat și nesesizat stratigrafic, aparținând acestei culturi. Unul din capete, cioplit, subțiat și lustruit, reprezenta mînerul. Precizăm că și zona maxilarului în care erau fixați dinții animalului a fost ascuțită și șlefuită.

Ceramica de tip Coslogeni de la Malul Roșu își găsește corespondent în descoperirile aparținând acestei culturi semnalate în sud-estul Munteniei¹² și în Dobrogea¹³, fără a putea vorbi totuși de o identitate de forme. Pentru vasul „în formă de sac“ există unele apropieri și în ceramica de tip Coslogeni¹⁴, dar forme similare sau înrudite tipologic se întâlnesc în cultura Noua¹⁵. Vasele-sac abundă de asemenea și în inventarul stațiunilor grupului cultural Sabatinovka din sud-vestul

¹² S. Morintz și N. Angheliescu, *op. cit.*, p. 373 și urm..

¹³ *Ibidem*; vezi și descoperirile de la Gîrlița, în Pontice, II, 1969, p. 129—132.

¹⁴ S. Morintz și N. Angheliescu, *op. cit.*, p. 390—393, fig. 19/3,10 ; 20/7,12 ; p. 398 și fig. 27/7.

¹⁵ Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 152, 157 și fig. 5/2, 3, 8 ; 6/3, 6, 8 ; 24/4.

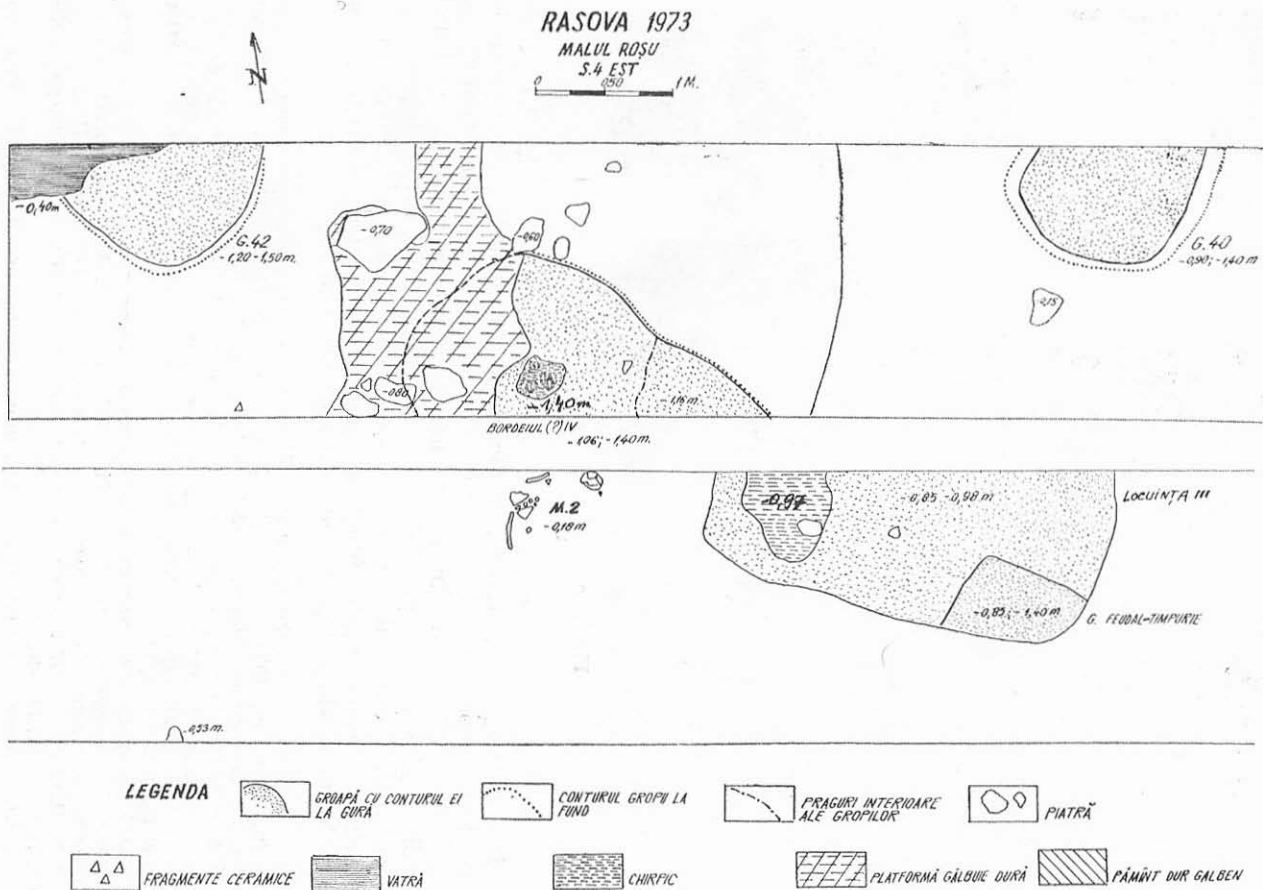

Fig. 4 b

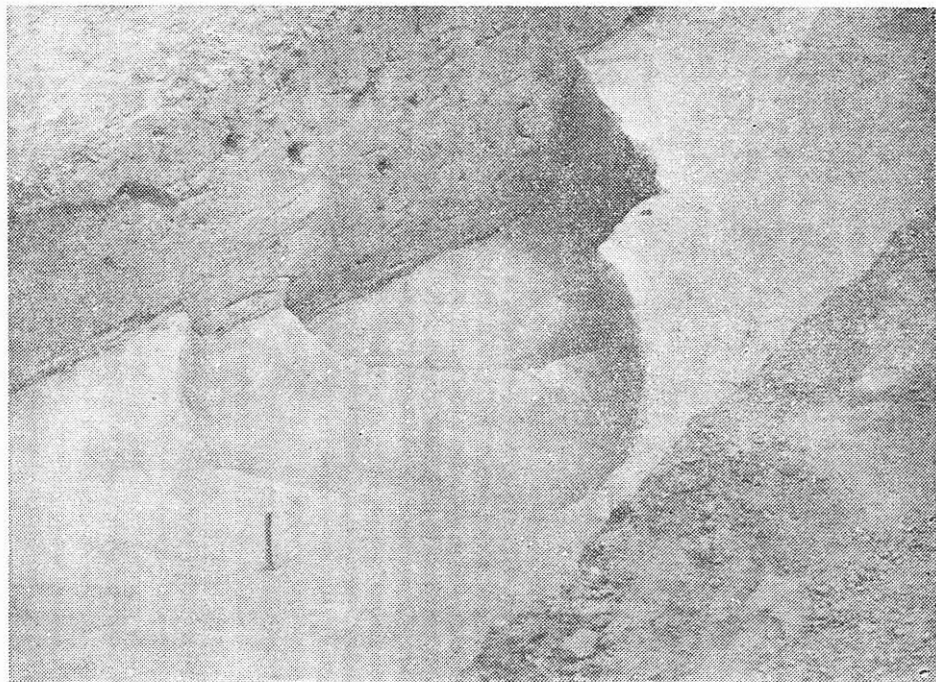

Fig. 5 a groapa m. 39 (în trepte)

R.S.S. Ucrainene¹⁶ „Secerile“-*tupik* din falcă de animal, destul de răspândite în inventarul stațiunilor din perioada culturii Noua¹⁷ abundă în inventarul așezărilor din grupul Sabatinovka¹⁸. De asemenea, ele cunosc o mare răspândire în cadrul așezărilor corespunzătoare culturii Sruby din regiunea nord-pontică și de pe Volga, fiind la fel de comune și în culturile bronzului târziu din sud-vestul Siberiei¹⁹. Prezența ei reprezintă o dovadă suplimentară a raporturilor dintre culturile Sabatinovka, Noua, Coslogeni și care au fost deja precizate²⁰.

¹⁶ O. A. Krivțova-Grakova, *Стетное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы* în MIA, 46, 1955, p. 125 și urm. și fig. 28/11-30; N. N. Pogrebova, *Пересадовское поселение на Ингуле*, în SA, 4, 1960, fig. 6/5, 7-8; 8/1-11.

¹⁷ Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 171—172 și fig. 19/1-4,7. Pentru răspândirea acestora în așezările culturii Noua de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești, cf. A. I. Meliukova, *Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии* în MIA, 96, p. 29 și fig. 8/1-2, 11/7, 11.

¹⁸ D. I. Teleghin, *Питания видной хронологі памятк пизньої бронзи низинного Подніпров'я* în *Археологія*, Kiev, XII, 1961, p. 8; A. V. Dobrovolski, *Перше Сабатинівське поселення*, în *Археологічні Пам'ятки*, Kiev, IV, 1952, pl. II/12.

¹⁹ M. P. Griaznov, *К вопросу о культурах эпохи поздней бронзы в Сибири* în KS, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/8-10.

²⁰ Pentru raporturile culturale Sabatinovka-Noua, cf. Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 148 și urm.; idem, *Sur la problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 59—94. Pentru raporturile culturale Coslogeni-Noua-Sabatinovka, cf. S. Morintz și N. Angheliescu, *op. cit.*, p. 404 și urm.

RASOVA 1973
MALUL ROȘU
S3 - VEST PROFILUL PERETELUI DE SUD

0 20 40 60 80 100 M

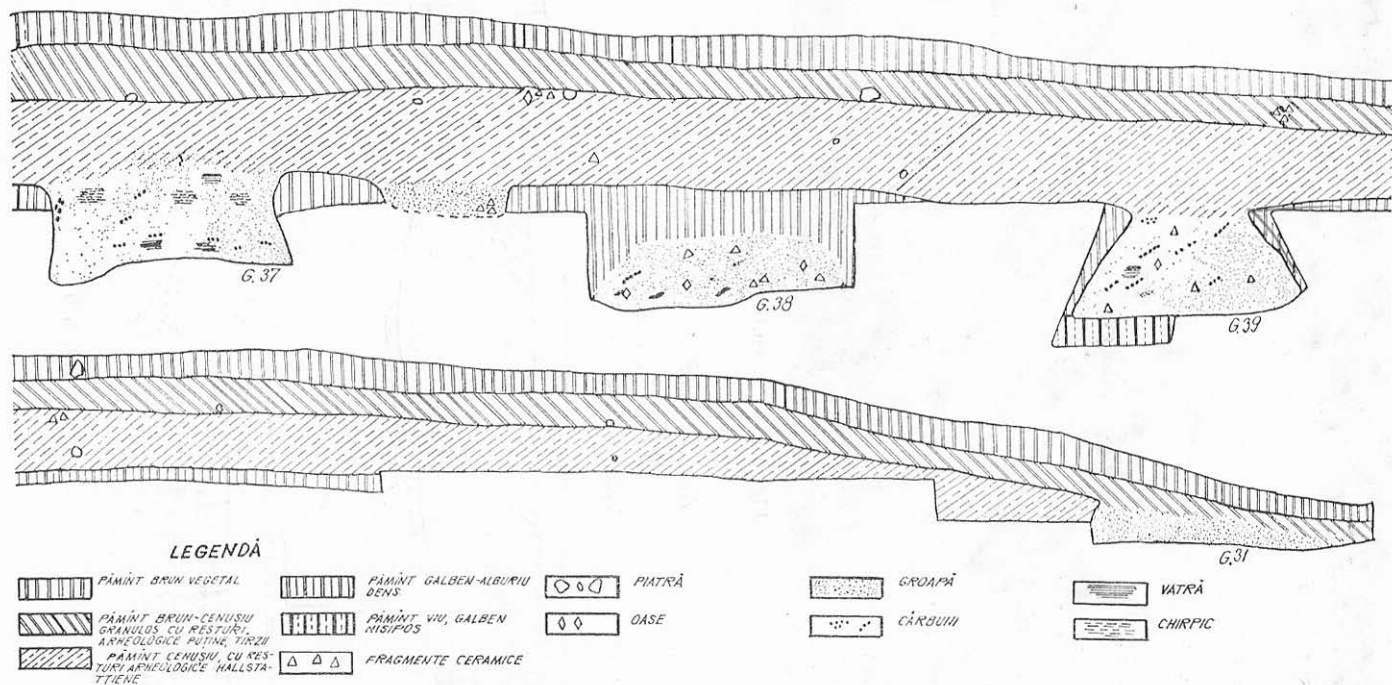

Fig. 5 b

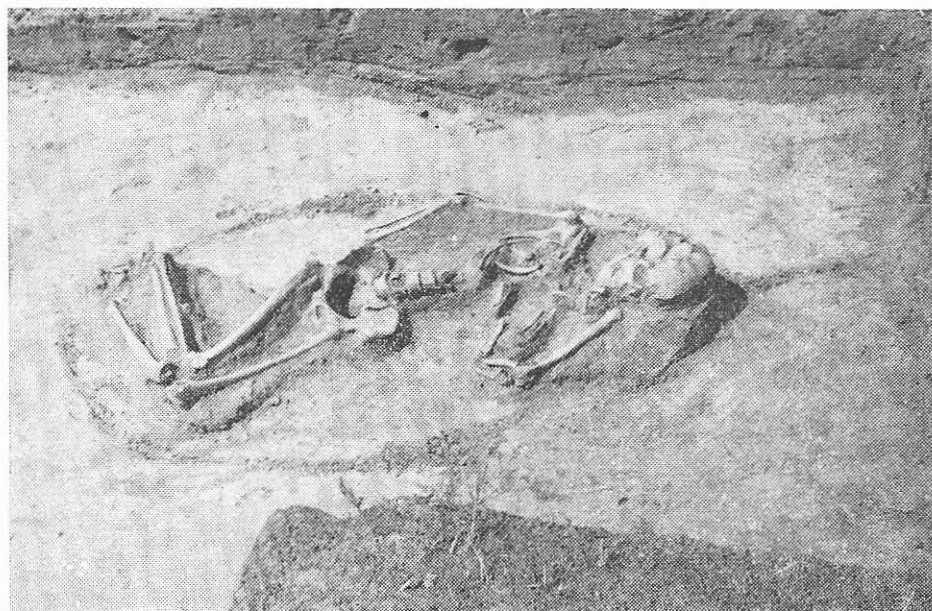

Fig. 6 a — mormintul nr. 1

RASOVA 1973
 MALUL ROȘU
 S.2 SUD BORDEIUL I PROFIL CASEȚĂ

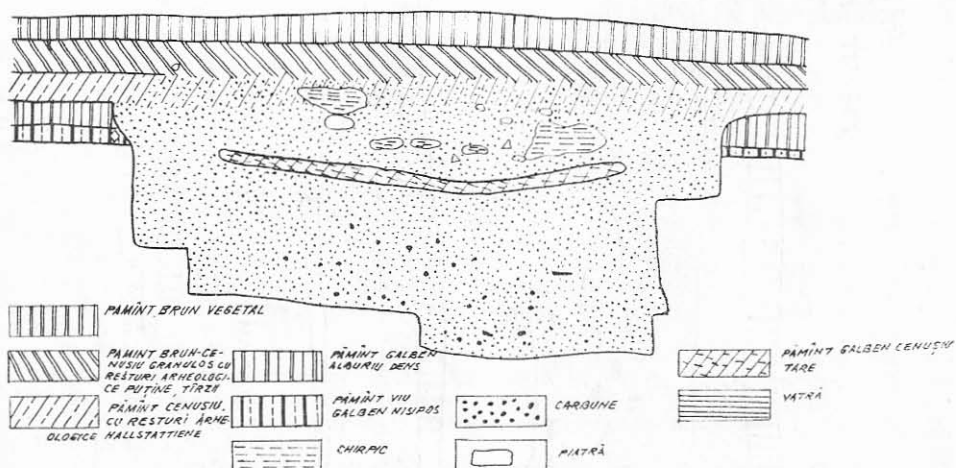

Fig. 6 b

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ

Nivelul arheologic hallstattian îi aparțin cele mai multe dintre complexele și materialele descoperite la Malul Roșu. Locuințele cele mai bine conturate din această vreme sînt bordeiele.

Bordeiul I, surprins în secțiunea S₂-sud, are forma ovală, alungită, iar axele maxime de 3,60 și 2,55 m. Coboară dinspre nord către sud în trei trepte largi, situate la adîncimile de 1,36 ; 1,53 și 1,95 m de la suprafața actuală a solului²¹. Din marginea lui de sud-vest pornește conturul unei vetre aproape rotunde, aflată la adîncimea de 1,55 m, cu aproximativ 0,40 m mai sus de nivelul cel mai de jos al locuinței. Suprafața vetrei era roșie, dură. Deasupra ei s-a găsit un strat gros de 0,60—0,70 m de cenușă, pietre, oase calcinate și fragmente ceramice. Bordeiul avea în interior multă cenușă alburie sau închisă la culoare, cărbuni, fragmente de vase hallstattiene și oase de animale necalcinate.

La partea superioară, în zona centrală, bordeiul era suprapus de un strat gros de 8—10 cm de lut galben-verzui, foarte dur și relativ unitar sub forma unei lentile cu axele de 2,20 × 2 m. El reprezenta restul platformei de lut al unei locuințe de suprafață din a doua epocă a fierului, după cum o indică materialele getice și fragmentele de amfore elenistice descoperite în jurul și deasupra ei. Platforma era fragmentată și denivelată mult, tocmai din cauza situației ei deasupra gropii bordeiului ; din acest motiv fragmentele sale au apărut la adîncimi ce variază între 0,54—0,96 m. Peste platforma amintită au apărut, la adîncimi cuprinse între 0,54—0,70 m, bucăți mari, împrăștiate, de pămînt galben-marونیu întărit, reprezentînd probabil resturi din pereții laterali ai locuinței. Spre vest bordeiul se învecina cu o groapă puțin adîncă, de 0,95 m, în care au apărut și bucăți mari de pămînt galben-marونیu, provenind din pereții locuinței apropiate.

Bordeiul II, surprins în secțiunea S₁-nord, pare să fi fost tot de formă ovală. Are lungimea de circa 3,10 m ; nefiînd degajat în întregime nu îi cunoaștem nici forma exactă și nici lățimea, care oricum depășește 2 m — lățimea secțiunii. Coboară pînă la adîncimea de 2,15 m de la suprafața actuală a solului și prezintă cinci trepte (sau lavițe ?) tăiate în pămînt la diferite adîncimi : 1,25 ; 1,30 ; 1,40 ; (două trepte) și 1,52 m. Avea probabil intrarea în marginea pantei, către vest, unde a fost surprinsă și o groapă adîncă de 1 m, care se învecina cu bordeiul. În interior s-au descoperit cantități relativ mari de cenușă alburie sau închisă la culoare, cărbuni, multe oase de animale necalcinate, fragmente ceramice și un vas întreg (fig. 8/5 ; 15/6). Aproape de centrul bordeiului au apărut două gropi rotunde de pari, cu diametrele de 0,12 și 0,16 m, adînci de 0,20 și 0,12 m. Și acest bordei era suprapus în zona centrală de resturile unei platforme de pămînt galben dur, cu axele de aproximativ 1,50 și 1,20 m. Aparține probabil tot unei locuințe de suprafață din a doua epocă a fierului, deoarece deasupra și în jurul ei

²¹ Această ultimă adîncime este de fapt și adîncimea maximă a bordeiului.

au apărut materiale ceramice getice lucrate cu mina și la roată, precum și fragmente de amfore elenistice.

Locuința III, descoperită în secțiunea S_4 est, are lungimea de 2,90 m; lățimea nu i se cunoaște, deoarece nu a fost degajată în întregime. Pare să fi fost de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite. Adâncimea mică — doar de 0,98 m de la suprafața actuală — indică existența aici a unui *semibordei* și nu a unui bordei. În interior au fost descoperite fragmente ceramice hallstattiene, câteva pietre și oase. În colțul de sud-est semibordeiul era străpuns de o groapă feudal-timpurie, care conținea un material ceramic relativ bogat. Spre colțul de nord-est, la adâncimea de 0,97 m (pe fundul bordeiului), s-au descoperit resturile unei platforme de mici dimensiuni (0,60 × 0,59 m) de pământ tare, maroniu, care reprezenta probabil o parte din platforma lui interioară.

O groapă de dimensiuni mari, care ar putea fi eventual *bordei* (IV), a fost descoperită în secțiunea S_4 est. Pare să fie de formă ovală sau rectangulară, cu colțurile rotunjite. Dimensiunile ei actuale sînt de 2,35 × 1,65 m, fără să fi fost însă cercetată în întregime. Coboară pînă la adâncimea de 1,40 m; în partea de sud-est, prezintă o treaptă la adâncimea de 1,16 m. Deasupra părții sale dinspre vest și parțial deasupra stratului arheologic hallstattian din apropiere au apărut la adâncimea de 0,60—0,80 m de la suprafața solului, resturile unei platforme din pământ galben compact, groasă de 0,10—0,15 m, cu axele de 2 și 1,30 m. Deasupra platformei și la demontarea ei au apărut fragmente feudal-timpurii, fapt ce permite atribuirea ei acestei epoci.

În afara acestor bordeie este posibil ca și câteva dintre gropile mai mari, cercetate parțial, să reprezinte de fapt tot asemenea locuințe. Cantitatea mare de cenușă din interiorul bordeielor dovedește că în construcția lor predomina materialul lemnos.

În afara celor citorva bordeie și a altora probabile nu avem alte dovezi mai clare în legătură cu locuințele hallstattiene. Este posibil să fi existat și colibe simple, construite din lemn sau din trestie, precum și locuințe de suprafață, neidentificate încă.

Nivelului arheologic hallstattian îi aparțin și cele mai multe dintre *gropile* descoperite²² la Malul Roșu, peste 30. Unele dintre ele au pereții verticali și fundul ușor albiat, dar cele mai multe sînt în formă de clopot. Acestea din urmă sînt mai largi la bază decît la gură. Ca o particularitate a unora dintre gropi este prezența la fund a uneia sau două trepte, situate la diferite adîncimi (fig. 3 ; 5).

În secțiune orizontală cele mai multe sînt ovale, uneori aproape rotunde. Nu lipsesc însă nici gropile alungite ori cele rectangulare, cu

²² Din lipsă de spațiu renunțăm la descrierea în acest raport cu caracter preliminar a fiecărei gropi în parte, cu inventarul ei, cum ar fi fost poate necesar. Precizăm doar că niciuna dintre ele nu prezenta caracteristici care să permită definirea ei drept groapă de bucate. În legătură cu numărul mare de gropi apărute în așezările hallstattiene, reținem caracterizarea făcută de Al. Vulpe la sesiunea de rapoarte din 25-28.II.1974 drept „cîmp de gropi“ (Grubenfeld).

colțurile rotunjite. La partea superioară sînt largi de aproximativ 1—1,50 m, iar la bază, cele în formă de clopot au lărgimea de 1,40—1,50 m, uneori chiar de 2—2,20 m. Adîncimea lor, măsurată de la nivelul de călcare antic este în unele cazuri relativ mică, doar de 0,30—0,40 m, dar în cele mai numeroase situații este de circa 0,80—1 m. (Măsurată de la suprafața actuală adîncimea lor maximă ajunge pînă la 1,80—1,85 m).

Gropile conțin de regulă multă cenușă, cărbuni, fragmente ceramice, pietre. În unele au apărut multe oase de animale (cîteodată, calcinate), fragmente de vetre (uneori și de vetre portative²³) hallstattiene etc. Au fost și situații în care gropile (mai ales cele puțin adînci) conțineau doar foarte puțin material arheologic.

Inventarul arheologic al așezării hallstattiene se compune aproape exclusiv din ceramică. În rîndul uneltelor putem menționa doar cîteva fusaiole (fig. 14/4—7,9) și un împungător de os (fig. 14/10). Au fost descoperite de asemenea cîteva oase și coarne cu început de prelucrare.

Tot din stratul arheologic hallstattian provin un disc plat de lut (fig. 14/3)²⁴ și un fragment (picior ?) de idol (?) confecționat din ceramică grosieră, gălbuie în exterior și decorat pe una din suprafețe cu cerculețe imprimate (fig. 9/5 ; 23/2).

În ceea ce privește *ceramica* se disting în mare două categorii : ceramica fină sau de calitate bună, lustruită la exterior, uneori cu luciu metalic și ceramica grosolană, mată, confecționată dintr-o pastă neomogenă, cu cioburi pisate în compoziție. De fapt se constată că atît compoziția pastei, cît și tratarea ei, sînt strîns legate de forma, dimensiunile și funcțiunea vaselor. Cele mai multe dintre vase au suprafața bine lustruită și pasta frămîntată, cu cioburi pisate mărunt sau cu nisip în compoziție. În spărtură au culoarea neagră-cenușie, uneori cărămizie, iar suprafața neagră, cenușie sau gălbuie, bine lustruită sau numai netezită. Pentru vasele mari s-au folosit ca degresant în mod frecvent cioburile pisate, pietricelele și nisipul cu bobul mare, indiferent dacă au suprafața lustruită sau nu. Menționăm că ceramica este în general fragmentară, descoperindu-se puține exemplare întregi sau întregibile.

Vasele cu corpul bombat sînt în general de dimensiuni mari și mijlocii. Au gîtul larg, gura evazată cu buza rotunjită și umărul profilat, uneori chiar carenat. Cîteva exemplare au gîtul decorat cu caneluri largi, orizontale (fig. 18/2,4). Altele au asemenea caneluri superficiale dispuse vertical sau oblic pe corp, sub umăr (fig. 17/8). Un fragment de vas este decorat în exterior cu o canelură orizontală și mai multe caneluri concentrice, dispuse sub prima (fig. 18/3). Pe un fragment de vas din această categorie apare ca decor un șir orizontal de cerculețe imprimate (fig. 11/2 ; 16/6), iar pe un altul întîlnim o bandă formată din două șiruri de alveole mici, orizontale (fig. 9/6). Se întîlnesc exem-

²³ Fragmente asemănătoare de vetre portative hallstattiene au apărut și într-o groapă de la Arsura (jud. Vaslui), cf. Silvia Teodor, *Cetatea traco-getică de la Arsura, jud. Vaslui*, 1964, în *Materiale*, X, 1973, p. 57, fig. 3.

²⁴ a fost descoperit împreună cu materialul ceramica hallstattian în groapa nr. 15.

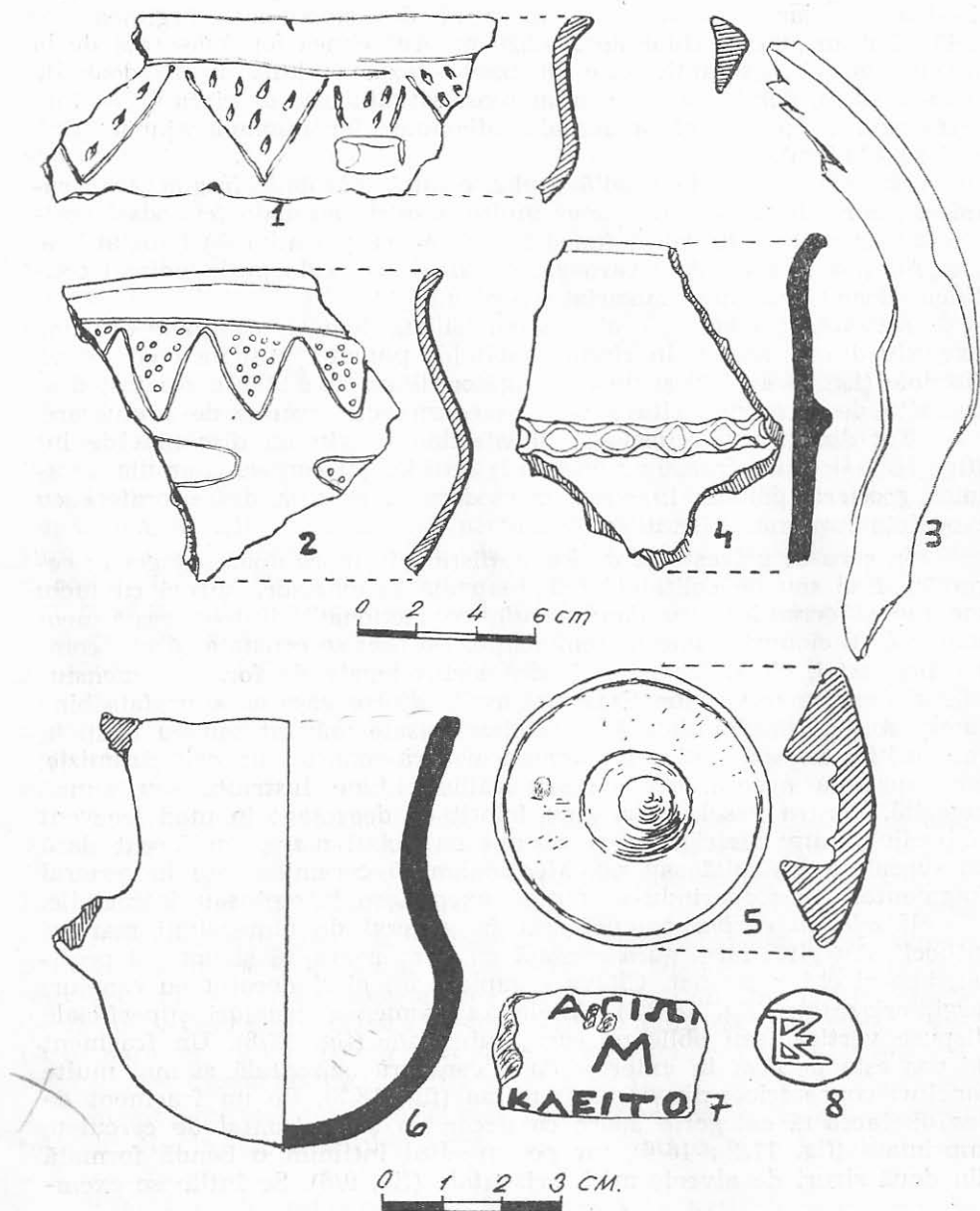

Fig. 7. (1-3; 5-6 — epoca bronzului; 4, 7-8 — a doua epocă a fierului).

plare prevăzute cu apucături plate sau conice, cu vârful în sus aplicate de regulă pe partea superioară a vasului (fig. 17/7 ; 24/5).

Trei fragmente izolate de vase din această categorie sînt decorate însă cu benzi liniare imprimate²⁵, combinate cu un șir de împunsături (fig. 9/2 ; 16/4) sau cu cercuri imprimate (fig. 16/2). Pe unul din ele apare o mică proeminență conică și sub ea o bandă în zigzag formată din liniuțe incizate paralele, combinate de asemenea cu cercuri imprimate și umplută cu pastă albă (fig. 9/1 16/1). Toate trei au apărut însă în condiții incerte, în stratul superior deranjat de terasarea amintită. Un alt fragment (fig. 16/5), decorat cu o bandă formată din două linii incizate, între care erau cercelește asociate cu linii oblice, tangente, de asemenea imprimate, a apărut însă în groapa nr. 37.

Două fragmente de vase — unul cu pasta neagră (fig. 8/4 ; 15/4), celălalt cu pasta gălbuie (fig. 15/5), — bine lustruite, descoperite în bordeiul II, au fost ornamentate cu o linie de împunsături succesive și triunghiuri umplute cu hașuri oblice, dispuse cu vârful în jos.

Cele mai multe vase cu corpul bombat au suprafața exterioară neagră, lustruită ; unele au suprafața gălbuie, de asemenea lustruită. Suprafața interioară a vaselor de acest tip nu este la fel de bine lustruită ca cea exterioară și are culoarea cenușie-gălbuie sau cenușie-maronie. În pastă întilnim frecvent cioburi sfărîmate și nisip grosier.

Străchinile și castroanele, de dimensiuni foarte variate, au buza fie trasă înăuntru, fie răsfrîntă, uneori chiar foarte lată. Suprafața celor mai multe exemplare este neagră, lustruită, cu luciu metalic. Nu lipsesc nici exemplarele cu suprafața de culoare brună-deschisă, gălbuie-cenușie sau gălbuie. Cîteva străchini au profilul de bol-castron ; altele au un profil unghiular. O parte a străchinilor descoperite la Rasova este nedecorată (fig. 19/1,5 ; 20/6). Cele mai multe exemplare sînt însă ornamentate.

Astfel, unele cu marginea trasă în interior, au pe buză și în exterior caneluri largi (foarte rar înguste și adînci), oblice (fig. 19/3,4,7,8 ; 20/2,4,5). Uneori buzele străchinilor prezintă în exterior două sau trei fațete late, orizontale (fig. 21/5-7). Exemplare numeroase au marginea trasă în interior, cu buza crestată oblic sau în unghi (fig. 20/1,3,7). Pe corpul unor străchini au fost aplicate și urechiușe perforate (fig. 19/6).

Străchinile cu marginea foarte lată, răsfrîntă și arcuită, au în majoritatea cazurilor marginea decorată cu caneluri transversale (fig. 12/3 ; 22/2,4,6,8), dispuse radial (fig. 12/3 ; 22/4,6) sau oblic (fig. 22/2). Un asemenea exemplar, întregit parțial (fig. 22/8), are marginea răsfrîntă decorată cu grupe de caneluri transversale intercalate cu grupe de caneluri dispuse în unghi ; interiorul vasului este de asemenea decorat cu caneluri dispuse în spirală. Un alt fragment de străchină are interiorul

²⁵ Este vorba de decorul considerat ca fiind imprimat cu *torques*-ul sau fals *torques*, de fapt, executat cu instrumente de lut de tipul celor descoperite la Popești și Cozia (cf. Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi-Kultur)*, în Dacia, IX, 1965, p. 111—113 și fig. 1/12 ; Attila László : *Cu privire la tehnica de ornamentare a ceramicii hallstattiene de tip Babadag*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 319—326.

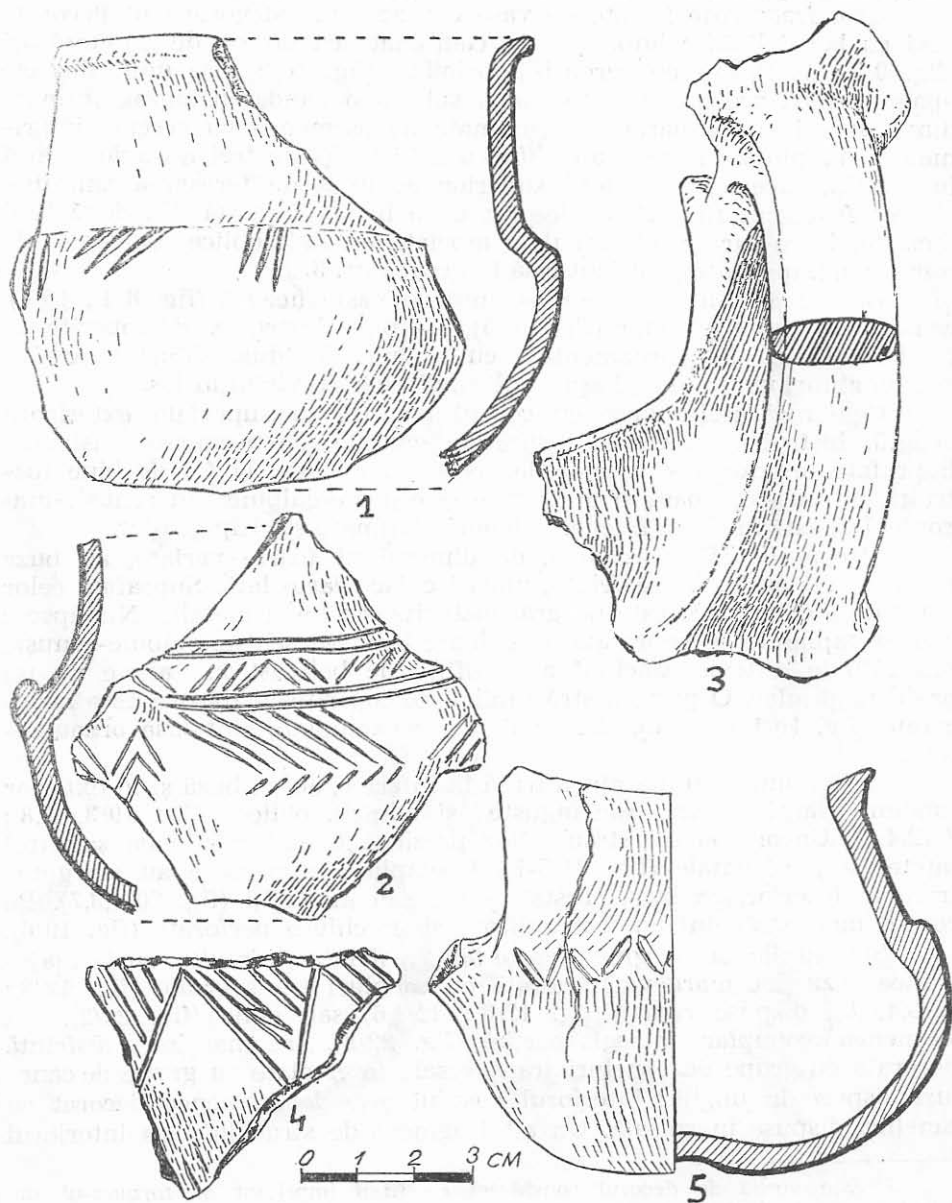

Fig. 8.

ornamentat cu o bandă rectilinie și o altă bandă în spirală, ambele în relief (fig. 11/4).

La Malul Roșu au apărut și mai multe funduri de străchini decorate în interior în întregime cu cercuri concentrice canelate (fig. 21/1,3,4 ; 22/5), caneluri radiale (fig. 20/3 ; 21/2) sau în unghi (fig. 22/1). Pe un alt fund de strachină decorul canelat apare combinat cu cerculețe imprimate (fig. 11/5 ; 21/9). Unele fragmente de străchini, cu marginea trasă în interior, sînt decorate pe buză cu creștături oblice și în interior cu caneluri largi, radiale (fig. 20/3 ; 21/2). Pasta, în general de bună calitate, densă, cu foarte puține cioburi sfărimate în compoziție, diferă totuși de la caz la caz, în funcție de dimensiunile străchinilor.

Cănille și ceștile. Numeroase fragmente descoperite indică forma unor căni și cești de diferite dimensiuni, cu corpul bombat, gîtul cilindric, cu profilul arcuit spre exterior și umărul uneori carenat. Au torțile de cele mai multe ori supraînălțate, în bandă, cu secțiunea rectangulară (fig. 9/2,4 ; 16/3 ; 23/1,8,9). Se întilnesc și torți rotunde, ovale sau chiar triunghiulare în secțiune (fig. 10/5-7 ; 23/4-6), uneori fațetate, trase din buză. Fundul cănilor și al ceștilor este de regulă rotunjit, dar uneori e prevăzut și cu *umbo* (fig. 8/51 ; 10/1). În cîteva cazuri au fost descoperite și funduri inelare, profilate.

Multe dintre cănille și ceștile descoperite nu sînt ornamentate. Unele, cu umărul profilat, prezintă caneluri verticale (fig. 10/3 ; 17/4,5). Alte cești au partea inferioară bombată, decorată cu caneluri oblice (fig. 10/1,4 ; 18/5,6). Pe una din cești apare și o proeminență mică trasă din umăr (fig. 10/2 ; 17/6). Pe un alt fragment de ceașcă apar pe umăr incizii fine, orizontale (fig. 17/2). O căniță (fig. 8/5 ; 15/6) cu corpul bombat, globular, gîtul tronconic și buza cu marginea orizontală, lățită, cu toarta supraînălțată, ruptă în vechime este decorată pe gît, deasupra umărului, cu o linie în zigzag incizată. Vasul are fundul rotunjit și o alveolă în mijloc, care apare în interior sub forma unui *umbo*. Cănița a fost descoperită în interiorul bordeiului II.

Decorul format din cerculețe imprimate apare pe un singur fragment de ceașcă (fig. 16/7). Ornamentul imprimat cu „*torquesul*“ este prezent numai în două cazuri. Un fragment de cană (fig. 9/4 ; 16/3) cu toarta în bandă, supraînălțată, lucrată din pastă fină, galbenă-maronie, este decorat pe umăr cu o bandă liniară orizontală compusă din două linii imprimate, sub care apare și un grup de cîteva liniuțe oblice incizate. A fost descoperită în bordeiul II. Pe o toartă fragmentară apar trei cercuri mici imprimate avînd un punct la mijloc, de la care porneau longitudinal linii imprimate cu „*torques-ul*“ (fig. 9/3 ; 23/1) Provine din stratul superior, deranjat de terasările amintite.

Calitatea pastei este variată ; unele exemplare au pasta de bună calitate, cu puține ingrediente și bine frămîntată ; altele au în pastă un conținut ridicat de cioburi sfărimate și nisip grosier. Suprafața cănilor și a ceștilor este în general bine lustruită, neagră — cu reflexe metalice — cenușie sau gălbuie.

O formă ceramică frecventă este *vasul-borcan* de dimensiuni variabile, cu suprafața netezită sumar, de culoare gălbuie, gălbuie-cenușie

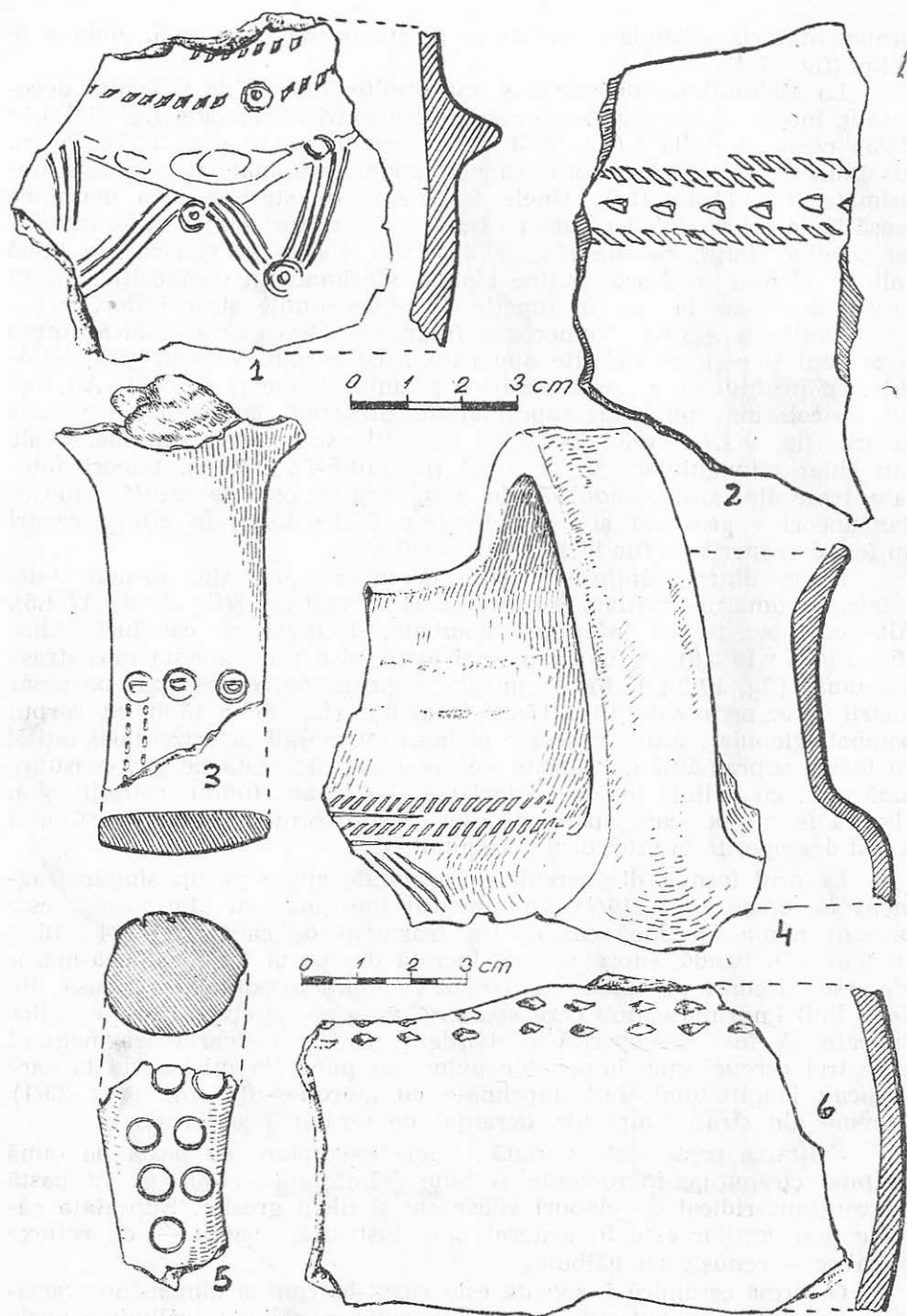

Fig. 9.

sau gălbuie-maronie. Vasele de acest tip au de obicei buza îngroșată în exterior și marginea dreaptă, orizontală. În cele mai multe cazuri buza este ornamentată în exterior cu creștătură oblice; în câteva situații, deși îngroșă în exterior, buza nu este creștată.

Decorul acestei grupe îl constituie briurile alveolate așezate de regulă la mică distanță sub buza. Se întîlnesc fragmente cu două, trei sau chiar patru briuri paralele (fig. 11/3,6,7; 12/1,5; 24/1,3,6; 38/1-6). Uneori alveolele sînt străbătute prin mijloc de o creștătură verticală (fig. 12/1). În câteva cazuri pe briul în relief sînt plasate apucători lățițe orizontal, chiar perforate vertical. Un fragment de vas-borcan (fig. 12/5, 24/1) de mici dimensiuni are buza ornamentată în exterior cu hașuri incizate, întretăiate, iar briul creștat oblic. Deasupra briului este aplicată și o mică tortiță.

Pasta acestei categorii ceramice conține multe cioburi sfărîmate, pietricele și nisip grosier. În bordeiul I a fost descoperită partea superioară a unui chiup de mari dimensiuni (cu diametrul gurii de 0,38 m), cu pereții tronconici și buza tăiată oblic spre interior (fig. 23/11). Sub buza prezintă patru apucători plate, dreptunghiulare, trase puțin în jos. Vasul are pasta grosieră, cu cioburi pisate în compoziție, dar suprafețele lustruite. Suprafața interioară este de culoare neagră; cea exterioară este gălbuie, cu urme de ardere secundară.

În legătură cu încadrarea culturală a descoperirilor hallstattiene de la Rasova-Malul Roșu putem nota următoarele:

Fragmentele decorate cu o linie de împunsături succesive și triunghiuri umplute cu liniuțe oblice incizate (fig. 8/4; 15/4-5), descoperite în bordeiul II, își găsesc analogii în materialul ceramic corespunzător orizontului cultural Babadag I²⁷. Cănița cu *umbo* (fig. 8/5; 15/6) ornamentată pe gît cu o linie incizată în zigzag, descoperită în aceeași locuință, se aseamănă tot cu vasele orizontului cultural amintit²⁷. Împreună cu materialul de mai sus au fost descoperite în bordeiul II câteva fragmente de străchini negre-maronii, lustruite, fragmente de vase-borcan decorate cu briie alveolate, precum și o fusaiolă (fig. 14/9). Pa baza inventarului celui mai caracteristic putem data complexul în perioada corespunzătoare aspectului Babadag I²⁸. Acesta constituie deocamdată cel mai vechi și singurul complex din această perioadă, descoperit în zona cercetată.

Cele câteva fragmente de vase bombate și de căni decorate cu linii și cerculețe imprimate (fig. 9/2-4; 16/2-5; 23/1) sînt asemănătoare cera-

²⁶ S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, NS, VIII, 1968, p. 106 și fig. 6/2; idem, *Probleme ale Hallstattului timpuriu din zona istro-pontică în lumina cercetărilor de la Babadag*, în *Peuce*, II, 1971, p. 19-24 și fig. 1.

²⁷ Idem, în *Dacia*, NS, VIII, p. 106 și fig., 5/2.

²⁸ Fragmentul de cașcă (fig. 8/4; 15/4) și toarta (fig. 9/3; 23/1) ornamentate în tehnică caracteristică mai ales aspectului Babadag II, au pătruns probabil de sus, în perioada corespunzătoare acestei etape.

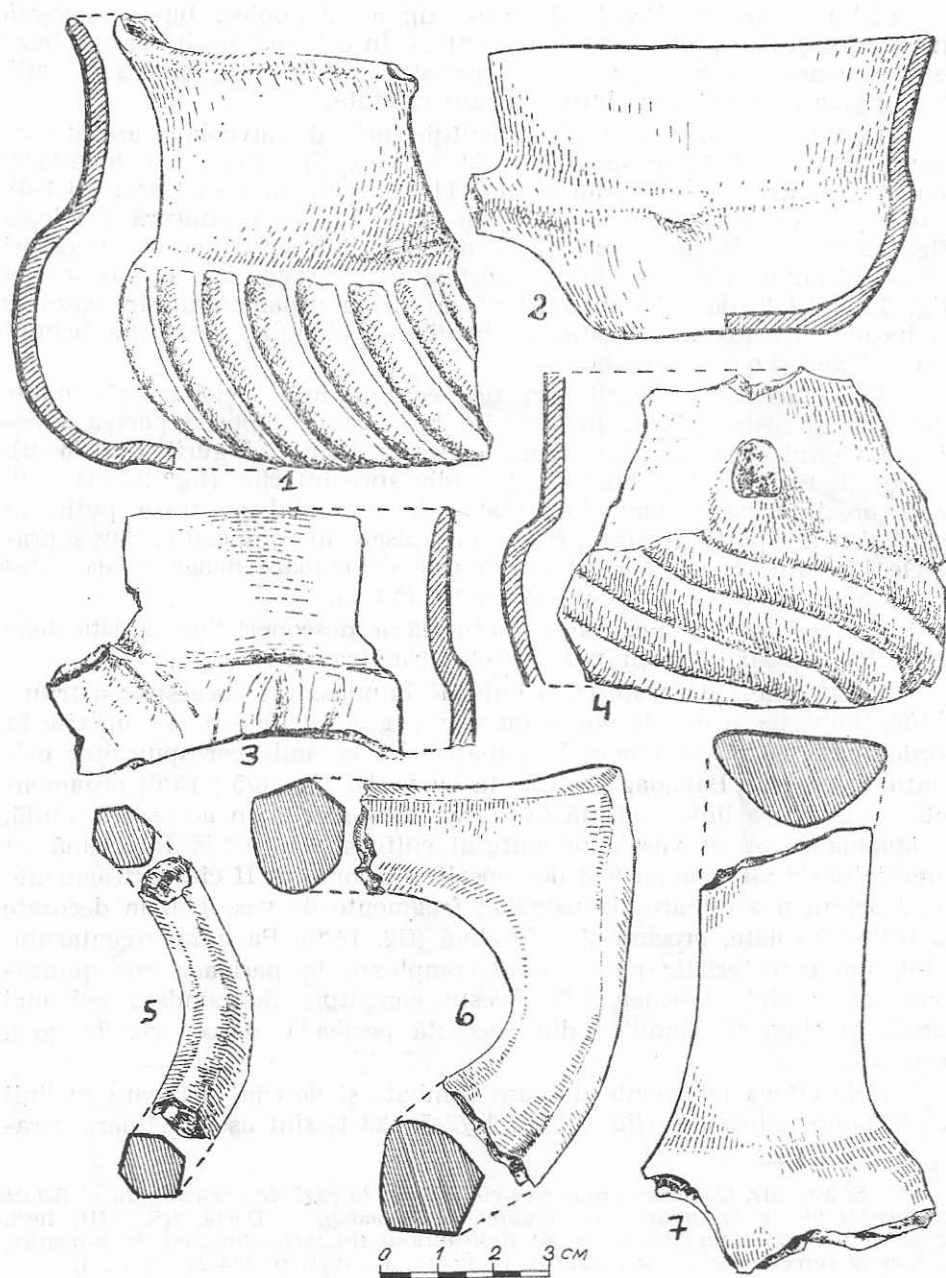

Fig. 10.

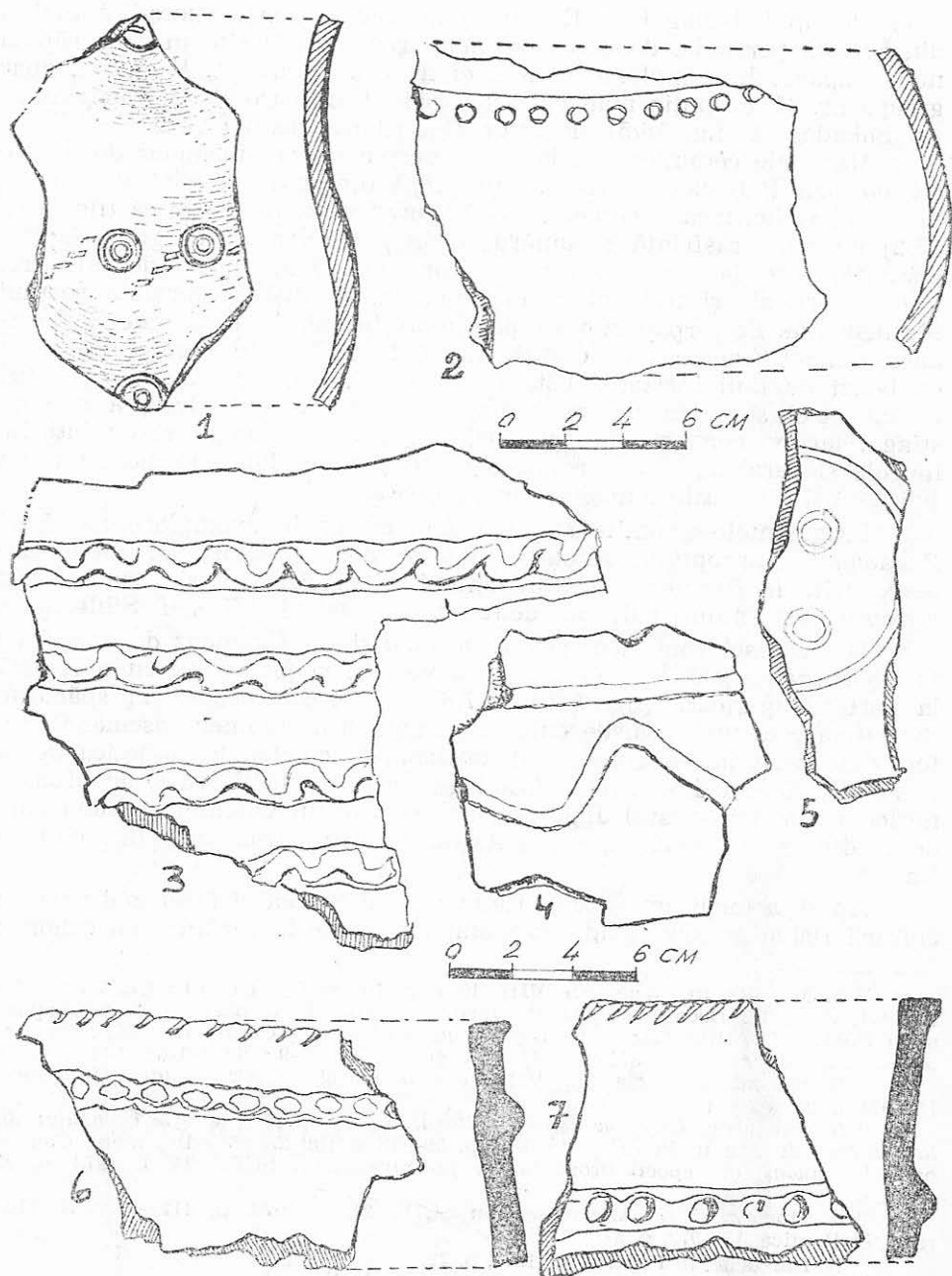

Fig. 11.

micii de tip Babadag II²⁹. Ele atestă o locuire foarte sporadică datînd din această perioadă, deoarece puținele fragmente găsite în zona săpată nu au apărut în complexe închise, ci în stratul răvășit. Eventual, doar groapa nr. 37, cu puțin material arheologic, între care și un fragment de tip Babadag II (fig. 16/5) ar putea fi atribuită acestei faze.

Materiale ceramice mai bogate corespunzătoare primelor două faze ale culturii Babadag au fost strînse însă din malul erodat de ape al platoului sudic, încă necercetat. Astfel, un fragment de ceașcă (fig. 8/1 ; 15/2) cu buza răsfrintă și umărul carenat, prezintă sub gît o incizie orizontală, de la care pornesc pe corp grupe succesive de cîte trei liniuțe verticale și trei oblice. Pastă gălbuie-cenușie. Suprafața vasului era lustruită. Pe corp prezintă o pată mare brună, datorată arderii secundare. Un alt fragment de ceașcă (fig. 8/2 ; 15/1) este decorat pe umăr cu benzi de linii incizate, distanțate, între care s-au executat grupuri de cîte trei și patru hașuri înclinate alternativ spre dreapta și spre stînga, iar pe corp cu alte grupuri mai mari de unghiuri cu laturile inegale și paralele, înclinate într-o parte și în cealaltă, formate tot din liniuțe incizate. Pastă cenușie-brună, poroasă.

Fragmentele amintite se aseamănă cu unele exemplare ale fazei Babadag I³⁰, apropiindu-se oarecum și de decorul folosit pe unele vase descoperite la Rîmnicelu și Sihleanu, în jud. Brăila³¹ și care au fost atribuite aspectului cultural denumit pre-Babadag³² sau Sihleanu³³.

Din această zonă necercetată provine și un fragment de ceașcă cu toarta supraînălțată³⁴, trasă din buza vasului și prevăzută cu o creastă la partea superioară (fig. 8/3 ; 15/7,8). Are pasta neagră în spărtură. Suprafața este lustruită, de culoare gălbuie. Un fragment asemănător a fost descoperit într-o groapă hallstattiană, în cetatea traco-getică de la Arsura³⁵. Acesta din urmă a fost legat prin analogiile sale, de bronzul mijlociu din nord-vestul Jugoslaviei³⁶, sud-vestul Olteniei și Banatului, de tradițiile mai vechi ale Hallstattului nostru transmise din cultura Vatina.

Apariția torții amintite la Rasova și atribuirea ei fazei mai vechi a culturii Babadag corespunde constatărilor făcute în legătură cu originea

²⁹ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 106 și fig. 4/1, 5/1 ; fig. 7/1 ; 5, 7 ; fig. 8/1, 3, 6, 13. Decorul imprimat, uneori umplut și cu pastă albă mai apare și la Cozia (cf. Attila László, *O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iași)*, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 212—214 și fig. 7/3, 7-9 ; 8 ; 9/1-6 ; 10 ; 11/3-10.

³⁰ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 106 și fig. 6/2, 4 ; idem, în *Peuce*, II, 1971, p. 21 și fig. 1.

³¹ N. Harțușche, *Un nou aspect cultural de la sfîrșitul epocii bronzului de la Dunărea de Jos*, în *Pontica*, V, 1972, p. 59—73 și fig. 2/6 ; 3 ; 10 ; idem, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în jud. Brăila*, în *SCIV*, 24, 1, 1973, p. 23 și fig. 6.

³² S. Morintz și N. Angheliescu, în *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 412—413 ; S. Morintz, în *Pontica*, V, 1972, p. 57.

³³ N. Harțușche, în *Pontica*, V, 1972, p. 72.

³⁴ Tipul acesta de ceașcă avea probabil două torți.

³⁵ Silva Teodor, *op. cit.*, p. 57, 59 și fig. 5.

³⁶ Milutin V. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, Ber RGK, 39, 1958, p. 75—82, pl. XVI, 3.

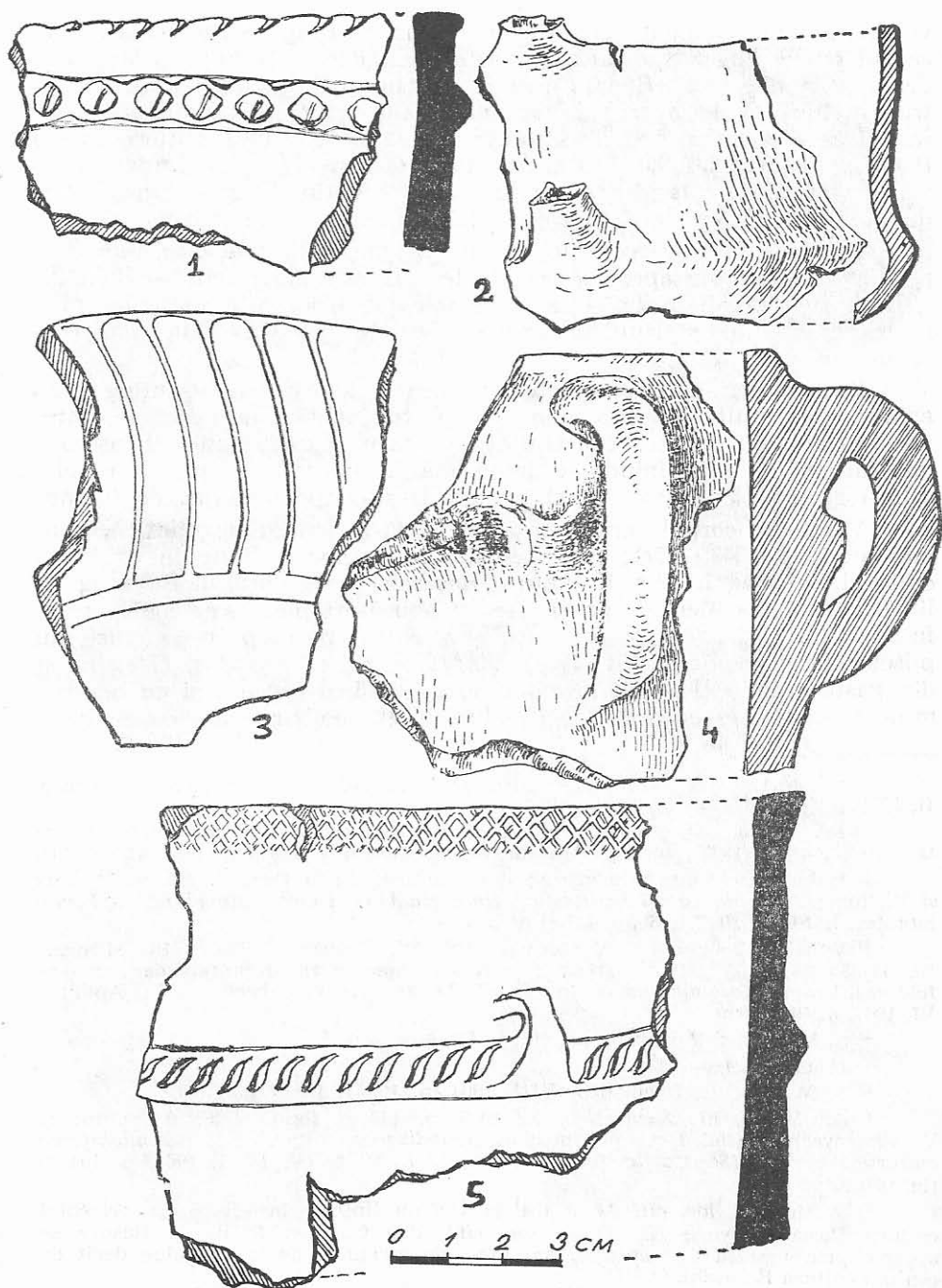

Fig. 12. (1-3, 5 — ceramică hallstattiană; 4 — vas fragmentar ornamentat cu bria alveolat și tortiță din a doua epocă a fierului).

vestică a unor elemente ale acestei culturi³⁷. Rolul culturii Vatina în cadrul procesului de hallstattizare a fost arătat mai de mult³⁸, iar unele descoperiri din estul Banatului³⁹ și din nordul Serbiei⁴⁰ au arătat o tranziție directă de la grupul Vatina târziu la forme tipic hallstattiene⁴¹. Înrudirea și raportul genetic stabilite recent între grupul cultural Insula Banului (derivat din cultura Gîrla Mare, dar învecinat cu grupe culturale hallstattiene născute pe fondul culturii Vatina⁴²) și cultura Babadag, explică credem, prezența ceramicii de acest tip la Rasova.

Este posibil ca cercetările viitoare să surprindă mai clar, îndeosebi pe platoul sudic din apropiere și nivele culturale mai vechi — Babadag I, II și chiar pre-Babadag — ceea ce ar explica prezența sporadică pînă în prezent, a inventarului caracteristic acestor două faze în zona cercetată.

Dacă materialele prezentate pînă acum au fost relativ puține și au apărut mai mult în afara unor complexe închise, următoarele, mult mai bogate și variate, constituie inventarul caracteristic al așezării hallstattiene, ele întîlnindu-se împreună în bordeie, gropi, în nivelul arheologic corespunzător, ca și în stratul superior deranjat de lucrări.

Vasele cu corpul bombat, gura evazată și umărul profilat, neornamentate (fig. 15/3; 17/1) sînt asemănătoare celor întîlnite în orizontul cultural Babadag III⁴³ și în cultura Basarabi⁴⁴. Orizontului Babadag III îi aparțin și fragmentele prevăzute cu apucători plate sau conice trase în sus (fig. 17/2; 24/5)⁴⁵, ori cele ornamentate pe corp cu caneluri sau pleisuri largi, verticale (fig. 17/8)⁴⁶. Fragmentul de vas (fig. 17/3) lucrat din pastă gălbuie, lustruit la exterior, cu umărul carenat și cu o proeminență conică înconjurată de caneluri largi, semicirculare, concentrice,

³⁷ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 110 și urm.; idem, în *Peuce*, II, 1971, p. 22.

³⁸ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22 *Ber RGK*, 1932 (1933), p. 114—115; idem, în *Istoria României*, I, 1960, p. 108.

³⁹ Unele vase tipic hallstattiene din cimitirul de la Cruceni (cf. S. Morintz și P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în *SCIV*, 20, 3, 1969, p. 421 și nota 42.

⁴⁰ Vojislav Truhovič, în *Starinar*, NS, XI, Belgrad, 1960, p. 163 și urm., fig. 12, 33, 34, 36, 37, 39; S. Foltiny, în *Neue Angaben zur Kenntnis der urnnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 49 și urm.

⁴¹ S. Morintz și P. Roman, *op. cit.*, p. 421.

⁴² *Ibidem*, p. 418—422.

⁴³ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 106 și fig. 3/1,3; 6/5.

⁴⁴ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 108 și fig. 5/4, 5; Al. Vulpe și V. Veselovschi-Bușilă, *Date noi privind periodizarea culturii Tei și cunoașterea culturii Basarabi*. (*Săpăturile de la Novaci*, 1961), în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 104 și fig. 19/1,2.

⁴⁵ S. Morintz, *loc. cit.* Acest tip de vas nu lipsește însă nici din orizontul culturii Basarabi (vezi, Al. Vulpe, *loc. cit.*), dar fragmentele de la Rasova se apropie prin tehnica de execuție mai mult de ceramica de la Babadag decît de cea din cultura Basarabi.

⁴⁶ S. Morintz, în *Dacia*, VIII, NS, 1964, p. 106, 117 și fig. 3/4.

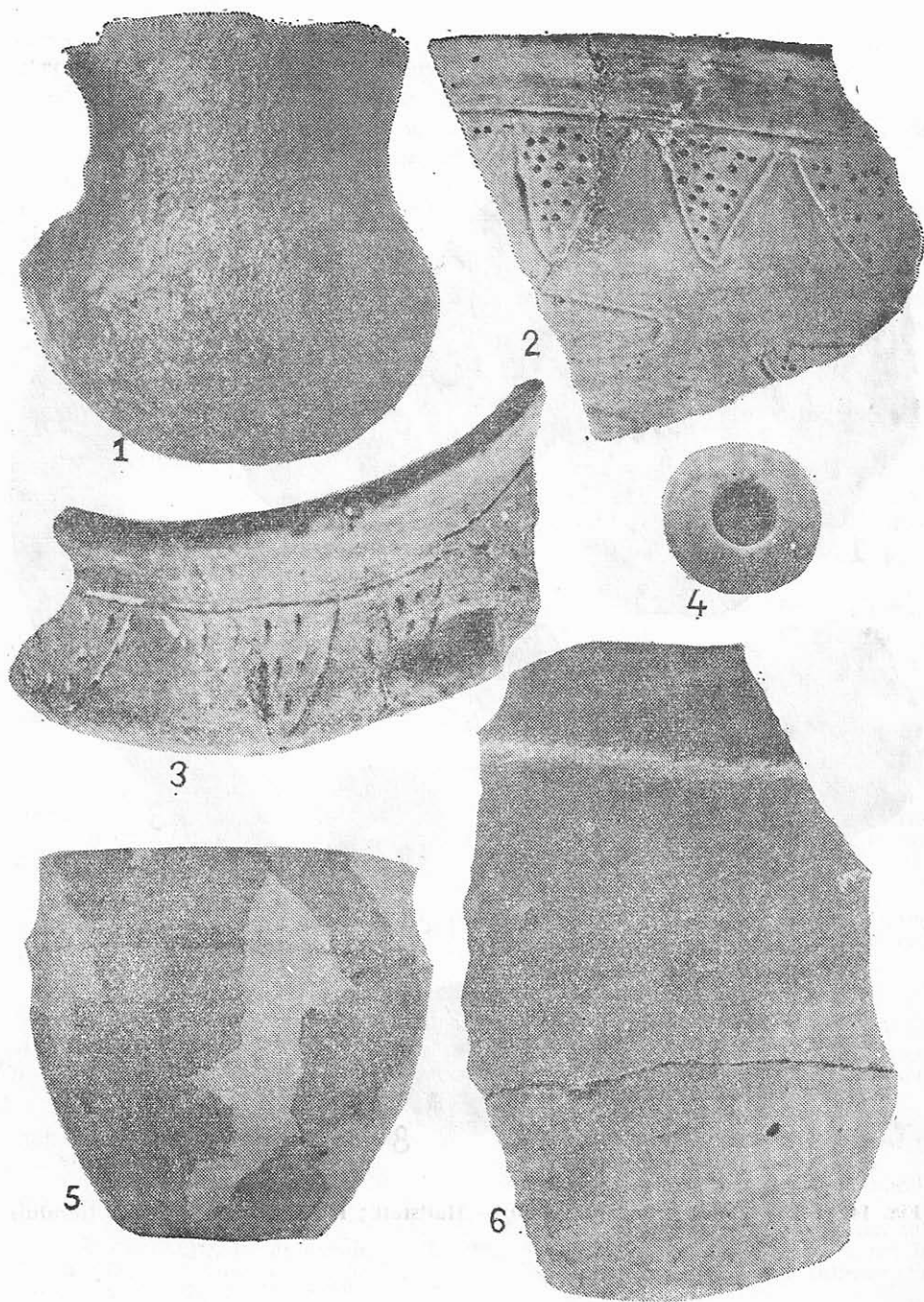

Fig. 13. (1-6 — epoca bronzului).

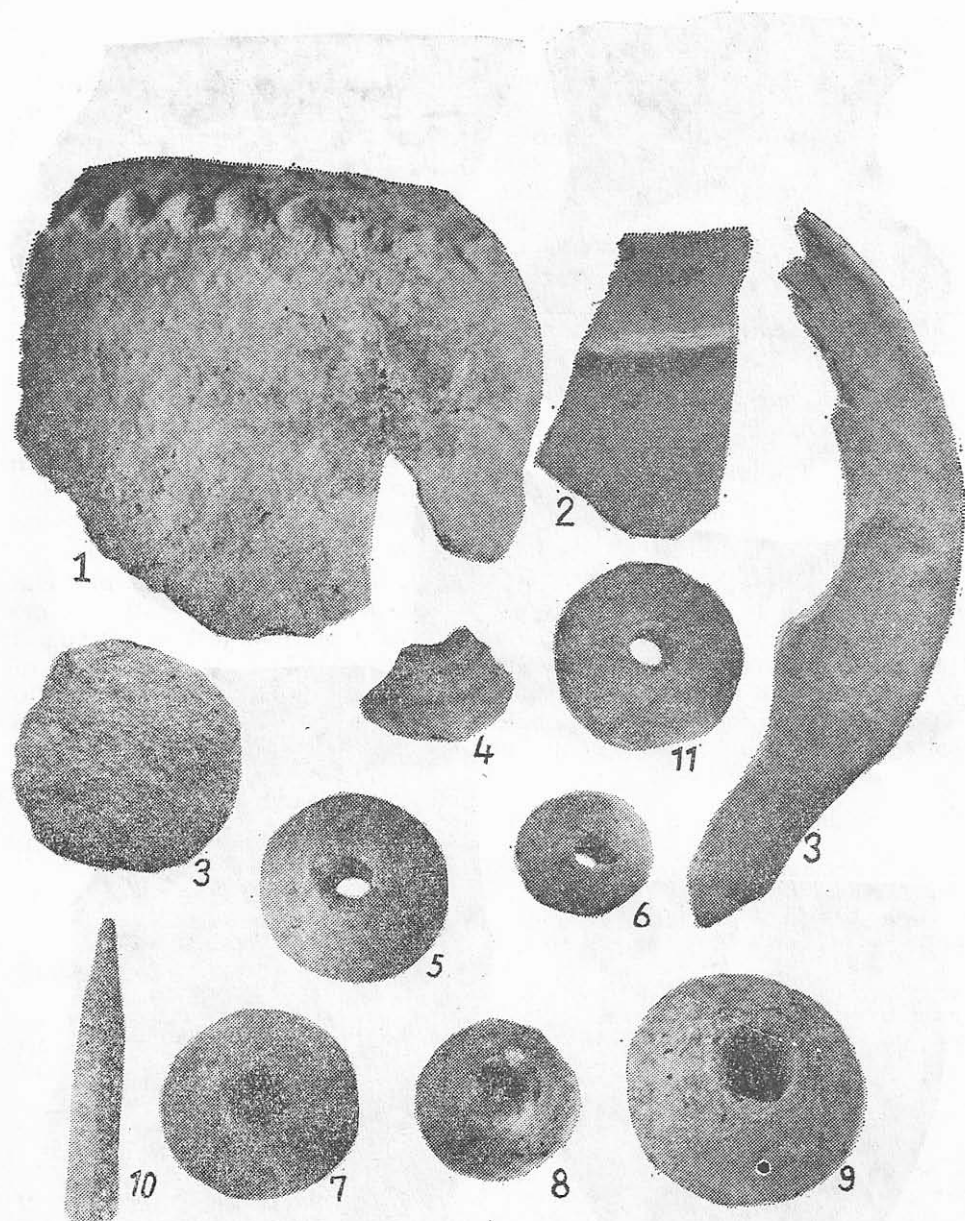

Fig. 14. (1-3 — epoca bronzului ; 3-10 — Hallstatt ; 11 — a doua epocă a fierului)

corespunde ca motiv ornamental tot aceleași perioade⁴⁷. Vasul cu corpul bombat cenușiu-brun, canelat vertical (fig. 17/4) își găsește analogii de asemenea în orizontul Babadag III⁴⁸.

În schimb, fragmentele de vase (fig. 11/2; 16/6-8) și piciorul de idol (?) (fig. 9/5; 23/2) ornamentate cu șiruri de cercuri imprimate își găsesc analogii în cultura Basarabi (mai ales în grupul pre-Basarabi⁴⁹). De asemenea, motivul ornamentării prin caneluri orizontale a gîtului vaselor cu corpul bombat, întilnit în câteva situații la Rasova (fig. 18/2,4) este prezent și la Popești-Novaci, în cultura Basarabi⁵⁰.

Un motiv ornamental folosit frecvent la Rasova este canelarea oblică, uneori cu totul superficială, a buzelor și suprafețelor exterioare ale străchinilor cu marginea trasă în interior (fig. 19/2-4,7,8; 20/2,4,5). Decorul, comun culturilor hallstattiene, este întilnit atît în cultura Babadag⁵¹ cît și în cultura Basarabi⁵². Din contra, fațetarea la exterior a unor buze de străchini de aceeași categorie (fig. 21/5-7) este proprie mai ales culturii Basarabi⁵³.

Străchinile cu buza trasă în interior și marginea crestată oblic sau în unghi (fig. 20/1,3,7) sînt foarte caracteristice pentru aspectul cultural Babadag III⁵⁴, deși, se pare, nu lipsesc cu totul nici din grupul pre-Basarabi⁵⁵.

Fragmentele de străchini cu marginea foarte lată, răsfrîntă și ornamentată cu caneluri transversale (fig. 12/3; 22/2,4,6,8) se aseamănă ca formă cu vasele culturii Basarabi⁵⁶. Ele lipsesc cu totul din inventarul ceramic de tip Babadag. Decorul canelat, întilnit fără alte combinații pe vasele de la Rasova (fig. 12/3; 22/2,4,6,8) apare însă la Lenkovți⁵⁷ și

⁴⁷ *Ibidem*, p. 106, 117 și fig. 6/6. Un fragment ornamentat oarecum asemănător a fost semnalat și la Popești, în cultura Basarabi (R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în Materiale, III, 1957, p. 230 și fig. 2/3), dar aici semicercurile concentrice din jurul proeminenței au fost efectuate, sau cel puțin adîncite suplimentar, se pare, prin împunsături succesive.

⁴⁸ S. Morintz, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 106 și fig. 5/4.

⁴⁹ Al. Vulpe, în Dacia, NS, IX, 1965, p. 106, 108, 118—119 și fig. 7/6. Existența unor cercuri imprimate asemănătoare în ceramica pre-Basarabi ne-a fost confirmată și verbal de către Al. Vulpe.

⁵⁰ Al. Vulpe și V. Veselovschi-Bușilă, *op. cit.*, p. 104 și fig. 17/5 a-c.

⁵¹ S. Morintz, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 106.

⁵² Al. Vulpe, în Dacia, NS, IX, 1965, p. 111—117; *idem*, *Sălașul hallstattian de la Novaci*, în Materiale, VIII, 1962, p. 365—366 și fig. 5/7; Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi (Dép. de Dolj, Olténie)*, în Dacia, NS, XII, 1968, p. 218—223, 231 și fig. 24/3-7.

⁵³ Al. Vulpe, în Materiale VIII, 1962, p. 365—366 și fig. 5/1-4, 6; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 218—223, 231 și fig. 24/3-5, 7. Fațetele oblice se întilnesc și în cultura Babadag.

⁵⁴ S. Morintz, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 106; informații verbale suplimentare de la autor.

⁵⁵ Al. Vulpe, în Dacia, NS, IX, 1965, fig. 7/11; (vasul provine de la Bradu).

⁵⁶ Al. Vulpe, în Materiale, VIII, 1962, p. 364—365 și fig. 6/1-4, 5; *idem* în Dacia, NS, IX, 1965, p. 108 și fig. 1/7-11, 13-15; 2; 4/3; 6/2-4; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220—223 și fig. 25/1-6; 26; 27; 28.

⁵⁷ A. I. Meljukova, *Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднепрорья*, în MIA, 64, 1968, p. 15—17 și fig. 2/17.

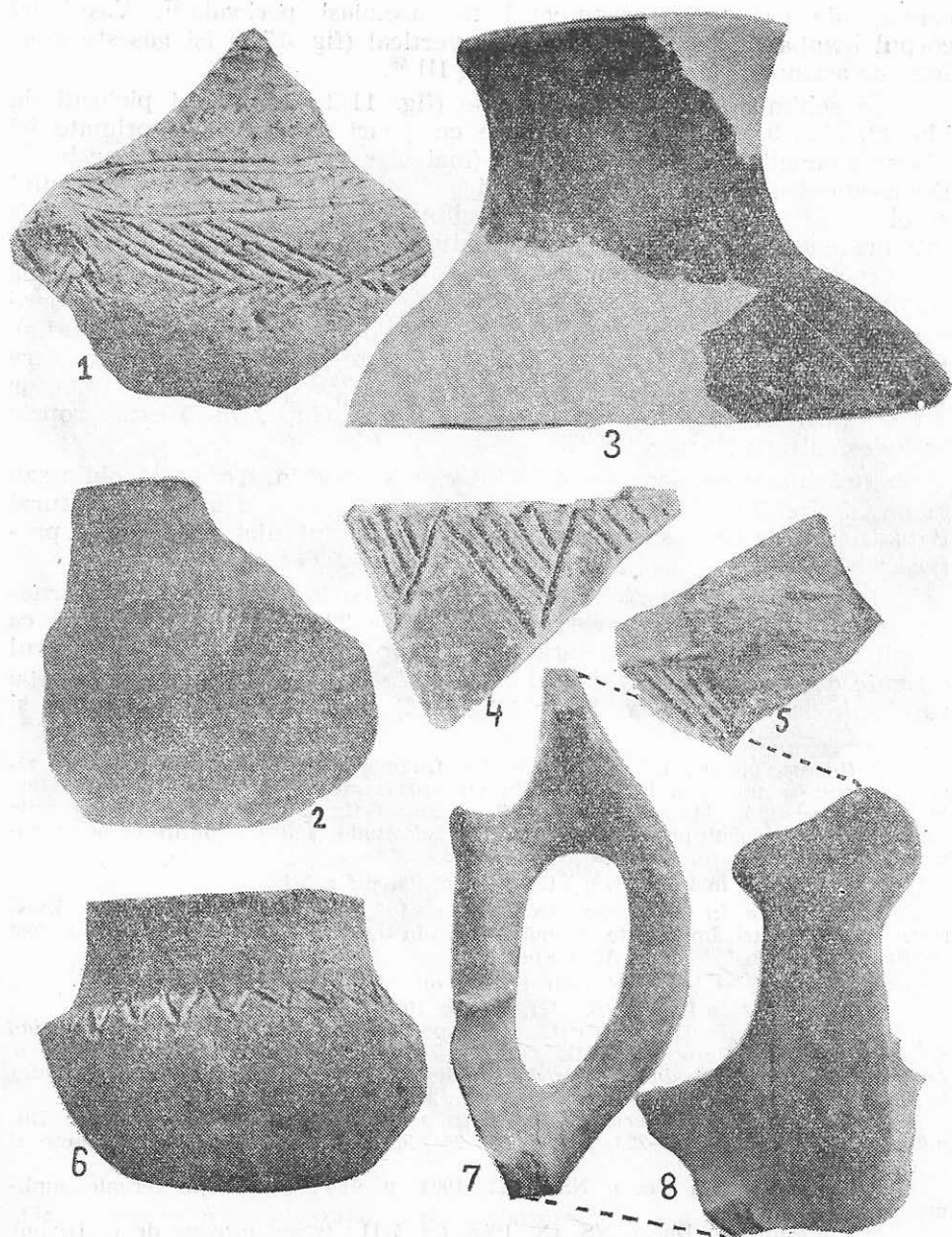

Fig. 15

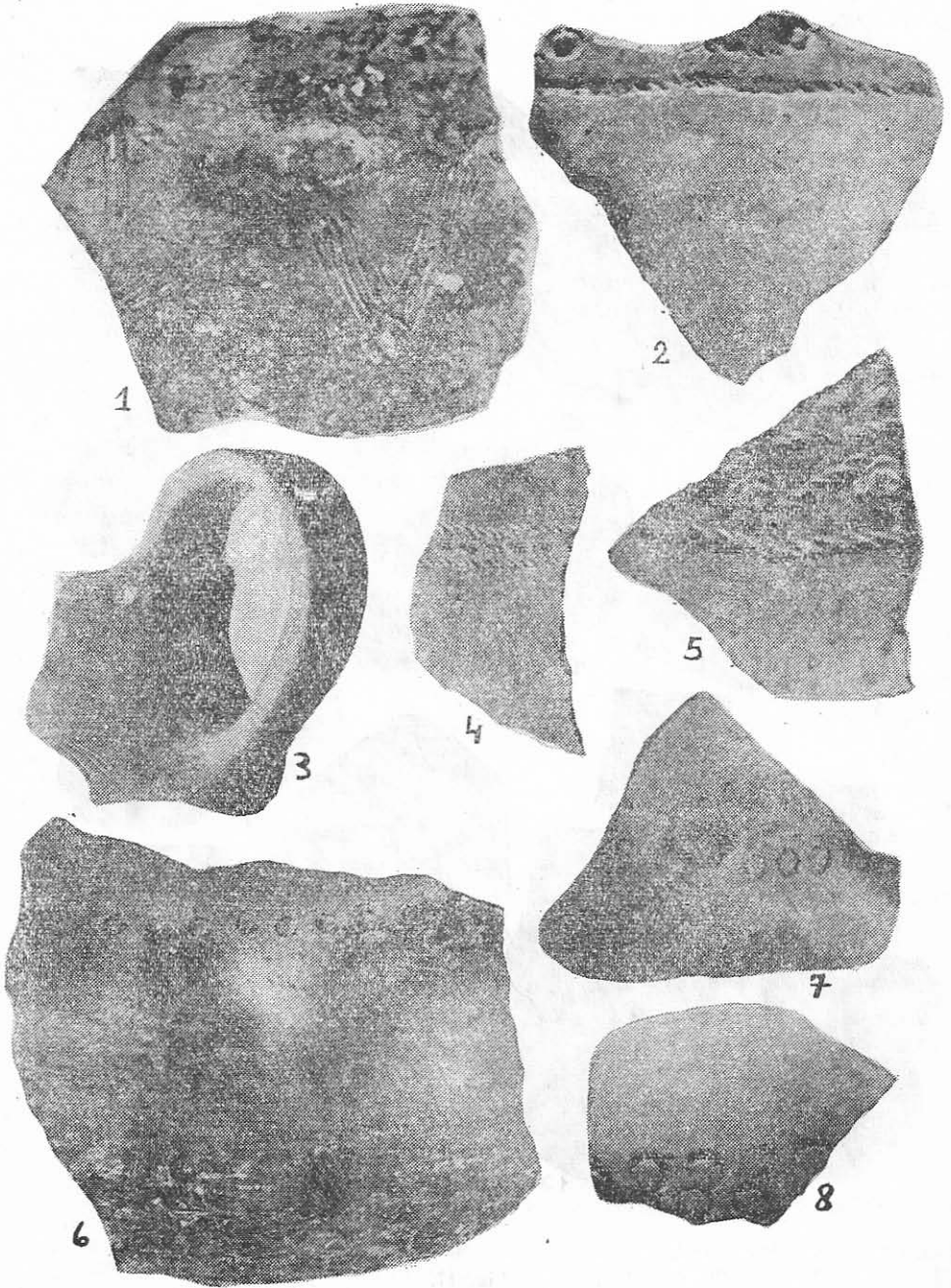

Fig. 16.

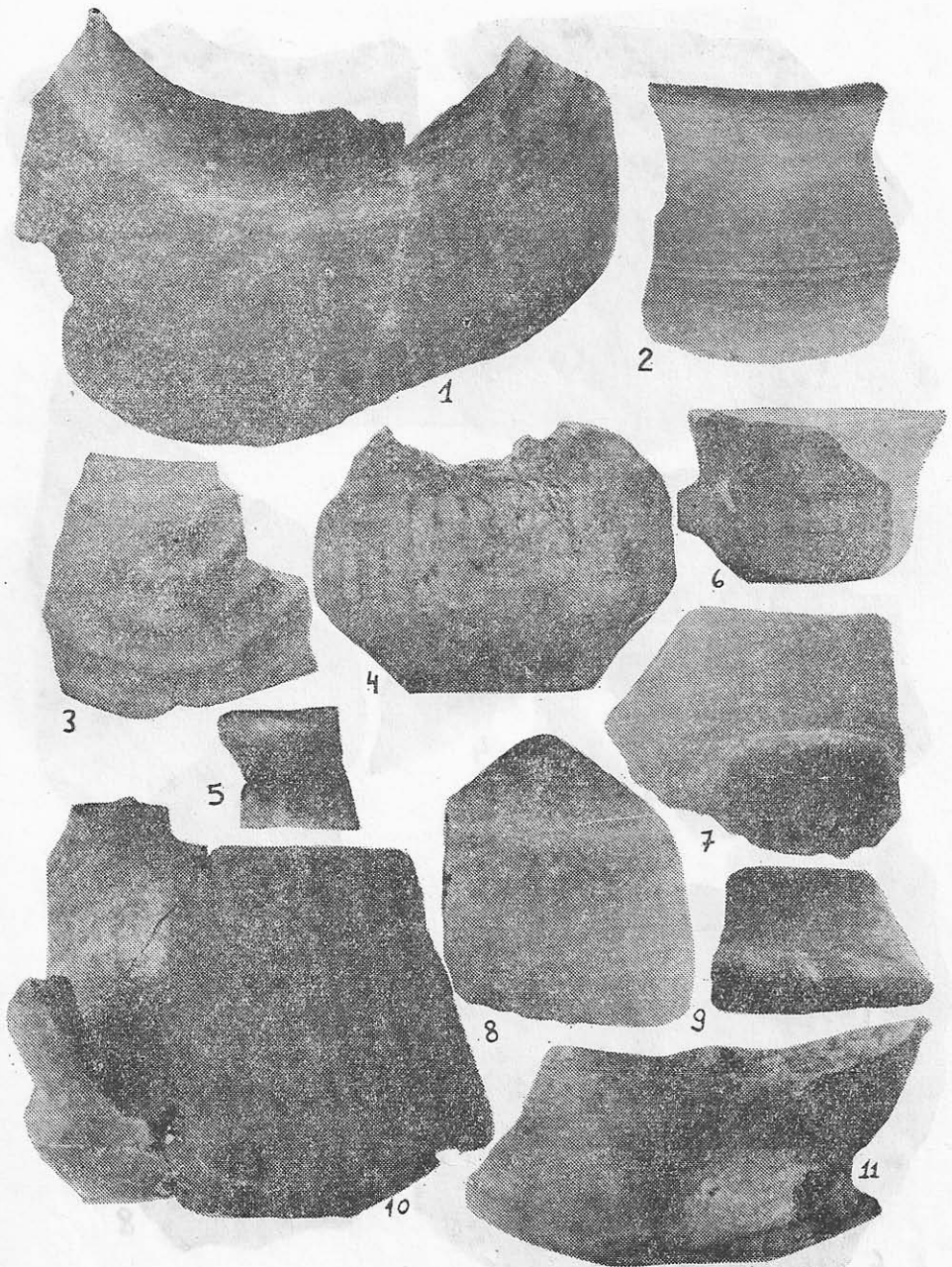

Fig. 17.

Soldănești⁵⁸ însoțit de triunghiuri hașurate, romburi, spirale incizate etc. Alte vase descoperite la Popești-Novaci⁵⁹, Basarabi⁶⁰, Poiana⁶¹, Blejești⁶², Popești-Nucet⁶³ etc., caracteristice culturii Basarabi propriu-zise, sînt asemănătoare numai ca formă exemplarelor de la Rasova. Ele nu sînt ornamentate cu caneluri, ci cu alte motive decorative, mult mai variate și caracteristice.

Străchinile întinse, cu marginea trasă înăuntru, lucrate din pastă neagră ori gălbuie, cu luciu metalic și ornamentate în interior cu caneluri dispuse concentric (fig. 21/1,3,4 ; 22/5), se aseamănă doar cu unele vase descoperite la Lukašovka⁶⁴. Nici în acest caz ornamentul canelat nu apare combinat cu alte motive. Precizăm că și acest decor lipsește din cultura Babadag, el nefiind înfîlțit nici în descoperirile corespunzătoare culturii Basarabi propriu-zise.

În multe cazuri (fig. 20/3 ; 21/2) au apărut la Rasova fragmente de străchini ornamentate în interior cu asemenea caneluri radiale (uneori redată destul de superficial), dar crestăte transversal pe buză, după modelul caracteristic mai ales aspectului cultural Babadag III⁶⁵.

Unele străchini cu buza evazată și profil unghiular (fig. 20/6), neornamentate, își găsesc corespondent numai în formele unor vase aparținînd complexului Basarabi⁶⁶, lipsind din cultura Babadag. Urechiușele perforate de pe corpul unor străchini de mici dimensiuni se întîlnesc atît în orizontul Babadag III⁶⁷ cît și în aspectul pre-Basarabi⁶⁸.

Cănille și ceștile neornamentate, cu corpul bombat, gîtul cilindric cu profilul arcuit spre exterior și umărul uneori carenat (fig. 10/2 ; 12/2 ; 17/6,10,11 ; 24/7) își găsesc apropiere mai ales în descoperirile de tip Babadag III⁶⁹ din stațiunea eponimă și în unele materiale de la Cernavodă⁷⁰. Caracteristice pentru același orizont cultural sînt și ceștile lunate din pastă fină, cu luciu negru metalic sau cenușiu, cu umărul carenat și canelat vertical⁷¹ (fig. 10/3 ; 17/5,9). Aceluiași orizont i-am putea

⁵⁸ *Ibidem*, p. 57—60 și fig. 12/12-15 ; 14/3, 5 ; p. 72—73 și fig. 72/2.

⁵⁹ Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 364—365 și fig. 6/1-4, 5 ; idem, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 108 și fig. 1/7, 9.

⁶⁰ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220—223 și fig. 25/1-6, 26, 27, 28.

⁶¹ R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 188 și fig. 11/1.

⁶² D. Berciu, *Cercetări arheologice în reg. București*, în *Materiale*, II, 1956, p. 553 și fig. 91.

⁶³ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 108 și fig. 4/3.

⁶⁴ A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 57 și fig. 13/6, 7. Așezarea de la Lukašovka este însă ceva mai veche decît descoperirile de la Lenkovți și Șoldănești, încadrate culturii Basarabi propriu-zise.

⁶⁵ mai sus, nota 54.

⁶⁶ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 220—223 și fig. 25/1-4, 6.

⁶⁷ Informație verbală S. Morintz.

⁶⁸ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 118, fig. 7/2.

⁶⁹ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 117 ; informații verbale suplimentare primite de la autor.

⁷⁰ D. Berciu și colaboratori, *Șantierul arheologic Cernavodă*, în *Materiale*, VII, 1962, p. 52—53 ; D. Berciu, în *DID*, I, 1965, p. 88. O parte dintre vasele de la Cernavodă se păstrează în Muzeul de arheologie Constanța.

⁷¹ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, fig. 4/5.

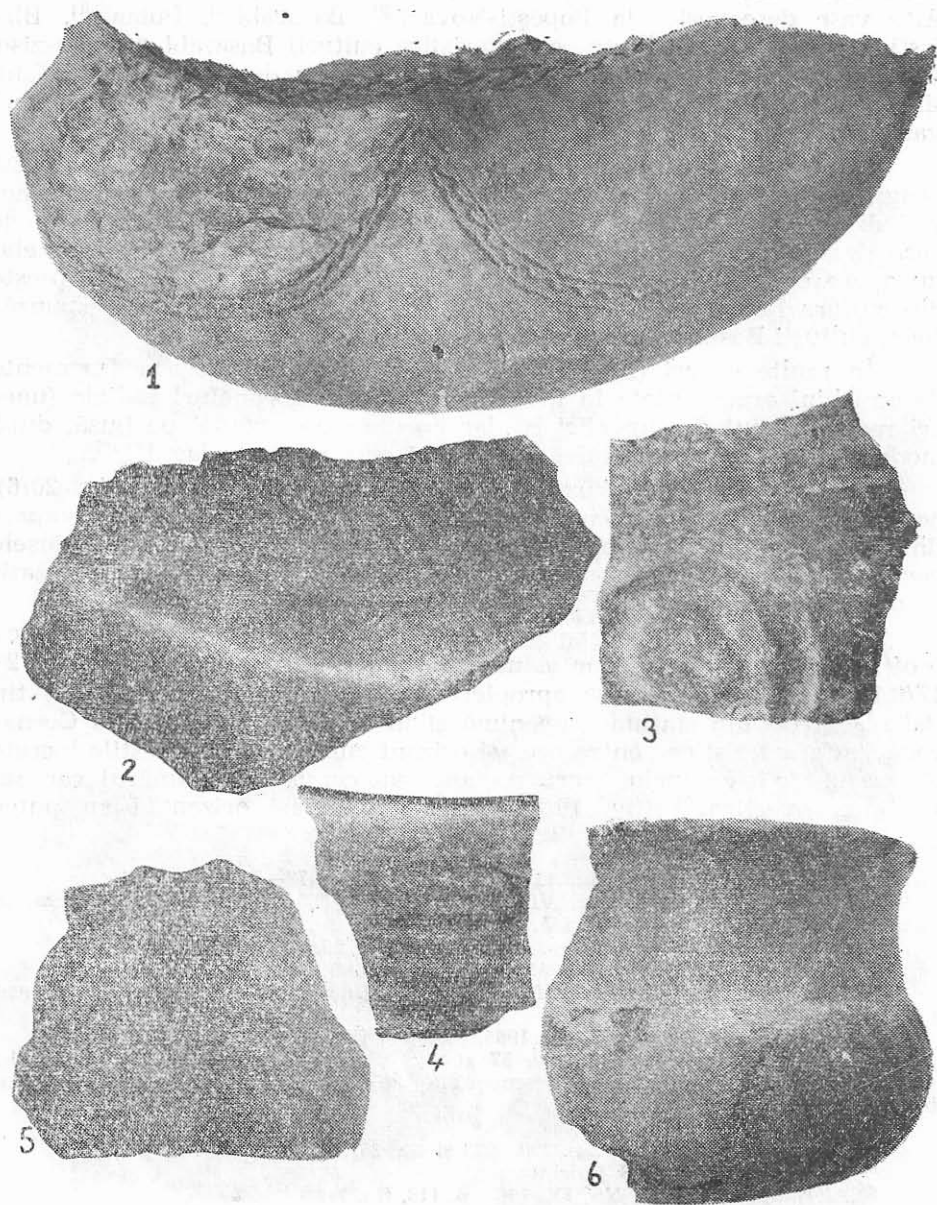

Fig. 18.

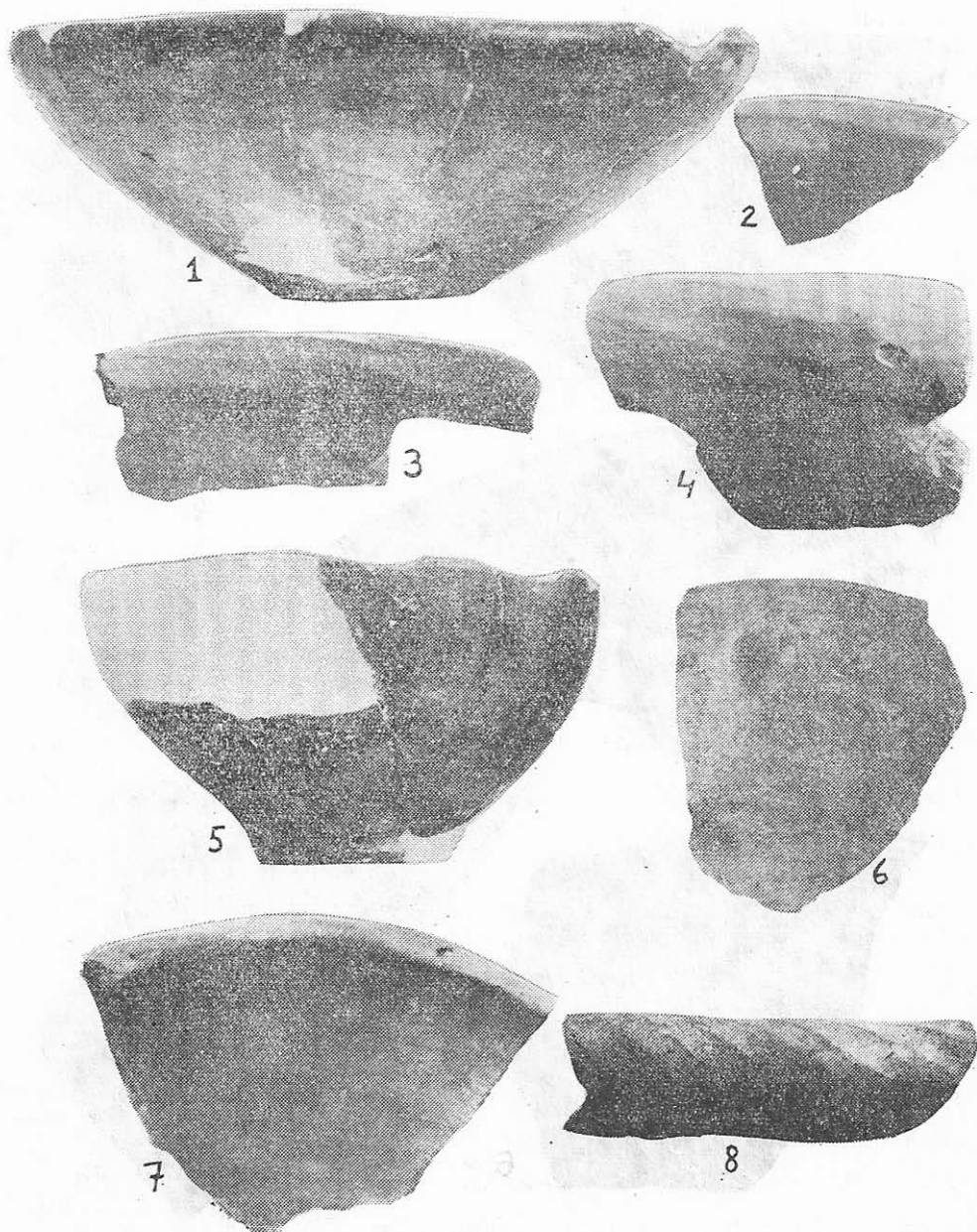

Fig. 19.

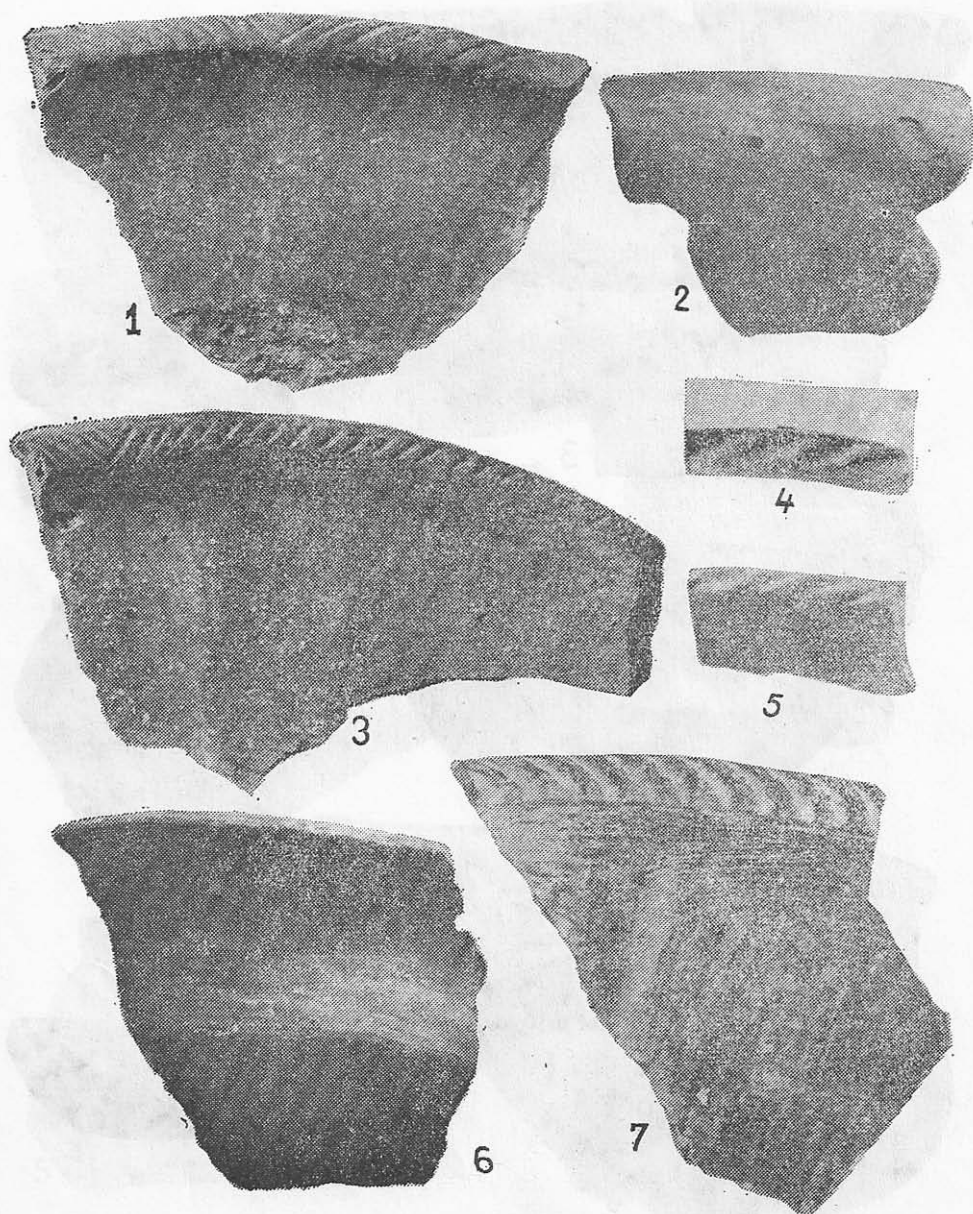

Fig. 20.

atribui și ceașca cu corpul bombat, gîtul larg, tronconic, prevăzută pe umăr cu o mică proeminență⁷² (fig. 10/2 ; 17/6), ca și fragmentul de ceașcă ornamentat pe umăr cu două incizii fine, orizontale⁷³ (fig. 17/2).

În schimb ceștile cu partea inferioară bombată, decorată cu caneluri oblice (fig. 10/1,4 ; 18/5,6) se aseamănă cu unele exemplare de la Basarabi⁷⁴. La fel torțile late, în bandă, cu secțiunea rectangulară (fig. 23/8,9), ori triunghiulară (fig. 10/7 ; 23/5) și cele fațetate (fig. 10/5,6 ; 23/4,6) sînt caracteristice mai ales culturii Basarabi⁷⁵.

Vasele-borcan cu buza îngroșată, crestată oblic, ornamentate cu unul sau mai multe briuri alveolate, orizontale, prevăzute uneori și cu apucători (fig. 11/3,6,7 ; 12/1,5 ; 24/1,3,6 ; 25), își găsesc analogii îndeosebi în descoperirile culturii Basarabi⁷⁶. Ornamentul acesta este prezent însă și pe vase din alte grupuri hallstattiene⁷⁷.

Din analiza materialului arheologic al nivelului hallstattian se constată că acesta aparține unui orizont cultural caracterizat printr-un bogat inventar ceramic, cu analogii atît în aspectul Babadag III, cît și în complexul cultural Basarabi. În același nivel și în aceleași complexe (bordeie și gropi) ceramica corespunzătoare aspectului cultural Babadag III a apărut împreună cu cea asemănătoare celei din complexul cultural Basarabi.

Descoperiri aparținînd aspectului Babadag III s-au mai semnalat în Dobrogea, în afara stațiunii eponime, în mai multe puncte. Astfel la Cernavodă⁷⁸, cu ocazia săpăturilor efectuate pe „Dealul Sofia“, au fost descoperite urme de locuire (resturi de podine de colibe, gropi) și un (?) mormînt cu 11 vase de diferite tipuri. La Histria, în cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în stratul de cultură al epocii arhaice⁷⁹ au apărut fragmente ceramice asemănătoare celor din orizontul Babadag III. La Gîrlița⁸⁰ a fost sondată o așezare fortificată datînd din aceleași vreme, iar de la Enisala⁸¹ au fost recoltate materiale caracteristice prin cercetări de suprafață. În ultimii ani au fost descoperite la Capul Dolojman (Argamum ?)⁸² două bordeie, gropi și materiale

⁷² *Ibidem*, p. 106 și 117 ; informații suplimentare primite de la autor ; M. Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman — Argamum (?)*, în *BMI*, XLI, 3, 1972, p. 34 și fig. 2/5.

⁷³ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 106 și 117.

⁷⁴ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 228—229 și fig. 33/6.

⁷⁵ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 108 și fig. 3/1, 2 (profilul torților) ; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 229—230 și fig. 34/2 (toarta).

⁷⁶ Al. Vulpe, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 362 și fig. 4/1-18 ; *idem*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 118 și fig. 7/13-15 (pre-Basarabi) ; A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 63 și fig. 15/8, 9, 13 ; 20/3.

⁷⁷ De exemplu la Visag și Remetea-Pogonici (Lugoj) ; I. Stratan, în *Materiale*, VII, 1962, p. 163—169 și fig. 1/2, 4-7 ; 4/1-3.

⁷⁸ D. Berciu și colaboratori, în *Materiale*, VII, 1962, p. 52—53 ; D. Berciu, în *DID*, I, 1965, p. 83—89.

⁷⁹ Suzana Dimitriu, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății, în epoca arhaică, în Histria*, II, 1966, p. 40—41, 55, 127 și pl. 48 (nr. 855, 856, 857, 873).

⁸⁰ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 109.

⁸¹ *Idem*.

⁸² M. Coja, *op. cit.*, p. 33—34 și fig. 2/1-9.

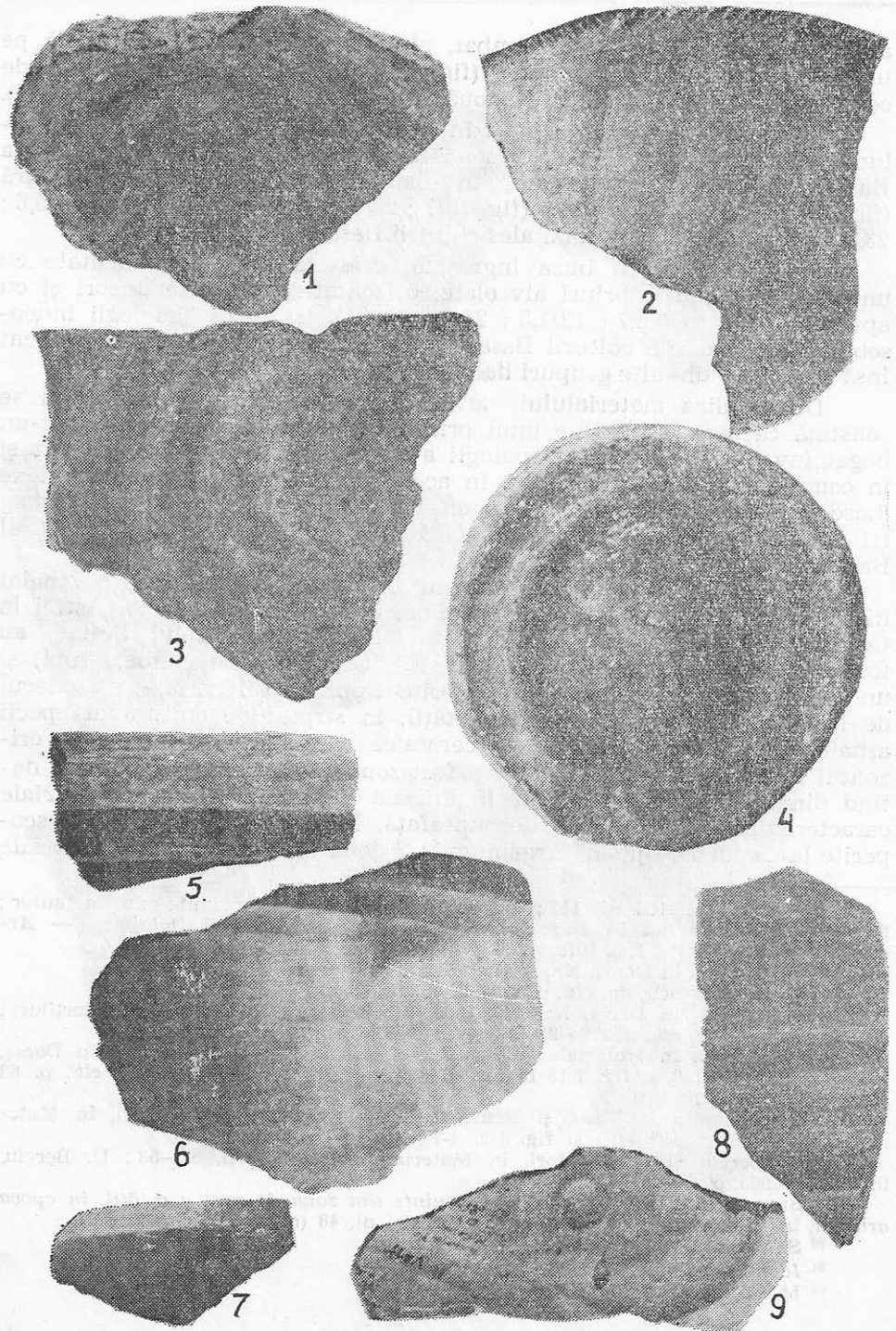

Fig. 21.

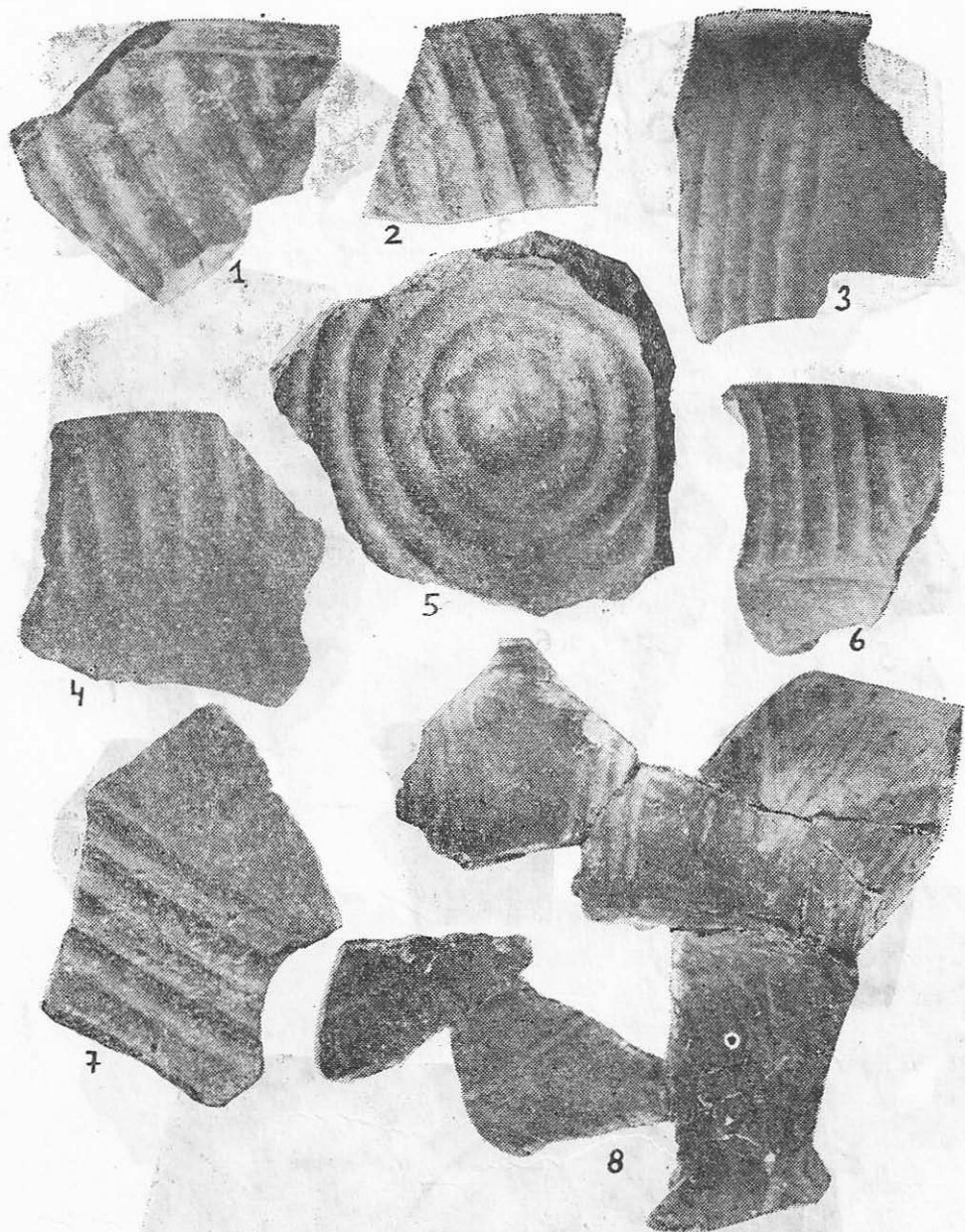

Fig. 22.

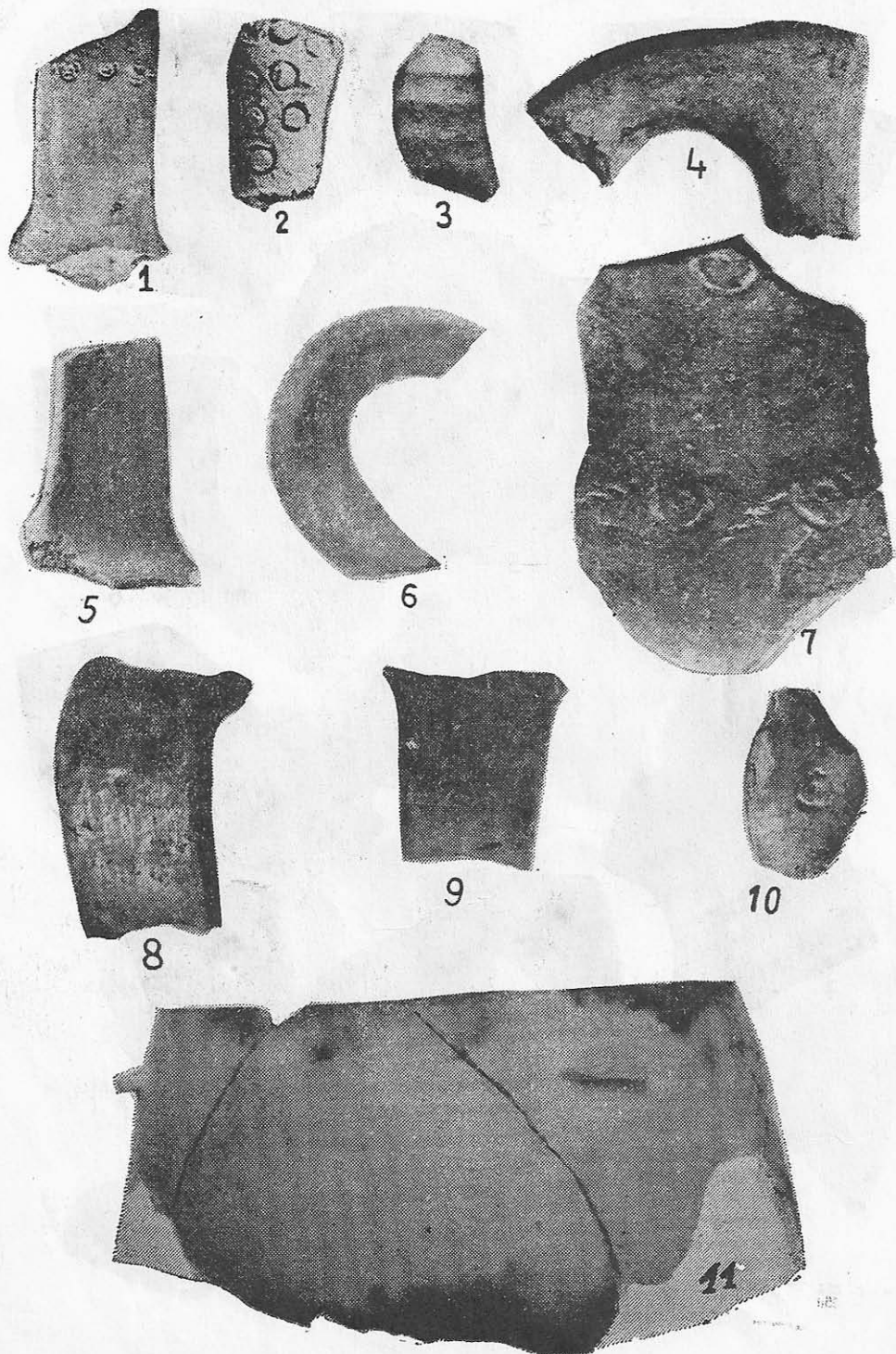

Fig. 23.

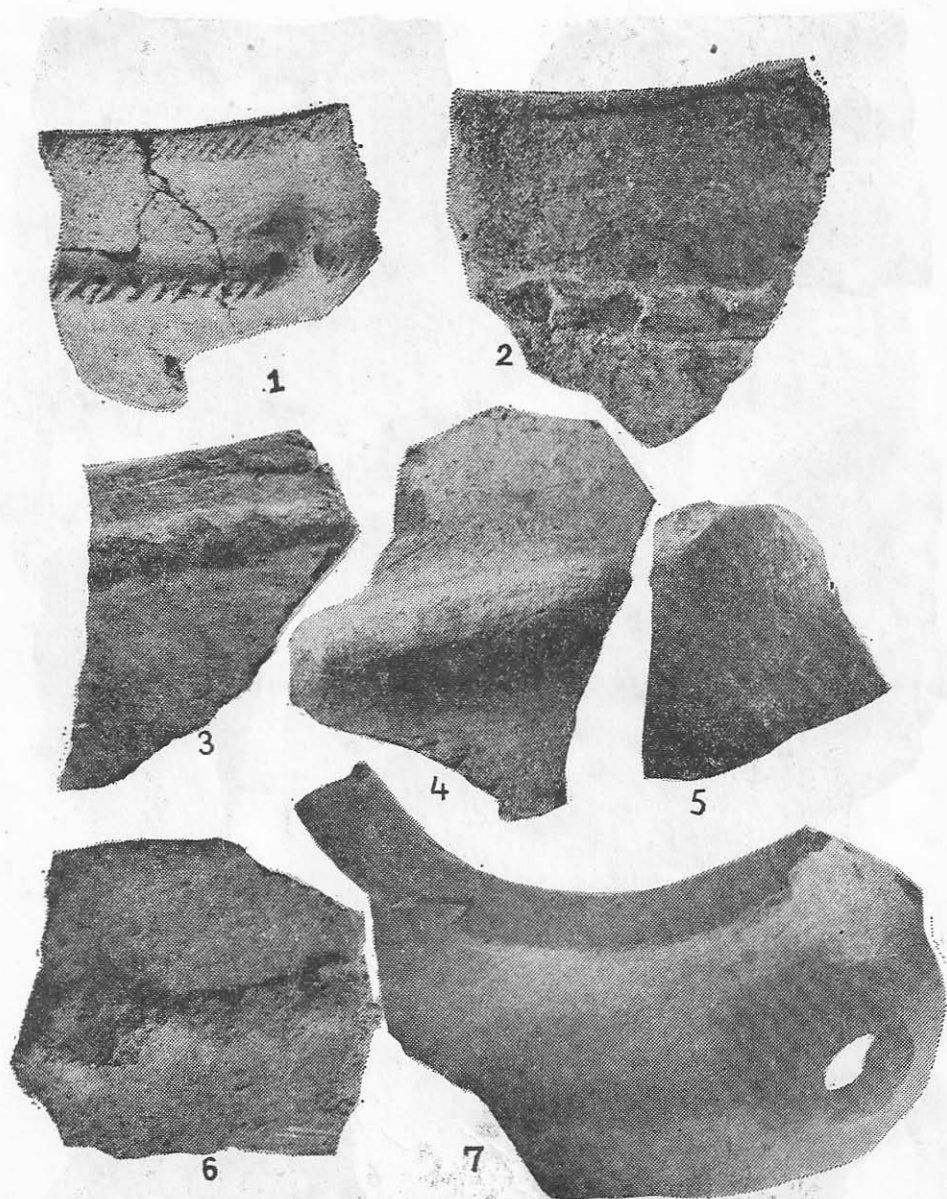

Fig. 24.

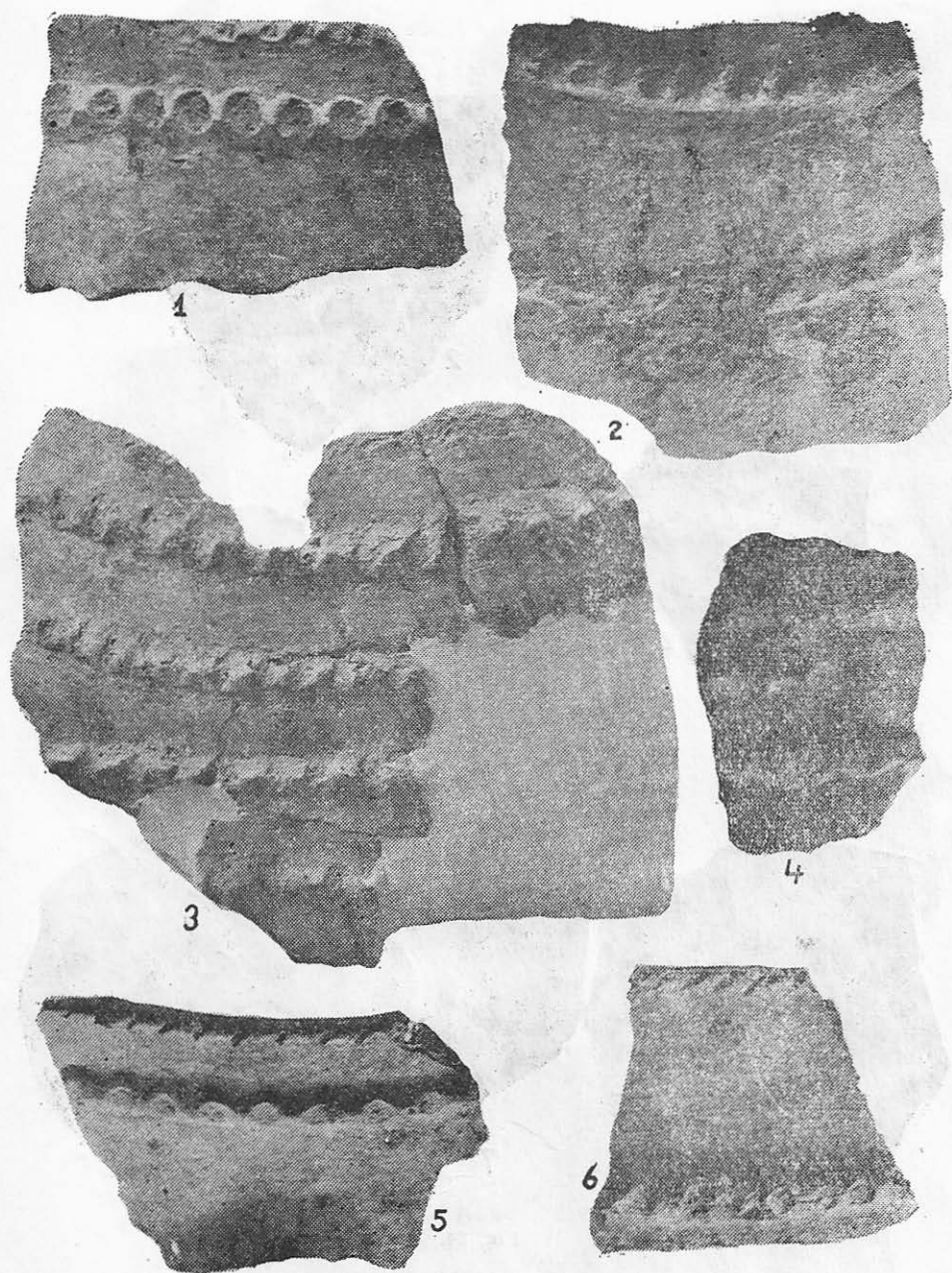

Fig. 25.

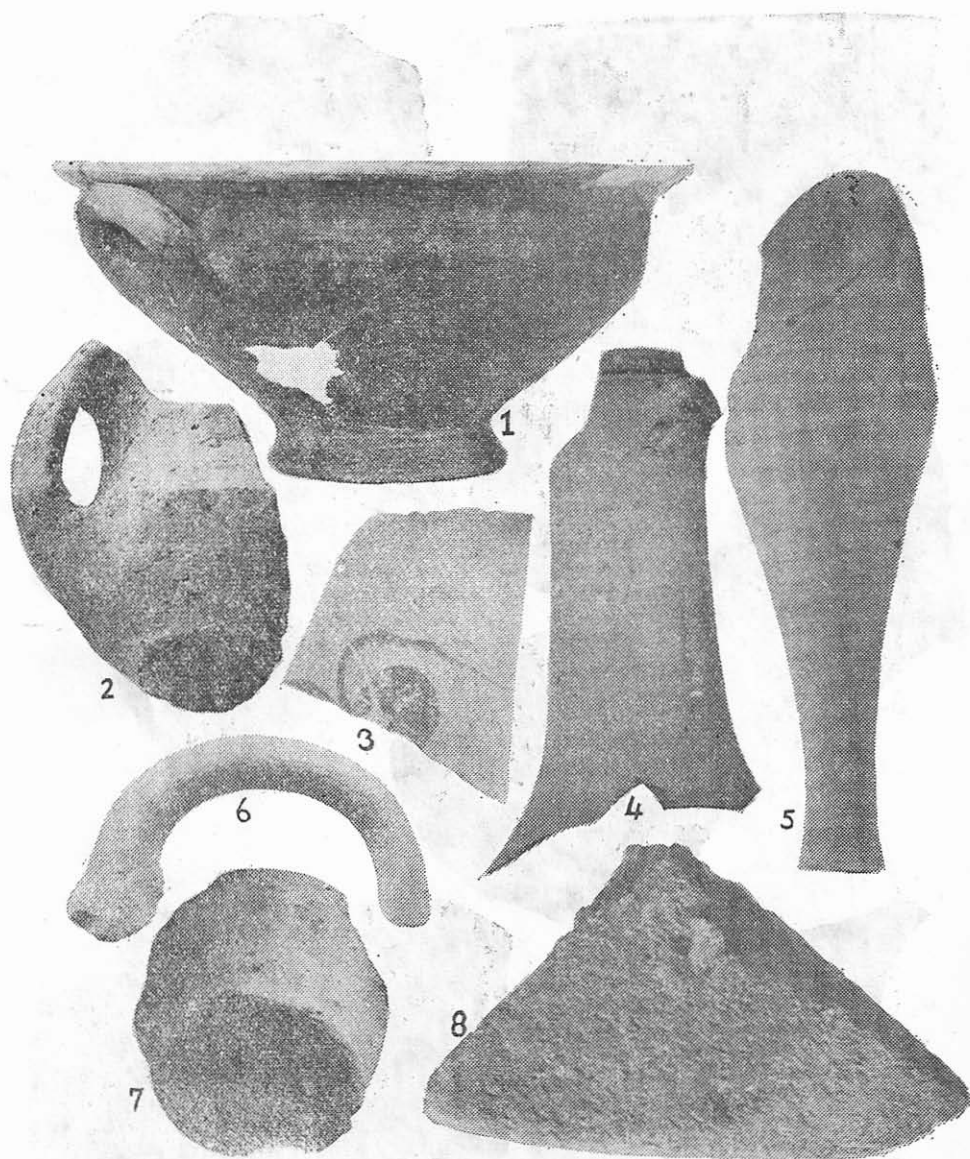

Fig. 26. (a doua epocă a fierului).

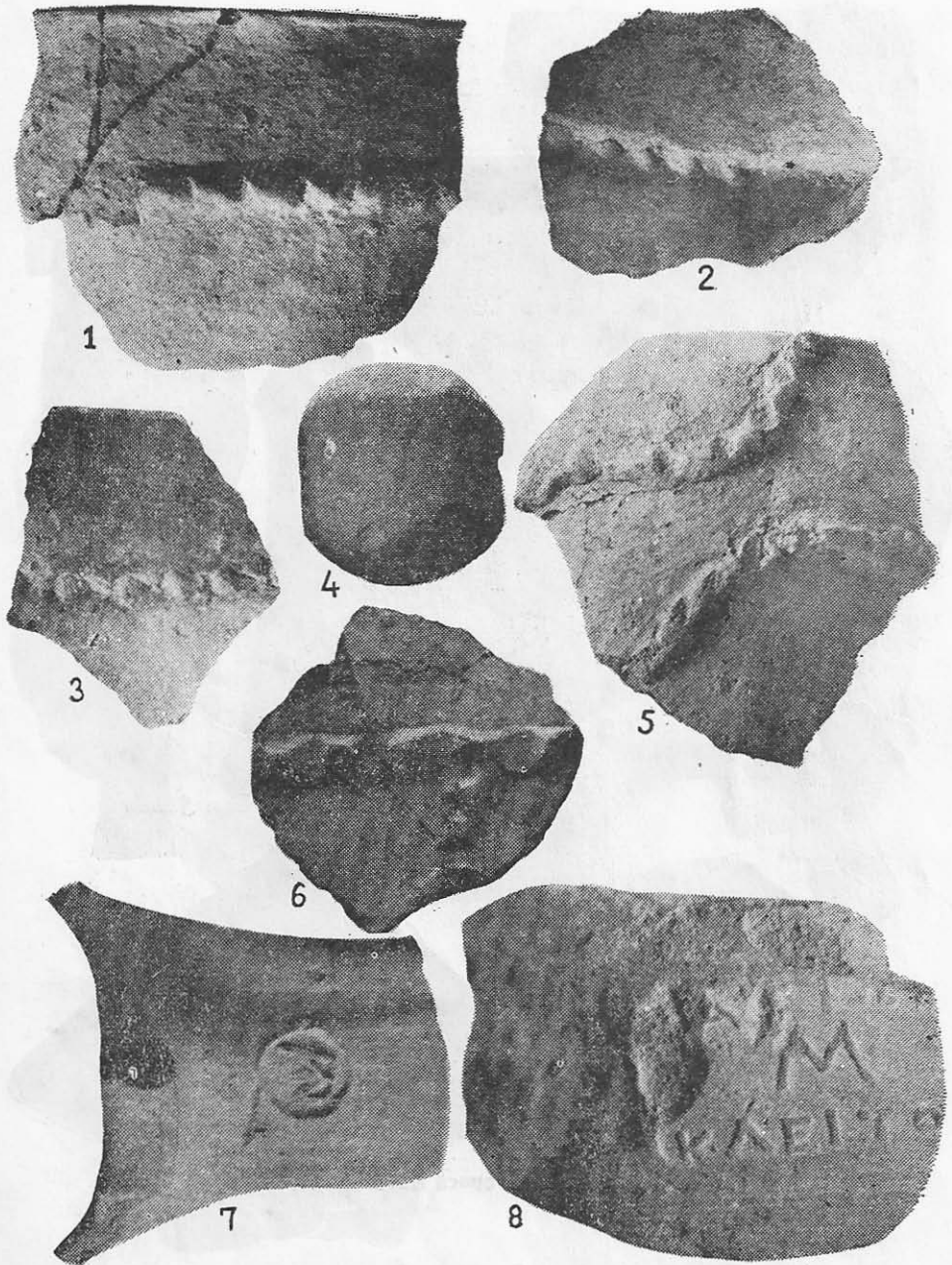

Fig. 27. (a doua epocă a fierului).

Fig. 28. (1 — cană romană, sec. II—III e.n.; 2-6 — ceramică feudal-timpurie, sec. IX—X e.n.).

ceramice care au fost atribuite tot orizontului cultural Babadag III. Aici stratul hallstattian, așezat direct pe nivelul antic al stîncii, se îngemăna cu ceramica greacă arhaică fără a se putea însă stabili stratigrafic dacă între ele există un raport de contemporaneitate sau unul de succesiune⁸³. Recent au apărut și la Constanța (Tomis) în săpăturile din Parcul Catedralei⁸⁴ materiale ceramice asemănătoare întrucîtva celor caracteristice orizontului Babadag III. Și aici ceramica hallstattiană a fost descoperită alături de cea greacă arhaică, fără a se putea stabili raportul stratigrafic dintre ele.

Cultura Babadag este întilnită de asemenea în sud-estul Munteniei și în estul Modovei⁸⁵, însă pînă în prezent toate descoperirile aparțin, se pare, numai fazei a doua⁸⁶, nu și celei de a treia. Această situație ar putea indica eventual fie faptul că odată pătrunsă în Moldova (poate chiar în prima ei fază)⁸⁷ cultura Babadag a cunoscut o evoluție proprie, oarecum independentă, deosebită de aspectul Babadag III dobrogean⁸⁸, fie că evoluția ei a fost întreruptă, ori că ea a fost asimilată odată cu răspîndirea culturii Basarabi.

La Rasova, în afara unei părți a ceramicii, un alt element important — tipul de bordei cu trepte interioare — este asemănător celui întilnit la Babadag.

Așa după cum am văzut mai sus, în zona cercetată la Malul Roșu a fost descoperit și un inventar ceramic bogat asemănător celui întilnit în cultura Basarabi. Pînă în prezent în Dobrogea nu a fost semnalată nici o așezare cu un material arheologic atît de bogat de acest tip, deși descoperirile izolate Basarabi, făcute chiar în așezări Babadag, nu lipseau cu totul⁸⁹. Astfel, chiar în stațiunea eponimă, într-o groapă săpată la baza orizontului Babadag III, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice lucrate și ornamentate în tehnică Basarabi⁹⁰.

⁸³ *Ib dem*, p. 34.

⁸⁴ În zona săpăturilor efectuate de A. Rădulescu și C. Scorpan. Explicațiile suplimentare în legătură cu materialul hallstattian ne-au fost oferite cu multă amabilitate de colegul C. Scorpan.

⁸⁵ La harta privind răspîndirea culturii Babadag pe teritoriul României, întocmită de S. Morintz (în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 103) s-ar mai putea adăuga — pentru Moldova — Cozia (jud. Iași), Bradu (jud. Bacău), (A. László, *op. cit.*, p. 216) și împrejurimile Galaților (cf. S. Morintz, în *Peuce*, II, 1971, p. 23).

⁸⁶ Recent, la sesiunea de rapoarte de săpături din 25—28 februarie 1974, prof. M. Petrescu-Dîmbovița preciza că în lumina noilor cercetări de la Foltești, unde au fost scoase la iveală materiale corespunzătoare aspectelor pre-Babadag și Babadag I, este necesară și redarea descoperirii de la Tămăoani în sensul coborîrii ei.

⁸⁷ vezi nota anterioară.

⁸⁸ Reținem constatarea făcută de A. László că ceramica de tip Babadag II de la Cozia, Stoicani, Pocreaca și Bradu are unele particularități ce o deosebesc de ceramica de același tip din stațiunea eponimă (cf. A. László, *op. cit.*, p. 216).

⁸⁹ Pe harta publicată de Al. Vulpe în 1965 (în *Dacia*, NS, IX, p. 125) erau menționate următoarele localități: Hîrșova, Histria, Enisala, Babadag, Murighiol. Pe harta publicată în anul 1970 (Al. Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7.bis 5.Jh. im Donau-Karpatenraum*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 115—213), nu mai apare Enisala; explicația dată de autor, în lucrare, la p. 127.

⁹⁰ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 117.

Analizând ceramica de tip Basarabi din zona cercetată de la Rasova constatăm că lipsesc deocamdată tocmai unele dintre elementele ornamentale cele mai caracteristice ale culturii propriu-zise și anume decorul imprimat, romburile umplute cu o rețea de linii fine, triunghiurile și benzile excizate, spiralele larg desfășurate ori executate în forma literei S, benzile incizate, liniile în zigzag și meandrele, încrustația cu alb etc. Notăm că spiralele executate în forma literei S apar numai pe un singur fragment de vas (fig. 18/1) descoperit, de altfel, nu în săpătura noastră, ci în malul platoului sudic erodat de ape și încă necercetat.

Este posibil ca prezența în exclusivitate a decorului canelat și absența totală a unor elemente ornamentale caracteristice de tip Basarabi să nu fie pur întâmplătoare. Acest fapt s-ar putea explica prin sincronizarea cronologică a descoperirilor de pînă acum de la Rasova numai cu o anumită fază a culturii Basarabi și anume cu cea mai veche — pre-Basarabi. De altfel în așezarea de la Popești-Nucet, stratul cel mai vechi, pre-Basarabi și care preceda în mod nemijlocit cultura Basarabi propriu-zisă conținea mai ales ceramică neagră, canelată⁹². Am văzut mai sus că materialul cel mai caracteristic (vasele cu corpul bombat, străchinile, cănila și ceștile lucrate din pastă fină, neagră și cu luciu metalic, fragmentele ornamentate cu șiruri de cerceulețe imprimate) se aseamănă mai ales cu ceramica de tip pre-Basarabi, iar apropierea de ceramica Basarabi propriu-zisă au fost făcute numai pentru a sugera orizontul cultural căruia îi corespund și înrudirea existentă.

Lipsește de la Rasova pînă în prezent și unele tipuri de vase caracteristice culturii Basarabi propriu-zise, cum sînt străchinile cu picior⁹³, fructierele⁹⁴, cănila și ceștile cu două torți⁹⁵. Constatînd o relativă apropiere între străchinile cu marginea lată răsfrîntă, decorate exclusiv cu caneluri transversale, descoperite la Rasova și unele exemplare de la Lenkovți și Șoldănești, observăm și prezența unor deosebiri importante — în sensul existenței unei ornamentații mai bogate și variate în cele două localități corespunzătoare culturii Basarabi de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești — și vasele noastre⁹⁶. De altfel, însăși prezența decorului canelat amintit în cele două localități, ca și a altor motive⁹⁷, a fost legată de fondul local mai vechi⁹⁸. Asemănarea observată între străchinile decorate în interior cu cercuri concentrice — absente din

⁹¹ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 111—117; Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 230—244; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 241.

⁹² Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 106—107, 118 și fig. 7/7; idem, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 116—117. Alte descoperiri pre-Basarabi, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 118—119 și fig. 7/8-15.

⁹³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 223—224 și fig. 25/7.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 224—228 și fig. 29/1-2; 30; 31.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 229—230 și fig. 32/1; 34/1-3; D. Berciu și Eug. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 375—377 și fig. 108—109.

⁹⁶ mai sus în text și notele nr. 57, 58.

⁹⁷ Decorul imprimat, combinat cu cercuri concentrice.

⁹⁸ Al. Vulpe, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 114.

cultura Basarabi propriu-zisă — și cele de la Lukașovka, datînd dintr-o perioadă ceva mai veche⁹⁹, este semnificativă. În aceeași măsură constatăm că un alt decor, canelurile radiale sau în unghi de pe interiorul unor străchini (fig. 20/3; 21/2), prin analogiile cu unele exemplare descoperite în Transilvania, în primul nivel de la Mediaș¹⁰⁰, indică tot o tradiție mai veche.

În legătură cu ceramica grosieră de la Rasova constatăm într-adevăr, o apropiere mai mare între decorul unor fragmente ale acestei categorii și decorul vaselor de același tip din cultura Basarabi propriu-zisă. Dar cum categoria amintită nu poate fi ruptă de restul ceramicii, mult mai caracteristice, considerăm că ea aparține aceluiași orizont¹⁰¹.

Prezenta fragmentului de vas ornamentat cu spirale în forma literei S pe platoul sudic, din apropiere, arată că este posibil ca în această zonă să apară ceramică de aspect tipic Basarabi, mult mai numeroasă.

O altă problemă pe care încercăm că o discutăm este încadrarea cronologică a așezării hallstattiene de la Rasova. Un important punct de plecare ni-l oferă rezultatele obținute pe cale stratigrafică în așezarea de la Babadag. Pe baza legăturilor constatate cu orizontul Troia VII b₂¹⁰², cu cultura de tip Insula Banatului din care derivă o parte dintre elementele culturii Babadag¹⁰³ și cu grupul sudic de tip Pșeni-cevo-Rascopanița¹⁰⁴ faza Babadag I a fost datată în Hallstatt A₂ (secolul XI î.e.n.), după cronologia lui H. Müller-Karpe¹⁰⁵. Faza mijlocie — Babadag II — a fost datată în Hallstatt B₁ și B₂ (sec. X—IX î.e.n.¹⁰⁶). Această fază a fost sincronizată și cu nivelele I—II de la Mediaș, încadrate de asemenea în Hallstatt B¹⁰⁷. Sincronismul se sprijină și pe observațiile de la Brașov-Pățicel, unde, într-o așezare asemănătoare cu cea de la Mediaș, a apărut un fragment ceramic caracteristic etapei mijlocii de la Babadag¹⁰⁸. Un alt element important pentru încadrarea fazei

⁹⁹ mai sus în text și nota 64.

¹⁰⁰ Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 87 și fig. 3/5-6, 8-9, 15.

¹⁰¹ Cunoscînd pînă acum materialul pre-Basarabi doar din publicații, nu știm dacă în acest orizont nu au apărut cumva și fragmente decorate cu două sau mai multe brîuri alveolate. De altfel, numai pe baza ceramicii grosiere nu credem că se pot purta discuții prea ample.

¹⁰² Carl W. Blegen, Cedric G. Boutler, John L. Caskey, Marion Rawson, *Troy*, vol. IV, partea a II-a, 1958, pl. 260, 282; cf. S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 115—116.

¹⁰³ S. Morintz și P. Roman, în *SCIV*, 20, 3, 1969, p. 418—422; S. Morintz, în *Peuce*, II, 1971, 22—23.

¹⁰⁴ Maria Čičikova, *Sur la chronologie du Hallstatt en Thrace*, în *Studia Balcanica*, V, (L'ethnogenèse de peuples balkaniques), Sofia, 1971, p. 79—92; idem, *Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque du Hallstatt en Bulgarie de sud*, în *Thracia, Serdicae*, 1972, p. 79—100; Peter Detev, *Traces de la civilisation de Raskopanitză en Transylvanie*, în *Apulum*, VIII, 1968, 1, fig. 27.

¹⁰⁵ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 115.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 102.

¹⁰⁸ S. Morintz în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 116; cf. și A. D. Alexandrescu, I. Pop, *Sondajele de la Brașov-Pățicel*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 165 și fig. 5/3-4.

Babadag II este descoperirea la Bradu (jud. Bacău), într-un mediu arheologic în care apare și un fragment de tip Babadag II¹⁰⁹, a unei fibule de tip egean cu corpul „umflat“ (Fibel mit geschwollenem Bügel), datat în secolele X—IX î.e.n.¹¹⁰. Pe teritoriul Dobrogei a fost descoperită la Ostrov (jud. Constanța) o fibulă asemănătoare¹¹¹. Din păcate descoperirea este izolată. Fibulele de la Bradu și Ostrov își găsesc analogii în unele descoperiri din Bulgaria¹¹² și care jalonează de altfel și căile de pătrundere ale acestor obiecte în mediul hallstattian de la noi.

Prin urmare, toate aceste datări obținute pe diferite căi, indică aceeași încadrare cronologică a etapei Babadag II: în Hallstatt B, mai precis în B₁ și B₂ (secolele X—IX î.e.n.). În această situație putem considera că și cele câteva fragmente ceramice descoperite la Rasova, aparținând aspectelor Babadag I și II, pot fi încadrate perioadelor cronologice amintite.

În legătură cu ultima etapă, Babadag III, S. Morintz opina pentru datarea ei în Hallstattul mijlociu — B₃ — C (sec. VIII—VII î.e.n.), precizând și sincronismul ei parțial cu cultura Basarabi¹¹³.

Notăm că pentru începutul culturii Basarabi Al. Vulpe a propus sfârșitul secolului VIII î.e.n.¹¹⁴. Perioada de maximă înflorire a acestei culturi corespunde secolului VII, neexistând se pare, dovezi suficiente pentru a admite persistența acesteia, cel puțin în unele părți ale țării până adînc în veacul al VI-lea, cînd apar alte grupuri culturale¹¹⁵.

După cum am văzut în așezarea de la Rasova întîlnim în aceleași complexe atît ceramică de tip Babadag III, cît și ceramică de aspect pre-Basarabi. Dar acest lucru nu ni se pare că modifică datările amintite mai sus. Considerăm că așezarea sondată corespunde primei etape a Hallstattului mijlociu — Hallstatt B₃ (sec. VIII î.e.n.), poate și începutului etapei Hallstatt C (sec. VII î.e.n.), cînd întîlnim ceramică de tip Babadag III, asemănătoare celei descoperite în așezarea eponimă și cînd cultura Basarabi, cu ceea ce are ea mai caracteristic nu se cristalizase încă în această arie. Nu este credem, lipsit cu totul de importanță faptul că unele dintre fragmentele de la Rasova (fig. 9/3,4 ; 11/1 ; 16/2,3 ; 23/1,7) descoperite, e drept, în condiții neclare și atribuite aspectului Babadag II, au decorul atît de corodat și deformat, încît doar mai mult sugerează o apartenență la această perioadă. N-ar fi deloc exclus că acestea să aparțină de fapt fazei următoare, Babadag III, iar prezența lor în acest context să indice o anumită apropiere cronologică a orizontului Babadag III de la Rasova de cel anterior, Babadag II. În aceeași măsură

¹⁰⁹ Al. Vulpe, în Dacia, NS, IX, 1965, fig. 7/8.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 119 și fig. 8.

¹¹¹ V. Culică, *Fibule din prima și a doua epocă a fierului găsite în sud-vestul Dobrogei*, în SCIV, 21, 4, 1970, p. 619—622 și fig. 1/1.

¹¹² La Likavîta (B. Diacovici, în *Izvestiia Institut, I, 1, 1921—1922*, p. 35, fig. 19/a), sau la Moghila Cetvîrta (T.v. Dremsizova, în *Izvestiia Institut, XIX, 1955*, p. 77, fig. 21/1).

¹¹³ S. Morintz, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 117.

¹¹⁴ Al. Vulpe, în Dacia, NS, IX, 1965, p. 120 ; *idem*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 118.

¹¹⁵ *Idem*, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 120.

constatăm și prezența unui material pre-Basarabi, de aspect clar imediat anterior culturii Basarabi propriu-zise, iar unele forme sau chiar motive ornamentale ¹¹⁶ vor fi prezente și în așezările de un caracter ceva mai vechi ale culturii Basarabi ¹¹⁷. Descoperirea de la Rasova nu infirmă sincronismul parțial sesizat ca existent între un aspect ceva mai evoluat al fazei Babadag III și cultura Basarabi ¹¹⁸, deoarece, așa cum am văzut mai sus, așezarea de pe platoul cercetat de la Rasova se situează în prima parte a evoluției aspectului Babadag III în ansamblu, ea neacoperindu-l în întregime și se termină înaintea apariției culturii Basarabi propriu-zise. Încetindu-și existența poate către sfârșitul veacului VIII î.e.n. sau începutul celui următor, oricum, în perioada imediat anterioară culturii Basarabi deplin formată, locuirea continuă probabil pe platoul învecinat unde, după cum am văzut, un prim fragment ceramic cu ornament tipic Basarabi a și apărut (fig. 18/1) și unde ceramică de aspect Babadag III există în cantități mari.

O problemă de ordin cronologic în legătură mai ales cu sfârșitul aspectului Babadag III în Dobrogea ar pute-o ridica, eventual, descoperirea recentă a unui tip de material similar în săpăturile de la Capul Doloșman și Tomis ¹¹⁹. În aceste două așezări cele mai vechi materiale grecești apărute pînă în prezent datează din ultimul sfert al secolului VII î.e.n. (Capul Dolojman) ¹²¹, și din prima jumătate a secolului VI î.e.n. (Tomis) ¹²¹. Deocamdată, se pare, nu există încă dovezi suficiente pentru a admite persistența aspectului Babadag III pînă atît de tîrziu. Dar în așezările grecești amintite situația stratigrafică este, așa după cum au arătat-o înșiși autorii săpăturilor, încă neclară, neputîndu-se preciza deocamdată dacă există un nivel precolonial sau un raport de strictă contemporaneitate între populația locală de cultură hallstattiană și coloniștii greci, iar materialul ceramic la care ne referim este încă în cantități reduse. Oricum, este posibil ca cercetările viitoare să scoată la iveală dovezi noi, capabile să clarifice atît data finală a aspectului Babadag III, cît și raportul dintre acesta și începuturile epocii arhaice grecești, ceramica greacă fiind în măsură să ofere limite cronologice mai precise decît alte materiale.

În afara locuirii hallstattiene, la Rasova, oarecum în părțile periferice ale platoului, au apărut și două morminte de înhumăție în poziție chircită — moderată (fig. 3 b, 4 b).

Mormîntul nr. 1, de adolescent, a fost descoperit în secțiunea S₃ nord (fig. 3 b, 6 a), la adîncimea de 0,20 m de la suprafața actuală. În pămîntul de deasupra scheletului, răscolit de terasarea amintită au apărut

¹¹⁶ vezi mai sus în text, străchinile cu marginea lată, răsfrîntă, decorate exclusiv cu caneluri dispuse transversal pe buză, concentric, radial sau oblic în interior.

¹¹⁷ La Lenkovți și Soldănești; vezi și notele nr. 57, 58, 97, 98.

¹¹⁸ S. Morintz, în *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 117.

¹¹⁹ Nu și ceramica hallstattiană de la Histria, oraș întemeiat înaintea coloniilor Argamum (?) și Tomis.

¹²⁰ M. Coja, *op. cit.*, p. 34 și fig. 3/2.

¹²¹ Informație de la C. Scorpan.

cîteva fragmente ceramice hallstattiene și altele de epocă Latène. Mormîntul a fost de altfel deranjat și el, din care cauză craniul și cîteva vertebre erau sfărîmate, iar falangele au fost deplasate de la locul lor. Groapa mormîntului, de formă aproximativ ovală, avea lungimea de 1,50 și lățimea de 1 m. În poziția chircită scheletul avea lungimea de 1,35 m; în poziție întinsă ar fi avut aproximativ 1,45—1,50 m. Scheletul, așezat pe partea stîngă, era orientat nord-sud (cu capul la nord). Mîna stîngă, îndoită din cot, era adusă spre abdomen. Mîna dreaptă era întinsă pe lîngă corp. Mormîntul nu conținea nici un fel de inventar arheologic. Precizăm că el suprapunea parțial o altă groapă puțin adîncă (doar de 0,60 m). În aceasta din urmă au fost găsite doar cîteva fragmente ceramice hallstattiene, nerepresentative.

Mormîntul nr. 2 (fig. 4 b), de copil, a fost surprins în secțiunea S₄, est, la adîncimea de 0,18 m de la suprafața terenului. Lucrările agricole l-au afectat mai mult decît pe primul, din care cauză era aproape în întregime distrus. Pare să fi fost orientat nord-est sud-vest. Lîngă bazin s-a descoperit o fusaiolă (fig. 14/8) cu corpul discoidal și o prelungire aproape cilindrică la partea superioară. Nu s-a putut determina conturul gropii mormîntului. Lungimea părților păstrate din schelet era de circa 0,85 m.

Absența unui inventar arheologic concludent împiedică încadrarea cronologică sigură a celor două morminte. Cu multe rezerve, bazîndu-ne mai ales pe poziția chircită a scheletelor, înclinăm să le atribuim tot perioadei hallstattiene, fără a putea preciza și anume cărei faze ¹²².

Deși este destul de puțin răspîndită, înhumarea nu lipsește cu totul din Hallstattul mijlociu de la noi. La Stoicani au fost cercetate 55 de morminte de înhumare chircite ¹²³. Cele mai multe schelete erau culcate pe partea dreaptă; s-au întîlnit și două cazuri în care ele erau culcate pe stînga (nr. 10 b și 17) ¹²⁴. Notăm de asemenea că din totalul mormintelor, numai 30 prezentau inventar. Alte morminte plane de înhumare hallstattiene au fost semnalate la Glăvăneștii Vechi ¹²⁵, Foltești ¹²⁶, Soldănești ¹²⁷, Vaslui ¹²⁸ etc. Din Dobrogea cunoaștem pentru această perioadă doar mormîntul de incinerare acoperit cu pietre de la

¹²² Situația este cu atît mai complicată cu cît primul mormînt suprapune, așa cum arătăm, o groapă tot hallstattiană, dar care, conținînd un inventar sărac și neconcludent, nu poate fi datată cu certitudine.

¹²³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 158—204. Necropola de aici cuprinde două faze. Prima este datată pe baza fibulei de fier de tip Glasinac în sec. VII, iar cea de a doua în sec. VI î.e.n. (p. 198—199).

¹²⁴ *Ibidem*, p. 170 și 174.

¹²⁵ SCIV, II, 1951, 1, p. 60, 67.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 254.

¹²⁷ A. I. Meliukova, *op. cit.*, p. 64—68 și fig. 19/2 (mormînt în cutie de piatră, chircit).

¹²⁸ Ai. Andronic, I. Ioniță, Fl. Banu, *Sondajul arheologic de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 796—797.

Cernavodă¹²⁹. Se crede în general că pentru cultura Basarabi era specific ritul incinerăției¹³⁰. Necropola din stațiunea eponimă, tumulară, de inhumație, ca și mormintele tumulare asemănătoare de la Balta Verde, sînt considerate ca excepții¹³¹. Inhumația cu schelete chircite de tipul celei întîlnite la Stoicani, Glăvăneștii Vechi, Foltești, Rasova etc. poate fi legată de tradițiile mai vechi, transmise din epoca bronzului¹³².

A DOUA EPOCĂ A FIERULUI.

După cum amînteam mai sus, în zona cercetată de la Rasova — Malul Roșu au apărut și cîteva complexe de locuire din a doua epocă a fierului. În afara platformelor de lut fragmentare ale locuințelor de suprafață, care suprapuneau parțial bordeiele hallstattiene I și II¹³³, aceleiași perioade li pot fi atribuite cu certitudine două gropi puțin adînci și mai multe vetre. Una dintre gropi¹³⁴, ovală-neregulată în secțiune plană, are forma de clopot. Cea de a doua¹³⁵, de formă ovală, are pereții verticali și fundul ușor albiat. În interiorul lor s-au descoperit fragmente de amfore elenistice, de vase cenușii lucrate la roată ori cu mîna, cărbuni, cenușă, oase etc. În ele a apărut și material hallstattian antrenat din stratul inferior. Vetrele au apărut în cele mai numeroase cazuri sub forma unor grupuri de pietre de diferite dimensiuni surprinse pînă la adîncimea de 0,35—0,45 m (fig. 3,4 b) și deranjate mult de lucrările agricole sau de terasările amintite. Au fost descoperite și cîteva vetre de lut fragmentare, la fel de mult deranjate. Precizăm că încadrarea lor cronologică s-a făcut ținîndu-se seama de materialul arheologic descoperit în jur și cu multă rezervă, dată fiind răvășirea stratului arheologic superior.

În nivelul arheologic aparținînd acestei perioade au fost descoperite și trei fragmente de rîșnite (fig. 26/8) confecționate din roci dure și un frecător de gresie (fig. 27/4).

Inventarul cel mai numeros și caracteristic este ceramica. În cadrul acesteia s-au putut determina următoarele categorii: 1) ceramica lucrată cu mîna; 2) ceramica lucrată la roată; 3) ceramica grecească.

1) *Ceramica lucrată cu mîna*. Pasta acestei categorii este în general grosolană, poroasă, cu nisip, iar uneori și cu cioburi pisate în compoziție. Unele fragmente prezintă urme de ardere secundară.

Tipul de vas-urnă este reprezentat de cîteva fragmente cu pereții dreupți, buza rotunjită ori tăiată orizontal și ornamentate cu brîie alveolate și apucături mici, plate, orizontale, cu marginile rotunjite.

¹²⁹ D. Berciu și colaboratori, în *Materiale*, VII, 1962, p. 52—53.

¹³⁰ Al. Vulpe, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 118.

¹³¹ *Ibidem*; cf. și Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 259.

¹³² M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 200.

¹³³ cîteva date privind platformele, mai sus în text.

¹³⁴ nr. 10; în plan orizontal avea dimensiunile de 1,40 și 1,05 m; adîncimea ei este de 1,28 m.

¹³⁵ nr. 21; în plan orizontal avea dimensiunile de 1,45 și 1,35 m; adîncimea ei este de 1,05 m.

Unul dintre fragmente provine de la un vas clopot (fig. 27/1) cu buza trasă spre interior și îngroșată puțin spre exterior. Pasta este ceva mai îngrijită iar suprafața mai netedă, cărămizie-cenușie. Prezintă un brîu alveolat lipit pe corp. Se aseamănă cu unele fragmente descoperite la Histria¹³⁶ și Proștea Mică¹³⁷, din secolele V—VI î.e.n.

Un alt fragment de vas-clopot (fig. 27/5), cu buza trasă în interior, rotunjită, este ornamentat cu două brîuri alveolate arcuite (ghirlande ?) situate unul sub celălalt. Pastă grosieră, cărămizie-cenușie. Ca sistem de ornamentare, cu brîuri arcuite, deși nu-și află analogii directe, se apropie de unele exemplare descoperite la Histria¹³⁸, Zimnicea¹³⁹ și Poiana¹⁴⁰. Corespunde probabil aceleiași perioade cronologice. Cîteva fragmente (fig. 7/4 ; 27/2,3) cu buza dreaptă, uneori puțin îngroșată în exterior, sînt ornamentate cu brîie alveolate și apucături. Se aseamănă cu unele exemplare descoperite la Histria¹⁴¹, Poiana¹⁴² Cernavodă¹⁴³, Bugeac¹⁴⁴ etc. Tipul acesta e răspîndit în sec. V-IV î.e.n., dar cu precădere în ultimul. Un alt fragment (fig. 27/6) este ornamentat cu un brîu alveolat orizontal sub care apare un altul vertical ; din acesta din urmă porneau apoi oblic, în unghi, alte două brîuri alveolate. Un ornament întrucîtva asemănător este cunoscut la Histria, pe un fragment datat în secolul IV î.e.n.¹⁴⁵.

Străchinile și castroanele sînt reprezentate prin mai multe fragmente, în general necaracteristice.

S-au descoperit de asemenea și cîteva fragmente de căni. Semnalăm un fragment de căniță (fig. 26/2) cu corpul bitronconic, toarta în bandă, suprainălțată și fundul plat. Este lucrată din pastă cenușie-roză, aspră, cu cioburi sfărîmate și nisip grosier în compoziție. Suprafața exterioară este netezită. Pe umăr prezintă o mică proeminență trasă din corp. Se aseamănă cu unele cănițe descoperite la Poiana¹⁴⁶, Sf. Gheorghe¹⁴⁷ (cu excepția buzei) și Medgidia¹⁴⁸, datate în secolele V-IV î.e.n.

¹³⁶ Maria Coja, *Ceramica autohtonă de la Histria (Secolele V—I î.e.n.)*, în Pontica, III, 1970, p. 102 și fig. 1/2. Fragmentul este datat în secolul V î.e.n.

¹³⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Editura științifică, București, 1969, (faza I, veche, sec. V—IV î.e.n.), fig. XVI/3.

¹³⁸ Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 127 și pl. 49 (nr. 860) ; M. Coja, în Pontica, III, 1970, p. 106 și fig. 3 (nr. 28) prezintă un decor în ghirlandă, dar pe un alt tip de vas, datat în sec. IV—III î.e.n.

¹³⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 23/1.

¹⁴⁰ *Ibidem*, fig. 23/4.

¹⁴¹ M. Coja, în Pontica, III, 1970, p. 102—103, fig. 5-7.

¹⁴² I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 75, fig. 25/2.

¹⁴³ D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de Jos*, în Materiale, IV, 1957, p. 283 ; fig. 7 și 8 (stînga).

¹⁴⁴ M. Irimia, *Cimitirele de incinerare geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, în Pontice, I, 1968, p. 218 și fig. 26.

¹⁴⁵ M. Coja, în Pontica, III, 1970, p. 106 și fig. 2 (nr. 21).

¹⁴⁶ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 88—89 și fig. 32/2,6.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 86—87 și pl. XXIII/3.

¹⁴⁸ M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și leăturile ei cu coloniile grecești (sec. V—I î.e.n.)*, în Pontica, VI, 1973, p. 37 și pl. III/3 ; XIV/3.

Se apropie și de unele exemplare mai tirzii ¹⁴⁹, dar atît forma tortiții cît și prezența proeminenței de pe umăr amintesc o tradiție mai veche, hallstattiană.

Partea inferioară a unei cănițe bitronconice (fig. 26/7) are fundul profilat, inelar. Un exemplar interesant este fragmentul de vas-borcan, cu pereții groși, ornamentat sub buză cu un brîu alveolat și care are lipită suplimentar o tortiță mică, verticală, arcuită (fig. 12/4). Tortița încalcă brîul, indicînd clar că a fost prinsă ulterior acestuia. Este vorba de un exemplar hibrid, rezultat din aplicarea pe un vas-borcan ornamentat în mod tradițional, a tortiții caracteristice pentru căniile și ceștile acestei perioade. Fenomenul apariției unor tipuri hibride de vase a fost sesizat mai de mult, cu prilejul studierii descoperirilor de la Frumușița ¹⁵⁰ și Cernavodă ¹⁵¹. Același lucru s-a constatat și în cazul căniii de la Hirșova ¹⁵², derivată din vasele bitronconice hallstattiene și care are prinsă sub buză o toartă verticală, scurtă.

2) *Ceramica cenușie lucrată la roată*. Din fragmentele acestei categorii s-a putut întregi un vas-crater (fig. 26/1), cu corpul tronconic, larg, asemănător unui castron, cu marginea lată, răsfrînată și fundul profilat, inelar. Pe umăr sînt prinse tortițele orizontale, rotunde în secțiune, lipite de corpul vasului. Pastă cenușie-deschisă în spărtură, arsă inegal, cu angobă brună-gălbuie. Dimensiuni: înălțimea 0,13 m; diametrul maxim 0,263 m. Nr. inventar 20650.

Se aseamănă mai ales cu unele exemplare descoperite în așezarea de la Alexandria ¹⁵³, datată în secolele V-IV î.e.n. ¹⁵⁴ și în R. P. Bulgaria ¹⁵⁵. Însă tipul de vas-crater, cu tortiți orizontale, lucrat din ceramică cenușie este destul de răspîndit în spațiul extracarpatic, mai ales în secolul IV î.e.n. ¹⁵⁶. În afara acestui vas au mai apărut cîteva tortiți de crater (fig. 26/6), fragmente de străchini și de castroane, lucrate în aceeași tehnică și datînd din perioada amintită.

¹⁴⁹ din secolele III—II î.e.n. de la Morești, Sanislău, Apahida, Dezmir: I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 118—119 și pl. XXXVIII/1, 4, 7; CXLIV/5.

¹⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea arheologică de la Frumușița*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, vol. IV, fasc. 1-2, 1954, p. 501, fig. 3/2.

¹⁵¹ D. Berciu, în *Materiale*, IV, 1957, p. 293 și fig. 6 (dreapta).

¹⁵² A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hirșova*, în *Pontica*, IV, 1971, p. 352—357, fig. 1.

¹⁵³ C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale*, V, 1959, p. 176, fig. 2; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251—261 și fig. 3/9; 6/5-6; idem, *New aspect of early Latène epoch in Dacia. Discovered of Alexandria*, în *Dacia*, NS, III, 1959, p. 179—194, fig. 1/9; idem, *Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (descoperirea de la Alexandria)*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 25—36 și fig. 1/9; idem, *Din nou despre cultura Alexandria*, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 571—578.

¹⁵⁴ Idem, în *SCIV*, 21, 4, p. 577—578.

¹⁵⁵ La Branicevo, cf. Maria Čičikova, *Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique*, în *Acta Antiqua Philippopolitana*, Serdica, 1963, p. 40 și fig. 4/4.

¹⁵⁶ La Popești, Viile, Bugeac, Enisala, Rasova — Coada Bălții, Horia, Nicolae Bălcescu etc. (cf. M. Irimia, în *Pontica*, I, 1968, p. 200, 229 și fig. 7, 14; idem, în *Pontica*, II, 1959 p. 38 și fig. 10; idem în *Pontica*, VI, 1973, p. 13, pl. I/1; XIII/3; p. 46, pl. II/2; XIII/2; p. 44, pl. V/1; XVI/4).

3) *Ceramica grecească* este reprezentată aproape în exclusivitate de fragmente de amfore. Constatăm deocamdată în așezare, chiar o cantitate ceva mai mare de fragmente de amfore în raport cu ceramica lucrată cu mîna sau cu cea cenușie confecționată la roată. Numărul mare al amforelor se explică prin vecinătatea a două căi comerciale importante: drumul pe uscat Constanța—Cernavodă¹⁵⁷ și artera navigabilă reprezentată de Dunăre.

Cele mai numeroase sînt fragmentele de amfore de Thasos și Heraclea. Reținem partea inferioară a unei amfore de Thasos și gîtul unui alt exemplar din aceeași categorie, cu pastă roșie, nisip fin și mică în compoziție (fig. 26/4,5). S-au descoperit de asemenea și două torți stampilate:

1) Toartă de amforă de Thasos cu stampilă dreptunghiulară (0,019 × 0,021 m), pe două rînduri (fig. 7/7; 27/F). Pastă gălbuie-cărămizie, cu nisip fin. Nr. inventar 20679.¹⁵⁸

[Θ]ΑCΙΩ[N]

Simbol: litera M

ΚΑΕΙΤΟ[Σ]

[Θ]ασιω[v]

Κλεῖτο[ς]

2) Toartă de amforă de Thasos (?) cu stampilă circulară (fig. 7/8; 27/8). Diametrul stampilei 0,017 m. Pastă gălbuie-cărămizie cu nisip negru, fin și mică în compoziție. Nr. inventar 20680.

Din aceeași zonă provine și un fragment din umărul unui vas grecesc (lagynos?), cu pasta cărămizie, nisip fin, negru și mică în compoziție (fig. 26/3). La exterior prezintă o angobă gălbuie. Este ornamentat cu o frunză de iederă, pictată cu vopsea roșie.

Materialul corespunzător celei de a doua epoci a fierului descoperit la Malul Roșu se datează, după cum am văzut, în sec. V—IV î.e.n. Nu este exclus ca cercetările viitoare, efectuate atît pe platoul amintit, cît și pe cel sudic, de unde au fost culese și materialele ceramice din această perioadă, să surprindă complexe arheologice mai bogate, care să ne ofere date mai precise despre așezările acestei epoci, poate și o delimitare cronologică mai strictă.

¹⁵⁷ Descoperiri noi, care jalonează cu destulă claritate acest drum, în Pontica, VI, 1973, p. 65—66. Alte descoperiri de epocă Latène, grupate în jurul celei de la Malul Roșu, s-au semnalat chiar pe teritoriul localității Rasova (A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice*, în mss.; rezumat în Revista Muzeelor, nr. special, 1963, p. 425), apoi la punctul „Coada bălții“ și la Cochirleni (M. Irimia, în Pontica, VI, 1973, p. 13, 15).

¹⁵⁸ V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, nr. 32—33, cu alte simboluri. E. M. Pridik, *Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажского собр. ания* Petrograd, 1917, p. 45, nr. 196—197 identic; cu diverse alte litere, p. 44, nr. 180—186 și p. 45, nr. 187—200; A. și A. M. Bon, V. Grace, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Paris, 1957, p. 254, nr. 938 identic; cu diverse alte litere la p. 252—255, nr. 930—943.

EPOCA ROMANĂ.

În zona cercetată au apărut doar câteva fragmente de vase romane, fără vreun complex arheologic care ar putea fi atribuit acestei perioade. Reținem o căniță fragmentară cu corpul piriform, canelată în spirală continuă și lucrată din pastă alburie-gălbuie (fig. 28/1). Se datează în sec. II-III e.n.¹⁵⁹. Precizăm însă că pe platoul sudic există o bogată așezare romană, astfel surprinzătoare apariția în săpătura noastră a câtorva fragmente nu trebuie să surprindă.

EPOCA FEUDALISMULUI TIMPURIU. p. 88

Cele mai târzii descoperiri, nici ele prea numeroase, aparțin acestei perioade. În afara resturilor de platformă și a gropii amintite mai sus, până în prezent nu au mai fost surprinse pe platoul cercetat alte complexe. Ceramica este reprezentată de fragmente de vase-borcani de culoare brun-roșcată sau brună-gălbuie, cu buza evazată, îngroșată în exterior și ornamentate cu incinzii. Pastă poroasă cu nisip și pietricele în compoziție.

Între fragmentele apărute în groapa amintită din secțiunea S₄ est, reținem o parte de vas întregibil, decorat pe gît cu o linie incizată adînc, în zigzag și pe corp, pornind de pe umăr pînă în apropierea fundului, cu linii paralele incizate, situate la distanțe aproximativ egale (fig. 28/6). Un alt fragment este decorat cu grupe de incizii foarte fine și dese, aplicate atît orizontal cît și oblic, cu un „pieptene“ (fig. 28/2). Se întîlnesc și fragmente ornamentate pe umăr cu benzi incizate în val, ori cu benzi de linii orizontale (fig. 28/3—5).

Ceramica feudal-timpurie descoperită este caracteristică celei de a doua jumătăți a secolului IX — primei jumătăți a secolului X e.n., fiind asemănătoare celei întîlnite în descoperirile din aceeași vreme de la Dinogetia¹⁶⁰, Capidava¹⁶¹, Păcuiul lui Soare¹⁶², Canlia¹⁶³, Castelu¹⁶⁴ etc. Este posibil ca locuirea feudal-timpurie să fie mai bogată, deoarece alte fragmente numeroase au apărut pe platoul sudic, învecinat.

Cercetările întreprinse pînă în prezent la Rasova-Malul Roșu au scos la iveală, așa după cum am văzut, materiale importante din diferite epoci istorice. Credem că realuarea în anii următori a investigații-

¹⁵⁹ Cănițe asemănătoare, descoperite în complexe din secolul III e.n., la C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava (1969—1972)*, în Pontica, VI, 1973, p. 314, fig. 36/1-2.

¹⁶⁰ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I, 1967, passim.

¹⁶¹ Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, 1958, passim.

¹⁶² P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, 1972, passim.

¹⁶³ Radu Harnoiu, *Cîteva observații asupra necropolei birituală de la Canlia, jud. Constanța*, în Pontica, V, 1972, p. 565—575.

¹⁶⁴ A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul feudal-timpuriu de la Castelu, Constanța*, 1967, passim.

lor, atît pe platoul sondat, cit și pe cel dinspre sud, deosebit de bogat în depuneri arheologice, va oferi date mult mai substanțiale privind epocile istorice amintite, mai ales perioadele Halstattului vechi și mijlociu dobrogean.

ÜBER DIE ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNGSARBEITEN IN RASOVA-MALUL ROȘU

UNTER BESONDERER BEZUGNAHME AUF DIE HALLSTATTZEIT
IN DER DOBROGEA

Zusammenfassung

Die archäologische Fundstelle von Rasova-Malul Roșu liegt 2,5 km nördlich der Ortschaft, in der Nähe der Landstraße von Cernavoda und Rasova, genau am Ufer der Donau. Außer der Plattform, auf der Versuchsgrabungen gemacht wurden, befindet sich 150 m weiter südlich eine andere, die vom Donauwasser stark ausgewaschen ist, aber viel archäologisches Fundgut enthält. Die landwirtschaftlichen Arbeiten, besonders die Anlage von Akazienpflanzungen auf Hügelterrassen im Jahre 1966—1967, haben die archäologischen Schichten stark gestört.

Unter einer 0,10—0,20 m starken Schicht von Braunerde mit der Pflanzendecke liegt eine 0,20—0,30 m starke Schicht von krümeliger braungrauer Erde, die von den erwähnten landwirtschaftlichen Arbeiten gestört ist und verschiedenartigstes, aus dem frühen Mittelalter, aus der römischen Zeit, aus der zweiten Eisenzeit und sogar aus der Hallstattzeit stammendes archäologisches Fundgut enthält. Die folgende 0,25—0,40 m starke graue Erdschicht enthält fast ausschließlich hallstattzeitliche archäologische Spuren. An der Basis dieser Schicht kamen in einigen Fällen seltene bronzezeitliche Bruchstücke von Tonware zum Vorschein, ohne daß jedoch eine dieser Zeit eigene Schicht nachzuweisen gewesen wäre. Es folgt der gelbe gewachsene Sandboden.

DIE BRONZEZEIT

Zwei keramische Bruchstücke (Abb. 7/1,2; 13/2,3), die mit im Einstichverfahren gefüllten Dreiecken verziert sind, gleichen einem in Neptun (bei Mangalia) gefundenen Gefäß und anderen noch unveröffentlichten, in der Gegend von Histria zum Vorschein gekommenen Bruchstücken. Sie wurden hypothetisch einem noch nicht genau umrissenen, aber von der Coslogeni-Kultur angesetzten, mittelbronzezeitlichen Kulturhorizont zugewiesen.

Andere Funde wurden der Coslogeni-Kultur zugewiesen (Abb. 7/3-6; 13/1,4-6; 14/1-3). Das Coslogeni Fundgut, besonders das Beutel-Gefäß und die Tupik-Sichel (Abb. 13/5; 7/3; 14/3) haben in den benachbarten Siedlungen der Noua-, Sabatinoka- und Sruby-Kultur ihre Gegenstücke, wodurch sie die am Ausgang der Bronzezeit zwischen ihnen bestehenden Kulturbeziehungen unter Beweis stellen.

DIE HALLSTATTZEITLICHE SIEDLUNG

Die meisten Fundverbände gehören dem hallstattzeitlichen Niveau an: zwei ovale, in Stufen (I, II) angelegte Wohngruben, eine Halbwohngrube (III), eine Grube von großen Ausmaßen -wahrscheinlich auch eine Wohngrube (?)- und über 30 Gruben, von denen einige zylindrisch und die meisten glockenförmig sind. Über einigen dieser Wohngruben, oder über einfachen Gruben kamen Spuren einiger Oberflächenwohnungen aus der zweiten Eisenzeit oder aus dem frühen Mittelalter ans Licht. Sowohl einige Wohngruben als auch einige hallstattzeitliche Gruben waren in Treppen ausgehoben.

Von dem hallstattzeitlichen Werkzeug aus Rasova können lediglich einige Spinnwirtel (Abb. 14/4-7,9), eine Knochenahle (Abb. 14/10) und einige Knochen und etwas Horn mit Bearbeitungsansätzen erwähnt werden.

Die Keramik gehört zwei Gattungen an: feine polierte Keramik mit schwarzem, grünlich-schwarzem oder gelblichem Metallglanz und grobe Keramik. Die Tonpastenzusammensetzung steht im allgemeinen in engem Verhältnis zur Form, zur Größe und zum Zweck des Gefäßes.

Gebauchte Gefäße. (Abb. 15/3,4; 16/4,6,8; 17/1,3,8; 18/2,4). Sie haben einen langen Hals, ausladenden Mundsaum und abgesetzte Schulter. Auf dem Gefäßkörper befinden sich manchmal flache oder kegelige, nach oben gezogene Griffstempel (Abb. 17/7; 24/5). Einige Gefäße sind unverziert. Andere sind am Hals mit horizontalen (Abb. 18/2,4) und am Körper mit senkrechten Kannelüren (Abb. 14/4,6) verziert. Einige keramische Bruchstücke sind mit eingepprägten kleinen Kreisen (Abb. 11/2; 16/6,8) oder mit Tupfen (Abb. 9/6) verziert. Es kam auch einige kleine mit eingepprägten Torques-Bändern (Abb. 9/2; 11/1; 16/4) oder mit schraffierten Dreiecken (Abb. 8/4; 15/4-5) verzierte Bruchstücke zum Vorschein.

Näpfe und Schüsseln. Sie haben eingezogenen Mundsaum, oder ausladenden und manchmal sehr breiten Mundsaum. Die Exemplare mit eingezogenem Mundsaum haben diesen und die Außenfläche mit weiten, schrägen Kannelüren (Abb. 19/3,4,7,8; 20/2,4,5) verziert oder ihr Mundsaum ist im Kerbschnitt verziert (Abb. 20/1,3,7). Die Näpfe mit ausladendem, breitem Mundsaum haben den Rand mit queren (Abb. 12/3; 22/2,4,6), gewinkelten (Abb. 22/1,8) oder schrägen (Abb. 22/8) Kannelüren verziert. Auch innen mit konzentrischen Kreisen, radialen Kannelüren (Abb. 20/3; 21/1-4; 22/1,3,5) verzierte Schüsseln kommen vor, sowie Exemplare, die kombinierte Verzierung aufweisen: innen radiale Kannelüren und schräg gekerbter Mundsaum (Abb. 20/3; 21/2).

Kannen und Tassen. Sie sind manchmal unverziert (Abb. 10/2; 12/2; 17/10,11) Andere Male weisen sie auf dem Gefäßkörper senkrechte oder schräge Kannelüren auf (Abb. 10/1,3,4; 18/5,6; 17/5,9). Verschieden Gefäße haben einen umböförmigen Boden (Abb. 8/5; 10/1; 15/6; 18/6). In einigen Fällen kamen auch Torques-Verzierungen vor (Abb. 9/1,3,4; 16/1-3,5).

Topfgefäße. Sie sind von verschiedener Größe und haben meistens einen verdickten und außen eingekerbten Mundsaum. Die häufigsten Verzierungen bestehen aus einer bis vier Tupfenleisten und aus Griffstempeln. Ein etwas ausgefallenes Bruchstück ist auf dem Mundsaum schraffiert, hat eine Leiste mit schrägen Einkerbungen und einen symbolischen Griffstempel (Abb. 12/5; 24/1).

Desgleichen wurde der Oberteil eines Krausengefäßes gefunden (Abb. 23/11).

Zur Zeitstellung der hallstattzeitlichen Funde von Rasova läßt sich folgendes ausführen:

Sehr wenige Funde (Abb. 8/4,5; 15/4-6) können der Babadag I-Kulturvariante zugewiesen werden. Dem gleichen Aspekt wird auch die Wohngrube II zugewiesen.

Andere Bruchstücke (Abb. 9/1-4; 16/1-5), die als Zufallsfunde ans Licht kamen, sind mit dem der Babadag II-Phase eigentümlichen Muster verziert. Diesem Aspekt kann eventuell nur Grube 37 zugewiesen werden.

Das dieser Phase entsprechende Fundgut war auf der erforschten Plattform in geringen Mengen vorhanden, hingegen etwas zahlreicher auf der südlich gelegenen benachbarten Plattform. Hier kamen auch zwei Bruchstücke (Abb. 8/1-2; 15/1-2) zum Vorschein, die denen vom Typ Babadag I ähnlich sind — vielleicht sogar noch älter sind als diese (vom Typus Prä-Babadag oder Sihleanu). Von hier stammt desgleichen ein überständiger Gefäßhenkel (Abb. 8/3; 15/7-8) mit einem Grat, der wahrscheinlich auf die älteren, wahrscheinlich aus der Vatina-Kultur übermittelten hallstattzeitlichen Traditionen in Rumänien zurückzuführen ist.

Die dem darauffolgenden Kulturaspekt — Babadag III — entsprechende Keramik ist äußerst reichhaltig vertreten: Bruchstücke bauchiger Gefäße, die mit weiten, senkrechten Kannelüren (Abb. 17/4,8) mit von konzentrischen Kreisen umgebenen Tupfen (Abb. 17/3), mit hochgezogenen Griffstempeln (Abb. 17/2; 24/4,5) verziert sind; Näpfe mit schräg gekerbtem Mundsaum (Abb. 20/1,3,7), unverzierte Tassen mit abgesetzter Schulter (Abb. 10/2; 12/2; 17/10,11; 24/7), Tassen mit senkrecht kannelierter Schulter (Abb. 10/3; 17/5,9) usw.

Andere Bruchstücke sind besonders für den Kulturhorizont Basarabi kennzeichnend: von bauchigen mit horizontalen oder konzentrischen Kreisen (Abb. 18/2-4), mit eingepprägten Kreisen (Abb. 11/2; 16/6-8) verzierten Gefäßen, von Nöpfen mit außen fazettiertem Mundsaum (Abb. 21/5-7), mit breitem ausladendem, querradial oder schräg kanneliertem Mundsaum (Abb. 12/3; 22/2,4,6,8), von innen schräg kannelierten Tassen (Abb. 10/1,4; 18/5,6), einige Gefäßhenkel (Abb. 10/5,7; 23/4-6,8,9). Den Bruchstücken des gleichen Horizonts ähneln auch die Bruchstücke von Topfgefäßen, die mit mehreren waagerechten Leisten verziert sind (Abb. 11/3,6,7; 12/1,5; 24/1-3,6). Ziermuster, die beiden Kulturen eigen sind, sind ebenfalls zu verzeichnen (Abb. 19/2-8; 20/4-5).

Einige Zierelemente — radiale oder konzentrische Kannelüren auf der Innenseite einiger Nöpfe (Abb. 20/3; 21/1-4; 22/1,3,5,7) erwecken den Anschein, älterer Überlieferung zu sein.

Aus der Untersuchung des archäologischen Materials kann geschlossen werden, daß dieses einem durch reichhaltiges Fundgut gekennzeichneten Kulturhorizont entstammt, der sowohl im Kulturaspekt Babadag III als auch im Kulturverband Basarabi Analogien aufweist.

Bei der Prüfung des keramischen Fundguts von Rasova, das dem Kulturaspekt Babadag ähnlich ist, stellt der Verfasser jedoch fest, daß die kennzeichnendsten Ziermuster dieser Kultur fehlen (die eingepprägte Verzierung, mit Liniengitter gefüllte Rauten, eingekerbte Dreiecke und Bänder, S-Ranken, weiße Füllung usw.) und daß fast ausschließlich mit Kannelüren verziert wurde. Das einzige Bruchstück mit S-Rankenverzierung (Abb. 18/1) ist auf der südlichen Plattform zum Vorschein gekommen, wo keine Probegrabungen vorgenommen wurden.

Davon ausgehend, stellt der Verfasser die Funde des archäologischen Niveaus von Rasova-Malul Roșu zeitlich nur mit einer einzigen Phase des Kulturhorizonts Basarabi und zwar mit der alten Prä-Basarabi-Phase gleich. Er weist darauf hin, daß einige Bruchstücke, die nach der Vorlage der Babadag II-Phase, aber viel entstellter, verziert zu sein scheinen, der folgenden bzw. der Babadag III-Phase angehören können (Abb. 9/3,4; 11/1; 16/2-4; 23/7). Älterer Überlieferung können ebenso auch andere Ziermuster sein, wie zum Beispiel die radialen oder konzentrischen Kannelüren auf der Innenfläche einiger Nöpfe. Die Siedlung, in der Probegrabungen vorgenommen wurden, entspricht der ersten Hallstatt B 3-Etappe (8.Jh.v.u.Z.) — vielleicht auch dem Anfang der Hallstatt C-Etappe (7.Jh.v.u.Z.). Hier ist Babadag III-Keramik anzutreffen, die der Keramik aus der namengebenden Siedlung ähnlich ist, aber die Kennzeichen der Basarabi-Kultur sind in diesem Verbreitungsgebiet noch nicht ausgeprägt. Diese Entdeckungen widerlegen den von S. Morintz erkannten Synchronismus zwischen dem Aspekt einer etwas entwickelteren Babadag III-Phase und der Basarabi-Kultur nicht, denn die Siedlung von Malul Roșu ist im ersten Teil der Entwicklung des gesamten Babadag III-Aspekts anzusetzen, ohne ihn aber völlig zu decken. Der Ausklang der Siedlung fällt mit der der Blüte der Basarabi-Kultur vorhergehenden Zeit zusammen. Die Siedlungstätigkeit wird wahrscheinlich auf der benachbarten Plattform fortgesetzt, wo ein nach typischer Basarabi-Art verziertes Bruchstück (Abb. 18/1) zum Vorschein kam, und wo auch Babadag III-Keramik vorhanden ist.

Außer den hallstattzeitlichen Wohnspuren sind etwa am Rande der untersuchten Plattform auch zwei Hockergräber (Abb. 3 und 4) entdeckt worden. Das Grab Nr. 1 enthielt keine Grabbeigaben; es gehörte einem Jugendlichen. Im Grab Nr. 2, das einem Kinde gehörte, war nur eine Spinnwirtel (Abb. 14/8) zu finden. Mit großem Vorbehalt und hauptsächlich auf die mäßige Hockerstellung Bezug nehmend, weist der Verfasser diese beiden Gräber auch in die Hallstattzeit ein, ohne jedoch eine bestimmte Phase angeben zu können.

DIE ZWEITE EISENZEIT

In diese Zeit konnten die Bruchstücke eingewiesen werden, die auf der Plattform mit den Oberflächenwohnungen gefunden wurden, die teilweise die hallstattzeitlichen Wohngruben I und II, zwei Gruben und die Spuren mehrerer zerstörter Herdstellen (Abb. 4) überlagerten. Im archäologischen Niveau dieser Zeit kamen drei bruchstückweise erhaltene Handmühlen und ein Mörserschlegel zum Vorschein.

1) *Die handgeformte Keramik* wird durch Bruchstücke von Glockengefäßen (Abb. 7/4 ; 27/1-3,5,6), von Näpfen und Kannen (Abb. 12/4 ; 26/2,7) vertreten, die für das 5.-4.Jh.v.u.Z. kennzeichnend sind.

2) *Die graue scheibengedrehte Keramik* ist durch ein Krater-Gefäß (Abb. 26/1) und mehrere Bruchstücke von Näpfen oder Krater-Gefäßen aus dem 5.-4.Jh.v.u.Z. vertreten.

3) *Die griechische Keramik* ist besonders durch zahlreiche Bruchstücke von Thasos- oder Heraklea-Amphoren sowie durch zwei gestempelte Henkel (Abb. 7/7-8 ; 27/7-8) vertreten.

DIE RÖMISCHE ZEIT

Es sind lediglich ein paar Bruchstücke aus der römischen Zeit bekannt, unter denen sich auch ein Kännchen (2.-3.Jh.u.Z.) befindet. Ein besonderer römischzeitlicher Fundverband (Abb. 28/1) ist nicht bekannt. Auf der südlichen Plattform befindet sich hingegen eine, noch unerforschte, archäologisch reichhaltige römische Siedlung.

DIE FRÜHMITTELALTERLICHE ZEIT

Die nicht allzu reichhaltigen Funde der spätesten Zeit gehören in dieses Zeitalter. Es wurden Reste einer Plattform entdeckt, die die Wohngrube (?) IV überlagerte und eine Grube, die die Wohnung III durchschneidet.

Die Keramik wird von kennzeichnenden Topfgefäß-Bruchstücken aus dem 9.-10.Jh.u.Z. (Abb. 28/2-6) vertreten.

Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß die Wiederaufnahme der Forschungsarbeiten in den nächsten Jahren, sowohl auf der Plattform, auf der Probegrabungen vorgenommen wurden, als auch auf der südlich gelegenen, archäologisch äußerst ergiebigen aber unerforschten Plattform, über die erwähnten historischen Zeitalter, besonders über die frühe und mittlere Hallstattzeit in der Dobrogea wesentlich eingehendere Ergebnisse zeitigen wird.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE RASOVA-MALUL ROŞU (COMPRENANT DES CONSIDÉRATIONS SUR LE HALLSTATT EN DOBROUDJA)

Resumé

Le point archéologique de Rasova-Malul Roşu est situé à 2,5 km au nord de la localité, près de la chaussée Cernavoda-Rasova, juste au bord du Danube. Sauf le plateau sondé, à approximativement 150 m vers le sud, il y en a un autre, érodé par les eaux du fleuve, mais très riche en dépôts archéologiques. Les travaux agricoles, surtout les aménagements des terrasses faits en 1966—1967 pour la plantation des acacias ont beaucoup affecté les couches archéologiques.

Du point de vue stratigraphique on y constate l'existence d'un sol brun-végétal épais de 0,10—0,20 m sous lequel il y a une couche brune-grise granuleuse, épaisse de 0,20—0,30 m, dérangée par les travaux agricoles mentionnés et comprenant de divers vestiges archéologiques ; de la haute époque féodale, de l'époque romaine, de la deuxième époque du fer et même hallstattiens. La couche suivante, grise, épaisse de 0,25—0,40 m comprend presque exclusivement des vestiges archéologiques hallstattiens. A sa base, sont apparus, en quelques cas, quelques fragments céramiques, peu nombreux, de l'âge du bronze, sans qu'il existe un niveau propre à cette période. Suit la terre stérile, jaune-sablonneuse.

L'âge du bronze.

Deux fragments (fig. 7/1, 2 ; 13/2, 3) ornements de triangles remplis de points, ressemblants à un vase découvert à Neptun (près de Mangalia) et à d'autres fragments encore inédits, apparus dans la zone de Histria, ont été attribués

hypothétiquement à un horizon culturel du milieu de l'époque du bronze, encore incertain, mais antérieur à la culture de Coslogeni (pré-Coslogeni).

Quelques autres découvertes ont été attribuées à la culture de Coslogeni (fig. 7/3-6 ; 13/1, 4-6 ; 14/1-3). L'inventaire du type Coslogeni, surtout le vase-sac — et la „faucille“-tupik (fig. 13/5 ; 7/3 ; 14/3), trouve son correspondant également dans les sites appartenant aux cultures de Noua, Sabatinovka et Sruby, des régions voisines, prouvant les rapports culturels existants entre elles à la fin de l'âge du bronze.

Le site hallstättien.

C'est au niveau archéologique hallstättien qu'appartiennent la plupart des ensembles : deux huttes de forme ovale construites en „marches“ (I, II), une demi-hutte (III), une fosse de grandes dimensions — probablement toujours hutte (?) — et plus de 30 fosses, dont quelques unes cylindriques, la majorité en forme de cloche. Au-dessus de quelques unes des huttes ou des fosses sont apparus les débris des habitations de surface datant de la seconde époque du fer ou de la période du l'époque féodale. Quelques huttes autant que quelques fosses hallstättiennes ont été creusées en „marches“. Parmi les outils hallstättiens découverts à Rasova, peuvent être mentionnées seulement quelques „fusaiole“ (fig. 14/4-7, 9), un poinçon en os (fig. 14/10) et quelques os ou cornes trouvées au début du polissage.

La céramique en est de deux catégories : fine, polie, à éclat métallique, noir, noir-gris ou jaunâtre — et grossière. La composition de la pâte en est en général étroitement liée à la forme, à la fonction et aux dimensions du vase.

Les vases à corps bombé (fig. 15/3, 4 ; 16/4, 6, 8 ; 17/1, 3, 8 ; 18/2, 4) ont le cou large, la bouche élargie et l'épaule profilée. Ils présentent parfois sur le corps des saillies aplaties ou coniques, dirigées en haut (fig. 17/7 ; 24/5). Quelques uns ne sont pas ornements. D'autres sont ornements au cou de cannelures horizontales (fig. 18/2, 4). Quelques fragments sont décorés de petits cercles imprimés (fig. 11/2 ; 16/6, 8) ou d'alvéoles (fig. 9/6). Sont également apparus quelques petits fragments décorés de bandes imprimés de „torques“ (fig. 9/2 ; 11/1 ; 16/4) ou de triangles hachurés (fig. 8/4 ; 15/4-5).

Les écuelles et les bols ont la marge soit courbée à l'intérieur, soit retournée, parfois très large. Les exemplaires appartenant à la première catégorie sont décorés sur la marge et à l'extérieur de larges cannelures obliques (fig. 19/3-4, 7, 8 ; 20/2, 4, 5) ou ont le bord entaillé (fig. 20/1, 3, 7). Les écuelles à bord retournée, large, ont la marge décorée de cannelures transversales (fig. 12/3 ; 22/2, 4, 6), en angle (fig. 22/1, 8) ou obliques (fig. 22/8). Il y a aussi des écuelles ornements à l'intérieur de cercles concentriques, de cannelures radiales (fig. 20/3 ; 21/1-4 ; 22/1, 3, 5) ainsi que des exemplaires ornements de manière combinée : des cannelures radiales à l'intérieur et le bord entaillé obliquement (fig. 20/3 ; 21/2).

Les cruchons et les tasses manquent parfois d'ornements (fig. 10/2 ; 12/2 ; 17/10, 11, 6-8), d'autres fois elles sont ornements, sur leur corps, de copres, lures verticales ou obliques (fig. 10/1, 3, 4 ; 18/5, 6 ; 17/5, 9) ; il existe également des exemplaires dont le fond a la forme de umbo (fig. 8/5 ; 10/1 ; 15/6 ; 18/6). En quelques cas sont apparus aussi des ornements exécutés à l'aide du „torques“ (fig. 9/1, 3, 4 ; 16/1-3, 5).

Les vases-bocal, de dimensions variables, ont d'habitude le bord épais et entaillé à l'extérieur. Les ornements les plus fréquents y sont les bandes alvéolées (qui varient de 1 à 4) et les saillies. Un fragment en quelque sorte différent en est celui dont le bord est orné de hachures, à bande entaillée obliquement et muni d'une petite anse symbolique (fig. 12/5 ; 24/1).

On a découvert aussi la partie supérieure d'une grande vase (fig. 23/11).

Pour ce qui est de l'encadrement chronologique des découvertes hallstättiennes de Rasova, on constate que :

Très peu de découvertes sauraient être attribuées à l'aspect culturel de Babadag I. Au même aspect est également à attribuer la hutte II.

Quelques autres fragments (fig. 9/1-4 ; 16/1-5), apparus d'une manière sporadique sont décorés selon le modèle caractéristique à la phase de Babadag II.

A cet aspect peut être attribuée éventuellement seulement la fosse nr. 37.

Si les vestiges correspondant à cette phase sont très peu nombreux dans les limites du plateau sondé, ils sont pourtant un peu plus nombreux sur le plateau du sud, dans le voisinage. C'est toujours là que sont apparus deux fragments (fig. 8/1-2; 15/1-2) ressemblant à ceux du type Babadag I — peut-être encore plus vieux, du type pré-Babadag (ou Sihleanu). C'est toujours de là que provient une anse dont la hauteur est plus grande que celle du vase (fig. 18/3; 25/7-8) munie d'une crête, dont la présence a été rapportée aux traditions plus vieilles de notre Hallstatt, dont l'origine réside probablement dans la culture de Vatina.

Mais la céramique correspondant à l'aspect culturel suivant — Babadag III-est particulièrement riche : des fragments de vases à corps bombé, ornés de larges cannelures verticales (fig. 17/4, 8), présentant des saillies entourées de demi-cercles concentriques (fig. 17/3), à proéminences dirigées en haut (fig. 17/2; 24/4, 5) des écuelles dont le bord est entaillé obliquement (fig. 20/1, 3, 7), des tasses sans ornements à l'épaule profilée (fig. 10/2; 12/2; 17/10, 11; 24/7) et à l'épaule cannelée verticalement (fig. 10/3; 17/5, 9) etc.

D'autres fragments, par exemple ceux des vases à corps convexe, ornés de cannelures horizontales ou concentriques (fig. 18/2-4), aux cercles imprimés (fig. 11/2; 16/6-8), les écuelles à bord facetté à l'extérieur (fig. 21/5-7), les écuelles à bord large, retroussé, cannelé de manille transversale-radiale ou oblique (fig. 12/3; 22/2, 4, 6, 8), les tasses décorées à la partie inférieure de cannelures obliques (fig. 10/1, 4; 18/5, 6), quelques anses (fig. 10/5, 7; 23/4-6, 8-9) sont caractéristiques surtout à l'horizon culturel de Basarabi. Au même horizon ressemblent également les vases-bocal décorés de plusieurs bandes horizontales (fig. 11/3, 6, 7; 12/1, 5; 24/1-3, 6; 25). Mais il y a aussi des éléments ornementaux caractéristiques pour les deux cultures (fig. 19/2-8; 20/4-5).

Quelques éléments ornementaux — les cannelures radiales ou les cannelures concentriques de l'intérieur de certaines écuelles — (fig. 20/3; 21/1-4; 22/1, 3, 5, 7) semblent être de tradition plus ancienne.

L'analyse du matériel archéologique indique l'appartenance de celui-ci à un horizon culturel caractérisé par un inventaire abondant, ayant des points communs tant avec l'aspect Babadag III qu'avec l'ensemble culturel de Basarabi.

Mais en étudiant la céramique de Rasova, ressemblante à l'horizon culturel de Basarabi, l'auteur constate l'absence des ornements les plus caractéristiques de ces cultures (le décor imprimé, les losanges remplis d'un réseau de lignes, les triangles et les bandes excisées, les spirales exécutées sous la forme de la lettre S, l'incrustation en blanc etc.) et la présence à peu près exclusive du décor cannelé. Le seul fragment décoré de spirales en forme de la lettre S (fig. 18/1) fût apparu au plateau du sud, non-sondé.

A base de cette constatation, l'auteur synchronise chronologiquement les découvertes appartenant à ce niveau archéologique de Rasova-Malul Roșu seulement avec une certaine phase de l'horizon culturel de Basarabi, à savoir la plus ancienne — pré-Basarabi. Il souligne le fait que certains fragments qui semblent être ornements selon le modèle de la phase de Babadag II, mais beaucoup déformé, peuvent également appartenir à la phase suivante, Babadag III (fig. 9/3, 4; 11/1; 16/2-6; 23/7). Aussi, d'autres éléments décoratifs, telles les cannelures radiales ou concentriques de l'intérieur de certaines écuelles, peuvent-ils être de tradition plus ancienne.

Le site sondé correspond à la première étape du Hallstatt moyen — B₃ (VIIIème siècle av.n.è.) — peut-être également au début de l'étape de Hallstatt C (VIIème siècle av.n.è.) lorsqu'on trouve de la céramique du type Babadag III, semblable à celle que l'on a découvert dans le site éponyme et que la culture de Basarabi, pour ce qu'elle a de plus caractéristique, ne s'était pas encore cristallisée dans ce périmètre. Ces découvertes n'infirmant pas le synchronisme — signalé par S. Morintz — existant entre un aspect un peu plus évolué de la phase Babadag III et la culture de Basarabi, puisque le site de Malul Roșu se situe dans la première partie de l'évolution de l'aspect Babadag III en ensemble, sans couvrir entièrement cet aspect, et finit à l'époque antérieure à la culture Basa-

rabi complètement constituée. L'habitation continue probablement sur le plateau voisin, où est apparu un fragment à ornement typique pour Băsarabi (fig. 18/1) et où il y a aussi de la céramique d'aspect Babadag III.

En dehors de l'habitation hallstattienne, sur le plateau fouillé, en quelque sorte dans ses parties périphériques, sont également apparus deux tombeaux d'inhumation présentant deux squelettes en position recroquevillée — modérée (fig. 3 et 4). Le tombeau no. 1 (adolescent) était sans inventaire. Dans le tombeau no. 2 (enfant), on n'a découvert qu'une „fusaioală“ (fig. 14/8).

Sous toute réserve, ayant surtout en vue la position recroquevillée des squelettes, l'auteur attribue les deux tombeaux toujours à la période hallstattienne, sans en pouvoir préciser la phase.

Le second âge du fer.

On a pu attribuer à cette époque les fragments des plates-formes des habitations de surface, superposées partiellement aux huttes hallstattiennes I et II, deux fosses ainsi que les débris de plusieurs âtres détruits (fig. 4). Dans le niveau archéologique de cette époque on a découvert trois moulins à bras, en état fragmentaire.

1) La céramique exécutée à la main est représentée par des fragments de vases-cloche (fig. 7/4 ; 27/1-3, 5-6), écuelles et cruchons (fig. 12/4 ; 26/2,7), caractéristiques, aux V — IV s. av. n.è.

2) La céramique faite à la roue est représentée par un vase cratère (fig. 26/1) et plusieurs fragments d'écuelles ou de cratères, des V — IV s. av. n.è.

3) La céramique grecque est représentée surtout par de nombreux fragments d'amphores de Thassos ou Heraclée ainsi que par deux anses estampillées (fig. 7/7-8 ; 27/7-8).

L'époque romaine.

Sont apparus seulement quelques fragments romains, y compris une canette (II — III s. de n.è.), sans que l'on y eût découvert un complexe archéologique spécial. En échange, au plateau du sud il y a un riche site romain, encore non-étudié.

La haute époque féodale.

Les découvertes les plus tardives — peu nombreuses, à leur tour — appartiennent à cette période. Ont été surpris les débris d'une plate-forme qui dépassait le bord de la fosse de la hutte (?) IV et une fosse que sectionnait l'habitation III.

La céramique est représentée par des fragments de vases-bocal caractéristiques aux IX — X siècles de n.è. (fig. 41/2-6).

L'auteur considère que la reprise, à l'avenir, des recherches, tant dans le périmètre du plateau sondé que sur le plateau du sud, particulièrement riche en dépôts archéologiques, pourrait offrir des données beaucoup plus substantielles concernant les époques historiques mentionnées, surtout les périodes du Hallstatt vieux et moyen en Dobroudja.

ÎN LEGĂTURĂ CU CIRCULAȚIA STATERILOR DIN CYZIC LA DUNĂREA DE JOS

Rolul deosebit de important pe care l-au jucat staterii de *electrum* ai orașului Cyzic în comerțul din bazinul Mării Negre și din regiunea Balcanilor, în cursul secolelor V-IV î.e.n., a fost deseori subliniat în studii și lucrări de numismatică și istorie antică. Aceste interesante emisiuni monetare au atras atenția, nu atât prin caracterul lor numismatic și stilistic, cât mai ales prin larga lor răspândire. Numeroasele descoperiri de cyzicieni făcute în zona Balcanilor, ca și pe coasta tracică a Mării Negre,¹ precum și cele semnalate în Crimeea sau în general în regiunea de nord a Pontului Euxin,² reprezintă dovezi grăitoare, în acest sens. Argumente în plus cu privire la rolul economic al staterilor din Cyzic și la valoarea lor de monedă-etalon de schimb, recunoscută în regiunile amintite, întâlnim în unele mărturii epigrafice, care ne oferă date însemnate despre anumite reglementări ale comerțului din Pontul Euxin și despre raportul dintre staterul de *electrum* din Cyzic și o serie de monede olbiene³.

Dacă pentru regiunea nord-pontică și cea a Balcanilor, cu prelungire pe coasta tracică a Mării Negre, răspândirea și circulația cyzicienilor este pe deplin dovedită, situația, din acest punct de vedere, pentru țărmul dobrogean și mai ales pentru zona Dunării de Jos, nu ne apare, sau cel puțin nu ne apărea pînă acum, suficient de limpede. Informațiile de care dispuneam pînă în ultima vreme lăseau impresia că regiunile din preajma gurilor Istrului nu ajunseseră să intre în sfera de circulație a staterului cyzician. Cele câteva date păstrate, nu numai că n-au fost exploatate, ci dimpotrivă, ele au ajuns în ultima vreme să fie chiar contestate. Înainte însă de a vedea în ce măsură se poate sau

¹ T. Gerasimov, în *Godišnik-Sofia*, VII, 1944, p. 72—89; idem, în *Izvestiia-Institut*, XXV, 1962, p. 231; Sydney P. Noe, *A bibliography of greek coin hoards*, în *Numismatic Notes and Monographs*, 78, 1937.

² Ch. Lenormant, în *Revue Numismatique*, 1856, p. 24; K. Regling, în *Zeitschrift für Numismatik*, XLI, 1—2, 1931, p. 1—46; D. B. Şelov, în *VDI*, 2, 1949, p. 93—98; P. O. Karişkovski, în *VDI*, 3, 1958, p. 121—136.

³ W. Dittenberger, *Syll. inscr. graec.*, 218; P. O. Karişkovski, *loc. cit.*; cf. și H. Schmitz, *Ein Gesetz der Stadt Olbia zum Schutz ihres Sielbergeldes*, Freiburg, 1925.

nu pune bază pe aceste informații socotim necesar să le reamintim pe scurt.

Folosind ca bază de informare o notă a lui Cesar Bolliac din Trompeta Carpaților, nr. 699, din 1869, Gr. Tocilescu face mențiune despre descoperirea la Galați a unui număr de 15 stateri din Cyzic.⁴ Din însemnările aceluiași Cesar Bolliac, făcute cu aproape un an înainte, în nr. 651, din 1968 al gazetei amintite, rezultă că un „albanes din Ianina“, venit la București, prin Constantinopol, posedea un număr de 13 stateri de electrum din Cyzic. Caracterul vag al informației, ca și aducerea în discuție a unui străin posesor de cyzicieni, au determinat pe Suzana Dimitriu, nu numai să pună sub semnul întrebării datele despre descoperirea de cyzicieni de la Galați, ci chiar să le conteste total⁵.

Trebuie să recunoaștem că informațiile cu privire la această descoperire sînt departe de a fi satisfăcătoare. Datorită lipsei de precizuni și a unei prea mari conciziuni, știriile respective pot fi cu ușurință puse la îndoială. Incertitudinile acestea ne dau într-adevăr dreptul să primim cu rezerve asemenea date, dar nu credem, după cum vom încerca să dovedim ceva mai jos, că le putem înlătura complet și cu atîta ușurință.

O a doua descoperire monetară cu stateri din Cyzic se spune că s-a făcut prin 1905 la Cuzgun, astăzi Ion Corvin, jud. Constanța. Din datele păstrate rezultă că este vorba de un tezaur alcătuit din 200, după unele informații, mai puțin verosimile, chiar din 2000 monede antice de argint din Apollonia, Mesembria și Istros, alături de care sînt menționați și cîteva stateri cyzicieni, uneori în număr de șapte, altelei de 20 exemplare⁶. Unele informații despre descoperire le întîlnim inserate în darea de seamă a Academiei Române din martie 1903, unde se făcea cunoscut primirea unui număr de 39 monede din tezaurul descoperit la Cuzgun. În același timp, Academia înaintea Muzeului de antichități un număr de 32 monede din aceeași descoperire, în rîndul cărora nu figura nici-un cyzician. Se presupune că diferența de șapte monede mai puțin de cît ajunseseră la Academie ar reprezenta tocmai grupul de stateri cyzicieni, despre a căror soartă nu mai posedăm nici-un fel de date precise. Nepotrivirea privind data descoperirii (1903 sau 1905) și lipsa oricărei mențiuni a statelor cyzicieni din lotul de monede înaintat Muzeului de Antichități, a determinat pe aceeași cercetătoare bucu-reșteană să pună la îndoială caracterul autentic al informațiilor referitoare la tezaurul de la Cuzgun⁷. În concluzie, spune S. Dumitriu, referindu-se la ambele descoperiri, cea de la Galați este de fapt inexistentă, iar cea de la Cuzgun, dubioasă. Problema circulației cyzicienilor pe te-

⁴ Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, 1880, p. 856.

⁵ Suzana Dimitriu, *O monedă divizionară din Cyzic la Histria*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 103—111.

⁶ Const. Moisil, în *BSNR*, X, 1913, p. 63 (nr. 23); *idem*, în *Analele Dobrogei*, IX, 1928, I, p. 157—158; Sydney P. Noe, *op. cit.*, p. 86; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *Ephemeris Dacoromana*, X, 1945, p. 24; Em. Condurachi, în *Balcania*, VII, 1944, p. 24; *Idem*, în *Eirene*, I, 1960, p. 62.

⁷ Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 109.

ritoriul nostru capătă astfel, afirmă în continuare cercetătoarea amintită, un aspect negativ.⁸

A treia și ultima descoperire asupra căreia nu există nici-un dubiu, constă dintr-o monedă, divizionară de electrum din Cyzic, găsită în 1955 la Histria, pe platoul din vestul cetății.⁹

Acestea ar fi pe scurt datele pe care le posedăm în legătură cu prezența monedelor din Cyzic în regiunea Dunării de Jos. Dacă în privința descoperirii de la Histria nu există nici-un fel de dubiu, am arătat că asupra autenticității celorlalte două, de la Galați și Ion Corvin (Cuzgun), adică asupra celor care ne interesează în mod deosebit în această prezentare, s-au exprimat rezerve serioase. Fără îndoială că nu este deloc ușor să dovedești contrariu. Dar socotim că atita vreme cât dispunem de unele informații, cu tot caracterul lor succint și vag, nu credem că avem dreptul să le contestăm fără o analiză mai complexă a datelor pe care le avem la dispoziție.

Referitor mai întâi la descoperirea de la Galați, considerăm necesar să amintim că a fost socotită neautentică pentru motivul că Cesar Bolliac vorbește în Trompeta Carpaților nr. 651 din 1868 de un străin care poseda 13 stateri din Cyzic, iar ceva mai târziu, în aceeași gazetă, nr. 699 din 1869, menționa printre descoperirile din România, fără să se precizeze că este vorba de Galați, și un grup de 15 stateri cyzicieni. Din aceleași notări nu rezultă cu claritate dacă Cesar Bolliac se referă în ambele numere ale gazetei, la unul și același lot de monede. Din contextul în care apare informația în nr. 699 din 1869 se pare că autorul nu are în vedere două loturi de cyzicieni. Nu este deloc limpede însă pentru care motiv vorbește odată de 13 stateri, aflați în posesia unui „albanes“, iar a doua oară de un număr de 15 asemenea monede descoperite în România. Ar fi poate de presupus că între timp Cesar Bolliac a aflat că staterii din posesia albanesului nu fuseseră aduși din afară, ci dimpotrivă achiziționați în România. Prin urmare, rămîne neclarificat faptul dacă în acest caz avem de-a face cu un singur lot de cyzicieni descoperit în țara noastră, sau cu două loturi cu proveniențe diferite. Deasemenea, persistă un semn de întrebare și în legătură cu locul de descoperire la Galați, pe care-l menționează doar Gr. Tocilescu. Este vorba oare de o confuzie a lui Gr. Tocilescu sau acesta a obținut ulterior informații suplimentare cu privire la locul exact al descoperirii. Fără îndoială că despre caracterul autentic sau neautentic al descoperirii de stateri cyzicieni de la Galați se pot face tot felul de supoziții și speculații. Oricît de departe s-ar merge însă cu astfel de interpretări nu credem că se va putea trece peste faptul că datele existente nu permit să se vorbească despre o descoperire sigură de cyzicieni la Galați. În același timp însă nu credem că putem, în ciuda rezervelor serioase care există, să ajungem pînă la o totală negare a informațiilor păstrate.

În legătură cu tezaurul de la Ion Corvin (Cuzgun) situația este oricum mai clară. Asupra descoperirii tezaurului ca atare nu s-a făcut

⁸ *Ibidem*, p. 110.

⁹ *Ibidem*, p. 101—111.

nici-un fel de obiecție pînă acum. Rezerve s-au exprimat, așa cum am mai arătat, doar în privința prezenței în acest depozit de monede antice, a unor stateri din Cyzic. O astfel de poziție se sprijină doar pe simplu fapt că în lotul de monede ajuns la Academie nu este menționat nici-un cyzician. Să nu uităm însă că tezaurul era mult mai mare și că în lotul dispărut este firesc ca staterii din Cyzic să fi fost reținuți înaintea altor categorii de monede. Dispariția a șapte monede din grupul primit de Academie și înaintat apoi Muzeului de antichități, aproape că nu mai are nevoie de comentarii. Numărul coincide de altfel după unele informații,¹⁰ cu totalul cyzicienilor din tezaurul de la Ion Corvin. Însăși Suzana Dimitriu, care socotea dubioasă descoperirea de cyzicieni în acest tezaur, ajunge să se contrazică, recunoscînd că „acești cyzicieni au plecat din țară și nu mai pot fi identificați”¹¹, menționînd totodată informațiile transmise de M. Sutzului lui C. Moisiu, că toți staterii de la Cuzgun au fost dăruiți în 1908, ducelui Alexios Mihailovici¹².

În cadrul discuțiilor noastre referitoare la cele două descoperiri monetare, pe lângă știrile directe, mai pot fi luate în considerație și unele dovezi indirecte, a căror valoare nu poate fi deloc neglijată. Avem în vedere acel ansamblu de fapte și date, care caracterizează nivelul de dezvoltare economică și politică a societății omenești din zona Dunării de Jos și realitățile existente între diferitele comunități din regiunea amintită. În cazul de față s-ar pune întrebarea, în ce măsură condițiile social-politice și economice și descoperirile cunoscute pînă acum ne îngăduie să vorbim despre o pătrundere a staterilor din Cyzic în părțile de jos ale Dunării.

Un răspuns afirmativ la întrebarea ridicată este acum pe deplin posibil. O recentă descoperire monetară de necontestat vine înaintea altor argumente, să facă lumină în această controversată dispută. Ne referim la tezaurul de stateri de electrum cyzicieni găsit în 1967 pe malul stîng al Dunării la Orlovka, în apropiere de Reni¹³ (reg. Odessa). Tezaurul cuprinde 71 stateri, datînd din sec. V-IV î.e.n.E.A. Bulatovici, editorul acestei descoperiri, atrage atenția în mod special asupra faptului că locul unde s-a găsit tezaurul se situează pe una din principalele căi ale comerțului antic, la unul din vadurile de traversare a Dunării.

Noua descoperire făcută la Orlovka probează în mod limpede fenomenul de circulație și de pătrundere a staterului cyzician în zona gurilor Dunării și respectiv în teritoriul getic din stînga Istrului. Aceeași descoperire ar veni totodată, deși în mod indirect, să aducă un oarecare plus de certitudine datelor cu privire la monedele de la Galați. Dacă înfirmarea unei astfel de descoperiri se făcea în mare măsură și pe baza convingerii că staterii cyzicieni n-au pătruns în teritoriul geto-dacic, recenta descoperire înlătură pe deplin o astfel de concluzie. În plus,

¹⁰ B. Mitrea, *Il problema delle monete-anelli della Dacia*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 152.

¹¹ Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 110.

¹² Const. Moisiu, în *Buletin științific*, II, 1950, p. 55.

¹³ S. A. Bulatovici, *Глад визигинов из Орловки*, în *VDI*, 2, 1970, p. 73—86; cf. și A. A. Kravcenko, în *SA*, 1, 1969, p. 274—277.

aceiași tezaur de la Orlovka atenuază parte din indoelile care s-au exprimat în legătură cu staterii de la Galați. În lumina acestor ultime interpretări și descoperiri putem afirma că dispunem de suficiente date care să ne îngăduie să vorbim despre circulația staterilor de electrum din Cyzic în regiunile Dunării de Jos. Tezaurile de la Orlovka, Ion Corvin, probabil și monedele de la Galați, reprezintă mărturii grăitoare ale acestui proces.

Odată admisă și dovedită circulația cyzicienilor în părțile de jos ale Istrului se ridică și problema căilor de pătrundere a acestora spre interiorul teritoriului traco-getic.

Ocupându-se în mod special de căile comerciale pe care au circulat staterii cyziceni din Hellespont către Dunăre, Em. Condurachi, bazându-se pe principalele descoperiri monetare, reușea să identifice o cale maritimă, ce trecea printr-unul din orașele de pe coasta dobrogeană și un alt drum continental¹⁴. În ceea ce privește staterii din Cyzic la care ne-am referit nu-i vedem ajunși în zona Dunării decât pe drumul maritim, prin intermediul unuia din orașele vest-pontice. Două sînt motivele ce ne îndeamnă să identificăm Histria cu acest intermediar, așa cum aprecia B. Mitrea¹⁵ încă din 1945. Avem în vedere în primul rînd prezența în cadrul orașului a monedei divizionare de electrum din Cyzic, datînd foarte probabil de la sfîrșitul sec. VI sau poate chiar de la începutul sec. V î.e.n. și în al doilea rînd, asocierea în tezaurul de la Corvin a staterilor cyziceni cu drahme histriene. Ar fi vorba de dovezi că Histria se afla încă de timpuriu, dacă nu în raporturi directe cu Cyzicul, sigur în sfera de acțiune și circulație a monedelor de electrum ale orașului respectiv. Pentru nevoile proprii, colonia vest-pontică adopta prin urmare o monedă cu o mare putere de circulație, ce se va impune în tot comerțul din bazinul Mării Negre în secolele VI-IV î.e.n.

Un al doilea argument, poate cel determinant, în favoarea Histriei ca intermediar al difuzării cyzicienilor la Dunărea de Jos, îl constituie însăși activitatea comercială desfășurată de oraș în zona de vest și de nord a Mării Negre în secolele VI-IV î.e.n. În această privință lămuritoare se dovedește circulația monetară proprie a Histriei. Monedele de argint emise în sec. V-IV î.e.n.¹⁶ și piesele de bronz de tipul cu roata¹⁷, găsite în număr mare în nord-vestul Pontului Euxin, fac dovada volumului și direcției comerțului histrian, care se întindea pînă în sfera de acțiune a Olbiei. Recentele descoperiri arheologice și numismatice de la Roxolani¹⁸, în apropierea Limanului Nistrului și identificarea

¹⁴ Em. Condurachi, *Les statères de Cyzique et les routes commerciales du Hellespont au Danube*, în *Eirene*, I, 1960, p. 61—67.

¹⁵ B. Mitrea, *Penetrazione...*, p. 26.

¹⁶ Sydney P. Noe, *op. cit.*, p. 302; B. N. Grakov, în *MIA*, 36, 1954, p. 146; P. A. Nekrasov, în *KS*, Odessa, 1961, p. 78—79; B. Mitrea, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 152—153.

¹⁷ C. Preda, în *SCN*, 1960, p. 21—35.

¹⁸ G. Zaghinailo, *Материалы по археологии северного Причерноморья*, 5, 1966, p. 100—131; cf. și P. Alexandrescu, în *Studii Clasice*, XII, 1970, p. 149—156.

acestua cu anticul *Niconium*¹⁹, la care se mai poate adăuga eventual și acel Istrianon Limen²⁰, ambele centre înființate foarte probabil de Histria, ne dau o imagine nouă a stadiului de dezvoltare a orașului millesian a influenței și activității sale comerciale de-a lungul litoralului nord-pontic în secolele VI-IV î.e.n.

În aceeași ordine de idei ar fi de amintit numeroasele descoperiri de drahme histriene făcute în stînga Dunării, în special în jumătatea de sud a Moldovei²¹ și cele din zona vest-tracică a Mării Negre²². Toate aceste descoperiri monetare dovedesc extinderea și întărirea raporturilor economice și chiar politice ale orașului, în sec. IV î.e.n., cu populația getică din nordul Dunării și cu cea traco-getică din sud, pînă în momentul expansiunii macedonene. Dacă ar fi să judecăm după descoperirile arheologice și monetare histriene ar urma să vedem, în orașul Histria din sec. VI-IV, nu numai un centru care domină activitatea economică și comercială în regiunile vest și nord-pontice ci și pe singurul intermediar al difuzării staterilor cyzicieni în mediul autohton.

Perioada pătrunderii cyzicienilor la Dunărea de Jos se circumscrie în linii mari la secolul V-IV î.e.n.²³. Datarea aceasta are în vedere etapele de emisie a diferitelor categorii de monede. Nu știm însă în ce măsură perioadele de emisie coincid cu cele de circulație. Situația oferită de descoperiri ne îndreaptă mai mult către sec. IV î.e.n. De exemplu, staterii din tezaurul de la Cuzgun, deși nu le cunoaștem tipurile, apar în compania unor monede grecești din sec. IV î.e.n. Tezaurul de la Orlovka, a cărei îngropare este pusă de autor în perioada expansiunii macedonene către Dunăre, cuprinde 29 stateri din sec. V și 42 exemplare din sec. IV (400--330 î.e.n.)²⁴. Constatări asemănătoare pot fi făcute și în cadrul altor descoperiri din zone mai îndepărtate, asupra cărora nu socotim necesar să ne oprim. Către o astfel de concluzie înclină și K. Regling, cu prilejul publicării importantului tezaur de la Prinkipo²⁵, din componența căruia fac parte, pe lângă cei 207 cyzicieni, și monede de aur, emisiuni din sec. IV î.e.n. de la Lampsacus, Panticapeum și ale regelui macedonean Filip al II-lea. În viziunea aceluiași autor monedele din Cyzic se leagă de mișcarea comercială

¹⁹ P. O. Karîșkovski, în *Материалы по археологии северного Причерноморья* 5, 1966, p. 149—162.

²⁰ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands-Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, p. 181.

²¹ B. Mitrea, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 143—166.

²² T. Gerasimov, în *SCN*, V, 1971, p. 17—19; cf. și B. Mitrea, *loc. cit.*

²³ Ch. Lenormant, *op. cit.*, p. 23—25; W. Greenwell, în *Numismatic Chronicle*, 1887, p. 41; B. Head, *Historia Numorum*, ed. 1963, p. 522—526; H. Fritze, în *Nomisma*, VII, 1912; A. N. Zograf, în *Gos. Ermitaj. Sbornik*, III, 1926; Const. Moisil, în *Analele Dobrogei*, IX, 1928, I, p. 157—158; K. Regling, în *RE*, col. 224—228; idem, în *Zeitschrift für Numismatik*, XLI, 1—2, 1931, p. 1—46; B. Mitrea, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 152; Em. Condurachi, în *Eirene*, I, 1960, p. 61—67; D. Rouviere, *Les statères d'electrum de Cyzique*, în *Vitrina*, 4, 1960, după o notă din Schweizer Münzblätter, 10, 1961, H. 40; pentru o datare ceva mai veche a se vedea D. B. Șelov, în *VDI*, 2, 1949, p. 93—98 și S. Dimitriu, *loc. cit.*

²⁴ S. A. Bulatovici, *loc. cit.*

²⁵ K. Regling, în *Zeitschrift f. Numismatik*, 1931, p. 1—46.

care are loc în sec. IV în bazinul pontic²⁶. Aceasta ar fi în concordanță și cu părerea mai veche că principala activitate a atelierelor din **Cyzic** se plasează în intervalul de timp cuprins între anii 387—334, adică între pacea lui Antalcidas și ridicarea Macedoniei din vremea lui Alexandru cel Mare²⁷. Se apreciază de asemenea că odată cu eclipsa politică și economică a Atenei determinată de înfrângerea din 405 î.e.n., Cyzicul, care devine principalul intermediar al răspîndirii mărfurilor grecești în bazinul Mării Negre și în Peninsula Balcanică va emite cantități însemnate de monede de electrum²⁸. Pentru intensa circulație a acestorași monede în cursul secolului IV pledează și decretul olbian, menționat de noi mai sus, prin care orașul lua măsuri contra concurenței făcută de cyziceni monedelor olbiene de argint de la mijlocul și din a doua jumătate a sec. IV î.e.n.²⁹.

Referindu-ne în mod special la descoperirile din zona Dunării credem că pătrunderea cyzicienilor în mediul autohton a avut loc, după cum ne-o dovedește însăși compoziția tezaurului, în cursul sec. IV, pînă în momentul influenței și extinderii economice și politice a statului macedonean în regiunea Istrului. După toate aparențele, perioada aceasta coincide cu principala etapă a răspîndirii drahmelor histriene tîrzii, emise pînă după mijlocul aceluiași secol. S-ar putea astfel admite că staterii cyziceni la care ne-am referit se înscriu în activitatea economică și politică desfășurată de Histria în sec. IV î.e.n. Aceștia ar reprezenta astfel expresia raporturilor dintre orașul milesian și populația getică din stînga Dunării, raporturi care cunosc în perioada amintită o mare extindere și intensitate. Natura acestor relații, așa cum o vor dovedi evenimentele de mai tîrziu din sec. III—II, este nu numai economică, ci și politică³⁰. Monedele de metal prețios, cum sînt staterii din Cyzic, iar după aceea cei macedoneni, ajung în mediul autohton mai ales sub formă de stipendii și doar într-o mică măsură ca o consecință a raporturilor de schimb dintre Histria și populația getică. Sugestive sînt în acest sens și descoperirile de stateri de aur de la Filip II, Alexandru cel Mare, Lysimach și Filip III Arideul, făcute în aceeași zonă, la Mărășești,³¹ Dăeni și Gîldău³², precum și cel de la Lărguța³³ (R.S.S. Moldovenească), monede care vor prelua, în proporții sporite, rolul jucat de staterii din Cyzic, nu numai în Pontul Stîng, ci și în regiuni mult mai îndepărtate.

²⁶ *Ibidem*; cf. și S. Dimitriu, *loc. cit.*

²⁷ Ch. Lenormant, *loc. cit.*; Em. Condurachi, în *Eirene*, I, 1960, p. 65.

²⁸ Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 65—67; cf. și S. Dimitriu și P. Alexandrescu, în *SCIV*, 3, 1972, p. 361—374.

²⁹ A se vedea bibliografia menționată la nota 3.

³⁰ D. M. Pippidi, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 39—52; *idem*, în *Studii clasice*, V, 1963, p. 137—161; C. Preda, *SCN*, IV, 1968, p. 41—45.

³¹ Const. Moisil, în *BSNR*, 1914, nr. 21, p. 23; *idem*, în *CNA*, XIV, 113—114, p. 142—143.

³² B. Mitrea, în *SCIV*, 9, 1958, 1, p. 152 și *SCIV*, 10, 1959, 1, p. 157; *idem*, în *Omagiu lui P. Constantinescu Iași*, București, 1965, p. 73—79 și în *SCN*, IV, 1971, p. 327—329.

³³ A. A. Nudel'man, *Античные клад из с. Ляргуца*, în *Trudi*, II, Chișineu, 1969, p. 129—134.

SUR LA CIRCULATION DES STATÈRES DE CYZIQUE AU BAS-DANUBE

Résumé

Jusqu'aux derniers temps on connaissait des informations seulement sur deux découvertes de statères d'électrum de Cyzique trouvés dans la région du Bas-Danube. Les informations concernant ces deux découvertes, une à Galatzi et l'autre à Ion Corvin (Cuzgun, département de Constanța), ont été considérées non-authentiques, ou douteuses. On a considéré donc que les statères de Cyzique n'ont pas circulé sur le territoire gétique des régions mentionnées. La découverte récente du trésor de statères de Cyzique, faite sur la rive gauche du Danube, à Orlovka, près de Reni (département d'Odessa, URSS) ramène en discussion ce problème et met dans une lumière nouvelle les informations concernant les statères de Galatzi et de Ion Corvin (Cuzgun). À la suite de ces découvertes on peut soutenir maintenant que les statères d'électrum de Cyzique ont circulé non seulement dans la région des Balkans et le long de la côte ouest et nord de la Mer Noire, mais aussi à l'intérieur de la région du Bas-Danube, chez la population gétique.

La pénétration des cyzicéniens dans la région du Bas-Danube s'est produite par l'intermédiaire de la colonie grecque d'Histria. Donc les découvertes monétaires mentionnées représentent une expression des relations entre la ville d'Histria et la population gétique. Selon toutes les probabilités ce processus a eu lieu pendant le IV-ème siècle av.n.è., quand les monnaies d'argent d'Histria ont eu une grande circulation. La plus grande partie des statères de Cyzique ont pénétré probablement chez la population locale comme des tributs supportés par la ville, ce qui s'est passé aussi avec les statères macédoniens de plus tard, découverts dans la même région.

ÜBER DEN UMLAUF DER STATERE AUS KYZIKOS AN DER UNTEREN DONAU

Zusammenfassung

Bis vor kurzer Zeit waren uns an der unteren Donau nur zwei Staterfunde aus Kyzikos bekannt. Diese Elektronmünzen wurden in Galatzi und Cuzgun (heute Ion Corvin, Kreis Constanța) gefunden und als unecht und zweifelhaft betrachtet. Infolgendessen sagte man, dass die Elektronstater aus Kyzikos bei der getischen Bevölkerung, am Unterlauf der Donau, nicht im Umlauf waren.

Neulich fand man in Orlovka, in der Nähe von Reni (Kreis Odessa-UdSSR), ein Münzhort mit Elektronstateren aus Kyzikos, der die enderen zwei Funde von Galatzi und Ion Corvin, in ein neues Licht setzte. Diese genannten Funde beweisen, dass die kyzikenischen Stater nicht nur in Balkanraum und an der Schwarzmeerküste, sonder auch im Hinterland der unteren Donau im Umlauf waren.

Die Stater aus Kyzikos drangen durch Histria in das Gebiet der Donaumündungen ein. Derart, könnten die erwähnten Staterfunde ein Ergebnis der Beziehungen zwischen Histria und der getischen Bevölkerung sein. Wahrscheinlich, ereignete sich dieser Prozess im 4 Jh.v.u.Z., als die Silbermünzen von Histria eine grosse Verbreitung hatten. Der grösste Teil der Stater aus Kyzikos ist als von der Stadt Histria bezahlt es Tribut, in dem Besitz der einheimischen Bevölkerung gelangt, genau wie später die makedonischen Stater, die man in dem gleichen Gebiet fanden.

**LE TRÉSOR DE MONNAIES MACÉDONIENNES DE BRONZE DÉCOU-
VERT À PELIN.
NOTE PRÉLIMINAIRE**

Au mois de juin 1973, le Musée d'Archéologie de Constantza a acquis un nombre de 206 monnaies qui font partie d'un trésor de monnaies macédoniennes de bronze. Le trésor a été trouvé par Pevat Douangi dans le village de Pelin, commune de Comana, district de Constantza. Celui-ci, tandis qu'il creusait une fosse, dans la cour de sa demeure, a sorti, d'une profondeur de 0,80 m, ensemble avec de la terre, un vase d'argile lequel, s'écrasant, a laissé voir des monnaies qui se sont éparpillées dans la terre fraîchement creusée.

Ensemble avec son fils, le découvreur a essayé de ramasser toutes les monnaies répandues mais il n'a plus fait attention aux fragments du vase où a été gardé le trésor¹. Bien qu'il ne faille pas exclure la possibilité de la perte de quelques exemplaires, nous pouvons avoir la certitude que les monnaies ont été pour la plupart récupérées.

Pendant les recherches de surface, lesquels ont été entreprises par nous, au début du mois de juin, à cause de la végétation, nous n'avons pas réussi à trouver des indices d'habitation antique. De même, le découvreur soutient qu'il n'a trouvé plus jamais de traces de nature archéologique que nous puissions interpréter en tant que documents attestant un site antique, à l'emplacement du village de Pelin, site auquel on puisse attribuer le trésor.

Après le nettoyage des pièces, effectué au laboratoire de restauration du musée de Constantza, l'état de conservation des monnaies est bon, bien que, sur quelques exemplaires, nous n'ayons plus pu lire les sigles des magistrats chargés de la monnaie.

Le trésor de Pelin est composé de monnaies de bronze, des types monétaires émis par les ateliers royaux macédoniens monétaires sous les règnes de Philippe II et de son fils, Alexandre III, de pièces Alexandre posthumes ainsi que de monnaies appartenant à la série de bronzes macédoniens anonymes auxquelles s'ajoute une pièce frappée par Lampsacus².

¹ A juger d'après les quelques fragments conservés, le vase, de petites dimensions, aux parois minces, était de facture grecque.

² Pour cette monnaie voir pl. II. 17. et *B.M.C. Greek Coins, Mysia, Lampsacus*, p. 84, nos 53—54.

Tableau no. I

No. cour.	Emissions	Nombre des pièces	Pourcentage
1	Philippe II	147	71,29
2	Alexandre III	56	27,48
3	Anonymes post 311 av. n.è.	2	0,97
4	Lampsacus	1	0,48
	Total	206	

Du trésor, 147 monnaies ou bien un pourcentage de 71,29 du total des pièces appartiennent aux émissions des types monétaires frappés à partir du regne de Philippe II.

Des émissions de Philippe II, seulement 11 monnaies portent sur le revers le chevalier macédonien avec la *Kausia*. Ces exemplaires représentent un pourcentage de 7,26 du montant des monnaies du type Philippe II. Les monnaies appartiennent tant aux émissions sans sigle qu'à celles à symbole ou à lettres ou monogrammes, ou bien seulement à symboles ; dans le trésor de Pelin il y a un nombre de 48 monnaies, sur le revers desquelles apparaît le chevalier macédonien portant, ou non, sur la tête, la *Kausia*.

Du total des monnaies Philippe II, les pièces représentent un pourcentage de 33,18 ou un pourcentage de 35,28 du nombre des monnaies déterminées. Munies de lettres ou monogrammes, dans le trésor il y a 88 monnaies, représentant un pourcentage de 59,88 du nombre des exemplaires Philippe II et un pourcentage de 64,68 des monnaies de ce type déterminées. Au cas de 11 pièces, l'état de conservation ne nous a pas permis de distinguer le sigle du magistrat chargé de la monnaie.

Tableau no. II

No. cour.	Emission	Philippe				
		Monnaies			Pourcentage	
		à Kausia	sans Kausia	Total monnaies Philippe II	Du total de 147 monnaies Philippe II	Du total de 136 monnaies déterminées Philippe II
1	sans sigle ou à symbole	2	46	48	33,18	35,28
2	à lettres ou à monogrammes	9	79	88	59,88	64,68
3	indistinctes	—	11	11	7,62	—
	TOTAL	11	136	147		

Un nombre de 56 bronzes, ou un pourcentage de 27,48 du total des monnaies qui composent le trésor de Pelin, appartiennent aux émissions Alexandre III. A l'exception de deux pièces, les autres exemplaires font partie des séries ayant au revers la massue et l'arc en gaine, ou la massue et l'arc avec carquois.

Du groupe des émissions qui ont au revers l'arc en gaine il existe, dans le trésor trouvé à Pelin, 12 monnaies, c'est-à-dire un pourcentage de 21,36 du montant des monnaies du type Alexandre III.

Les monnaies appartiennent aux émissions à symbole ainsi qu'aux émissions à lettres ou monogrammes. La série des émissions où apparaît au revers l'arc et le carquois à flèches est représentée par 42 monnaies, c'est à dire 74,76% du nombre total des monnaies Alexandre III. De ce type, nous trouvons dans le trésor de Pelin des émissions sans sigle, des émissions ayant seulement des symboles, ainsi que des émissions ayant des lettres ou monogrammes. Pour six des monnaies Alexandre III, nous n'avons pu distinguer les sigles des magistrats.

Une monnaie sur le revers de laquelle apparaissent la massue et l'arc à carquois ainsi que le sigle du magistrat Φ , a sur le droit la tête jeune du dieu Apollo, les cheveux réunis — par une *taenia*. Le style rude, ainsi que le fil de perles qui entoure la tête de la divinité nous permettent de croire que nous sommes plutôt devant une imitation barbare que devant un faux privé ou devant une pièce hybride³.

Une autre monnaie a sur le droit la tête du dieu Apollo et au revers la légende Αλεξανδρου et le chevalier macédonien. Un bronze identique se trouve dans le trésor découvert à Drama, en Macédoine⁴. L. Müller attribue la monnaie à Alexandre le Grand et B. Head en considère le type comme ayant été frappé après la mort d'Alexandre, en l'encadrant plutôt dans la série des émissions posthumes⁵.

Deux monnaies font partie de la série des émissions anonymes post-Alexandre et sont datées après 311 av.n.è. Une des pièces est contremarquée au revers mais nous n'en avons pas pu déchiffrer la contremarque.

Pour résoudre les aspects concernant l'ordre des émissions de bronzes frappées par les ateliers royaux macédoniens monétaires, dans la seconde moitié du IV-ème siècle av.n.è., la seule voie reste l'étude des trésors, de leurs composition et structure, de la manière dont sont présentes les différents séries d'émissions et peut-être, parfois, de la comparaison des degrés d'usure des groupes de monnaies qui appartiennent aux mêmes émissions.

³ Voir pl. II, 13.

⁴ A. R. Bellinger, *Philippi in Macedonia*, dans M.N., XI, 1964, p. 46, no. 142 et la pl. XI, 172 ; bien que l'auteur envoie à un tout autre type dans son ouvrage de référence, *Sylloge Nummorum graecorum. Macedonia III*, Copenhague, 1943, pl. 27, 1030.

⁵ L. Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand*, Copenhague, 1855, p. 21, no. 6 ; B. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, p. „other varieties less frequent than the anove, are following, for the most part of post-Alexandrine style... Head of Apollo Αλεξανδρου Horseman.

Tableau no. III

No. cour.	Emissions	ALEXANDRE III							
		Arc en gaine		Arc et carquois		Arc et carquois Imitation barbare		Posthumes	
		Nombre des pièces	Pourcentage	No. des pièces	Pourc.	No. des pièces	Pourc.	No. de pièces	Pourc.
1	Sans sigle ou à symbole	3		9				1	
2	à lettres	6		30		1			
3	Indistinctes	3		3					
	TOTAL	12	21.36	42	74,76	1	1,78%	1	1,78%

On y a déjà fait un premier pas par la publication du trésor découvert près de Drama, en Macédoine ⁶.

Dans cette note préliminaire, nous nous limitons à nous préoccuper d'un seul aspect du problème, celui de l'émissions présentant un chevalier portant la *Kausia*, à la lumière de la découverte de Pelin. A base du matériel monétaire de Drama, A. R. Bellinger a proposé comme une première hypothèse de travail, la division des monnaies de bronze du type Philippe II en trois périodes ⁷ :

Première période : — émission présentant un chevalier portant la *kausia*, sans sigle du magistrat ;

Deuxième période : — émissions présentant un chevalier, sans *kausia*, ayant pour sigles du magistrat des symboles ;

Troisième période : — émissions présentant un chevalier, sans *kausia*, à lettres ou monogrammes.

L'auteur considère que les émissions de la première et de la seconde période sont frappées par Philippe II tandis que les monnaies à lettres ou monogrammes ⁸, étant à reconstruire aussi au cadre des émissions

⁶ Voir A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, *The Drama Hoard*, pp. 37—52.

⁷ A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, p. 43, p. 47—48, mais l'auteur proposant aussi une division en périodes plus restreintes, une étape en comprenant les monnaies du temps de la vie et la seconde — les monnaies posthumes, voir p. 48 et *infra*, note 9.

⁸ Dans le trésor de Drama sont communs pour les monnaies Philippe II et Alexandre III les symboles éclair et dauphin, et les lettres ou monogrammes E, , A, . , I, , ; cf. A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, p. 47 ; dans le trésor de Pelin sont communes les lettres ou monogrammes NI, E, A et

1

2

3

4

5

6

7

8

9

Le trésor de monnaies macédoniennes découvert à Pelin

10

11

12

13

14

15

16

17

Le trésor de monnaies macedoniennes découvert à Pelin

d'Alexandre, sont des émissions posthumes, frappées par Alexandre le Grand⁹.

Bien qu'il soit normal que, comme pour toute classification du matériel monétaire frappé par un certain atelier, l'émission sans sigle soit considérée comme étant la plus ancienne, quand même pour les monnaies Philippe II on ne peut poser le signe de l'équation entre l'émission sans sigle monétaire et le type de monnaie ayant au revers le chevalier macédonien qui porte la *kausia*. Bien que, dans le trésor de Drama on ne trouve, à ce type de revers, que des exemplaires sans sigle, des monnaies portant le monogramme des magistrats N et Y se trouvent dans la collection du Cabinet de Copenhague¹⁰. De même, dans le trésor de Pelin, sur les monnaies ayant ce revers se trouve la signature des magistrats : *feuille de lierre*, A, N, et Y¹¹, à côté d'une exemplaire sans sigle. On confirme plutôt l'hypothèse selon laquelle, étant donné les dimensions réduites de la monnaie de bronze, beaucoup de graveurs ne réussissent pas à réaliser la *kausia* et pas mal de monnaies ont au revers la tête du chevalier allongée, comme si celui-ci portait sur la tête le chapeau macédonien, en renonçant à le graver sur les coins¹². Nous tenons à mentionner que les sigles des magistrats : *feuille de lierre*, A et N apparaissent aussi sur les émissions où le chevalier ne porte pas sur sa tête la *kausia*.

Les arguments ainsi que le matériel monétaire illustratif nous paraissent suffisants pour pouvoir considérer que les monnaies sur le revers desquelles apparaît le chevalier macédonien portant sur sa tête la *kausia* sont contemporaines des émissions beaucoup plus nombreuses du chevalier macédonien sans *kausia*. Quoi que rien ne nous empêche de considérer l'émission portant au revers le chevalier macédonien à *kausia* et sans sigles comme étant la plus ancienne des émissions de bronze Philippe II, nous ne voyons pas la nécessité de maintenir, pour les monnaies de bronze frappées sous le règne de Philippe II, une division en deux périodes distinctes qui séparerait chronologiquement le type à *kausia* de celui sans *kausia*. Plus naturel et conforme au matériel monétaire — si nous adoptons, dans ce stade des recherches, les attributions faites par A. R. Bellinger pour le groupe d'émission qui ont été frappées dans les ateliers royaux pendant le règne de Philippe II et pour la série d'émissions posthumes — l'emploi d'une division qui ait seulement deux étapes, comme propose, en un autre lieu de son étude, A. R. Bellinger¹³. Dans la première période seraient englobées les émissions à symbole, le type de revers étant indifférent, et dans la

⁹ A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, p. 48 — „then be settled Nos. 18—47 of Philip would be those of his lifetime, while Nos 48—80 would very well fit into that of Alexandre“.

¹⁰ *Sylloge Nummorum Graecorum, Macedonia III*, pl. 14, Nos 610, 611.

¹¹ Voir pl. I, nos 1—4.

¹² Voir aussi pl. I, no. 5 — au revers d'une exemplaire, ayant pour symbole l'éclair latéral, il y a un chevalier qui paraît porter la *kausia*.

¹³ *Supra*, note 9.

seconde période — les émissions à lettres ou monogrammes considérées posthumes. Il ne faut pourtant pas omettre, pour un future rétablissement chronologique des émissions Philippe II, que, depuis peu, certains chercheurs considèrent que certaines émissions, très tardives, ont été frappées après la mort d'Alexandre le Grand ¹⁴.

Dans le stade actuel des recherches il n'y a pas encore d'arguments suffisants pour localiser l'atelier royal macédonien pour bronzes dans une seule cité. Si, à la lumière de la découverte de Drama on pouvait accepter, soit même pour un instant, comme hypothèse de travail, la localisation de l'atelier royal pour les bronzes de Philippe II et des bronzes d'Alexandre portant au revers la massue et l'arc en gaine ou l'arc et le carquois à Philippi, le manque de monnaies d'Alexandre portant un aigle au revers, à attribuer à un autre atelier ou, au moins chronologiquement, à une autre période, vers le commencement du règne d'Alexandre III ainsi que le rapprochement de Philippi constitueraient des arguments en faveur d'une pareille attribution possible ¹⁵. Les arguments ne sont plus confirmés dans la découverte de Pelin où, à l'exception des monnaies de Philippi, la composition et la structure du trésor est semblable à celle du trésor de Drama en ce qui concerne les monnaies Philippe II et Alexandre, trésor dont manquent les émissions Alexandre ayant au revers l'aigle, et l'argument du rapprochement de Philippi n'est plus à prendre en considération.

Les émissions posthumes avec les types Philippe II et Alexandre III, ainsi que les deux monnaies qui appartiennent à la série de bronzes anonymes, datés après 311 av.n.è. ¹⁶ fixent la date à laquelle on a caché le trésor de Pelin, au plus tôt dans la dernière décennie du IVe siècle av.n.è. Il est possible que l'enterrement du trésor de Pelin eût eu lieu avant 306 av.n.è., quand commencent à être émises les nouvelles monnaies de Cassander, qui pèsent entre 5,30 g et 7,21 g ¹⁷, et Lysimaque met en circulation ses premières émissions du type Philippe II avec son sigle ¹⁸.

Le problème des causes et des circonstances dans lesquelles a été caché le trésor de monnaies macédoniennes de bronze à Pelin demeure encore compliqué par le manque des recherches plus amples dans le terrain, des fouilles et, dans ces conditions, nous ne pouvons pas savoir si nous nous trouvons à proximité d'un site, ou bien si ce site a été détruit ou non et quand, ou si le trésor est enterré loin de tout site. De même, le stade actuel des recherches sur le côté nordique du royaume hellénistique de la Thrace augmente nos incertitudes qui nous mettent dans l'impossibilité de nous prononcer si, en ce qui concerne le trésor

¹⁴ Gh. Poenaru Bordea et Onoriu Stoica — *Quelques découvertes monétaires de l'Olténie pré-romaine*, dans B.M.L., no. 1, 1973, p. 28, note 25, où les auteurs proposent que les types 65—68 du Trésor de Drama (voir A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, p. 42) soient datés après 320 av.n.è.

¹⁵ A. R. Bellinger, *oeuv. cit.*, p. 50—51 et note 13.

¹⁶ *Sylloge Nummorum Graecorum, Macedonia, III*, pl. 29, nos 1113—1117.

¹⁷ *Idem*, pl. 29, nos 1142—1153.

¹⁸ M. Thompson, *The Mints of Lysimachus*, dans *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1968, p. 165.

de Pelin, nous nous trouvons devant un enterrement dû à des causes d'intérêt historique mineur ou bien devant une découverte qui appartient à un horizon de trésors — et lequel pourrait-ce être. Ici, il ne faut oublier ni le fait que, à la suite de la première campagne du diadoque thrace contre les cités du Pont gauche rebelles, la circulation monétaire à Histria¹⁹ et d'autant plus dans la zone de Callatis este perturbée et la rareté de la monnaie Cassander ou Lysimaque est appliquée justement par les circonstances défavorables que traversent les cités du Pont gauche après la répression des émeutes²⁰.

¹⁹ Pour la situation de la circulation des monnaies de bronze Philippe II, Alexandre III et Lysimaque à Histria, voir C. Preda et H. Nubar, *Histria III*, pp. 51—53 et le catalogue des monnaies, nos 800—915 pour Philippe II, nos. 916—969 pour Alexandre et 975—978 pour Lysimaque.

²⁰ C. Preda, H. Nubar, *oeuv. cit.*, pp. 52—53.

CÎTEVA INSCRIȚII TOMITANE INEDITE

Lapidarul Muzeului de arheologie din Constanța s-a îmbogățit în anii din urmă cu o serie de inscripții, o bună parte fiind găsite întâmplător, cu prilejul săpăturilor de canalizare sau pe șantierele de construcții ale orașului. Încercăm deci să facem cunoscute o parte dintre acestea, prezentându-le după conținutul lor și, pe cât posibil, în ordine cronologică.

Inscripții funerare.

1. Inv. 17016. Stelă funerară de calcar roșiatic, cu inscripție în limba greacă, descoperită în Constanța, în condiții necunoscute. Dimensiuni : 1,43 × 0,60 × 0,22 m (fig. 1).

Stela are o formă unghiulară în partea superioară, fără ca frontonul să fie delimitat printr-un decor ornamental¹, iar în partea de jos poartă un pivot de fixare în soclu. Partea stîngă n-a fost complet finisată. Stela a fost refolosită, probabil la gura unei fîntîni, unde funia sau lanțul a săpat mai multe fâgașe pe latura stîngă. Inscripția, plasată în partea de sus a plăcii, este alcătuită din două rînduri. Deoarece fața stelei este deosebit de tocită, unele litere abia se mai pot distinge. Înălțimea literelor este de 3,2—3,5 cm.

NIK HPAT OΣ
APTEMIΔΩPO

Scrierea este îngrijită, fără ligaturi. Remarcăm : în rîndul 1 a doua hastă verticală a lui *N* pare mai scurtă decît prima (care este în parte ștearsă), *K* cu barele inferioară și superioară cu ceva mai scurte decît hasta verticală și depărtate de aceasta, *P* cu bucla mare, *A* cu bara de la mijloc dreaptă, *O* rotund și ceva mai mic, *Σ* cu barele superioară și inferioară deschise, iar în rîndul 2 *M* cu barele verticale ușor deschise. Literele, fără *apices*, dau impresia că sînt înscrise într-un „patrat”. După ultima literă din rîndul doi-*O*-nu se mai văd urmele nici uneia, iar spațiul rămas liber pînă la marginea plăcii este aproximativ

¹ N. Firatli, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romain*, Paris, 1964, j. 12 : pentru schițarea frontului putea fi folosită și pictura (pe monumentul nostru nu se văd nici un fel de urme).

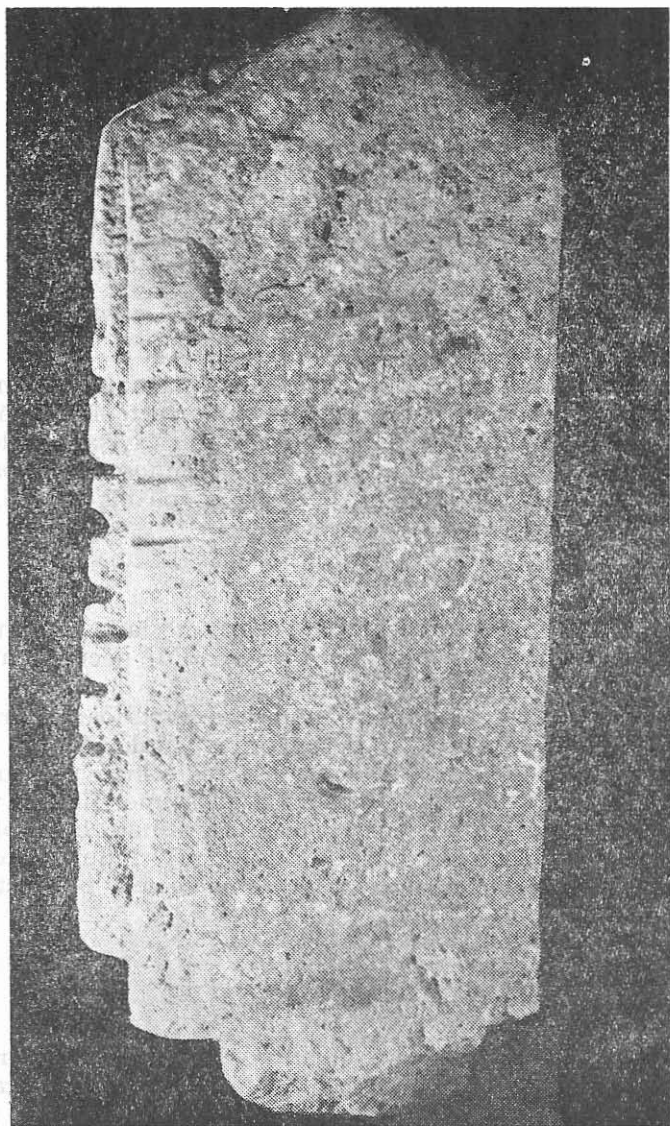

Fig. 1

egal cu cel de la începutul rindului. Aici se termina deci cuvântul din rindul doi, fiind un genitiv terminat în *-o*.

Numele defunctului — *Νικήρατος*, cît și patronimicul *Αρτεμίδωρος*² sînt cunoscute în onomastica tomitană. În decretule în cinstea gării

² W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig, 1863—1864, p. 1002 și 147.

civice³ unul dintre comandanți este Apollus al lui Niceratos, iar doi dintre membrii gărzii se numesc Heraion al lui Artemidoros și Menis al lui Artemidoros⁴, ca să ne oprim asupra unui singur exemplu⁵.

După tipul de stelă cu fronton triunghiular simplu, având înscris pe placă doar numele defunctului, în partea superioară a acesteia⁶, după caracterele paleografice și genitivul terminat în -o al patronimului, credem că momentul se datează în prima jumătate a secolului IV î.e.n. Prezența genitivului în -o, care se întâlnește în textele milesiene până către mijlocul sec. al IV-lea î.e.n., cunoscut și în câteva inscripții de la Histria⁷, poate susține deci proveniența din Tomis a stelei. În acest caz ne-am găsi în fața unei descoperiri de o importanță excepțională, fiind cea mai veche inscripție tomitană cunoscută până acum.

2. Inv. 17708. Stela funerară de calcar cu inscripție în limba latină, descoperită întâmplător în Constanța, cu prilejul unor săpături

D(is) M(anibus)
M(arcus) Statenius — sive Sattenius
EF (... ?) sive FE (... ?)

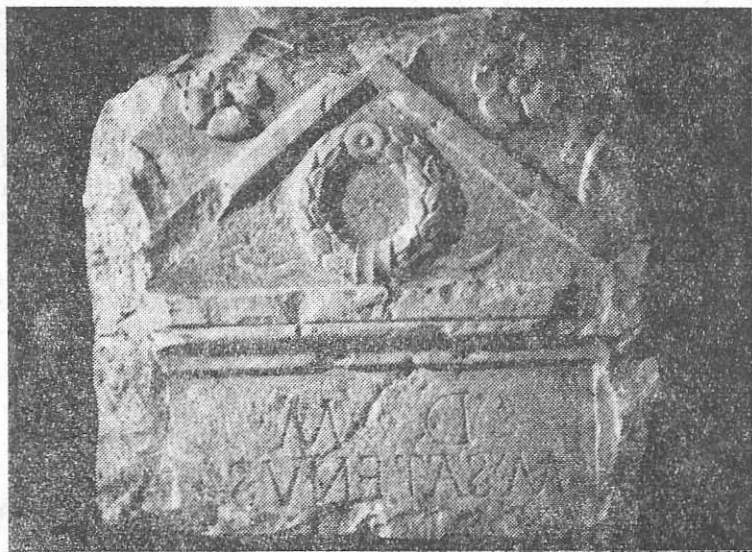

Fig. 2.

⁴ I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 78—90.

⁵ *Ibidem*; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1965, p. 283, nota 72 (discută data decretelor).

⁶ Stele identice la G. Mihailov, *IGB*, I, nr. 407 și 414 (Apollonia, sec. V—IV î.e.n.). Înscrisura pe placă doar a numelui defunctului (eventual calitatea) este cunoscută în orașele vest pontice: D. M. Pippidi, *Inscripții inedite din Istros*, în *Studii Clasice*, VIII, 1966, p. 47—49, nr. 2—8 (sec. IV—III î.e.n.). Th. Sauciu-Săveanu, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 289, nr. 1, p. 281, fig. 16/1. G. Mihailov, *op. cit.*, nr. 334 (sec. IV—III î.e.n.).

⁷ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 47—48, nr. 2—4.

⁸ A. Rădulescu, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 158, fig. 11.

de canalizare pe strada Ștefan cel Mare, colț cu Mihăileanu. Stela este spartă pe toate părțile, lipsind mai mult din cea inferioară, cu o parte din inscripție. Dimensiuni: 0,602 × 0,585 × 0,207 m. Partea superioară a monumentului se compune dintr-un fronton reliefat printr-o bandă lată de 3 cm, mărginit de două acrotere (se păstrează un fragment din cea stîngă). În mijlocul frontonului avem o coroană de frunze cu *taenia*, cum întîlnim și pe alte monumente funerare din Tomis⁸, iar de o parte și de alta a frontonului cite o rozetă cu patru petale. Cimpul inscripției este încadrat de o ramă profilată (fig. 2).

Scrierea este îngrijită; literele poartă *apices*. Trei frunze de iederă încadrează cele două litere din rîndul 1, M cu barele laterale deschise. În rîndul 2 *praenomen*-ul M(arcus) este despărțit de *nomen* tot printr-o frunză de iederă, T ligat cu A, N+I, S cu bucele aproape egale; sfîrșitul numelui este marcat printr-o frunză de iederă. În rîndul 3 se păstrează partea superioară a literelor EF sau FE.

Cel pentru care s-a pus monumentul poartă un *nomen gentile* — Statenius (sau Sattenius) — rar întîlnit⁹, oricum nou pentru onomastica Scythiei Minor. La începutul rîndului al treilea a fost înscris foarte probabil *cognomen*-ul, care începea cu EF [...] sau FE [lix?]. Personajul nostru poartă deci *tria nomina*, fiind unul dintre cetățenii romani stabiliți la Tomis, probabil de origine din occident¹⁰. După scriere monumentul datează din secolul II e.n.

3. Inv. 16038. Mic fragment din peretele unui sacrofağ de calcar, cu inscripție în limba greacă, descoperit întîmplător în cartierul Palas din Constanța, cu prilejul săpăturilor pentru fundația Panificației. Dimensiuni: 0,29 × 0,353 × 0,14 m. În stînga, marginea fragmentului e profilată, ceea ce dovedește că inscripția a fost incizată într-o *tabula ansata*. Lipsește partea de sus și din dreapta a inscripției. Fragmentul păstrat este afectat de o gaură rotundă și șlefuită, dovadă a refolosirii sale ulterioare ca mică rișniță. Înălțimea literelor este de 5—5,5 cm (fig. 3).

ου ζή[σασ?]

 ε[τη] [?]α

 Ι χάρει[τε sive παροδείτα]

Literele imprimare clar, cu spații largi între ele, urcă ușor spre dreapta, în toate cele trei rînduri ale inscripției. Remarcăm E semi-urnar, A cu barele verticale depărtate și cu cea de la mijloc în formă de unghi, P cu bucla mică.

În rîndul 1-ου trebuie să fie sfîrșitul unui patronim și ζή începutul unei forme a verbului ζῶ. În rîndul 2 propunem ε[τη], iar înaintea lui, A' A', M', N' sau altă literă care să indice vîrsta defunctului (terminată în 1). La începutul rîndului 3 I pare a fi sfîrșitul unui cuvînt din rîndul anterior. După caracterele paleografice considerăm că monumentul se datează în secolele II-III e.n.

⁸ Gr. Tocilescu, *AEM*, XIV, 1891, p. 22—26, nr. 50 = *Syll*³, 731.

⁹ *CIL*, III, *Indices*, nu figurează. *CIL*, XV, 8012 : P. Satenius.

¹⁰ W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 224 : Satenius nume de origine etruscă. Dacă poartă *cognomen*-ul (*Fe(lix)*) putea fi liber.

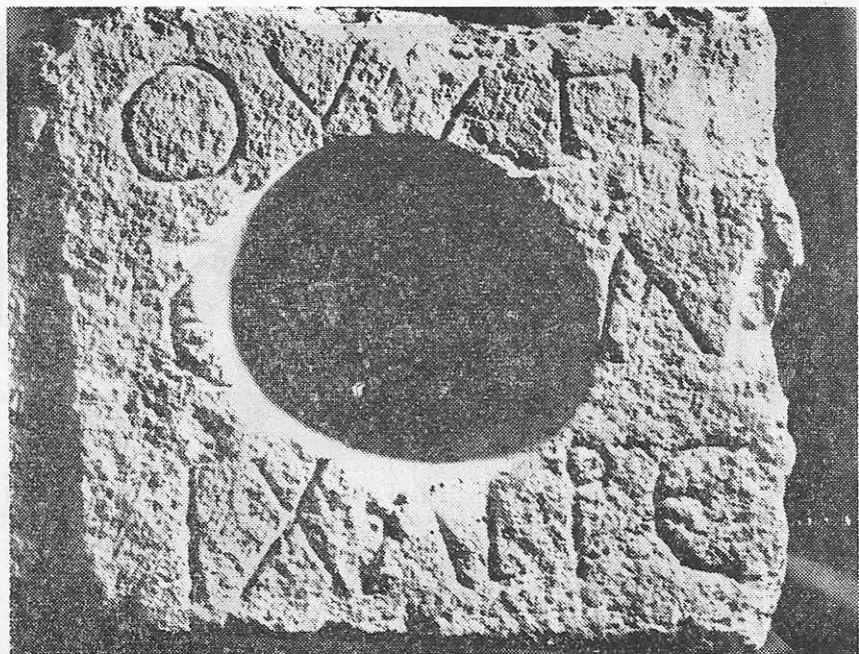

Fig. 3.

4. Inv. 16804. Stelă funerară din calcar gălbui cu inscripție în limba greacă, descoperită în Constanța. Lipsește partea inferioară cu o bună parte din inscripție, precum și un mic fragment din cea superioară. Dimensiuni : $0,884 \times 0,63 \times 0,153$ m (fig. 4).

Stela se compune din trei registre¹¹ : primul este asemănător feței laterale a unui capac de sarcofag — un fronton mărginit de două acrotere. La mijlocul frontonului capul Meduzei : părul ondulat înconjoară de jur împrejur fața, ochii rotunzi, cu pupilele profund trasate, privirea senină¹², expresia aproape copilărească. Dintre acrotare este mai bine păstrată cea din dreapta, fiind decorate cu obișnuitele palmete.

Cea de a doua parte a stelei o formează un dreptunghi de $0,35$ m înălțime și $0,55$ m lățime, unde sînt reprezentate în relief trei personaje. În stînga femeia îmbrăcată în chiton, abia schițat, care lasă gîtul dezvelit și un himation cu faldurile bine rediate, înodat pe piept, asemănător cu cel al zeiței Isis, din tezaurul de sculpturi de la Tomis¹³. Gîtul este înalt, fața ovală, distrusă în partea inferioară, se păstrează

¹¹ G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria di età Romana nella Moesia Inferior*, în *Dacia*, IX, 1965, p. 261 și urm.

¹² Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antichites grecques et romaines*, II, 2, p. 1627—1628.

¹³ A. Rădulescu, în *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 46 și urm., fig. 21. G. Bordenache, *Contributti per una storia dei culti e dell'arte nella Tomi d'età romana*, în *Studii Clasice*, VI, 1964, p. 175 ; în cazul nostru funda este orientată spre dreapta.

Fig. 4.

mai bine ochiul stîng, unde observăm de asemenea pupila trasată. Fruntea îngustă este acoperită de părul pieptănat cu cărare la mijloc, îndreptat în șuvițe ușor ondulate spre urechi, unde formează două bucle mici, și spre spate, de unde, împletit într-o coadă lejeră, trebuia să fie adus pînă în virful capului, cum vedem și pe placa noastră, gen de pieptănătură răspîndit către mijlocul secolului al III-lea e.n.¹⁴ În mijloc, îmbrăcat în togă, copilul, a cărui față este în întregime distrusă, se mai distinge doar părul cirlionțat. În dreapta bărbatul, într-o poziție bine cunoscută — cu mina dreaptă în faldurile togii¹⁵; fața este mare, poartă barbă scurtă, abia schițată pe piatră; ochii au pupilele trasate, fruntea lată este brăzdată de două cute orizontale, destul de adînc săpate, părul ușor buclat. Maniera de tratare a bărbatului este cea caracteristică curentului realist de după epoca Severilor, asemănîndu-se cu cetățeanul tomitan cu *volumen*¹⁶. Am adăuga la acestea că, reprezentarea busturilor în plastica funerară din Scythia Minor este destul de tîrzie¹⁷.

Sub partea figurată urmează inscripția, încadrată, de o ramă profilată. Înălțimea literelor este de 3,5—4 cm

Οὐνομ' ἔσω Ματρῶ
 να σημνῆ σοφῆ δ' ἐν
 θαδε κειμ[αι] ΕΙ?
 ΘΥΝΗΦ?

Scrierea îngrijită, literele avînd o imprimare clară, cu *apices*. În rîndul 1 remarcăm: Y ară o bară orizontală la baza unghiului, ceva mai jos de jumătatea literei, Σ este dreptunghiular, Ω în formă de W, M ligat cu E, Σ + Ω. În rîndul 2 ligat M + N + H, Φ are bara verticală mai mare decît restul literelor. În rîndul 3 Θ cu bara interioară scurtă, după M se vede partea superioară a literei A, apoi piatra este spartă, distingîndu-se la sfîrșitul rîndului partea superioară a două litere. EI? În rîndul 4 se văd mai bine de jumătate literele Φ YN, apoi partea superioară a cîtorva litere, eventual H ligat cu N, Φ?

În rîndul 1 Οω în loc de Ο în cuvîntul οὐνομ[α] ¹⁸, formă ionică cunoscută¹⁹, necesară pentru începutul unui vers dactilic, hexamertu; ἔσω(εἰς...)), tot ionic, adverb, în acest caz cu înțeles temporal, deoarece mai jos avem un adverb de loc ἐνθαδε. Remarcăm de asemenea folosirea a două adjective alăturate σημνῆ și σοφῆ.

¹⁴ R. Cagnat — V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, vol. II, Paris, 1920, p. 392, fig. 579 (incepînd cu Otacila Severa — 244 e.n.).

¹⁵ N. Firatli, *op. cit.*, nr. 159, 160, 162 etc.

¹⁶ G. Bordenache, *Correnti d'arte e riflessi d'ambiente su alcuni ritratti del Museo nazionale di antichità, Dacia*, II, 1958, p. 269—272.

¹⁷ *Idem*, în *Dacia*, IX, p. 279 (sec. IV e.n.). Portretistica în Scythia Minor este mai puțin frecventă ca în alte provincii: cf. Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superiora“*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV, p. 72—148. A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 97, fig. 32 (sec. II—III e.n.), p. 128, fig. 39 (sec. III e.n.) etc.

¹⁸ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 16—17.

¹⁹ G. W. Peek, *Griechische Grabgedichte*, Berlin, 1960, nr. 145, 248, 250; G. Kaibel, *Epigramata graeca ex lapidibus collecta*, 1965, nr. 153, 392.

Cele câteva cuvinte păstrate din inscripție se încadrează într-un hexametrul cu picioarele 1, 3, 4 și 5 trisilabice, iar 2 și 6 bisilabice. În ce privește cantitatea silabelor constatăm că în picioarele 3 și 4, care ar trebui să fie scurte, pentru a se încadra într-un dactil, conțin vocala — η —, deci nu se respectă regulile prozodice clasice, lucru firesc dacă ținem seama de vremea căreia îi aparține inscripția, când simțul cantității vocalelor nu mai era pus pe primul plan, importantă fiind păstrarea ritmului, cum s-a observat și la alte inscripții în versuri din Tomis²⁰. Dăm mai jos schema versului.

| 0 0 | | _ | | 0 _ | | 0 _ | | 0 0 | | 0

Cognomen-ul Matrona este cunoscut la Tomis și în teritoriul orașului în câteva inscripții latine și grecești unde apar: Claudia Matrona²¹, Villatia Matrona²² și Motrona²³, Ulpia Matrona²⁴. Starea fragmentară a inscripției ne împiedică să facem precizări în legătură cu cei pentru care s-a pus monumentul; după *cognomen* femeia pare a fi dintre grecii romanizați.

Luând în considerare reprezentarea figurată și grafia²⁵ credem că monumentul se datează către mijlocul secolului al III-lea.

Inscripție cu caracter religios.

5. Inv. 8178. Fragment dintr-un altar mithriac descoperit în Constanța. Se păstrează colțul de sus din dreapta. Dimensiuni 0,28 × 0,51 × 0,105 m (fig. 5).

Cîmpul figurat este mărginit de un chenar lat de 5 cm sus și 6,5 cm în dreapta. Din relief se mai păstrează palma mîinii stîngi cu care Mithras prinde de obicei botul taurului²⁶, boneta unui dadofor, foarte probabil *Cautes*, socotind după torța ridicată în sus²⁷, redată în reprezentarea noastră. Deasupra dadoforului, fără să fie încadrat într-un medalion, apare bustul Lunii. Zeița este îmbrăcată într-un chiton bine mulat pe corp, are gîtul înalt, fața este însă în întregime distrusă, părul bogat este strîns în parte pe creștet cu o fundă înaltă²⁸.

²⁰ A. Aricescu, *Inscripții inedite tomitane în versuri*, în *Noi monumente epigrafice*, p. 11—29.

²¹ D. Tudor, în *Analele Universității București, Seria Științe Sociale, Istorie*, 5, 1956, p. 47, nota 5, p. 49: Claudia Matrona, soție a unui „eques vexil(lationis coh(ortis) I Cil(icum)“.

²² *CIL*, III, 7569

²³ *CIL*, III, 12501 (Hassiduluc = Cumpăna): Matrona, fiica lui Val(eria) Eliodorat A.E.M., VI, 1882, p. 32, nr. 62.

²⁴ R. Cagnat, *I.G.R.R.*, I, p. 211, nr. 631.

²⁵ G. Poenaru-Bordea, în *Noi monumente epigrafice*, p. 100—103, fig. 2.

²⁶ Daremberg-Saglio, III, 2, p. 1952, fig. 5092, 5093. M. J. Vermaseren, *Mithras, The secret God*. London, 1963, p. 66, fig. 11, p. 185, fig. 69.

²⁷ *Cautes* era reprezentat atît în stînga, cf. G. Bordenache, *Sculpture greche e romane*, Bucurest, 1969, nr. 178, (Acuniar = Mircea Vodă), 184 (Ulmetum), cît și în dreapta: nr. 180 (Troesmis), 182 (Tomis ?), 183 (Scythia Minor ?). M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, I, Haga, 1956, p. 148, nr. 1400 (Raetia).

²⁸ V. Barbu, în *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 55.

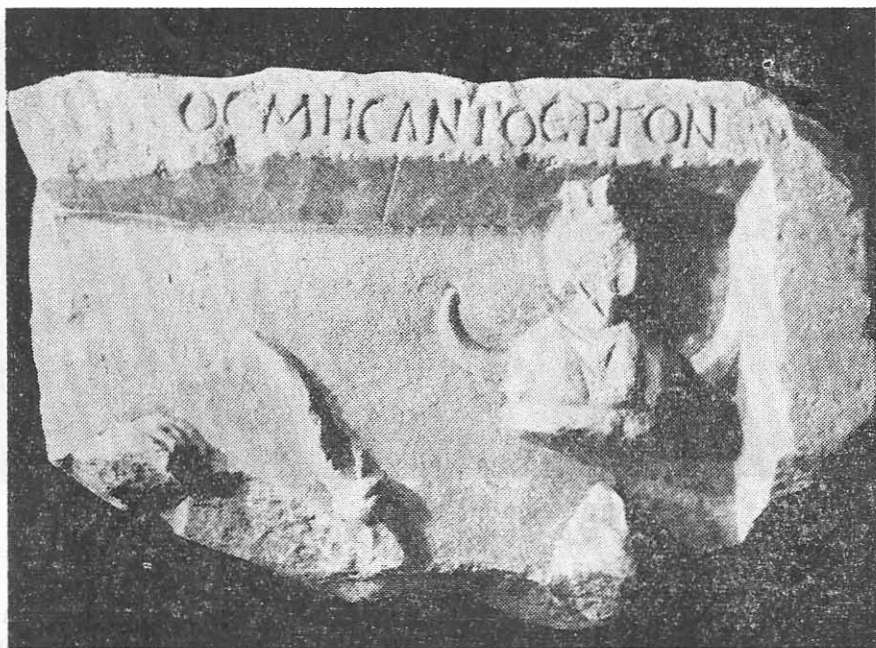

Fig. 5.

De o parte și de alta a umerilor se văd cele două coarne ale semilunii, atributul zeiței, redate exagerat de mari în comparație cu bustul.

Inscripția este plasată pe marginea de sus a chenarului, pe un rând. Înălțimea literelor : 2—2,5 cm.

. . . ἐκ]όσμησαν τὸ ἔργον

În privința scrierii remarcăm : Σ semilunar, M cu brațele verticale ușor deschise, E semilunar.

Verbul κοσμέω înscris pe placă la aorist arată că cei care au împodobit edificiul (?) au fost cel puțin doi, dacă nu mai mulți. Alături de acest verb τὸ ἔργον din inscripția noastră poate să aibă semnificația de *edificiu* (*templu, sanctuar*), cunoscută și din alte monumente epigrafice²⁹, fie aceea de *lucru* (*operă*)³⁰, referindu-se la reliefurile votive de față. În primul caz importanța monumentului nostru ar fi de deosebită, deoarece ar dovedi existența unui *mithreum* la Tomis, alăturându-se celorlalte mărturi cunoscute pînă acum cu privire la adorarea „zeului Nebiruit“ în metropola Pontului Stîng³¹.

După caracterele paleografice monumentul se datează în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

²⁹ G. Mihailov, *IGB*, IV, nr. 1926, 2004, 2023, 2256, 2268.

³⁰ M. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1928, p. 798.

³¹ M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 363—364, nr. 2297—2302 (Tomis) ; p. 364—366, nr. 2303—2309 (Tîrgușor). D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 308—309.

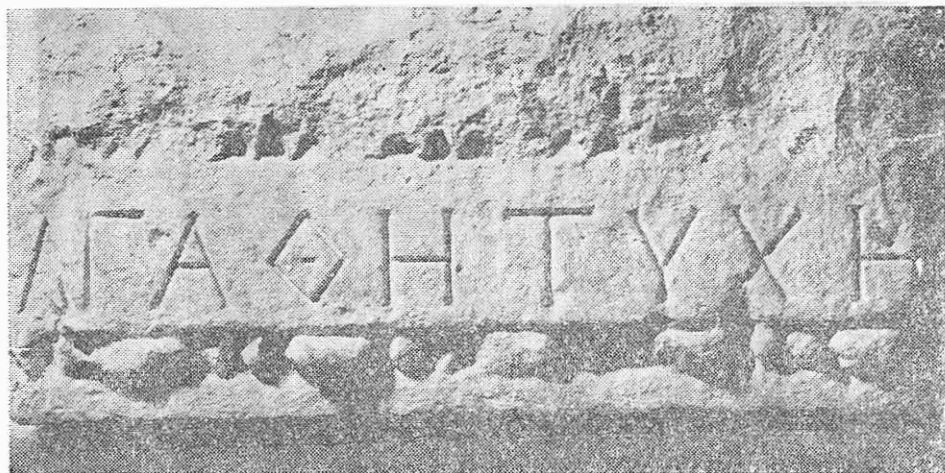

Fig 6.

Inscripție de caracter public.

6. Inv. 1473. Inscripție în limba greacă păstrată pe un fragment arhitectonic, probabil o arhitravă. Dimensiuni : înălțimea 0,316 m, lungimea 0,720 m, grosimea 0,210 m. În partea superioară se pare că era un chenar mai ridicat decît cîmpul inscripției (poate o friză) care a fost spart cu prilejul refolosirii fragmentului. A fost distrus în cea mai mare parte și decorul ornamental care mărginea sus inscripția, identic însă cu cel de jos, bine păstrat, și anume un șirag de perle și astragal, întilnit și pe alte monumente arhitectonice din Tomis³².

Din inscripție se păstrează doar începutul :

Ἀγαθή τύχη

Scrierea este îngrijită. Remarcăm litera θ de formă rombică și cu bara interioară scurtă. Spațiile dintre litere se măresc spre dreapta.

Ne găsim deci în fața unei inscripții cu caracter public, care confirmă încă odată activitatea edilitară la Tomis în epoca romană.

Cele șase inscripții prezentate, deși mai toate aflate într-o stare fragmentară, aduc contribuții interesante în câteva domenii : cel onomastic prin atestarea unui nume nou pentru Scythia Minor — Statenius (Sattenius), cel religios privind adorarea și eventual existența unui sanctuar al lui Mitras la Tomis, cel al plasticii funerare prin răspîndirea tipului de stelă cu fronton triunghiular simplu și a portretisticii și în sfîrșit, cel de importanță majoră, în legătură cu vechimea dovezilor epigrafice de la Tomis.

³² G. Bordenache, *Attività edilizia à Tomi nel II secolo dell'e.n.*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 263 ; *Sculture greche e romane*, fig. 300.

QUELQUES INSCRIPTIONS INÉDITES DE TOMI

Résumé

L'auteur présente 6 inscriptions conservées dans les collections du Musée d'archéologie de Constantza, trouvées fortuitement à l'occasion des travaux éditaires dans la ville.

1. No. d'inventaire 17016. Stèle funéraire calcaire à l'inscription en grec. Le type de stèle en est celui à fronton triangulaire simple, ayant inscrit sur la plaque seulement le nom du défunt, à la partie supérieure de celle-ci „Νικήρατο Αρτεμιδώρο“. L'écriture en est soignée, les lettres ne portent pas d'apices, donnant l'impression qu'elles sont inscrites dans un carreau. Selon la forme de la stèle, selon les caractères paléographiques et le génitif du patronyme terminé en — ο, nous croyons que le monument est à dater dans la première moitié du IV-ème siècle av.n.è., ceci étant la plus ancienne inscription de Tomi connue jusqu'à présent.

2. No. d'inventaire 17708. Fragment d'une stèle funéraire calcaire à l'inscription en latin. Le nom du défunt Statenus (sive Sattenius) est neuf pour l'onomastique de Scythia Minor. D'après les caractères paléographiques, le monument est daté au II-ème s.n.è.

3. No. d'inventaire 16804. La partie supérieure d'une stèle funéraire calcaire à l'inscription en grec. La stèle se compose de trois registres : le premier en est fait d'un fronton borné de deux acrotères ; au milieu du fronton apparaît la tête de Méduse. La deuxième partie de la stèle est formée d'un rectangle où sont présentés en relief trois personnages : une femme, un enfant et un homme. Les quelques mots conservés de l'inscription s'encadrent dans un hexamètre dont les pieds 1, 3, 4 et 5 sont trisyllabes et 2 et 6 dissyllabes. Les pieds 3 et 4 lesquels devraient être courts pour s'encadrer dans un dactyle, contiennent la voyelle — η —, donc on ne respecte plus les règles de la prosodie classique, en étant gardé seulement le rythme. Le cognomen de la femme — Matrona — est connue à Tomi et à l'intérieur de la ville. Selon la représentation figurée et la graphie, le monument est à dater vers la moitié du III-ème s. de n.è.

5. No. d'inventaire 8178. Fragment d'un autel mithriaque, en est conservé le coin droit, en haut, notamment : la paume de la main gauche de Mithra, le bonnet d'un *dadophore*, probablement Cautes et le buste de la Lune.

Dans l'inscription est mentionné τὸ ἔργον en se référant soit au monument votif en question, soit à un édifice, temple de Mithra à Tomi. Le monument date de la première moitié du III-ème s.n.è.

6. No. d'inventaire 1473. Le commencement d'une inscription publique en grec conservée sur un fragment architectonique, probablement une architrave.

EINIGE UNVERÖFFENTLICHTE INSCRIFTEN AUS TOMIS

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt 6 in den Sammlungen des Archäologie-museums von Constanța befindliche Inschriften dar, die zufällig anlässlich städtischer Bauarbeiten in der Stadt gefunden wurden.

1. Inventarnummer 17016. Grabstele aus Kalkstein mit Inschrift in griechischer Sprache. Der Typus der Stele ist derjenige mit dreieckiger einfacher Stirnplatte, der auf der Platte in ihrem Oberteil nur den Namen des verstorbenen trägt, „Νικήρατος Αρτεμιδώρο“. Die Schrift ist sorgfältig ausgeführt, die Buchstaben haben keine apices und machen den Eindruck als ob sie in ein Viereck eingetragen sind. Nach der Form der Stele, den paläographischen Zeichen und dem Genitiv des auf „ο“ endenden Familiennamens zu schließen, glauben wir, daß das Monument in die erste Hälfte des 4.Jh. v.u.Z. einzuweisen ist und die älteste bisher bekannte Inschrift aus Tomis darstellt.

2. Inventarnummer 17708. Fragment einer Grabstele aus Kalkstein mit Inschrift in lateinischer Sprache. Der Name des Verstorbenen Statenus (sive Sattenius) ist für die Onomastik der Scythia Minor neu. Nach den paläographischen Zeichen wäre das Monument in das 2.Jh.u.Z. einzuweisen.

3. Inventarnummer 16038. Kleines Fragment aus der Wand eines Sarkophags mit Inschrift in griechischer Sprache. Das erhaltene Fragment besitzt einrundgeschliffenes Loch, woraus hervorgeht, daß es nachträglich wiederverwendet wurde. Das Stück ist in das 2.-3.Jh. u.Z. einzuweisen.

4. Inventarnummer 16804. Oberer Teil einer Grabstele aus Kalkstein mit Inschrift in griechischer Sprache. Die Stele besteht aus drei Teilen: der erste ist eine von zwei Akrotheren eingefasste Platte; in der Mitte der Platte erscheint der Kopf der Meduse. Den zweiten Teil der Stele bildet ein Rechteck, auf dem in Relief drei Personen dargestellt sind: eine Frau, ein Kind und ein Mann. Die wenigen erhalten gebliebenen Worte der Inschrift bilden einen Hexameter, dessen 1., 3., 4. und 5. Versfuß dreisilbig, während der 2. und 6. zweisilbig sind. Der 3. und 4. Versfuß, die kurz sein müßten, um in einen Daktylus zu passen, enthalten den Vokal — η —, somit werden die Regeln der klassischen Metrik nicht eingehalten, und es wird nur der Rhythmus beibehalten. Das Kognomen der Frau — Matrona — ist in Tomis und im Stadtgebiet verbreitet. Nach der figürlichen und graphischen Darstellung ist das Monument in das 3.Jh.u.Z. zu datieren.

5. Inventarnummer 8178. Fragment eines Mithrasaltars, die rechte obere Ecke ist erhalten, u.zw.: die Handfläche der linken Hand des Mithras, die Mütze eines *dedofor*, wahrscheinlich Cautes und die Büste der Luna. In der Inschrift befindet sich $\tau\omicron$ $\epsilon\rho\rho\omicron\nu$, was sich entweder auf das vorliegende Motivmonument, oder auf ein Gebäude, den Tempel des Mithras in Tomis bezieht. Das Monument stammt aus der ersten Hälfte des 3.Jh.u.Z.

6. Inventarnummer 1473. Anfang einer Veröffentlichung in griechischer Sprache, die auf einem architektonischen Fragment wahrscheinlich einem Architrav erhalten geblieben ist.

MORMINTE ELENISTICE ȘI ROMANE DESCOPERITE ÎN ZONA
DE NORD ȘI NORD-VEST A NECROPOLEI CALLATIENE.

Lucrările de canalizare din iarna și primăvara anului 1971, executate între stațiunea Saturn și Mangalia Sud, au afectat atât incinta cetății Callatis, cât și zona necropolei antice, situată la nord și nord-vest de zidul de incintă al orașului antic (Pl. I).

În cele ce urmează vom prezenta mormintele elenistice și romane, cercetate în urma acțiunii de salvare, întreprinse în parcul orașului Mangalia și în împrejurimile acestuia.

* * *

În parcul orașului Mangalia, șanțul de canalizare orientat de la nord la sud avea adâncimea variind între 1,50 m și 2,30 m. (Pl. I). La 135 m de zidul de nord al incintei callatiene de epocă romană târzie¹, au apărut 8 morminte de inhumație, dintre care, patru în casetă de piatră, trei în țigle și unul, de copil, într-o amforă fragmentară.

M₁. *Mormînt de inhumație*, protejat de țigle.

La — 1,52 m, în argilă s-a săpat o groapă eliptică mult alungită, adîncă de 0,20 m, în care s-a înhumat corpul. Țiglele în număr de șase, cu dimensiunile 0,60 m × 0,37 m, protejau corpul fiind dispuse în pantă dublă ca acoperișul unei case. Scheletul orientat E—V cu capul la V, păstrat bine în argilă, este așezat pe spate, mina dreaptă întinsă pe lingă corp iar stînga ușor adusă din cot pe bazin (pl. II, fig. a).

Mormîntul nu conține obiecte de inventar care ne-ar ajuta la o datare mai precisă dar marea asemănare cu cele de la Tomis² și Piatra Frecăței³, protejate de țigle identice ne determină să datăm M₁ în secolul IV e.n.

M₂. *Mormînt de inhumație în casetă de piatră*, din lespezi întregi de calcar, cu fațetele interioare lucrate. Caseta lungă de 1,93 m, are

¹ C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Mangalia (Callatis)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 441.

² V. Barbu, *Din necropolele Tomisului*, în *SCIV*, 1, t. 22, 1971, p. 52, tipul de mormînt VII.

³ P. Aurelian, *Săpăturile de la Piatra Frecăței*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 565 și urm.

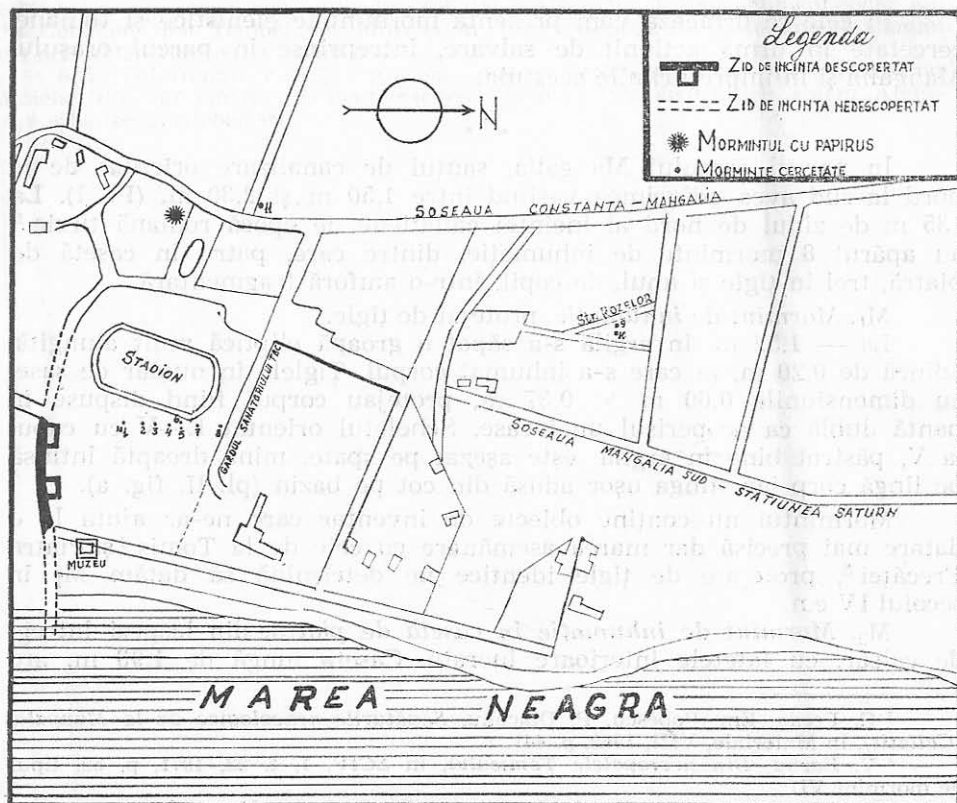
0,83 m la est și 0,70 m la vest. Cele trei lespezi mari de calcar, care acopereau caseta, depășeau marginile acestuia cu 0,40 m.

La — 1,53 m de la sol, pe argilă este așezat corpul înhumat, orientat E-V (capul la E). Din nefericire, scheletul se prezenta în momentul descoperirii foarte răvășit de rădăcinile vegetale care au pătruns în casetă.

Inventar : — *doi cercei circulari de argint, identici*, inv. 830, dm. 0,025 m, gros. max. 0,007 m. Jumătatea vizibilă a podoabei a fost decorată simplu, prin înfășurarea unei sirme din același material, obținându-se o spirală delimitată de miezul circular prin protuberanțe sferice, realizate din capetele sirmei înfășurate (pl. III, fig. 1).

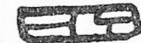

— *două inele de argint*, inv. 831, dm. 0,02 m, grosimea maximă 0,009 m. Unul din cele două exemplare identice este corodat pe alocuri și rupt în două locuri. Cele două piese sînt perfect circulare, teșite pe interior, partea de sus lărgită și bombată (pl. III, fig. 2).

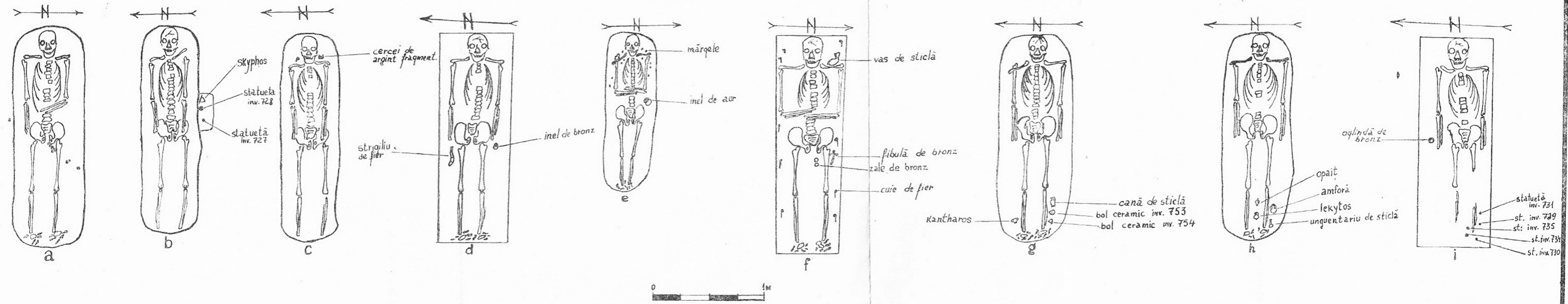
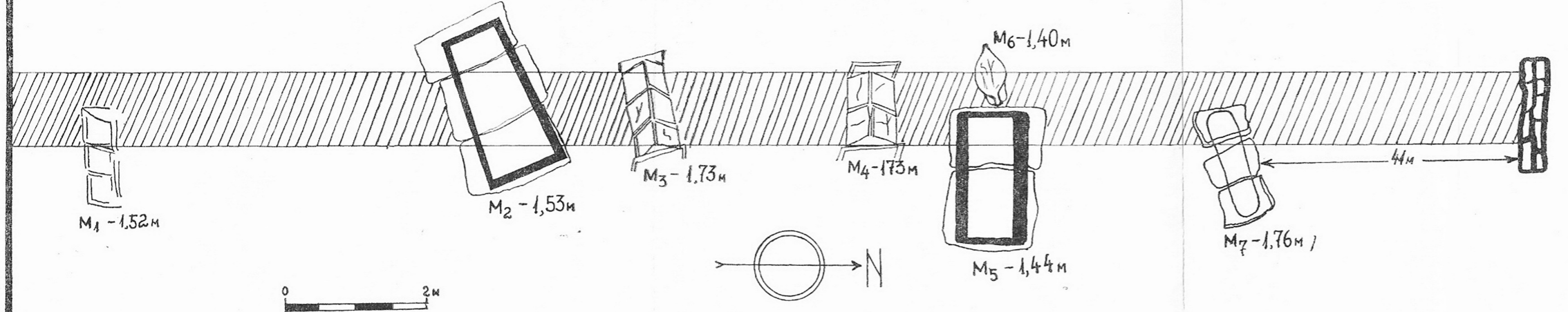
— *colier de argint fragmentar*, inv. 832. Corodat și rupt în câteva locuri, lipsă un fragment sau mai multe unde se afla și dispozitivul

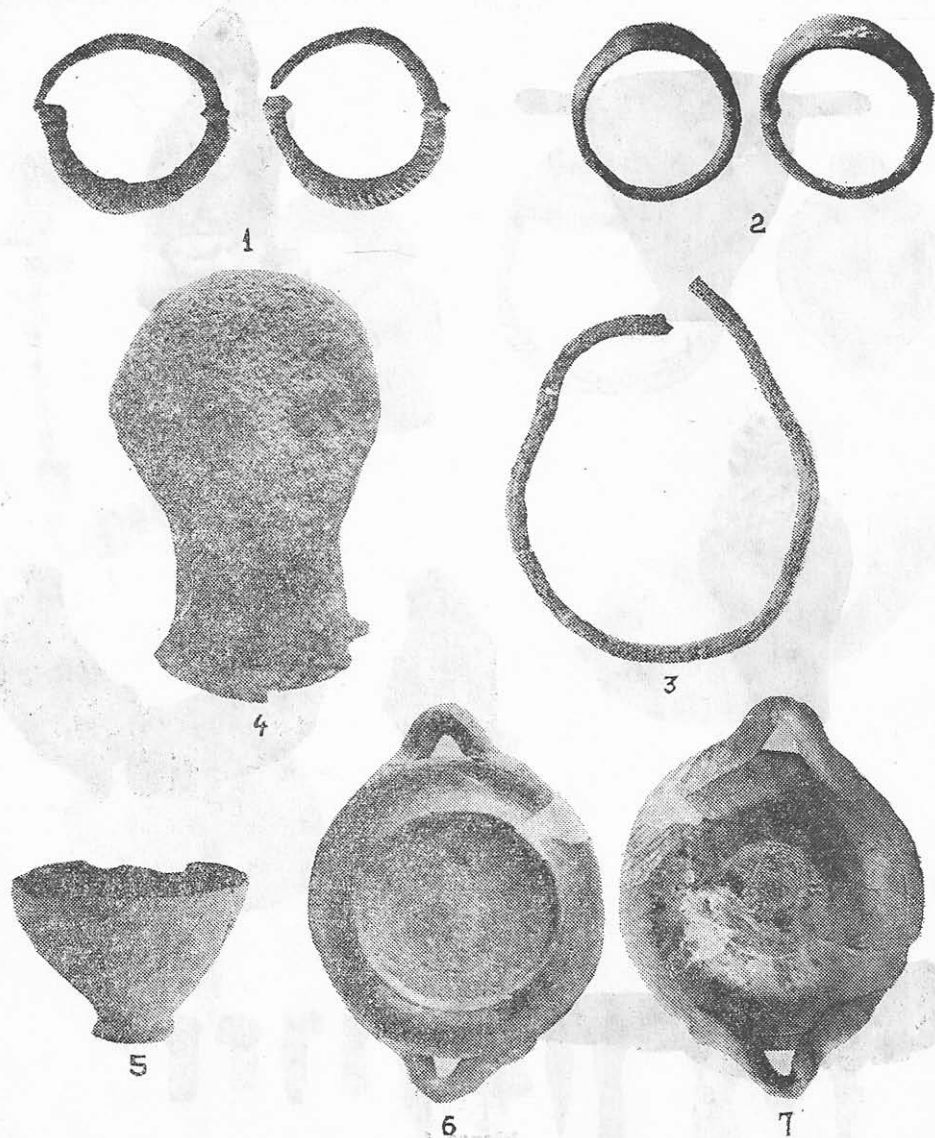
Planșa I

Legenda

- SĂPĂTURA TRUSTULUI DE CONSTRUCȚII
- GARDUL SANATORIULUI T. B. C.
- MORMINTE ÎN CASETE DE PIATRĂ

Planșa II

Planșa 3

de prindere. Obiectul de podoabă este realizat prin împletirea a șase fire subțiri de argint (pl. III, fig. 3).

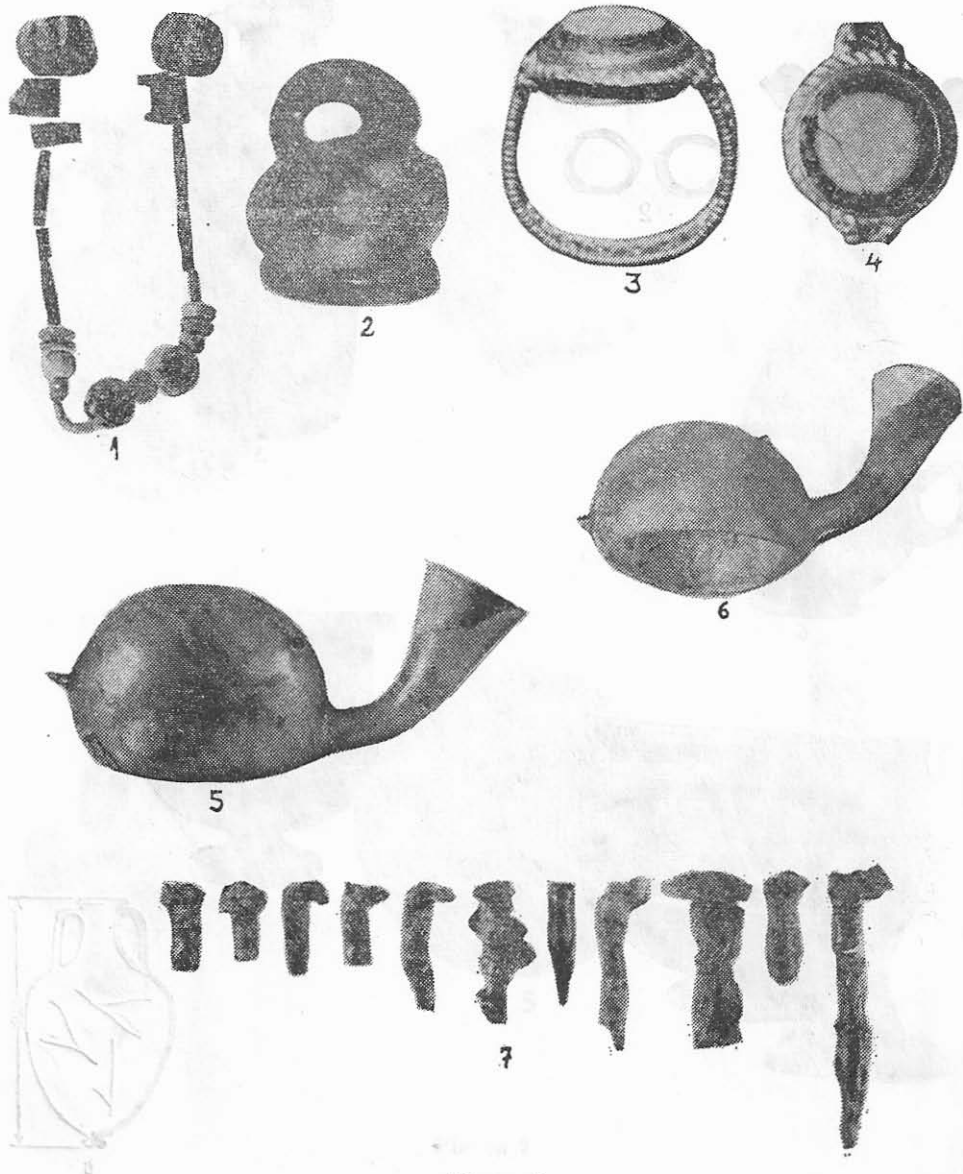
— figurină mică de argint, inv. 833. Piesă miniaturală reprezentând capul unui tânăr, făcut din foiță de argint foarte corodată. Figura reprezintă ornamentul unui ac de păr din bronz; lângă ea s-au găsit fragmente oxidate din tija acului (pl. III, fig. 4).

Planșa 4

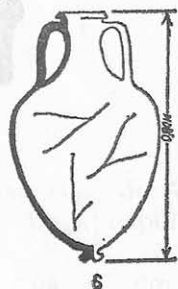
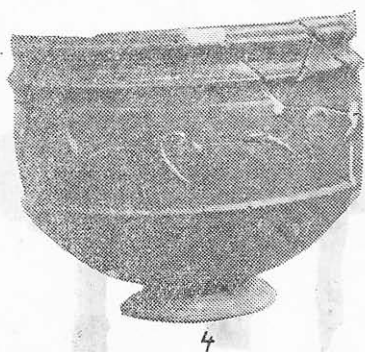
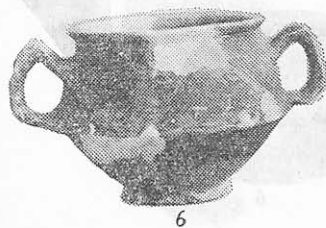
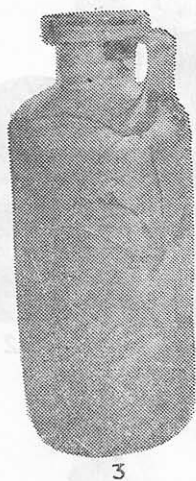
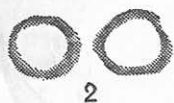
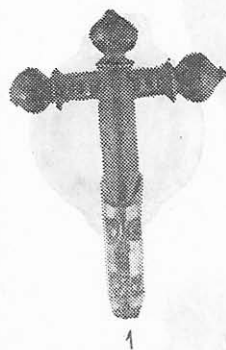
Dintre piesele de metal prezentate mai sus, numai cele două inele erau depuse în zona bazinului, celelalte găsindu-se lângă capul scheletului.

— *bol ceramic miniatural cu capac*, inv. 420, In. 0,04 m, dm. 0,05 m. Vas miniatural fragmentar cu picior rotund, plat, făcut din pastă fină, gălbui-cărămizie cu mică în compoziție. Aspectul exterior

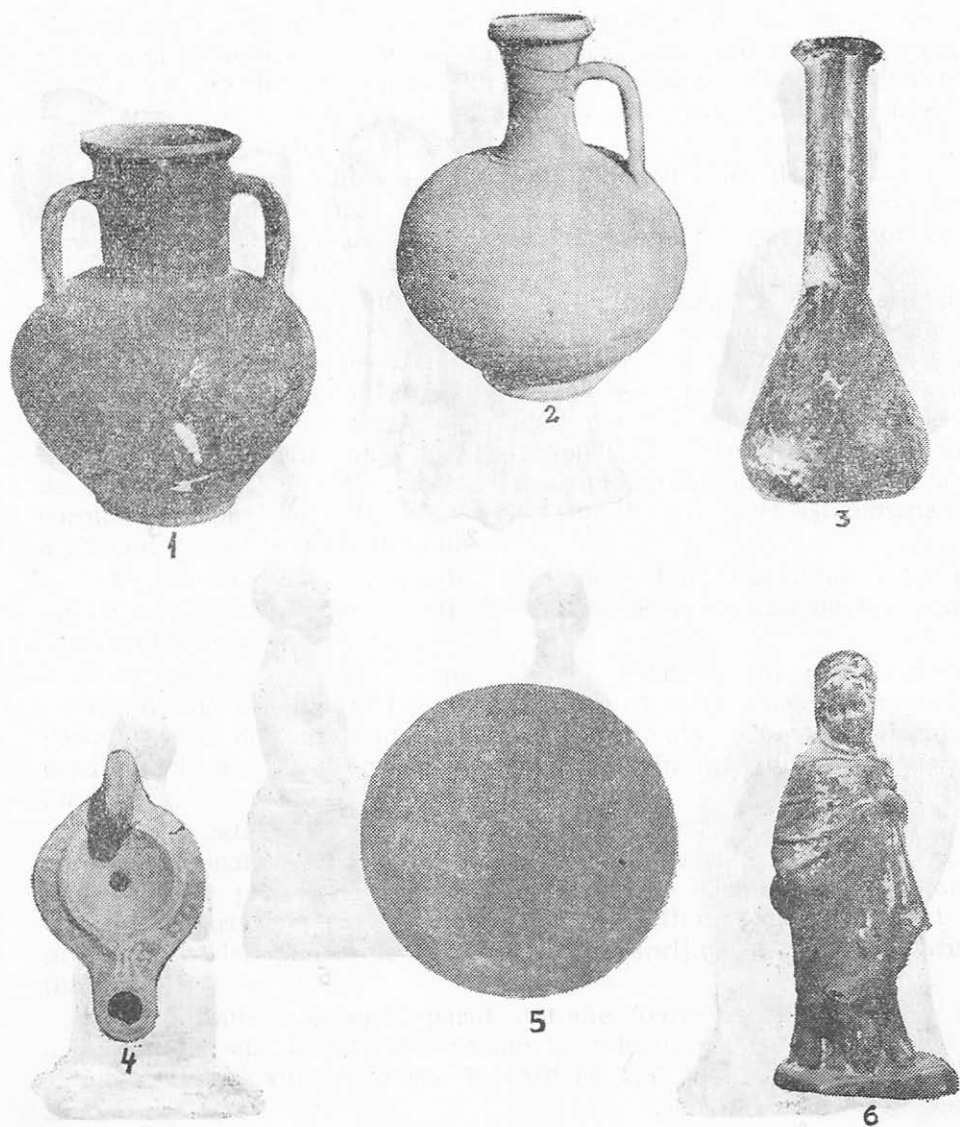

Planșa 5

5 000017

Planșa 6

Planșa 7

1

2

3

4

5

6

7

Planșa 8

prezintă linii circulare obținute în timpul prelucrării la roată (pl. III, fig. 5).

Lângă bolul miniatural se afla un capac-discoidal, lucrat dintr-o pastă fină de culoare roșiatică, cu torți aplicate neglijent pe marginile lui. Partea inferioară a capacului este profilată inelar, acoperind perfect gura micului bol (pl. III, fig. 6) Pe fața căpăcelului se află un buton circular (pl. III, fig. 7).

Datarea mormintului s-a făcut cu ajutorul celor două piese ceramice, care se aflau lângă genunchiul stîng al scheletului, într-o zonă care a avut mai puțin de suferit în urma pătrunderii rădăcinilor vegetale — sfîrșitul secolului I e.n. — secolul II e.n.⁴

M₃. În vecinătatea lui M₂ se afla un mormînt de inhumație protejat de țigle, orientat, E-V. La —1,73 m de sol, în argilă s-a găsit o groapă dreptunghiulară rotunjită la colțuri, adîncă de 0,15 m, lungă de 1,74 m și lată de 0,42 m cu urme de arsură. Scheletul orientat E-V (capul la E) era așezat în poziție dorsală, cu mîinile întinse pe lângă corp (pl. II, fig. b). Capetele gropii sînt delimitate de două țigle de 0,63 m × 0,48 m, între acestea, deasupra gropii în care s-a inhumat corpul, s-au pus două rînduri de cîte trei țigle de aceleași dimensiuni, asemănător unui acoperiș în două ape.

Pe latura sudică a acestei construcții funerare, lângă țigla din mijloc, s-a găsit o prispă înaltă de 0,15 m pe care erau depuse următoarele obiecte de inventar :

— *skyphos miniatural*, inv. 834, în. 0,052 m, dm. 0,036 m. Vas de argilă fină de culoare roz-gălbuie cu mică abundență în compoziție, peste car s-a dat un firnis gălbui-cărămiziu, mat. Corp globular prevăzut cu două torți drepte pe buza întoarsă în interior și fund inelar (pl. IV, 1).

— *statuetă din lut ars*, inv. 728, în. 0,087 m, reprezentînd un personaj masculin (actor ?) pe un altar din același material. Din nefericire fața și pieptul figurinei sînt deteriorate. Capul disproportionat, cu barbă, pare a purta o mască de actor. Mîinile aduse pe pîntecul proeminent iar picioarele încrucișate se sprijină pe baza altarului (pl. IV, 2).

La Callatis⁵, au mai apărut statuete foarte asemănătoare cu cea descrisă mai sus, intrate din păcate în colecții particulare, fără să se cunoască complexul arheologic în care au fost găsite. Exemplare iden-

⁴ P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, în *Histria*, II, 1966, mormîntul XXX¹, p. 222, pl. 101 și mormîntul XXX¹, 2, pentru un bol identic datat la sfîrșitul sec. I — sec. II e.n. T. H. Высотская, *Поздние скифы в юго-западном Крыму*, Киев, 1972, p. 26, pl. 35, bol identic, precum și un capac miniatural asemănător, datate sec. I—III e.n.

⁵ V. Canarache, *Măști și figurine Tanagra din atelierele de la Callatis-Mangalia*, 1969, p. 168, fig. 244 (colecția dr. H. Slobozeanu).

tice au apărut în cetățile grecești din nordul Mării Negre, datate în secolul IV î.e.n.⁶

— *statuetă fragmentară de lut ars*, inv. 727, în. 0,075 cm, reprezentînd un cap feminin la care se remarcă coafura. Părul pieptănat în şuvițe ondulate este făcut coc în creștetul capului. Expresia feței degajă un zîmbet trist. Figurina este nelucrată pe spate și este realizată dintr-o pastă brun-roșcată, cu urme de vopsea albă pe față (pl. IV, fig. 3).

Datarea lui M₃: secolul IV î.e.n.

M₄. *Mormînt de inhumație*, situat la 2,30 m de M₃, la aceeași adîncime. Și în acest caz corpul a fost inhumat într-o groapă dreptunghiulară cu urme de arsură și colțurile rotunjite. Scheletul orientat E-V (cu capul la E) era așezat în poziție dorsală cu mîinile întinse pe lîngă corp (pl. II, c). Groapa, păstrătoare a scheletului a fost protejată în același fel și cu același număr de țigle ca și în cazul lui M₃. În dreapta și stînga craniului s-au găsit doi cercei fragmentari din argint (inv. 811) foarte corodați (pl. IV, fig. 4).

Asemănarea aproape perfectă a lui M₄ cu M₃, — groapă dreptunghiulară cu colțuri rotunjite, păstrînd urmele unei arsuri anterioare depunerii corpului inhumat, plasarea la aceeași adîncime în stratul de argilă, orientarea scheletului — datează M₄ în secolul IV î.e.n.

M₅. *Mormînt de inhumație* cu corpul depus în casetă de piatră acoperită cu două lespezi dreptunghiulare care depășesc marginile ei cu 0,20 m, situat la 45 m de gardul Șantierului T.B.C. Caseta este făcută din lespezi întregi finisate în interior, lungă de 1,80 m, lată de 0,68 m și de 0,80 m adîncă. Pe fundul casei în stratul de argilă la — 1,44 m de la nivelul solului, s-a găsit scheletul orientat E-V, capul la E, așezat în poziție dorsală cu mîinile întinse pe lîngă corp (pl. II, d).

Inventar :

— strigiliu de fier fragmentar cu marginile curbate, inv. 835, lungimea a patru fragmente, 0,17 m (pl. IV, fig. 1).

— inel de bronz, inv. 835, dm. 0,02 m, circular, țesit în interior. Fața inclului este subțiată prin batere și are formă eliptică (lipsă un fragment) pe ea se distinge în partea inferioară drapajul unui personaj feminin.

Tipul de mormînt de inhumație în casetă de piatră acoperit cu două sau mai multe lespezi dreptunghiulare este caracteristic necropolei callatiene. Strigiliile de fier asemănătoare cu cel din M₅, foarte oxidate și de cele mai multe ori fragmentare s-au găsit la Callatis, im-

⁶ М. М. Кобылина, *Терракоты из Феодосии*, în *Археология СССР*, 21, 11, 1970, p. 78 și urm., pl. 23, fig. 2, figurină foarte asemănătoare datată sec. IV î.e.n. В. М. Скиднова, *Терракоты из Нимфея*, în *Археология СССР*, 21, 11, 1970, p. 83 și urm., pl. 28, fig. 9—10, Simone Mollard, *Les terres cuites grecques*.

Presses Universitaires de France, 1963, p. 60, 61, pl. XIII, fig. 3. Piesă identică cu a noastră, de sclav și actor drapată după stilul creației Tanagra în sec. V î.e.n., stil care pătrunde apoi în Grecia de nord, Crimeea și Cyrene.

preună cu ceramică și obiecte de podoabă și sînt datate la sfîrșitul secolului IV î.e.n. și începutul secolului III î.e.n.⁷

M₆. Numai la 0,020 m de M₅ la 1,40 m în argilă s-a găsit o amforă elenistică, inv. 831, în. 0,80 m, dm. 0,38 m, fragmentară, restaurată, aparținînd tipului Soloha I (pl. **VI**, fig. 6).

Amfora este făcută din argilă superioară de culoare roz-gălbuie cu mică în compoziție și a servit în cazul de față ca protecție pentru inhumarea unui corp foarte mic. În pămîntul din interiorul vasului fragmentar s-au găsit oase calcinate de copil mic. Oasele caracteristice cutiei craniene se aflau spre gura amforei, orientată E-V (cu gura la E). Amforele de tip Soloha I, întîlnite în centrele grecești vest-pontice și nord-pontice sînt datate în secolele IV—III î.e.n.⁸

M₇. Un mormînt de inumație, deosebit de cele descrise pînă acum se afla la 2,50 m de M₅, la —1,76 m de la suprafața solului. S-a săpat în argilă o groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, lungă de 1,56 m, lată de 0,46 m și adîncă de 0,21 m, în care s-a inhumat un corp în poziție dorsală cu capul mai ridicat și adus în piept, mîinile ușor arcuite din cot aduse pe bazin, picioarele întinse drept iar labela picioarelor foarte apropiate (pl. II e).

Peste groapa în care s-a inhumat corpul orientat E-V cu capul la V, s-a pus pămînt negru, vegetal iar peste acesta trei lespezi de calcar, finisate pe fața inferioară.

Inventarul lui M₇ este compus din 26 mărgelile risipite în pămîntul din zona cutiei craniene, inv. 835, și un inel de aur, inv. 20367, gr. 3,90, dm. 0,0018 m.

În cele 26 mărgelile (pl. V, fig. 1) se pot distinge cinci grupe care se deosebesc prin formă și materialul din care au fost confecționate.

— 6 mărgelile din același material negru (lignit ?) cu aspect lucios. Două dintre acestea au formă semisferică cu suprafața decorată cu șanțuri adînci și două canale de înșirat, celelate au formă paralelipipedică cu suprafața lucioasă și decorată cu un șanț adînc avînd de asemeni două canale de înșirat⁹.

— 6 mărgelile din sticlă neagră, cilindrice, lungi de 0,025 m, (două întregi, patru fragmentare) mai subțiate la capete.

— 5 mărgelile din sticlă de culoare verde lungi de 0,005 m de formă poliedrică.

— o mărgea de sticlă albastră foarte corodată, în formă de disc, cu un canal central de înșirat.

— 7 mărgelile discoidale din cornalină¹⁰.

⁷ C. Preda, *Cîteva morminte din epoca elenistică de la Callatis*, în SCIV, 1, 1966, p. 163.

⁸ И. Б. Зест, *Керамическая тара Боспора*, Москва 1960, p. 91—92, pl. XV, fig. 32 g. A. П. Мацевич, *Амфоры кургана Солоха* în СГЭ, IV, 1947, p. 3.

⁹ Т. Н. Т. Н. Высотская, *op. cit.*, p. 153, fig. 48, datate pentru așezarea de la Iukerman în sec. III—IV e.n.

¹⁰ Petre Aurelian, *op. cit.*, p. 572—573. Tip foarte răspîndit în necropola de la Piatra Frecăței, datat în prima jumătate a secolului IV e.n. pentru M 228 și în secolul IV e.n. pentru M 237.

— o mărgea de sticlă, în 0,0016 m; dm. 0,0016 m, neagră, decorată cu pete rotunde de culoare albă, galbenă, verde și albastră. Micul obiect de podoabă are forma unui vas miniatural cu corp globular, fund rotund și plat iar în locul gurii o tortiță circulară care servește pentru înșirat ¹¹ (pl. V, fig. 2).

— inelul din aur este realizat prin montarea unei casete circulare din foiță de aur pe o verighetă filigranată simplu. Între două bare circulare mai groase s-a decorat spațiul liber cu o spirală din sîrmă mai subțire făcută din același material. Cele două bare mai groase sînt făcute din două sirme de aur răsucite, model care se repetă la chenarul din jurul casetei. Verigheta inelului este delimitată de caseta circulară de cîte două perle mici din aur, pe ambele părți. În casetă este încastată o imitație de piatră, făcută din pastă de sticlă din două culori, un brîu circular albastru închis iar în mijloc un disc de culoare albastră deschis ¹² (pl. V, fig. 3, 4).

Datarea mormîntului : secolul IV e.n.

M₈. La 38 m de gardul Sanatorului T.B.C. și la 5 m de M₇ s-a găsit un mormînt de inhumație în casetă de piatră la — 1,30 m de la nivelul actual de călcare. Peste caseta lungă de 1,96 m, lată de 0,63 m la V și 0,56 m la E erau puse trei lespezi de piatră care depășeau cu 0,20 m marginile spațiului de inhumat. Pereții casetei, făcuți din lespezi întregi, groase de 0,12 m, finisate în interior erau rostuiți la colțuri cu mortar. Între pereții casetei și lespezile puse deasupra nu s-a pus liant, ceea ce a favorizat pătrunderea pămîntului și a rădăcinilor vegetale.

M₈ face parte din categoria monmintelor de inhumație protejate, de o casetă de piatră dar cu corpul depus în sicriu de lemn, pe stratul de argilă bătătorit.

Scheletul corpului inhumat, s-a păstrat bine și era așezat în poziție dorsală, picioarele întinse, mîna stîngă adusă din cot pe piept iar dreapta întinsă pe lîngă corp. Scheletul este orientat E-V (capul la V) și avea în jurul său urme de lemn putrezit și cuie de fier puternic oxidate și fragmentare pe care se mai păstra fibră lemnoasă (pl. II f).

¹¹ Barbara Filarska, *Szkla starozytne*, II, Warszawa, 1962, p. 72, nr. catalog 37, pl. X, fig. 200243, mărgea identică datată larg în epoca imperială romană.

¹² A. Sz. Burger, *The late roman cementry at Ságvár*, în *Acta Archaeologica*, Budapesta, tomul XVIII, 1966. Atît pentru mărgelă cît și pentru inel, forme foarte apropiate cu inventarul nostru, la mormintele 282—294, p. 128 și urm., fig. 117, datate în sec. IV e.n. Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din sec. IV e.n. în Muntenia*, București, 1966. Pentru mărgelă asemănătoare datate în secolul IV e.n., M₇ p. 49—50, fig. 117/2, M₂₅, p. 54, fig. 141, ambele morminte de la Independența, jud. Ialomița. Etienne Coche de la Ferté, *Les bijoux antiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1956. Bijuterii din aur, realizate prin torsadă dublă și montarea pietrei prin tehnica „cabochons” care nu apare mai înainte de sec. IV e.n. spre deosebire de montarea pietrei prin metoda amintită, realizarea bijuteriilor prin torsadă dublă, apare în Siria în sec. II iar în Egipt în sec. II—III e.n.

Inventar :

— 12 *cuie de fier*, fragmentare, oxidate (unul întregibil măsoară 0,07 m). Cuiele erau de dimensiuni diferite, unele cu cap mare rotund (pl. VII, fig. 1), altele mai subțiri ale căror corp este îndoit drept, în locul capului (pl. V fig. 7).

— *vas de sticlă*. Inv. 764, 1.0, 21 m, dm. 0,11 m, dm. gurii 0,064 m. Stare bună de conservare, restaurat în două locuri. Forma vasului o dă stilizarea unei figuri zoomorfe. Suprafața exterioară a corpului propriu-zis de forma unei calote sferice are două protuberanțe, una la extremitatea posterioară lungă de 0,01 m, alta pe corpul globular, spartă din antichitate. Suprafața inferioară care substituie fundul este convexă, adîncitura de formă eliptică ajungînd pînă în centrul corpului globular. Gitul, lung de 0,10 m este conic și se arcuiește de la nivelul bazei, terminîndu-se cu o gură largă circulară și ușor profilată¹³ (pl. V, fig. 5, 6). Sticla vasului este irizată galben. Vasul era așezat lîngă omoplatul stîng.

— 2 *zale de lanț* fragmentare de bronz cu dm. 0,01 m așezate lîngă femurul stîng (pl. VI, fig. 2).

-- *fibulă de bronz* cu „capete în formă de bulb“ (Zwiebelknopffibeln) inv. 836, 1.0,051 m, Fibula, era depusă lîngă femurul stîng al scheletului și este un exemplar bine conservat, cu excepția piciorului rupt și găsit fragmentar. Obiectul de podoabă specific mormintelor masculine¹⁴, este decorat cu semiove dispuse pe două rînduri (pl. VI, fig. 1).

Apocă aproape fără excepție, cercetătorii datează fibulele cu „capete în formă de bulb“ (Zwiebelknopffibeln) în secolul IV e.n., în unele cazuri găsite împreună cu monede se dă o datare și mai strînsă¹⁵.

Datarea lui M₈, secolul IV e.n.

* * *

În primăvara anului 1972, au apărut pe locul viran din fața casei cu nr. 6 de pe strada D. Bolintineanu din Mangalia, două morminte de inhumație, cu corpul depus pe argilă și protejat de un înveliș în două ape făcut din țigle. Amenajarea funerară dar mai ales bogatul inventar ceramic și vasele de sticlă, au fost afectate de lucrătorii întreprinderii de canalizare. Cele două morminte se aflau la 0.50 m unul de altul, la — 1,65 m de la sol și aveau aceeași orientare E-V.

¹³ Otto Doppelfeld, *Römisches und fränkisches Glas in Köln*, Greven Verlag Köln, p. 50, grupa 36, pl. 101, fig. 101 și fig. 86, inv. 996, vase de parfum, realizat prin suflare liberă asemănătoare cu tipul de la Callatis, datate în sec. III—IV e.n.

¹⁴ Erwin Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971, p. 26 și urm.

¹⁵ A. Sz. Burger, *op. cit.*, p. 102, M26, fig. 95, 26—5, fibulă identică cu cea din M8 de la Callatis, datată cu monede în intervalul 364—375 e.n. Erwin Keller, *op. cit.*, p. 34—35, fig. 11, tip 4 B, identic cu tipul nostru, și datat „circa 350 pînă la circa 380 e.n.“. Dorin Popescu, *Fibules en bronze des collections du Musée National des Antiquités*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 245, fig. 4, n. 2—4. Petre Aurelian, *op. cit.*, p. 575, fig. 11—1, M312, sec. IV e.n., Gh. Ștefan, *Dinogetia I*, în *Dacia*, VI—VIII, 1937—1940, p. 418, fig. 26, n. 9.

M₉. Mormint de inhumație, cu corpul depus într-o groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, lungă de 1,72 m, lată de 0,62 m și adâncă de 0,15 m. Peste groapa în care s-au mai păstrat urme de arsură, s-a amenajat un acoperiș protector din șase țigle (0,60 m 0,52 m), așezate în „două ape“.

Scheletul, așezat în poziție dorsală cu minile întinse pe lângă corp este orientat E-V cu capul la E (pl. II g).

Inventar :

— *cană de sticlă*, inv. 752. In. 0,216 m, dm 0,095 m. (fragmentară și restaurată). Corp cilindric, fund concav, gîtul scurt și cilindric, buză îngroșată, profilată cu un șanț sub care se prinde un unghi drept o toartă subțire, lată cu marginile mult îngroșate în punctul de contact cu umărul vasului (pl. VI, fig. 3).

Vasul are o formă cu largă circulație în Imperiu în secolele I-II e.n.¹⁶.

— *bol cu pereți verticali și picior*, inv. 753 In. 0,125 m, dm. 0,145 m (fragmentar și restaurat). Vasul este făcut dintr-o argilă fină de culoare roz gălbuie, cu decor floral aplicat „à la barbotine“ (pl. VI, fig. 4). Suprafața vasului și o parte din interior păstrează urmele unui firnis cărămiziu-lucios. Picior rotund înălțat puțin, scobit în interior.

Boluri asemănătoare au mai apărut la Callatis¹⁷ precum și în celelalte centre grecești de pe țărmul Mării Negre¹⁸ fiind datate în secolul I-II e.n.

— *bol cu pereți verticali și picior*, inv. 754 In. 0,150 m, dm. 0,150 m. Exemplar diferit de cel anterior, apropiindu-se mai mult de bolul cu ornamentații de la Tomis (inv. 1239) care, cu excepția elementelor de decor, vegetale și antropomorfe, are forma exemplarului nostru¹⁹. Bolul are o formă zveltă, bine proporționat, cu picior ușor înălțat, circular, concav, profilat cu o margine inelară. Singurul element de decor este un brîu central din linii incizate (pl. VI, fig. 5). Ceramică fină cenușie, peste care s-a dat un firnis negru, mat.

— *kantharos* (fragmentar și restaurat), inv. 755 In. 0,075 m, dm. 0,073 m. Ceramică fără ingrediente de culoare brun-roșcată, cu

¹⁶ C. Isings, *Roman glass from dated finds*, J. B. Wolters, Groningen-Djakarta, 1957, p. 66, fig. 50 b; Filarska, *op. cit.*, katalog naczyn, I, 1952, p. 149—150, pl. XXX, tip asemănător cu mici deosebiri, ornarea corpului cu linii incizate și trei denticuli îngroșați în punctul de legătură cu umărul vasului; C. Isings, *Roman glass in Limburg*, Walters — Noordhoff publishing Groningen, 1971, p. 33, pl. 7, zip 110. Otto Doppelfeld, *op. cit.*, fig. 20, inv. 5898 datat sec. I e.n.

¹⁷ C. Ionomu, *Cercetări arheologice la Mangalia și Neptun*, în *Pontice*, I, 1968, p. 256, fig. 37.

¹⁸ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 198, pl. 99, XXX-10; T. H. Высотская, *op. cit.*, p. 119—120, pentru Cernorecie, fig. 31, datate sec. I—III e.n.

¹⁹ M. Bucovală, *Noi morminte de epocă romană timpurie la Tomis*, în *Pontice*, I, 1968, p. 285 și urm., fig. 14 și 15.

urme de firnis brun. Fund rotund, puțin concav, buză profilată și evazată ²⁰ (pl. VI, fig. 6).

Datarea mormintului : sfârșitul secolului I e.n. — secolul II e.n.

M₁₀. Mormint de inhumăție protejat de țigle. Corpul inhumat a fost așezat într-o groapă dreptunghiulară (1. 1,68 m, l. 0,60 m) cu colțurile rotunjite săpată în argilă, cu urme de arsură anterioară depunerii corpului. Urmele de arsură și cenușă sînt mai consistente în zona picioarelor scheletului unde erau depuse ofrandele. Scheletul bine conservat, așezat pe spate cu miinile întinse pe lîngă corp, picioarele puțin depărtate în partea posterioară. Orientarea E-V cu capul la E (pl. II h).

Ofranda, era depusă la picioare și între labele picioarelor, avînd următorul inventar :

— *amforă*, de mici dimensiuni. Inv. 756. în. 0,20 m dm. 0,163 m, dm. gurii 0,077 m, dm. fund 0,077 m. Corpul globular ușor conic spre fundul plat, rotund și ușor profilat, gît gros, cilindric, relativ înalt pentru dimensiunea vasului, decorat cu trei linii largi realizate în timpul prelucrării pastei la roată. Cele două torți sînt aplicate sub buza inelară, profilată și pe umărul recipientului. Ceramică fină de culoare cărămiziu-gălbuie cu mică în compoziție, peste care s-a dat un firnis brun-roșcat fără luciu ²¹ (pl. VII, 1).

— *lekythos*. Inv. 757, în. 0,195 m, dm. 0,15 m. Corp globular, fund inelar plat. Gîtul, puțin conic se termină cu o buză înaltă bine profilată. De la mijlocul gîtului pornește toarta care este lipită de umărul vasului. Micul recipient are incizate pe corp linii circulare iar la baza gîtului, două incizări mai pronunțate. Pastă de culoare galbenă-cărămizie cu mică în compoziție, fără urme de firnis ²² (pl. VII, fig. 2).

— *unguentariu de sticlă*. Inv. 758. In. 0,145 m, dm. 0,06 m. Pansă în formă de clopot înalt, fund plat, gît înalt (0,08 m) conturat printr-o strangulare, buză îngroșată trasă drept în afară (pl. VII, fig. 3). Sticlă de culoare verde. Exemplarul se încadrează într-un tip de unguentariu caracteristic unor spații mari din imperiu, datat în majoritatea cazurilor în secolul I e.n. ²³.

²⁰ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 208, pl. 100, fig. XXIV—13 ; H. S. Robinson, *Pottery of the Roman Period*, p. 84, pl. 70, N2, tip identic, datat între sec. I—III e.n.

²¹ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 221—222, pl. 82, XXX-1, datat sfîrșitul sec. I e.n. — sec. II e.n. H. S. Robinson, *op. cit.*, p. 92, pl. 22 și 58, M90, tip asemănător cu deosebiri față de exemplarul nostru, avînd gîtul mai subțire și buza inelară trasă drept în afară, datat la sfîrșitul sec. II e.n.

²² M. Bucovală, *Noi morminte...*, p. 280, fig. 8 b, datat a doua jumătate a secolului I e.n. ; P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 194, pl. 95, XXXVII-3, cu toarta mai înălțată, datat către mijlocul sec. II e.n. ; C. Iconomu, *op. cit.*, p. 257, fig. 37, tip cu corpul mai alungit ; B. И. Кадеев, *Очерки историй экономики Херсонеса в I—IV в. н. э.*, Харьков, 1970, p. 94, fig. 11 b, datat sec. I—II e.n.

²³ P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 219, pl. 101, XXV-8, cu gît mai scurt și de culoare cenușie albastruie, considerat printre exemplarele cele mai vechi, datat la mijlocul sec. I e.n. C. Isings, *Roman glass from dated...*, p. 97, tip 82-A₁, datat sec. I—II e.n. B. Filarska, *Szkla... katalog naczyń*, p. 110, pl. XVIII-1, tip asemănător, fără strangularea gîtului, datat sec. I—II e.n. *op. cit.*, p. 90, B. И. Кадеев, fig. 9, 3, tip foarte apropiat descoperit la Mirmeki, datat secolul I e.n.

— *opaiț.* Inv. 759, l. 0,105 m, în. 0,025 m, dm. 0,0065 m. Corp alungit, discul concav ornamentat pe bordură între două linii incizate cu ove dispuse la distanțe egale. Ciocul alungit, toartă suprainălțată, fund plat. Ceramică superioară, de culoare roz-gălbuie peste care s-a dat firnis brun-roșcat. Orificiul de ardere nu prezintă semne că opaițul ar fi folosit. Tip specific secolului I e.n.²⁴ (pl. VII, fig. 4).

Inventarul ceramic și de sticlă găsit în M₁₀ se plasează în aceeași perioadă cu cel din M₉. Așezarea apropiată a celor două morminte, precum și identitatea lor în modul de depunere al ofrandelor, aceeași orientare a corpului inhumat ne face să datăm și M₁₀ la sfârșitul secolului I e.n. — prima jumătate a secolului II e.n.

* * *

În luna mai 1972, s-a demolat garajul P.C.I. din Mangalia pentru amenajarea autostrăzii Constanța-Mangalia. Cu această ocazie a apărut la 10 m S de zidul clădirii dispărute, un mormânt de inhumație situat la — 1,70 m de nivelul actual.

Mormântul notat M₁₁, în ordinea celor descrise pînă acum, avea corpul inhumat într-o casetă dreptunghiulară făcută din blocuri mari de calcar, lucrate pe interior, așezate câte patru pe latura lungă și câte două la capete. În interior caseta avea 1,82 m lungime, 0,68 m lățime și 0,60 m adîncime²⁵. Scheletul slab conservat s-a găsit depus pe argilă în poziție dorsală, miinile întinse pe lîngă corp, oasele piciorului drept răvășite de o rădăcină vegetală pătrunsă prin lespezile care acopereau caseta mormîntului. Orientarea scheletului E-V cu capul la E (pl. II i). Lîngă mîna dreaptă s-a găsit o oglindă de bronz iar lîngă laba piciorului stîng cinci statuete de lut ars.

Inventar :

— *oglinďă de bronz.* Inv. 621, dm. 0.068 m. Stare bună de conservare. Suprafața oglinzii foarte oxidată iar pe spate se pot observa striuri incizate circulare pe marginea întoarsă și în centru (pl. VII, fig. 5).

— *figurină de lut ars*, reprezentînd un personaj feminin în picioare. Inv. 731, în. 0,145 m. Figurină feminină fără nici un atribut specific vreunei zeități. Atitudinea chipului surprinde un zîmbet trist. Coafura în feston, vizibilă numai deasupra frunții. Pe creștetul capului are o diademă. Corpul surprins în mișcare, înclinat spre dreapta. Hymationul drapează figurina, căzînd din spatele, diademei pînă mai jos de genunchi. Faldurile hymationului surprind mișcarea corpului, fiind strîns elegant și ținut cu mîna stîngă adusă din cot pe piept. Mîna

²⁴ H. Menzel, *Antike lampen...*, Mainz, 1954, p. 46, pl. 34, 11. C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, p. 54, tip IX, datat secolul I e.n. M. L. Bernhard, *Lampki starozythne*, Warszawa, 1955, p. 306—307, pl. LVIII, 245, ciocul asemănător, datat secolul I e.n. Tihamér Szentléleky, *Ancient lamps*, Budapest, 1969, p. 77, fig. 96, a-b, formă asemănătoare cu excepția-figurii feminine din discul concav.

²⁵ Maniera construcției funerare la M₁₁ amintește caseta mormîntului cu papir de la Callatis, la 60 m de locul unde s-a descoperit M₁₁, cf. C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 446, 447.

dreaptă ușor arcuită din cot este adusă în față și este acoperită de faldurile hymationului. Puțin mai jos de genunchi apare hitonul cu falduri verticale, mișcat în partea stângă, unde piciorul, ușor îndoit din genunchi este tras înapoi, greutatea corpului lăsându-se pe piciorul drept. Statueta personajului feminin se termină cu o bază dreptunghiulară (pl. VII, fig. 6).

Figurina este realizată din argilă fină de culoare cărămizie, bine arsă. Întreaga suprafață păstrează urme de vopsea albă cu excepția spatelui care nu este lucrat. Pe diademă se mai văd urme de vopsea albastră dată peste alb iar pe coafură culoarea brun-roșcată.

— *statuetă de lut ars* (Kore ?)²⁶. Inv. 729, în. 0,091 m. Personaj feminin, realizat numai bust, cu spatele nelucrat. Ceramică cărămizie peste care s-a păstrat pete de culoare albă. Atitudinea rigidă, coafura în feston, pe creștetul capului un polos. Ambele mâini nerealizate. Îmbrăcămintea constă într-un hiton decoltat larg "en coeur". Un cordon strânge talia ridicată. Deasupra cordonului, faldurile hitonului sînt drapate simetric cu marginile decolteului și acoperă doar umerii. Sub cordon, faldurile sînt aproape verticale (pl. VIII, fig. 1).

— *două statuete de teracotă*, identice, reprezentînd pe Eros-Thantos²⁷. Un exemplar bine conservat (pl. VIII, fig. 2), celălalt fragmentar (pl. VIII, fig. 3). Exemplarul întreg, inv. 735, are o înălțime de 0,110 m. Ambele statuete sînt făcute în același tipar, avînd aceleași atribute.

Figură fără expresie, pe cap poartă un polos iar pe spate aripi mari desfăcute. Veșmîntul acoperă doar umărul și mina stîngă sprijinită pe șold. Divinitatea în mișcare, se sprijină pe piciorul drept, cel stîng îndoit din genunchi este tras înapoi. Mina dreaptă depărtată de corp ține faldurile veșmîntului simbolizînd torța funebră, atribut a lui Thanatos (Genius mortis). Corpul, îngrijit realizat, cu detalii anatomice realist prinse, mișcarea și proporțiile amintesc canonul școlii lui Lysip.

Piesa este un basorelief-aplică, pe spate are o streășină semi-circulară care susține aripile desfăcute și este prevăzută cu un orificiu pentru suspendat (pl. VIII, fig. 4).

— *statuetă de teracotă* reprezentînd un copil stînd pe altar. Inv. 730, în 0,098 m. Stare de conservare ; fragmentară, lipsă piciorul drept (pl. VIII, fig. 5)). Figurina reprezentînd un copil (zeu ?) cu o expresie tristă pe față, stă pe un altar cu bază dreptunghiulară profilată. Pe spatele altarului sînt incizate adînc două linii în cruce. Pl. VIII, fig. 7. Cu excepția gîtului, puțin gros și aplecat spre dreapta, corpul este minuțios executat, respectînd fidel anatomia infantilă. Pe frunte se

²⁶ Cf. M. M. Кобылина, *Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории*, Москва 1961, p. 58, pl. VIII, 3, figurină foarte asemănătoare, în aceeași atitudine rigidă cu polos pe cap, statueta atribuită Korei.

²⁷ Cf. Г. Д. Белов, *Терракоты из Херсонеса*, în *Археология, СССР*, Г, 1—11, 1970, p. 70, pl. X, 5, statueta identică atribuită lui Eros-Thantos (Cupido genius-mortis) datată în secolul III î.e.n. И. В. Клейман, *Статуэтки из Херсонеса*, în *Археология СССР*, Г, 1—11, p. 28, pl. 6, fig. 3, tip foarte asemănător datat în secolul IV î.e.n. cu aceleași atribute ale lui Eros-Thantos.

observă o cunună de lauri. (Pl. VIII, fig. 6). Partea posterioară a capului este acoperită cu o bonetă sferică. Mina stângă se sprijină pe veșmintul căzut pe suprafața altarului. Mina dreaptă strinsă, este ținută pe piept. Picioarele puțin depărtate se sprijină pe baza altarului.

Ceramică fină, de culoare cărămie cu urme de culoare roz dată peste un strat inițial de culoare albă. Pe cap se mai conservă pete de culoare roșie²⁸.

Cele cinci statuete de teracotă găsite în M₁₁, sînt de format mic, dealtfel ca majoritatea figurinelor întregi și fragmentare descoperite pe teritoriul orașului Callatis. Primele patru reprezintă figuri ale unor divinități sau în cazul exemplarului cu nr. inv. 731, figuri anonime. Divinitățile existente în M₁₁ au o largă circulație în lumea elenistică a cetățitorilor de pe țărmul Pontului Euxin²⁹.

Tehnica realizării figurinelor este aceeași la toate cinci după cum decorarea lor cu diferite culori pornește de la același stadiu inițial al vopsirii întregii figurine cu o pastă fină de caolin combinat cu praf de var. Culoarele folosite sînt albul, verdele, albastru, roșu, galbenul, reprezentînd diferiți oxizi și silicați minerali³⁰.

Pentru a se obține o ardere completă, maeștrii coroplaști făceau figurinele goale în interior și cu un orificiu de aerisire pentru obținerea arderii rapide fără să fie afectată suprafața figurinei.

Prezentarea artistică diferă de la reprezentări obișnuite, nelipsite de anumite defecțiuni datorate scoaterii din tipar, la exemplare de finețe lucrate cu multă grijă și îndemnare (exemplarele inv. 730 și inv. 731). La personajele feminine coafura și draparea himationului puțin ridicat pentru a deveni vizibil și hitonul, se remarcă realizarea într-o autentică manieră arhaică, întilnită la majoritatea figurinelor de teracotă din secolele IV—III î.e.n.

Cele două reprezentări masculine, figurile lui Eros-Thanatos și copilul pe altar, au veșmintul căzut sau acoperind o mică porțiune din corp, care dezgolit, scoate în evidență realizarea artistică și fidelă a detaliilor anatomice.

Figurinele de teracota găsite în M₃ și M₁₁ datate în secolul IV î.e.n. — printre puținele reprezentări descoperite în săpătură³¹, impre-

²⁸ În colecția Muzeului de Arheologie Constanța se mai găsește un exemplar de la Callatis fragmentar (lipsă capul), mai rudimentar executat și fără urme de culoare.

²⁹ М. М. Кобылина, *op. cit.*, p. 58 și urm., pl. VIII, fig. 3, 4. Г. Д. Белов, *op. cit.*, p. 70, pentru Chersones. И. Б. Клейман, *op. cit.*, p. 28 și urm., pentru Roksolani (Niconia).

³⁰ V. Canarache, *op. cit.*, p. 26—27, care a supus unor analize chimice culoarele minerale care decorează figurinele descoperite la Callatis. S-a ajuns la concluzia că albastrul este silicat de cupru, culoarea roșie se obținea din oxid de fier iar cea roz, sulfură de mercur.

³¹ Radu Vulpe, *Deux terres cuites grecques de Callatis*, în Dacia, V—VI, 1935—1936, p. 329 și urm. C. Preda, *Cîteva morminte din epoca elenistică de la Callatis*, în SCIV, 1, 1966, p. 144, fig. 5.

ună cu celelalte figurine aflate în colecții particulare³², fac dovada existenței unei adevărate industrii coroplastice la Callatis în secolul IV î.e.n.

* * *

Majoritatea mormintelor descrise au apărut pe teritoriul parcului din orașul Mangalia, zonă care a fost supusă unei mari acțiuni de amenajare și sistematizare. Înainte de nivelarea terenului pentru amenajarea grădinii cinematograf și a stadionului din centrul parcului, zona prezenta mari denivelări de teren. Numai așa se explică concentrarea monumentelor funerare pe anumite porțiuni unde pământul viu începe la — 1,60 m de la nivelul de călcare actual. Pe aceste spații mici s-au găsit morminte de epoci diferite. În majoritatea cazurilor, monumentele funerare descoperite au avut de suferit de pe urma plantării copacilor și umidității continuei, caracteristice unui spațiu verde. Conservarea scheletelor inhumate, precară de cele mai multe ori în această parte a necropolei antice — rădăcinile copacilor au pătruns în morminte, răvășind conținutul — îngreunează un studiu antropologic edificator pentru stabilirea elementului etnic care a folosit partea de nord a necropolei antice.

Ritul funerar întilnit la toate mormintele descrise este inhumăția, cu mai multe detalii de ritual cum ar fi :

— purificarea gropii prin ardere înainte de a se depune corpul inhumat (observație valabilă pentru M₃, M₄, M₉, M₁₀) ;

— groapa dreptunghiulară săpată în argilă are colțurile rotunjite ;

— ofrandele sînt depuse de cele mai multe ori lângă corp sub acoperișul protector făcut din țigle sau lespezi de piatră, excepție făcînd ofrandele lui M₃ depuse pe o prispă de argilă lângă acoperișul de țigle ;

— în cazul inhumării corpului în casetă de piatră, scheletul s-a găsit la toate mormintele studiate, depus pe stratul de argilă bătătorit.

Cîmpul necropolei situat la nord de zidul de incintă al cetății Callatis nu prezintă o dispunere a monumentelor funerare care ar explica prezența unor tumuli. Zona necropolei de nord este plană și în ea s-au conservat morminte în majoritate de inhumăție, dar de epoci diferite. Folosirea îndelungată a necropolei plane este argumentată de prezența unor morminte de sec. IV—III î.e.n. lângă morminte de secol IV e.n.

O zonă bogată în morminte de epocă romană timpurie pare să existe între străzile Rozelor și D. Bolintineanu pînă în dreptul stației C.F.R. Mangalia³³, după cum la vest de mormîntul cu papirus³⁴ apar morminte de epocă elenistică a căror dispunere ne îndreptățește să cre-

³² V. Canarache, *op. cit.*, cu exemplare foarte asemănătoare, sau identice la care se poate lesne observa execuția în același tipar.

³³ În urma unor săpături de salvare făcute în această zonă au apărut, alte morminte de epocă romană, care se află în studiu.

³⁴ C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, în *Materiale*, VIII, 1962.

dem că în această parte ar fi plasată o zonă de tumuli³⁵, care s-au aplatizat în urma nenumăratelor transformări edilitare pe care le-a suferit orașul Mangalia.

Stadiul actual al cercetării necropolei callatiene nu permite expunerea unor concluzii generale asupra aspectului acestui „cîmp al lui Charon“ precum și a elementului etnic care l-a folosit.

Bogatul inventar descoperit în mormintele descrise, format din ceramică, sticlă și obiecte de metal, întărește convingerea că la Callatis de-a lungul veacurilor au existat ateliere ai căror meșteșugari produceau de foarte multe ori adevărate valori artistice.

TOMBEAUX HELLÉNISTIQUES ET ROMAINS DÉCOUVERTS DANS LA ZONE DU NORD ET NORD-OUEST DE LA NÉCROPOLE CALLATIENNE

Résumé

Les travaux de canalisation effectués à Mangalia pendant l'hiver et l'été de 1971 ont affecté l'enceinte de la cité de Callatis ainsi que la zone de la nécropole du côté nord et nord-ouest de la cité antique. A cette occasion on a investigué 11 tombeaux dont cinq appartiennent à l'époque hellénistique et six — à l'époque romaine.

La plupart des tombeaux étudiés sont apparus sur le territoire du parc de ville de Mangalia, zone qui a été soumise à de grandes actions d'aménagement et systematisation. Avant le nivellement du terrain pour la construction du cinéma en plein air et pour le stade du centre du parc, la zone présentait de grands dénivellements de terrain. C'est ainsi que s'explique la concentration des monuments funéraires sur certaines portions où la terre vierge commence à — 1,60 m. sous le niveau actuel. Dans ces petits espaces on a trouvé des tombeaux appartenant à des époques différentes.

Le rite funéraire rencontré dans tous les tombeaux découverts est l'inhumation, à plusieurs variations près comme par exemple :

— la purification de la fosse moyennant le brûlement, avant que le corps inhumé y fût déposé (M 3, M 4, M 9, M 10) ;

— la fosse rectangulaire creusée dans l'argile a les coins arrondis ;

— les offrandes sont déposées, pour la plupart des cas, à côté du corps, sous le toit protecteur fait de tuiles ou de dalles de pierre, à l'exception de M 3, où les offrandes sont déposées sur une petite plate-forme d'argile, au dehors du toit de tuiles ;

— au cas de l'inhumation du corps, dans les tombeaux protégées par des dalles de pierre le corps est déposé sur la couche d'argile foulée.

La nécropole située au nord du mur d'enceinte de la cité de Callatis ne présente pas de disposition des monuments funéraires laquelle y expliquerait la présence des tumulus. La zone de la nécropole du nord est plane et ici se sont conservés des tombeaux — d'inhumation, pour la plupart, mais appartenant à des époques différents. L'utilisation prolongée de la nécropole plane est argumentée par la présence des tombeaux des IV-III-èmes siècles av. n.é. à côté des tombeaux du IV-ème s. de n.é.

Une zone riche en tombeaux d'époque romaine (du début de cette époque) paraît exister entre les rus Rozelor et D.Bolintineanu, jusque devant la gare de

³⁵ Săpături de salvare efectuate pe terenul unde s-a construit un grup farmaceutic în Mangalia, au scos la iveală morminte a căror dispunere, dovedesc existența unui mare tumul aplatizat.

Mangalia. De même, à l'ouest du tombeau à papyrus apparaissent des tombeaux d'époque hellénistique dont la disposition nous justifie à croire que de ce côté serait placée une zone de tumulus, aplatis à la suite d'innombrables transformations édilitaires qu'a subies la ville de Mangalia.

Le stade actuel des recherches callatiennes ne permet pas l'exposition des conclusions générales sur l'aspect de ce „champ de Charon“ ainsi que sur l'élément ethnique qui l'a employé.

FUNDE VON HELLENISTISCHEN UND ROEMISCHEN GRÄBERN IM NOERDLICHEN UND NORDWESTLICHEN TEIL DER NEKROPOLE VON CALLATIS

Zusammenfassung

Die im Winter und Frühjahr des Jahres 1971 zwischen den Badeorten Saturn und Mangalia Sud durchgeführten Kanalisationsarbeiten haben sowohl das Innere der Festung Callatis als auch der antiken Nekropole berührt.

Im Park der Stadt Mangalia, 135 m von der Umfassungsmauer der spätrömischen Festung sind acht Beisetzungsgräber zum Vorschein gekommen, wovon vier Zystengräber, drei Ziegelgräber und ein Säugling in einer hellenistischen Amphora.

Auf der Fläche, wo die acht Gräber gefunden wurden, haben ausgedehnte städtischen Arbeiten stattgefunden. Infolge der Einebnungen ist es vorgekommen, daß Gräber aus verschiedenen Zeitabschnitten in gleicher Tiefe gefunden wurden.

Der Beisetzungsritus ist bei allen beschriebenen Gräbern Körperbestattung mit rituellen Einzelheiten wie z.B. :

— Reinigung des Grabes durch Ausbrennen vor Beisetzung des zu bestattenden Körpers (M_3, M_4, M_9, M_{10}) ;

— die rechteckige Grube im Lehm hat abgerundete Ecken ;

— die Opferbeigaben werden meistens neben den Körper, unter eine Schutzdecke aus Ziegeln oder Steinfliesen gelegt ;

— im Falle von Bestattung des Körpers in Zystengräbern wurde das Skelett bei sämtlichen erforschten Gräbern auf einer gestampften Lehmschicht gefunden.

Es scheint, daß sich zwischen den Straßen Rozelor und D. Bolinteanu bis vor dem Bahnhof Mangalia ein an Gräbern aus der frühromischen Zeit reiches Gebiet befindet, so wie westlich vom Papyrusgrab Gräber aus der hellenistischen Zeit erscheinen, deren Anlage uns zu der Vermutung berechtigt, daß in diesem Teil ein Gebiet einer Hügelgräbernekropole besteht.

NOTE SUR LES FOUILLES DE SAUVEGARDE DE CALLATIS — 1971

Aux mois de février --- mars 1971, des travaux de construction d'un égout qui passait sur la falaise de Mangalia ont détruit les couches antiques et les monuments qu'ils ont rencontrés, y compris la muraille d'enceinte de Callatis côté sud (à proximité de l'hôtel Scala). Le musée de Constantza a décidé d'y entreprendre des travaux de protection. Par conséquent, nous avons effectué deux sections dans les zones trouvées en péril (S I vis-à-vis de l'hôtel Astra et S II vis-à-vis du Casino)¹. Les recherches se sont déroulées dans des conditions difficiles d'hiver, pourtant l'enregistrement et l'interprétation des observations ont été correctes (fig. 1).

Dans la *Section I* nous avons surpris la situation stratigraphique suivante (fig. 2) :

Sur la terre stérile, une couche épaisse d'argile rougeâtre, propre, sans vestiges archéologiques, couche déposée pour le nivellement du terrain. Au-dessus de cette couche de nivellement se trouve (seulement au bout du nord) une couche qui contient des matériaux mêlés, du Ier s. av. n.è. — I s. n.è. : le dépôt de restes brûlés et de cendre à sa base donne l'impression d'un niveau. Il se peut qu'il soit question d'un niveau (sporadique) du Ier s. av. n.è. — Ier s. n.è., dont on a creusé un puits, profond, circulaire, qui contient les mêmes matériaux mais lequel a été couvert par le niveau suivant, ayant des constructions, du IIe s- n.è.

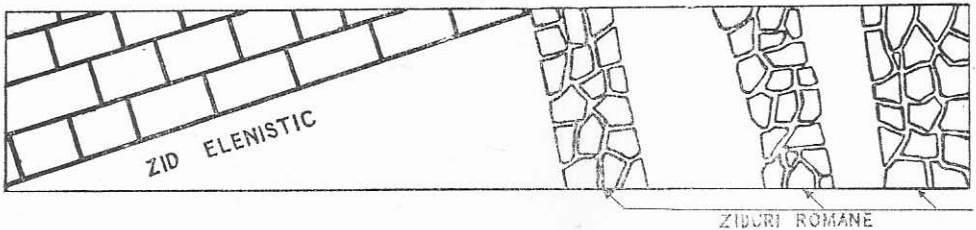
Au bout du sud, sur le nivellement d'argile rouge, se trouvent les traces d'une rue probable (trouvée entre deux bâtiments du IIe s.) pavée de gravier et de mortier, fortement tassé. La construction de la rue a été faite, probablement, après avoir raclé des couches antérieures, ce qui expliquerait l'absence, ici, du niveau du Ier s. av. n.è. — Ier s. n.è.

Au-dessus du pavé il y a une forte couche d'incendie et ensuite le *dépôt* de matériaux du IIe s. n.è. A ce niveau du IIe s. correspondent la construction et le fonctionnement des deux bâtiments, aux murs

¹ Aux fouilles a participé également Georgescu Valeriu-Nicolae.

CALLATIS 1971

SECȚIUNEA II (CAZINO)

SECȚIUNEA I (ASTRA)

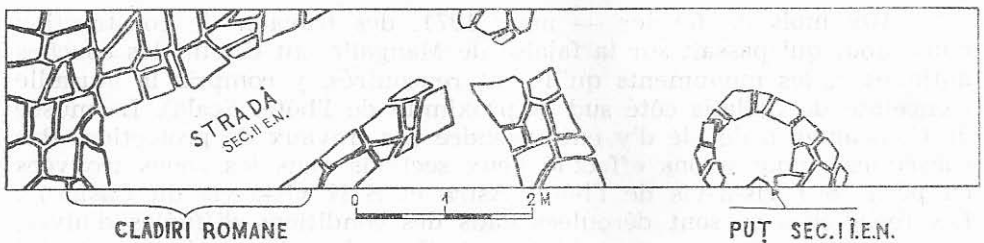

Fig. 1. Plan des sections I et II.

parallèles, dont les coins ont été découverts dans S I. Il y a ensuite une couche des IIIe s. — IVe s. n. è., plusieurs niveaux observables uniquement au bout du sud, à côté du grand mur. Puis, une couche épaisse des IV—V s., qui présente des traces d'incendie sur un plancher ferme d'argile (bout du nord). Le dernier niveau est datable au VIe s., ensuite le terrain a été raclé et décapé en même temps que le nivellement moderne de la falaise. Voilà pourquoi sont absents des niveaux de la fin du VIe s. et du début du VIIe s.

Les deux bâtiments ont été érigés, au IIe s., fonctionnant, à ce qu'il paraît, jusqu'aux V—VI s.

Section II. Au bout du nord se vérifie la stratigraphie de S I. Au-dessus du nivellement (terre propre) il y a le niveau du II S. auquel appartient le mur avec du mortier situé au bout du nord, démantelé au niveau suivant. Suit une couche épaisse des III—IV s., présentant deux phases de construction (deux couches de mortier et un pavé de dalles de pierre), qui doivent être rapportées également au moment de la construction du mur avec du mortier, transversal, à gauche (mur assis, à son tour, sur les restes d'un autre mur, probablement du II s. av. n. è) (fig. 3).

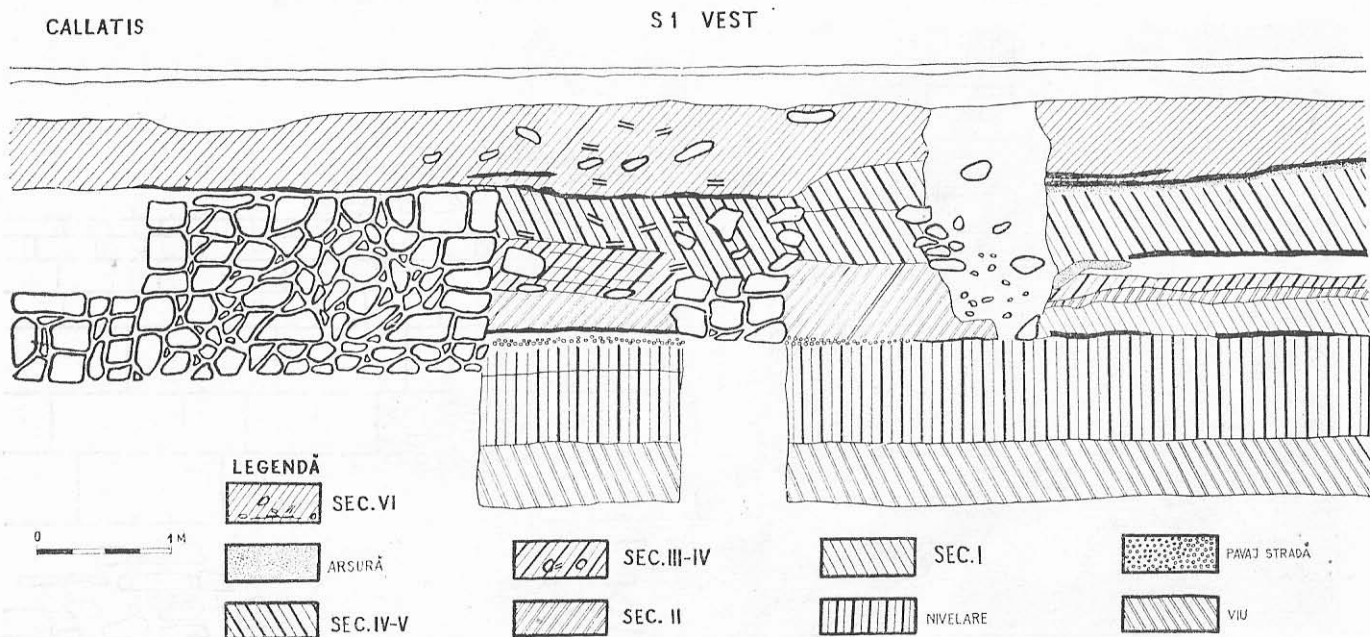

Fig. 2. Profil de l'ouest-section I.

CALLATIS 1971

SECȚIUNEA II (CAZINO)

PROFIL: VEST

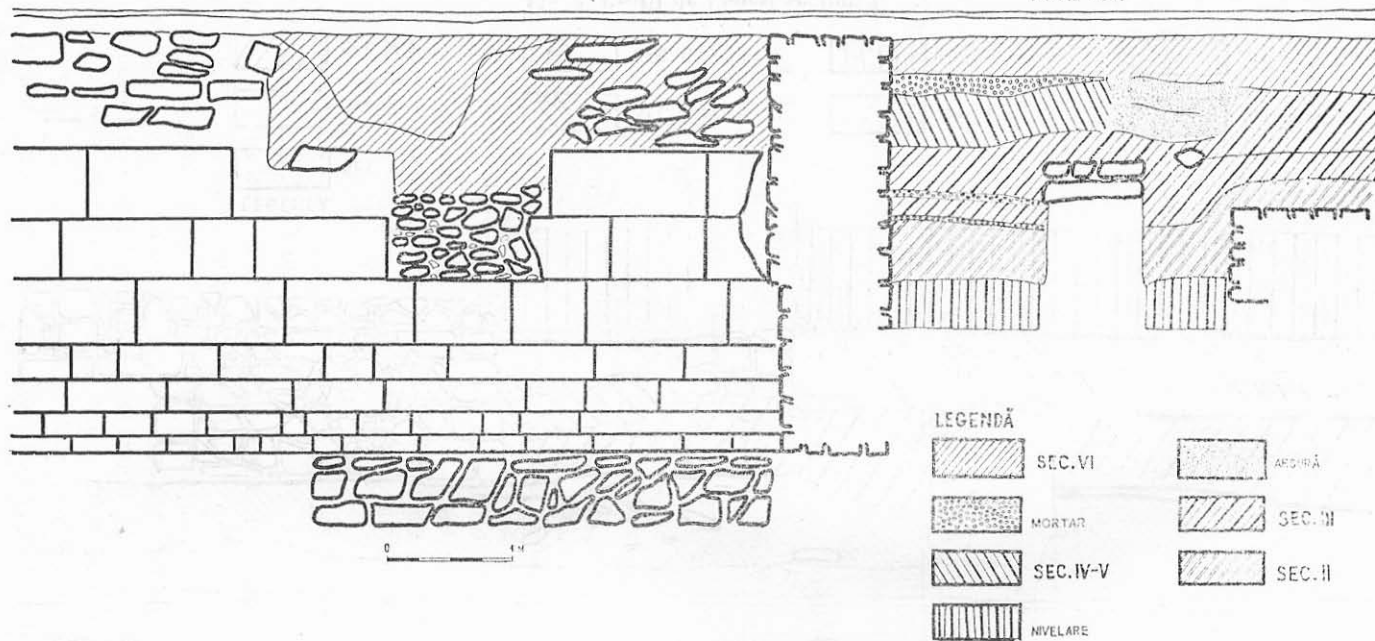

Fig. 3. Profil de l'ouest-section II, avec le grand édifice hellénistique

Fig. 4. S II, la moitié du nord.

Le niveau des IV—V s. est observé partiellement, couvert par un gros *dépôt* de mortier — trouvé à la base du niveau du VIe s. On constate le même raclage moderne également dans S. II.

Dans la moitié du sud de la section II, on a fait des découvertes remarquables. Ici est apparu un puissant et élégant mur hellénistique, construit d'assises de grands blocs, parfaitement façonnées et superposées, sans mortier et avec de l'*emplecton* (fig. 5 și 6). A la base de ce mur, à 3,45 m., nous avons découvert (exactement au niveau d'où commence la fondation irrégulière de pierres) le pavement de l'édifice, fait de dalles couvertes d'une plaque de mortier fin.

La couche de culture trouvée au-dessous du pavement contient de la céramique unitaire, des IVe — IIIe s., d'où la conclusion de la datation de ce vaste et élégant édifice au IIIe—IIe s. av. n.è., mais les murs en ayant fonctionné plus tard encore.

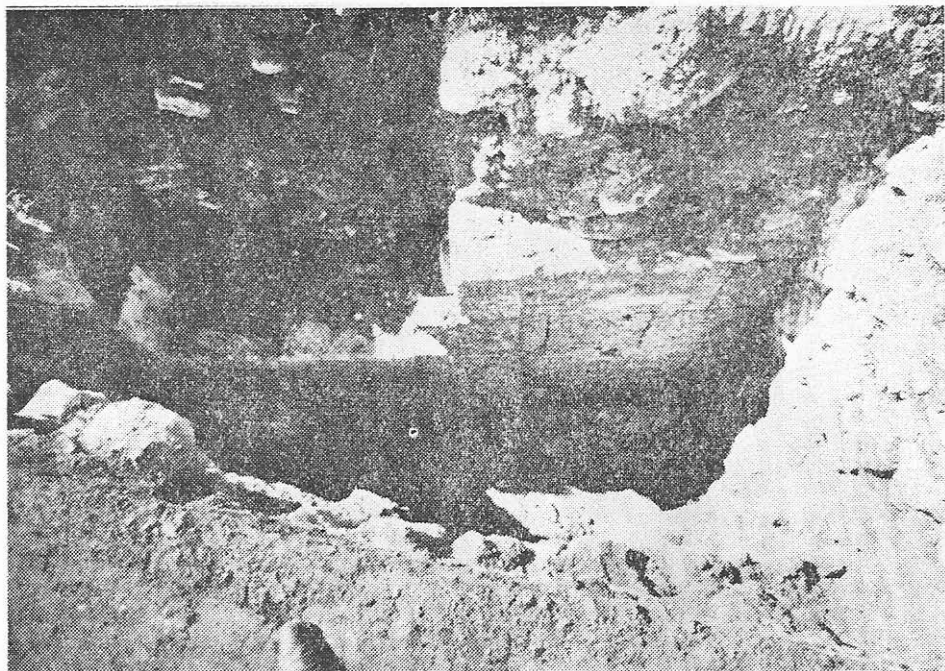

Fig. 5. S I, vue partielle du grand édifice hellénistique.

Nous soulignons que, dans les fossés creusés par les constructeurs de la conduite, sont apparus aussi d'autres murs, ce qui prouve qu'il est question d'un édifice de très grandes proportions.

Quelque temps auparavant, une section transversale au mur d'enceinte du côté nord à l'extérieur, a mis en évidence la stratigraphie suivante : un niveau des III—IVe s. et un niveau des Ve—VIe s. n.è. Le mur d'enceinte a été bâti dans la seconde moitié du IIIe s. n.è. et a duré jusqu'au commencement du VIIe s. n.è.² Mais l'interprétation du profil suscite des doutes³.

La situation stratigraphique de Callatis diffère donc du tableau général et renforce notre hypothèse sur l'existence des cas particuliers, locaux, en Dobroudja⁴.

Tous les enregistrements faits par nous, tant dans les sections effectuées que dans les fossés pour la conduite, nous ont imposé la conclusion d'un urbanisme unitaire (toutes les murailles sont parallèles et perpendiculaires entre elles), à l'époque romaine.

² C. Preda, *Materiale*, VIII, 1962, p. 440, fig. 2.

³ Al. Suceveanu, dans *Dacia*, XIII, N. S., 1969, p. 354.

⁴ Voir C. Scorpan, *Sacidava*, dans *Pontica*, VI, p. 267 (aussi dans *Pontica*, V, pp. 301—327 et pp. 349—371).

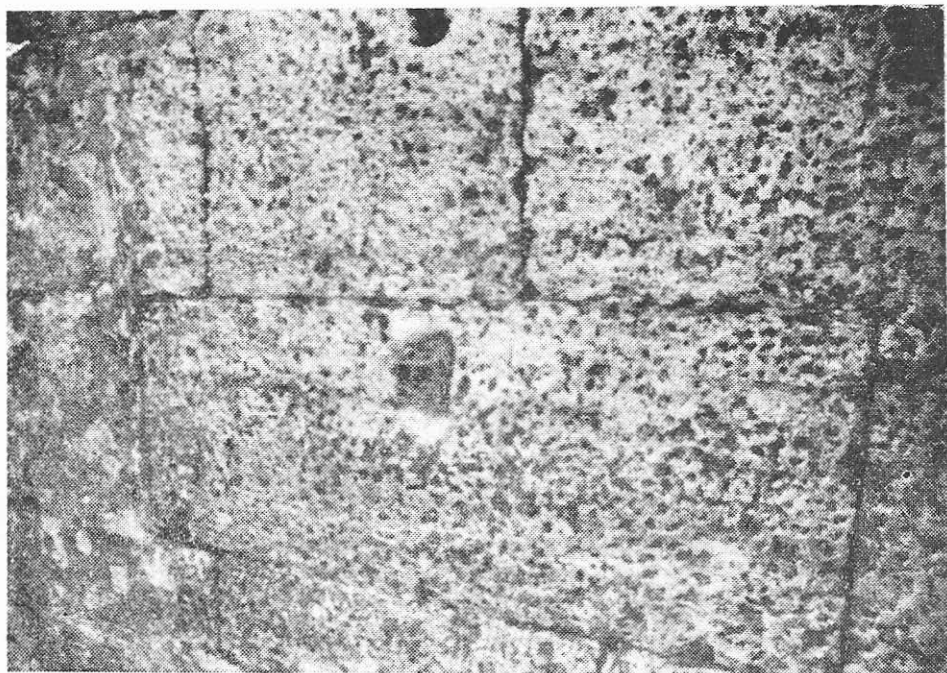

Fig. 6. Fragment du mur de l'édifice hellénistique.

Ce qui plus est, l'orientation édilitaire de l'époque romaine respecte celle de l'époque hellénistique, au moins dans cette zone (S II, fig. 1).

On a découvert aussi un riche fonds de céramique que l'on doit étudier.

A la suite de ces fouilles, nous sommes d'avis qu'il faut nécessairement entreprendre des recherches systématiques à l'intérieur de la ville de Callatis, lesquelles tireront au clair les problèmes archéologiques et historiques majeurs et mettront à jour d'importants monuments.

Les fouilles futures clarifieront aussi notre constatation notamment que dans toutes les sections (S I, S II mais également dans celles de la conduite), qui s'égrènent sur une distance appréciable, n'est apparu aucun niveau ou couche, aucun matériel archéologique plus vieux que le IVe s. av. n.è.

CÎTEVA MONEDE PTOLEMAICE ȘI ALEXANDRINE DECOPERITE ÎN DOBROGEA

Ca pretutindeni în lumea greco-romană, obiecte de factură sau influență egipteană, rod al relațiilor comerciale cu posesiunile lagide, iar mai apoi cu provincia romană a Egiptului, chiar dacă, nu odată, aceste legături au fost realizate, prin intermediul cetăților maritime din sud, ori inscripții și reprezentări sculpturale, care amintesc de prezența pe acele meleaguri, încă din epoca elenistică, a neguțătorilor și corăbierilor alexandrini, precum și a noilor culte sincretiste greco-egiptene, au fost găsite și în cetățile grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre¹. Dar, o categorie de materiale, care a fost mai puțin favorizată prin descoperiri publicate, este alcătuită din monedele Egiptului și din monedele emise de Alexandria, în epoca romană.

Prezentînd aici cîteva monede ptolemaice și alexandrine, aflate în colecțiile Muzeului de arheologie din Constanța, nădăjduim ca, în acest chip, să putem oferi celor interesați un material numismatic, descoperit pe teritoriul provinciei dintre Dunăre și Mare și, care, prin natura sa, vine să se adauge documentelor privind contactele cetăților din Pontul Stîng cu Egiptul lagid, iar mai apoi roman.

CATALOGUL MONEDELOR EGIPTENE ȘI ALEXANDRINE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA, DESCOPERITE ÎN DOBROGEA²

EGIPT.

1. *Ptolemaios II Philadelphos*

Æ. ↑. II, 38 g. 24,5 mm. Puțin tocită. Avers excentric pe flan.

Svoronos, p. 69, nr. 439 ; anul 267 î.e.n.

Constanța, col. Băcăoanu. Inv. 903.

¹ Vezi D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, 1970, p. 60—82 ; I. Barnea, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, în *Pontica*, V, 1972, p. 251 și urm.

² Pentru determinări am folosit următoarele cataloage, abreviate astfel în text :

Svoronos — Ioanis N. Svoronos, *Τὰ νομίσματα τοῦ κράτους τῶν Πτολεμαίων*, Athena, 1904.

Dattari — G. Dattari, *Monete imperiali greche. Numi Augg Alexandrini*, *Catalogo della collezione G. Dattari compilato dal proprietario*, Cairo, 1901.

2. *Ptolemaios III Evergetos*

Æ. ↓ . 34,76 g. 35 mm. Puțin tocită.
Svoronos, p. 146, nr. 965 : anii 247/6—221/0 î.e.n.
Constanța-Mamaia, donație I. Stelian. Inv. 912.

3. *Ptolemaios IV Philopator*.

Æ. ↓ . 64,60 g. 41 mm. Puțin tocită.
Svoronos, p. 189, nr. 1125 ; anii 221/0—204/3 î.e.n.
Constanța, col. C. Băcăoanu. Inv. 915.

ALEXANDRIA

4. *Hadrian*

Æ. ↓ . 5,25 g. 19 mm. Puțin tocită.
Dattari, p. 121, nr. 1925.
Dobrogea passim, vechea colecție a muzeului. Inv. 900.

5. *Æ.* ↓ . 5,24 g. 19,5 mm. Puțin tocită.

Dattari p. 128, nr. 2023.
Dobrogea pasism, vechea colecție a muzeului. Inv. 907.

6. *Aurelian*

Æ. ↓ . 9,46 g. 23 mm. Netocită.
Dattari, p. 365, nr. 5495.
Constanța, col. Suliman Cadrî. Inv. 901.

7. *Probus*

Æ. ↓ . 10,06 g. 21 mm. Puțin tocită.
Dattari, p. 368, nr. 5552.
Constanța, col. I. Dumitru. Inv. 911.

8. *Diocletian*

Æ. ↓ . 7,48 g. 19,5 mm. Netocită.
Dattari, p. 374, nr. 5645.
Constanța, col. I. Dumitru. Inv. 899.

9. *Maximian Hercules*

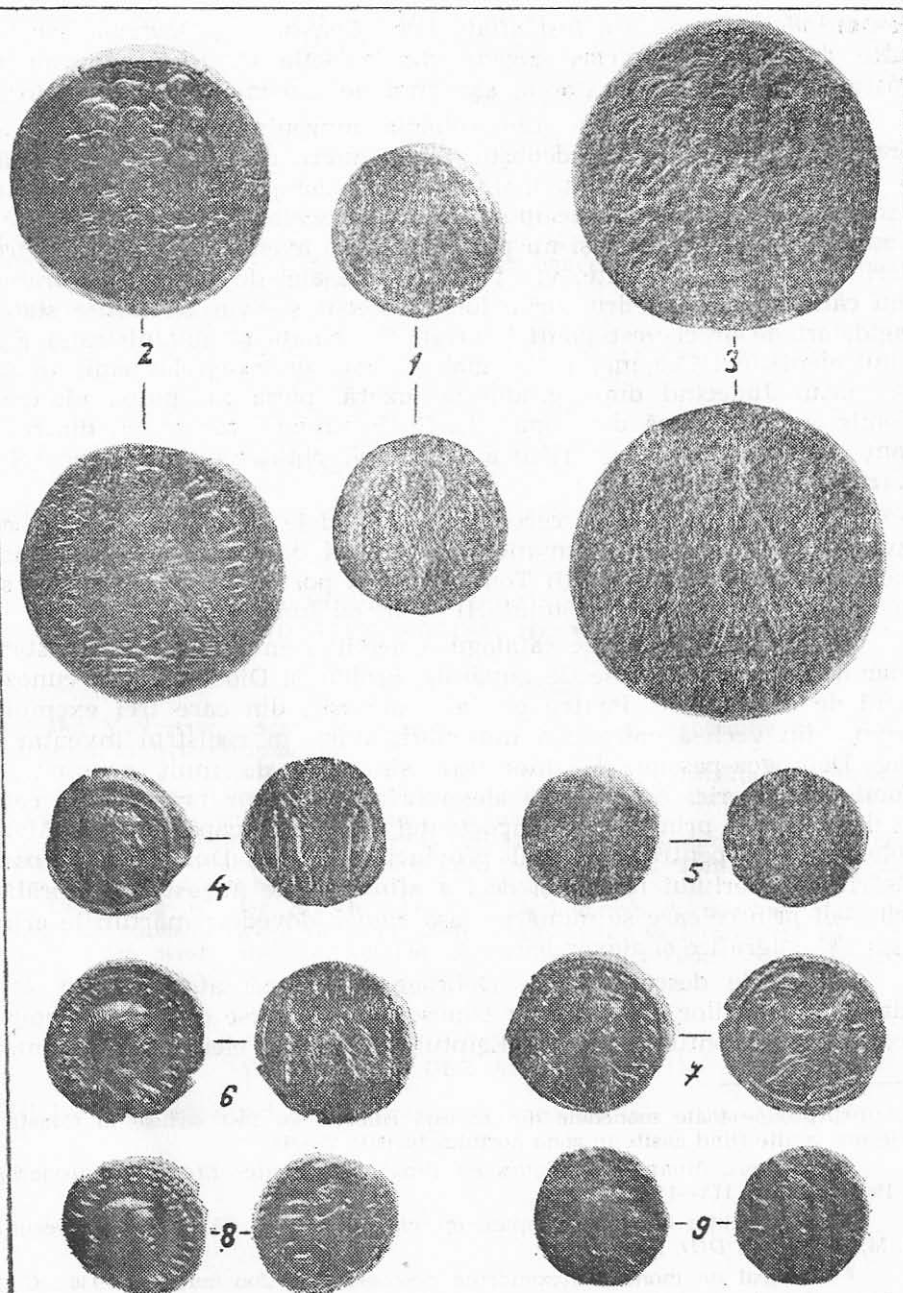
Æ. ↓ . 5,77 g. 19 mm. Tocită.
Dattari, p. 384, nr. 5875.
Dobrogea passim, vechea colecție a muzeului. Inv. 906.

Monede ptolemaice au fost găsite și în cetățile grecești de pe coasta de nord a Pontului Euxin³, iar de curînd au fost semnalate astfel de piese la Constanța sau împrejurimi⁴. Din exemplarele pre-

³ A. M. Ghilevici, *Античные штегородние монеты из раскопок Херсонеса*, în *Нумизматика и Сфрагистика* 3, 1968, p. 30.

⁴ Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în *SCIV*, 21, 2, 1971, p. 333, nr. 4, Constanța și împrejurimi.

Al. Popeea a avut amabilitatea să ne informeze că are în studiu, printre alte monede grecești descoperite în Constanța, un bronz emis în timpul domniei comune a regilor Ptolemaios VI Philometor și Ptolemaios VII Evergetos II Physicon și o monedă alexandrină de la Carinus. De asemenea, Gh. Poenaru Bordea a avut bunăvoința să ne informeze că, în colecțiile particulare din Constanța, se află un număr destul de mare de monede alexandrine.

MONEDE PTOLEMAICE ȘI ALEXANDRINE DESCOPERITE ÎN DOBROGEA

zentate aici o monedă a fost aflată între Constanța și Mamaia, iar celelalte două bronzuri, care provin din colecția C. Băcăoanu, au fost găsite, probabil, în Constanța, așa cum ne informa cîndva donatorul⁵.

Cele trei exemplare din colecția muzeului din Constanța sînt bronzuri, monede care, îndeobște, au o putere de penetrație scăzută și o arie de circulație mult mai restrînsă, dar care reflectă circulația oamenilor⁶. Se poate presupune că monedele ptolemaice găsite la Tomis și împrejurimi, deși nu putem ști dacă avem de-a face cu pătrunderi directe sau mijlocite, vor fi fost aduse aici de negustori, corăbieri, sau călători, care în drumurile lor au trecut și prin teritoriile statului lagid, ori de greci vest pontici intrați în armata și administrația Egiptului elenistic⁷. Cea mai veche monedă este un exemplar emis în anul 267 î.e.n. Judecînd după gradul de uzură, piesa nu putea ajunge la Tomis cu mult după data emiterii, fie în preziua războiului dintre Bizanț și Callatis aliat cu Histria, fie după obținerea independenței de către tomitani.

În stadiul actual al cercetării, monedele ptolemaice se adaugă izvoarelor de ordin numismatic, încă destul de sărace, privind istoria începuturilor ridicării cetății Tomis ca oraș portuar și a legăturilor sale în a doua jumătate a secolului III î.e.n. cu lumea elenistică.

Din datele oferite de catalogul colecțiilor muzeului din Constanța, doar două monede, emise de împărații Probus și Diocletian, au cunoscut locul de descoperire. Pentru celelalte monede, din care trei exemplare provin din vechea colecție a muzeului, aflăm în registrul inventar un vag Dobrogea-passim. În literatură sînt mai de mult cunoscute la Tomis descoperiri de monede alexandrine⁸ a căror prezență în cetate se datorește în primul rînd importanței pe care o capătă portul Metropolei Pontice pentru comerțul provinciilor de la Dunărea de Jos cu răsăritul Imperiului roman și deci a afluxului de negustori și corăbieri orientali printre care se numărau, așa cum o dovedesc mărturiile arheologice și epigrafice și alexandrinii.

Monedele descoperite în Dobrogea și prezentate aici vin să se adauge mărturiilor mai de mult cunoscute ce privesc contactele cetăților grecești din Pontul Stîng cu Egiptul în epocile elenistică și romană.

⁵ Aproape toate monedele din această colecție au fost strînse în Constanța, cele mai multe fiind găsite în zona portului turistic Tomis.

⁶ L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, în *Hautes Etudes Numismatique*, 1, Paris, 1966, p. 113—114.

⁷ Vezi discuția la D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 62 și p. 65, nota 50; precum și D. M. Pippidi, în *DID*, I, p. 244.

⁸ Tezaurul de monede alexandrine descoperit la Constanța în 1936; C. Seacășanu, *Noi descoperiri monetare*, 2) *Depozit de monede alexandrine găsit la Constanța*, în *CNA*, XIII, 109, 1938, p. 14—17. Nu este exclus ca monedele alexandrine din a doua jumătate a secolului III aflate în colecția muzeului să facă parte din acest tezaur, dispersat de descoperitori.

QUELQUES MONNAIES PTOLEMAÏQUES ET ALEXANDRINES DÉCOUVERTES EN DOBROUDJA.

Résumé

L'auteur présente neuf monnaies de bronze ptolémaïques et alexandrines, découvertes en Dobroudja.

Trois monnaies ptolémaïques émises au IIIe s. av. n.è. ont été découvertes à Constantza, prouvant de manière numismatique, aussi, les contacts de Tomi avec l'Égypte ptolémaïque dans la seconde moitié du IIIe s. n.è. La présence des monnaies alexandrines à Constantza peut être expliquée par l'afflux des marchands et navigateurs orientaux à Tomi, parmi lesquels les Alexandrins sont attestés de manière épigraphique.

L'auteur considère que la présence des monnaies égyptiennes de bronze à Tomi reflète au point de vue numismatique l'échange d'hommes et de biens entre les cités du Pont Gauche et l'Égypte lagide et ensuite romaine.

TABLEAU DES ILLUSTRATIONS.

Pl. I. Monnaies ptolémaïques et nummi alexandrins découverts en Scythie Mineure.

EINIGE IN DER DOBRUDSCHA GEFUNDENE PTOLEMAEISCHE UND ALEXANDRINISCHE MÜNZEN

Zusammenfassung

Der Verfasser beschreibt neun in der Dobrudscha geborgene ptolemäische und alexandrinische Bronzemünzen.

Drei im 3. Jh. v. u. Z. geprägte Münzen wurden in Constanța gefunden und beweisen auch auf numismatischen Wege die Kontakte zwischen Tomis und dem Ptolemäischen Ägypten in der zweiten Hälfte des 3. Jh.

Das Vorkommen von alexandrinischen Münzen in Constanța läßt sich durch den Zustrom orientalischer Kaufleute und Seeleute nach Tomis erklären, unter denen die Alexandriner bereits epigraphisch bestätigt sind.

Der Autor ist der Ansicht, daß das Vorkommen ägyptischer Münzen in Tomis vom numismatischen Standpunkt den Austausch von Menschen und Gütern zwischen den westpontischen Städten und dem lagiden und später römischen Ägypten widerspiegelt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Tafel I Ptolemäische und alexandrinische Münzen die in Scythia Minor gefunden wurden.

**CU PRIVIRE LA TEZAUURUL DE DINARI ROMANI DIN TIMPUL
REPUBLICII GĂSIT ÎN 1909 LA MURIGHIOL (JUD. TULCEA)**

Una din preocupările actuale ale numismaților din țara noastră și-a fixat ca obiectiv permanent reconsiderarea tuturor informațiilor cu privire la tezaure monetare descoperite în trecut pe aceste meleaguri și care, în trecerea vremii și din motive diverse, s-au risipit fără urme. Ele nu mai sînt deci accesibile unei cercetări exigente, dispunînd în zilele noastre de rezultatele cele mai noi, înregistrate în fiecare compartiment al disciplinei numismaticii. Exemple ale unor asemenea preocupări de valorificare a vechilor tezaure monetare sînt numeroase și bine cunoscute, fapt ce ne dispensează de a le mai înșira aici. În cadrul acestor preocupări, se înscrie și contribuția prezentă, care își propune ca obiectiv reconstituirea, fie și parțială, a unui tezaur de dinari romani din timpul republicii, găsit înainte de primul război mondial la Murighiol (jud. Tulcea).

Despre acest tezaur se cunoștea în literatura de specialitate de la noi o simplă mențiune, consemnată de către Const. Moisil, într-un studiu consacrat cetăților romane și bizantine de la Dunărea de Jos¹. Semnalînd vestigiile descoperite începînd din 1892/1893 în ruinele de la punctul „Cetatea, lîngă satul Morughiol (azi Murighiol, jud. Tulcea), autorul arată că aici, „s-au găsit incidental o cantitate mare de monede, vîrfuri de sulite și alte arme, care s-au risipit pe la diferite persoane“². Examinînd o parte din aceste monede, a constatat că printre ele, figurează și „o serie de monede romane republicane de argint din veacul II și I în. d. Cr., de ale familiilor Appuleia (L. App. Saturnius), Claudia (P. Clodius M. f.), Fabia (Labeo), Furia (L. Furius Brocchus), Iulia (Caesar) și Vibia (Pansa)“³.

Deși la prima vedere, această informație este destul de vagă ea a fost totuși preluată de către alți cercetători ca atestînd descoperirea la Murighiol a unui tezaur de dinari romani din timpul repu-

¹ Const. Moisil, *Cetăți romane de la Dunărea de Jos pe brațul Sf. Gheorghe* (din „*Excursiune arheologică în Dobrogea*“), în *BCMI*, 2 (1909), p. 89.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

blicii⁴. Cu toate acestea, ne-am putea întreba dacă notița lui Moasil se referă într-adevăr la descoperirea unui tezaur monetar. Răspunsul ni se pare a fi afirmativ, pentru următoarele motive :

Observăm în primul rînd că, în afară de „seria“ acestor dinari, Moasil menționează ca fiind găsite în aceleași ruine de la Murighiol monede de argint de la Filip Arabul (244—249) și o monedă de aur de la Marcianus (450—457)⁵, prin urmare, descoperiri care în mod evident nu au nici o legătură cu dinarii romani republicani. Aceștia din urmă au putut deci constitui un tezaur omogen.

În al doilea rînd, ne sînt cunoscute astăzi și alte tezaure cuprinzînd dinari romani din timpul republicii, îngropate în secolele II—I î.e.n. de-a lungul malului dobrogean al Dunării, de la Ostrov⁶ la Garvăn⁷ și la Tulcea⁸. Acest fapt ne îndrituiește să considerăm plauzibilă o descoperire cu conținut similar și la Murighiol.

O lucrare mai veche, cuprinzînd descrierea unor monede romane inedite sau variante, în raport cu cele publicate pînă la 1911 în repertoriile clasice ale lui Babelon⁹ și Cohen¹⁰, aduce o interesantă contribuție, rămasă neobservată pînă astăzi, cu privire la un tezaur de dinari romani republicani care ar putea fi tocmai cel de la Murighiol. Autorul acestei lucrări, Luigi Paulon, era un colecționar amator din Craiova¹¹, care reușise să adune, printre alte piese deosebit de prețioase¹² și o serie de monede romane din vremea republicii și a imperiului. Publicînd ineditele și variantele care i s-au părut mai intere-

⁴ Spre exemplu la Bucur Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în ED, 10 (1943), p. 113, nr. 114; idem, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța*, în *Pontica*, 3 (1970), p. 132, n. 2; Radu Ocheșanu, *Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, în *Pontica*, 4 (1971), p. 76, n. 3.

⁵ Const. Moasil, *op. cit.*, p. 89.

⁶ Idem, *Monete și tezaure monetare din România (vechiul teritoriu geto-dac)*, în BSNR, 17 (1922), p. 58, nr. 91; restul bibliografiei la Bucur Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea...*, *loc. cit.*, p. 132, n. 2.

⁷ Alexandru Barnea, *Un tezaur de denari romani republicani descoperit în nord-vestul Dobrogei*, în SCN, V (1971), p. 273—276 + 2 pl.

⁸ C. Preda și G. Simion, *Un tezaur de monede romane republicane din Dobrogea*, în SCN, III (1960), p. 545—546.

⁹ Ernest Babelon, *Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine vulgairement appelées monnaies consulaires*, 2 vol., Paris, 1885—1886.

¹⁰ Henry Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, 2e édition, 8 vol., Paris, 1880—1892.

¹¹ Despre Luigi Paulon (mort în 1916), am prezentat recent o comunicare în ședința din 2 iulie 1972 a filialei Craiova a Societății numismatice române, sub titlul *Vechi preocupări de numismatică la Craiova*.

¹² Printre altele, monede pontice, prezentate de Octavian Iliescu, *Monete pontice din colecțiile Cabinetului numismatic al Olteniei*, mențione în CNA, 16 (1942), p. 78; tezaur de stateri ai orașului Damastium, găsit la Ișalnița, lângă Craiova și monede dacice, prezentate de C. S. Nicolăescu-Plopșor, mențione *ibid.* (dar fără a se aminti și tezaurul de stateri de Damastium).

sante¹³, autorul citat descrie trei dinari; dintre aceștia, doi reprezintă variante față de tipurile înregistrate de Babelon și au fost emiși de către magistratii monetari P. Fonteius P. f. Capito și Man. Acilius, iar al treilea este o piesă hibridă, imitând dinarii bătuți de C. Vibius C.f.C.n. Pansa (pentru avers) și M. Plaetorius M. f. Cestianus (pentru revers)¹⁴. Cu acest prilej, Paulon notează că monedele în cauză fac parte dintr-un tezaur de 117 dinari consulari, găsit cu ani în urmă în Dobrogea; din acest tezaur, un număr de 103 exemplare au intrat în colecția sa¹⁵. Autorul nu ne dă nici o informație cu privire la celelalte 100 piese din colecție, care provin din tezaurul dobrogean, probabil pentru motivul că ele reprezentau emisiuni cunoscute repertoriului lui Ernest Babelon.

Pînă astăzi, nu am găsit în alte izvoare date cu privire la descoperirea, în Dobrogea, anterior anului 1911, a unui tezaur de dinari romani republicani, cu excepția celui semnalat de către Const. Moisil. Putem deci admite că la Murighiol, s-a găsit înainte de 1909 un tezaur de dinari romani din timpul republicii, tezaur care ar fi cuprins un număr de 117 exemplare. Dintre acestea, 103 piese au intrat în colecția craioveană a lui Luigi Paulon, autor bine informat asupra numărului total al dinarilor care intrau în componența acestui tezaur și deci, și asupra locului unde s-a făcut descoperirea. Din cele 14 exemplare neachiziționate de către Paulon, un număr de șase piese au fost identificate de către Const. Moisil¹⁶.

Dacă această conjectură este corectă, am avea următoarea reconstituire parțială a tezaurului de la Murighiol :

I. Lotul văzut de Const. Moisil

1. Q. Fabius Labeo,	Sydenham ¹⁷ , nr. 532 — cca. 109 î.e.n.
2. L. [Appuleius] Saturninus,	„, nr. ? — cca. 100—97 î.e.n.
3. C. Vibius C. f. Pansa,	„, nr. ? — 89—88 î.e.n.
sau	
C. Vibius C.f.C.n. Pansa,	„, nr. ? — cca. 48 î.e.n.
4. L. Furius Brocchus,	„, nr. 902 — cca. 61 î.e.n.
5. Caius Iulius Caesar,	„, nr. ? — 54—44 î.e.n.
6. P. Clodius M. f.,	„, nr. ? — cca. 41 î.e.n.

II. Lotul intrat în colecția Luigi Paulon, Craiova

7. P. Fonteius P. f. Capito	Sydenham, nr. 901 — cca. 61 î.e.n.
8. Man. Acilius,	„, nr. 922 — cca. 55 î.e.n.

¹³ Luigi Paulon, *Monete romane inedite o varianti nella coll. L. Paulon di Craiova. Contributo al Corpus Numorum Romanorum*, în *Rivista italiana di numismatica*, 24 (1911), fasc. II, p. 185—198 + pl. V și extras, Milano, 1911, 14 p. + 1 pl.

¹⁴ *Ibid.*, p. 185—186 (1—2 ale extrasului).

¹⁵ *Ibid.*, p. 186, nota sub nr. 6.

¹⁶ V. supra, nota 1.

¹⁷ Edward A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952.

9. Dinar hibrid, imitație barbară, avers tip C. Vibius C.f.C.n. Pansa, Sydenham, nr. 947, cca. 48 î.e.n.; revers tip M. Placitorius M. f. Cestianus, Sydenham, nr. 809, cca. 68—66 î.e.n.; databil prin urmare după cca. 48 î.e.n.

10—109. Nedescrise.

Mai rămân opt piese care, după precizarea lui Paulon, au intrat în compunerea acestui tezaur, dar a căror soartă a rămas necunoscută.

Ar fi, de bună seamă, fastidios și inutil să încercăm a studia mai departe circulația dinarului roman republican la Dunărea de Jos, în secolele II—I î.e.n.¹⁸ și implicațiile istorice ale ascunderii acestui tezaur în ruinele de la Murighiol, chiar dacă am recurge în acest scop și la alte izvoare numismatice contemporane, despre care deținem mai multe date — în speță, tezaurele de la Garvăn și de la Tulcea. Așa cum am arătat la începutul acestei note, obiectivul propus s-a limitat la valorificarea unor informații rămase pînă azi în afara atenției cercetătorilor români. Ele aduc însă o reală contribuție la completarea cunoștințelor noastre despre răspîndirea la Dunărea de Jos, mai precis, în nordul Dobrogei, a dinarului roman din timpul republicii.

A n e x a

Avînd în vedere faptul că nota lui Luigi Paulon este inaccesibilă cercetătorilor români, reproducem mai jos descrierea celor trei dinari presupuși a face parte din tezaurul de la Murighiol; de asemenea, reproducem și planșa anexată lucrării citate.

1. *P. Fonteius P. f. Capito (cca. 61 î.e.n.)*

Av. P. FONTEIVS CAPITO III VIR CONCORDIA Capul diademat și acoperit cu văl al Concordiei spre dr.

Rv. T. DIDI. IMP. VII. PVB *Villa Publica*, văzută din față, cu frontonul oblic spre st. și coloane.

AR. Dinar. Babelon, Didia, nr. 1; Sydenham, nr. 901, cu coloane, 901 a, cu porți; peste tot însă *Villa Publica* e reprezentată cu frontonul oblic spre dr. și nu spre st., cum se vede pe varianta descrisă de Paulon (planșa, nr. 2).

2. *Man. Acilius (cca. 55 î.e.n.)*

Av. SALVTIS de sus în jos în cîmpul st. Capul laureat al lui Salus spre dr.

Rv. MN. ACILIVS IIIVIR VALETV (MN și TV în ligatură). Valetudo (Salus) în picioare spre st., sprijinindu-și brațul st. de o coloană și ținînd în dr. șarpele.

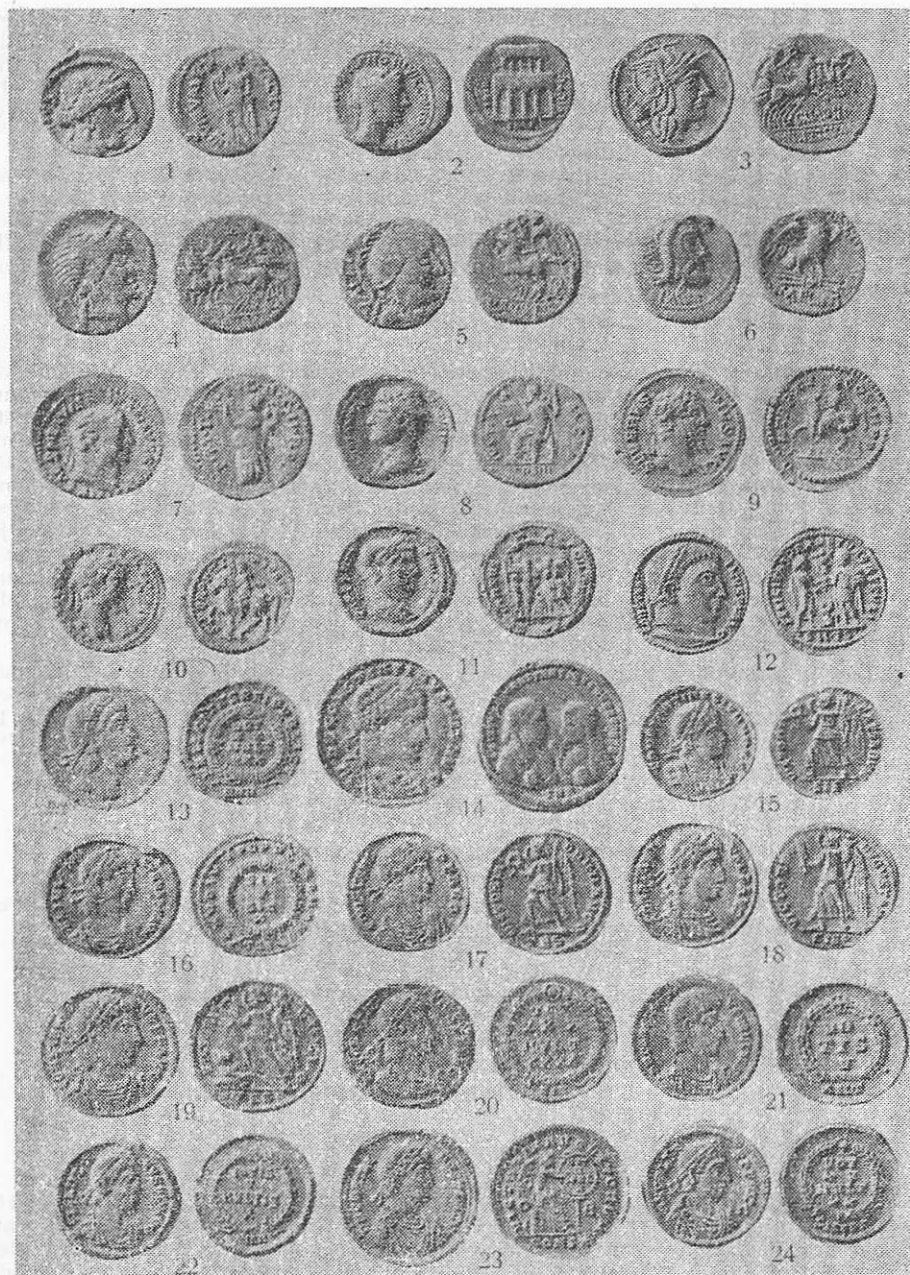
AR. Dinar. Babelon, Acilia, nr. 1, dar legenda aversului de jos în sus; Sydenham, nr. 922, cu legenda aversului și de sus în jos, și de jos în sus (planșa, nr. 1).

3. *Dinar hibrid, imitație barbară (după cca. 48 î.e.n.)*

Av. PANSA (cu S invers). Masca lui Pan, cu barbă, spre dr.

Rv. M PLATORIVS M F AEL CVR (PLATORIVS în loc de PLAETORIVS

¹⁸ Precizăm că în nota de față nu au fost amintite tezaurele care cuprind dinari romani republicani împreună cu dinari romani din primele decenii ale imperiului.

Plansa I. — Monede romane din colecția Luigi Paulon — Craiova (reproducere după Rivista italiana di numismatica, 24, 1911, pl. V).

și AEL în loc de AED). Acvilă cu aripile deschise, stînd pe un trîznet. AR. Dinar hibrid, imitînd aversul dinarului emis de C. Vibius C.f.C.n.Pansa, Babelon, Vibia nr. 18; Sydenham, nr. 947, cca. 48 î.e.n., și reversul dinarului emis de M. Plaetorius M.f. Cestianus, Babelon, Plaetoria, nr. 4; Sydenham, nr. 809, cca. 68—66 î.e.n.; bătut probabil într-un atelier dacic, după 48 î.e.n.

A PROPOS D'UN TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS TROUVE EN 1909 À MURIGHIOL (DÉP. DE TULCEA)

Résumé

Se basant sur une note publiée par Luigi Paulon dans *Rivista italiana di numismatica*, 24 (1911) et restée inconnue jusqu'à présent aux chercheurs roumains, l'auteur essaie de reconstituer même partiellement un trésor découvert avant 1909 à Murighiol (dép. de Tulcea) et qui comprenait des deniers romains frappés au temps de la république. Ce trésor avait été signalé dans *BCMI*, 2 (1909), p. 89, par Const. Moişil, qui en avait identifié seulement quelques exemplaires échelonnés de cca. 109 à 41 av.n.è. Dans la note de Luigi Paulon déjà citée, il est question d'un trésor comprenant 117 deniers romains républicains, trouvé en Dobroudja quelques années auparavant. De ce trésor, Paulon — un collectionneur amateur de Craiova — avait acquis 103 pièces dont il publia deux variantes, par rapport aux émissions incluses dans le répertoire d'Ernest Babelon, et un denier hybride (L. Paulon, *ouvr. cité*, pp. 185—186). La description des trois pièces susmentionnées y est accompagnée par une note concernant leur provenance (*ibid.*, p. 186).

Les informations publiées par Const. Moişil et Luigi Paulon amènent l'auteur à considérer qu'il s'agisse en l'occurrence d'un seul trésor de deniers romains républicains, découvert avant 1909 à Murighiol (dép. de Tulcea) et qui complète le tableau de la circulation au Bas-Danube du denier de Rome, au milieu du Ier siècle av. n.è.

EXPLICATIONS DES PLANCHES

Planche I. — Monnaies romaines de la collection Luigi Paulon — Craiova (reproduite d'après la *Rivista italiana di numismatica*, 24, 1911, pl. V).

ÜBER DEN SCHATZ VON RÖMISCHEN DENAREN AUS DER ZEIT DER REPUBLIK, DER 1909 IN MURIGHIOL (KREIS TULCEA) GEFUNDEN WURDE

Zusammenfassung

Anhand einer von Luigi Paulon in *Rivista italiana di numismatica*, 24 (1911) erschienen Notiz, die den rumänischen Forschern bisher unbekannt geblieben war, versucht der Verfasser, wenn auch teilweise, einen Schatz zu rekonstituieren, der vor 1909 in Murighiol (Kreis Tulcea) gefunden wurde, und der römische Denare aus der Zeit der Republik enthält. Dieser Schatz wurde in *BCMI*, 2 (1909, S. 89) von Const. Moişil gemeldet, der nur einige seiner Stücke identifiziert hatte und die vom Jahre 109 bis 41 v.u.Z. reichen. In der oben genannten Notiz von Luigi Paulon — einem Sammler aus Liebhaberei, aus Craiova — ist die Rede von einem

aus 117 römischen republikanischen Denaren, der einige Jahre vorher in der Dobrudscha gefunden worden war. Von diesem Schatz hatte Paulon 103 Stück angekauft, wovon er zwei Varianten veröffentlichte, eine die im Repertoire von Ernest Babelon enthalten ist und einen hybriden Denar (L. Paulon, *a.a.O.*, S. 185—186). Die Beschreibung der genannten Stücke ist von Mitteilungen über ihre Herkunft begleitet.

Die von Const. Moisil und Luigi Paulon veröffentlichten Informationen haben den Verfasser dazu veranlaßt, seiner Ansicht Ausdruck zu geben, daß es sich hier um einen einzigen Schatz römischer republikanischer Denare handelt, der vor 1909 in Murighiol (Kreis Tulcea) geborgen wurde, und der das Bild des römischen Denarumlaufts im unteren Donaauraum Mitte des Jahrhunderts v.u.Z. vervollständigt.

TEZAUURUL DE DENARI REPUBLICANI ȘI IMPERIALI DE LA CASICEA (JUD. CONSTANȚA)

În anul 1953, în urma unei ploii, torenții au scos la iveală în marginea satului Casicea, comuna General Scărișoreanu, un tezaur de monede romane. Acest tezaur s-a împrăștiat în momentul descoperirii, astfel că la Muzeul de arheologie din Constanța au mai ajuns doar 13 exemplare¹. Prezentăm mai jos acest fragment de tezaur aflat în colecția cabinetului numismatic al muzeului constănțean².

1. C. Coilius Calvus

AR ↗ 3,48 g, 18 mm. Foarte tocită, incizii pe avers.
Sydenham, 582, a, Roma, anii cca 100—97 î.e.n.

2. Cornelius Lentulus Marcelinus

AR ↙ 3,66 g, 18 mm, Tocit, incizii pe avers.
Sydenham, 702, Roma, A, an 87 î.e.n.

3. M. Fannius, L. Critonius.

AR ↘ 3,39 g, 19 mm. Conservare slabă, foarte tocit
Sydenham, 717, Monetărie auxiliară italică B, an 85 î.e.n.

4. Manius Aquilleus.

AR ↙ 3,60 g, 18,5 mm. Tocită, seratti.
Sydenham, 798, monetărie provincială italică, an 68 î.e.n.

5. Marcus Antonius

AR → 3,55 g, 19 mm. Tocit.
Sydenham, 1243, Efes, anii 32—31 î.e.n.

6. Același

AR → 3,51 g, 19 mm. Tocit.
Sydenham, 1216, tip general, Efes, anii 32—31 î.e.n.

¹ Fragmentul de tezaur care constituie obiectul notei noastre a fost achiziționat de la săteanul Badea V. Nicolae din satul Casicea, la 14 iunie 1968. Dat fiind timpul scurs de la descoperire, nu am putut afla alte amănunte legate de condițiile de descoperire și nici nu am mai putut recupera restul pieselor.

² Determinarea monedelor s-a făcut după catalogul lui Sydenham.

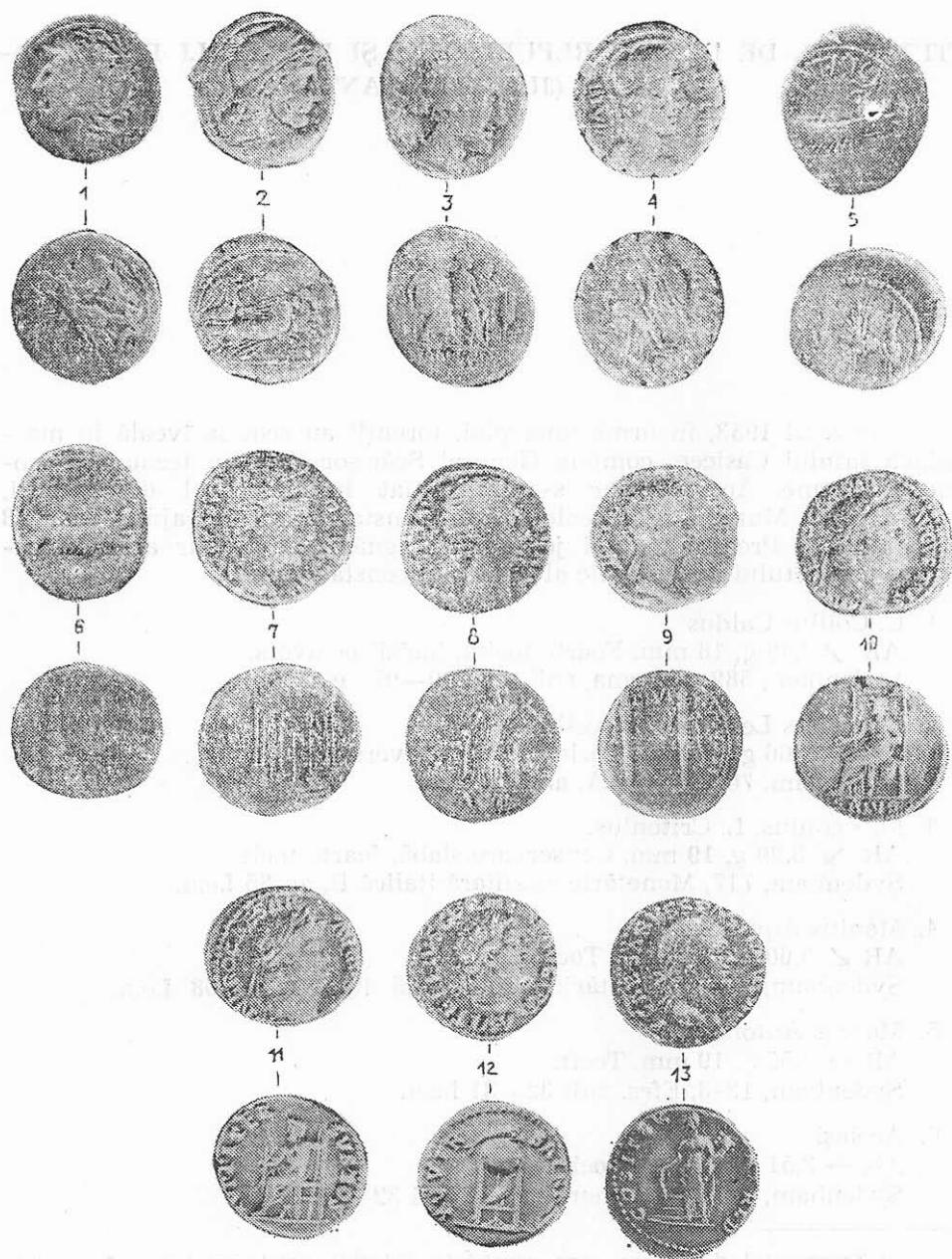

FIG. 1

7. Augustus

AR ↓ 3,55 g, 19,2 mm. Puțin tocit.

BMC, I, p. 66, nr. 373, monetăria incertă 2, Colonia Patricia (?), anii 19—16 sau 15 î.e.n.

8. Același

AR → 3,66 g, 19 mm. Tocit.

EMC, I, p. 79, nr. 462, Lugdunum, anii 15—12 î.e.n.

9. Claudius pentru Antonia.

AR → 3,60 g, 18 mm. Puțin tocit.

BMC, I, p. 180, nr. 114, Lugdunum, anii 41—45 e.n.

10. Nero

AR ✓ 3,42 g, 18 mm. Foarte puțin tocit.

BMC, I, p. 212, nr. 96, Roma, anii 64—68 e.n.

11. Același

AR ↓ 3,53 g, 18 mm. Foarte puțin tocită.

BMC, I, p. 210, nota 71, Roma, anii 64—68 e.n.

12. Vitellius

AR ✓ 3,53 g, 18 mm. Netocită.

BMC, II, p. 370, nr. 17, Roma, an 69 e.n.

13. Vespasianus

AR ✓ 3,55 g, 18 mm. Netocită.

BMC, II, p. 2, nr. 9, Roma, anii 67—70 e.n.

După cum reiese din descrierea tezaurului, acesta se termină cu un denar de la Vespasianus, bătut în jurul anului 70. Din analiza fragmentului de mai sus, compoziția sa este următoarea: denari republicani³ (6), denari pentru legiuni⁴ (2), denari imperiali⁵ (5). Denarii imperiali au fost emiși în timpul lui Augustus (2), Clăudius (1), Nero (2) Vitellius (1) și Vespasianus (1).

³ Descoperiri de denari republicani în Dobrogea, vezi: Bucur Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în sec. I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța*, în *Pontica* III, p. 131 și urm.; R. Ocheșeanu, *Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, în *Pontica*, IV, p. 75 și urm.; Gh. Poenaru-Bordea, *Cîteva date noi privind circulația denarilor republicani în Dobrogea*, în *Pontica*, VII, p. . . . Tot aici poate fi amintit denarul roman republican descoperit la Gura Canliei, de la magistratul monetar L. Rutilius Florus, Gruber, Roma 3242, anul 77 î.e.n. publicat de D. Vilceanu, *Urme de viață antică la Gura Canliei*, în *SCIV*, 1, XIII, 1962, p. 144.

⁴ R. Ocheșeanu, *Doi denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, în *Pontica*, V, p. 499, notele 13—14 (autorul dă o listă a descoperirilor de denari pentru legiuni).

⁵ Descoperiri de denari romani imperiali sînt semnalate de Bucur Mitrea în *Cronica descoperirilor monetare din R.S.R.*, în *SCIV*, începînd cu nr. 1, 1958; de asemenea la Octavian Iliescu în *Caiet selectiv*.

Cele mai multe piese din cele prezentate au fost emise la Roma (6), urmează apoi monetăriile din Efes și Lugdunum cu câte două piese. Tot doi denari din fragmentul de tezaur, au fost emiși de monetării auxiliare italiice. O singură piesă parvine de la o monetărie incertă, probabil de atribuit Coloniei Patricia (?).

Monedele romane republicane sînt în general foarte tocite, datorită unei îndelungate circulații, încă o dovadă că denarii republicani

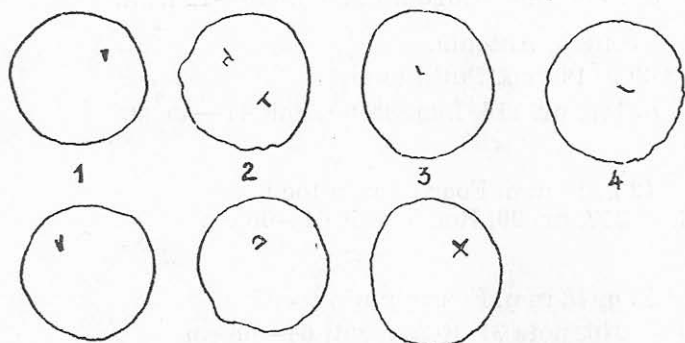

FIG. 2

au circulat în regiunea dintre Dunăre și Mare, în primul secol al imperiului⁶. Denarii republicani, chiar mult tocți, erau preferați la tezurizare datorită cantității mai mari de metal prețios pe care o conțineau⁷. Ultimele piese din tezaur sînt puțin tocite, altele fiind chiar *fleur de coin*, fapt care demonstrează că exemplarele au fost tezurizate la puțin timp după emitere. Menționăm că unele din monedele prezentate mai sus au pe ele contramărci⁸ (fig. 2).

Nu putem preciza dacă tezaurul a fost găsit pe teritoriul unei așezări din epoca romană-timpurie, dar se știe că la 4 km spre sud-vest de locul descoperirii tezaurului se află cetatea romană de la Plopeni (Cavaclar).

Aproape contemporane (ca timp de îngropare) cu fragmentul de tezaur prezentat, sînt alte două tezaure descoperite, unul la Belica⁹ în 1938, iar altul la Tulcea¹⁰ în anul 1957. Deci se poate presupune

⁶ Bucur Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare...*, p. 134; părere însumată de R. Ocheșeanu, *Denarii romani republicani...*, p. 81.

⁷ După reforma lui Nero, denarii imperiali scad din greutatea pe care o avuseseră anterior.

⁸ Maria Chițescu, *Un depozit de monede romane republicane descoperite în Muntenia*, în *SCIV*, 2, 1966, p.

⁹ C. Moisil, *Creșterea colecțiilor în anii 1938—1942*, Buc., 1944, p. 101, se termină cu monede de la Domițian.

¹⁰ Bucur Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul R.S.R.*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 155, nr. 24, tezaurul conține monede pînă la Domițian.

existența, în această parte a Provinciei Moesice, a unui orizont de tezaure, căruia, probabil i se poate adăuga și tezaurul de la Casicea. Ascunderea acestui tezaur s-ar putea lega și de evenimentele politice din timpul dinastiei Flaviilor¹¹, ce au avut loc în această regiune.

LE TRÉSOR DE DENIERS RÉPUBLICAINS ET IMPÉRIAUX DE CASICEA (DISTRICT DE CONSTANTZA)

Résumé

En 1953, les torrents ont déterré un trésor de monnaies romaines dont on a récupéré seulement 13 pièces. Dans ce fragment se trouvent 4 deniers républicains, deux deniers pour les légions depuis Marcus Antonius et 7 deniers impériaux émis pendant le regne d'Auguste (2), Claudius, Néron (2) Vittelius et Vespasien. La dernière monnaie a été émise entre 67—70 de n.è.

On pourrait rapporter l'enterrement de ce trésor aux évènements qui ont eu lieu, pendant la seconde moitié du I-er s. de n.è., en Dobroudja.

DER SCHATZ REPUBLIKANISCHER UND KAISERLICHER DENARE VON CASICEA (KREIS CONSTANȚA)

Zusammenfassung

Im Jahre 1953 wurde durch Regenfälle ein Schatz römischer Münzen freigelegt, wonon man nur 13 Stück wiedergewinnen konnte. Darunter befinden sich 4 republikanische Denare, zwei Denare für die Legionen seit Marc Antonius und 7 kaiserliche Denare, die unter der Regierung des Augustus (2), Claudius. Nero (2) Vittelius und Vespasian geprägt wurden. Die letztere Münze wurde zwischen 67—70 u.Z. geprägt.

Vermutlich wurde dieser Schatz gelegentlich der Ereignisse vergraben, die in der zweiten Hälfte des 1.Jh. u.Z. in der Dobrudscha stattgefunden haben.

¹¹ Privind evenimentele de la sfârșitul sec. I din Dobrogea vezi problema pusă în discuție de Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, în *Pontica*, IV, p. 105 și urm.

**CITEVA DATE NOI PRIVIND CIRCULAȚIA DENARILOR ROMANI
REPUBLICANI ÎN DOBROGEA**

Până nu de mult datele privind prezența denarilor romani republicani în Dobrogea erau ca și inexistente. Un tezaur mixt, despre care avem însă din păcate foarte puține date, a fost semnalat în 1903. Știm doar că a fost aflat la Ostrov, jud. Constanța și că se compunea din denari romani republicani și tetradrahme thasiene¹. În 1909 s-a semnalat un alt tezaur aflat la Murighiol, jud. Tulcea². Nici el n-a avut însă parte de o publicare circumstanțiată, chiar dacă o bună parte din monedele care-l compuneau au intrat se pare într-o importantă colecție din Craiova³. De alt fel, articolul lui Luigi Paulon, care dă doar indicația că tezaurul provine din Dobrogea, cu totul vagă s-o recunoaștem, dar indică precis numărul monedelor descoperite, n-a publicat decât trei dintre ele, doi denari care par originali și o imitație hibridă⁴. Alături de ele autorul a mai publicat alte trei monede, toate de imitație, dar fără proveniență. Aceste date scăpaseră cu totul cercetătorilor de la noi și ne propuneam să atragem atenția asupra lor⁵, când am aflat de comunicarea lui Oct. Iliescu, care a apropiat decisiv cele două informații arătând că datele publicate de Luigi Paulon reprezintă indicații prețioase, prin precizia lor, în legătură cu tezaurul de la Muri-ghiol⁶.

¹ S. P. Noe, *Bibliography of Greek Coin Hoards*², NNM, 78, New-York, 1937; Const. Moisil, BSNR, XVII, 1922, p. 58, nr. 91, unde se citează nota autografă a lui M. C. Sutz din Arhiva Acad. Române, Dos. VII, 1903, 34, p. 526; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, ED, 10, 1945, p. 68, nota 9.

² Const. Moisil, *Cetăți romane la Dunărea de Jos*, în BCMI, 2, 1909, p. 89.

³ L. Paulon, *Monete romane inedite o varianti nella coll. L. Paulon di Craiova. Contributo al Corpus Numorum Romanorum*, RIN, 24, 1911, p. 186.

⁴ Ibidem, p. 185—186, nr. 1, 2, 6.

⁵ Titlul inițial al acestei comunicări apărut în programul sesiunii de comunicări a Muzeului de arheologie din Constanța, 24—27 IX 1972, era *Un tezaur uitat și câteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea*.

⁶ Oct. Iliescu, *Cu privire la tezaurul de denari romani din timpul republicii găsit în anul 1909 la Murighiol (Tulcea)*.

La cele două tezaure mai sus pomenite se rezuma de fapt toată documentarea mai veche și așa cum a reieșit destul de clar credem, în legătură cu cel de al doilea abia acum știm ceva mai mult, urmare a preocupărilor recente privind această categorie de monede.

Într-adevăr, anii din urmă au adus un spor foarte important al informației care îndeamnă la cercetări și progrese viitoare. Tezaurul de la Tulcea publicat în 1960⁷, cel de la Costinești publicat în 1970⁸, tezaurul de la Dinogetia publicat în 1971,⁹ la care trebuiesc adăugate cele de la Niculițel¹⁰ și Casicea,¹¹ conținând și denari imperiali, au avut parte de publicări competente, cu toate datele necesare. Dar la acest efort de mai bună cunoaștere a tezaurelor, cu progresele sale cantitative și calitative, se adaugă cel, nu mai puțin important, de cunoaștere a descoperirilor izolate. Pe această linie, la informațiile din cronica lui Bucur Mitrea,¹² asupra utilității căreia nu e locul să mai stăruim aici, ea fiind în general recunoscută și exemplul ei urmat,¹³ s-a adăugat, în ce privește denarii Romei republicane în Dobrogea, efortul stăruitor al lui Radu Ocheșeanu,¹⁴ fără a uita informațiile și publicările de asemenea descoperiri datorate altor cercetători.¹⁵

Prezentăm aici câteva date noi privind descoperiri izolate dobrogene, rezultat al unei cercetări numismatice la Muzeul din Tulcea și în nordul Dobrogei, pe de-o parte, cercetări în care am fost ajutat cu deo-

⁷ C. Preda, G. Simion, *Un tezaur de monede romane republicane din Dobrogea*, SCN, 3, 1960, p. 545—546.

⁸ B. Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța*, Pontica, 3, 1970, p. 131—137.

⁹ Al. Barnea, *Un nou tezaur de denari romani republicani descoperit în nord-vestul Dobrogei*, SCN, 5, 1971, p. 372—375.

¹⁰ C. Deculescu, *Un tezaur de denari romani din timpul împăratului roman Claudiu I, descoperit în Dobrogea*, SCIV, 17, 1966, 3, p. 577—592.

¹¹ Gh. Papuc, *Un tezaur de denari romani din secolul I e.n. descoperit la Casicea, jud. Constanța*, în mss., citat de R. Ocheșeanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 81, nota 13.

¹² *Descoperiri...*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = *Dacia*, N.S. 2, 1958, p. 498; SCIV, 12, 1961, 1, p. 149, nr. 23 și p. 151, nr. 41 = *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 587 și 590; SCIV, 16, 1965, 3, p. 611, nr. 31 = *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 494; SCIV, 19, 1968, 1, p. 175, nr. 36 = *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 451; SCIV, 21, 1970, 2, p. 336, nr. 27 = *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 472.

¹³ La cronica *Descoperiri de monede antice din Transilvania*, adăpostită în diferite reviste, pe care o ține destul de regulat E. Chirilă, ajutat de numeroși colaboratori, ajunsă la nr. VIII, AMN, 3, 1971, p. 567—569, s-au adăugat mai de curând cronicile lui V. Mihăilescu-Bîrliba, *Memoria Antiquitatis*, 1, 1969, p. 423—432; 3, 1971, p. 585—590, a lui V. Căpitanu, *Carpica*, 4, 1971, p. 287—298 și a lui R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 467—483, care aduc toate un aport substanțial la îmbogățirea informației la îndemina numismaților.

¹⁴ *Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 4, 1971, p. 75—86; R. Ocheșeanu, M. Liculescu, *Denari romani republicani, într-o colecție particulară, descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 4, 1971, p. 269—271; R. Ocheșeanu, *Doi denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 5, 1972, p. 497—501.

¹⁵ H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 242 și 247; O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri monetare la sud de Carpați*, Craiova, 1969, p. 11; Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul al III-lea e.n.*, SCN, 5, 1971, p. 92 și p. 109, nr. 25.

Pl. I. Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea.

sebită înțelegere de G. Simion și V.-H. Baumann, și pe care-i încredințăm de recunoștință noastră, al unor investigații în colecția Institutului de Arheologie pe de altă parte, la care adăugăm date noi, mai circumstanțiate, asupra unor denari semnalati și cu alte prilejuri (pl. I).

I. Niculițel.

Provenind din această localitate, unde fuseseră descoperiți și altădată denari romani republicani,¹⁶ s-au aflat două exemplare care se păstrează acum în colecția Liceului Pedagogic din Tulcea.¹⁷

1. *Neprecizat*

AR 3,55 g ; 20 mm.

Av. Roma și rv. bigă. Foarte uzat.

2. *C. Pobladius*

AR ↖ 3,50 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 2915, anul 81.

Sydenham, 768, monetărie auxiliară italiană, anii 78—77.

Denarul este serrat și are pe av. un *signum incusum*.

II. Isaccea.

În colecția elevului Ion Cenușă, din localitate, se află pe lângă numeroase alte monede romane imperiale și mai ales bizantine, un denar roman republican.

3. *M. Antonius*

AR

Grueber, est, 211, anii 32—31 ;

Sydenham, 1236, anii 32—31.

III. Tulcea și împrejurimi

Colecționați cu ani în urmă de V.-H. Baumann, se află în colecția școlii generale de 10 ani nr. 2 din Tulcea, împreună cu alte monede, trei denari romani republicani între care o imitație.¹⁸

¹⁶ Mai sus nota 10.

¹⁷ Mulțumim și pe această cale prof. N. Dănulescu, care ne-a permis să examinăm monedele și să le publicăm. După ambii denari s-au executat mulaje care se păstrează la Institutul de Arheologie. Am putut folosi fotografiile după originale, grație amabilității colegului V.-H. Baumann, care a adus originalele la București. Îi mulțumim încă odată.

¹⁸ De la Tulcea se mai cunosc un tezaur de denari romani republicani ; C. Preda, G. Simion, *op. cit.*, și un tezaur în care denarii romani republicani sînt însoțiți de denari imperiali, B. Mitrea, *Descoperiri*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = Dacia, N.S., 2, 1958, p. 498. Îl încredințăm și pe această cale pe colegul V.-H. Baumann, care ne-a dat informațiile necesare și ne-a permis publicarea monedelor, de recunoștința noastră.

4. *C. Cassius*

AR → 3,75 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 1032, anii 124—103.

Sydenham, 502, anii 119—110.

Pe av. *signum incusum*.5. *L. Cassius Longinus*

AR ↗ 3,75 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 3929 tip gen., anul 52

Sydenham, 315, anii 52—50.

Trimitem la tipul general întrucît litera care trebuia să se afle pe av. în cîmp stînga este total ștearsă. Notăm prezența unui *signum incusum* pe av. în formă de X.

6. *Imitație*

AR ← 3,50 g ; 19 mm.

Pentru prototip *L. Rustius*

Grueber, Roma, 3271, anul 76.

Sydenham, 782, anul 74.

Pe av. un semn incizat.

IV. *Nordul Dobrogei*

În colecția Muzeului din Tulcea, se află, venind din fosta colecție Stratulat care cuprinde mai ales monede din secolele IV-V,¹⁹ un denar roman republican de imitație.

7. *Imitație*

AR. ↓ 4,27 g ; 20 mm.

Pentru prototip *Man. Fonteius*

Grueber, Roma, 2476, anul 85.

Sydenham, 724, monetăria auxiliară italiană B, anul 84.

V. *Zona Babadag.*

În colecția Liceului Babadag, constituită prin strădania prof. Ștefan Ion, alături de alte monede se află și un denar roman republican.

8. *L. Iulius Bursio*

AR ← 3,80 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 2559, anul 85.

Sydenham, 728 d, monetăria auxiliară italiană B, anul 83.

¹⁹ Publicarea acestor monede, pe care urmează s-o realizăm în curînd în colaborare cu V.-H. Baumann, va oferi date importante pentru circulația monetară din această vreme în Dobrogea, mai ales zona ei de nord.

VI. *Mangalia*

Un denar roman republican se află în colecția Institutului de Arheologie din București, provenind probabil din vechile săpături²⁰.

9. *L. Scribonius Libo*

AR ↓ 3,01 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 3377, anul 71.

Sydenham, 928, anul 55.

Inv. 462 (C. Preda).

VII. *Albești (fost Sarighiol)*

Într-un lot de monede transferat Institutului de Arheologie de către Ministerul de Finanțe se află un denar roman republican, care s-ar fi aflat la Albești, jud. Constanța. În general datele respective se însoțesc cu un justificat semn de întrebare. În cazul acesta însă, posesorul fiind Șt. Chiriac, pe atunci profesor la Tulcea, sîntem înclinați să acordăm creditul necesar informației, care să justifice intrarea ei în literatura de specialitate.

10. *M. Baebius Tampilus*

AR ↑ 3,77 g ; 17,5 mm.

Grueber, Roma, 935, anii 150—125 (seria II).

Sydenham, 489, anul 120.

Inv. 800 (B. Mitrea).

VIII. *Satu Nou, jud. Constanța*

Ca aflat la punctul „Suat“ cu încă șapte monede nerecuperate a intrat în colecția Institutului de Arheologie un denar roman republican, într-o stare de conservare foarte proastă.

11. *C. Caesar Octavianus, L. Cornelius Balbus*

AR 3,22 g ; 17 mm.

Grueber, Gallia, 83, anul 40.

Sydenham, 1325, anul 40.

Inv. 222 (B. Mitrea).

IX. *Dobrogea, passim.*

Dacă informațiile furnizate prof. Iancu Berciu, de posesorul monedelor, elevul Andrei, sînt juste, cei doi denari, pe care-i notăm mai jos, ar fi de proveniență dobrogeană. Îi publicăm aici cu toată rezerva.

²⁰ Prezența acestei monede ar fi apărut cu ani în urmă singulară și prin aceasta ciudată. Între timp însă lucrurile s-au schimbat. Pentru Mangalia chiar, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 78, nr. 8 ; pentru Histria vezi H. Nubar, *op. cit.*, p. 242 și 247 și Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 109, nr. 25 ; pentru Tomis, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 77—78, nr. 1—7 ; R. Ocheșeanu, M. Liculescu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 270, nr. 1—2 ; R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 5, 1972, p. 498, nr. 1.

12. *Ti. Veturius Barrus*

AR 3,76 g ; 19 mm.

Grueber, Italia, 550, anii 93—92.

Sydenham, 527, Italia centrală, anii 110—108.

13. *P. Accoleius Lariscolus*

AR 3,48 g ; 18,5 mm.

Grueber, Roma, 4211, anul 41.

Sydenham, 1148, anul 37.

Notă informativă (B. Mitrea) monedele au fost restituite.

X. *Moșneni*

Amintit de noi în treacă cu alt prilej,²¹ denarul s-a aflat la Moșneni, în 1966, la 2,2 km sud de sat, pe drumul spre Peceneaga. Îl prezentăm aici cu toate datele necesare.

14. *Q. Antonius Balbus*

AR ✓ 3,59 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 2731, anul 82.

Sydenham, 742, monetărie auxiliară italiană, anul 81.

Denarul este serrat și are pe av. un *signum incusum*.XI. *Garvăn.*

Denarul roman republican, menționat mai întâi de M. Chițescu, a fost descoperit în 1948 la punctul „La nisipi”²².

15. *M. Antoniu*

AR → 3,23 g ; 17,5 mm.

Grueber, Est, 211, anii 32—31.

Sydenham, 1236, anii 32—31.

Inv. 743 (B. Mitrea).

Exemplarul este foarte uzat. Notăm și un *signum incusum*.XII *Enisala.*

Denarul, identificat de noi și menționat prima oară de M. Babeș²³, a fost aflat întâmplător la est de sat, la sud de șoseaua Babadag — Enisala, pe terenul dintre marginea satului și livada CAP.

16. *M. Antoniu*

AR 3,15 g ; 16 mm.

Grueber, Est, 192, anii 32—31.

Sydenham, 1216, anii 32—31.

Inv. 1369.

²² M. Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor lui Dicoemes cu Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 661, nr. 11.

Denarul este foarte uzat, av. fiind total calp. Pe rv., la o nouă examinare, am putut preciza că este vorba foarte probabil de leg. II, mai ales că și modulul, mai mic decât normal, coincide cu cel al exemplarului ilustrat în catalogul lui H. A. Grueber.

* * *

Informațiile de mai sus se referă la exemplare aflate izolat. Cu toate acestea nu este inutil să ne punem întrebarea, în legătură cu cele de la Niculițel și din împrejurimile Tulcei dacă nu avem cumva de a face cu exemplare din tezaururile acolo descoperite mai de mult, răsbindite imediat și recuperate mai apoi. Acest semn de întrebare, niciodată cu totul inutil, este în cazul materialului publicat de noi chiar necesar, căci printre monedele păstrate la Școala generală. nr. 2 din Tulcea se află una asemănătoare pînă la identitate cu una din tezaurul aflat la Tulcea în 1946. Este vorba de imitația avînd ca prototip denarul lui L. Rustius²⁴. Cum celelalte două nu figurează printre monedele tezaurului, una fiind din categoria celor mai vechi și nici nu putem fi siguri că sînt de la Tulcea, nu putem ajunge la o concluzie sigură. Situația este similară la Niculițel, atît că, în acest caz, denarii sînt chiar mai vechi ca dată decât cei din tezaurul descoperit acolo în 1937.²⁵

O problemă în care materialul acum publicat aduce o contribuție interesantă, și situația nu se schimbă dacă monedele discutate mai sus fac parte sau nu din tezaur, este prezența în Dobrogea a imitațiilor după denarii romani republicani. Este vorba de imitații ușor de detectat, care se depărtează mai mult sau mai puțin de original, dar se deosebesc clar de el prin nete diferențe de legendă sau de stil²⁶ și nu de denarii copiați fidel a căror detectare este mult mai anevoioasă, chiar dacă pe această linie au început să se facă unele progrese încurajatoare²⁷.

²³ M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 21, nota 11.

²¹ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobroudja*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 151, nota 136. Mulțumim lui Al. Popeea pentru informațiile amănunțite pe care ni le-a dat și permisiunea de a le publica aici.

²⁴ C. Preda, G. Simion, *op. cit.*, p. 546, nr. 10.

²⁵ C. Deculescu, *op. cit.*, p. 578, nr. 1, P. Satrienus, anul 77 (Grueber) sau anii 75—74 (Sydenham). Pînă la apariția cărții lui M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, care urmează să apară în curînd, folosim cataloagele acum în uz. Oricum, datele sînt de confruntat cu cele 18 tabele cronologice cu notele aferente din cartea lui M. H. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, Londra, 1969, p. 11—42.

²⁶ M. Chițescu, *Copii și imitații de denari romani republicani în Dacia*, Memoria Antiquitatis, 3, 1971, p. 209—255.

²⁷ N. Lupu, *Aspekte des Münzumlaufts im vorrömischen Dakien*, JNG, 17, 1967, p. 101—121; B. Mitrea, *Moneda republicană și unitatea lumii geto-dace*, în volumul *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 53—64; Gh. Poenaru Bordea, Constanța Știrbu, *Tezaurul de denari romani republicani și de la începutul Principatului descoperit la Breaza, comuna Lisa (jud. Brașov)*, SCN, 5, 1971, p. 265—282; M. Chițescu, *op. cit.*, p. 211—213; B. Mitrea, *Două tezaururi de monede romane republicane descoperite în Oltenia*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 579—590.

Pe lângă imitația de care am vorbit mai înainte avînd ca prototip denarul lui L. Rustius (anul 76 după Grueber, 74 după Sydenham) am publicat aici o alta tot din nordul Dobrogei, foarte probabil, avînd ca prototip un denar al lui Man. Fonteius (anul 85 după Grueber, 84 după Sydenham). În tezaurul de la Murighiol au existat ca și în cel de la Tulcea imitații, așa cum indică denarul de imitație hibrid publicat de L. Paulon și care are ca prototip pentru av. denarul lui C. Vibius Pansa (anul 87 după Grueber, anii 89—88 după Sydenham) cu litera S din legendă inversată, iar ca rv., rv. denarului lui M. Plaetorius Cestianus (anul 68 după Grueber, anii 68—66 după Sydenham). B. Mitrea va publica în curînd o altă imitație, provenind tot din Dobrogea.²⁸ Circulația în Dobrogea, alături de denarii Romei republicane, a denarilor de imitație ne apare acum clară pentru nordul regiunii, în zona dunăreană. Fenomenul are ca elemente componente exemplare realizate *post 84*, *post 74* și respectiv *post 68—66*. Și din acest punct de vedere, al cronologiei, care se adaugă la cel al prezenței, denarii de imitație din Dobrogea se pot apropia de cei din restul țării noastre, Oltenia și Muntenia mai ales.²⁹ Într-adevăr, după M. Chițescu, care a alcătuit un repertoriu general al acestei categorii de monede și de la care știm că are pregătită și o substanțială suplimentare a sa, s-ar constata: „în toate tezaurile romane republicane din Dacia îngropate între anii 50—37 î.e.n. există un hiatus monetar, în interiorul fiecărui tezaur, cuprins între anii 75—60 î.e.n., perioadă în care fiind puțină monedă romană sau lipsind cu totul, ea a fost suplimentată prin imitarea ei”.³⁰ Pînă la ivirea unor date noi care să justifice interpretări noi, ni se pare că această integrare măcar a zonei dunărene din Dobrogea în ansamblul circulației acestor monede pe teritoriul țării noastre este un bun cîștigat. În acest sens și apariția imitațiilor în nordul Bulgariei de astăzi dar tot pe linia Dunării, la sud de fluviu, pare să confirme rezultatul nostru.³¹

O problemă interesantă pe care ne propunem s-o tratăm în continuare este metrologia acestor monede. Diagrama pe care am alcătuit-o (fig. 1) pe baza datelor adunate de M. Chițescu, completate pentru cele câteva exemplare de la Institutul de Arheologie care n-aveau greutatea indicată în articol,³² arată clar credem un evantai destul de larg între 3 și 4,70 g (exemplarele sub 3 g și peste 4,70 apărînd ca excepționale) în care zona de cea mai mare concentrație se plasează între 3,20 și 4 g,

²⁸ B. Mitrea, BSNR, 1973.

²⁹ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 230—242, nr. 62—118, exemplare avînd ca prototip denari din aceeași perioadă.

³⁰ *Ibidem*, p. 219. Personal reținem constatarea de fapt a hiatusului; problema datelor de pătrundere în Dacia și de suplimentare prin imitații credem că trebuie să rămînă încă deschisă.

³¹ Pavel Radomeky, *Nalez rimskyeh republikómskych denári ze severního Bulharska*, Sborník národniko muzea v Praze, 15, 1961, 2, p. 69—91.

³² Nr. 26, inv. 1261/1993, are 3,91 g.; nr. 28, inv. 1261/1999, are 3,30 g.; nr. 92, inv. 1051/27, are 3,85 g.; nr. 93, inv. 1044/32, are 3,29 g.; nr. 104, inv. 481/6, are 3,20 g.

cu un virf la 3,60 g, vecin cu greutatea medie, flancat de alte două aproape simetrice la 3,30 și 4 g.³³

Pentru mai buna definire a acestei categorii de monede, propunem comparații cu două categorii deosebite de diagrame: Mai întâi cu diagrame realizate pentru denari romani republicani originali și în acest sens trimetem la diagramele realizate de Tony Hackens pentru denarii

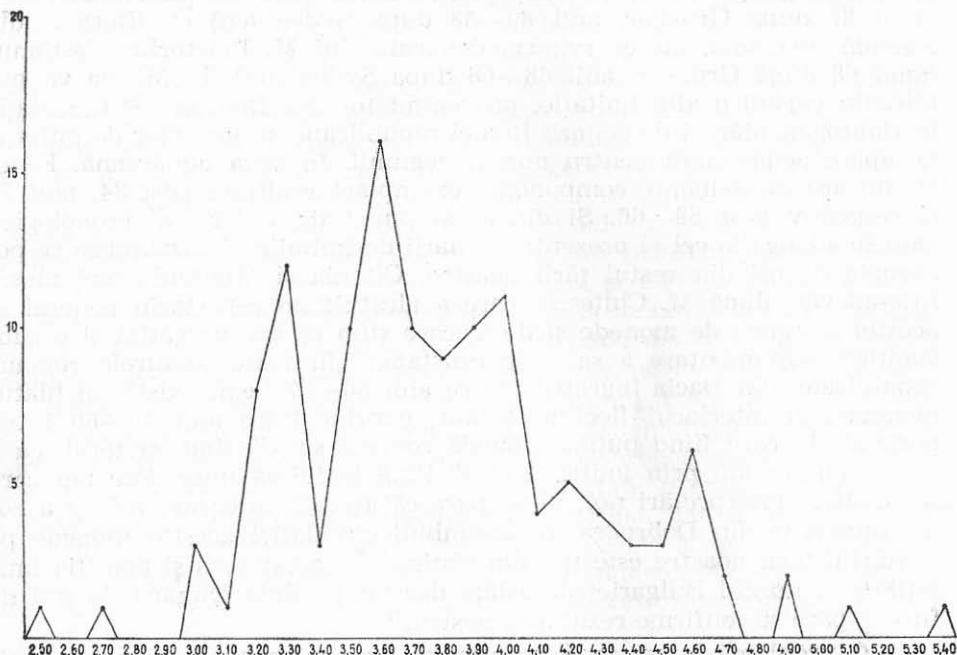

Fig. 1. Curba greutății denarilor de imitație din Dacia

lui M. Volteius M.F. (fig. 2) și Petilius Capitolinus (fig. 3)³⁴ și de noi înșine pentru denarii lui L. Papius, pe baza datelor publicate în catalogul A.S. Fava³⁵ (fig. 4). În al doilea rând avem în vedere diagrama rea-

³³ M. Chișescu, *op. cit.*, p. 216, consideră că „Dintre acestea, un singur exemplar, de altminteri argintat și fragmentar (fig. 3/95) are greutatea de 1,58 g (C. Naevius Balbus, nr. 95); patru exemplare au greutatea de 2—2,99 g; 3 exemplare cîntăresc 5—5,99 g; 36 bucăți cu greutatea între 4—4,99 g, iar 92 monede au greutatea normală a denarului oficial 3,25 g — 3,99 g” și continuă apoi „variațiile de greutate ale monedelor imitate, se explică mai degrabă prin oscilațiile pe care moneda oficială însăși le avea la care se adaugă desigur, erorile pe care imitatorii nu le puteau evita de vreme ce însăși monetăria oficială le practica”. Vezi și mai jos nota 38.

³⁴ T. Hackens, *Le poids du denier romain vers la fin de la République*, *REN*, 108, 1962, p. 27—47.

³⁵ Gh. Poenaru Bordea recenzia la cartea A. S. Fava, *I simboli nelle monete argentee repubblicane e la vita dei Romani*, Torino, 1969, publicată în *Dacia*, N. S., 15, 1971, p. 447—450.

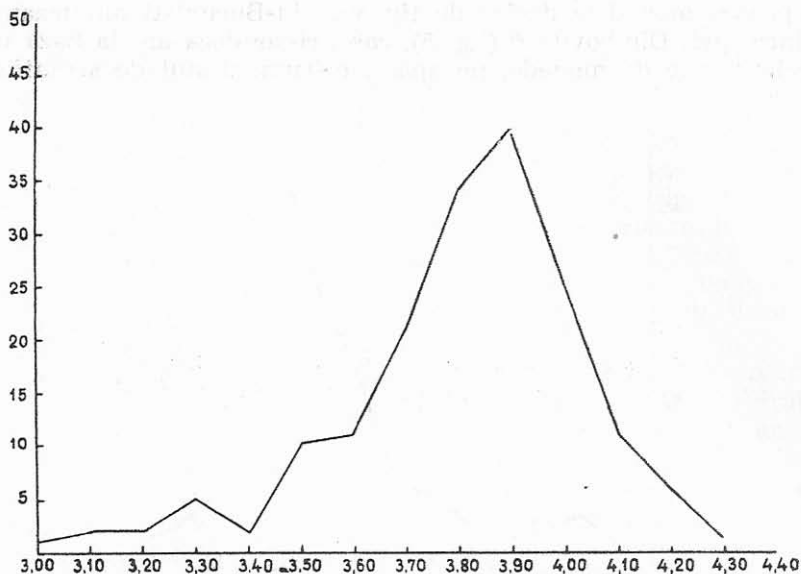

Fig. 2. Curba greutateii denarilor lui M. Volteius M. F.

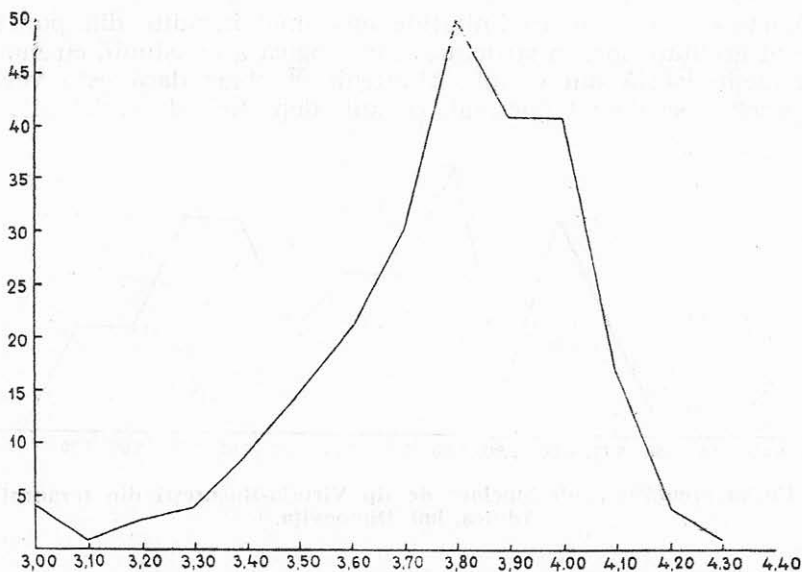

Fig. 3. Curba greutateii denarilor lui Petilius Capitolinus.

lizată pentru monedele dacice de tip Virteju-București din tezaurul de la Adînca, jud. Dîmbovița³⁶ (fig. 5), care, chiar dacă are la bază un număr relativ mic de monede, ne apare, oricum, destul de semnificativă.

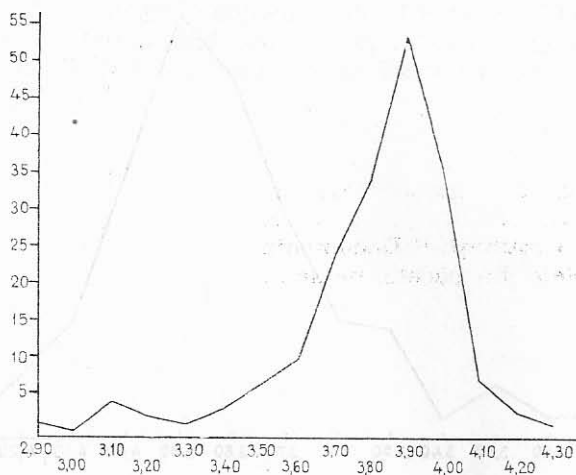

Fig. 4. Curba greutății denarilor lui L. Papius.

Este foarte clar credem că imitațiile apar mai înrudite din punctul de vedere al greutății lor, ca structură metrologică a emisiunii, cu monedele de producție locală din cîmpia Munteniei,³⁷ chiar dacă este vorba de „didrahme“, deci de alt nominal, și mult depărtate de emisiunile de la

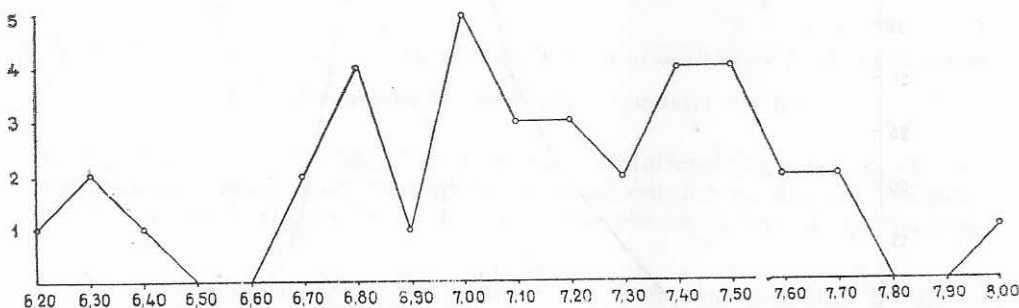

Fig. 5. Curba greutății „didrahmelor“ de tip Virteju-București din tezaurul de la Adînca, jud. Dîmbovița.

³⁶ Gh. Poenaru Bordea, C. Condrea, *Date noi privind tezaurul de la Adînca, jud. Tîrgoviște*, Valachica, 3, 1972, p. 120.

³⁷ Pentru acest tip monetar vezi deocamdată C. Preda, *Monedele getice de tip Virteju-București*, SCN, 5, 1971, p. 51—78. Cf. idem, *Monedele geto-dacilor* (sub tipar).

Roma care le slujesc de prototip.³⁸ Fără a insista mai mult aici socotim util să subliniem că, după opinia noastră, sporirea investigațiilor asupra diagramelor de frecvență a greutateii monedelor și înmulțirea comparațiilor de acest gen poate aduce un aport important în numeroase probleme de numismatică antică. Rezultată din aplicarea acestei metode apropierea diagramei de frecvență a greutateii imitațiilor de denari de cea a monedelor de tip Virteju-București, care le preced de puțin cronologic și sînt emise sigur în cîmpia munteană, ne pare că dă o mai mare greutate ideii emiterii poate tot acolo, dar oricum locale, neoficiale din punctul de vedere al autorităților romane, a acestor imitații. Ele vor fi fost însă oficiale și chiar destul de îngrijite, din punctul de vedere al emitentului barbar, mai curînd o uniune de triburi decît imitatori izolați.³⁹

Venind acum la foarte importanta problemă a datei de pătrundere a denarilor Romei republicane în Dobrogea, este necesar să arătăm că pentru moment apare, cît se poate de clară, doar persistența lor în circulație la o dată destul de tîrzie, în epoca imperială mai precis. Acest lucru este dovedit de monedele preimperiale din tezaurele de la Niculițel, Casicea și Tulcea,⁴⁰ poate și de exemplarele izolate aflate la Bugeac-Valea lui Marinciu, în ciuda postulării existenței acolo a unui nivel mai vechi.⁴¹ Momentul pătrunderii inițiale este însă o problemă mult mai delicată și ea nu a fost încă nici discutată, necum abordată frontal. Dacă pe această linie, posibila integrare în circulația spațiului nord-dunărean, valabilă măcar pentru zona nord-dobrogeană, este exactă, ne-am

³⁸ Cf. mai sus nota 33. Trebuie să arătăm aici că atît în cazul denarilor lui L. Papius cît și în cazul denarilor lui M. Volteius virful diagramei este la 3,90 g și aceasta este greutatea normală a denarului; ținînd seama și de uzură, romanii trebuie că tindeau către 3,98—4 g. Ceva mai tîrziu, la denarii lui Petillius Capitolinus, virful este la 3,80 g, deci greutatea către care se tindea era ceva mai mică. Jocul este foarte mic însă, în timp ce la denarii de imitație el este foarte mare, iar virful cu ureări și coborîri mult mai lente se află deplasat la 3,60 g. Credem deci că variația greutateii imitațiilor nu se explică prin variația greutateii originalelor, la care oscilațiile sînt mult mai mici în cadrul unei aceleiași emisiuni, dar și în timp, așa cum rezultă din diagramele de mai sus.

³⁹ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 218, în același sens. Nu sîntem însă de loc convinși că „cea de-a doua categorie de monedă — cea copiată — și ne referim aici în chip expres la monedele de tip Tilișca, socotim că acestea pot fi atribuite în majoritate domniei lui Burebista“ *op. cit.*, p. 219, dealtfel M. Chițescu scrie la p. 218 „Cele două categorii de monede sînt distincte numai din punctul de vedere al genului de realizare și în nici un caz din acela al cronologiei, din acest din urmă punct de vedere vorbind — cel cronologic — socotim că cele două feluri de imitații a monedei romane republicane — copiere și imitație — sînt în general contemporane“...

⁴⁰ Niculițel, mai sus nota 10, încheiat la Claudius I; Casicea, mai sus nota 11, încheiat la Vespasian; Tulcea, B. Mitrea, *Descoperiri*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = Dacia, N.S., 2, 1958, p. 498, încheiat la Domițian. Pentru această perioadă în Dobrogea, vezi mai nou Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, Pontica, 4, 1971, p. 105—120, cu bogată bibliografie.

⁴¹ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 78—79, nr. 11—12 și p. 81; C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac-Valea lui Marinciu*, Pontica, 2, 1969, p. 75; cf. Em. Moscalu, *Cîteva observații asupra unor probleme ale Latène-ului geto-dacic*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 295, nota 6.

putea gândi la o apropiere a datelor constatate în cele două regiuni. Denarii publicați de noi mai sus, în ordine cronologică după Sydenhan, se plasează în 120, 119—110 (2 ex.) 83 ; 81 ; 78—77 ; 55 ; 52—50 ; 40 ; 37 și 32—31 î.e.n.,⁴² ceea ce nu desminte în sine această impresie, chiar dacă n-ar fi inutil să remarcăm absența pentru moment a denarilor din deceniul I al secolului I î.e.n. Se știe că, în general pentru Dacia, se consideră ca moment de pătrundere a denarului deceniile 1,2 și 3 ale veacului I î.e.n.⁴³ deși s-a exprimat mai de curând, de către Bucur Mitrea, ideia posibilității unei pătrunderi încă și mai timpurii a acestor monede.⁴⁴ Dacă lucrurile aparent sînt foarte clare, totuși anumite dubii pot încă să subziste. Este de notat că în ce privește afluxul foarte timpuriu, îi lipsește pentru moment suportul unor confirmări în conținutul și a altor tezaure cu o dată înaltă de îngropare pe la sfîrșitul secolului II sau începutul secolului I. În ce privește imaginea pe care am numi-o tradițională despre această dată, cu un oarecare joc tolerabil, nu este inutil să observăm aici că tezaurele care se încheie între 80 și 70, aparent numeroase, sînt în bună parte incomplete. Mai mult decît atît, cîteva conțin chiar imitații, ceea ce nu înseamnă obligatoriu că imitațiile apar foarte devreme, ci poate însemna și că tezaurele sînt îngropate ceva mai tîrziu, decît s-a crezut. Aceasta cu atît mai mult cu cît nu trebuie uitat niciun moment că monetările republicane romane, atît cea de la Roma cît și cele ajutătoare, ating se pare un vîrf al producției lor tocmai în vremea primelor decenii ale veacului I î.e.n., în legătură cu istoria politică, internă și externă a epocii, și că, în aceste condiții, posibilitatea din punct de vedere al prognozei din statistica matematică de a găsi numai aceste monede în tezaurele incomplete este, dacă nu destul de mare, în orice caz reală.⁴⁵ Ne grăbim să adăugăm și obiecția mai generală că avem de aface cu un fenomen *extra fines reipublicae*, într-o zonă în care nu este de așteptat un puls regulat de circulație, alimentată de un aflux regulat de monede. Observațiile acestea pot părea hipercritice. În intenția noastră rostul lor este doar acela de a arăta

⁴² Datele Grueber, mai sus în catalog. La M. H. Crawford, *op. cit.*, găsim primii trei denari în tabelul X, circa 150—125, deci cu datări mai înalte decît cele avute anterior în vederea TI. VETVR, precedînd chiar pe M. BAEBI Q. F. TAMPIL, în timp ce C. CASSI îi urmează spre sfîrșitul tabelului. Următorii trei denari se află în tabelul XII circa 91—79 în ordinea C.IVLI BVRISIO ; P. CREPVSI ; Q. ANTON BALB PR, interesant că LIBO se află în tabelul XIII, anii 78—49, subgrupa post 69 ante 58, pe la circa 60, dacă apreciem just.

⁴³ B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu republica romană reflectate în descoperiri monetare*, SCN, 2, 1958, p. 180 și tabela 1 ; I. Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, JNG, 17, 1967, tabelul I, care chiar dacă va suferi corecții de detaliu, vezi observațiile justificate ale lui B. Mitrea, SCN, 5, 1971, p. 440, ne pare totuși concludent pentru fenomenul pătrunderii intense a denarilor emiși în primele două decenii ale secolului I î.e.n.

⁴⁴ B. Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, SCIV, 21, 1970, 3, p. 435—438.

⁴⁵ Cf. Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Denari romani republicani descoperiți la Bumbești, județul Gorj*, Rev. Muz., 8, 1971, 3, p. 259—260.

că nu totul este clarificat și că, nici pentru Dacia, toate problemele nu sînt de considerat ca rezolvate, în etapa actuală a cercetării.⁴⁶

Data ultimei monede ar fi de privit în cazul acestei categorii de monede și mai ales în cazul tezaurelor incomplete doar ca un *terminus ante quem non*, aprecierea ei ca *terminus post quem*, putînd să fie periculoasă, dacă îl înțelegem ca foarte apropiat de data emiterii.⁴⁷ Aceasta vrea să spună, în cazul cercetării noastre de astăzi, că trebuie să fim extrem de prudenți în cazul circulației denarului în Dobrogea, măcar în ce privește data de început a acestui fenomen.

Datele *post quem* oferite de tezaure sau, incomplete fiind, mai curînd *ante quem non* sînt 58 î.e.n. pentru Garvăn, 41 î.e.n. pentru Murihiol, 37 î.e.n. pentru Tulcea, 32-31 î.e.n. pentru Costinești.⁴⁸ Documentarea existentă, ca tezaure publicate, toate incomplete din păcate, ne-ar îndemna către o pătrundere relativ tîrzie, pentru regiunea care ne interesează aici. Nu trebuie însă să uităm că în tezaurul de la Ostrov denarii au apărut împreună cu tetradrahme thasiene, care chiar dacă din seria tîrzie din a doua etapă de emisie, deci de pe la începutul secolului I î.e.n. pare să nu coboare, ca dată de emisie, după deceniile 2 și 3 ale veacului.⁴⁹ El ar fi o indicație pentru pătrunderea nu prea tîrzie a denarilor romani, în acel caz măcar. Asemenea tezaure mixte s-au

⁴⁶ Ar fi de văzut de pildă dacă hiatusul (relativ) de după 75—70, nu s-ar putea explica prin situația numerarului emis de Roma și prin prisma tezaurizării în perioada de pînă la circa 50, sau chiar pînă pe la 45 î.e.n. În legătură cu problemele economice foarte interesante ale epocii, vezi Claude Nicolet, *Les variations des prix et la théorie quantitative de la monnaie à Rome, de Cicéron à Pline l'Ancien*, Annales, Économies-Sociétés-Civilisations, 1971, 6, mai ales p. 1214—1227 : cf. M. Crawford, *Le problème des liquidités dans l'Antiquité classique*, în același volum, p. 1228—1233. Ne propunem să mai revenim asupra aspectelor cronologice ale circulației denarului. În legătură cu cele de mai sus și dacă hiatusul se explică prin imposibilitatea monedei romane emise în acest răstimp de a pătrunde ca înainte spre est, cum monedele anterior emise nu se retrăgeau din circulație, ele circulau în continuare și s-ar putea să pătrundă la noi mai tîrziu, uneori mult mai tîrziu, decît data de emisiune. Studii complete pentru fiecare emisiune cu stabilirea cît mai precisă, printr-o analiză exhaustivă a numărului de ștanțe utilizat, așa cum au început să se facă tot mai frecvent, e.g. M. H. Crawford, *C. Censorini*, NC, 11, 1971, p. 143—149 ; A. Alföldi, *Die Massenemission des Macer und des Buca mit Caesar Dict. Perpetuo vor Caesars Ermordung*, SNR, 47, 1968, p. 51—84. Însotite de calcule cantitative, folosind metoda lui D. M. Metcalf, așa cum a făcut J.-B. Giard, *Les monnaies du premier consulat d'Octave*, RN, 13, 1971, p. 90—105, după ce se vor înmulți, devenind comparabile, sînt de natură să răspundă, credem, în viitor, unora din întrebările adresate de istoria economică denarului roman la el acasă și în afara granițelor.

⁴⁷ Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 260.

⁴⁸ Toate sînt fragmentare : Garvăn, 29 exemplare s-ar fi pierdut 7—8 monede, Al. Barnea, *op. cit.*, SCN, 5, 1971, p. 373 ; Murihiol, 9 exemplare din 117, mai sus notele 2 și 3 precum și în acest volum, p. 207 ; Tulcea, 17 exemplare din 150—200, C. Preda G. Simion, *op. cit.*, SCN, 3, 1960, p. 545 ; Costinești, 17 exemplare, nu se cunoaște numărul inițial, B. Mitrea, *op. cit.*, Pontica, 3, 1970, p. 133. Din fericire cel mai vechi dintre ele prezintă o proporție de 4/5 monede păstrate ceea ce poate fi considerat satisfăcător.

⁴⁹ G. Kațarova, Izvestiia-Institut, 27, 1964, p. 131—149 ; G. Le Rider, *Les monnaies thasiennes*, în *Guide de Thasos*, École française d'Athènes, Paris, 1968, p. 189—190.

descoperit și pe teritoriul țării noastre⁵⁰ și în Bulgaria.⁵¹ Dintre cele din Bulgaria reținem, pentru moment, datele 52 î.e.n. și 44 î.e.n.⁵²

Cele din țara noastră oferă date variabile, timpurii și târzii : 83, 78/77, 64, 73, 72, 54, 52, 50, 15 î.e.n.⁵³ Rezultă deci că și acest argument este de minuit cu prudență căci tetradrahmele thasiene și imitațiile lor mai apar încă frecvent pe la jumătatea veacului și, e drept mai rar, chiar câteva decenii mai târziu.

Legată strins de problema pătrunderii inițiale este aspectul circulației pe zona litorală. În acest sens tezaurul de la Obzor, încheiat cu monede din 73 î.e.n. și pus în legătură cu campania lui M. Terentius Varro Lucullus din 72—71 î.e.n.⁵⁴, ni se pare de foarte mare importanță. Dacă el arată apariția denarului la această dată, nu este mai puțin adeverat că, din păcate nu există și alte probe care să-l confirme: nici un studiu avînd ca obiectiv prezența acestor monede pe litoralul bulgăresc al Mării Negre nu a fost publicat și nici nu există măcar semnalări pentru descoperirile izolate de asemenea monede.⁵⁵ Pentru zona respectivă ar fi necesară începerea unor cercetări sistematice pe această linie, după cum la noi este necesară continuarea eforturilor despre care se poate spune că au pornit pe o cale bună.

În stadiul actual al cercetării ni se pare totuși-oricum din punct de vedere istoric⁵⁶ nimic nu pare să se opună acestei imagini, dar sîntem pe deplin conștienți de necesitatea apariției de materiale noi în sprijin—că s-ar putea accepta o pătrundere sporadică a denarului de pe la 72—71, mai greu de presupus înainte, deși nu este cu totul de exclus. Ea ar fi fost continuată apoi pînă la vremea acțiunii lui Burebista, după un moment greu pe la 64 î.e.n. De acțiunea regelui get s-ar putea lega eventual, dar numai după ce vor apare noi descoperiri în sprijin, tezaure ca cel de la Dinogetia. Oricum, pătrunderea denarului nu rutea să fie prea intensă, ținînd seama de ceace știm că se întîmplă, din studiile efec-

⁵⁰ Lista tezaurelor de monede thasiene la E. Chirilă, G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Tirgoviște, 1969, p. 34—40, cu completările noastre în Valachica, 3, 1972, p. 126—127 și cele trei tezaure publicate de Ioana Bogdan-Cătănciu; Constanța Știrbu, Carmen Petolescu; Maria Cojocărescu, SCN, 6, 1974, sub tipar.

⁵¹ O sistematizare a lor la Gh. Poenaru Bordea, C. Condrea, Valachica, 3, 1972, p. 127—159.

⁵² T. Gerasimov, *Izvestiia-Institut*, 25, 1962, p. 231 și *Izvestiia-Institut*, 27, 1964, p. 241.

⁵³ Vezi la E. Chirilă, G. Mihăescu, *loc. cit.*, nr. 78, 93, 41 (pentru precizarea datei căruia B. Mitrea, *op. cit.*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 590, nr. 25, anul 73) 86, 15, 16, 90, 84 și 80.

⁵⁴ I. Iurukova, *Републикански Денари от черноморското крайбреже*, *Izvestiia-Varna*, 14, 1963, p. 39—44.

⁵⁵ De aceea socotim că nu este inutil să amintim aici un denar, fost în col. St. Georges, acum la Institutul de Arheologie, inv. 235/1276 : C. Mamilius Limentanus, AR, 3, 40 g ; 19 mm. Grueber, Roma, 2716, anul 83 ; Sydenham, 741, anii 82—81, care a fost achiziționat la Cavarna. Tot la Institutul de Arheologie, inv. 453, se află un alt denar descoperit, în 1936, într-o localitate neprecizată din fostul județ Caliacra : L. Marcus Philippus, AR, 3,09 g ; 19 mm. Grueber, Roma, 3890, anul 56 ; Sydenham, 919, anul 56.

⁵⁶ D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio*, Milano, 1971, p. 133—154.

tuat pentru Dacia, la această vreme. O altă fază ar fi cea din anii 32—31 î.e.n., poate chiar de prin 35—34 î.e.n., continuată apoi de penetrația normală din vremea lui Augustus, după 27 î.e.n., când, poate, vor fi apărut în circulație și o parte măcar din monedele mai vechi.

S-a observat prezența stăruitoare a denarilor lui M. Antoniu pentru legiuni în Dobrogea și mai ales pe litoral.⁵⁷ Dacă ținem seama de orientarea pe care au avut-o orașele grecești în vremea conflictului acestuia cu Augustus ni se pare că posibilitatea prezenței acestor monede încă din vremea emiterii lor ar putea părea normală,⁵⁸ dar nici o pătrundere mai târzie nu este de exclus cu desăvîrșire.

Lăsînd deschisă această discuție care ne-ar duce prea departe, mai ales în implicațiile ei pentru Dacia, părerile fiind împărțite,⁵⁹ ne vom mulțumi aici să tratăm o problemă care ni se pare de mare interes pentru activitatea atelierului emitent și chiar a inițiatorului emisiunii, M. Antoniu. Exemplarul publicat de noi de la Histria, și a cărui identificare este sigură, este un miez de bronz de la un denar subaerat,⁶⁰ realizat adică prin placare cu două foițe subțiri de argint care nu s-au păstrat. Că aceasta este realitatea și că nu este vorba de un exemplar vag argintat (saucée) pare s-o indice reversul pe care nu se vede efigia dar se păstrează clare urme din stratul intermediar (pl. I, A) necesar în această tehnică, destul de complicată și de dificilă : oricum nu la îndemîna oricui, așa cum a arătat, într-un studiu temeinic argumentat tehnic, prof. Ernesto Bernareggi⁶¹. Această monedă vine să confirme ideea că denarii pentru legiuni nu erau de cea mai bună calitate, așa cum reiese clar din textul lui Pliniu cel Bătrîn,⁶² care părea însă contrazis de analiza conținutului de argint, ce se prezenta ca ridicat.⁶³ Deși cu mai mult de un

⁵⁷ Mai de curînd R. Ocheșeanu, *op. cit.*, în Pontica, 5, 1972, p. 498—499, cu notele aferente. Precizăm că din tezaurile de la Niculițel și Tulcea (1946) nu s-au publicat denari pentru legiuni.

⁵⁸ Vezi Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei, în secolul I î.e.n.*, Pontica, 2, 1969, p. 269—284, mai ales p. 274—282. În ce privește monedele cf. p. 275—276.

⁵⁹ M. Chișescu, *op. cit.*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 655—664 ; cf. I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 295—301 ; idem, *Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 97—106 ; D. Protase, *Unde a fost regatul lui Dicomos*, SCIV, 21, 1971, 1, p. 145—152.

⁶⁰ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, SCN, 5, 1971, p. 109, nr. 25. Greut. 3,34 g ; diam. 17 mm.

⁶¹ Pe această bază autorul consideră monedele realizate prin această tehnică drept opera atelierelor oficiale. Operația în condițiile specifice ale antichității trebuie să fi fost rentabilă ducînd la o importanță economică de argint, fără ca marea opera complicată să ridice prețul de cost avînd în vedere că prețul mîinii de lucru era practic nul, Ernesto Bernareggi, *Nummi pelliculati. Considerazioni sull'argento suberato della Repubblica romana*, RIN, 13, 1965, p. 5—31 ; altă părere la M. H. Crawford, *Plated Coins-False Coins*, NC, 8, 1968, p. 55—59, vezi însă importanta contribuție semnată de Patrizia Petrillo Serafin, *Nota sull'argento suberato della Repubblica romana*, Annali, Istituto Italiano di Numismatica, 15, 1968, p. 9—30.

⁶² N. H. XXIII, 9, 46.

⁶³ Richard Reece, *Analyses of some denari of the Later Republic and Early Roman Empire*, NC, 4, 1964, p. 233—234.

veac în urmă s-au semnalat exemplare cu miez de fier,⁶⁴ amestecarea fierului cu argintul, la care se referă autorul antic este tehnic imposibilă.⁶⁵ Dificultatea textului antic a fost ocolită de un studiu al lui Ignazio Cazzaniga care a arătat verosimil că pasajul respectiv este corupt⁶⁶ fiind de înțeles din el, că se referă la monede fourrée. Într-o comunicare la Societatea Numismatică Română semnalăm un alt aspect al problemei, legat destul de strâns de acesta și anume existența unei monede pentru legiuni surfraptată, care atunci era unică. Denarul respectiv fusese aflat întâmplător la Poiana-Dulcești.⁶⁷ Examinarea recentă a celorlalți doi denari pentru legiuni de la Histria, comunicați sumar cu mai mulți ani în urmă de H. Nubar,⁶⁸ a arătat la unul din ei semne clare de surfrapare (pl. I, B). În ambele cazuri surfraparea s-a făcut tot pe un denar pentru legiuni. Fără a intra aici în detalii, dar reamintind totuși că au o greutate mai mică decât a denarilor obișnuiți la sfârșitul republicii, ca să nu mai vorbim de denari „pitici” ca unii din cei emiși pentru legiunea II-a, de folosirea excesivă a ștanțelor cecece dă av. și uneori rv. complet calpe, avem toate caracteristicile unei emisiuni de urgență făcută în mare grabă.

Această observație pare să impună o imagine nouă în această problemă: reabilitarea lui Pliniu, prin menținerea acuzațiilor sale la adresa lui M. Antoniu, nu în maniera în care au ajuns la noi, ci în felul cum par să fi fost formulate în textul inițial. Marea concentrație de forțe, nevoia de a le satisface pretențiile și de a-și ține în fond promisiunile, par să-l fi pus pe M. Antoniu în situația de a căuta expediente, lipsindu-i, poate, pentru moment, metalul prețios, în ciuda tezaurului uriaș al Cleopatrei. Să-l fi trădat oare Cleopatra, dar altfel de cum au crezut unii istorici? Nu este locul să ne avîntăm în această discuție.

Credem oricum că prin ajutorul materialului dobrogean, structura emisiunilor originale ale lui Marc Antoniu se definește mai bine, așa cum altă dată tezaurul de la Bozieni⁶⁹ ne-a arătat clar prezența unor imitații ale denarilor pentru legiuni realizate local, într-o vreme ceva mai târzie e drept.

⁶⁴ NC, 1843—1844, p. 67—68.

⁶⁵ Vezi lucrările citate mai sus la nota 61.

⁶⁶ Ignazio Cazzaniga, *Nota al testo di Plinio, N. H., XXIII, 46, PdP, 116, 1967, p. 366—367.*

⁶⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Probleme legate de monedele lui Marcus Antonius pentru legiuni și poziția orașelor din Pontul stîng în 32—31 î.e.n.* (ședința din 23 II 1969).

⁶⁸ Mai sus nota 15.

⁶⁹ M. Chițescu, *Unele considerații pe marginea contrafacerii monedei romane în Dacia, bazate pe o recentă descoperire din Moldova*, SCN, 4, 1968, p. 127—135, unde însă denarii pentru legiuni, originali, sînt considerați de mai bună calitate decât ne apar nouă acum, în timp ce I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 301, ignorînd cu seninătate toată bibliografia problemei, acordă credit nelimitat pasajului comentat mai sus din N. H.

QUELQUES NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA CIRCULATION DES DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS EN DOBROUDJA

Résumé

On publie 16 deniers découverts en Dobroudja, émis, d'après Sydenham, entre 120 et 32—31 av. n. è.

Constatant la présence des imitations ayant comme modèle les deniers de la République romaine, l'auteur relie la circulation monétaire de la zone située entre le Danube et la Mer Noire de celle des autres régions de la Roumanie actuelle et surtout des régions du sud des Carpathes. L'étude métrologique, basée sur la comparaison de la courbe des poids des imitations à celles des deniers originaux et à celle des „didrachmes“ gétiques du type Virteju-București, semble d'ailleurs indiquer une plus grande ressemblance avec les monnaies émises dans la Plaine de Munténie, qu'avec celles constituant le prototype.

L'examen du problème de la date de pénétration, en vue d'établir le moment initial de ce processus, compte tenu de la date finale offerte par la dernière monnaie de chaque trésor, mènerait vers la conclusion d'une chronologie assez basse. Mais l'existence du trésor d'Obzor (Bulgarie), ainsi que nos connaissances historiques sur la Dobroudja ancienne, semblent prouver que la circulation du denier a pu commencer du temps de l'expédition de M. Terentius Varro Lucullus. Elle a pu continuer ensuite probablement avec des variations d'intensité, jusqu'au temps d'Octave, s'accélégrant vraisemblablement après 28—27 av.n.è.

L'étude des deniers émis par Marc Antoine pour ses légions, dont une partie de ceux découverts dans les villes grecques, du littoral roumain de la Mer Noire aurait pu arriver avant la bataille d'Actium, semble imposer une image moins optimiste de ce monnayage. L'existence, qu'on peut démontrer maintenant, de monnaies fourrées, aussi bien que des pièces surfrappées, en n'oubliant pas le poids réduit, donne raison à Pline l'Ancien. L'adversaire d'Octave nous semble avoir dû faire face, en dépit des richesses du trésor de Cléopâtre, à une certaine pénurie d'argent à monnayer, ressentie surtout au moment de la grande concentration des forces, qu'il a réalisée, en Asie Mineure, avant la confrontation décisive.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Deniers romains républicains découverts en Dobroudja.

Fig. 1. Courbe des poids des deniers d'imitation de Dacie.

Fig. 2. Courbe des poids des deniers de M. Volteius M.F.

Fig. 3. Courbe des poids des deniers de Petilius Capitolinus.

Fig. 4. Courbe des poids des deniers de L. Papius.

Fig. 5. Courbe des poids des „didrachmes“ de type Virteju-București du trésor d'Adinca, dép. Dimbovița.

NEUE ANGABEN UM DEN RÖMISCH-REPUBLICANISCHEN DENARUMLAUF IN DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Es handelt sich um 16 in der Dobrudscha entdeckten Denare die — nach Sydenham — zwischen 120 und 32—31 v.u.Z. geprägt wurden. Das Vorhandensein der gefundenen Nachahmungen römischer Denare betrachtend, stellt der Verfasser den Münzumlaufl, innerhabd des Gebietes zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer, in Verbindung mit jenem jenseits dieser Grenze und besonders in Süd-karpatengebiet.

Der metrologischen Untersuchung nach, weist die Vergleichung der Gewichtskurven der nachgehamten und originalen Denare — die getischen Didrachmen Virteju-București Typus eingeschlossen — eine grössere Ähnlichkeit mit den in Wallachei geprägten Münzen als mit den Prototypen hin.

Was die Zeit des Eindringens des römisch-republikanischen Denars betrifft, wenn man das Enddatum der frühesten Münzen jeder Denarhorte als Anfangspunkt annimmt, wurde die Datierung vermindern; dennoch liefern unsere Kenntnisse über die antike Dobrudscha und besonders das Vorhandensein des Obzorhortes (Bulgarien) genügend Hinweise um das Eindringen der Zeit von Terentius Varro Lucullus zuzusprechen. Der Münzumschlag dauerte mit verschiedenen Intensitäten bis zur Octavians'Zeit, eine bestimmte Verstärkung nach 28—27 v.u.Z. beweisend.

Die Frage über Marc-Antoniuss Denarprägungen — ein Teil davon könnten vor der Schlacht bei Actium in den griechischen Städten eingedrungen sein — scheint, nach einer tieferen Untersuchung, keine günstige Lösung für Octavians Gegner zu haben. Der Verfasser stimmt, in dieser Hinsicht, mit Plinius überein. Die übergeprägten und die „fourrée“ Münzen die in grosser Zahl vorhanden sind und ebensoviel ihr geringeres Gewicht weisen einen gewissen Mangel an Prägungsilber hin.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Pl. I. Römisch-republikanischen Denare entdeckten in der Dobrudscha.

Abb. 1. Gewichtskurve der nachgehamten Denaren von Dacien.

Abb. 2. Gewichtskurve M. Volteius M. F. — Denaren.

Abb. 3. Gewichtskurve Petilius Capitolinus — Denaren.

Abb. 4. Gewichtskurve L. Papius — Denaren.

Abb. 5. Gewichtskurve der „Didrachmen“ von Typus Virteju-București aus Münzhort von Adinca, Kreis Dimbovița.

MORMÎNT GETIC DE EPOCĂ ROMANĂ LA ALIMAN

În luna iulie 1972, în comuna Aliman, județul Constanța, aflată la aprox. 7 km depărtare de malul Dunării și de cetatea de la Musait-Sacidava, săpături întâmplătoare au dus la descoperirea unui mormînt getic de incinerare, din epoca romană¹.

Complexul se afla în mijlocul satului, pe marginea șoselei cam la 20 m spre vest de magazinul universal.

Mormîntul a apărut la adîncimea de 0,80 m și era protejat de pietre mari (0,40 m × 0,30 m × 0,15 m).

Inventarul funerar era constituit din patru vase, unul roman și trei indigene lucrate cu mîna.

1. Inv. nr. 20467. Ulcior-amorfă roman. Înălțimea = 0,40 m, diametrul maxim = 0,39 m, diametrul fundului = 0,09 m. Fundul spart și tocit puternic pe margine (fig. 1).

Amforă bitronconică, lucrată la roată din pastă cărămizie-roșietică cu muchie carenată, fundul puternic profilat (tronconic) în formă de pilnie, cu umbo. Gîtul este larg, cilindric, lărgindu-se ușor la partea superioară. Pereții sînt duri, rezistenți, din pastă bună omogenă. Are o singură toartă, lată, în bandă.

2. Inv. nr. 20468. Vas-urnă, lucrat cu mîna. Înălțimea = 0,36 m, diametrul gurii = 0,22 m, diametrul fundului = 0,13 m.

Lucrat cu mîna, din pastă brun-cenușie, poroasă, cu cioburi pisate. Miezul este cărămiziu iar suprafața cenușie-negricioasă cu nuanțe cafenii. Pereții foarte groși — vasul deosebit de greu. Suprafața vasului a fost bine lustruită înainte de ardere dînd impresia unei angobe. Mai mult chiar, e lustruit și în interior. În prezent, suprafața e corodată (fig. 2, 3).

Forma vasului este de oală înaltă, corpul suplu, cu umărul la partea superioară, puțin reliefat. Vasul se îngustează spre fund. Gîtul e scurt, gîtuit puternic, iar gura largă, cu buza evazată în formă de pilnie și marginea dreaptă.

¹ Muzeul de arheologie Constanța a fost sesizat de prof. Elena Stoia, cercetarea la fața locului fiind efectuată de M. Irimia, căruia îi mulțumim pentru material și informațiile oferite.

Este ornamentat, pe umăr, cu două motive dispuse simetric. Decorul în formă de coarne sau de V inversat, a fost realizat din briu simplu în relief aplicat pe suprafața vasului.

Forma și tehnica, lustrul și decorul amintesc toate de vasele Latène de tip geto-dacic.

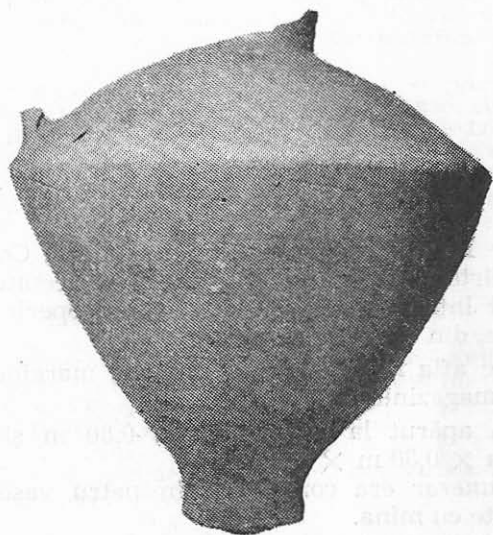

Fig. 1.

3. Inv. nr. 20469. Oală lucrată cu mâna. Înălțimea = 0,31 m, diametrul gurii = 0,19 m, diametrul maxim = 0,25 m, diametrul fundului 0,14 m.

Oală-sac, bombată, cu gura largă, buza evazată puternic și marginea ușor rotunjită. Pereții sînt groși, foarte grei, dintr-o pastă grosolană, poroasă, aspră la pipăit, cu pietricele și cioburi, de culoare cenușie-negricioasă atît în spărtură cît și la exterior. Pe suprafața relativ netedă are spărturi și crăpături specifice (fig. 4).

Este ornamentat la nivelul umărului cu un briu în relief, alveolat. Alveolele au fost obținute prin apăsare de jos în sus și de la stînga la dreapta. Lîngă marginea superioară a briului, pe suprafața vasului se observă o incizie circulară, discontinuă.

4. Inv. nr. 20470. Oală lucrată cu mâna; înălțimea — 0,28 m, diametrul maxim = 0,21 m, diametrul gurii = 0,18 m, diametrul fundului = 0,12 m.

Oală-borcan cu pereți groși, dintr-o pastă grosolană de culoare brun-cenușie deschisă, cu pete negricioase pe suprafață. Are gîtul scurt, gura largă, buza evazată și teșită. Fund plat. Diametrul maxim este la partea superioară și se confundă cu umărul (fig. 5).

Este ornamentat pe umăr cu un brîu în relief, alveolat de sus în jos. O incizie circulară, discontinuă, mărginește brîul alveolar la partea sa superioară.

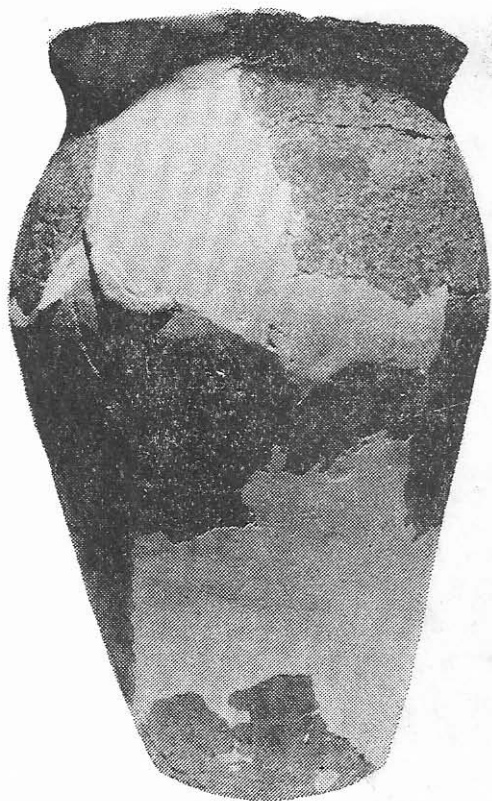

Fig. 2.

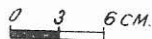
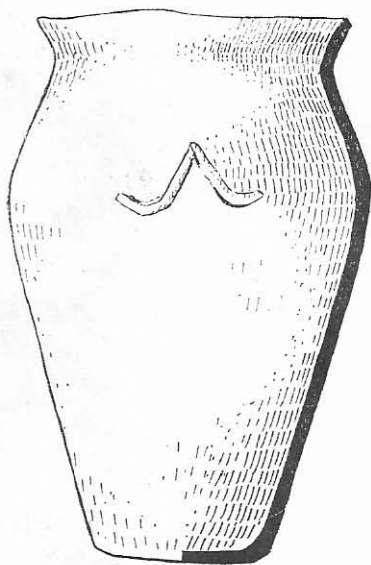

Fig. 3.

Față de vasul precedent, are o pastă mai omogenă și suprafața mai netedă.

* * *

Ulciorul-amforă, roman, asigură datarea mormîntului în sec. II—III e.n.

Atît pentru amfora română cît și pentru oalele getice lucrate cu mîna, analogiile sînt numeroase și bine cunoscute.

Mormîntul de la Aliman nu poate fi izolat. El reprezintă, desigur, o necropolă getică, în sec. II-III e.n., la aprox. 7 km de malul Dunării și de cetatea Sacidava.

Prezența celor trei vase lucrate cu mîna, de tradiție indigenă, aduc încă o dovadă a continuității getice pe teritoriul Dobrogei în epoca romană².

Fig. 4.

Prezența vasului roman în mormînt, oferă o lumină asupra procesului de romanizare (în cultura materială, în modul de viață) al autohtonilor geți.

Vasul getic lucrat cu mîna (nr. 2), avînd în vedere profilul dar mai ales pasta, arderea, suprafața lustruită și motivul decorativ, se deosebește de celelalte vase lucrate cu mîna din mormînt și, în genere,

² O listă bibliografică în problema continuității getice în Dobrogea romană, în *Pontica*, VI, 1973, p. 139, nota 13. Complet eronată afirmația lui M. Babeș, *SCIV*, 1, 1971, p. 41, că noi am fi considerat întreaga ceramică geto-dacică din Dobrogea drept carpică și că am fi scos automat din cauză pe băștinași, tocmai noi care în numeroasele lucrări publicate anterior (*SCIV*, 1, 1971), susținem hotărît continuitatea autohtonă. Curios însă că în nota 94 ni se obiectează, totuși, că am susținut supraviețuirea ceramicii geto-dacice pînă în secolele V—VI e.n.

este mai rar întâlnit la sud de Dunăre. El este de certă tradiție La Tène (dacă ar fi fost descoperit singur ar fi fost dificilă datarea în sec. II-III é.n.) și aparține, ca tip, ariei dacice nord-dunărene³. Descoperirea acestui vas în mormîntul de la Aliman, dovedește pe de o parte un proces de uniformizare a culturii materiale geto-dace în aria

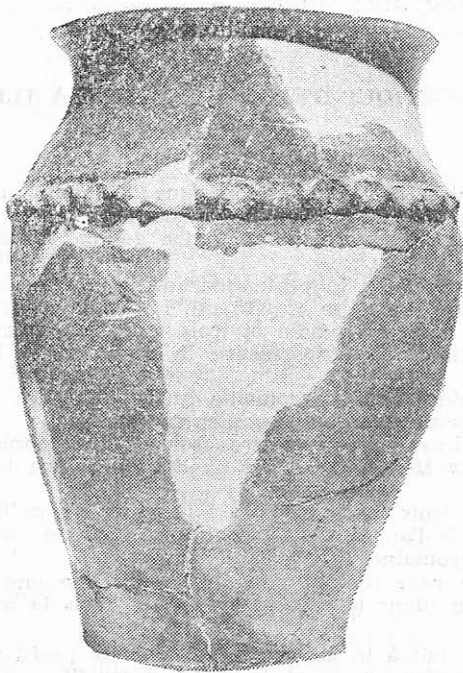

Fig. 5

nord și sud-dunăreană, iar pe de altă parte — atestă păstrarea intactă, fără modificări, a unor tradiții getice vechi, în ceramică, din La Tène, pînă în epoca romană⁴.

³ Vasul nr. 2 aparține ariei generale nord-dunărene și oricum nu poate fi atribuit carpilor. Asta nu înseamnă însă că din procesul continuității și romanizării poate fi exclus aportul carpilor veniți în Dobrogea. A se vedea C. Scorpan, *Carpi în Scythia Minor*, în *Pontice*, I, 1968, p. 342. În *SCIV*, 1, 1971, p. 19—45, M. Babeș neagă total nedocumentat apartenența carpică a materialelor publicate de noi în *Pontice*, I. Dar opinia după care cămile și cănițele ar fi rezultat dintr-o evoluție locală sau că ar fi sarmatice este lipsită de vreun argument, constituind doar o speculație tipologică. Cea mai bună dovadă este că cercetătorii în problemă au admis drept carpice majoritatea materialelor publicate de noi — cf. M. Comșa, *Pontica*, V, 1972, p. 223—224; Gh. Bichir, *SCIV*, 4, 1971, p. 663, (unde totuși apar critici asupra unor lucruri pe care noi nu le-am scris niciodată — de comparat *op. cit.*, p. 664 și nota 7 cu *Pontice*, I, p. 363).

⁴ În privința păstrării tradiției Latene în ceramica autohtonă pînă în epoca romană, s-au purtat suficiente discuții în literatura de specialitate. O confirmare

Vasul lucrat cu mîna (de la nr. 3), se aseamăna pînă la identitate, prin pastă și ardere, cu ceramică lucrată cu mîna descoperită în Dobrogea în straturi din sec. V-VI e.n. Se ridică din nou problema tradiției getice neschimbate pînă în epoca romană tîrzie⁵.

Importanța majoră a descoperirii de la Aliman constă în faptul că reprezintă încă o dovadă a continuității getice și a procesului romanizării pe teritoriul Scythiei Minore.

TOMBE GÉTIQUE D'ÉPOQUE ROMAINE À ALIMAN

Résumé

Au mois de juillet 1972, dans la commune d'Aliman, districts de Constantza, située à approx. 7 km loin du Danube et de la cité de Musait-Sacidava, des fouilles ont mené à la découverte d'une tombe gétique d'incinération de l'époque romaine.

La tombe est apparue à la profondeur de 0,80 m. et était protégée par de grandes pierres (0,40 m × 0,30 m × 0,15 m). L'inventaire funéraire en était composé de quatre vases dont un romain et trois indigènes exécutés à la main.

La cruche-amphore, romaine, assure la datation de la tombe aux II-e—III-e s. n. è.

Tant au sujet de l'amphore romaine qu'au sujet des pots gétiques faits à la main, les analogies sont nombreuses et bien connues.

La tombe d'Aliman ne peut être isolée. Elle représente, sûrement, une nécropole gétique, aux II-e—III-e s. n. è., à approx. 7 km loin du Danube et de la cité de Sacidava.

La présence des trois vases exécutés à la main, de tradition indigène, apporte une preuve de plus à l'appui de la continuité gétique sur le territoire de la Dobroudja à l'époque romaine.

La présence du vase romain dans la tombe jette une lumière sur le processus de romanisation (dans la culture matérielle, dans la manière de vivre), des autochtones gètes.

Le vase gétique fait à la main (no. 2), selon le profil mais surtout selon la pâte, la cuisson, la surface polie et le motif décoratif, diffère des autres vases de la tombe faits à la main et, en général, ce genre est plus rare à rencontrer

deplină ne este oferită de vasul nr. 2 de la Aliman. Negînd tradiția Latène în epoca romană, SCIV, 1, 1971, nota 88 afirmă că vasele de la Bugeac (așezare sec. II e.n.) datează din secolul I î.e.n., neagă butonii simpli sau alveolați în epoca romană, neîntînd seama de caracteristicile tehnice și nici, mai ales, de situația stratigrafică de la Bugeac și din alte părți. Subliniem doar că vasul întreg (*Pontice*, II, fig. 21, p. 58) de la Bugeac a fost descoperit în situ, și „în picioare”, pe o podea de locuință de sec. II e.n. Și totuși, în SCIV, 1, 1971, la p. 30, nota 45 este atestată prezența butonilor alveolați în secolul II e.n. la Enisala, iar la p. 45 este afirmată *producția ceramicii de tradiție Latène*, lucrată cu mîna și cu roata, după cucerirea romană.

⁵ Același articol din SCIV, nota 94, refuză posibilitatea supraviețuirii pînă în secolele V—VI e.n. a ceramicii autohtone lucrate cu mîna. Trebuie să amintim însă ceramica din locuința nederanjată de secol VI e.n. de la Sacidava, sau de vasul *in situ*, întreg, cu brîu alveolat, de pe pavimentul mării basilici din Tomis. În *Izvestia*, XXXII, Sofia, 1970, p. 205, D. Cončev și A. Milčev susțin că „*Certains ornements et formes de la céramique préromaine continuent d'exister jusqu'au IV—Ve s.*” Citarea trunchiată a lucrărilor noastre ca și unilaterală obiecție de la p. 41 (vezi mai sus nota 2) nu-i dau, credem, suficient temei lui M. B. să se erijeze în primul susținător al continuității geto-dacice în Dobrogea.

au sud du Danube. Il est de certaine tradition La Tène (s'il avait été découvert tout seul, sa datation aux II—III s. n.è., aurait été difficile) et appartient, en tant que type, à l'aire dacique du nord du Danube. La découverte de ce vase dans la tombe d'Aliman prouve d'une part l'existence d'un processus d'uniformisation de la culture matérielle géto-dacique dans l'aire du nord et du sud du Danube, et d'autre part, elle atteste la perpétuation intacte, sans modifications, des traditions gétiqes en matière de céramique, depuis la Tène jusqu'à l'époque romaine.

Le vase fait à la main (no. 3) ressemble jusqu'à l'identité, du point de vue pâte et cuisson, à la céramique exécutée à la main découverte en Dobroudja dans des couches des V-e—VI-e s.n.è. Se pose de nouveaux le problème de la tradition gétiqie intacte jusqu'à l'époque romaine tardive.

L'importance majeure de la découverte d'Aliman subsiste dans le fait qu'elle représente une preuve de plus de la continuité gétiqie et du processus de la romanisation sur le territoire de la Scythie Mineure.

Tableau des illustrations

Fig. 1 Cruche — amphore romaine.

Fig. 2 Vase exécuté à la main, de tradition Latène.

Fig. 3 Idem, fig. 2.

Fig. 4 Vase gétiqie fait à la main.

Fig. 5 Vase gétiqie fait à la main.

EIN GETENGRAB AUS DER ROEMERZEIT BEI ALIMAN

Zusammenfassung

Im Juli 1972 haben Zufallsgrabungen in der Gemeinde Aliman, Kreis Constanța, ungefähr 7 km vom Donauufer und von der Festung Musait-Sacidava entfernt ein getisches Einäscherungsgrab aus der Römerzeit freigelegt.

Das Grab befand sich in 0,80 Tiefe und war von großen Steinen geschützt (0,40 m × 0,30 m × 0,15 m).

Die Grabbeigaben bestanden aus vier Gefäßen, davon ein römisches und drei inländische handgearbeitete.

Der römische Amphorenkrug gestattet eine Datierung des Grabes in das 2.—3.Jh. u.Z.

Sowohl für die römische Amphore, als auch für die handgearbeiteten inländischen gibt es zahlreiche und gut bekannte Analogien.

Das Grab von Aliman kann nicht isoliert betrachtet werden. Es weist gewiß au feine im 2.—3.Jh.u.Z. ungefähr 7 km vom Donauufer und von der Festung Sacidava gelegene getische Nekropole hin.

Das Vorkommen der drei handgearbeiteten Gefäße inländischer Überlieferung ist ein weiterer Beweis für die getische Kontinuität auf dem Gebiet der Dobrudscha in der Römerzeit.

Das Vorkommen des römischen Gefäßes im Grab wirft wiederum ein Licht auf den Romanisierungsprozeß der einheimischen Geten (was Sachkultur und Lebensweise anbetrifft).

Das handgearbeitete getische Gefäß (Nr. 2) unterscheidet sich, was sein Profil, besonders aber seinen Ton, den Brand, die geglättete Oberfläche und das Dekorationsmotiv anbetrifft, von den anderen handgearbeiteten Gefäßen des Grabes und wird im allgemeinen südlich der Donau seltener angetroffen. Es ist zweifellos von La Tène-überlieferung (wenn es vereinzelt angetroffen worden wäre, so wäre seine Datierung in das 2.—3.Jh. schwieriger gewesen) und gehört als Typus

zum dakischen Verbreitungsgebiet des Norddonauraums. Der Fund dieses Gefäßes in dem Grab von Aliman zeigt einerseits einen Prozeß der Uniformisierung der geto-dakischen Sachkultur im nördlichen und im südlichen Donauraum, und er bestätigt andererseits das völlige und unveränderte Beibehalten gewisser alter getischer Überlieferungen bei +eramik von der La Tène- bis zur römischen Zeit.

Das handgearbeitete Gefäß (von Nr. 3) ähnelt bis zur Identität was Ton und Brand anbetrifft der handgearbeiteten, in der Dobrußscha in Schichten des 5.—6.Jh. geborgenen Keramik. Von neuem ergibt sich das Problem der bis in die spätrömische Zeit unverändert gebliebenen Tradition.

Die besondere Bedeutung des Fundes von Aliman liegt darin, daß er noch einen Beweis für die getische Kontinuität und den Romanisierungsprozeß auf dem Gebiet der Scythia Minor darstellt.

TREI PONDURI TOMITANE

Între obiectele donate de tov. N. Băcăoanu Muzeului de Arheologie din Constanța se aflau și trei ponduri de plumb recoltate în acest oraș prin anii 1930—1940, descoperite în urma unor săpături întâmplătoare¹.

1) 30,62 g. Patrat cu latura de 28,6 mm, cu marginile groase de 6,6 mm și fățuite romboidal, cu centrul subțiat la cca. 2 mm, perforat în colțul din stînga jos.

Av. OYN/KJIA Caduceu plasat în diagonală.

Rv. AHK (ITA[AIK ?) Broască țestoasă spre dr. Conservare bună.

Înregistrat la nr. inv. 18215.

Foto 1 (mărit). Uncie².

2) 40,13 g. Pentru ca latura de 35,6 mm; marginile groase de 6 mm și rotunjite. Centrul subțiat la cca 2 mm. Ilizibil din cauza folosirii îndelungate.

Înregistrat la nr. inv. 18216.

Foto 2 (mărit). Probabil 1½ uncie³.

3) 24,90 g. Patrat cu latura de 24,3 mm, fără bordură. Monogramă . Rv. (ITAAIK ?). Conservare bună.

Foto 3 (mărit). Uncie⁴.

După cum arată inscripțiile și greutatea aceste accesorii comerciale datează din epoca romană, poate din primele secole ale erei noastre. Ele aduc un plus de informații în domeniul cunoștințelor noastre despre comerțul mărunț la Tomis⁵.

¹ Mulțumesc pe această cale tov. N. Băcăoanu, fost restaurator la muzeu, acum pensionar, pentru informațiile pe care mi le-a dat.

² Seamănă mult cu exemplarul publicat de C. Moisil, *Ponduri inedite din Histria, Callatis și Tomi*, în *SCN*, I, 1957, p. 292, nr. 63 dar credem că în loc de „ridicătură emisferică“ distingem o broască țestoasă. Perforarea a fost făcută probabil pentru a-l lega cu o sfoară.

³ Ca tip seamănă cu nr. 61 de la C. Moisil, *op. cit.*, p. 291, dar exemplarul nostru este cu aproape 15 g. mai ușor. Nu cred că ar putea fi o dublă uncie și să fi pierdut atât de mult din greutate.

⁴ La inventarul din 1960 acest pond a fost înregistrat la nr. II 55.063. Din păcate, după cum m-a informat tov. R. Ocheșeanu, în prezent el nu se mai află în colecția muzeului. Din fericire am păstrat în însemnările mele datele necesare și o fotografie.

⁵ În legătură cu pondurile antice descoperite în Dobrogea, în afară de C. Moisil vezi și C. Preda, *Ponduri antice inedite de la Callatis și Histria*, în

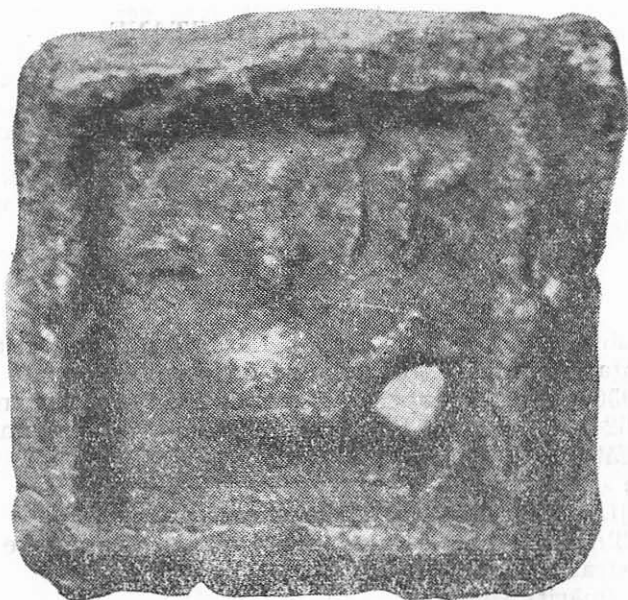

Fig. 1.

TROIS POIDS DE TOMIS

Résumé

N. Băcăoanu a decouvert à Constatza, avant la guerre, trois poids de plomb, provenant de l'ancienne Tomis : deux d'environ une once aux symboles (caducée, tortue), inscriptions et monogrammes, un de $1\frac{1}{2}$ once, complètement illisible.

DREI GEWICHTE AUS TOMIS

Zusammenfassung

N. Băcăoanu hat vor dem Krieg in Constanța drei Bleigewichte gefunden, die aus dem alten Tomis stammen : zwei zu je einer Unze mit Symbolen (Mercurstab, Schildkröte), Inschriften und Monogrammen ; eines von anderthalb Unzen, das völlig unleserlich ist.

SCN, I, 1957, p. 297 cu bibl. citată acolo ; H. Nubar, *Un nou pond de la Callatis*, în SCN, II, 1958, p. 367 ; O. Iliescu, *Contribuții la studiul metrologiei ponderale a orașului Callatis*, în SCIV, 18, 1967, 4, p. 687 ; G. Severeanu, *Ponduri pontice inedite*, „București“, 1935, p. 12—16. Pentru o informație mai largă, cuprinzând și monedele, vezi A. Segrè, *Metrologia e circolazione monetaria degli antichi*, Bologna, 1928 ; Max Le Roy, *Métrologie des monnaies romaines d'airin dès origines au II-ème siècle après J. C.*, în *Revue Numismatique Suisse*, VI, I, 1958, p. 27 ; E. R. Caley, *Metrological Tables*, în *Numismatic Notes and Monographs*, 154, New York, 1965, p. 119.

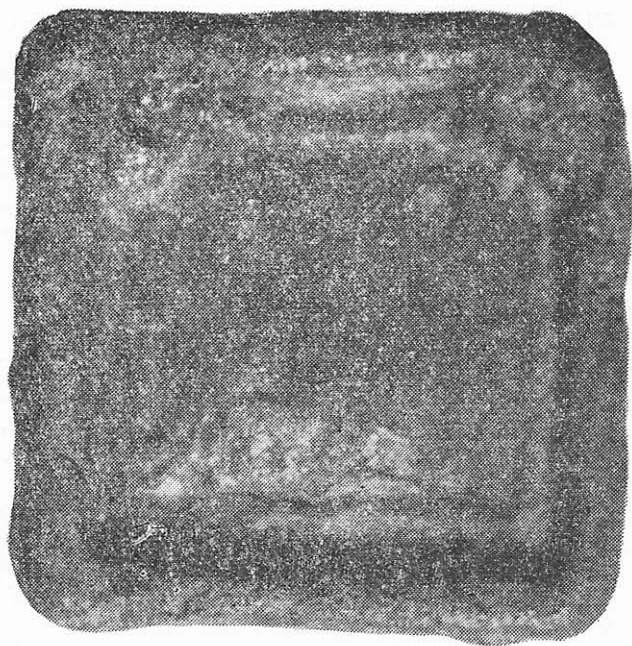

Fig. 2.

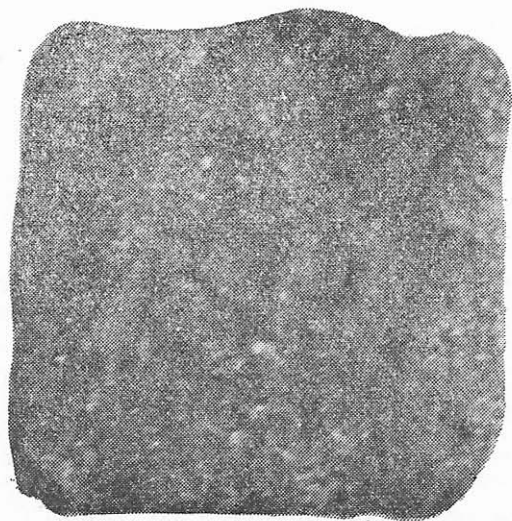

Fig. 3.

STELĂ FUNERARĂ INEDITĂ DE LA TROPAEUM

În 1947, cu prilejul executării unei mici secțiuni pe latura exterioară a zidului cetății Tropaeum, perpendiculară pe curtea de la nord de poarta de est, am descoperit în stratul de dărâmături al zidului constantinian o stelă funerară ruptă în două bucăți, aflată astăzi în Muzeul din Constanța. Piatra fusese zidită cu partea lucrată spre interior în zidul incintei inaugurate în 316 e.n. Ca dovadă este faptul că, în momentul descoperirii, această parte a monumentului purta urme de mortar de var, nisip și mici fragmente de cărămidă.

Monumentul este lucrat din calcar cochilifer de calitate slabă. Folosit ca material de construcție în incinta liciniană, pentru a se potrivi în zidire s-a martelat rama din partea stângă și s-a tăiat extremitatea inferioară. Partea superioară este ruptă neregulat iar relieful rău păstrat.

Dimensiunile pietrei sînt impresionante. Chiar în starea fragmentară în care a ajuns pînă la noi, înălțimea ei este de 1,87 m, lățimea de 0,865 m, grosimea de 0,27 m.

Monumentul, încadrat de o ramă ornamentată cu obișnuitul vrej de viță de vie, din care nu se mai păstrează decît latura din dreapta, era împărțit în trei registre. Registrul inferior, mai adîncit, era rezervat inscripției. Registrul mijlociu are sculptată în basorelief cunoscuta cină funerară, executată destul de stîngaci. Pe o *klîné* cu extremități curbe și ornată cu motivul zig-zagului dublu, sînt înfățișate două personaje masculine, cu barbă și păr cîrlionțat, iar în stînga bustul unei femei cu vâl în jurul capului. În partea dreaptă se vede un bust masculin, mai mic decît celelalte personaje și înapoia extremității curbe a patului.

Întreaga reprezentare are un aspect rustic fiind executată de un meșter cu puțină experiență. Spațiul restrîns în care se înscriu cele patru personaje n-au oferit meșterului posibilitatea de a le înfățișa în poziție întinsă. Este de menționat că partea inferioară a tabloului, fiind complet stricată, nu se mai păstrează nici o urmă din obișnuita masă de ofrande (trapeza) cu, eventual, servul sau servii nelipsiți din asemenea reprezentări.

Fig. 1.

Fig. 2

Registrul superior, separat de cel precedent printr-o bandă orizontală ornamentată cu un vrej stilizat, era ocupat de un alt basorelief, așa cum indică fragmentul de ramă păstrat, din păcate, numai în colțul inferior din dreapta. Orientându-ne după alte numeroase piese similare din Dobrogea¹, aici trebuie să fi fost reprezentat cavalerul trac, divinitate caracteristică în mediul rural autohton din Moesia Inferioară, care ocupă de regulă, atunci când se asociază cu cina funerară, extremitatea superioară.

Începem aici prezentarea sumară a elementelor structurale, ne vom opri mai stăruiitor asupra inscripției. Căci, deși la prima vedere aceasta este o inscripție funerară banală, ea aduce, totuși, câteva elemente interesante de ordin onomastic și istoric.

Textul este dispus pe 11 rânduri bine păstrate, cu excepția primei litere — litera *D* din binecunoscuta invocație *D(is) M(anibus)* și a primelor litere din r. 2. Aici se păstrează clar un *A* inițial, urme slabe din literele *C* și *V*, și, iarăși clar, un *S* final. De observat că între *A* inițial și urmele lui *C* există spațiu suficient pentru trei litere. De reținut, de asemenea că *S* final se află la o depărtare mai mare de urmele lui *V* din cauza unei găuri pe care piatra a avut-o din vechime.

Avem de a face cu prenumele defunctului, *ATTICVS*, asigurat prin același nume în genitiv păstrat clar ca patronimicon în r. 8.

După *Atticus* pe piatră se vede limpede următoarea succesiune de litere: *CECITIAS*, ultima fiind săpată invers, pe mulura cadrului. Acest patronimicon nu ne este cunoscut. Literele se păstrează însă clar. Prin analogie cu unele forme pe care le vom discuta mai jos, având în vedere și mediul etnic în care îl întâlnim, acest nume pare a fi trac.

Un alt nume neîntâlnit pînă acum este femininul *SARBIS* din rîndurile 3—4. În legătură cu grafia, semnalăm formele *CELSI* (r. 4) scris și *CAELSVS* (r. 9), precum și rîndul 11, *POSVERVNT*, scris cu caractere mai mici, pare-se de o altă mină. Lapididul a folosit și ligaturi ca *ET*, *NE*, *AE*, *RE*, *RI*. Înălțimea literelor între 5 și 3 cm.

Citim, așa dar :

	D. M.	<i>D(is) M(anibus)</i>
	A... S CECITIAS	A[tti]cus CECITIAS
	VIX.ANN.LXX'ESAR	vix(it) ann(is) LXX et SAR
	BIS.CELSI.MARITA.EIVS	BIS Celsi marita eius
5	VIX.AN.LX.BENE MERE	vix(it) an(nis) LX benemere
	NTIBVS PATRI	ntibus patri
	ET MATRICASTVS	et matri Castus
	ATTICI.Z.LEG.ET.MAR	Attici Z (centurio) leg(ionis) et Mar
	VCS ETCAELSVS MIL.LEG.XI	cus et Caelsus mil(es) leg(ionis) XI
10	CL'E VALES.FRATRES	Cl(audiae) et Vale(n)s fratres
	POSVERVNT	posuerunt

¹ Cf., de pildă, V. Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., 1922, passim.

Epitaful a fost pus lui *Atticus CECITIAS*, care a trăit 70 de ani, și soției acestuia (*marita eius* în loc de obișnuitul *uxor*) *SARBIS* a lui *Celsus*, care a trăit 60 de ani, tatălui și mamei ce au binemeritat (această cinstire), de către fiii lor *Castus* al lui *Atticus*, centurion al legiunii a XI-a, *Marcus* și *Caelsus*, soldat al legiunii XI *Claudia*, și *Valens*, (împreună) ca frați.

Cum se vede sintem într-o familie de traci, în care numele părinților sînt încă tracice, în timp ce fiii, în număr de patru, au prenume romane comune. deși măcar două dintre ele (*Castus* și *Celsus*) își aveau, probabil, corespondente și în onomastica autohtonă.

Elementele cele mai importante ale acestei inscripții sînt cele două nume tracice *CECITIAS* și *SARBIS*, după știința noastră unicate în onomastica tracă.

În adevăr, în ceea ce privește *SECITIAS*, patronimicul lui *Atticus*, singura analogie ce poate fi adusă este numele unei localități antice din Tracia — *Γεικεθία* sau *Γεικαίτια* — astăzi *Dijnikli*, între *Adriano-pole* și *Filippopoli* (*Plovdiv*) — nume dedus din mai multe plăci votive provenind dintr-un sanctuar al cavalerului trac, una dintre ele fiind dedicată lui *Ἀπόλλων Γεικεθιηνός*. Am avea de a face cu un epitet derivat din numele unei localități, care, după *G. G. Mateescu*, putea îmbrăca mai multe variante².

Ivan Venedikov se ocupă și el de descoperirea de la *Dijnikli*, aducînd unele precizări în ceea ce privește localizarea. Citînd pe *G. I. Katzarov*³ el situează sanctuarul amintit la *Glava* în apropiere de *Lozen* (*Dijnikli*)⁴.

Numele mamei — *SARBIS* — este și el necunoscut în inscripții. *Suidas* îl cunoaște ca nume frigian al *Sibilliei*, ceea ce poate constitui un indiciu important⁵. Numele nu poate fi decît trac. Cunoaștem din inscripții masculinul *Salbis*. Astfel într-o inscripție din *Bulgaria* apare un *Σαλβις Μουκακέντου*⁶ iar în alta din *Italia* un centurion din coortele

² *G. G. Mateescu*, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *EDR*, I, 1923, p. 147. *Mateescu* dă cîteva variante posibile: *Γεικεθία* (-θίος), *Γεικεσα*, *Γεικαί* (-τια, -θια -σα), *Γικέντια*. În tabelul de la 271 este inserată dedicația soldatului pretorian *Ἀρρήλι(ο)ς Μαρκιανός* către *Θεῶ(ι) Ἀπόλλωνι Γεικεθεῖω(ι)*.

³ *G. I. Katzarov*, *Svetiligo to pri Dijnikli*, *ГИИБМ* 1925, p. 125.

⁴ *I. Venedikov*, *Le syncrétisme religieux en Thrace à l'époque romaine*, în „*Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologica*“, *Serdica*, 1963, pp. 153—163. Pe una din plăcile votive *Apollo* este numit *Γεικεθιηνός* „Ce qui prouverait qu'il s'agit d'un sanctuaire du Cavalier thrace vénéré dans la région de *Gicethia*. *Giketienos* serait donc l'épithète locale de cette divinité énigmatique“ (p. 160).

⁵ *Zwicker*, *R. E. s.v. Sarbis*.

⁶ *Chr. M. Danov*, *Izvestija, Bulletin de l'Institut Arch. Bulgare*, XI (1927), p. 201, nr. 5 și *G. Mihailov*, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III, 1101.

pretoriene cu numele SALBI ZIPER⁷. De altfel alternanța între *l* și *r* în numele trace din inscripții nu constituie o excepție. Pot servi ca exemple formele *Aulutra* și *Aurotra*⁸.

Celelalte nume din inscripția noastră cunosc și ele o mare difuziune în lumea traco-romană. Astfel *Celsus* a fost apropiat de tracul *Κερζος*⁹ iar pentru frecvența lui *Castus* s-a emis ipoteza că s-ar explica prin asemănarea cu un nume indigen¹⁰.

În ceea ce privește datarea inscripției, singurul criteriu posibil în acest caz, cel paleografic, nu ne ajută prea mult, iar cel iconografic, din cauza execuției destul de rustice a reliefului, și mai puțin. Monumentul poate fi datat, în linii mari, în epoca Severilor, adică pe la sfârșitul secolului II, începutul secolului III.

Conținutul inscripției este important pentru că arată mediul etnic tracic al regiunii orașului Tropaeum, și, în deosebi, atracția pe care o exercită serviciul militar, în cazul nostru chiar în rândurile legiunii a XI-a Claudia, în sinul populației indigene: unul din cei patru băieți care figurează în inscripție, desigur cel mai în vârstă, ajunsese centurion, altul *miles* în amintita legiune. Odată cu aceasta avem exemplificată concret una din căile de romanizare a autohtonilor, cea mai importantă, după numeroasele exemple întâlnite în Dobrogea, în mediul rural trac.

UNE STÈLE FUNÉRAIRE INEDITE DE TROPAEUM TRAIANI

Résumé

L'objet de la communication présente est une stèle funéraire en pierre calcaire, découverte en 1947 à l'occasion d'un sondage exécuté par l'auteur même au nord de la porte Est de la ville de Tropaeum Traiani. Le monument fût érigé vers la fin du IIe ou le commencement du IIIe siècle par les frères Castus, Marcus, Caelsus et Valens aux parents décédés *Atticus CECITIAS* (?) et *Sarbis Celsi*. Il a été remployé dans la construction de la muraille de Constantin et Lieine, inaugurée en 316. C'est à cette fin que l'extrémité inférieure de la pierre a été taillée, tandis que la partie gauche a été martelée.

La partie supérieure, suffisamment abîmée, était occupée par un bas-relief représentant la banquet funéraire, superposé à un autre, qui devait représenter, conformément à un schéma bien connu en Scythie Mineure, l'Héros Thrace.

Quoique brisée en deux morceaux, l'inscription s'est conservée en assez bon état. Il faut relever d'abord les noms des défunts: *Atticus CECITIAS* (?) et *SARBIS Celsi*, tous les deux inconnus jusqu'ici dans l'onomastique thrace, tandis que les prénoms des fils appartient à l'onomastique romaine provinciale. Cependant Castus et Caelsus pourraient avoir des correspondants dans l'onomastique thrace.

⁷ CIL, VI, 2759 = Dessau, ILS, 2045.

⁸ CIL, XIII, 6955.

⁹ G. G. Mateescu, *op. cit.*, pp. 117—118

¹⁰ *Ibidem*, p. 109.

Enfin, il faut relever l'importance de l'armée dans la romanisation de la population indigène, car l'aîné des dédicants était déjà *centurio legionis*, le troisième *miles legionis XI Claudiae*.

FINE UNVEROEFFENTLICHTE GRABSTELE AUS TROPAEUM TRAIANI

Zusammenfassung

Gegenstand der vorliegenden Mitteilung ist eine Grabstele aus Kalkstein, die im Jahre 1947 gelegentlich einer vom Verfasser selbst nördlich vom Osttor der Stadt Tropaeum Traiani vorgenommenen Versuchsgrabung freigelegt wurde. Das Denkmal wurde gegen Ende des 2. oder Anfang des 3. Jh. von den Brüdern Castus, Marcus, Caelsus und Valens zu Ehren ihrer verstorbenen Eltern *Atticus CECITIAS* (?) und *Sarbis Celsi* errichtet. Es wurde beim Bau der im Jahre 316 eingeweihten Mauer von Constantin und Licinius wiederverwendet. Dies war der Zweck, zu dem der äußere Unterteil des Steines behauen worden war, während der linke Teil gehämmert wurde.

Der ziemlich beschädigte Oberteil war durch ein Basorelief eingenommen, das ein Totenmahl darstellte und ein anderes überdeckte, das nach einem in der Scythia Minor sehr bekannten Schema den Helden Thrazius darstellen sollte.

Obwohl die Inschrift in zwei Stücke gebrochen ist, befindet sie sich dennoch in ganz gutem Zustand. Zunächst müssen die Namen der Verstorbenen erwähnt werden: *Atticus CECITIAS* (?) und *SARBIS Celsi*, beides bisher in der thrakischen Onomastik unbekannte Namen, während die Vornamen der Söhne der römischen Provinzialonomastik angehören. Es könnte jedoch sein, daß Castus und Caelsus in der thrakischen Onomastik entsprechende Namen haben.

Ferner muß die Bedeutung des Heeres in der Romanisierung der einheimischen Bevölkerung hervorgehoben werden, denn der älteste der Stifter war bereits *centurio legionis* und der dritte *miles legionis XI Claudiae*.

DOUĂ INSCRIȚII DIN VECINĂTATEA SACIDAVEI

Încă două documente epigrafice intrate în ultimii ani în lapidariul Muzeului de arheologie din Constanța au fost descoperite la marginea localității Rasova, în apropiere de care, la punctul numit Muzait, se afla în antichitate Sacidava¹. Cum urmele de locuire din acest castru nu sînt mai tîrzii de veacul al VII-lea², este firesc ca numeroase blocuri de piatră, cu sau fără inscripții, utilizabile în construcții, să fi fost transportate și refolosite în locurile din apropiere, lîngă satele Rasova și Dunăreni³, unde au existat așezări fortificate locuite pînă în feudalism⁴. Așa dar, numărul inscripțiilor provenite de la Sacidava sau din vecinătatea ei a început să capete consistență, cele două pe care le vom prezenta mai jos adăugîndu-se la alte șase, publicate pînă acum: altarul votiv pus de duumviralul Aelius Castus⁵, trei stîlpi miliari, dintre care doi cunoscuți încă de mult⁶, iar unul, mai de curînd descoperit⁷, deosebit de însemnat pentru localizarea Sacidavei⁸, și două stele funerare fragmentare, a lui Valerius Onesima⁹ și a exarchului Proclinus¹⁰. Cele două inscripții de care ne ocupăm mai jos sînt de asemenea funerare. Ele au fost descoperite întîmplător și nu avem date în legătură cu contextul arheologic din care făceau parte.

¹ Pentru localizarea Sacidavei, A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 297—301.

² C. Scorpan, *Date arheologice referitoare la sec. VI și VII pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 360—362.

³ Actuala denumire a satului Mirleanu.

⁴ Observații pe teren făcute de noi. Vezi și descoperirile de la Rasova publicate de C. Scorpan, *Vase pictate din sec. IX—X în Dobrogea*, în *Pontice*, 1, 1968, p. 367—377.

⁵ Gh. Poenaru-Bordea, *Cîteva inscripții recent descoperite în Dobrogea*, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 294.

⁶ *CIL*, III, 12512 și 13755.

⁷ A. Rădulescu, *Un miliar de la Decius la Rasova*, în *Revista muzeelor*, 1969, 4 p. 349—353.

⁸ A. Aricescu, *op. cit.*

⁹ N. Gostar, *Monumente epigrafice inedite din lapidariul Muzeului regional de arheologie Dobrogea*, în *Studii clasice*, 5, 1963, p. 305—306, inv. 2065.

¹⁰ *Ibidem*, p. 306—309, inv. 2066. Propuneri de îmbunătățire a lecturii la A. Aricescu, *Adnotări epigrafice*, în *SCIV*, 24, 1973, 1, p. 111—113.

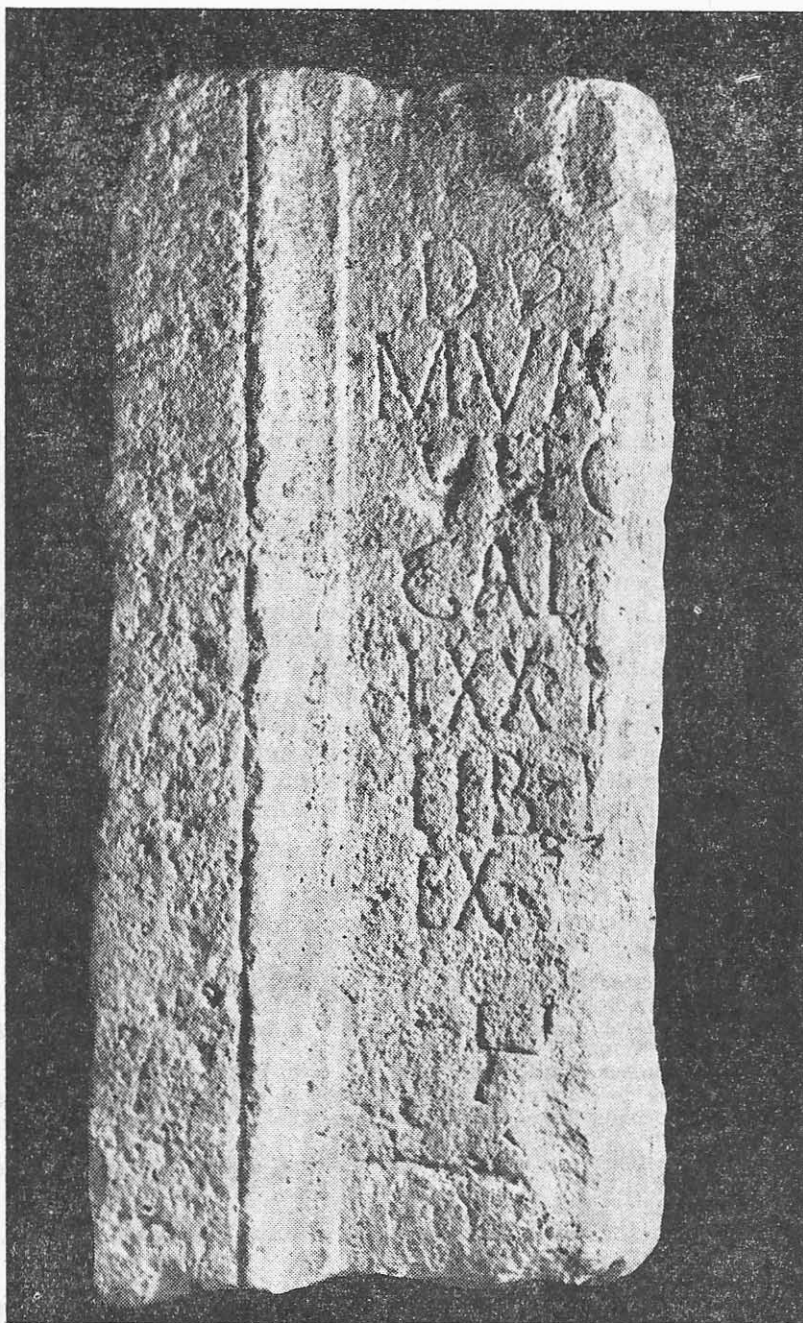

Fig. 1. Inscricția veteranului M. Valerius, dintr-o cohortă de gali

1. Nr. inv. 16812 (fig. 1). Fragment dintr-o stelă funerară de calcar. Înălțimea păstrată = 100 cm, lățimea maximă = 44 cm, grosimea = 28 cm, înălțimea literelor = 6—7 cm. Este conservată partea din stînga a monumentului, cu cîmpul inscripției păstrat pe toată înălțimea și pe cca. 1/3 din lățime. Marginile de sus și de jos ale stelei sînt sparte. Marginea din stînga, singura originală, prezintă un chenar lat de 13 cm, de la care trecerea spre cîmpul inscripției, adîncit cu 5 cm, se face printr-o profilatură simplă, lată de 6,5 cm. În partea superioară, se mai observă urmele unei coroane sau a unei *taenia*. Scrierea este îngrijită, spațioasă, fără ligaturi; literele sînt clare, cu *apices* puțin pronunțate. În r. 1, după prima literă, apare o frunză de iederă, iar între cuvinte, chiar neprescurtate, la mijlocul înălțimii rîndurilor, se observă puncte despărțitoare. Din cele opt rînduri ale inscripției se păstrează următoarele litere :

D
M·VA
VET·C
GAL·
5 LXX·M ?
LIB·I
EX·T
H

În r. 3, arcul de cerc de lingă spărtură nu poate proveni decît de la litera C, după cum o cere contextul. La sfîrșitul r. 5, se observă o hastă verticală și, se pare, fără a fi sigură această observație, începutul celei oblice de la M sau N. În r. 7, a căzut în spărtură litera T, din care se păstrează capătul stîng al hastei orizontale.

Deși înțelesul textului este clar, în afară de primul și ultimul rînd, care însă nu ne pot ajuta la stabilirea dimensiunilor inscripției, nici unul din celelalte nu poate fi întregit cu certitudine într-un singur fel, astfel că nu avem posibilitatea să calculăm lățimea exactă a cîmpului scris. Așa dar, r. 1 conține invocația *D(is) M(anibus)*, iar r. 8, formula de încheiere *H(ic) s(itus) e(st)*. În r. 2, se află numele defunctului : *M(arcus) Val(erius)*; cognomenul ne rămîne necunoscut; numenul era, de bună seamă, scris prescurtat, altfel rîndul prelungindu-se prea mult. Din r. 3—4, aflăm că M. Valerius fusese veteran al unei cohorte de gali, al cărei număr de ordine a căzut, din păcate, în spărtură; cuvîntul *cohortis* putea fi și el scris prescurtat sau întreg. În partea care lipsește din r. 4 se afla formula *vixit ann(is)*, dar nu știm dacă verbul era scris în întregime sau prescurtat. În r. 5, după cifra *LXX*, care ne arată cîți ani a trăit Marcus Valerius, în chip firesc, ar fi trebuit să fie indicată durata serviciului militar, care a fost de cel puțin 25 de ani, după cum vom vedea mai departe; în acest caz, ar putea fi propusă întregirea acestui rînd prin formula *mil(itavit) ann(is) XXV?*; se putea însă ca această indicație să lipsească și ca litera M, pe care o presupunem la marginea spărturii, să fi fost prescurtarea

cuvîntului *mensibus*, după care ar fi urmat o cifră și apoi numele celui care a pus monumentul și a cărui calitate de libret o aflăm din începutul r. 6; de asemenea, este posibil ca litera din r. 5, de lângă spăr-tură, să reprezinte chiar începutul numelui libertului din r. 6, care purta, fără îndoială, praenomenul și nomenul fostului stăpin. Între-girea r. 6 este dependentă de modul cum înțelegem r. 5; dacă acolo este indicată durata serviciului militar, atunci în completarea r. 6 trebuie să căutăm numele celui ce a ridicat stela, dar această ordine a cuvintelor este mai rar întâlnită¹¹; dacă numele dedicantului se afla la sfîrșitul r. 5, atunci r. 6 trebuie întregit cu una din formulele de tipul *libertus et heres eius*¹² de pildă. Pentru completarea r. 7 tre-buie să alegem o încheiere ca *ex test(amento) fecit* sau *ex test(amento) f(aciendum) c(uravit)*.

Ținînd cont de considerațiile de mai sus și respectînd proporțiile eventuale ale rîndurilor, propunem două posibilități de întregire a inscripției de care ne ocupăm, ambele plausible dar nu certe :

5

D(is) [M(anibus)].
M(arcus) Va[l(erius)],
vet(eranus) c[ohort(is) . . .].
Gal(lorum), [vixit ann(is)].
LXX, m[il(itavit) ann(is) XXV ?].
Lib(ertus) [. . . .].
ex t[est(amento) fecit].
H(ic) [s(itus) e(st)].

sau

D(is) [M(anibus)].
M(arcus) Va[l(erius)],
vet(eranus) c[oh(ortis) . . .].
Gal(lorum), [vix(it) ann(is)].
LXX. M(arcus) [Val(erius) ?].
lib(ertus) [et heres].
ex t[est(amento) f(aciendum) c(uravit)].
H(ic) [s(itus) e(st)].

Oricum, aceste întregiri sau oricare altele ar mai putea fi pro-puse, nu schimbă cu nimic ceea ce este mai important pentru noi din textul stelei funerare și anume, atestarea la Sacidava a unui veteran dintr-o cohortă de gali. Acest amănunt ne ajută și la datarea mai exactă a monumentului, care, după grafie, aparține, fără îndoială, primei jumătăți a secolului al II-lea.

Diplomele militare din timpul lui Traian atestă în armata Moesiei Inferioare următoarele cohorte de gali : diploma de la Oltina¹³, din

¹¹ Dăm ca exemplu inscripția din Tomis, *CIL*, III, 7548, unde numele li-berților sînt puse după cuvîntul care le arată starea socială.

¹² Ex. gratia : *CIL*, III, 7981 (*liberti et heredes*) și 14216, 5 (*libertus et heres*).

¹³ *CIL*, XVI, 44.

anul 99 — *cohors II Gallorum*; diploma de la Plovdiv¹⁴, din același an — *cohortes III et VII Gallorum*; diploma din anul 105¹⁵ — *cohortes II et III et IIII Gallorum*; diploma de la Adamclisi¹⁶, probabil din anul 112 dar oricum, posterioară celui de al doilea război dacic, — *cohortes II et III et VII Gallorum*. Aproape sigur, M. Valerius din inscripția de la Sacidava, a făcut parte dintr-una din aceste patru cohorte de gali atestate de diplome, fără a putea ști însă din care anume, și a fost eliberat din armată între anii 99—112. Ținând seama de vârsta la care se făcea recrutarea, 16—20 de ani¹⁷, de anii petrecuți în armată, cel puțin 25 (numărul minim de stipendii indicat în cele patru diplome), și făcând un calcul simplu, ajungem la concluzia că inscripția de la Sacidava trebuie să dateze din anii 125—145, timp în care M. Valerius va fi decedat în etate de 70 de ani.

Până acum erau atestați pe teritoriul Moesiei Inferioare patru militari din cohortele de gali: M. Antonius Rufus, originar din Abrittus, din *cohors II Gallorum*, beneficiarul diplomei de la Oltina, Ambirenus Rauricus, evident un celt, din *cohors III Gallorum*, beneficiarul diplomei din anul 105, Marius Celsus, din *cohors VII Gallorum*, cunoscut datorită unei inscripții tomitane¹⁸, și un veteran din *cohors IIII Gallorum*, pomenit de o inscripție funerară descoperită în Bulgaria, la Gigen¹⁹. M. Valerius, veteranul de la Sacidava, este deci al cincilea. Deși nu cunoaștem numărul de ordine al unității din care făcuse parte, nu putem să nu ne gândim că distanța dintre Muzait și Oltina, unde a fost găsită diploma lui M. Antonius Rufus din *cohors II Gallorum*, este destul de mică, cca. 15 km, și că poate veteranii acestei cohorte, din care ar fi putut proveni și M. Valerius, s-or fi așezat după eliberare prin locurile învecinate taberei fostei lor unități, care nu este exclus ca, cel puțin în vremea lui Traian, să fi fost cantonată în această parte a graniței dunărene, la Sucidava²⁰, la Altinum²¹ sau chiar la Sacidava. Rămîne ca viitorul să ne-o spună.

2. Nr. inv. 4518 (fig. 2). Stelă funerară din calcar sfărîmicios, ruptă pe orizontală în două fragmente, care nu se racordează²². Înălțimea fragmentului superior = 43 cm, iar a celui inferior = 48 cm; lățimea maximă = 65 cm; grosimea = 21 cm; înălțimea literelor

¹⁴ CIL, XVI, 45.

¹⁵ CIL, XVI, 50.

¹⁶ CIL, XVI, 58.

¹⁷ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*. Milano-Roma, 1953.

¹⁸ CIL, III, 7548.

¹⁹ CIL, III, 14417, 1.

²⁰ C. Litzica, *Contribuții la topografia balcanică în Evul Mediu*, în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului municipal Iași*, 6, 1926—1927, p. 61; cf. și A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 301.

²¹ R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 162, 164, 165, 303.

²² Restaurarea stelei (vezi fig. 2), nu a fost făcută cu exactitate. În realitate, distanța dintre cele două fragmente este mai mică decît ne apare în prezent.

Fig. 2. Inscricțiune creștină din secolul al IV-lea.

variază între 1,8 și 5 cm. Stela este alcătuită din două cimpuri, al reliefului în partea de sus și al inscripției în partea inferioară. Cele două cimpuri sînt încadrate de un chenar simplu, mai bine conservat în partea stîngă și foarte deteriorat în dreapta și jos, unde se pare că era mai îngust. Din stelă lipsește partea superioară, cu o porțiune din relief. Fășia de demarcație dintre relief și cîmpul inscripției este la același nivel cu chenarul, dar ceva mai îngustă. Spărtura care separă cele două fragmente păstrate din stelă a afectat parțial literele din r. 2 și 3 ale inscripției.

Relieful ne înfățișează, într-o manieră cu totul stîngace, o scenă funerară, căreia nu i-am găsit analogii nici pentru ceea ce conține, nici pentru modul de realizare. Sînt reprezentate cinci personaje, patru în picioare și unul șezînd. Spărtura din partea de sus a stelei a făcut să dispară capul personajului din stînga scenei și jumătatea superioară a celui din marginea dreaptă. Cele patru personaje în picioare par să fie angajate într-o procesiune sau un dans funebru. Nu este exclus să fie vorba de niște *orantes*. Autorul reliefului, vrînd să realizeze scena în perspectivă, a schițat mai jos cele două personaje în picioare din mijloc și pe cel șezînd, aflat în dreapta scenei, pentru primul plan, iar pe cele două din margini, mai sus, sugerînd al doilea plan. Datorită acestor intenții și nepriceperii sculptorului, personajul din dreapta apare călcînd peste capul și mîinile celui care șade. Cele patru personaje în picioare sînt îmbrăcate într-un fel de cămăși pînă la genunchi; celui care șade nu i se distinge îmbrăcămintea. El este întors spre dreapta, dar cu fața către privitorii reliefului, are picioarele unul peste altul și mîinile ridicate, pare-se într-un gest de imprecăție. Poziția picioarelor celorlalte personaje arată că sculptorul a vrut să le reprezinte în mișcare, fapt sugerat și de poziția mîinilor celor două personaje din mijloc, ridicate ca la mersul de paradă. Amănuntele au fost aproape total neglijate, iar atunci cînd s-a încercat schițarea unora din ele, rezultatul a dovedit și mai evident nepriceperea autorului reliefului. Astfel, s-a încercat redarea unor falduri pe îmbrăcămintea personajului în picioare din dreapta, ochii, nasul și gura personajului care șade, degetele mîinii drepte ale celui de al treilea personaj care merge²³. În rest, nici un fel de detalii, nici măcar o linie de demarcație a capului de trup. Relieful, în ansamblu, prin stîngăcia realizării și prin insolitul scenei reprezentate, lasă o impresie cel puțin bizară.

Inscripția este și ea în notă cu relieful. Deși aproape fără lacune, datorită scrierii neîngrijite, a vulgarismelor, a fenomenelor de limbă tîrzie și a exprimării pretențioase, textul prezintă destule dificultăți. A fost scris pe 12 rînduri, primul aflîndu-se pe banda de separare a reliefului de cîmpul inscripției. Literele sînt inegale ca dimensiuni. Au fost incizate cu stîngăcie și întîlnim numeroase inconsecvențe în forma aceleiași litere, chiar în același rînd. Astfel, A apare uneori cu bara orizontală (r. 1, 3, 5, 6, 7, 8), alteori fără (r. 6, 9, 11); C apare

²³ Datorită faptului că sculptorul a încercat să indice cele cinci degete prin cinci incizii făcute pe palma deschisă, mîna pare să aibă șapte degete!

uneori simplu, ca un semicerc (r. 1, 2, 10, 12), altele cu *apices* prelungi (r. 4, 7); *V* este uneori redat ca un unghi simplu (r. 7, 9, 11, 12), altele cu o prelungire în jos (r. 3, 5, 7); *G* apare ca un semicerc cu o linie oblică scurtă în dreapta jos (r. 3), dar și cu o formă mai neobișnuită, întilnită însă și în alte părți ale lumii romane²⁴ (r. 7). Ne rezumăm doar la aceste câteva exemple de inconsecvențe în scriere, deși numărul lor este mai mare. Unele litere poartă *apices*, altele nu. Ligaturile sînt puține: *N+V+M* (r. 5), *L+T* și *A+V* (r. 7) și neobișnuit, *T+V* (r. 12), unde prima literă este redată printr-o linie orizontală care nește capetele celei de a doua. Prescurtările întilnite în text sînt următoarele: *G* pentru *Caius* (r. 7), *CL* pentru *Claudius* (r. 7), *VIX* pentru *vixit* (r. 7), *ANN* pentru *annis* (r. 8), *M* pentru *mensibus* (r. 8), *D* pentru *diebus* (r. 8), *OR* pentru *horis* (r. 9), *Q* pentru *quae* (r. 9), *AN* pentru *annis* (r. 9). Dintre acestea, *G* și *OR* denotă epoca tîrzie a inscripției. Trebuie remarcat modul în care sînt scrise cifrele din cuprinsul textului. În r. 8 întilnim cifra *LXIII*, în care *L* are hasta orizontală prelungită sub *X*, iar ultimii doi *I* sînt mai scurți, pe jumătate decît primul. Cifra șase, întilnită în r. 8 și 9, nu este redată prin litere latine, ci printr-un semn din alfabetul ebraic (*bau*), întilnit în epigrafia creștină²⁵, dar care apare acum, după cîte știm, pentru prima dată pe teritoriul Sciției Mici. Acest semn este mai clar în r. 9, unde pare să fie urmat de un *I* latin incizat mai scurt, ca și cei din r. 8, ceea ce înseamnă că am avea cifra șapte²⁶. În r. 8, apare asemănător lui *G* grec, care de asemenea putea fi folosit pentru a indica cifra șapte în inscripțiile latine tîrzii²⁷.

Vom încerca acum restituirea textului acolo unde el a suferit vătămări sau unde este neclar din cauza friabilității calcarului în care au fost săpate prea superficial unele litere. La mijlocul r. 1, urmele de litere rămase pe piatră permit întregirea cuvîntului *CARITATEM*. În r. 2, prima literă a putut fi *H*, *N* sau *T*. Credem că este preferabilă întregirea *NVNC*. În continuarea acestui cuvînt, după o mică pauză, se pot observa partea superioară a unui *S*, cele două haste oblice deschise cu *apices* ale unui *V*, bucla mică a unui *P*, partea de sus a unui *E* și, pare-se, începutul unui *R*, deci putem întregi *SVPER*, care era, poate, prefixul unui verb de tipul lui *superagere*, *superesse*, *superstare* etc. Mai degrabă însă, credem că *super* are valoare adverbială, eventual pentru exprimarea superlativului, și putea fi însoțit de *iam*, cum mai întilnim într-o inscripție de la Sacidava²⁸, întregire pe care o propunem pentru completarea rîndului. În r. 3, după *E* și *G*, urmează partea de jos a unui *R*, asemănător cu cei din r. 1 sau 9, apoi a hastă verti-

²⁴ J. Marcillet-Jaubert, *Les inscriptions d'Altava*, în *Publications des annales de la Faculté des lettres Aix-en-Provence*, N.S., 65, 1968, p. 205.

²⁵ E. Diehl, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, Berlin, 1931, passim; cf. și J. Marcillet-Jaubert, *op. cit.*, p. 209.

²⁶ Exemple de combinații între *bau* și litere latine, pentru a indica cifre mai mari de șase, la E. Diehl, *op. cit.*, passim.

²⁷ R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 30.

²⁸ N. Gostar, *op. cit.*, p. 306.

cală, după care \bar{T} , căruia i se păstrează jumătatea din dreapta a hastei orizontale, și A , deci avem cuvântul *EGRITA*. Urmează *SE*, o hastă verticală, partea inferioară a unui V , apoi L și C ; sfârșitul rîndului e distrus dar din ceea ce s-a păstrat și din litera M de la începutul r. 4, putem reconstitui cuvântul *SEPVLCRVM*. La începutul r. 5 avem un A fără bară orizontală, după care o hastă verticală și, abia vizibilă, bucla unui P sau R , urmată de C și ligatura $N+V+M$, așa dar, putem citi *ARCANVM*. În același rînd, după *PO*, o spărtură în piatră a fost amenajată sub forma literei D ; nu este exclus ca spărtura să se fi produs totași datorită săpării literei. În r. 7, după un G de formă neobișnuită, urmează C , ligaturile $L+T$ și $A+V$, apoi T și terminația *IANVS*, deci avem aici *trianomina* celui răposat (urmează *vixit*): G pentru *C(aius)*, CL pentru *Cl(audius)* și cognomenul *TAVTIANVS*, neîntîlnit în părțile noastre²⁹. Litera rotundă de la mijlocul r. 9 este Q . În r. 11, în spărtura de la mijlocul lui, trebuie citit H . În r. 12, după ligatura $T+V$, urmează CI , apoi două litere foarte șterse care sînt S și C . Transcrierea textului reconstituit arată astfel :

Pro caritatem.

[N] *unc super [iam ?]*

egrita sepulc [ru-]

m inecesi. Opseri

5 *arcanum podore*

sapientia mea.

G(aius) Cl(audius) Tautianus vix(it)

ann(is) LXIII, m(ensibus) V, d(iebus) (sex),

(h)or(is) (septem); et q(uae) an(nis) XV et

10 *pos morte deco-*

rasti honore, Eu-

tucis coiu.x.

Se impun cîteva considerații privind limba folosită în inscripția noastră, cu numeroase abateri de la latina literară, întîlnite însă, în cea mai mare parte, și în alte documente epigrafice din aceste ținuturi :

— înlocuirea diftongului *ae* cu e^{30} (*egrita* — r. 3 ;

— înlocuirea diftongului *ae* cu e^{30} (*egrita* — r. 3) ;

— căderea lui m final de la acuzativul singular al declinării a III-a³² (*podore* — r. 5, *morte* — r. 10), dar păstrarea lui la declinarea a II-a *sepulcrum* — r. 4, *arcanum* — r. 5) ;

²⁹ Dicționarele înregistrează mai frecvent forma *Tautanus*. În R.P. Bulgaria. întîlnim *Tatianus* (V. Beșevliev, *Späigräechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 207).

³⁰ H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 76—78 ; S. Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, 1961, p. 48—51.

³¹ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 71—72 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 45—46.

³² H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 113—114 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 62—64.

- căderea lui *-t* final din prepoziția *post* (r. 10), înainte de consoană ;
- simplificarea lui *-ss-* la indicativ perfect³³ (*inecesi* — r. 4) ;
- căderea lui *n* din prefixul *con-*³⁴ (*coiux* — r. 12) ;
- asurzirea lui *b* în *p*, prin asimilare cu surda *s*, care urmează, în prefixul *ob-*³⁵ (*opseri* — r. 4) ;
- căderea lui *u* la indicativ perfect înaintea desinenței *-i*³⁶ (*opseri* în loc de *obserui* — r. 4) ;
- dispariția lui *h-* inițial în cuvântul *oris* (r. 9)³⁷, dar păstrarea lui în *honore* (r. 11) ;
- transcrierea lui *y* prin *u*³⁸ și a lui *ch* prin *c*³⁹ din numele grecesc *Eutyichis* (*Eutucis* — r. 11—12) ;
- folosirea greșită a prepoziției *pro* cu acuzativul, datorită confuziei cazurilor⁴⁰ (*pro caritatem* — r. 1) ;
- apariția unor forme lexico-gramaticale neobișnuite. Ne referim la verbul *inecesi* (r. 4), aflat la indicativ perfect. Observăm apariția unui *-e-* epentetic între consoanele *n* și *c* ; o asemenea epenteză este rar întâlnită, ea întimplându-se de obicei între consoanele *muta cum liquida*⁴¹, dar posibilă⁴² ; poate că în același fel trebuie cumva privită forma insolită *misesse* a cuvântului *menses*, cunoscută dintr-o inscripție chiar de la Sacidava⁴³. Eliminând epenteza, forma de indicativ perfect *inces(s)i* ar putea proveni de la *incedo* (a înainta, a intra), de la *incesso* (a ataca) sau, dacă am citi în cuvânt *G* în loc de *C*, de la *ingero* (a pune în, a arunca, a aduna). Dintre acestea, doar *incedo* își găsește locul în context, dar în acest caz, trebuie să admitem că la vremea respectivă era posibil ca un complement de direcție, respectiv *sepulcrum*, să se construiască fără prepoziție, ceea ce este neobișnuit. E drept că lipsa prepoziției ar fi putut să fie suplinită de prefixul *in-* cu care este derivat verbul. Atât epenteza lui *-e-*, cât și lipsa prepoziției înaintea complementului se pot explica însă prin faptul că primele șase rînduri ale inscripției sînt în versuri și deci, aceste abateri se datoresc nevoilor metrice.

³³ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 112.

³⁴ *Ibidem*, p. 107—108 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 64.

³⁵ Ex. gratia : E. Diehl, *op. cit.*, nr. 1339.

³⁶ S. Stati, *op. cit.*, p. 47—48, 39.

³⁷ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 101—102 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 57—78.

³⁸ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 73—74 ; S. Stati, *op. cit.*, p. 48.

³⁹ H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 109—110.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 175.

⁴¹ S. Stati, *op. cit.*, p. 52.

⁴² H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 87—88.

⁴³ N. Gostar, *op. cit.*, p. 306.

Dacă am traspune textul inscripției într-o limbă cit de cit literară, el ar arăta astfel :

- Pro caritate.*
 [N]unc super [iam ?]
 aegrita sepulc[ru-]
 m incessi. Obserui
- 5 *arcanum pudorem*
sapientia mea.
C(aius) Cl(audius) Tautianus vix(it)
ann(is) LXIII, m(ensibus) V, d(iebus) VI,
(h)or(is) VII ; et q(uae) an(nis) XV et
- 10 *post mortem deco-*
ravisti honore, Eu-
tychis coniux.

Din partea a doua a inscripției (r. 7—12), înțelegem că stela funerară a fost pusă pentru C. Claudius Tautianus și pentru soția acestuia, Eutychis, care a murit cu 15 ani mai târziu decât soțul ei, timp în care l-a cinstit cu credință. Ultima propoziție are predicatul la persoana a II-a, fiind o adresare directă a celui ce a ridicat monumentul, vreo rudă de-a defuncților, către cea care abia decedase. Primele șase rînduri, scrise în versuri, cuprind cuvintele soției, care abia acum, bolnavă, a intrat în mormînt lângă soțul ei. În această parte întîlnim formule caracteristice inscripțiilor funerare de epocă creștină⁴⁴.

Pentru a încheia prezentarea inscripției, se cuvine să facem câteva observații privind versificația. Primele șase rînduri sînt realizate printr-o alternanță de silabe accentuate și neaccentuate, constituind patru versuri, aproximativ egale ; primul începe cu un iamb, iar celelalte cu trohei, ultimul sfîrșindu-se tot în ritm iambic, care ne apare astfel continuu, de la începutul pînă la sfîrșitul acestei părți a textului. Întîlnim o singură eliziune, în versul 3. Iată cum arată începutul inscripției, transcris în versuri :

Pro că/rită/tem. Nűnc/ supér/ iam
égri/tá se/pűlcrum/ ine/cési.
Opser'/árca/nűm po/dóre
sápi/énti/á me/á

Cum e firesc pentru această epocă, nu se mai respectă cantitățile clasice. Citind versurile, putem înțelege mai lesne că este posibil, așa cum am arătat mai sus, ca epenteza lui *-e-* întîlnită în verbul *inecesi*, ca și lipsa prepoziției în fața complementului de direcție să se datoreze necesităților de versificație.

Stela funerară a lui Tautianus poate fi datată în secolul al IV-lea, atît după caracterele paleografice, avînd, din acest punct de vedere o

⁴⁴ Cf. E. Diehl, *op. cit.*, passim.

analogie apropiată în inscripția lui Valerius Onesima, descoperită tot la Sacidava⁴⁵, cit și după conținutul și elementele de limbă târzie ale textului. Ținând cont de prezența unor expresii ca *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mea*, *decorare honore*, ca și de notarea cifrei șase cu caractere ebraice, sîntem îndemnați să atribuim acest monument epigrafiei creștine.

* * *

Este dificil să facem o încheiere comună pentru cele două inscripții prezentate, atît de diferite ca epocă și conținut, măcar că amîndouă au caracter funerar. Important este faptul că cele două stele vin să întregescă, prin datele pe care le oferă, imaginea din ce în ce mai bogată asupra istoriei Sacidavei, datorită cercetărilor arheologice întreprinse aici în ultimii ani⁴⁶, a căror continuare poate că va scoate la lumină și alte documente, mai prețioase pentru cunoașterea vieții trecute a așezării.

DEUX INSCRIPTIONS DES ALENTOURS DE SACIDAVA

Résumé

Encore deux documents épigraphiques découverts à Rasova, près de Sacidava, d'où peut-être les a-t-on amenés, sont entrés les dernières années dans le patrimoine du Musée d'archéologie de Constanța.

1. No. d'inv. 16812 (fig. 1). La partie gauche d'une stèle funéraire calcaire dont l'inscription est conservée pour toute la hauteur et pour approximativement $\frac{1}{3}$ de la largeur. L'écriture en est claire, spacieuse, sans ligatures. Le sens du texte est clair mais on n'en peut faire une reconstitution complète, voilà pourquoi on ne peut calculer exactement la largeur de l'inscription. La stèle a été érigée en la mémoire de *Marcus Valerius*, vétéran d'une cohorte de Gaulois, par son liberté. A cause de l'état fragmentaire du monument, on ne peut connaître le cognomen du vétéran, ni le numéro d'ordre de la cohorte dont il avait fait partie. Les diplômes militaires du temps de Trajan attestent dans l'armée de la Moesia Inférieure quatre cohortes de Gaulois: *cohortes II, III, IIII et VII Gallorum*. Il est très probable que M. Valerius eût fait partie d'une de ces cohortes et qu'il eût été libéré entre 99—112, depuis que datent les diplômes militaires respectifs. En ce cas, l'inscription dont nous nous occupons devrait dater depuis 125—145. M. Valerius est le cinquième militaire d'une cohorte de Gaulois attesté épigraphiquement sur le territoire de Moesia Inferior. Bien que nous ne connaissions pas le numéro d'ordre de l'unité dont il avait fait partie, nous ne pouvons pas penser au fait que la distance de Rasova à Oltina, où a été trouvé le diplôme de M. *Antonius Rufus* de *Cohors II Gallorum*, n'est que de 15 km et que peut-être les vétérans de cette cohorte, dont aurait pu provenir M. Valerius, se seraient-ils établis, après avoir accompli leur service militaire, dans les endroits voisins du campement de leur ancienne unité laquelle, il se peut très bien, aurait pu être cantonnée de ce côté de la frontière danubienne, peut-être à Sacidava même.

2. No. d'inv. 4518 (fig. 2). Stèle funéraire calcaire, brisée horizontalement en deux fragments qui ne se raccordent pas. De la stèle, la partie supérieure manque,

⁴⁵ N. Gostar, *op. cit.*

⁴⁶ Săpăturile au fost efectuate de Muzeul de arheologie din Constanța. Asupra rezultatelor săpăturilor de pînă acum, vezi C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava (1969—1972)*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 267 și urm.

ce qui fait que le relief n'en est pas entièrement conservé. La brisure qui sépare les fragments conservés a affecté partiellement les lettres des lignes 2 et 3 de l'inscription, mais celle-ci est complète.

Le relief nous présente, d'une manière très maladroite, une scène funéraire. Quatre personnages, représentés debout, paraissent être engagés dans une procession ou dans une danse funèbre. Le cinquième personnage, représenté assis, a les mains levées, à ce qu'il paraît, dans un geste d'imprécation. L'auteur a essayé de rendre à la scène la perspective mais il n'a réussi qu'en créer une image bizarre. Les détails y ont été presque totalement négligés et alors qu'on a essayé à en esquisser quelques uns, le résultat a prouvé davantage l'incompétence du sculpteur.

L'inscription, bien que presque sans lacunes, présente, à cause des phénomènes de langue tardive, écriture non soignée, vulgarismes, exprobration prétentieuse, assez de difficultés. Les lettres en sont de dimensions inégales, elles ont été gravées maladroitement et avec de nombreuses inconséquences dans la forme de la même lettre, voire sur la même ligne. Les ligatures sont peu nombreuses: $N+V+M$ (1.5), $L+T$ et $A+V$ (1.7 et, de manière inhabituelle, $T+V$ (1.12), où la première lettre est représentée par une trait horizontal qui unit les bouts de la deuxième. Les abréviations que l'on rencontre dans le texte sont les suivants: $G.$ pour *Caius*, CL pour *Claudius*, VIX pour *vixit* (1.7), ANN pour *annis*, M pour *mensibus*, D pour *diebus* (1.8), OR pour *horis* Q pour *quae*, AN pour *annis* (1.9). Il faut remarquer que le chiffre six, recontré dans es lignes 8 et 9, n'est pas écrit en lettres latines mais à l'aide d'un caractère de l'alphabet hébrïque (*bau*), rencontré dans l'épigraphie chrétienne, qui apparaît maintenant pour la première fois sur le territoire de Scythia Minor.

S'imposent quelques considérations concernant la langue employée pour l'inscription, langue qui présente de nombreuses dérogations au latin littéraire:

- le remplacement de la diphtongue *ae* par *e egrita* — 1.3);
- l'ouverture de *u* non accentué qui passe en *o podore* — 1.5);
- la disparition de *m* final de l'accusatif singulier de la troisième déclinaison (*podore* — 1.5, *morte* — 1.10);
- la disposition de — *t* final de la préposition *post* avant la consonne (1. 10);
- la simplification du groupe — *ss* — à l'indicatif parfait (*inecesi* — 1. 4);
- la disparition de *n* du préfixe *con-* (*coiux* — 1.12);
- la transformation de *b* en *p*, par voie d'assimilation à *s* qui s'en suit (dans le préfixe *ob = opseri* — 1. 4);
- la disparition de *u* de l'indicatif parfait devant la désinence —*i opseri* au lieu de *obserui* — 1. 4);
- la disparition de *h* initial dans le mot *horis* (1. 9);
- la transcription de *y* par *u* et du groupe *ch* par *c* pour le nom grec *Eutyichis* (*Tutucis*) — 1. 11—12);
- l'apparition des formes lexicales et grammaticales inhabituelles. On se réfère au verbe *inecesi* (1, 4) où l'on rencontre un —*e*— épenthétique. Cette forme de l'indicatif parfait provient du verbe *incedo*.

De la seconde partie de l'inscription (lignes 7—12), nous comprenons que la stèle funéraire a été érigée pour C. Claudius Tautianus et pour sa femme, Eutyichis laquelle est morte 15 ans plus tard que son époux, intervalle pendant lequel, en lui restant fidèle, elle a rendu honneur à sa mémoire. La dernière proposition a le verbe à la deuxième personne, ceci étant une invocation directe de celui qui a érigé le monument, un parent des défunts, invocation adressé à celle qui venait de trépasser. Les premières six lignes, écrite en vers, comprennent les mots de la femme qui, à peine maintenant, malade, est entrée dans la tombe à côté de son époux.

La première partie de l'inscription est réalisée par une alternance de syllabes accentuées et non accentuées, constituant quatre vers, à-peu-près égaux, lesquels nous apparaissent comme structurés selon un rythme iambique continu, depuis le commencement et jusqu'à la fin de cette partie du texte. On y rencontre une seule élision, dans le vers 3. Comme il est bien naturel pour cette époque, on ne respecte plus les quantités classiques des syllabes. A cause des nécessités de la versification, on pourrait expliquer l'épenthèse de —*e*—, recontrée dans le verbe

inicesi, ainsi que l'emploi du complément de direction sans préposition (*sepulcrum* — l. 3-4), exigé par le même vers.

La stèle funéraire de Tautianus peut être datée au IV-ème siècle, tant selon les caractères paléographiques que d'après le contenu et les éléments de langue tardive du texte. Vu la présence des expressions telles que *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mea*, *decorare honore* ainsi que la notation du chiffre six en caractères hébraïques, nous sommes enclins à attribuer ce monument à l'épigraphie chrétienne.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. Inscription du vétéran M. Valerius d'une cohorte de *Gaulois*.

Fig. 2. Inscription chrétienne du IV-ème siècle.

ZWEI INSCRIFTEN AUS DER UMGEBUNG VON SACIDAVA

Zusammenfassung

Das Lapidarium des Archäologischen Museums von Constanța hat sich in den letzten Jahren um zwei weitere epigraphische Dokumente bereichert, die in Rasova, Kreis Constanța, in der Umgebung von Sacidava geborgen wurden, woher sie wahrscheinlich gebracht wurden.

1. Inventarnummer 16812 (Abb. 1) Der linke Teil einer Grabstele aus Kalkstein, deren Inschrift in der ganzen Höhe und auf etwa 1/3 der Breite erhalten geblieben ist. Die Schrift ist klar, breit angelegt, ohne Ligaturen. Der Sinn des Textes ist klar, doch kann dieser nicht vollständig rekonstruiert werden, so daß die Breite der Inschrift nicht genau berechnet werden kann. Die Stele wurde für *Marcus Valerius*, den Veteran einer Kohorte von Galliern, von seinem Freigelassenen errichtet. Infolge des fragmentarischen Zustandes des Denkmals können wir das Kognomen des Veterans nicht erfahren, ebensowenig die Nummer der Kohorte, der er angehört hatte. Die militärischen Urkunden aus der Zeit des Trajan erwähnen im Heer der Moesia inferior vier Kohorten von Galliern: *cohortes II, III, IIII et VII Gallorum*. Höchstwahrscheinlich hat M. Valerius einer dieser Kohorten angehört und er dürfte zwischen den Jahren 99—112 entlassen worden sein, aus welcher Zeit die militärischen betreffenden Urkunden stammen. In diesem Falle müßte die zur Rede stehende Inschrift aus den Jahren 125—145 datiert sein. M. Valerius ist der fünfte, epigraphisch auf dem Gebiet der Moesia inferior bestätigte Militärangehörige aus einer Kohorte von Galliern. Obwohl uns die Nummer der Einheit nicht bekannt ist, der er angehörte, drängt sich uns der Gedanke auf, daß die Entfernung zwischen Rasova und Oltna, wo das Diplom des *M. Antonius Rufus* aus der *cohors II Gallorum* gefunden wurde, nur 15 km beträgt, und daß die Veteranen jener Kohorte, zu der möglicherweise auch M. Valerius gehört hatte, sich vielleicht nach ihrer Entlassung in den in der Nachbarschaft des Lagers ihrer gewesenen Einheit gelegenen Ortschaften niedergelassen haben, und es ist nicht ausgeschlossen, daß diese, wenigstens zu Trajans Zeiten, in diesem Teil des Grenzlandes der Donau, vielleicht sogar in Sucidava selbst lag.

2. Inventarnummer 4518 (Abb. 2). Eine Grabstele aus Kalkstein, horizontal in zwei Stücke durchgebrochen, die jedoch nicht aufeinanderpassen. Von der Stele fehlt der Oberteil, so daß das Relief nicht ganz erhalten ist. Der Bruch, der die erhalten gebliebenen Fragmente trennt, hat die Buchstaben der Zeilen 2 und 3 teilweise beeinträchtigt, jedoch ist die Inschrift vollständig.

Das Relief stellt in sehr linksicher Form eine Bestattungsszene dar. Vier aufrecht dargestellte Personen scheinen in einer Prozession oder in einem Totentanz befindlich zu sein. Die fünfte, sitzend dargestellte Person hat erhobene Hände, anscheinend in einer Geste der Verwünschung. Der Autor des Reliefs hat versucht,

die Szene perspektivisch darzustellen, doch ist ihm nur ein bizarres Bild gelungen. Die Einzelheiten sind fast völlig vernachlässigt, und dort wo er versucht hat, einige davon anzudeuten, gibt das Resultat umsomehr Zeugnis von der Unfähigkeit des Bildhauers.

Die Inschrift ist zwar lückenlos, zeigt jedoch genügend Schwierigkeiten infolge der sorglosen Schrift, der Vulgarismen, von Ausdrücken aus der Spätsprache und der Verwendung von geschraubten Ausdrücken. Die Buchstaben sind ungleichmäßiger Dimensionen, sind sorglos gehauen und haben zahlreiche Inkonssequenzen in der Form des gleichen Buchstabens, selbst auf derselben Zeile. Ligaturen gibt es wenige: N+V+M (Z.5)L+T und A+V(Z.7) und außergewöhnlich, T+V(Z.12), wo der erste Buchstabe durch eine Horizontallinie wiedergegeben ist, die die Köpfe der zweiten verbindet. Die im Text anzutreffenden Abkürzungen sind folgende: G für *Caïus*, CL für *Claudius*, VIX für *vixit* (Z.7), ANN für *annis*, M für *mensibus*, D für *diebus* (Z.8), OR für *horis*, Q für *quae*, AN für *annis* (Z.9). Es ist zu bemerken, daß die in den Zeilen 8 und 9 angetroffene Ziffer sech nicht mit lateinischen Buchstaben wiedergegeben wird, sondern mit einem Zeichen aus dem hebräischen Alphabet (*bau*), das in der christlichen Epigraphie erscheint und jetzt zum ersten Mal auf dem Gebiet der Scythia minor auftaucht.

Folgende Beobachtungen betreffs der verwendeten Sprache der Inschrift zeigen zahlreiche Abweichungen von der lateinischen Literarsprache:

- *e* anstelle des Diphthongs *ae* (*egrita* — Z.3)
- Abwandlung des unbetonten *u* in *o* (*podore* — Z.5)
- Entfallen des Schluß *-m* beim Akkusativ Singular der III. Deklination (*podore* — Z.5, *morte* — Z.10).
- Entfallen des Schluß *-t* in der Präposition *post* vor Konsonanten (Z. 10)
- Vereinfachung des *ss* im Indikativ Perfekt (*inecesi* — Z.4)
- Entfallen des *n* im Präfix *con* (*coiux* — Z.12)
- Umwandlung von *b* in *p*, durch Assimilation mit *s* darauffolgendem in den Präfix *ob* (*opseri* — Z.4)
- Entfallen des *u* im Indikativ Perfekt vor der Endung *-i* (*opseri* statt *obserui* — Z.4)
- Entfallen des Anfangs *-h* im Worte *horis* (Z.9)
- Umschreiben des *y* durch *u* und des *ch* durch *c* in dem griechischen Namen *Eutythis* (*Eutucis* — z.11-12)
- Auftreten einiger ungewöhnlicher lexiko-grammatikalischer Formen. Wir beziehen uns auf das Verbum *inecesi* (Z.4), wo wir ein epenthetisches *e* antreffen. Diese Form des Indikativ Perfekt kommt von dem Verbum *incedo*.

Aus dem zweiten Teil der Inschrift (Z.7-12) geht hervor, daß die Grabstele für C. Claudius Tautianus und für dessen Frau errichtet wurde; letztere, namens Eutythis, starb 15 Jahre später als ihr Mann, in welcher Zeit sie sein Andenken in Treue geehrt hat. Der letztere Satz hat das Prädikat in der 2. Person und ist eine direkte Anrede desjenigen, der das Denkmal errichtet hat, wahrscheinlich ein der Anverwandter der Verstorbenen, und der sich an diejenige wendet, die gerade gestorben war. Die ersten sechs Zeilen sind in Versen gehalten und stellen die Worte der Gattin dar, die jetzt erst nach einer Krankheit sich ihrem Gatten im Grabe zugeseht.

Der erste Teil der Inschrift ist durch abwechselnd betonte und unbetonte Silben gekennzeichnet, die vier ungefähr gleiche Verse bilden und vom Anfang bis zum Ende dieses Teils des Textes in einem fortgesetzten jambischen Rhythmus gehalten sind. Das epenthetische *e* im Verb *inecesi* und die Verwendung des Komplementes der Richtung ohne Präposition (*sepulcrum* Z.3-4) wie sie das Verb verlangt hätte, könnten durch Erfordernis des Versmaßes erklärt werden.

Sowohl nach den paläographischen Zeichen, als auch nach dem Inhalt und den Elementen der Spätsprache des Textes kann die Grabstele des Tautianus in das 4.Jh. datiert werden. In Anbetracht des Vorkommens von Ausdrücken wie *pro caritate*, *arcanus pudor*, *sapientia mae*, *decorare honore*, sowohl wie auch infolge der Verwendung hebräischer Buchstaben für die Zahl sechs, neigen wir dazu, dieses Monument der christlichen Epigraphie zuzuschreiben.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Inschrift des Veterans M. Valerius, aus einer Kohorte von Galliern.
Abb. 2. Christliche Inschrift aus dem 4.Jh.

VASE ANTHROPOMORPHE DE BRONZE DÉCOUVERT A TOMI

Quelque temps auparavant, le Musée d'archéologie de Constantza a été informé sur une découverte plus ancienne, faite dans la zone de l'antique Tomi. Plus exactement, il s'agit d'un vase anthropomorphe, découvert par hasard pendant l'été de 1953, à l'occasion des travaux de terrassement pour le chemin de fer de Constantza, à Palas, très près des *vallum* de défense qui liaient jadis le Danube et la Mer Noire.

Dimensions : hauteur : 0,15 m (y compris l'anse : 0,175 m) ; largeur : 0,083 m.

Etat de conservation relativement bon, à l'exception de quelques petits trous, dûs à la corrosion, au coin gauche de la bouche, sur l'avant-bras droit, dans la partie supérieure du corps et au cou, ainsi que d'une fissure présente sur le support gauche de l'anse.

Le fond du vase manque, ainsi qu'approximativement $\frac{1}{3}$ de l'anse, à présent reconstituée.

Le vase représente le buste d'un homme jeune, la tête légèrement levée, trouvé dans une position frontale, dominée par l'attention avec laquelle le personnage regarde devant lui. Cet état est suggéré davantage par ses hauts sourcils, très arqués, et par les deux rides horizontaux-obliques, qui sillonnent son front. A la racine du nez, droit, aux narines grandes, légèrement aplaties, entre les sourcils apparaît une démarcation réalisée par deux lignes courtes, légèrement approfondies. L'atmosphère d'attention sereine que dégage le personnage est amplifiée par la manière dont ont été réalisés les yeux, grands, aux pupilles largement ouvertes et aux creux où ont été probablement incrustées, à l'origine, suivant des habitudes bien connues, des pierres fines ou des émaux.

Les lèvres, grosses et charnues, sont mises en évidence surtout par le creux d'au-dessous de l'inférieure et par le menton plein, volontaire, marqué au milieu, par un petit creux. Le visage, allongé, plein,

¹ Le vase fait partie de la collection du dr. Grigorescu Valentin, qui, aimablement, l'a mis à notre disposition, en nous offrant aussi les autres données relatives au moment et au lieu de la découverte. On le remercie encore une fois, par cette voie.

Fig. 1. Vase anthropomorphe de bronze découvert à Tomi. Haut : 0,15 m (sans anse)
Larg. : 0,083 m.

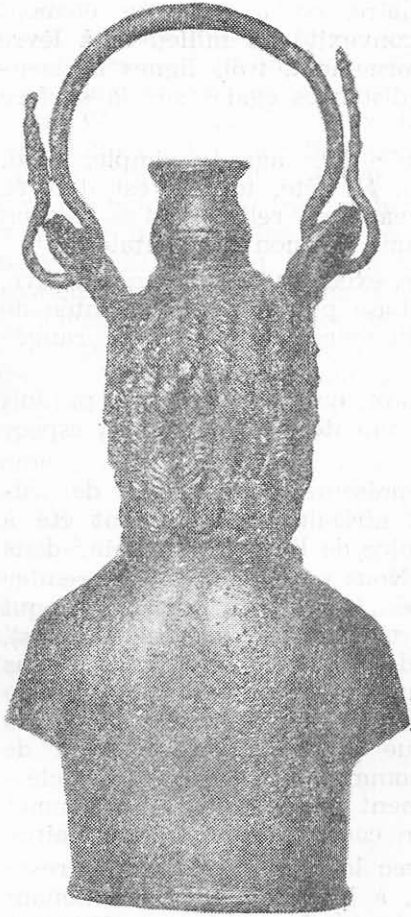

Fig. 2

Fig. 3.

sans pommettes proéminentes, se termine par le cou massif, robuste, dont le manque d'harmonie avec la reste des traits confère au personnage un certain air de rigidité.

Mais l'élément caractéristique, typique, en est donné par la riche coiffure du jeune homme, réalisée dans des mèches épaisses, longues, légèrement tordues, descendues sur son haut front et qui lui couvrent entièrement les oreilles et la nuque. Les épaules sont pleines, légèrement arrondies, sans musculature accentuée. Autour du cou apparaît, en guise d'ornement, une ganse tressée, assez grosse, dont pend un objet petit, pareil à une clochette ou à un talisman quelconque.

L'orifice d'écoulement en est, comme d'habitude, placé au sommet de la tête, en ajoutant la précision que, pour réaliser un plus facile

écoulement au-dessus de l'orifice circulaire, on a collé un élément cylindrique, ayant la ligne de maxime convexité au milieu et à lèvre évasée, légèrement arrondie. En guise d'ornement, trois lignes horizontales approfondies ont été réalisées aux distances égales sur la surface de cet élément.

L'anse, joliment arquée, est exécutée d'un anneau simple, rond, plus gros et légèrement aplati au milieu. Sa tête, tordue, est décorée dans son segment final de quelques anneaux en relief et d'un bouton terminal, séparé du reste de l'anse par une incision horizontale.

Les anneaux de soutènement de l'anse, exécutés de manière massive, plus gros à la partie supérieure, ont la base puissante, ornementée de trois rangées de lignes incisées perpendiculairement (première rangée d'en haut) ou en angle (les autres deux).

A juger selon ses caractères généraux, on est devant un produit d'époque romaine de début, réalisé dans un atelier oriental, en espèce africain.

Des récipients anthropomorphes, représentant des bustes de jeunes gens, dont quelques uns aux traits africains certains, ont été à plusieurs reprises découverts sur le territoire de l'Empire Romain,² dans des espaces assez près de la Dobroudja. Nous en rappelons en premier lieu, le vase de bronze à l'anse (nommé „balsamariu“, par ceux qui en ont entrepris des recherches) découvert à Varna (l'antique Odessos), ensemble avec d'autres objets et outils de bronze, d'importation, dans un tombeau d'inhumation daté à base d'une monnaie dans le troisième quart du II-ème siècle de notre ère³. (Mais les différences entre les deux récipients sont importantes puisque celui de Varna, muni de pied, représente le buste d'un jeune homme aux cheveux bouclés-éphèbe, peut-être — et l'orifice d'écoulement placé toujours au sommet de la tête du personnage est couvert d'un couvercle simple, circulaire).

Mais des analogies plus proches avec le vase qui nous intéresse présente un vase découvert en Pannonie, à Igar et trouvé maintenant dans la collection du Musée de Székesfehérvár⁴. Le vase respectif (conçu sans anse) représente le buste d'un jeune Noir, ayant certains traits similaires au personnage représenté par notre vase (la coiffure en est analogue), mais habillé de toge. De même que pour le récipient trouvé à Varna (et daté par le contexte), l'exemplaire d'Igar est daté au II-ème siècle de n.è.

² Un pareil exemplaire, en forme d'un buste d'Africain, a été découvert en Syrie, à Hauran. La coiffure en est identique (mèches épaisses, tressées), et sur la tête il y a une couronne de feuilles. Le vase a le pied court, la base ronde et l'anse stylisée, pareille à une branche. Cf. Catalogue du Musée National de Damas, Doucas ronne 1969 p. 114 et fig. 45.

³ M. Mircev, *Известия на Народния Музей Варна*, tome V (XX), Varna, 1969, p. 227—228.

⁴ Zsuzsanna Dánki *Objets romains figurés en bronze, argent et plomb*, Bulletin du Musée Roi Saint Etienne, Série B, no. 30, Székesfehérvár, 1972, no. 35, p. 53—54.

Le problème des récipients anthropomorphes est, au moins dans ses lignes essentielles, résolu de manière satisfaisante à cette date. Pareils vases — dont on suppose qu'on les utilisait pour la conservation des substances aromatiques, essences, onguents et baumes⁵, exécutés en diverses variantes et datés aux deux premiers siècles de notre ère, ont été produits en premier lieu par l'Égypte⁶, évidemment d'abord dans la centre florissant d'Alexandrie, d'où ils venaient d'habitude pleins des produits du lieu, très recherchés aux autres côtés de l'Empire, surtout par une certaine clientèle et elles représentent d'habitude des figures de Nubiens et Ethiopiens. D'autres centres de production se trouvaient probablement dans l'Asie Mineure (surtout sur la côte, dans les anciennes villes grecques) et c'est là probablement qu'on a exécuté les exemplaires qui figurent des divinités classiques du Panthéon grec (Athéna, Arès, Hermès, Dionysos et Hercule), des figures communes d'acolytes des personnages divins, ainsi que satyres et silens ou même le buste d'Antinoüs⁷. (Le chercheur bulgare M. Mircev considère comme probable l'existence de certains ateliers spécialisés dans la production de pareils vases même en Thrace et Gaule)⁸.

En ce qui concerne l'exemplaire de Tomi, dont la provenance africaine est indubitable, nous croyons qu'il peut être attribué avec assez de certitude au II-ème siècle n.è., son apparition ici étant, comme il est prouvé également par d'autres objets, un résultat naturel des multiples liaisons qui ont favorisé le long échange d'hommes et de biens entre le Pont Gauche et l'Orient⁹.

⁵ M. Mircev, p. 227.

⁶ *Idem.*

⁷ *Idem.*, p. 228.

⁸ *Ibidem.*

⁹ Pour les choses générales, voir *Istoria României*, I, Edition de l'Académie de la R.S.R., Buc., 1960, p. 562—563 et 5. A part le matériel inédit, trouvé dans la possession du Musée d'Archéologie de Constantza, pour la circulation des monnaies, voir R. Ocheșeanu : *Quelques monnaies ptolémaïques et alexandrines découvertes en Dobroudja*, dans ce tome-ci ; pour les lampes à l'huile, C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Musée d'Archéologie de Constanța, 1967, p. 5 et 156, fig. 1 ; pour la céramique — A. Rădulescu, *Importuri ceramice la Dunărea de Jos din sec. III e.n.*, dans le tome hommagial C. Daicoviciu, Cluj. (sous la presse). pour M. Bucovală. *Vases antiques de verre à Tomis*, Musée d'archéologie de Constantza, 1968, p. 52—53.

EPIGRAMĂ FUNERARĂ DIN CALLATIS *

Descoperiă în 1965 la Mangalia, în mod întâmplător, stela funerară pe care o studiem face parte din colecția Muzeului de Arheologie din Constanța (inv. 7109). Se prezintă ca o placă de marmoră rectangulară, puțin mai largă la bază, și cu dimensiuni modeste: înălțimea 45,2 cm., lățimea jos 36,5 cm, iar sus 35 cm., grosimea 11,2 cm. Pe părțile laterale se află trei cavități (1,6 × 1,4 cm; 2,3 × 1,5 cm; 1,5 × 1 cm), folosite pentru fixarea cramponelor.

În centrul stelei, într-o nișă adincă de 2,7 cm, înaltă de 29 cm și cu o lățime aproape egală cu înălțimea, se află un basorelief (Pl. I), care figurează două personaje masculine în picioare, ținându-se de mână. Cel din stînga poartă tunică și togă. Capul său pare a fi fost puțin ridicat și întors spre celălalt personaj; trăsăturile feței sînt complet deteriorate. Gîtul este puternic reliefat. Brațul drept este îndoit din cot, iar mîna, distrusă azi, pare a fi reținut pe piept faldurile togii. Brațul stîng este acoperit de togă, antebrațul este liber, întins către celălalt personaj, pentru a-i da mîna. Labele picioarelor sînt distruse. Personajul din dreapta este înveșmîntat de asemenea cu tunică și togă. Cu capul întors spre stînga, el pare a se adresa primului personaj; trăsăturile feței nu se mai pot distinge. În mîna stîngă pare a ține un obiect, nedeslușit. Brațul drept iese de sub togă, întins spre personajul din stînga, pe care îl ține de mîna. Picioarele sînt reprezentate din profil, spre stînga, sprijinindu-se pe un plan mai înalt decît marginea inferioară a nișei, pe care stă primul personaj.

Se remarcă disproporțiile anatomice — capetele sînt prea mari față de înălțimea trupurilor, brațele îndoite sînt prea lungi. Brațul stîng al primului personaj este mai bine proporționat, în schimb apare aproape dislocat din umăr, într-o mișcare exagerată. Deosebit de stîngace este

* Această stelă funerară ne-a fost oferită pentru publicare de către directorul Muzeului de arheologie din Constanța, tov. Adrian Rădulescu, căruia îi adresăm și cu această ocazie mulțumirile noastre. Studiul de față a făcut obiectul comunicării pe care am prezentat-o la 25 octombrie 1972 la Sesiunea științifică a Muzeului de arheologie din Constanța. Cu excepția fotografiei Pl. I, pe care o datorăm bunăvoinței tov. Adrian Rădulescu, fotografiile și desenele aparțin autorului.

Planșa I

și reprezentarea picioarelor personajului din dreapta, din profil perfect, deși trupul îi apare frontal. Faldurile togilor sînt ample, greoaie, cu cutele mult adîncite, dînd impresia de rigiditate.

Sub aspectul realizării artistice, basorelieful poartă amprenta artei romane provinciale, dar compoziția trădează o tradiție greacă. O altă stelă callatiană, databilă în secolul al II-lea î.e.n. reprezintă — de data aceasta frontal — un adult și un copil, ambii în picioare, ținîndu-se de mîna lingă prora unei corbăii. Partea superioară a acestei stele este spartă; inscripția de sub basorelief păstrează numele unuia din personajele reprezentate: Ἀπολλώνιος Ἐπιστάτου¹. Personajele din relieful nostru se țin și ele de mîna, însă nu apar perfect frontal, ci puțin întoarse unul către celălalt, amintind, ca atitudine, un tip iconografic funerar destul de bine atestat încă din epoca clasică, din Nordul Pontului Euxin pînă în Egipt, — acela a două personaje în picioare, care se salută dîndu-și mîna².

Sub relief, aproximativ în dreptul fiecărei figuri, este gravat cîte un nume, avînd un patronimic comun: cei doi callatieni erau frați, Menecrates și Apollonios, fii ai lui Apollonios (cf. *infra* p. 284, r. 9—10).

Cîmpul inscripției încadrează sus și jos basorelieful. Gravura este regulată, îngrijită. Sînt vizibile liniile trasate în prealabil de lapicid („réglage“). Literele din primele opt rînduri sînt înalte de 8 mm., cele din ultimele două rînduri variază între 11 și 14 mm. Ca particularități paleografice, semnalăm pentru literele triunghiulare *apices* marcate în partea superioară; *mu* evoluează spre forma cursivă, pe care *omega* o reproduce deja; *sigma* are formă lunară, de asemenea *epsilon*, a cărui bară mediană este detașată; hastele oblice ale lui *kappa* nu aco-

¹ C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, Materiale și cercetări arheologice 8 (1962), p. 451, fig. 9, b; fotografie în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 206, fig. 47 și la D. M. Pippidi, *Balkan Studies* 6 (1965), Pl. VI; G. Bordenache, *Dacia*, n.s. 4 (1960), p. 497, n. 6, fig. 9, interpretează cele două personaje ca fiind „i due bambini... rimasti sulla spiaggia ad attendere inutilmente il padre del quale la prora ricurva d'una barca simboleggia il mestiere e la morte sul mare“. J. și L. Robert, *Bulletin Epigraphique*, 1962, 225, consideră că „le personnage à droite, avec large chapeau, est le défunt lui-même près de son navire“. Este posibil ca în registrul de deasupra basoreliefului, distrus acum, să fi fost gravat și numele celuiilalt personaj figurat de basorelief. După caracterele paleografice, propunem datarea inscripției în secolul al II-lea î.e.n.

² A. Conze, *Die attischen Grabreliefs*, Berlin, 1900, Bd. I—II, scene cu două sau mai multe personaje reprezentate pe stele funerare sau pe lekythoi, pp. 213—216; 230—247 și planșele Bd. II, 2, nr. 196—197, 214—215, 217, 220—228, 230—233, 235—237, 239—241. — Kieseritzky — Watzinger, *Griechische Grabreliefs aus Südrussland*, Berlin, 1909, 335, 336, 341, 361, 362, 367, 371, 374, 378, 380, 381, 406, 412, 417, 418, 423, 540—542 și Pl. 37—38. — N. Firatli — L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, p. 101, n. 153, Pl. 39; p. 101, n. 155, Pl. 62; posibil și p. 101, n. 154, Pl. 38. — IG II/III², 10665; cf. Chr. W. Clairmont, *Gravestone and Epigram. Greek Memorials from the Archaic and Classical Period*, Mainz, 1970, p. 113, n. 36, Pl. 18. — W. M. Calder, *MAMA, 7, Monuments from eastern Phrygia*, 1956, p. 93, n. 407. — E. Bernand, *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romaine. Recherches sur la poésie épigrammatique des Grecs en Égypte*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, vol. 98, Paris, 1969, p. 265, n. 66, Pl. 15.

peră înălțimea hastei verticale. În timp ce primele opt rinduri prezintă în mod consecvent aceste caracteristici, ultimele două rinduri oferă, tot în mod consecvent, câteva deosebiri: *alpha* are bara frintă, *epsilon* și *sigma* sînt rectangulare, *omega* reia forma cunoscută în secolul I e.n. Aceste variații paleografice — prezența unor arhaisme alături de forme mai evolute — sînt curente în epoca dinastiei Severilor și permit în ansamblu datarea inscripției către sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e.n.

Mutilat foarte puțin la începutul primelor trei rinduri, dar grav avariat în rîndul 8 printr-o serie de ciocănituri practicate pe marginea superioară a nișei, textul inscripției³ se prezintă astfel (fig. 2):

(deasupra reliefului)

[Εἷς τ]ύμβος δύο κεύθει ἰῆ ὑπὸ νυκτὶ καλύπτων'

[ν]ηδύος οὐς ὁμόθεν Μοῖρ' ἐνέθηκε λίνω,

[Ἄ]τροπος ὃν μὲν ἄκουρον, ὑφήλικα τοῦδ' ἕτερόν με,

δοίοισιν γενέταις πένθος ἄλαστον ἔχιν'

5 οὖνομ' Ἄπολλώνιος πατὴρς φέρω, ὅς δὲ τὸ πάππου
κῆνο Μενεκράτεος· ἔββεσε δ' ἀμφοτέρ[α].

στέμμασι [δ]' ἐκ προγόνων κ[ηρ]υσσόμεθ' ο[ὔνεκα] πάτραν

ῥυό[μ.εθ]' — ∪ ∪ — / — ∪ ∪ — ∪ ∪ — .

(sub relief)

Μενεκράτης καὶ Ἄ[π]ολλώνιος οἱ τοῦ

10 Ἄπολλωνίου *uac.* χαίρετε.

La începutul rîndului 1, lacună de 3-4 litere. Restituirea [εἷς τ]ύμβος (posibil [ἴς τ]ύμβος) față de un eventual [ὁ τ]ύμβος este reclamată de metrică. De altă parte, restituirea se sprijină pe atestarea în alte epigrame a aceleiași opoziții între mormîntul unic și cei doi sau mulți defuncți — uneori chiar frați — pe care-i adăpostește: εἷς δὲ τάφος δισσων, κάλπις μία⁴; εἷς δὴ ἀδελφειοὺς ἐπέχει τάφος⁵; εἷς πάλιν ἡμᾶς ... τύμβος ἀπεκδέχεται⁶; τοῦσδ' ἐν πέλαγος, μία ναῦς, εἷς τάφος ἐκτέρισεν⁷; [καὶ τ]άφος εἷς φθιμένους δέξατο γηραλείους⁸; ἀπήγαγεν εἷς ἕνα τύμβον νοὺς δισσοῦς⁹; τὰς δύο Μοῖρ' ὀλοῆ

³ Mulțumim și pe această cale colegilor Liana Lupaș și Dan Slușanschi, de la Institutul de Lingvistică al Academiei R. S. România, pentru prețiosul ajutor pe care ni l-au dat pentru editarea acestei inscripții.

⁴ W. Peek, *Griechische Vers-Inschriften*, Band I. *Grab-Epigramme* (citată în continuare W. Peek GV, I), Berlin, 1955, 1263, 5 (epigrama funerară a doi frați).

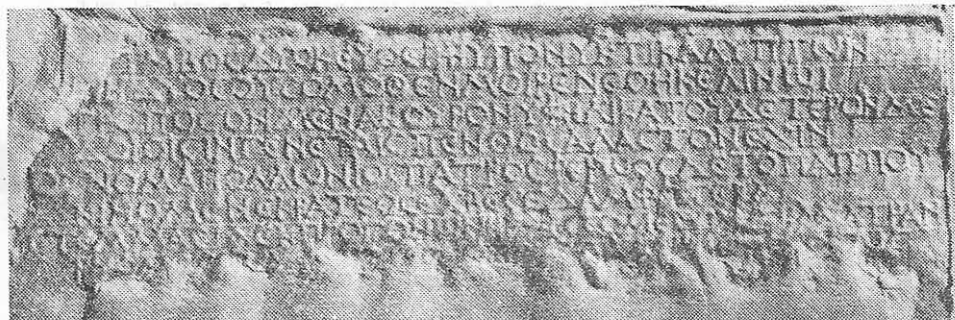
⁵ *Anth. Pal.*, Les Belles Lettres, 1960, VII, 323, 1.

⁶ Ad. Wilhelm, *Mélanges Bidez* 1013 și *id.*, *Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen* 1939, pp. 140-142 (*non vidi*; *apud* L. Robert, *Inscriptions métriques, Gnomon* 1959, p. 9 (Opera minora selecta, vol. III, 1969, p. 1648); W. Peek, GV, I, 260, prezintă o restituire diferită).

⁷ *Anth. Pal.* VII, 650 bis (epigramă atribuită lui Simonides); cf. *ibid.* 270, 1-2: Τοῦσδε . . . ἐν πέλαγος, μία ναῦς, εἷς τάφος ἐκτέρισεν și nota 1, p. 171.

⁸ W. Peek, GV, I, 1715, 3 (epigramă a trei frați).

⁹ *Ibid.*, 1606, 5-6.

Planşa II

καὶ τάφος εἰς ἔλχβεν¹⁰. — Rîndul 2, la început, lacună de o literă, din care se mai păstrează însă o hastă verticală. — Rîndul 3, la început lacună de o literă, din care se mai vede extremitatea inferioară a unei haste oblice spre stînga. Ὑφῆλιξ, neatestat de Liddell-Scott-Jones, este, după opinia Lianeii Lupaș¹¹, un compus al lui ἦλιξ, format în mod regulat, asemenea celorlalți compuși atestați în epigramele funerare¹². Dan Slușanschi apreciază că sensul și construcția lui ὕφῆλιξ sînt similare cu ale corespondentului în limba latină *suppar* (cf. de ex. Cic. *Brut.* 29). — Rîndul 7, după στέμματα vizibile cele două haste oblice ale unei litere triunghiulare; după προγόνων urmează K, apoi trei haste verticale, urmate de YCCOMEΘ, după care O a cărui parte inferioară este spartă; urmează început de hastă oblică spre stînga, lacună de două litere, apoi K, a cărui hastă verticală e spartă jos și după care se vede extremitatea superioară a unei litere triunghiulare. — Rîndul 8 este distrus aproape în întregime. După PYO sînt vizibile primele două haste

¹⁰ *Ibid.*, 1944, 6.

¹¹ L. Lupaș, *Un nouveau mot grec*: ὕφῆλιξ, *Studii Clasice* 15, 1973, p. 139.

¹² La W. Peek, *GV*, I, se întîlnesc ὀμῆλιξ, ὀμοῆλιξ, ὀμηλικία, ὀμηλικίος, συνῆλιξ și συνομῆλιξ: ὀμῆλιξ 1270,5; 1466,5; ὀμῆλικες 800,5; 953,5; 997,1; 1246,1; ὀμῆλικας 1879,3; 1935,7; ὀμοῆλικος 1702,1; ὀμηλικίη 1064,3; 1680,6; ὀμηλικίη 1329,3; ὀμηλικίην 1050,3; ὀμηλικίῳ 1155,5; συνῆλικες 1797,7; συνομῆλικες 1680,13.

ΘΙΣΤΥΜΒΟΣΔΥΟΚΕΥΟΘΙΗΥΠΟΝΥΚΤΙΚΑΛΥΠΤΩΝ
 ΝΗΔΥΟΣΟΥΣΟΜΟΘΕΝΜΟΙΡΕΝΕΘΗΚΕΛΙΝΩΙ
 ΑΤΡΟΠΟΣΟΝΜΕΝΑΚΟΥΡΟΝΥΦΗΛΙΚΑΤΟΥΔΕΤΕΡΟΝΜΕ
 ΔΟΙΟΙΣΙΝΤΕΝΕΤΑΙΣΤΕΝΘΟΣΑΛΑΣΤΟΝΕΧΙΝ
 ΟΥΝΟΜΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣΠΑΤΡΟΣΦΕΡΩΟΣΔΕΤΟΠΑΠΠΟΥ
 ΚΙΝΟΜΕΝΕΚΡΑΤΕΟΣΕΖΒΕΣΣΕΔΑΜΦΟΤΕΡΑ
 ΣΤΕΜΜΑΣΙΑΕΚΠΡΟΓΟΝΩΝΝΗΥΣΟΜΕΘΟΥΣΑΤΑΤΡΑΝ
 ΡΥΟΜΕΘΟΝ ^{ΑΙΟ} ^Α ^{ΙΟ} ^{ΑΙΟ}

ΜΕΝΕΚΡΑΤΗΣΚΑΙΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣΟΙΤΟΥ
 ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥΧΑΙΡΕΤΕ

Planșa III

ale literei M; urmează partea superioară a unui *epsilon* sau *sigma* lunar, apoi partea superioară a unei litere rotunde (Θ sau Ο); citim : ρύο[μ̄εθ] —. După lacună de o literă, urmează jumătatea superioară a unui N; lacună mai mare, de 8—9 litere, după care este vizibil unghiul superior al unei litere triunghiulare (Α, Δ sau Λ), urmată de IO; din nou lacună de două litere, apoi partea superioară a unei haste oblice spre dreapta și Α; lacună de trei litere, după care se vede jumătatea superioară a unei haste verticale și partea superioară a unei litere lunare (Ε sau C); lacună de 4—5 litere, apoi unghiul superior al unei litere triunghiulare (Α, Δ sau Λ), Ι și C. Deci rîndul 8 s-ar prezenta astfel :

ΡΥΟΛ Ο Ο Ν Α Ι Ο . . . Α . . . Ι Ο Α Ι C

— Rîndul 9, după ΚΑΙΑ vizibile extremitățile inferioare a două haste verticale.

Traducere : Un singur mormînt ocrotește, ascunzînd sub o singură noapte, doi (defuncți, proveniți) din același pîntece, pe care, cu firul (său), i-a așezat în (mormînt) Moira Atropos, pe unul înainte de a-și fi tăiat pentru întîia oară barba, iar pe celălalt, pe mine, puțin sub vîrsta aceluia, (astfel ca) ambii părinți să aibă o jale nestînsă. Eu port numele Apollonios, al tatălui, iar celălalt pe acela al bunicului Mene-crates; pe amîndouă (numele) le-a stins. Cu cununi din strămoși sîntem vestiți de crainici, pentrucă apărăm patria Menecrates și Apollonios ai lui Apollonios, rămîneți cu bine !

Primele opt rînduri ale inscripției reprezintă o epigramă funerară, în distih elegiac. Fiecare rînd corespunde unui vers, iar rîndurile cu pentametri sînt gravate în retragere față de cele cu hexametri.

Din punctul de vedere al limbii, sînt de semnalat două particularități; închiderea vocalei $\epsilon\iota > \iota$ ¹³, în $\epsilon\chi\iota\nu$ (r. 4)¹⁴ și în $\kappa\acute{\iota}\nu\omicron$ (r. 6)¹⁵, și grafia $\epsilon\zeta\beta\epsilon\sigma\epsilon$ ($\xi\sigma\beta\epsilon\sigma\epsilon$) în r. 6¹⁶. Ambele fenomene sînt curențe în secolele II-III e.n., din care datează inscripția.

Epigrama este remarcabilă nu numai prin lungime — patru distihuri —, ci și prin corectitudinea versificației, de tradiție homerică. Metrica a impus în r. 1 scurtarea diftongului final înainte de inițiala vocalică pe timpul slab: $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ $\overset{\sim}{\iota}\eta$ $\overset{\sim}{\upsilon}\pi\omicron$ În rîndurile 3, 5, 6, 7 grupul *nuta cum liquida* face poziție ($\overset{\sim}{\Delta}\tau\rho\omicron\pi\omicron\varsigma$, $\overset{\sim}{\pi}\alpha\tau\rho\acute{\omicron}\varsigma$, $\overset{\sim}{\text{Μ}}\epsilon\nu\epsilon\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\epsilon\omicron\varsigma$, $\overset{\sim}{\pi}\acute{\alpha}\tau\rho\alpha\nu$). Introducerea numelor proprii în vers a ridicat anumite dificultăți, rezolvate în rîndul 5 printr-o synizesă ($\overset{\sim}{\omicron}\upsilon\theta\nu\mu$ $\overset{\sim}{\Delta}\rho\omicron\lambda\lambda\acute{\omega}\nu\iota\omicron\varsigma$. . .), iar în rîndul următor prin plasarea numelui $\overset{\sim}{\text{Μ}}\epsilon\nu\epsilon\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\epsilon\omicron\varsigma$ la sfîrșitul primului hemistih, astfel încît apariția unei silabe scurte în locul unei silabe lungi să fie imediat urmată de cezură.

R. 1 — Pentru opoziția dintre mormîntul unic și numărul defuncțiilor pe care-i adăpostește cf. analogiile citate mai sus, p. 284 și notele 5—10. — Expresia $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$. . . $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$, fără a fi prea frecvent atestată, este totuși un loc comun în epigramele funerare. O întîlnim într-o inscripție metrică din Egipt: $\mu\epsilon$ $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$ ¹⁷ și, în variantele $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ $\mu\omicron\rho\rho\phi\acute{\alpha}\nu$ $\tau\acute{\alpha}\phi\omicron\varsigma$ ¹⁸ și $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ $\mu\epsilon$ $\tau\acute{\alpha}\phi\omicron\varsigma$ ¹⁹ în epigrame descoperite la Panticapaeum și la Kamenovo. Ideea se regăsește în expresii precum: $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ $\chi\theta\acute{\omega}\nu$ ²⁰, $\kappa\acute{\omicron}\nu\iota\varsigma$ $\eta\delta\epsilon$ $\kappa\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota$ ²¹, $\kappa\epsilon\upsilon\theta\iota$ $\gamma\alpha\iota\alpha$ $\phi\acute{\iota}\lambda\eta$ $\mu\epsilon$ ²². Aceeași temă a mormîntului care acoperă, ascunde pe defunct este mult mai frecvent prezentă în epigrame în expresii apropiate de $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$. . . $\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\pi\tau\omega\nu$: $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$ $\upsilon\pi\omicron$ $\kappa\rho\eta\pi\acute{\iota}\delta\iota$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\pi\tau\epsilon\iota$ ²³, $\mu\epsilon$ $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$. . . $\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\pi\tau\epsilon\iota$ ²⁴, $\sigma\mu\epsilon\iota\kappa\rho\acute{\omicron}\varsigma$ $\omicron\upsilon$ $\sigma\mu\iota\kappa\rho\acute{\omicron}\nu$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\pi\tau\omega$ $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron$ $\acute{\alpha}\nu\delta\rho\alpha$ ²⁵, $\tau\acute{\alpha}\phi\omicron\varsigma$ $\acute{\alpha}\nu\phi\iota\kappa\alpha\lambda\acute{\upsilon}\psi\alpha\varsigma$ ²⁶, sau în variantele $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$. . . $\kappa\rho\acute{\upsilon}\pi\tau\epsilon\iota$ ²⁷

¹³ Pentru inscripțiile descoperite pe teritoriul R. P. Bulgaria și în Dobrogea, cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie. Phonétique et morphologie*, Sofia, 1943, p. 36.

¹⁴ G. Mihailov, *ibid.*, p. 196, r. 36 înregistrează forma $\epsilon\pi\epsilon\sigma\chi\iota\nu$ pentru $\epsilon\pi\iota\sigma\chi\epsilon\iota\nu$ adăugăm forma $\epsilon\chi\iota\nu$ în epigrama din Tomis publicată de G. Tocilescu, *Arch.-Epigr. Mitth. Oesterr.* 6 (1882), p. 23, n. 58, r. 2; G. Mihailov, *Ann. Univ. Sofia, fac. hist.-philol.* 39 (1942—1943), p. 24, n. 18, r. 2: $\epsilon\chi\iota\nu$ $\lambda\upsilon\pi\alpha\varsigma$ $\epsilon\pi\omega\delta\upsilon\nu\iota\omicron\upsilon\varsigma$.

¹⁵ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, p. 151, r. 43 înregistrează forma $\acute{\epsilon}\kappa\iota\nu\omicron$ (Solun).

¹⁶ Pentru $Z > z$ și pentru transcrierea lui σ sonor prin z , cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques*, p. 79, r. 15—20; grupul $\sigma\beta > z\beta$ nu este menționat. Pentru $\kappa\alpha\tau\alpha\zeta\epsilon\sigma\theta\epsilon\iota\varsigma$ cf. E. Bernand, *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romaine*, p. 303, n. 74, 2 și p. 304. — $\acute{\alpha}\pi\omicron\zeta\beta\acute{\epsilon}\sigma\omega$, W. Peek, *GV*, I, 1397, 4.

¹⁷ E. Bernand, *op. cit.*, p. 49, n. 4, 1—2.

¹⁸ W. Peek, *GV*, I, 848, 5.

¹⁹ G. Mihailov, *I. G. Bulg.* III, 2, 1673, 5—6 (epocă romană).

²⁰ W. Peek, *GV*, I, 1447, 1.

²¹ *Ibid.*, 556, 1—2.

²² *Ibid.*, 1113, 9.

²³ *Ibid.*, 502, 1.

²⁴ *Ibid.*, 538, 1—2.

²⁵ *Ibid.*, 588, 1.

²⁶ *Ibid.*, 491, 1.

²⁷ *Ibid.*, 768, 1; 559, 1—2; 774, 1; 536, 1.

τύμβος ἔκρυψεν²⁸, μεικρὸς ἔκρυψε τάφος²⁹; κρύπτει τάφος³⁰, τάφος ἐν κόλποις κρύπτει³¹, σῆμα καλύπτει³². Ca și în epigrama noastră, aceste expresii apar de obicei în primul vers, uneori chiar la începutul acestuia. — Tema nopṭii, a întinericului, curentă în epitafele metrice³³, este prezentă în a doua parte a versului. De fapt, construcția ὑπὸ νυκτι καλύπτων amintește expresiile homerice σάωσε δὲ νυκτι καλύψας (Il. 5,23), ἀμφὶ δὲ ὅσσε κελαινὴ νύξ ἐκάλυψε (Il. 5,310), cu ecou în poezia funerară, după cum dovedește această epigramă callatiană, sau o epigramă din Rhodos: κελαινοφασεῖ δ' ὑπὸ νυκ[τι] κεῖμαι³⁴.

R. 2. — Ideea că moartea este determinată de Moire, foarte frecvent exprimată în epigramele grecești³⁵, apare în inscripția din Callatis cu referire precisă la firul vieții. Este firul pe care Moirele îl torc, mai încet sau mai repede, în sens normal sau, uneori, în sens invers³⁶. Această temă, care are și o funcție de consolare³⁷, revine în epigrame în formulări destul de variate: moartea a survenit pentru că firul Moirelor a fost tors astfel³⁸, sau pentru că a fost isprăvit³⁹, el a luat, a răpit pe defunct dintre cei vii⁴⁰. Μοῖρ' ἐνέθηκε λίνω (sc. ἐν τῷ τύμβῳ) pare a nu fi o expresie curentă, luată din repertoriul de care dispuneau autorii de epigrame. Este concisă, eliptică chiar, construită cu cuvinte alese (ἐντίθημι nu este asociat cu Μοῖρα în mod obișnuit, iar λίνον este mai rar folosit decât μίτος sau νῆμα⁴¹). Singura analogie pe care am întâlnit-o, destul de apropiată ca sens și construcție, apare într-o epigramă din Thasos, din sec. I—II e.n.:

ἐνδεκαέτη τάφος με Οὐαλερίου πατρός
Οὐαλέριον ἴσχει τλήμοσιν Μοιρῶν λίνους⁴².

²⁸ *Ibid.*, 503, 1.

²⁹ Gh. Ștefan, *Buletin Științific, C, Acad. R.P.R., Tomul I, Nr. 1 (1943), p. 31—32, fig. 1*; I. Stoian, *Tomitana*, 1962, p. 199, n. 3, pl. LI, fig. 1; W. Peek, *Studii Clasice* 6 (1964), pp. 131—132, n. 22, pl. 8.

³⁰ W. Peek, *GV, I, 500, 1.*

³¹ *Ibid.*, 643, 9.

³² *Ibid.*, 524, 1.

³³ *E.g. ibid.*, 1522, 3—4; 1765, 1; 1938, 7; 1988, 11—12.

³⁴ *Ibid.*, 1248, 3—4.

³⁵ R. Lattimore, *Themes in Greek and Latin Epitaphs*, Urbana, 1962, pp. 150. sq.

³⁶ P. Roussel, *Les fuseaux des Moires*, *Rev. Ét. Gr.* 46 (1933), pp. 275—276; R. Lattimore, *op. cit.*, pp. 159—160.

³⁷ R. Latimore, *op. cit.*, p. 218; E. Bernard, *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romaine*, p. 28. — Cf. W. Peek, *GV, I, 1549, 1*: οὐκ ἐπὶ σοὶ μούνη λίνα Μοῖρα; ἔ[κλωσ]αν; *ibid.*, 372,3: μὴ κλαῖε: Μοιρῶν γὰρ μίτος πάντας καλεῖ.

³⁸ W. Peek, *GV, 1274, 2*: ὡς κλώσσε μίτον Μοῖρα κρατέουσα: cf. *ibid.*, 736, 2; 963, 7; 1946, 5—6.

³⁹ *Ibid.*, 811, 4: [τὸ]ν Μοιρῶν ἐξετέλεσσα μίτον; cf. 366, 1; 407, 3.

⁴⁰ W. Peek, *GV, I, 1320, 5*: εἰ δὲ κμε καὶ Μοίρης μίος ἤγαγεν ἰς χάος ἐλθῆσιν; cf. *ibid.*, 729, 5; 672, 5: νῦν δὲ με Μοιρῶν μίτος ἤρπασε; cf. *ibid.*, 2086, 2; 1114, 1—2; E. Bernard, *op. cit.*, p. 259, n. 64, 4.

⁴¹ În culegerea citată a lui W. Peek, λίνον apare în 1549, 1: λίνα Μοῖρα; ἔ[κλωσ]αν; 1953,1: λίνα μοίρης; 2024,2, citat mai jos.

⁴² W. Peek, *GV, I, 2024, 1—2.*

O variantă mai deosebită se citește pe o stelă din Amorgos, contemporană cu aceea din Callatis :

κεῖται ἐν τὺνβῳ, φθιμένων νέκρων ἐνὶ χώρῳ,
τεσάρων ἐτέων, μοιριδίοισι μίτρο[ι]ς⁴³.

R. 3. — Invocarea nominală a uneia dintre Moire se întâlnește și ea destul de rar, fiind asociată fie cu ideea de toarcere a firului⁴⁴, fie cu aceea de răpire a defunctului⁴⁵, de suprimare a vieții și trimitere în mormânt⁴⁶. — În continuare, versul se concentrează aproape în întregime asupra vârstei fragede a celor dispăruți. Tema este specifică epigramelor dedicate copiilor, fetelor sau băieților tineri, a căror moarte apărea cu deosebire dureroasă, întrucât era prematură. deci nedreaptă și contrară legilor firii⁴⁷. De aceea epigramele menționează consecvent tinerețea acestor defuncți, în formulări mai vagi⁴⁸ sau prin desemnarea exactă a vârstei⁴⁹. — Alături de alte teme înrudite care descriu tinerețea sub diferite aspecte, apare tema primei bărbi a adolescenților, semn al unei vârste ce era mult prețuită. Propriu-zis, moartea era considerată prematură (ἄωρος θάνατος) anume atunci când se producea înainte de creșterea deplină a bărbii⁵⁰. Callatianul Menecrates era ἄκουρος, deci nu ajunsese încă a-și tăia barba pentru prima oară. iar fratele său, Apollonios, a fost aflat de moarte „puțin sub aceeași vîrstă“ : amîndoi frații erau deci considerați ca defuncți ἄωροι. — Pentru ὀφῆλιξ cf. *supra* p. 285 și notele 12—13.

R. 4. — Durerea celor doi părinți — temă în mod firesc frecventă în epitafe⁵² — este redată printr-o expresie de tradiție homerică, πένθος ἄλαστον ἔχειν. Întilnită în *Iliada* (24.105 : πένθος ἄλαστον ἔχουσα μετὰ φρεσίν) și în *Odysseia* (1,342 : ἐπεὶ με μάλιστα καθίκετο πένθος ἄλαστον) cit și la Hesiod ('Ρέην δ' ἔχε πένθος ἄλαστον⁵³), expresia a devenit un loc comun al epigramelor funerare, fiind folosită destul de des. Spre exemplu, πένθος ἄλαστον ἔχη⁵⁴; πένθος ἄλαστον ἔχω⁵⁵; ἐνὶ

⁴³ *Ibid.*, 408, 2—3.

⁴⁴ *Ibid.*, 1649, 2.

⁴⁵ *Ibid.*, 1903, 9 ; 659, 3.

⁴⁶ *Ibid.*, 940, 1—2 ; 1904, 12—13.

⁴⁷ R. Lattimore, *op. cit.*, pp. 184—185 ; E. Bernand, *op. cit.*, p. 37.

⁴⁸ E.g. W. Peek, *GV*, I, 1789, 1—2.

⁴⁹ *Ibid.*, 1954, 8 ; 2003, 1 ; 1931, 2 ; 1815, 5 etc.

⁵⁰ R. Lattimore, *op. cit.*, pp. 197—198 ; cf. W. Peek, *GV*, I, 780, 5—6 și 2004, 11—12, comentate de E. Griessmair, *Das Motiv des Mors immatura in den griechischen metrischen Grabinschriften* (Commentationes Aenipontanae XVII), Innsbruck, 1966, pp. 61—62.

⁵¹ Pentru *δοῖός* în epigramele funerare din Bulgaria (Varna și Solun) cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, p. 153, r. 33—34.

⁵² E.g. W. Peek, *GV*, I, 95, 3 : πατρὶ φίλωι καὶ μητρὶ λιπόντε ἀμοῖμ μέγα πένθος ; cf. *ibid.*, 837, 3 ; 618, 4 ; 561, 5 ; 720, 5—6 ; 1123 ; 2 ; 731, 7.

⁵³ *Theog.*, 467, citat de P. Friedländer, H. B. Hoffleit, *Epigrammata. Greek Inscriptions in Verse. From the Beginnings to the Persian Wars*, Berkeley și Los Angeles, 1948, p. 33.

⁵⁴ E. Bernand, *op. cit.*, p. 327, n. 83, 12.

⁵⁵ W. Peek, *GV*, I, 2040, 24.

στέρνοις πένθος ἄλαστον ἔχων⁵⁶, la care se adaugă variante construite cu alte verbe: [δειλαι]οῖς γενέταις πένθος προλιπόντες ἄλαστον⁵⁷; Θένναι γενέται πένθος ἄλαστον ἀεί⁵⁸; λείψε φίλοις δὲ τοχεῦσι γόον καὶ πένθος ἄλαστον⁵⁹. Jalea părinților lui Menecrates și Apollonios trebuie înțeleasă ca amplificată de faptul că, împotriva unei desfășurări normale, copiii i-au precedat în moarte, sfârșindu-se înainte de vreme (cf. r. 3)⁶⁰.

R. 5—6. — Ca și în alte texte metrice, forma ioniană οὔνομα întrebuintată în versurile epice este curentă și în epigramele din regiunile vest-pontice⁶¹. — Cei doi tineri jeliți și-au primit numele potrivit tradiției grecești de a se da primului fiu numele bunicului, iar următorului, numele tatălui. Dacă, în Dobrogea, antroponimul Menecrates este atestat pînă acum o singură dată, la Tomis⁶², Apollonios este destul de frecvent întâlnit, chiar la Callatis, încă din epoca elenistică. Lista celor ce au contribuit prin secolul al III-lea î.e.n. la construirea templului lui Dionysos cuprinde nu mai puțin de trei atestări ale numelui⁶³; se adaugă o stelă funerară elenistică⁶⁴ și alte trei atestări, de atribuit epocii romane⁶⁵. Numele se întâlnește de câteva ori la Histria⁶⁶, cît și la Tomis⁶⁷, la Hasiduluc-Cumpăna⁶⁸ și la Bărboși⁶⁹. — Verbul σβέννυμι (pentru grafia ἔζβεσε cf. *supra*, p. 287) revine foarte des în epigramele funerare, fie în relație directă cu personajul sau cu viața care

⁵⁶ *Ibid.*, 861, 6.

⁵⁷ *Ibid.*, 1140, 9.

⁵⁸ *Ibid.*, 1918, 16.

⁵⁹ *Ibid.*, 796, 9.

⁶⁰ R. Lattimore, *op. cit.*, pp. 187—191; cf. p. 184; P. Roussel, *Rev. Ét. Gr.* 46 (1933), p. 274.

⁶¹ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, p. 16, r. 35—40 și p. 17, r. 1—9; a se adăuga o epigramă funerară din Tomis, I. Stoian, *Tomitana*, 1962, p. 206, n. 9: οὔνομα μὲν μὲν ἔην Βαλέριος Μαίωρ.

⁶² Gr. Tocilescu, *Arch.-Epigr. Mitth. Oesterr.* 17 (1894), p. 91, n. 19: Βασσοῦς Μενεκράτους — În Bulgaria numele este atestat o dată la Apollonia și de două ori la Odessus, cf. G. Mihailov, *I. G. Bulg.* I², 392; 80; 47 bis, a 10.

⁶³ Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, I (1924), pp. 317—324; O. Tafrafi, *Rev. Arch.*, 21 (1925), 1, pp. 258—266; *id.*, *Arta și Arheologia*, 1 (1927), pp. 29—33, n. 1; cf. B. Haussoullier, *Rev. Arch.* 21 (1925), 2, pp. 62—65; G. Glotz, *C. R. A. I.*, 1925, p. 287; A. Wilhelm, *Anzeiger Akad. Wien*, 65 (1928), pp. 128 sq.; *id.*, *Hermes*, 63 (1928), pp. 225—231; 364—366.

⁶⁴ Cf. nota 1.

⁶⁵ Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, 9—10 (1941—1944), p. 283, n. 2. — *SEG*, I, 327. — N. Gostar, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, 1964, p. 73.

⁶⁶ V. Pârvan, *Histria VII*, ARMSI, Seria III, tom 21 (1923), p. 4, n. 3. — *Ibid.*, p. 45, n. 39. — *Ibid.*, p. 91, n. 59. — V. Pârvan, *Histria IV*, ARMSI, Seria II, tom 36 (1914), p. 596, n. 20, r. 29 și 94. — S. Lambrino, *Revue des Etudes Roumaines*, 5—6 (1960), pp. 180—187, r. 2; (H. Bengtson, *Historia* 11 (1962), pp. 18—28); cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², 1967, pp. 186—221; I. I. Russu, *Apulum* 6 (1967), pp. 123—144; *SEG* 24 (1969), 1095.

⁶⁷ *Syll.*⁴ 731; *SGDI*, 5545; I. Stoian, *Tomitana*, 1962, pp. 79—81, r. 52 (col. dr.). — I. Stoian, *Tomitana*, p. 173, pl. 46, fig. 2. — A. Rădulescu, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, 1964, p. 155, n. 10 — *CIL*, III, 7559.

⁶⁸ Gr. Tocilescu, *Arch.-Epigr. Mitth. Oesterr.* 19 (1896), p. 222, n. 29.

⁶⁹ *CIL*, III, 1587 a = 6219. — Pentru numeroasele atestări ale numelui în Bulgaria cf. indicii la G. Mihailov, *I. G. Bulg.*, I², II, III, III², IV.

s-a stins (ἐσβέσθη δ' ἐπτακακισχοσέτης⁷⁰; εἶκοσι καὶ ἐνὶ κῆρα καταΐβεσθεις ἐνιαυτῶν⁷¹; παρθένε . . . ἐσβέσθη⁷²; ἀλλὰ πατὴρ μὲν ἐμεῖο λυγρὸς [βίον ἔσβ]εσ[ε πότμος⁷³]; κατέσβετο καὶ γλυκὺς αἰὼν⁷⁴), fie în diferite alte metafore. Agentul este uneori Hades, Tyche, Ares⁷⁵, și adesea chiar Moira, ca în epigrama callatiană: καὶ γὰρ σὴν ἄφνω ἐσβεσε Μοῖρα βίην⁷⁶; ἄρτι με . . . Μοῖρῃ [σ]βέσε⁷⁷; ἀλλὰ με Μοῖρα ἐσβεσεν, ἐσβεσε Μοῖρ' ὅλοη πιτυτὸν παῖν⁷⁸; (Μοῖρα) τοίην ᾧ μέγα νηλεῖς ἐσβεσεν ἀγλατήν⁷⁹. Μοῖρα... Ἄτροπος... ἔζβεσε δ' ἀμφοτέρα (ὀνόματα) se înscrie deci în această serie de metafore care, cu variații destul de mici, redau moartea prin imaginea stingerii vieții, a luminii zilei, a făcliilor de nuntă. Varianta din epigrama callatiană, aceea a stingerii numelor, nu am întâlnit-o încă în alt epitaf. Dat fiind faptul că Menecrates și Apollonios purtau numele tatălui, respectiv al bunicului lor, expresia ἔζβεσε δ' ἀμφοτέρα (sc. ὀνόματα) sugerează faptul că acești doi tineri erau ultimii reprezentanți ai familiei și că moartea lor prematură, înainte de a fi avut urmași, însemna stingerea descendenței familiei lor, în care numele Menecrates și Apollonios erau transmise în mod tradițional din tată în fiu.

R. 7—8 — exprimă, în contextul epigramei, o consolare, intrucît, în ciuda sfîrșitului lor timpurii, cei doi tineri reușiseră să aibă realizări demne de luat în seamă. Ca și în alte epigrame⁸¹, elogiul defuncților este asociat la acela al întregii familii. Cu rezerva eventualei exagerări pe care o implică, expresia στέμμασι [δ] ἔκ προγόνων κ[η]ρυσσομένηθ' face aluzie la cinstirile publice de care se bucuraseră Menecrates și Apollonios, asemenea strămoșilor lor. Verbul κηρύσσω amintește de altfel vocabularul decretelor onorifice, respectiv dispozițiile date pentru proclamarea de către crainici a cununilor și a altor cinstiri acordate de cetate, de efebi, etc.⁸². Întrebuințarea cuvîntului στέμμα⁸³ în locul

⁷⁰ E. Bernard, *op. cit.*, p. 80, n. 11, 2.

⁷¹ *Ibid.*, p. 303, n. 74.

⁷² W. Peek, *GV*, I, 1483, 1—2.

⁷³ *Ibid.*, 711, 7.

⁷⁴ E. Bernard, *op. cit.*, p. 115, n. 22.

⁷⁵ G. Kaibel, *Epigrammata Graeca*, 1965 (= 1878, 1879), 496, 3; W. Peek, *GV*, I, 1995, 3—4; 1900, 7—8; 1552, 5—6; 1874, 3—4; 228, 3—4; *id.*, *Epigramme und andere Inschriften aus Lakonien und Arkadien*. Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Jahrgang 1971. 2. Abhandlung. Heidelberg, 1971, p. 29, n. 14, 1—2.

⁷⁶ W. Peek, *GV*, I, 1467, 4.

⁷⁷ G. Mihailov, *I. G. Bulg.*, I², 228, 1—2.

⁷⁸ W. Peek, *GV*, I, 2000, 1—2; 5.

⁷⁹ *Anth. Pal.*, VII, 602, 10.

⁸⁰ E. Griessmair, *op. cit.*, p. 95.

⁸¹ E. Griessmair, *op. cit.*, p. 81, unde se citează și se comentează epigramele W. Peek, *GV*, I, 1865, 5—6 și 1887, 5—6, ultima reeditată și comentată de E. Bernard, *op. cit.*, pp. 147—151, n. 27; cf. *ibid.*, p. 363.

⁸² *IG*, VII, 412, 25—26 (Oropus): κηρύττεσθαι δὲ τοὺς στεφάνους. — OGIS, I, 234, 30—31 și nota 21 (Delfi): καὶ ὕξει τὸν στέφανον αὐτοῦ ἐν τῷ πατρίδι. — Cf. SEG, I, 327, 14—15 (Callatis): [ἀναγορ]εῦοντος τοῦ κάρυκος· ὁ δᾶμος στεφανοῖ τὸν γυμνασιάρχον . . . — Cf. G. Mihailov, *I. G. Bulg.*, I², 308 bis, 9 sq. — *Ibid.*, 44, 5—8. — *IG*, V 2, 22, 8 sq.

⁸³ În puținele epigrame în care l-am întâlnit, στέμμα are fie sensul de cunună, neprecizat altfel (W. Peek, *GV*, I, 1522, 5—6: αἰαὶ τὴν ἐπὶ πέπλα καὶ εἰς ἀμύριστα

obișnuitului *στέφανος* a fost poate reclamată de metrică, sau numai de preferința autorului epigramei pentru exprimări mai alese (cf. și r. 2)⁸⁴, preferință care caracterizează de fapt gustul literar al epocii. — Restul versului 7 și începutul celui următor vin să precizeze că Menecrates și Apollonios și-au meritat cununile pentru că au apărat cetatea: *ο[ύνεκα] πατρων ῥυθ[μῆθ] —*. Această temă a apărării patriei este un loc comun al epigramelor dedicate celor ce s-au ilustrat sau au căzut pe cîmpul de luptă. — Expresia însăși, *πατρίδα ῥυομένους* apare în *Eumenidele* lui Eschil (232), cit și într-o epigramă care îi este atribuită⁸⁵. În forme mai mult sau mai puțin variate, tema revine în inscripții de-a lungul secolelor: *ῥυόμενοι χώραν*⁸⁶; *πατέρων ἄστεα ῥυόμενοι*⁸⁷; *εὐνομίαν ῥυσάμενοι πατέρων*⁸⁸; *πάτρας τείχεα ῥυόμενον*⁸⁹; *πάτραν . . . ῥυόμενοι*⁹⁰; *πάτρην ῥυομένην*⁹¹. Implicînd sentimente patriotice, ea reprezintă un motiv de consolare pentru cei rămași, îndeosebi atunci cînd figurează în epitafele celor care au murit chiar în luptă. Dată fiind lipsa aproape totală a ultimului rînd al epigramei, nu putem preciza dacă acesta era și cazul celor doi frați callatieni; ni se pare totuși puțin probabil, ținînd seama de menționarea proclamării cununilor și, mai ales, de invocarea Moirelor în primele rînduri.

Menecrates și Apollonios, fiii lui Apollonios al lui Menecrates, apar ca descendenți ai unei familii callatiene importante, ale cărei vechi tradiții de virtute cetățenească le-au continuat. Epigrama lor funerară trădează cultura aleasă a acestui mediu social, prin corectitudinea versurilor și a limbii, cit și prin efortul, vizibil uneori, de a nu se recurge numai la expresii stereotipe, împrumutate din repertoriul autorilor de epigrame, ci de a se înnoi forma de exprimare a temelor date. Monumentul funerar însuși, prin dimensiunile sale și prin iconografia basoreliefului, de tradiție greacă, rămîne remarcabil în ansamblul stelelor funerare din Dobrogea romană.

EPIGRAMME FUNÉRAIRE DE CALLATIS

Résumé

La stèle funéraire étudiée par l'auteur et datée de la fin du IIe ou du début du IIIe siècle de n.è. a été découverte à Mangalia (Callatis). Son relief central reproduit l'image de deux hommes debout, se tenant par la main — scène qui se

*πεσοῦσαν στέμματα και βίβλους <σ>εἶο, πρόμοιρε, <τ>ε>ορην; Anth. Pal., VII, 223, 1—2: ὁ χρυσέοισι στέμμασι σωρεῦσας ἀγχένας ὀπλοφόρους), fie sensul de cunună obținută ca premiu la concursuri (W. Peek, *GV*, I, 1862, 5—6: ἐν γὰρ ἀγῶσιν πολλακίς αἰνητὸν στέμμα πάλας ἔλαχον; *ibid.*, 1026, 3—4: σπεύδων ἀνελέσθ[αι] Πύθια καὶ πάτρῃ στέμμα πάλης κομίσαι; G. Kaibel, *Epigr. Gr.*, 881: ἀράμενον δοιῶν στέμματ' ὀλυμπιάδων.*

⁸⁴ Cf. E. Bernand, *op. cit.*, p. 41.

⁸⁵ *Anth. Pal.*, VII, 255, 2 (= W. Peek, *GV*, I, 10, 2).

⁸⁶ W. Peek, *GV*, I, 12, 2.

⁸⁷ *Ibid.*, 1603, 16.

⁸⁸ *IG*, V, 2, 412, 6.

⁸⁹ *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani*, 1965, 133, 4.

⁹⁰ W. Peek, *GV*, I, 31, 1—2.

⁹¹ *Ibid.*, 1486, 3—4.

rattache à l'iconographie grecque tout en portant l'empreinte stylistique de l'art romain provincial. L'épigramme gravée en haut du relief est de tradition homérique; ses distiques élégiaques attestent une versification correcte. On y constate les phénomènes linguistiques courants ($\epsilon > \iota$, $\sigma > \zeta$) de la langue en usage pour les inscriptions grecques d'époque romaine trouvées en Dobroudja et en Bulgarie. Un mot nouveau apparaît à la l. 3: $\upsilon\phi\eta\lambda\iota\zeta$ „au-dessous de l'âge“ (voir note 11). — L'analyse des thèmes et des expressions nous ramène tantôt aux poèmes homériques (l. 1, 4), tantôt à d'autres épigrammes funéraires ou à des informations biographiques au sujet des deux défunts: Moïra, avec son fil, avait descendu prématurément au tombeau les fils d'Apollonios: Ménécratès, l'aîné qui n'avait pas encore coupé sa barbe pour la première fois, et son frère Apollonios, encore plus jeune. Comme ils portent le nom de leur père, voire de leur grand-père, il est à présumer que la ligne 6 suggère qu'il s'agit des deux derniers descendants d'une famille, dans laquelle les noms de Ménécratès et Apollonios devaient être traditionnels. Tout comme leurs pères, les deux jeunes hommes avaient eu droit aux honneurs pour avoir défendu leur patrie.

Dans l'ensemble des monuments funéraires de la Dobroudja romaine, cette stèle s'avère une pièce remarquable aussi bien en ce qui concerne son type iconographique que du point de vue des qualités littéraires de l'épigramme.

GRABEPIGRAMM AUS CALLATIS

Zusammenfassung

Der von uns besprochene Grabstein, datiert am Ende des II. und Anfang des III. Jhs. u. Z., wurde in Mangalia (Callatis) entdeckt. Das Zentralrelief, welches zwei sich an der Hand haltendes Menschen darstellt, trifft man in der griechischen Grabikonographie, aber vom stilistischen Standpunkt betrachtet, enthält es charakteristische Züge provinzialrömischer Kunst. Das Grabepigramm ist im elegischen Distichon am oberen Teil des Reliefs graviert. Die Versifikation, homerischer Tradition, ist korrekt. Die antreffenden linguistischen Eigenschaften sind laufend in der Sprache der römischerzeitlichen griechischen Inschriften aus der Dobrudscha und Bulgarien. In der 3. R. erscheint das neue Wort $\upsilon\phi\eta\lambda\iota\zeta$ „unter dem Alter“ (siehe Anmerkung 11). Die Analyse der Themen und Ausdrücke führt uns entweder zur Dichtung Homers (R. 1 und 4), oder zu anderen Grabepigrammen oder auch zu Nachrichten über die Verstorbenen. Moira hat zu früh die Söhne des Apollonios im Grab gerufen: Menecrates, der ältere, welcher sich noch nicht einmal den Bart abgeschnitten hat und seinen noch jüngeren Bruder Apollonios. Da sie die Namen ihres Vaters und Grossvaters tragen, kann man aus der 6. R. annehmen, dass die zwei Jungen die letzten Nachkommen ihrer Familie, in der die Namen Menecrates und Apollonios traditionell waren, sind. Gleich ihren Vorfahren, haben die jungen Leute, für die Verteidigung des Landes, Ehrenbezeugungen erhalten. Der Grabstein zeichnet sich, unter den griechischen römischerzeitlichen Grabdenkmälern aus der Dobrudscha, sowohl durch den ikonographischen Typus des Reliefs als auch durch die literarischen Eigenschaften des Epigramms aus.

QUELQUES ASPECTS DE L'ART FUNÉRAIRE ROMAIN A TOMI

Les monuments sculpturaux les plus nombreux nous sont offerts par l'art funéraire : statues, portraits, stèles funéraires, sarcophages ou autels. Dans les motifs plastiques de l'art funéraire de Dobroudja on retrouve les thèmes de tradition hellénistique, persistents jusqu'au III-ème siècle de n.è.¹ : le banquet funéraire, Méduse, les acrotères, l'acanthé, les lions funéraires etc.

On va présenter plus loin quelques monuments sculpturaux funéraires, découverts à Tomi. Bien que fragmentaires et peu nombreux, nous croyons que, grâce à certains caractères stylistiques ou variantes du type, ces monuments présentent un intérêt réel, d'une part pour une plus complète connaissance de l'art romain provincial de Dobroudja, d'une autre part en tant que fournisseurs de nouvelles données concernant les relations de Tomi avec l'Asie Mineure.

1. Stèle funéraire². Un fragment dont est conservée uniquement la partie supérieure. Sur la plaque, on a sculpté — en relief — un fronton triangulaire à deux acrotères simples. Le fronton encadre le portrait du défunt (fig. 1). Le portrait nous présente un homme âgé, habillé d'une tunique sur laquelle il porte une pélerine jetée par dessus l'épaule gauche. Il tient sa main droite sur la poitrine. La pierre assez érodée ne nous permet pas de distinguer clairement les traits du visage. On voit pourtant que le défunt porte une barbe courte et ses cheveux sont ondulés d'après la mode antoninienne³. A gauche du défunt est sculpté

¹ Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 218—219, pour l'ensemble des thèmes de l'art funéraire en Dobroudja, cf. Gabriella Bordenache, *Temî e motivi della plastica funeraria d'età romana nella Moesia*, I, dans *Dacia*, NS, VIII, 1964 et II, dans *Dacia*, NS, IX, 1965.

² Découverte en 1968, la stèle se trouve dans le dépôt du Musée d'archéologie de Constantza, au no. d'inv. 17371. Elle est faite de marbre blanc, à petits cristaux. Dimensions : haut. 0,14 m, larg. 0,405 m, épais. 0,050 m.

³ R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'Archéologie romaine*, II, Paris, 1920, p. 384—385 ; G. Bordenache, *Antichità greche e romane nel nuovo Museo di Mangalia*, dans *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 499 ; Idem, *Temî e motivi*, II, p. 270 ; Anna Sadurska, *Les portraits romains dans collections polonaises*, Warszawa, 1972, p. 36—37.

un motif que l'on ne peut bien déterminer puisque la partie inférieure en fait défaut. Mais on suppose, par comparaison de notre relief avec le relief d'une stèle callatienne⁴, qu'il s'agit de la marge d'une „kliné“ sur laquelle était assis le dèrunt, représenté seul, isolé du contexte de la scène habituelle du banquet héroïque⁵. Les traces de sculpture qui se trouvent à droite du défunt, marquent sûrement l'autre marge de *kliné*. L'exécution du monument est assez grossière. Vu les proportions modestes on peut encadrer cette stèle dans la catégorie des stèles funéraires de tradition hellénistique⁶ et elle peut être datée, à juger aussi d'après le style employé pour la configuration du portrait, la barbe courte et les cheveux ondulés — dans la seconde moitié du II-ème siècle de notre ère.

2. Stèle funéraire⁷ de grandes proportions⁸, exécutée en plusieurs registres (fig. 2). Il en subsiste deux — et ceux-ci fragmentairement. seulement le côté droit — et difficiles à déchiffrer. La stèle, selon notre opinion, un *naïskos*⁹, a le fronton arqué, à l'encadrement large, fait en petits registres disposés en manière de gradins. Dans la niche profonde du fronton, au centre, a été sculpté un buste de Méduse, et à gauche du buste, un dauphin¹⁰. Du buste se conserve seulement la moitié gauche ainsi que la tête soutenue par un cou puissant. Bien que le visage en soit complètement détruit, on peut se rendre compte qu'il avait une forme ronde. Les cheveux sont réalisés au trépan dans des mèches grandes et profondes, ondulées, tordues l'une autour de l'autre. Un himation passe sur l'épaule gauche qui paraît nue¹¹. Le registre inférieur est séparé du fronton par une bordure profilée — une frise en petits registres, soutenue par deux pilastres rectangulaires aux chapiteaux doriques simplifiés¹². De toute l'image est encore conservé le buste d'une femme — et celui-ci très mutilé. Ce n'est qu'à peine qu'on peut en distinguer la coiffure : les cheveux séparés en

⁴ G. Bordenache, *Temi e motivi*, II, p. 270, fig. 19.

⁵ Représentation similaire à celle de la stèle callatienne, cf. *supra*, note 4.

⁶ G. Bordenache, *Temi e motivi*, II, p. 253—254 : „Les stèles de tradition hellénistique, en général de proportions modestes, et à cause de cela toujours en marbre, produites dans les grandes centres artisanaux du Pont, de forme rectangulaire à relief encastré...“

⁷ Découverte en 1967, elle se trouve dans le dépôt du Musée d'archéologie de Constantza, no. d'inv. 17551. Dimensions : haut. 0,620 m, long. 0,510 m, épais. 0,245 m.

⁸ Comme toutes les stèles de grandes proportions, c'est en calcaire, mais d'un calcaire dense, de bonne qualité, cf. G. Bordenache, *Temi e motivi*, II, p. 253—254.

⁹ Pour *naïskos* voir Émile Cahen dans Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, t. IV, II-ème partie, p. 1222 et suiv.

¹⁰ Réalisé très soigneusement, il ressemble davantage à un thon, mais nous croyons que c'est un dauphin, celui-ci étant le plus souvent représenté sur les monuments funéraires. Sur un monument de Micia, un des dauphins est réalisé presque identiquement à celui de notre stèle ; cf. O. Floca, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, dans *AMN*, V, 1968, p. 119—120, fig. 7.

¹¹ Les deux plis de la main pourraient indiquer la manche du chiton.

¹² Nezih Firatli, *Les stèles funéraire de Byzance greco-romain*, Paris, 1934, p. 52, no. 36, pl. X.

FIG. 1

FIG. 2

deux par une raie au milieu, sont peignés dans de grandes ondulations réunies derrière la tête dans un chignon, selon la mode antonienne¹³.

L'association de Méduse avec les dauphins n'est pas un cas singulier¹⁴. En tant que symbole, la Méduse de notre stèle représente la Lune qui constitue le premier lieu de repos des âmes des défunts dans leur voyage sur les vagues de *Okeanos* ou de *Styx*, symbolisé ici par le dauphin¹⁵. Dans ce cas nous avons une illustration de la théorie qui se rapportait à l'eschatologie luni-solaire, conformément à laquelle les âmes des défunts se purifient d'abord aux eaux de la lune, ensuite au feu du soleil¹⁶. L'idée des relations entre la lune et les âmes des défunts, illustrées sur des monuments funéraires, se développe en spécial à l'époque romaine sous l'influence des cultes orientaux¹⁷.

Les qualités artistiques du monument, la coiffure du type antoninien de la défunte nous déterminent à dater la stèle funéraire à la fin du II-ème siècle de n.è. Pour la même période plaide aussi le fait que ce n'est que dans la seconde moitié du II-ème siècle de n.è. et au début du III-ème siècle de n.è. qu'apparaissent chez nous les stèles funéraires à fronton arrondi¹⁸.

3. Fragment d'un monument funéraire¹⁹ dont la partie gauche manque (fig. 3). Selon la forme qu'il a, selon également le fait que tous les côtés en présentent un certain finissage, nous croyons qu'il est question du toit d'une *aedicula* funéraire. Sur la pierre de forme rectangulaire est sculpté, à la base, en relief, un fronton triangulaire, à l'intérieur duquel se trouve une rosette à cinq anges. Au sommet du fronton se trouve une pomme de pin. Au côté en pente est sculpté un lion qui se dirige vers la centre, la tête vue de face. Sa position, de même que son attitude donnent l'impression qu'il garde sa proie. La bouche ouverte, la crinière ébouriffée, les yeux profonds lui confèrent

¹³ R. Cagnat, V. Chapot, *oeuvr. cit.*, p. 390—391; Max Wegner, *Die Herrscherbildnisse in antoninischer Zeit*, Berlin, 1939; G. Bordenache, *Un nou portret al Faustinei cea tinără*, dans *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1935, p. 93—95.

¹⁴ Sur une stèle d'Aquincum, trouvée au Musée de Budapest, Méduse occupe le centre du fronton triangulaire sur les pentes duquel nagent les dauphins, cf. Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris, 1966, p. 155, pl. X; les dauphins et la tête de Méduse se trouvent sur nombreuses pierres funéraires des marins de la flotte de Ravenne: Idem, *oeuvr. cit.*, p. 503.

¹⁵ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 66; 155.4; 157.2; 157.3; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Superior* dans *Ephemeris Dacoromana*, IV, Roma, 1930, p. 146, fig. 27; Hadrian Daicoviciu, *Un monument funerar din Dacia Superioară*, dans *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, p. 102—104; O. Floca, *oeuvr. cit.*, p. 119—120, fig. 7.

¹⁶ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 139, note 3: „*Commenta Bernesia Lucani*, p. 47 *Usener: Animae post resolutionem corporis purgatae primum luna aquis, post solis ignis*“.

¹⁷ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 227.

¹⁸ G. Bordenache, *Temî e motîvi*, II, p. 253—254.

¹⁹ Découvert en 1968, est exposé dans la salle d'art sculptural du Musée d'Archéologie de Constantza. Inv. 17461. Dimensions: haut. 0,460 m; larg. 0,610 m; gros. 0,280 m. Calcaire.

un aspect féroce. Derrière le lion, au coin d'en haut, il y a une palmette.

Les symboles funéraires de ce monument sont d'influence asiatique. Le fronton triangulaire exprime, discrètement, la croyance en l'immortalité céleste²⁰, conformément aux doctrines des pythagoriciens, introduites à l'époque romaine par les prêtres des mystères phrygiens²¹. La pomme de pin est dans l'art funéraire un emblème très répandu, symbolisant l'immortalité²². Les exemples de monuments funéraires décorés de ce symboles sont si nombreux qu'il n'est plus le cas d'en citer²³. De même les lions sculptés sur des monuments funéraires apparaissent fréquemment dans tout le monde romain²⁴. Des lions ayant entre eux une pomme de pin ont été rencontrés sur des monuments découvert en Dacia Inferior²⁵. à Micia²⁶, à Potaissa²⁷, en Espagne sur une stèle d'un *miles cohortis Hispanorum*²⁸, ou deux lions et la masque de Méduse sur une stèle de Pannonie²⁹. En général, les lions funéraires sont mis d'accord avec le culte de Cybèle³⁰. Tellement fréquent dans l'art décoratif romain, ce motif vient de l'ancien art oriental dans les mystères duquel il représentait la force divine génératrice du feu³¹. Les deux symboles, de l'immortalité et des pouvoirs divins, d'indubitable origine asiatique, pénétrant dans l'Empire Romain,

²⁰ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 223—224 : „Le triangle était pour les pythagoriciens le symbole de la tétrarchie mystique, puisque les premiers quatre nombres, figurés par points et répartis par quatre rangs, dessinaient un triangle ; la somme de ces nombres était dix, et ils voyaient dans ce nombre l'expression numérique du ciel qui contenait toutes les choses — la décade était le principe de la vie divine et céleste“.

²¹ Le néopythagorisme gagne un nouveau essor pendant la période hellénistique et continue à trouver des adeptes en Asie Mineure jusqu'à l'époque des Césars — cf. Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 224.

²² Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 155, 219, 504—505.

²³ Gr. Florescu, *oeuvr. cit.*, p. 84, fig. 10 ; p. 104—105, fig. 41—43 ; p. 112, fig. 53 ; Radu Vulpe, *oeuvr. cit.*, p. 218, 219 ; Gr. Florescu, R. Florescu et P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 80, fig. 4 ; Iorgu Stoian, *Tomitana. Contributii epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 312, pl. VIII, p. 365, pl. LXI.

²⁴ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 159 ; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933 ; R. Vulpe, *oeuvr. cit.*, p. 219 ; Gr. Florescu, *I monumenti funerari della Dacia Superior*, p. 187—190 ; C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, dans *Dacia*, I, 1924, p. 256—258.

²⁵ Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, Bucarest, 1942, p. 37, fig. 24.

²⁶ L. Teposu, L. Mărghită, *Noi monumente sculpturale din nordul Daciei*, dans *Apulum*, III, 1961, p. 162, pl. I/1.

²⁷ Maria Magdalena Jude, *Monumente funerare de la Potaissa*, dans *AMN*, 1972, p. 498, no. 5, fig. 5.

²⁸ *Esperandieu*, X, 7386 — *CIL*, XIII, 7045, apud Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 504.

²⁹ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 504.

³⁰ C. Daicoviciu, *oeuvr. cit.*, p. 257, note 1.

³¹ „*Aridae et ardentis naturae*“, apud Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 157.

FIG.3

apparaissent également dans les représentations funéraires de la vaste région comprise entre le Danube et la Mer ³².

Selon les qualités artistiques du monument, selon aussi la technique de l'exécution, nous datons ce monument à la fin du II-ème siècle — début du III-ème siècle de n.è.

4. Fragment de sarcophage ³³ (fig. 4). Le fragment conservé, fait partie de la longue plaque d'un sarcophage du type des sarcophages grecs d'Asie Mineure ³⁴. Sur notre fragment, arrondi à la partie supérieure, est sculpté le visage de Méduse mais coupé à demi. Méduse a la face ronde, le nez aplati. Le bouche aux lèvres charnues a les coins des lèvres baissés, ce qui lui donne un aspect pathétique, à ceci contribuant aussi les deux rides d'entre les sourcils. Une série de

³² I. I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, dans *AISC*, III, 1936—1940 ; Radu Vulpe, *oeuvr. cit.*, p. 219.

³³ Découvert en 1967, à présent dans le dépôt du Musée d'Archéologie de Constantza. Inv. 17553. Marbre blanc-gris. Dimensions : haut. 0,500 m ; larg. 0,435 m ; gros. 0,250 m.

³⁴ Emile Cahen, *Sarcophages*, dans *Daremberg-Saglio, Dictionnaire*, t. IV, II-e partie, p. 1068—1069 ; Jordana Atanasova, *Un nouveau monument de la plastique funéraire de Retiaria*, dans *Bulletin de l'Institut d'Archéologie*, XXXIII, Sofia, 1972, p. 144—152.

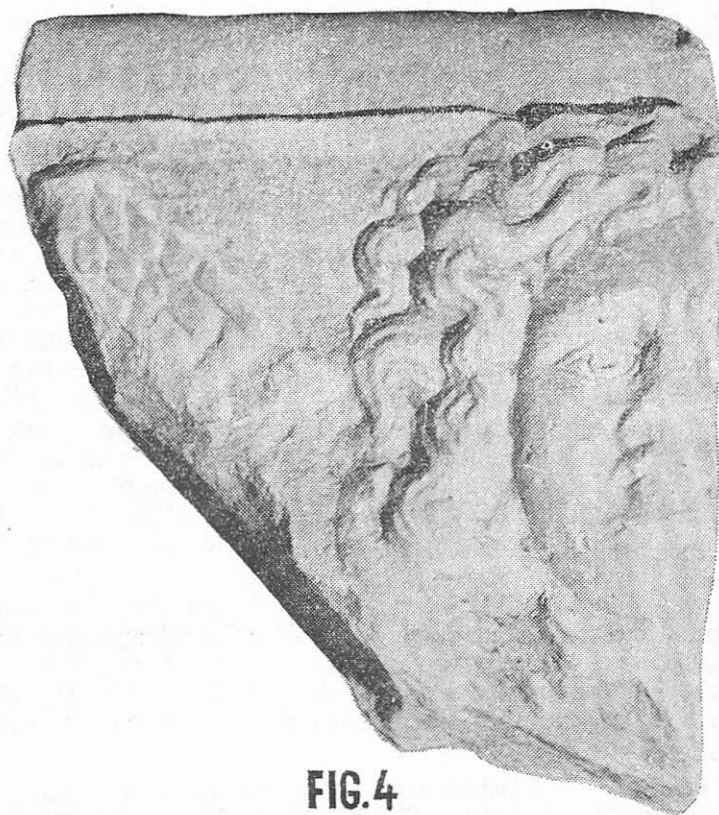

FIG.4

petites incisions représentent de manière plastique les sourcils. Les yeux sont dominants, lesquels donnent l'impression de vous regarder intensément : l'iris demi-circulaire en est réalisé par une incision et les pupilles sont trouées au trépan. La coiffure est réalisée de grandes mèches, ondulées, bien mises en relief. A droite de Méduse on voit un fragment d'une de ses ailes³⁵.

Méduse est un des symboles funéraires le plus largement répandus ; elle est à reconstruire sur des monuments de Dobroudja³⁶, de

³⁵ Gustave Glotz dans *Daremberg-Saglio, Dictionnaire*, t. II, partie II, p. 1628.

³⁶ Emil Coliu, *Un sarcophage à symbole à Tomi*, dans *Istros*, I, 1934, p. 81—116 ; Gr. Florescu, R. Florescu et P. Diaconu, *oeuvr. cit.*, p. 130, p. 59 ; Iorgu Storian, *oeuvr. cit.*, p. 367, pl. LXIII ; V. Barbu, *Monumente funerare cu inscripții din Tomis*, dans *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 46—48, fig. 4, 5 ; Maria Alexandrescu-Vianu, *Les sarcophages romains de Dobroudja*, dans *RESEE*, VIII, no. 2, 1970.

Dacie³⁷, de Moesie³⁸, de Noricum et Pannonie³⁹, d'Allemagne⁴⁰, de Grande Bretagne⁴¹ ou d'Italie⁴² etc.

La manière dont est représentée Méduse ici rappelle les Gorgones du type archaïque, lequel est caractérisé par une face charnue, pleine et par l'absence ou par l'emploi restreint des serpents⁴³. Ce type de Gorgone humanisée se répand dans tout l'Empire Romain⁴⁴.

Le genre de sarcophage dont nous n'avons que ce fragment est à rencontrer à Retiaria où, paraît-il, il y avait, à partir du II-ème siècle, au moins un atelier de travaux en marbre⁴⁵. Nous sommes enclins à croire qu'à Tomi il y en avait aussi quelques uns. Si l'on met à côté le fragment de sarcophage et la stèle présentée au no. 2, on constate qu'on a employé pour les deux la même technique et le même style ; il est très probable que les deux monuments fussent exécutés dans le même atelier de Tomi, mais par des artisans venus d'Asie Mineure⁴⁶.

A Tomi, comme au reste de la Dobroudja, on ne connaît jusqu'à présent qu'un sarcophage qui provient d'un des centres de l'Asie Mineure⁴⁷. Deux découvertes récentes viennent compléter et enrichir le répertoire des monuments de ce genre, en offrant à la fois des données nouvelles sur les relations de la cité pontique avec l'Asie Mineure.

Les sarcophages dont font partie les fragments que nous allons présenter plus loin, sont d'un type particulier lequel apparaît au II-ème siècle de n.è. et s'écheionne jusqu'aux IVe-Ve siècle de n.è. Il est question du sarcophage monumental, décoré de tous les côtés de niches et colonnettes⁴⁸. La plupart des sarcophages de ce type ont été découverts

³⁷ Gr. Florescu, *I monumenti della „Dacia Superior“*, dans EDR, IV, 1930, no. 32, fig. 26 ; no. 34, fig. 28 ; no. 43, fig. 37 ; no. 44, fig. 38 ; no. 45, fig. 39 ; no. 64, fig. 53 ; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, Bucarest, 1942, no. 22, fig. 14 ; L. David, L. Mărghitan, *oeuvr. cit.*, p. 126, no. 1, pl. 1, fig. 1.

³⁸ E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, no. 134, fig. 36 ; D. P. Dimitrov, *Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien*, Sofia, 1942, pl. II, fig. 6/34 ; pl. XIV, fig. 50/48 ; pl. XXVI, fig. 89/54 ; Jordana Atanasova, *oeuvr. cit.*, fig. 7, 11.

³⁹ A. Schober, *Die Römische Grabstein von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, no. 12, fig. 8 ; no. 15, fig. 9 ; no. 24, fig. 12 ; no. 26, fig. 13 ; no. 70, fig. 29 ; no. 73, fig. 30 ; no. 84, fig. 34 ; no. 89, fig. 37 ; no. 118, fig. 55.

⁴⁰ F. Koepp, *Germania Romana. Ein Bilder Atlas (III). Die Grabdenkmäler*, Bamberg 1926, pl. XLIV, fig. 3.

⁴¹ J.M.C-Toynbee, *Art in Roman Britain*, London, 1963, no. 84, fig. 91.

⁴² E. Strong, *La scultura romana da Augusto a Constantino*, t. I, Firenze, 1923, p. 60.

⁴³ Gustave Glotz, *oeuvr. cit.*, p. 1622.

⁴⁴ Fr. Cumont, *oeuvr. cit.*, p. 338—339.

⁴⁵ Jordana Atanasova, *oeuvr. cit.*, p. 145—146.

⁴⁶ Des traces de quelques ateliers de travaux en marbre ont été découvertes à Tomi ; le fait que les artisans en venaient d'Asie est démontré par la technique du travail ainsi que par l'emploi de la symbolique de provenance asiatique, cf. Gabriella Bordenache, *Temi e motivi*, I et II.

⁴⁷ Emil Coliu, *oeuvr. cit.* ; Maria Alexandrescu-Vianu, *oeuvr. cit.*, p. 269—270.

⁴⁸ Emile Cahen, *Sarcophagus*, p. 1074—1075.

en Asie Mineure, fait qui a déterminé la considération de tous les sarcophages ressemblants en tant qu'étant de provenance asiatique⁴⁹.

1. Le premier fragment de sarcophage (fig. 5) a été découvert à Constantza, en 1970⁵⁰. Il en est conservé une partie d'une niche et la colonnette de gauche. Dans la niche est représenté un homme habillé de tunique, portant une pélerine qui vient du côté gauche et tombe dans des plis nombreux sur le dos du personnage, à droite. A ce qu'il paraît, il tenait sa main levée. La tête manque ainsi que la partie inférieure, de la taille jusqu'en bas. La niche avait, à sa partie supérieure, la forme d'une coquille⁵¹. La colonne, aux cannelures en spirale, a un chapiteau de style corinthien, ornementé de feuilles d'acanthé faites au trépan, et au-dessus de ces feuilles, deux paires d'oves séparées par une flèche⁵². Notre fragment ressemble très bien aux sarcophages de technique Sidamara II⁵³, datés entre 210—250.

2. Fragment du coin d'un sarcophage⁵⁴, trouvé à Constantza en 1973 (fig. 6). Au coin il existe une colonne, décorée de cannelures en spirale; de la colonne manque la partie supérieure et le chapiteau. En haut-relief, au côté long, est représenté un personnage féminin, debout, vu de droite. De la statue manquent la tête, complètement la main gauche, la main droite à partir de la coude, et la partie inférieure du pied droit. Le personnage est habillé d'un *chiton* à longues manches, fixé sous les seins à l'aide d'une ceinture, d'où il tombe en vastes plis jusqu'aux chevilles, en faisant voir les sandales romaines dont la femme était chaussée. Le *himation*, venant de l'épaule gauche, a glissé sur le dos, étant en suite mis sur le pied gauche. Tout le poids du corps tombe sur le pied droit, le pied gauche étant mis sur le postement de la colonne pour soutenir, sur les genoux, un instrument musical (harpe?). De la sculpture de l'autre côté on ne voit plus qu'un segment de la partie inférieure d'un pied (fig. 7).

La manière caractéristique dont est exécutée la colonne ainsi que la présence de la coquille dans la partie supérieure de la niche prouvent qu'il s'agit d'un sarcophage asiatique. Le sarcophage trouve ses analogies les plus nombreuses dans les caractères des sarcophages conçus dans la technique Sidamara II⁵⁵, datée au commencement du III-ème siècle de n.è. La même date nous impose également les vêtements, réalisés dans des plis riches⁵⁶.

⁴⁹ Gloria Ferrari, *Il commercio dei sarcofagi asiatici*, Roma, 1966, avec la bibliographie complète.

⁵⁰ Inv. 20018. Dimensions : haut. 0,390 m ; larg. 0,360 m ; gros. 0,120 m.

⁵¹ Nous remercions également par cette voie Mr. Radu Florescu qui nous a attiré l'attention sur les cannelures qui formaient la coquille.

⁵² Émile Cahen, *lieu cit.* ; Gloria Ferrari, *oeuvr. cit.*, p. 9 et suiv.

⁵³ Gloria Ferrari, *oeuvr. cit.*, p. 83—84, pl. 14/1-4 ; pl. 15/2,4 ; pl. 19/3 ; pl. 21/1,2 ; pl. 22/1 ; pl. 24/3.

⁵⁴ Inv. 20617. Dimensions : haut. 0,680 m ; larg. 0,420 m ; gros. 0,200 m.

⁵⁵ Nous avons établi des analogies avec trois sarcophages de technique Lidia I : pl. 1/1, 2/1 et 5/1 ; avec deux sarcophages de technique Lidia II : pl. 6/2 et 10/1 — mais ceux-ci ont de puissantes influences de Sidamara II, cf. Gloria Ferrari, *oeuvr. cit.*, p. 83—84. Pour les analogies avec Sidamara II, cf. *supra*, note 53.

FIG.5

FIG.6

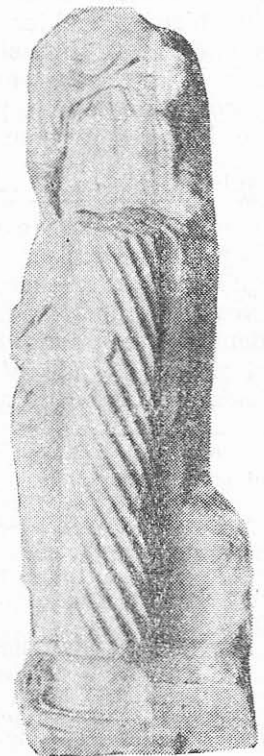

FIG.7

Les fragments que nous avons présentés n'appartiennent pas au même sarcophage, l'argument le plus certain dans ce sens en étant le fait que les plaques n'ont pas la même épaisseur. Le marbre dont ils ont été exécutés a des cristaux grands, il est blanc avec des rayures tirant sur le violet. On a considéré que le marbre de ce genre, aux caractères communs au marbre de Carrare, provient de Docimium⁵⁷.

En analysant la carte des découvertes des sarcophages asiatiques, Gloria Ferrari⁵⁸ en définit l'aire de production et de dispersion, établissant que „les sarcophages asiatiques n'ont pas été diffusés de Lydie mais de Phrygie ; que peu de sarcophages ont été exportés à l'extérieur de la presqu'île d'Anatolie et que, dans une première phase, l'exportation en a été dirigée surtout vers l'Occident et vers le nord, à travers l'Asie Mineure“⁵⁹.

La localisation du centre de production en Phrygie est vraisemblable si l'on regarde aussi à travers le prisme des données offertes par le développement culturel de cette région⁶⁰.

En analysant les sarcophages découverts à Tomi, tant au point de vue du matériel utilisé et surtout au point de vue de la technique, nous pouvons établir comme lieu de provenance la Phrygie. De là, suivant les chemins commerciaux qui menaient vers le nord, ils sont arrivés dans un des centres de Bithynie avec laquelle la Dobroudja entretenait d'étroits liens, en perpétuant les archi-vieilles traditions de ses cités pontiques⁶².

TABLE DES FIGURES

- Fig. 1 Stèle funéraire. Marbre. Seconde moitié du II-ème siècle de n.è.
 Fig. 2 Stèle funéraire. Naïskos. Calcaire. Fin du II-ème siècle de n.è.
 Fig. 3 Toit d'aedicula funéraire. Calcaire. Fin du II-ème siècle — début du III-ème siècle de n.è.
 Fig. 4 Fragment de sarcophage de type grec. Marbre. Fin du II-ème siècle de n.è.
 Fig. 5 Fragment de sarcophage asiatique. Marbre. Début du III-ème siècle de n.è. (210—250).
 Fig. 6 Fragment de sarcophage asiatique. Le haut-relief d'un des longs côtés. Marbre. Commencement du III-ème siècle de n.è.
 Fig. 7 Le même sarcophage. Le côté court.

⁵⁶ Gabriella Bordenache, *Antichità greche e romane nel nuovo Museo di Mangalia*, dans *Dacia*, NS, IV, 1960, p. 506—507 ; Idem, *Contributi per una storia dei culti e dell'arte nella Tomi*, dans *Studii Clasice*, VI, p. 164, 168.

⁵⁷ Gloria Ferrari, *oeuvr. cit.*, p. 92—93 où se trouve aussi la bibliographie.

⁵⁸ Idem, *oeuvr. cit.*, p. 89.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 93.

⁶¹ En l'honneur du gouverneur T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo, la cité de Héraclée Pontique de Bithynie y pose une dédicace, découverte à Sibioara, près de Tomi, cf. Iorgu Stoian, *oeuvr. cit.*, p. 40 ; un sarcophage de Metrodoros fils de Caius de Prusa, datant des II-ème—IIIème s. de n.è. a été découvert en 1972 à Tomi, cf. Gh. Papuc, *Un sarcofag de epocă romană la Tomis*, dans *Pontice*, VII ; voir aussi *DID*, II, p. 147, 161, 457, 470.

⁶² Cf. D. M. Pippidi, *DID*, I, p. 146 et suiv.

UN SARCOFAG DE EPOCĂ ROMANĂ DIN TOMIS

În timpul executării unor săpături de canalizare pe strada Cuza Vodă, într-unul din șanțuri a apărut colțul unui sarcofag¹. Partea superioară a capacului se afla la 45 cm sub nivelul actual de călcare. Pentru recuperarea sarcofagului s-a săpat o casetă de 3,15 m pe 1,90 m, în care s-a mai descoperit o parte dintr-un mormînt de inhumație în țigle². La doi metri spre sud de sarcofag, șanțul tăiașe un mormînt de incinerare³. Sarcofagul și cele două mormînte fac parte din necropola II a Tomisului⁴.

Pentru a facilita cercetarea și conservarea conținutului, sarcofagul a fost transportat în curtea muzeului de arheologie Constanța. În cele ce urmează vom trece la prezentarea sarcofagului și a inventarului său. De la bun început, trebuie să spunem că în momentul descoperirii, scoabele care prindeau arca de capac lipseau. Deci un prim indiciu că a mai fost deschis. Lăcașurile practicate în arcă și capac pentru introducerea scoabelor, prezentau urme de rugină. După ce am ridicat capacul ne-am dat seama de motivul îndepărtării scoabelor: introducerea celui de al doilea defunct.

¹ Șanțul a fost săpat pentru introducerea apei potabile la unul din blocurile construite în acest sector al Constanței. Sarcofagul era orientat NV-SE (cu capul spre NV).

² Mormîntul de inhumație a fost în cea mai mare parte distrus de șanțul amintit. S-au recuperat fragmente dintr-o amforă de sec. III și discul unui opait caracteristic sec. II—III e.n.

³ Mormîntul de incinerare a fost secționat de șanț pe o lățime de 1 m. Groapa mormîntului era albiată, avînd dimensiunile de 1,50 m/1,05 m. În groapă se aflau resturi carbonizate de oase și o amforă spartă ritual. Tipul de mormînt este specific sec. II—III e.n. (vezi V. Barbu, *Din necropolele Tomisului I*, în SCIV, 1, 1971, p.

⁴ V. Barbu, *Considerations chronologiques Bassées sur les données fournies par les inventaires funéraires des necropoles Tomitanes*, în *Studii Clasice*, III, 1961, p. 204; M. Bucovală, *Noi mormînte de epocă romană timpurie la Tomis*, în *Pontice*, 1, 1968, p. 270; V. Barbu, *L'incineration et l'inhumation à l'époque romaine à Tomis*, în *Studien zur Geschichte und Philosophies des Altertums*, Akadémia Kiadó, Budapesta, 1968, pp. 372—376.

Sarcofagul este din calcar, și face parte dintr-un tip comun acestei zone a Imperiului roman⁵. Arca sarcofagului are următoarele dimensiuni: lungimea 207,4 cm, lățimea 89,8 cm, înălțimea 83 cm, iar grosimea pereților variază între 12—13 cm. Pe marginea superioară a arcei s-a lăsat un prag înalt de 2 cm, executat cu un dublu scop: pentru etanșeitate și pentru fixarea capacului. Cele două laturi mari ale arcei sînt mai bine lucrate, mai bine finisate, în comparație cu laturile mai mici care sînt lucrate cu mai puțină atenție⁶. Pe una din laturile mari se află tabula ansata (ale cărei dimensiuni sînt de 48,5 cm pe 43 cm), avînd o inscripție în limba greacă, dispusă în șase rînduri (fig. 1, 2). Capacul sarcofagului este în dublă pantă, cu acrotere simple. Dimensiunile sale sînt: lungimea 216,4 cm, lățimea 97 cm, înălțimea 52 cm, iar acroterele au înălțimea de 31 cm și lățimea de 37 cm. Deoarece dimensiunile capacului depășesc dimensiunile arcei, capacul creează un fel de streășină, cu scopul unei mai bune conservări a conținutului împotriva infiltrării apei (fig. 1).

Cînd s-a ridicat capacul pentru a cerceta conținutul, s-a constatat că în interior se aflau două schelete așezate în sicrie suprapuse prin intermediul a două traverse (fig. 2). În primul sicriu se afla scheletul unui adolescent (înălțimea de 156 cm), starea de conservare a oaselor era foarte slabă, acestea sfărîmîndu-se la atingere. Sicriul are forma unei albiei fără capac⁷. Scîndurile care compun sicriul se îmbină la capete în coadă de rîndunică. Dimensiunile acestuia sînt următoarele: lungimea 168 cm, lățimea la cap 51/36 cm, la picioare 42/29 cm, iar înălțimea 23 cm. În exterior, în partea superioară a sicriului se vede urma lăsată de o garnitură din lemn cu profil ondulat lată de 4 cm. Aceasta ornamenta toate patru laturi ale sicriului. Defunctul fusese așezat pe o saltea⁸, din care s-au păstrat puține părți din țesătura textilă și talașul care constituia umplutura saltelei. S-au putut recupera bucăți mari din vestminte care prezentau din loc în loc motive din fir de aur (fig. 4,1). Defunctul fusese așezat pe spate, avînd mîna stîngă întinsă pe lingă corp, iar dreapta îndoită din cot, pe piept. La picioare a fost așezat un pieptene bilateral de os, avînd capetele rotunjite⁹ (fig. 3,3).

Din cel de al doilea sicriu au mai rămas doar cîteva scînduri putrede, care se desprinseseră din cauza apăsării exercitate de cel de deasupra. Scheletul aparținea unui bărbat matur, întins pe spate, avînd mîna stîngă pe lingă corp, iar mîna dreaptă îndoită din cot, așezată pe piept. S-au putut recupera bucăți din vestmîntul care acoperea pe de-

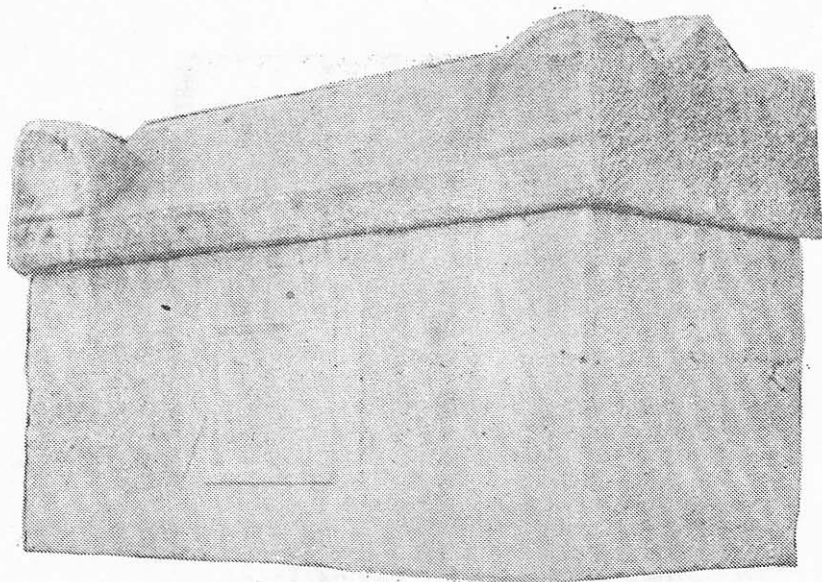
⁵ Maria Alexandrescu-Vianu, *Les sarcophages romaines de Dobroudja*, în *Revue des études Sud-Est Européennes*, 2, p. 283.

⁶ Descoperiri asemănătoare vezi la V. Barbu, *Monumenti funerari cu inscripționi rinvenuti a Tomis*, în *Dacia*, VII, 1963, pp. 559—562; C. Iconomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia*, în *Pontice*, 2, 1969, p. 83; A. Rădulescu, E. Cozman, C. Stavru, *Un sarcofag di eta romana scoperta nella necropoli tumulare di Callatis (Mangalia)*, în *Pontica*, 6, 1973, pp. 247—249.

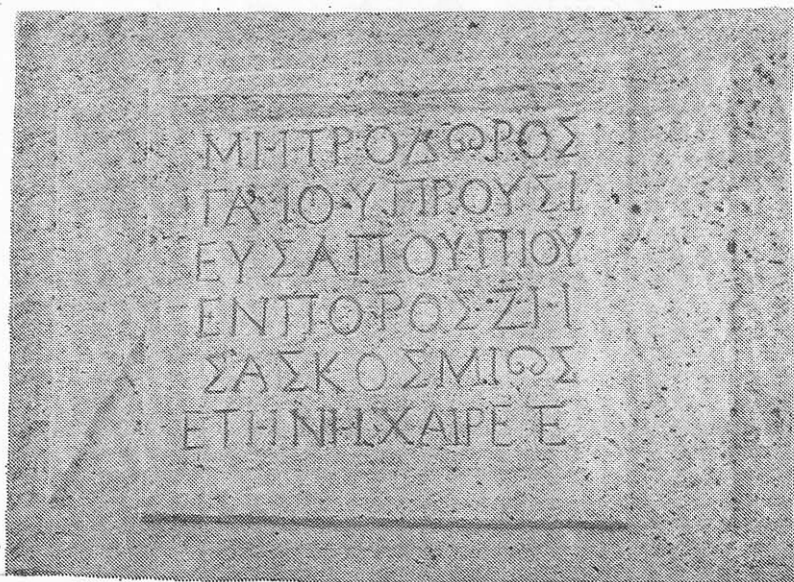
⁷ A. Rădulescu și colab., *op. cit.*, p. 249—250.

⁸ Idem, p. 277 și urm.

⁹ Un fragment dintr-un pieptăn asemănător a fost găsit în M. 38, mormînt publicat de V. Barbu în *Studii Clasice III*, 1961, fără ca pieptenele să fie prezentat.

1

2

FIG. 1

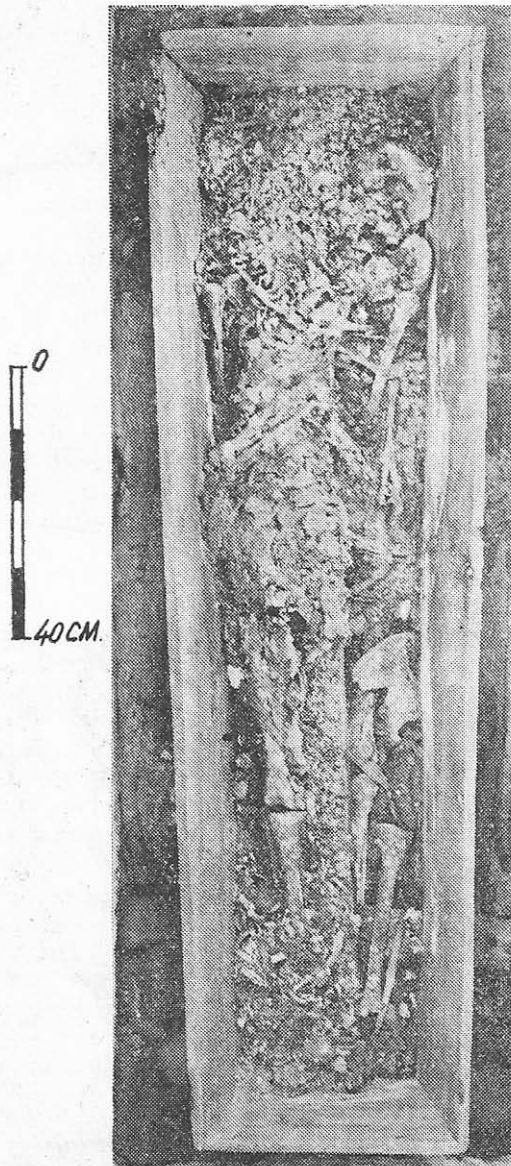

FIG. 2

P. 817

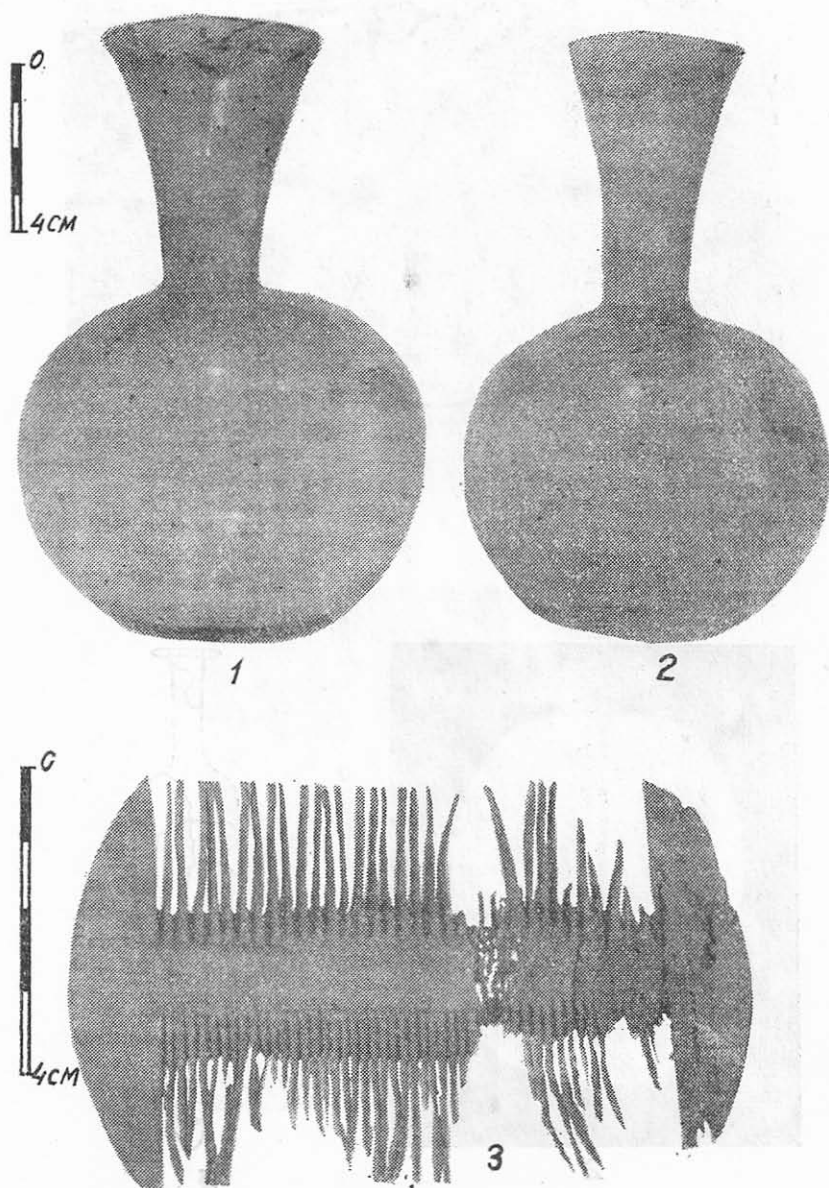
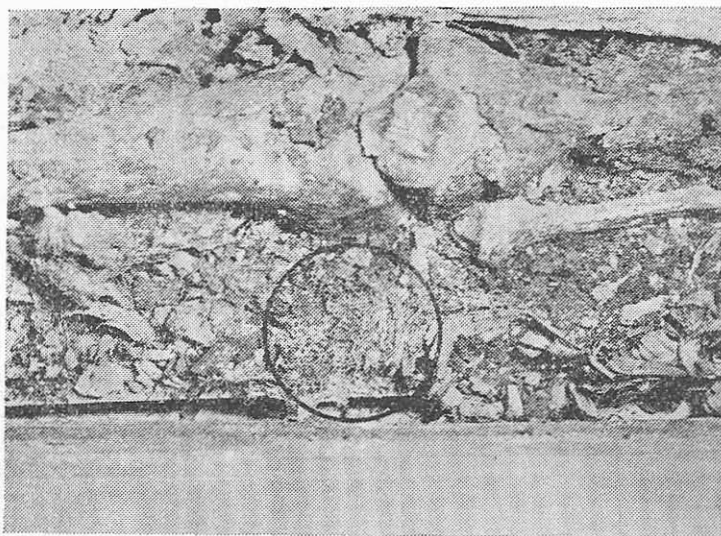
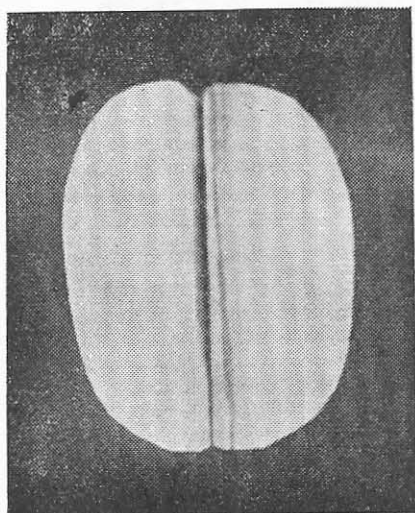

FIG. 3

1

2

3

FIG. 4

1

2

FIG. 5

cedat de la umeri pînă la glezne (fig. 5, 1, 2). Țesătura este asemănătoare cu a celui alt : și la acest vestmînt au fost folosite fire de aur. Pe gura defunctului se afla o foiță de aur, de formă elipsoidală, în greutate de 2,1 grame, avînd o nervură mediană realizată prin dublă îndoire¹⁰ (fig. 4, 2). La picioare au fost depuse trei vase de sticlă, dintre care două în bună stare, iar cel de al treilea spart. Cele două vase păstrate întregi sînt asemănătoare : au corpul globular, fundul concav, fără inel iar gîtul de forma unei pilni, buza fiind dreaptă, puțin ondulată. Culoarea sticlei este alb verzuie, în pastă se observă bule de aer¹¹ (fig. 3, 1, 2). Cel de al treilea vas s-a spart datorită căderii sicriului de deasupra. Am încercat o restaurare, care a reușit numai parțial să ne dea o imagine a vasului : este un unguentariu terminat cu bulb, avînd corpul cilindric mult umflat în comparație cu fundul sau gîtul ; buza este inelară și răsfrîntă, făcînd un unghi drept cu gîtul vasului¹² (fig. 4, 3). Cele trei vase pot fi datate în perioada de la sfîrșitul sec. II și în sec. III¹³.

În cele ce urmează ne vom referi la inscripție, care, după cum am mai spus este alcătuită din șase rînduri, avînd literele dispuse uniform. Scrisul este îngrijit, mărimea literelor fiind cuprinsă între 3,7 și 3,8 cm. Iată textul :

Μητροδωρος
 Γαίου Προυσι —
 εὐς ἀπὸ Ἑπίου
 ἔμπορος ζή —
 σας κοσμίως
 ἔτη νη΄. Χαίρετε.

Traducerea : Metrodoros al lui Caius din Prusa de pe riul Hypios, neguțătorul, care a trăit cumpătat 58 de ani. Bucurați-vă.

În text apare o singură ligatură (ultimele două litere) T + E. De remarcat forma literei Ω compusă dintr-un semicerc cu capetele întoarse spre interior, în forma unor volute, avînd sub ele cite o liniuță. Numele Μητροδωρος (al cărui schelet este cel de jos) apare destul de frecvent în inscripțiile din orașele grecești de pe țărmul Mării Negre¹⁴. Acelaș nume apare pe un relief funerar din Tomis, ridicat de sclavul Hermeos,

¹⁰ V. Barbu, *op. cit.*, p. 221, fig. 3, 1 ; M. Davidescu, *Un sarcofag roman la Mamaia*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1965, pp. 88—89.

¹¹ Cele două vase sînt aproape identice avînd dimensiunile puțin deosebite : astfel înălțimea = 16,4 cm — respectiv 17 cm, diametrul corpului = 8 cm — 8,5 cm, diametrul gurii = 5 cm — 7 cm.

¹² Singurele dimensiuni pe care le putem da sînt diametrul bulbului = 1,6 cm și diametrul corpului = 6 cm.

¹³ C. Isings, *Roman Glass*, Groningen/Djakarta, 1957, p. 124 (pt. unguentarii — p. 100 din aceeași lucrare).

¹⁴ *Corpus Bosporschih Nadpisei*, Moscova — Leningrad, 1965, nr. 110 (datată în sec. III e.n., descoperită la Kerçi) ; G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, Sofia, 1971, vol. III, p. 80, nr. 1009, (pe un sarcofag de la Filipopolis). Același nume și la p. 284 ; vol. IV, p. 27 (pe un edificiu descoperit la Sofia).

pentru fratele său¹⁵. Defunctul are nume grecesc iar patronimul este latin. Din inscripție reiese că Μητροδωρος este din Prusa. Tot din Prusa este și un oarecare Ευελπισιος Π[ρ]ουσαευσ al cărui nume îl întâlnim pe o stelă funerară din Tomis. Ocupația lui Μητροδωρος era negoțul și tocmai acest lucru a făcut ca el să părăsească orașul natal și să se stabilească la Tomis, unde a și murit. După aspectul grafic inscripția poate fi datată în sec. II—III¹⁷. Pentru datarea sarcofagului, avînd în vedere și inventarul său, putem restrînge puțin perioada între sfîrșitul sec. II și probabil prima jumătate a sec. III.

UN SARCOFAGE D'ÉPOQUE ROMAINE DE TOMI

Résumé

Ce sarcophage a été découvert en 1972, rue Couza-Voda. Le couvercle du sarcophage se trouvait à — 45 cm sous le niveau actuel de la rue. Dans la même zone on a découvert des tombeaux d'inhumation et d'incinération. Il est question de la nécropole II de Tomi. Le sarcophage a sur la *tabula ansata* une inscription à six lignes en grec ; à l'intérieur, on a découvert deux défunts assis dans des cercueils superposés par l'intermédiaire de deux traverses (fig. 2).

Dans le premier cercueil se trouvait le squelette d'un adolescent. Le cercueil, assez bien conservé, a la forme d'un baquet sans couvercle. Des vêtements du défunt on a pu récupérer de grands morceaux de tissu textile qui présentaient en certains endroits des motifs de fil d'or. Le défunt avait été assis sur le dos, la main gauche le long du corps et la main droite, pliée de la coude, sur la poitrine. Aux pieds de celui-ci a été mis un peigne bilatéral d'os (fig. 33). Le deuxième cercueil se trouvait dans un état de conservation précaire. Quant au deuxième défunt, dont la position était identique à celle du premier, on en a récupéré des morceaux textiles de vêtements (probablement toge). Sur la bouche du mort on a trouvé une lamelle d'or (fig. 4,2). Aux pieds on avait déposé trois vases de verre (fig. 3, 1,2 et 4,3) qu'on peut dater vers la fin du II-ème et au III-ème s. De l'inscription nous apprenons le nom d'un des défunts (celui d'en bas) qui s'appelait Μετροδωρος fils de Caïus de Prusa sur la rivière de Higias. Il est mort à l'âge de 58 ans. Ce nom est souvent à rencontrer dans les villes grecques du littoral de la Mer Noire. A Tomi on connaît également d'autres citoyens venus de Prusa ou d'autres endroits d'Assie Mineure. L'inscription est spécifique aux II-IIIe s. Nous considérons que le sarcophage peut être daté dans la période de la fin du II-ème s. et la première moitié du III-ème siècle.

EIN SARKOPHAG AUS DER ROEMERZEIT IN TOMIS

Zusammenfassung

Dieser Sarkophag (Abb. 1) wurde im Jahre 1972 in der Str. Cuza Vodă freigelegt. Der Deckel des Sarkophags befand sich — 45 cm unter der heutigen Trittebene. In derselben Gegend wurden bereits Körper- und Einäscherungsgräber gefunden. Es handelt sich um die Nekropole II von Tomis.

¹⁵ Iorgu Stoian, Tomitana. *Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, p. 213 (datat la sfîrșitul sec. II începutul sec. III e.n.).

¹⁶ *A.E.M.*, XI, 1897, p. 56, nr. 99.

¹⁷ D. M. Pippidi, *Monumente epigrafice inedite*, în *Histria*, I, p. 542, nr. 20 ; A. Rădulescu, *Inscripții grecești și latine din Dobrogea*, în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, p. 184—196, nr. 4.

Der Sarkophag hat auf der angebrachten Tafel eine sechszeilige Inschrift in griechischer Sprache. Im Inneren des Sarkophags wurden zwei Verstorbene gefunden, die in übereinandergelegte und mit Hilfe von zwei Traversen gestützte Särge gelegt worden waren. (Abb. 2).

Im ersten Sarg befand sich das Skelett eines Jünglings. Der ziemlich gut erhaltene Sarg hat die Form einer Wanne ohne Deckel. Aus der Kleidung des Verstorbenen konnten große Stücke eines Stoffgewebes gewonnen werden, die stellenweise Motive aus Goldfaden aufweisen. Der Verstorbene war auf den Rücken gelegt worden, hatte die linke Hand längs des Körpers, während die rechte, im Ellbogen abgewinkelte Hand auf der Brust lag. Zu seinen Füßen lag ein zweiseitiger Kamm aus Bein (Abb. 3).

Der zweite Sarg war ziemlich schlecht erhalten. Von dem zweiten Verstorbenen, der die gleiche Lage innehatte wie der erste, konnte man Stoffreste von Kleidung (wahrscheinlich von einer Toga) bergen. Auf dem Mund des Toten befand sich ein Goldblättchen (Abb. 4,2). Zu seinen Füßen standen drei Glasgefäße (Abb. 3, 1, 2 und Abb. 4, 3), die gegen Ende des 2. und in das 3. Jh. datiert werden können.

Aus der Inschrift geht der Name des einen Toten, (u.zw. des unteren) hervor, der Μετροδωρος hieß, der Sohn des Caius aus Prusa am Flusse Hipios. Er starb im Alter von 58 Jahren. Der Name ist in den griechischen Städten des Schwarzen Meeres häufig anzutreffen. In Tomis sind auch andere aus Prusa oder aus anderen Teilen Kleinasiens gekommene Bürger bekannt. Die Inschrift ist für das 2.—3. Jh. spezifisch. Wir sind der Ansicht, dass der Sarkophag in die Periode zwischen Ende des 2. und Mitte des 3. Jh. datiert werden kann.

IMPORTATIONS DE CÉRAMIQUE AU IIIème SIÈCLE DE N.E. AU BAS-DANUBE

Les considérations que nous développerons dans le cadre restreint de cet article concernent deux vases céramiques qui, grâce à leurs forme, ornementation et utilité pratique, s'éloignent considérablement de la catégorie commune des vases d'emploi courant. Ces vases font partie de la catégorie des soi-disant *terrasigilaria*, où les représentations en relief, assez complexes, constituent partie organique du récipient respectif — avec lequel, par conséquent, elles font corps commun.

Le premier de ces vases, un *oenophoros* (fig. 1 a, 1 b ; 3) est connu tant par l'intermédiaire de la littérature archéologique roumaine¹ que — si l'on considère un exemplaire absolument identique — de la littérature étrangère de spécialité². Il a été découvert en 1965, près de la commune de Greci, district de Tulcea, à un endroit situé, comme précise le découvreur³, au bord d'une petite rivière à proximité du village. Là, il existe, répandus sur une large étendue du sol actuel, des débris de pierres de construction, des fragments de briques, tuiles e.a.d.s.

Malgré l'absence des précisions quant à la date et à l'endroit de sa découverte occasionnelle et tenant compte du fait que, depuis sa découverte et jusqu'à l'entrée dans le patrimoine du Musée, le récipient a eu à subir quelques petits dégâts, nous considérons que l'objet s'est bien conservé. Il lui manque une anse et l'ensemble décoratif en a subi de petites corrosions, accentuées parfois par le sable de la composition de la pâte. Le vase est de couleur rouge brique ; il est bien cuit. Dans la pâte il y a des ingrédients et le sable abonde. La forme est cylindrique et le fond — plat ; les rebords inférieurs sont un peu évasés, ce qui donne la forme d'un cadre simple profilé. Le col en est marqué de deux

¹ Cet *amphoridion* a été publié pour la première fois par C. Scorpan dans son catalogue *Reprezentări bacchice*, (Constantza, 1966, pp. 31—35, fig. 6 a et 6 b — mais l'auteur n'y fait qu'une simple description, sans d'autres considérations et sans appareil critique).

² W. Hayes, *Late roman pottery*, London, 1972, pp. 411—412, pl. XXII, a.

³ L'instituteur retraité Gheorghe Manta, grâce à l'amabilité duquel le récipient est intégré dans les collections du Musée d'archéologie de Constantza et par l'intermédiaire de l'écrivain M. Porumbescu. J'exprime ici, à tous les deux, toute ma gratitude.

Fig. 1 a

Fig. 1 b

nervures circulaires en relief et l'épaule représente, en totalité, une rosette à 23 pétales étroites. L'anse qui se conserve est décorée, à son tour, d'incisions obliques, ce qui lui donne en quelque sorte l'aspect d'une torsade.

Considéré dans son ensemble, le vase, haut de 22 cm. et ayant le diamètre moyen de 11,5 cm., a deux secteurs distincts du corps cylindrique, secteurs que nous appelons *métopes*, séparées verticalement par deux bandes longitudinales qui partent depuis la bouche, sur le corps et sur le col, jusqu'au fond.

Une des *métopes*, encadrée de chaque côté par un sarment de vigne, aux feuilles et aux raisins, représente au centre deux personnages, bien mis en relief, qui dansent. Le personnage féminin, une jeune *ménade*, à chevelure très riche, peignée en mèches parallèles et portant un chignon bien fait, est habillé d'un *himation* serré en taille, mais ouvert et flot-

tant vers les pans, à cause d'un mouvement de danse. Son bras droit est découvert et poussé en arrière ; de sa main gauche, la ménade embrasse les épaules de son partenaire de danse, dans la même position caractéristique. Le personnage masculin est *Bacchus*, jeune, imberbe, à moitié nu, aux cheveux bouclés, les muscles de la poitrine prononcés ; sur son épaule gauche il porte un *himation* qui descend vers sa hanche droite, en lui couvrant également la taille. De son bras droit, il entoure la taille de la danseuse ; de sa main gauche, il tient près de son corps un *thyrsé* court, fait d'un rameau ayant une rosette à bout.

La deuxième métope représente toujours une scène dionysiaque, approximativement ressemblante à la première.

Deux tiges de vigne aux feuilles et raisins encadrent également cette métope. La jeune ménade, haute de taille et gracieuse, aux cheveux riches, a le *himation* semblable à celui de la première scène. Semblable est, de même, sa position dans le mouvement rythmique de la danse, à la différence que, cette fois-ci, la ménade a la main droite ployée, tenant d'elle le long de son corps un *tympanon*. *Bacchus*, dans cette seconde représentation, est adulte, sa barbe est riche, ondulée, ses cheveux — abondants. Habillé d'une tunique serrée en taille, le personnage embrasse de sa main droite la ménade et de sa main gauche il tient le *thyrsé* dirigé en bas.

Les deux bandes verticales qui délimitent les métopes indiquent à la fois la manière de confectionnement du vase. Les figures en relief ont été exécutées dans deux demi-moules, à chaque demi-moule revenant une moitié de *l'amphorion*. Après le matriçage, les deux moitiés unies ont été délimitées plus clairement par le nivellement des deux bandes intermédiaires.

Voilà donc un répertoire ornemental tout à fait nouveau pour nos régions. Les reliefs en sont bien exécutés conformément à la technique du moulage mais ils gardent une note d'originalité qui place le vase en quelque sorte au-dessus des produits artisanaux proprement dits. Il suffit, pour le démontrer, d'observer plus attentivement les deux couples de danseurs lesquels, par leur attitude, dégagent vivacité, gaité, jeunesse, élégance, béatitude — le tout en parfait accord avec l'atmosphère de danse et de fête spécifique aux scènes bacchiques. Une pareille réalisation artistique, ayant un contenu si complexe, est le résultat d'une longue pratique dans le domaine céramique de telle facture. Les reliefs, réalisés indiscutablement au moule, ont subi certaines corrosions qui ont modifié, par-ci, par-là, sensiblement les lignes des ornements. Il est néanmoins à remarquer le fait que l'exécution du vase est basée sur le sens du beau et sur l'intuition artistique d'un maître qui, grâce à ses qualités, fait la preuve de sa supériorité.

Ce type céramique ainsi présenté n'est pas inédit pour la Dobroudja, ou l'on a déjà trouvé un *oenophoros* pareil dans la zone de Tulcea⁴,

⁴ O. Tăfrali, *Noi achizițiuni ale Muzeului de Antichități din Iași*, dans „*Arta și arheologia*“, II, 4, 1930, p. 27—30, où l'auteur fait publier une riche illustration du récipient aux motifs ornementaux bacchiques, découvert dans la zone de l'antique Aegysus.

ni pour d'autres parties de l'ancien Empire Romain⁵. Bien que, dans le récent ouvrage de J.W. Hayes⁶ soit avancée à un moment donné l'opinion selon laquelle de tels vases seraient originaires de Knidos, ensuite sont relatées des constatations conformément auxquelles on les rencontre également en Italie, le long de la frontière dannubienne, ainsi que partout dans le bassin oriental de la Méditerranée⁷.

Il est donc certain que le type céramique en discussion a joui, à une certaine époque, d'une large diffusion, en étant créé un véritable processus de dispersion jusque dans des régions des plus éloignées, sans que l'on puisse en déterminer à cette date le centre originaire de départ. Tout aussi bien on pourrait prendre en considération pour centre initial de diffusion de ce genre de *terrasigilaria* le Nord de l'Afrique, où les découvertes plus sûres et plus abondantes l'acrédièrent davantage. Dans les ateliers céramiques découverts et fouillés depuis peu au Nord de la Tunisie⁸ par I.M. Salamonshon, ont été déterminés des exemplaires absolument identiques de pareils récipients.

Certes, le fond mythologique de l'ornementation en diffère souvent. Par exemple une des pièces identiques à celle découverte par nous à Greci a sur les deux métopes des figures représentant Mars et Orphée ; d'autres en ont des scènes dionysiaques mais d'autre aspect etc. Ce qui mérite d'être souligné en premier lieu pour les vases de Tunisie c'est que nombre des récipients analogues portent des inscriptions attestant le nom du propriétaire, *Navigius* — *Ex officina Navigius*⁹

Dans le cas du vase de Greci il n'y a pas d'inscription qui nous confirme indubitablement l'appartenance du récipient à un centre nord-africain mais les détails tellement claires de la forme, son aspect général, la manière de représenter les scènes dionysiaques dans le cadre d'un répertoire de style si proche des exemplaires issus de l'*officina* de *Navigius* nous déterminent à lui attribuer — y compris les réserves de rigueur — non seulement la même provenance mais la même datation : la fin du III siècle de n.è.¹⁰

Loin d'être *pièces uniques*, les apparitions du Nord-Ouest de la Dobroudja ont été récemment doublées d'un vase similaire, de la même catégorie de *terrasigilaria*, cette fois-ci découvert fortuitement dans un tombeau de Tomi. Il s'agit d'une *petite gourde* (fig. 2 a, 2 b), découverte en 1969 dans un tombeau d'inhumation dont on n'a pu récupérer rien d'autre, le reste de l'inventaire en ayant été dispersé par les machines à excaver.

Dimensions : hauteur 13 cm, diamètre 12 cm.

⁵ Voir la plus représentative découverte — et la plus proche de notre vase en tant que facture et ornementation — chez J.W. Hayes, oeuvre cit. et pour le Nord de l'Afrique — Salamonshon, *Spätrömische rote Tonware mit Reliefverzierung aus nord-afrikanischen Werkstätten* dans *Bulletin Antike Beschaving*, XLIV, 1965, Leiden, p. 86 et suiv.

⁶ J. W. Hayes, oeuvre cit.

⁷ *Ibidem*.

⁸ I. M. Salamonshon, oeuvre cit.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Fig. 2 a

Fig. 2 b

Le récipient, inédit jusqu'à présent, a été exécuté toujours à l'aide des moules ; les deux parties ont été juxtaposées et ensuite collées.

Les marges étroites, ont l'aspect de bandes lisses qui séparent les deux moitiés discoïdes, décorées de symboles et personnages bacchiques. Sur une des surfaces apparaît un sarment de vigne aux feuilles et grappes de raisins, qui part du col du vase, entoure sur la marge la surface discoïde et finit toujours à la base du col. Dans l'espace ainsi entouré, au milieu, apparaît Bacchus tout nu. Derrière lui est représentée une chlamyde qui flotte. Bacchus tient de sa main droite le thyrsus, de dimensions exagérées par rapport à la figure de la divinité, réalisée naïvement et, sans exagération, de manière caricaturale. Au bout du thyrsus, vers les pieds de la divinité, on a représenté, toujours schématiquement, la panthère — animal qui l'accompagne d'habitude. L'animal est levé, appuyé sur ses pattes de derrière. De sa main gauche, Bacchus tient à sa poitrine un vase de grandes dimensions qui veut sans doute représenter le cratère caractéristique, dessiné cette fois-ci d'une autre manière que celle connue des monuments votifs de pierre ¹¹.

Sur l'autre moitié de la gourde se répète sur la marge le même sarment de vigne aux feuilles et raisins. Dans l'espace central apparaît cette fois-ci un autre personnage, notamment *Pan*, représenté, lui aussi,

¹¹ A l'appui de notre affirmations, nous citons les apparitions plus récentes de quelques autels dionysiaques, cf. *Tezaurul de sculpturi de la Tomis* (Le trésor de sculptures de Tomi), Bucarest, 1963, p. 29 et suiv. fig. 12—16, pour n'en citer qu'un seul exemple.

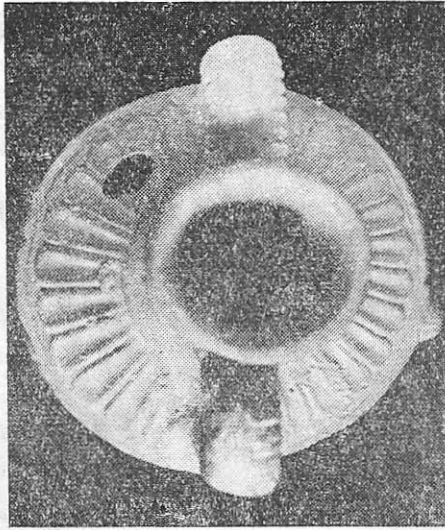

Fig. 3

avec ses éléments caractéristiques. Il a des jambes fourrées de bouc ; la jambe gauche, levée et très étendue, disproportionnée par rapport à la jambe droite, s'appuie sur un autel. Des épaules du personnage pend en arrière une chlamyde tombée en plis. Pan tient de ses deux mains, à côté de son visage, un tympanon. Près de lui on a représenté le *thyrs*e dont le bout supérieur est courbé comme celui d'un bâton. Sous le personnage on a figuré en relief le bienconnu instrument musical — le *syrix* — assez grand, à son tour.

A l'exception des sarments de vigne, des feuilles et des raisins, réalisés plus convenablement et de manière plus réaliste, le reste des représentations, bien que vigoureuses, sont exécutées de manière malhabile, sans respecter les proportions. La réalisation artistique, dans une exécution plastique presque identique au vase de Greci — sans considérer pourtant qu'ils seraient similaires, mais au contraire — le tout a fait preuve d'un processus artisanal d'aspect supérieur. Sur ce vase, plus que sur celui de Greci ou sur celui de Tulcea, l'intervention du maître sur la pâte molle, pour faire des retouches, est plus évidente. Les grappes de raisins ou les instruments musicaux en sont des preuves péremptoires. Ils sont réalisés à l'aide des instruments aiguisés.

Même si ce vase n'a pas été importé, lui, ses moules et les prototypes sont sans aucun doute des objets d'importation lesquels ont servi aux artisans locaux aux imitations. Les caractéristiques stylistiques, le répertoire ornemental de la même inspiration mythologique dionysiaque, la composition de la pâte, la manière de fabrication, le tout plaide pour son encadrement archéologique à côté des vases de Greci et de Tulcea et l'on ne doit pas exclure la possibilité qu'il fût sorti toujours de l'atelier de Navigius.

Ces vases sont, pour la Dobroudja romaine, des apparitions rares mais non pas uniques. On a trouvé également à Histria¹² des fragments de vases du type *terrasigilaria*, faits d'une pâte rouge brique ou rouge clair, aux ornements exécutés en relief, parfois ayant cet éclat-là qui rappelle les célèbres vases arrétins — mais ils sont encore inédits. Il est vrai qu'aucun fragment de vase ou vase entier n'a des images des scènes dans le genre des scènes dont sont décorés les vases de Greci, Tulcea ou Constantza ; ni la glaçure ni la pâte n'en présentent des identités parfaites. Mais la syntaxe décorative en est conçue de la même manière et les éléments qui composent le répertoire ornamental sont toujours d'inspiration mythologique. Dans ce cas aussi nous sommes enclins à croire que l'on est devant des importations, sans pouvoir en déterminer, dans cette phase des recherches, l'origine. De toute manière, les vases présentés montrent d'évidents traits de provenance étrangère, aux notes originales que l'on acquit à la suite d'une longue pratique artisanale. Nous voyons même dans cette pratique plus qu'artisanale un vrai progrès dans l'art coroplastique du IIIème siècle de n.e. si bien représenté en Dobroudja par ces vases.

Evidemment, l'art coroplastique, ayant de fortes implications même dans les pratiques artisanales locales de la province des bouches du Danube, s'est beaucoup développé à l'époque romaine en spécial dans les premiers trois siècles de cette époque. Et ceci, non seulement sous la forme des vases qui imitent les importations, peut-être nord-africaines ou des autres régions de l'Empire, mais aussi sous la forme des statuettes d'argile, comme le prouvent très bien les découvertes plus anciennes ou plus récentes de Histria¹³, Tomis¹⁴, Callatis¹⁵, Gura Canliei¹⁶, Garvăn¹⁷ etc., en prenant des formes et aspects nouveaux dans le processus de la création artistique locale.

Les vases en question s'inscrivent parmi les plus importantes valeurs de culture matérielle de l'époque romaine en Dobroudja, apportées de ces régions — là, plus proches ou plus éloignées, avec lesquelles on entretenait, biensûr, d'étroits rapports économiques. Nous les avons présentés pour mieux connaître ces valeurs et leur aire de diffusion dans cette grande zone géographique dont le développement économique doit tellement aux chemins commerciaux du Danube et de la Mer Noire.

¹² Histria, I, p. 453 ; *Ist. Rom.* (Histoire de Roumanie), I, p. 501.

¹³ S. Lambrino, *Cetatea Histria* (La cité de Histria) dans *Boabe de grâu*, I, 10, 1930, p. 588—589. Al. Suceveanu, *Depozitul de statuete romane de teracotă de la Histria* (Le dépôt de statuettes romaines de terre cuite de Histria), dans *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 243—268.

¹⁴ D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, Bucarest, 1918, pp. 117—128 ; pour les moules : p. 123, fig. 71 et p. 125, fig. 73 ; A. Rădulescu et M. Davidescu, dans *MCA*, V, 1959, p. 756.

¹⁵ V. Pârvan, *Începuturile...*, p. 219.

¹⁶ D. Vilceanu, *Urme de viețuire antică la Gura Canliei*, (Traces de vie antique à Gura Canliei), dans *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 143, fig. 2/1.

¹⁷ Gh. Ștefan, *Două vase de terrasigilaria descoperite la Bisericița-Garvăn* (Deux vases de terrasigilaria découverts à Bisericița-Garvăn), dans *SCIV*, X, 1958, 1, p. 66, fig. 4/1.

CÎTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND CONSTRUIREA ZIDULUI DE INCINTĂ AL CETĂȚII TROPAEUM TRAIANI

În urma celor patru campanii de săpături arheologice¹ efectuate pe zidul de incintă al cetății Tropaeum Traiani, se pot preciza câteva date noi legate de construirea acestui zid. În cele ce urmează ne vom referi la sectorul sud-vestic al zidului de apărare, fiind convinși că situația surprinsă de noi este aceeași pe întreaga fortificație de la sud de *via principalis*.

Concluzia principală pe care ne-au furnizat-o cercetările efectuate pînă acum constă în faptul că fundația zidului de incintă este mai veche decît zidul propriu-zis, constituind o fază distinctă, necunoscută pînă acum, anterioară datei ce rezultă din inscripția comemorativă descoperită de Grigore Tocilescu la poarta de est a cetății în vara anului 1891². Din izvorul epigrafic amintit reiese că cetatea a fost ridicată *a fundamentis*, în timpul împăraților Constantin cel Mare și Licinius³. Faza preconstantiniană a zidului de apărare se rezumă la fundația acestuia pînă la nivelul patului de așteptare⁴. Peste această fundație care fusese părăsită o perioadă de timp, la începutul secolului al IV-lea, sub conducerea prefectilor pretoriului, Petronius Annianus și Iulius Iulianus⁵, a fost ridicată suprastructura zidului defensiv. Deci inițiativa lărgirii suprafeței cetății și a împrejurimii noii zone cu un zid de apărare nu aparține perioadei celor doi împărați, ci unei vremi anterioare acestora.

O situație asemănătoare celei pe care noi am observat-o la Adamclisi, este prezentată de către Themistios⁶. Autorul antic spune că

¹ În acest material sînt prezentate rezultatele obținute de noi în campaniile arheologice desfășurate la Adamclisi în perioada 1970—1973.

² R. Vulpe, *Activitatea arheologică în Dobrogea*, în *Dobrogea — 50 de ani de viață românească*, București, 1928, p. 124.

³ *CIL*, III, 13734; bibliografia privind această inscripție vezi la I. Barnea, în *DID*, II, p. 384, nota 81.

⁴ Patul de așteptare constă în nivelarea cu mortar a părții superioare a temeliei, în scopul repartizării uniforme a forței de apăsare exercitată de suprastructura zidului asupra fundației.

⁵ *CIL*, III, 13734.

⁶ I. Barnea, *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 564 și urm.; idem, *DID*, II, p. 395; *Izvoarele istoriei României*, II, p. 55.

Valens a condus personal operațiunile de ridicare ale unei cetăți „urmărind zidurile de apărare ce abia se mai distingeau. Temelia acestora o pusese vreunul dintre împărații de mai înainte, pentru avantajul terenului dar a renunțat din cauza greutăților de construcție”⁷. Themistios se referă la o fortificație din Scythia Minor, de pe malul Dunării, identificată de unii cercetători cu cetatea Cius⁸.

La Tropaeum Traiani lucrările au decurs altfel. După terminarea fundației și nivelarea cu mortar în scopul realizării patului de așteptare, întreaga lucrare a fost protejată prin depunerea unui strat de pământ. Deci a avut loc o părăsire organizată a lucrului, deoarece se luaseră măsurile de a proteja fundația spre a nu avea de suferit din cauza agenților atmosferici. După trecerea momentului critic care a determinat întreruperea, urma ca zidul să fie ridicat mai departe⁹.

Faza preconstantiniană este demonstrată pe deplin de descoperirea a trei fundații de turn părăsite în stadiul de pat de așteptare. Cele trei fundații, pe care noi le-am notat cu A, B și C, se află între turnul nr. 17 și poarta de sud a cetății (fig. 1).

Fundația turnului A a fost descoperită pe curtea cuprinsă între turnurile nr. 17 și nr. 18. Această curtină are lungimea de 45 m. Fundația A fragmentează curtea în două părți aproape egale (cca. 16,50 m între fundația A și turnurile vecine). Partea semicirculară a acestei fundații a fost parțial demantelată în exterior (fig. 2). Grosimea laturilor sale este cuprinsă între 3,76 m și 3,95 m, în interior, între cele două laturi este o distanță de 2,75 m, iar lungimea interioară a turnului este de 5,50 m. Menționăm că această fundație este cea mai bine păstrată. În partea demantelată din zona semicirculară a acestei fundații, se observă găurile parilor care au fost bătuți în șanțul temeliei (fig. 3). Printre acești pari s-a pus un strat de 80—90 cm de piatră fără mortar. Peste acesta se află un strat gros de 60—70 cm din piatră cu mortar (fig. 5). Partea superioară a fundației a fost nivelată cu mortar pe care se pot distinge mai multe urme de încălțăminte cu sau fără ținte pe talpă, precum și câteva urme de picior gol. Spre zidul de incintă cele două laturi ale fundației se termină cu câte o treaptă înaltă de 50 cm (fig. 4). Laturile fundației sînt unite printr-un zid înalt de 1 m. Ultima acțiune a constructorilor preconstantinieni a constat în acoperirea cu pământ a fundației prezentate mai sus. La începutul secolului al IV-lea, noii constructori au nivelat terenul din apropierea fundației, astupînd groapa rezultată în urma demantelării părții semicirculare a turnului, apoi au îndepărtat pământul depus anterior pe temelia zidului, renunțînd la fundația turnului¹⁰. Această renunțare este datorată demantelării pe care o suferise zona semicirculară a turnului, demantelarea ce s-a făcut în câteva puncte pe o adîncime de 3 m. Demantelarea avusese loc în perioada cuprinsă între părăsirea

⁷ I. Barnea, *SCIV*, 4, 1967, p. 568.

⁸ *Ibidem*, p. 569; *DID*, II, p. 395.

⁹ Gh. Papuc, *Pontica*, VI, 1973, p. 117—128.

¹⁰ *Ibidem*, p. 118—121 și fig. 2.

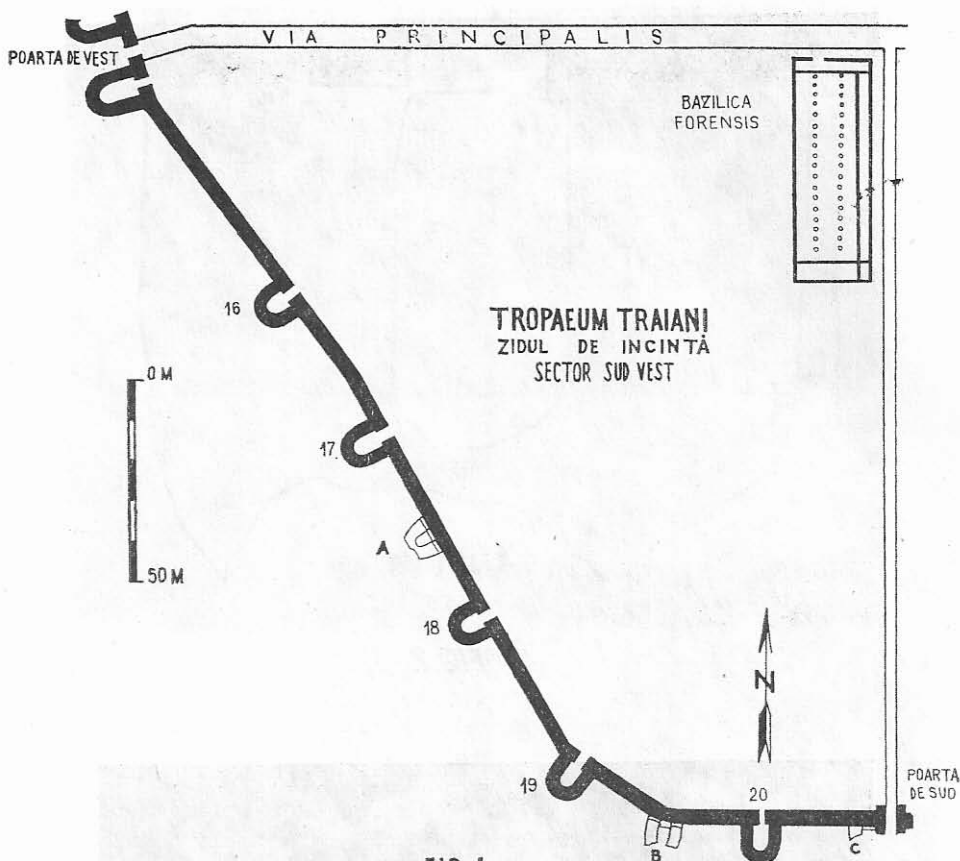

FIG. 1

fundației și construirea zidului propriu-zis la începutul secolului al IV-lea ¹¹. O reparare a substrucției unui turn era inutilă, deoarece capacitatea ei de a rezista apăsării exercitate de zid era pusă sub semnul întrebării. Alt factor care a contribuit la abandonarea totală a fundației A este de ordin strategic și constă în sporirea numărului de turnuri, fapt datorat atacurilor din ce în ce mai dese ¹².

Fundația turnului B se află pe curțina dintre turnurile nr. 19 și 20, în locul unde zidul de incintă face un unghi spre est. Cele două laturi paralele ale fundației au lățimea cuprinsă între 3,60 m și 3,80 m. Partea semicirculară a acestei fundații a fost demantelată total, astfel că din fundație s-au mai păstrat numai laturile pe o lungime de 6,90 m și respectiv 6,15 m (fig. 6). Structura fundației este de fel ca în cazul prezentat mai sus. Pe una din laturi (cea estică), se află un

¹¹ *Ibidem*, p. 123.

¹² R. Vulpe, *HAD*, p. 265 și urm.

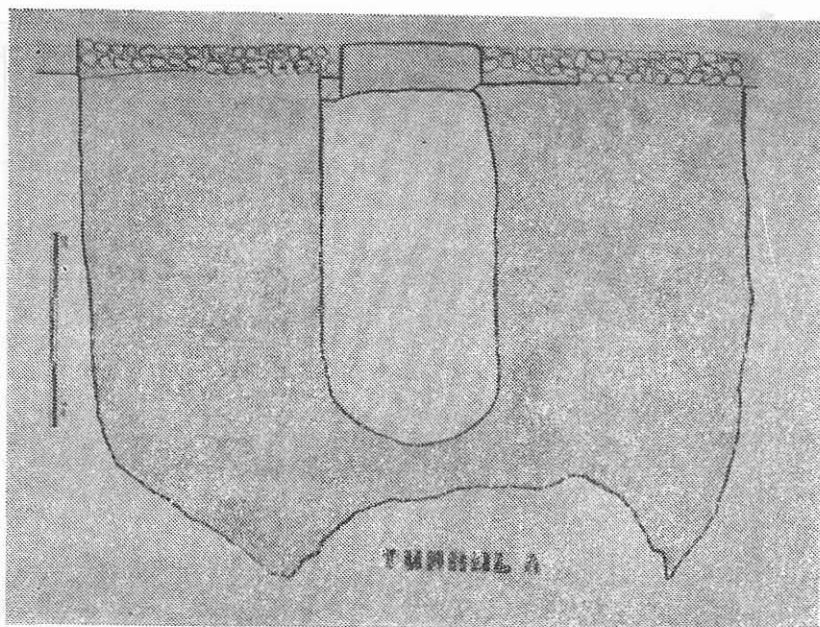

FIG.2

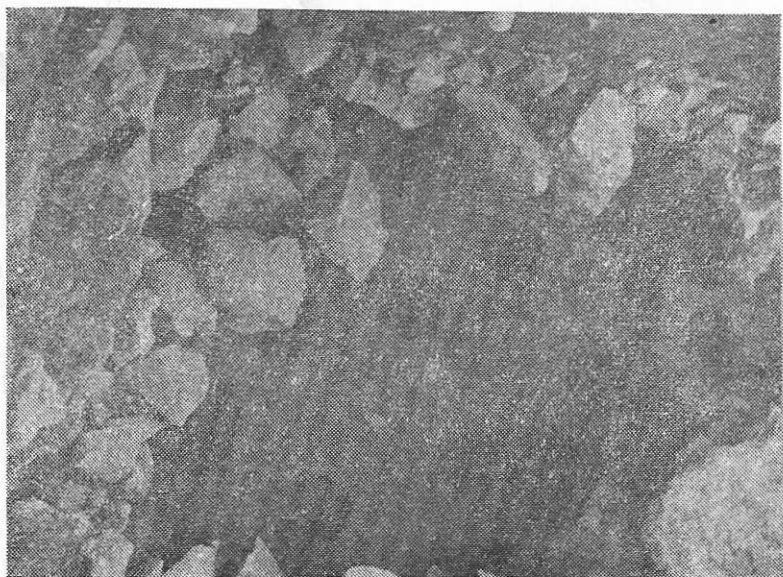

FIG.3

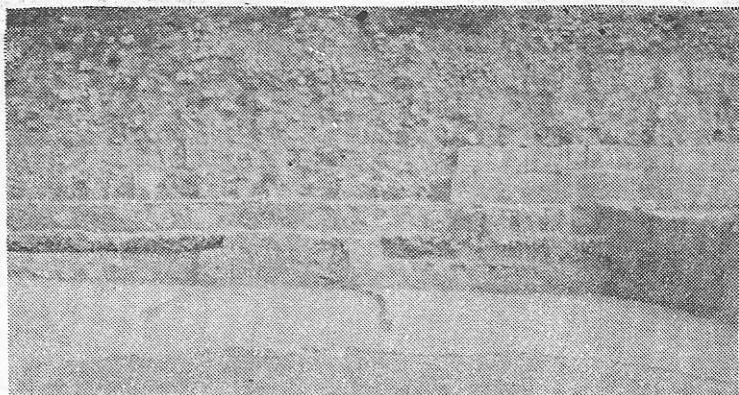

FIG. 4

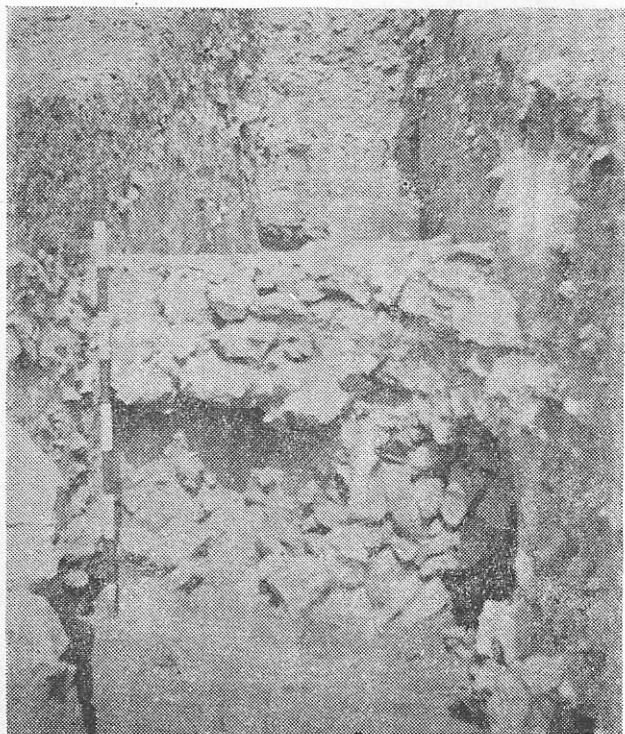
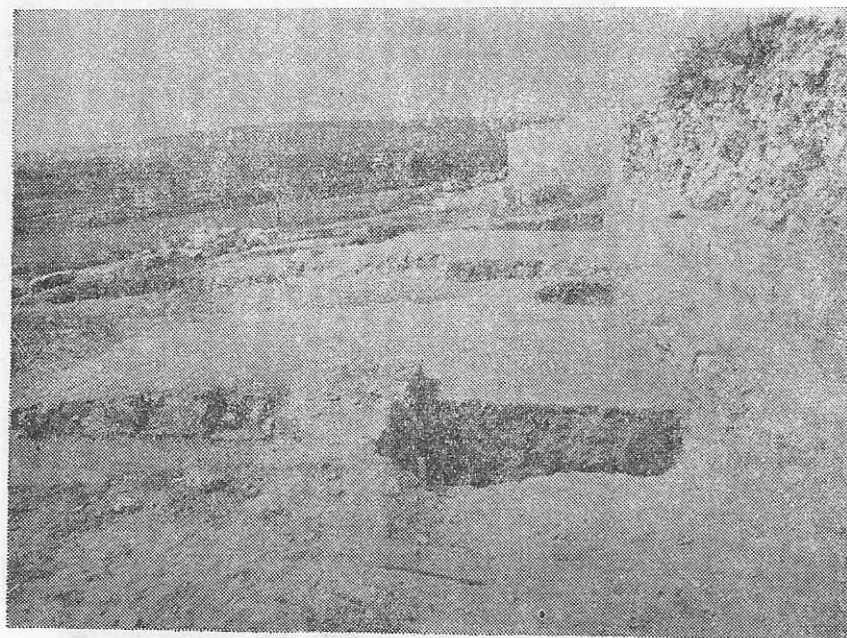

FIG. 5

*FIG. 6**FIG. 7*

zid care aparține unei construcții extramurane (fig. 7). În mortarul acestui zid am descoperit o monedă (fig. 14) de la Constantius¹³, fapt ce ne permite o primă datare a unora din numeroasele locuințe extramuros de la Tropaeum Traiani. Dată fiind configurația terenului, bănuim că stratul de pământ cu care fusese acoperită fundația pentru protejare, avea o grosime mai mică¹⁴ decât la fundația A. Cele două laturi ale fundației B se termină spre zidul de incintă prin câte o treaptă înaltă de 40 cm. De deasupra treptelor începe zidul cu piatră de parament. Lățimea interioară a fundației B este de 2,70 m.

Avînd în vedere dimensiunile celor două fundații, precum și asemănarea de ordin constructiv, adică aceeași succesiune de piatră fără mortar așezată printre pari, avînd deasupra un strat de piatră cu mortar, apoi treptele cu care se termină laturile fundațiilor spre zid ca și porțiunea de zid care le unește pe acestea din urmă, considerăm fundațiile contemporane, aparținînd uneia și aceleiași faze.

Ultima fundație (C) se află pe curțina dintre turnurile nr. 20 și nr. 21, mai precis la poarta de sud a cetății. În urma săpăturilor efectuate în partea de vest a porții amintite, a apărut fundația C din care s-a păstrat o suprafață foarte mică. În urma demantelării pe care a suferit-o această fundație s-au mai păstrat numai 2,30 m din latura vestică. Cea de a doua latură se află sub poarta de sud (fig. 8, 9). Alături de motivele care au dus la părăsirea fundațiilor A și B, în cazul fundației C se mai adaugă și un motiv de ordin urbanistic, anume amenajarea în acest punct al zidului de incintă a unei porți. Construirea porții presupune în interiorul cetății existența unei străzi, care pornea de la poarta de sud și se termina în via principalis (la este de basilica forensis).

Toate cele trei fundații au mortarul care le nivelează în partea superioară de culoare verzuie. Deoarece cantitatea de nisip din compoziția mortarului este mare, acesta este sfărîmicios. Mortarul din suprastructura zidului de incintă este de culoare albă. Materialul litic al fundațiilor de turnuri este deosebit de cel din embletonul zidului de incintă, fapt ce indică proveniența diferită a pietrei (din fronturi diverse ale carierei de la Deleni).

În favoarea unei faze preconstantiniene pledează de asemenea situația de la poarta de est, unde nivelul străzii este mult mai înalt față de partea inferioară a primului rînd de pietre de parament¹⁵ (fig. 10). Încă din 1906 R. Netzhamer avansa ipoteza că la cetatea Tropaeum Traiani este posibilă existența unor construcții anterioare perioadei lui Constantin cel Mare¹⁶ (se referea și la zidul de incintă). Netzhamer se mai referă și la faptul că axul străzii principale face un unghi vizibil cu axul porții de vest (fig. 12). Situația este similară și la poarta de est, unghiul fiind însă mai mic (fig. 11).

¹³ LRBC, I.

¹⁴ Curtina pe care se află fundația B a fost descoperită de către D.M.I.A., șantierul Adamclisi, în primăvara anului 1970, fără asistență arheologică.

¹⁵ Al. Suceveanu, *Dacia*, N.S., XIII, 1969, p. 362.

¹⁶ R. Netzhamer, *Nach Adamklissi*, Salzburg, 1906, p. 17.

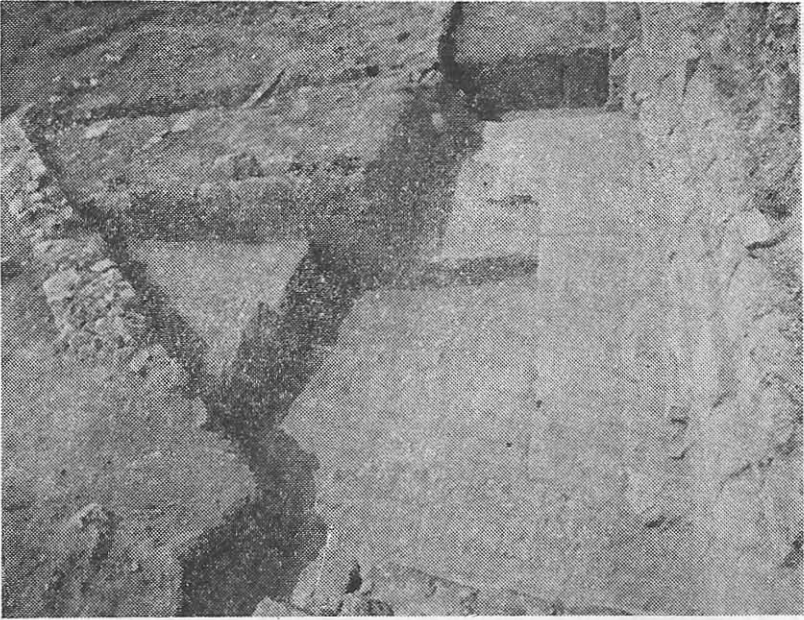
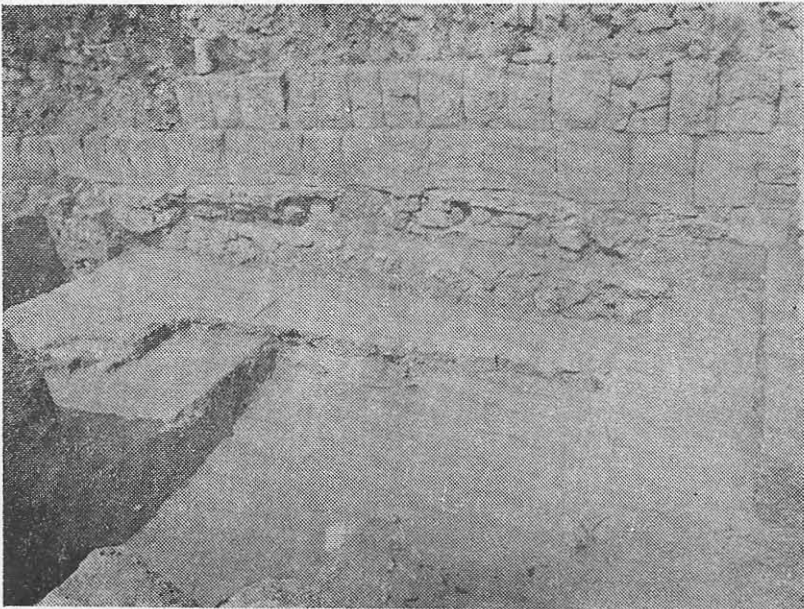
FIG.8**FIG.9**

FIG. 10

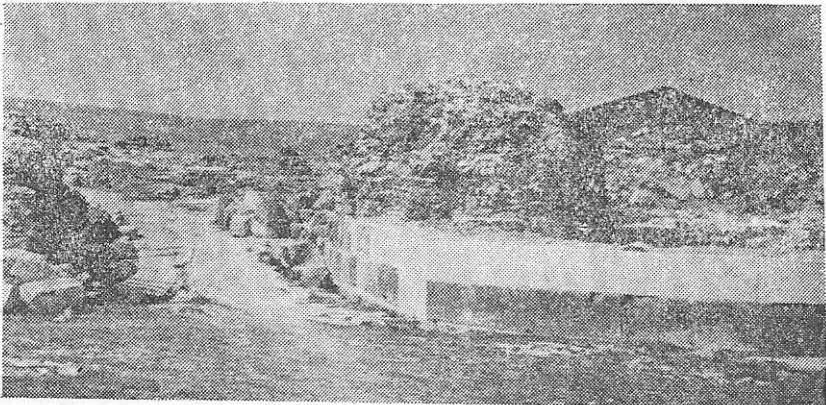

FIG. 11

*FIG. 12**FIG. 13**FIG. 14*

Dimensiunile fundațiilor preconstantiniene diferă de cele ale turnurilor ridicate la începutul secolului al IV-lea¹⁷. Fundațiile turnurilor de secol IV sînt mai mari decît cele trei pe care le-am prezentat mai sus. Astfel lățimea interioară este mai mare cu 86 cm, iar lungimea (tot interioară) cu 1,10 m.

În concluzie, considerăm că sînt suficiente datele prezentate pentru a considera fundația zidului din sectorul sudic al cetății, ca fiind o fază preconstantiniană a zidului de apărare. Problema care se pune este datarea acestei fundații. Singurul element de datare pe care l-a oferit cercetarea arheologică a celor trei fundații de turn, este o monedă lățută în timpul împăratului Diocletian¹⁸. Moneda a apărut la 10 cm deasupra fundației C, în pămîntul depus cu scopul de a proteja construcția, în momentul părăsirii lucrului¹⁹ (fig. 13).

Pînă la apariția unor date care să infirme datarea pe care ne-o oferă moneda menționată, considerăm că în timpul domniei lui Diocletian s-a pus problema fortificării și a extinderii cetății Tropaeum Traiani. Nu este exclus ca lucrarea să fi fost întreruptă din cauza atacului carpototic de la anul 295²⁰, care afectase întreaga regiune a Dunării de Jos.

Săpăturile arheologice viitoare sperăm că vor aduce noi dovezi în favoarea fazei preconstantiniene a zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LA CONSTRUCTION DE LA MURAILLE D'ENCEINTE DE LA CITÉ DE TROPAEUM TRAIANI

Résumé

Dans cet article est présenté le résultat des fouilles effectuées par l'auteur au mur d'enceinte de la cité de Tropaeum Traiani, notamment dans le secteur sud-ouest. A la suite des quatre campagnes, on est arrivé à la conclusion que dans la construction de la cité de Tropaeum il existe une phase pré-constantinienne de la muraille d'enceinte, phase inconnue jusqu'à présent. Les éléments qui ont déterminé la conclusion mentionnée sont 3 fondations de tour, abandonnées au stade de *lit d'attente* (fig. 1). La première fondation (A) est apparue entre les tours no. 17 et 19 (fig. 2). La partie demi-circulaire de la fondation a été partiellement démantelée. La structure de cette fondation est la suivante: au fond du fossé on avait enfoncé des pilotis (fig. 3) entre lesquels on avait introduit de la pierre sans mortier qui formait une première couche épaisse de 80—90 cm. Au-dessus de celle-ci il y a une couche de pierre avec du mortier épais de 60—70 cm. A la partie supérieure a eu lieu le nivellement avec du mortier et, de cette manière, on réalisait le *lit d'attente*. La fondation B est apparue entre les tours no. 19 et no. 20. (fig. 6 et 7). A cette fondation, la zone demi-circulaire a été

¹⁷ Despre zidul de incintă constantinian al cetății Tropaeum Traiani, vezi *DID*, II, p. 385 și urm.

¹⁸ *RIC*, V, II, nr. 163, atelier Roma, anii 288—289.

¹⁹ Gh. Papuc, *op. cit.*, p. 119—121 și nota 6.

²⁰ V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum, considerațiuni istorice*, București, 1912, p. 165; Carl Patch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, III; *Die Völkerbewegung auf der unteren Donau in der Zeit von Diocletian bis Heraclius*, Vienne et Leipzig, 1928, p. 7—13; I. Barnea, *DID*, II, p. 384; Gh. Poenaru-Bordea, *Pontica*, IV, 1971, p. 322; H. Nubar, *SCIV*, 21, 1972, 2, p. 200.

entièrement démantelée. Du côté est de cette fondation il existe un mur appartenant à l'une des nombreuses constructions extramurales d'Adamclissi. Dans le témoin du mur mentionné on a découvert une monnaie depuis le règne de Constance.

La dernière fondation (C) se trouvait dans la zone de la porte du sud. Des trois fondations, elle en est la plus démantelée. Son côté est se trouvait sous la porte du sud (fig. 8 et 9). L'auteur considère que, à une époque antérieure à Constantin le Grand et Licinius, on a construit la fondation de la muraille d'enceinte. Ce commencement d'édification du mur défensif a été abandonné à cause de certains motifs dans le stade de lit d'attente. Pour que la construction n'en ait pas eu à souffrir, elle a été couverte d'une couche de terre. Lorsque, au début du IV-ème siècle, le silence qui régnait dans L'Empire permet la reprise des travaux, les nouveaux constructeurs éloigneront la terre de l'ancienne fondation, en bâtissant la superstructure du mur. Mais, pendant la période écoulée jusqu'à la reprise des travaux avait eu lieu le démantèlement des trois fondations lesquelles, à cause de ceci, ont été abandonnées. Thémistias présente une situation similaire de l'époque de l'empereur Valens. En la faveur d'une phase pré-constantinienne plaident également le rapport d'entre le niveau de la Via principalis et la marge inférieure de la première couche de pierre de parement des bastions de la porte est, ensuite l'angle fait par l'axe de la rue principale avec les deux portes (fig. 10—12).

L'auteur date la phase pré-constantinienne à l'époque de l'empereur Dioclétien à base d'une monnaie (fig. 13) découverte sur la fondation C.

L'attaque carpo-gothique de 295 est considérée comme ayant été la cause de l'interruption des travaux.

EINIGE BETRACHTUNGEN ÜBER DEN BAU DER UMFASSUGSMAUER DER FESTUNG TROPAEUM TRAIANI

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz wird das Ergebnis der Grabungen wiedergegeben, die der Verfasser an der Umfassungsmauer der Festung Tropaeum Traiani, genauer gesagt in deren Südwestsektor vorgenommen hat. Im Verlauf der vier Grabungskampagnen ist man zu der Schlußfolgerung gelangt, daß in der Festung Tropaeum eine präkonstantinische Phase der Umfassungsmauer besteht, die bisher noch nicht bekannt war. Die Elemente, die zu dieser Schlußfolgerung geführt haben, sind drei Turmfundamente, deren Bau unterbrochen wurde (Abb. 1). Das erste Fundament (A) ist zwischen den Türmen Nr. 17 und 18 erschienen (Abb. 2). Der halbkreisförmige Teil des Fundaments wurde teilweise abgetragen. Die Struktur dieses Fundaments ist folgende: in die Sohle des Grabens waren Pfosten (Abb. 3) eingetrieben worden und der Zwischenraum wurde mit Steinen ohne Mörtel ausgefüllt — wodurch eine erste Schicht von 80—90 cm Dicke gebildet wurde. Darüber befindet sich eine 60—70 cm Dicke Schicht von Steinen mit Mörtel. Der obere Teil wurde mit Mörtel eingebnet, und in diesem Stadium wurde der Bau unterbrochen.

Das Fundament B erschien zwischen den Türmen Nr. 19 und 20 (Abb. 6 und 7). Bei diesem Fundament wurde der halbkreisförmige Teil zur Gänze abgetragen. An der östlichen Seite dieses Fundaments befindet sich eine Mauer, die zu einem der zahlreichen Bauten außerhalb der Mauer von Adamclissi gehört. Im Mörtel der genannten Mauer wurde eine Constianusmünze (Abb. 4) gefunden.

Das letzte Fundament (C) befindet sich im Bereich des Südtores. Es ist dies das abgetragenste der drei Fundamente. Seine Ostseite befand sich unter dem Südtor (Abb. 8 und 9).

Der Verfasser ist der Ansicht, daß in einer Zeit vor Konstantin dem Großen und Licinius das Fundament der Umfassungsmauer gebaut wurde. Dieser Beginn der Errichtung der Verteidigungsmauer wurde aus bestimmten Gründen in einem Anfangs stadium unterbrochen. Damit das Gebaute nicht zu Schaden komme,

wurde es mit einer Erdschicht bedeckt. Sobald anfangs des 4.Jh. infolge der im Imperium eingetretenen Ruhe die Arbeit wieder aufgenommen werden konnte, sollten dann die neuen Baumeister die Erde vom Fundament abdecken und den Oberbau der Mauer errichten. Jedoch waren bis zur Wiederaufnahme der Arbeit die drei Fundamente abgebrochen worden, aus welchem Grund sie aufgegeben wurden. Themistios stellt eine ähnliche Sachlage aus der Zeit des Kaisers Valens dar. Zugunsten einer präkonstantinischen Phase spricht des weiteren das Verhältnis zwischen der Ebene der Hauptstraße (*via principalis*) und dem unteren Rand der ersten Reihe der Steinverkleidung der Bollwerke des Osttores, ferner der Winkel zwischen der Achse der Hauptstraße und den beiden Toren (Abb. 10—12).

Der Verfasser datiert die präkonstantinische Phase in die Zeit des Kaisers Diokletian aufgrund einer im Fundament C gefundenen Münze (Abb. 13). Als Grund der Unterbrechung der Arbeit wird der Angriff der Karpo-Goten im Jahre 295 angesehen.

**FOUILLES ARCHEOLOGIQUES À TROPAEUM TRAJANI
ZONE C, 1971**

Pendant l'été de 1971, dans le cadre du chantier archéologique complexe de Tropaeum Trajani, nous avons été chargé de la direction des fouilles dans un secteur de la zone C — *intra muros*, situé dans le voisinage du mur d'enceinte du côté ouest et entre les anciens secteurs sondés par M. Irimia, R. Ocheşeanu et M. Munteanu. Le rôle de nos fouilles était également de réunir dans un seul secteur de recherches les points dispersés ci-haut mentionnés, en correspondance avec les fouilles *extra muros* effectuées le long de l'enceinte du sud-ouest (R. Ocheşeanu et Gh. Papuc) (fig. 1).

Par conséquent, on a tracé une section un peu plus longue (longueur — 41 m, largeur — 3 m) perpendiculaire à l'enceinte, au milieu de la zone reçue pour des investigations, dans le but d'en obtenir les données stratigraphiques essentielles. Dans le cadre de la nouvelle nomenclature établie, notre section a reçu l'indicatif de C₁₉.

On a effectué aussi les sections C₂₃ (40 × 3 m) et C₂₄ (16 × 3 m), proches et parallèles à C₁₉; la section C₂₀ (13 × 3 m) dans l'ancien secteur de M. Irimia où il fallait terminer le déterrement d'une habitation; la petite section C₂₂, représentant une situation spéciale — la tentative de sauver quelques données stratigraphiques d'une habitation déterrée quelques années auparavant par P. Nicorescu.

Section C₁₉.

Perpendiculaire à la muraille d'enceinte, les carreaux en étant marqués depuis l'enceinte vers l'intérieur, elle nous a fait voir plusieurs zones que nous présenterons successivement. Nous notons que la pente évolue légèrement vers l'intérieur de la cité, étant plus accentuée à partir du carreau 12.

¹ Les autres sections, depuis no. 1 à 19, appartiennent aux fouilles antérieures, des zones R. Ocheşeanu, M. Irimia, M. Munteanu. La numérotation a été faite chronologiquement, par l'ordre de leur réalisation. Par conséquent, SC₂₁ se trouve dans la zone M. Munteanu.

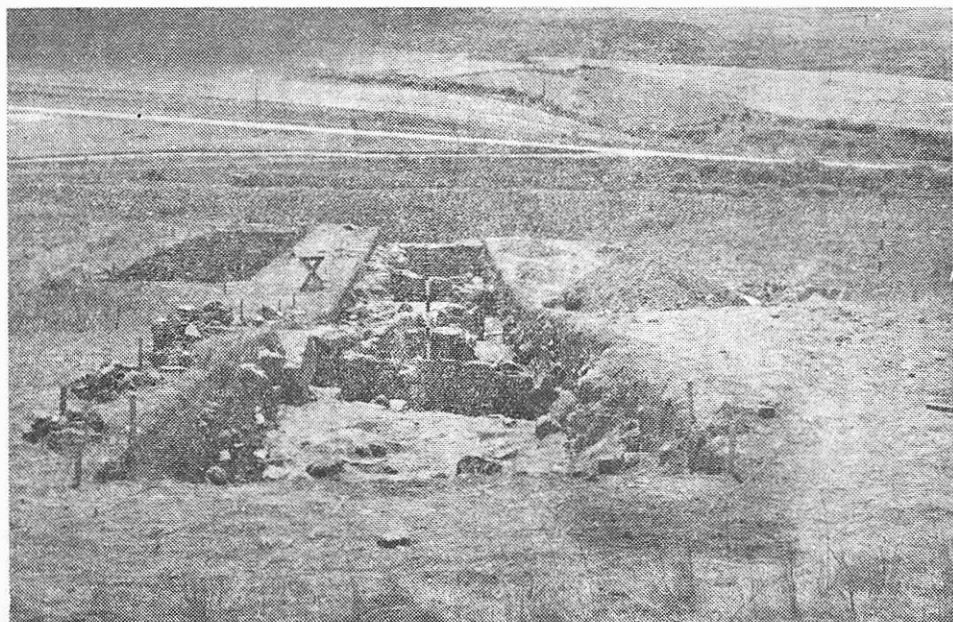

Fig. 1

Zone des carreaux 16 — 20

Après avoir éloigné l'élément végétal, assez mince sur la pente, nous avons trouvé beaucoup de pierres écroulées, situation générale le long de toute la section. Dans la zone trouvée pour le moment en discussion, il y a une quantité de pierres plus petite par rapport au reste de la section, peut-être grâce à la pente plus soulignée, y existant en échange une grosse quantité de tuiles et de briques, mêlées de nombreux fragments de céramique. A 25 — 30 cm, surtout au bout de l'est de la section, est apparue une masse compacte de briques en torchis (morceaux d'argile bien mêlée de pailles et de balle de blé, insuffisamment cuits au rouge, nettement différents des briques proprement-dites). L'immense quantité de tuiles et de briques en torchis annonce évidemment le niveau d'une grande habitation.

À la profondeur d'à peu près 1 m, sous l'éroulement massif de briques en torchis, briques et céramique, apparaît un niveau ferme d'argile jaune qui conserve, parfois très bien, les briques carrées d'un pavage sur lequel il y a un dépôt épais de matière calcinée, cendre, charbon noir, provenant de l'incendie qui a détruit le bâtiment (fig. 2, 3).

Dans le profil du nord est apparu aussi le bout d'une muraille régulière, faite de pierres grandes, façonnées. A la limite des carreaux 15—16, les fondements d'une autre muraille puissante, transversale

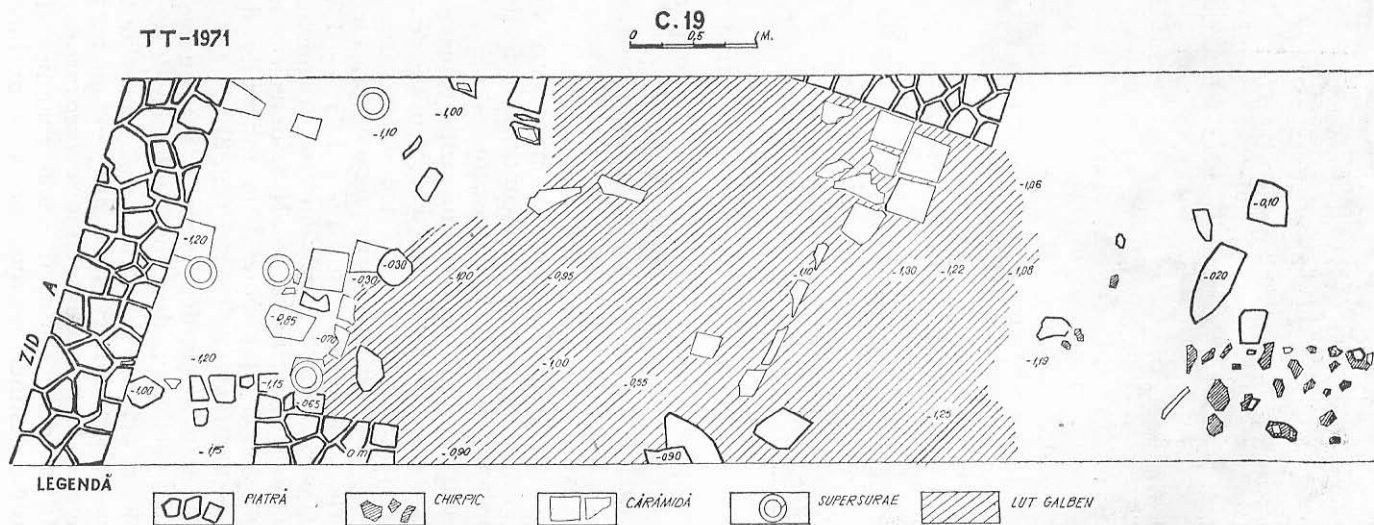

Fig. 2

Fig. 3

(N-S), oblique par rapport à la section, représente le paroi de l'ouest de la chambre à pavage de briques (murraille A).

Ce premier niveau rencontré (le dernier au point de vue chronologique) a été noté N. I. Selon la céramique, les lampes à huile, les monnaies (dont il sera question plus loin), N I date depuis le VI s. n.è. Ce niveau, ayant la même structure des dépôts et matériaux archéologiques, sera rencontré dans toutes les sections, en continuant le dernier niveau généralement urbain dans la zone C de Tropaeum.

Du côté ouest, à proximité de la murraille transversale A, plus exactement dans le carreau 16, donc sur une étendue de 6 m^2 , on n'a plus rencontré le niveau N I, ni sous forme de pavage, ni sous celle de niveau d'argile. N I s'interrompt brusquement et, sur la superficie mentionnée les débris continuent jusqu'à $-1,25 - 1,30 \text{ m}$ (ici, la pente descend vers l'ouest), en prédominant les fragments de briques et de tuiles. A la ligne d'interruption de N I, nous avons trouvé une murraille basse, transversale, parallèle à la murraille de l'ouest, en délimitant la superficie mentionnée de 6 m^2 (fig. 2).

Dans cet espace, nous avons découvert *in situ* quatre tubes cylindriques en céramique, verticaux, dont un seulement était mis sur un postement fait de deux briques (*suspensurae*). Leur hauteur était de $0,60 \text{ m}$. Si ces tubes se sont conservés *in situ* seulement pour *suspensurae*, selon nos calculs le nombre total des *suspensurae*, devait être de dix, au moins. Il est donc question d'une chambre située sous le plancher de l'habitation destinée au système de chauffage de celle-ci-

le calorifère (*hypocaustum*). Du côté sud du hypocaustum, il y a la porte du fourneau (*praefurnium*), au seuil de dalles de pierre, toute la zone ayant été fortement brûlée et présentant beaucoup de cendre. Selon nos informations, c'est pour la première fois qu'on découvre chez nous un bâtiment particulier du VI s. n.è. muni d'un système de chauffage à base de hypocaustum (fig. 4, 5, 6).

Zone des carreaux 9 — 15 (fig. 7). Du bout du sud de la muraille transversale A (limite ouest du hypocauste), part un paroi (B) de 7,50 m de longueur, perpendiculaire à A, qui dévie ensuite en angle droit vers le sud (mur C), délimitant biensûr une chambre (fig. 8) (trouvée à présent dans le témoin d'entre les sections C₁₉ et C₂₃) qui appartenait, selon toutes les probabilités, à la grande habitation au calorifère de l'est. Ainsi que la muraille A, les murailles B et C sont puissantes, bien exécutées, de terre et pierres, aux plans lisses (fig. 7, 8). Leur épaisseur varie entre 0,70 m et 0,80 m. Les murs A et B, à la suite des destructions et des écroulements, ont 2—3 couches de pierres fortement inclinées (A vers l'est, B vers le sud), présentant sur certains segments des contours et des courbures insolites, fait constaté également quant à quelques murs de la section C₂₃.

Adossé au mur C, part, le long de la section sur la rive du sud, relativement longitudinal, un mur de pierres et de terre, de la même épaisseur, mais exécuté d'une manière beaucoup plus grossière, irrégulière, sans être parallèle ou perpendiculaire aux axes du bâtiment à

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

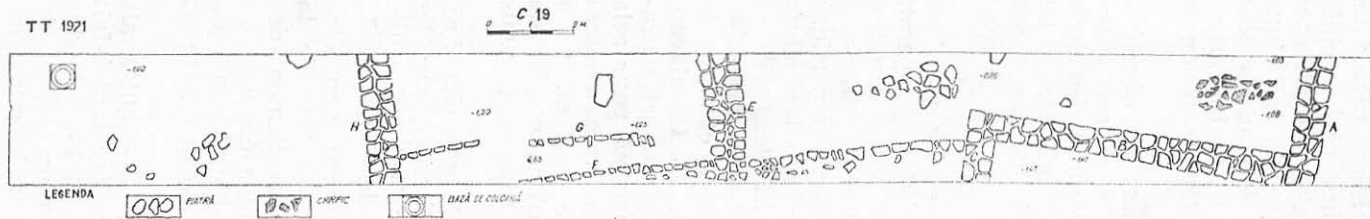

Fig. 7

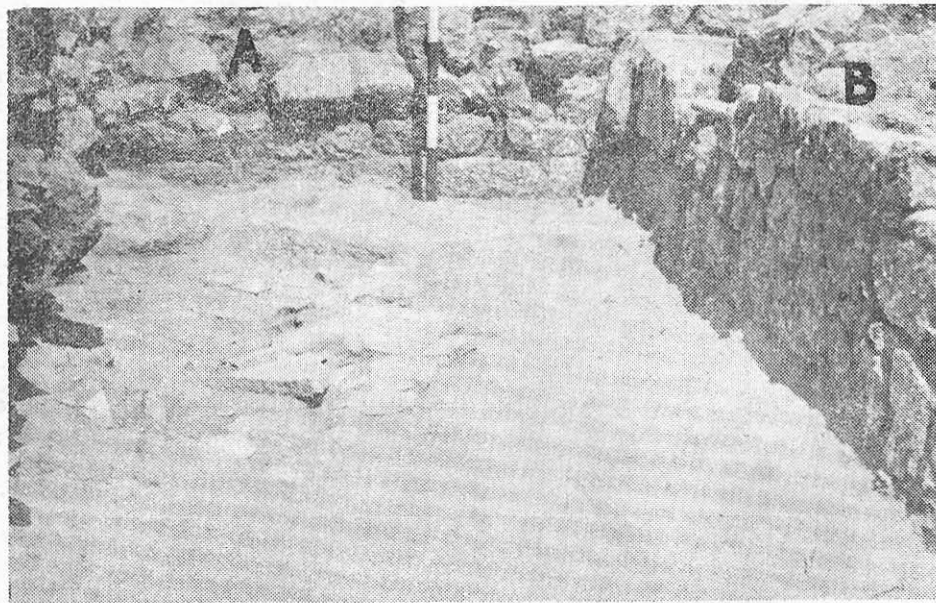

Fig. 8

calorifère de l'est, donc présentant une autre orientation urbaniste, générale dans la zone qui s'étend depuis le carreau 11 jusqu'à l'enceinte (fig. 7). A cette limite se séparent deux zones édilitaires, différentes tant par l'orientation des murs des habitations que par la technique de construction, évident étant le fait qu'un quartier à habitations plus grandes et plus riches se trouve à l'est de la limite fixée, limite qui se confond aussi avec le début d'une pente accentuée du terrain (selon la courbe de niveau).

La murraille D du quartier périphérique de l'ouest est adossé à la murraille C du quartier du côté est, sans exister un espace (d'ordinaire rue) entre les deux quartiers. Notons que les murs des deux complexes (comme l'on a déjà vu dans le cas de l'habitation au hypocaustum et l'on verra plus bas pour le reste de la zone) ont fonctionné au VIe s., appartenant certainement au dernier niveau urbain — général (N I) de la ville dans la zone C.

Allons maintenant voir quelles sont les données et les relations stratigraphiques de ces complexes. Sous la couche végétale apparaît une couche compacte de débris (pierres dont quelques unes grandes, briques, tuiles, céramique fragmentaire). Sous la couche de débris, à 0,40—0,50 m apparaît un premier niveau, marqué dans certains portions de la manière la plus claire par la présence à la surface des débris de pierre, dans d'autres portions (carr. 12) par un lit de tuiles et briques sur de la terre glaise jaune-grise, en général par la cessation de la démolition sur une ligne relativement continue, et par le changement de la structure de la couche de terre (fig. 9, 10). Ce niveau autre que le N I proprement dit-général et continu — découvert sporadiquement dans d'autres zones et sections également, nommé pour cela N I₁, ne présente aucune trace d'incendie. Cela, ainsi que d'autres détails de structure, le distingue de N I, depuis — 0,85 — 1 m, qui a l'aspect d'un plancher en argile jaune dure, couvert d'une couche de charbon et de cendre. C'est sur ce niveau du VI s. que nous nous sommes arrêtés.

Zone des carreaux 4 — 8. Elle représente de fait une chambre, appartenant à un quartier périphérique, modeste, délimitée par les parois transversaux E (à l'est), H (à l'ouest) et F (au sud) et qui a une importance particulière pour les données péremptoires de N I₁ (fig. 7).

Ainsi, sur le profil du nord la ligne certaine du niveau peut être observée pour la moitié de la longueur seulement en partant de la murraille E à l'ouest. Il est évident que, à la suite du nivellement des débris et des dépôts de N I proprement dit, à — 0,70 m a été créé un nouveau niveau (N I₁) de nivellement, par une couche d'argile, marqué de même par le dépôt de tuiles et de briques sur ce nouveau pavement (fig. 11).

En même temps que la création de N I₁, le mur E — qui avait été détruit antérieurement — est réparé, mais d'une manière tout-à-fait rudimentaire, correspondant exactement à la hauteur de N I₁, à l'extérieur du mur E proprement-dit (fig. 12, 13). Ce qui plus est, et de façon péremptoire, le mur F a été réparé non pas par la mise des

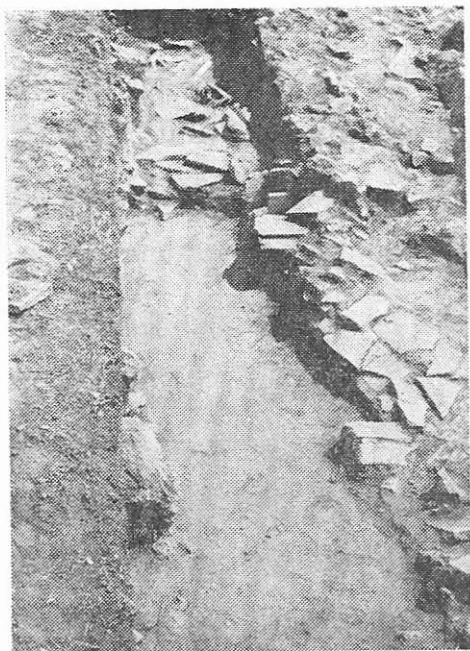

Fig. 9

Fig. 10

pierres sur la même fondation, mais par l'adossement (placage) à l'ancien paroi F d'un nouveau mur (G), sans résistance et rudimentaire, sans fondation, érigé directement sur N I₁ (fig. 14, 15); le mur G s'appuyait, à ses bouts, sur les anciens murs E et H.

Toutes les observations ci-exposées indiquent une habitation sporadique, pratiquée seulement dans certaines chambres — réparées et aménagées à nouveau de façon primitive — de l'ancien quartier; cette dernière habitation ne sera pas interrompue violemment, par l'incendie (comme il en est arrivé au N I).

N I, ayant l'aspect d'un pavement de glaise jaune, aux traces massives d'incendie, est rencontré entre — 1 — 1,30 m.

Zone des carreaux 1 — 4. Délimitée à l'est par un mur transversal (H) légèrement oblique, parallèle au mur E. Malheureusement, dans la moitié ouest de la zone, vers le mur d'enceinte de la cité, les niveaux sont brutalement interrompus par les travaux y pratiqués sous la direction de Gr. Tocilescu, d'une manière qui nous prive des éléments de connexion stratigraphique à la muraille de défense.

Du côté est, les deux niveaux (N I₁ et N I) sont semblables aux autres zones. Dans le fossé du côté de l'enceinte, se trouve, écroulée, une grosse base de colonne, en marbre.

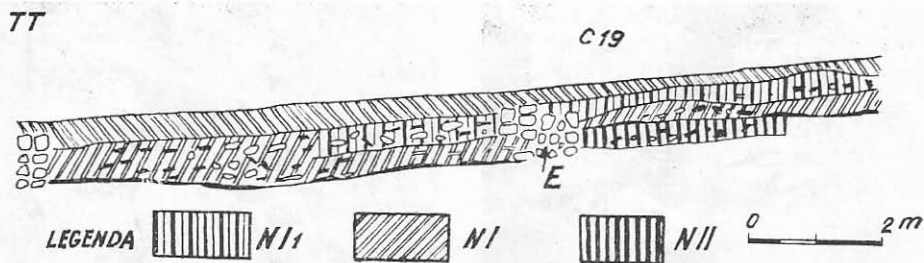

Fig. 11

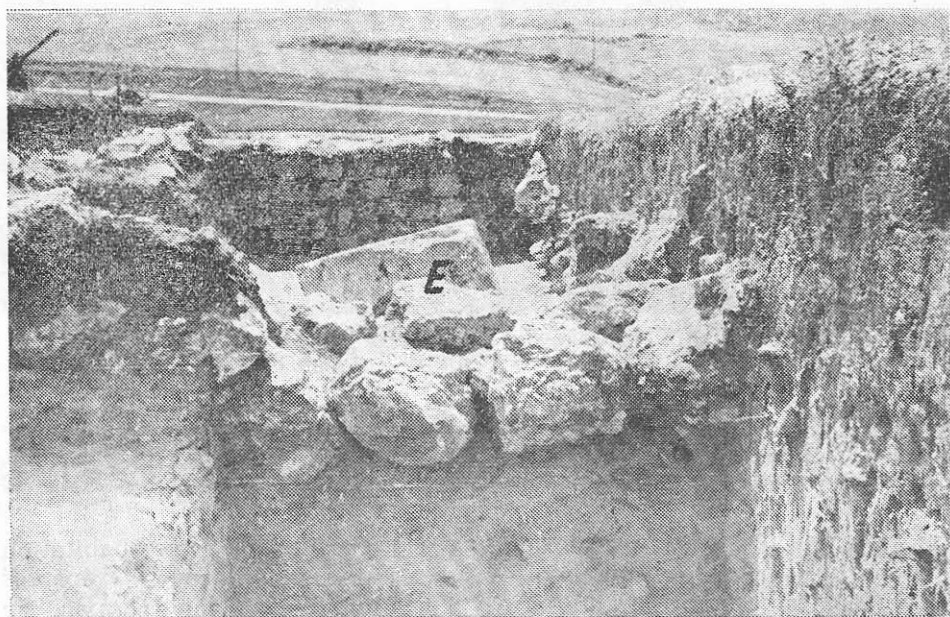

Fig. 12

Section C₂₃.

Parallèle à C₁₉, au sud de celle-ci. Longueur — 40 m, présentant une interruption de 4 m.

Zone des carreaux 12 — 17, du côté est de la section. Ici, nous avons découvert une des plus intéressantes situations stratigraphiques et constructives relatives aux dernières étapes de la vie de la ville dans la zone C. L'aire fouillée, considérée maintenant, est délimitée à l'est par un mur puissant — x, et à l'ouest par le mur — y, tous les deux appartenant au niveau général du VIe s. — N I (fig. 16, 17).

Nous avons pourtant découvert, sous la couche végétale, à — 0,60 m — 0,75 m, un niveau d'argile, dénivelé de débris (N I₁) qui,

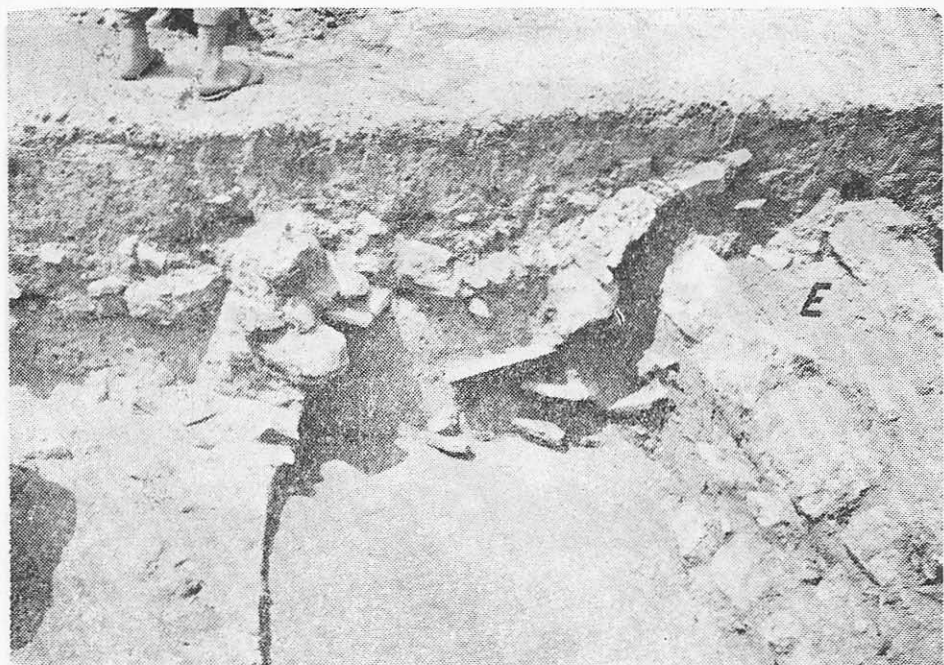

Fig. 13

Fig. 14

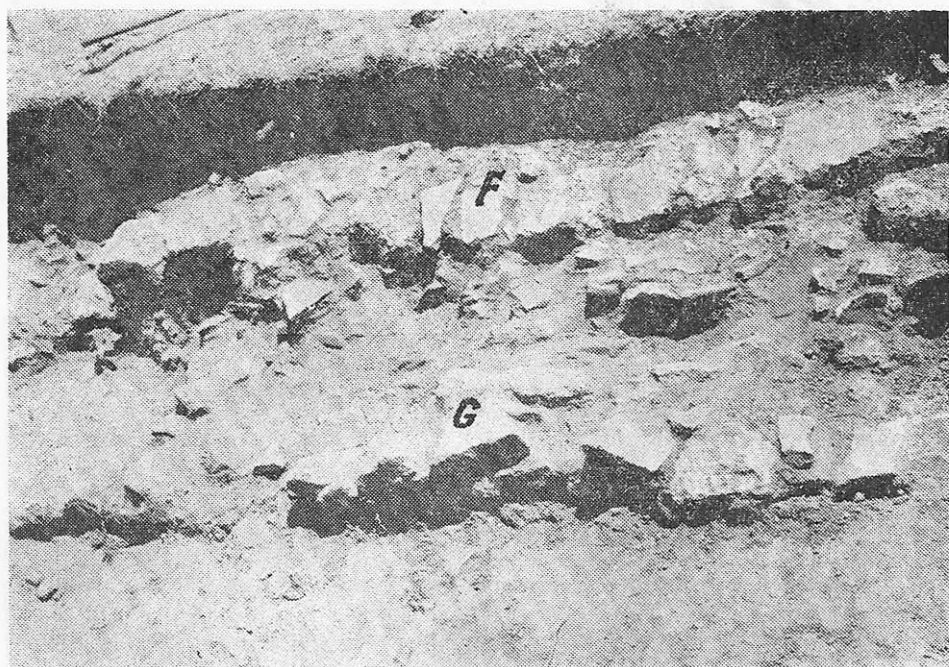

Fig. 15

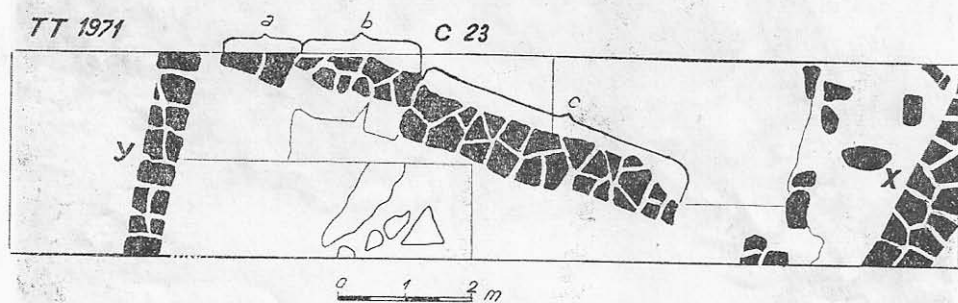

Fig. 16

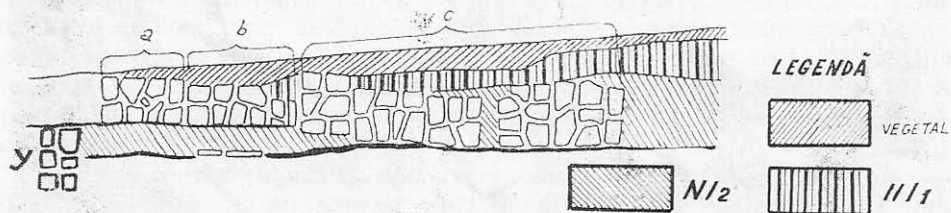

Fig. 17

du côté est, passe sur le mur Y, démantelé antérieurement. Les murs a et b, sont exécutés de manière rudimentaire, en pierres et terre, sans fondation, assis directement sur le niveau N I₁, à — 1 m — 1,20 m. Ce niveau, surpris seulement dans cette portion de la section C₂₃, ayant l'aspect d'un pavé d'argile, avec des traces de pavage de pierres (fig. 18, 19) passe — de la manière la plus claire — sur le mur Y, un mur puissant, transversal, appartenant à une chambre au plancher d'argile (N I), aux traces très riches de matières brûlées et de cendre (à — 1,95 — 2 m).

N I est bien représenté du côté ouest du mur Y, à la moitié de la section C₂₃. Presque certainement, ici il s'agit de la réfection — rapide et modeste — d'une des anciens chambres du complexe d'habitations du N I.

Le mur c, un peu plus solide, fait de pierres plus grandes et régulièrement taillées, s'appuie sur N I₂ (fig. 17). Le mur a, particulièrement rudimentaire, épais, construit de pierres de petites dimensions, s'appuie sans fondation exactement sur N I₁, représentant par conséquent une étape ultérieure au mur c, ce qui est facile à remarquer selon la forme et le système constructif. A un moment intermédiaire, la mur c a été prolongé de 0,60 m vers l'est.

Les traces de pavé découvertes au — dessous du mur b indiquent une entrée. La confirmation d'une entrée est offerte par le mur b,

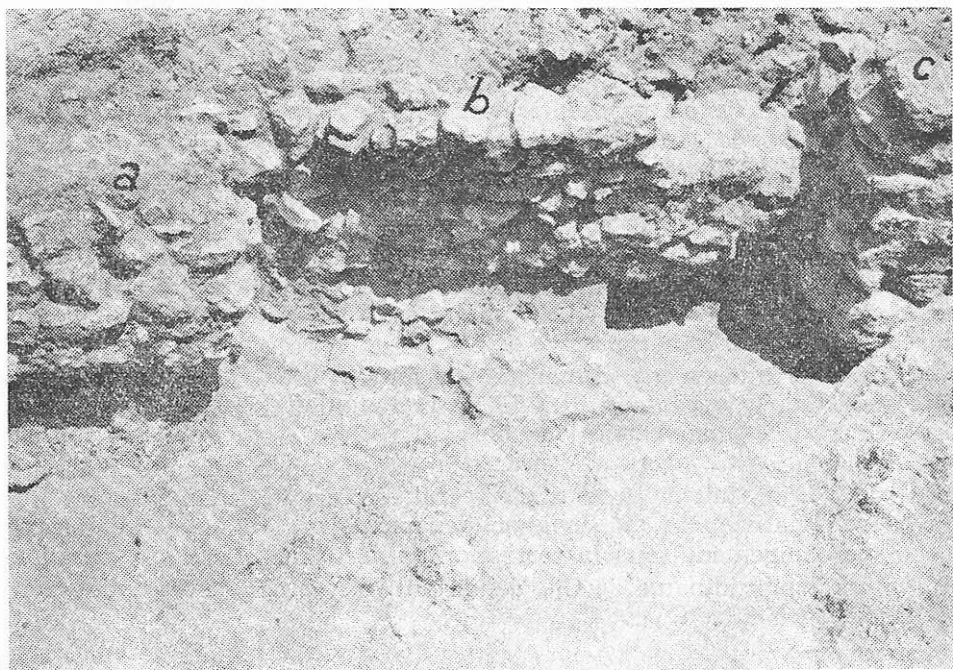

Fig. 18

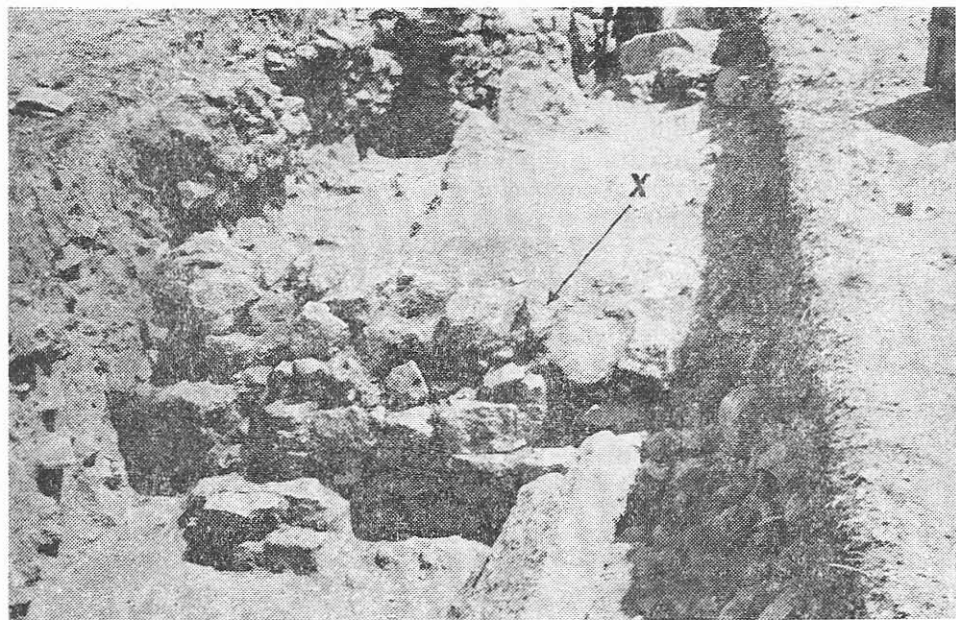

Fig. 19

extrêmement rudimentaire, sur $N I_1$, situé au nord par rapport à la ligne des murs a et c (fig. 16). De ce que nous avons présenté, il ressort une conclusion particulièrement digne d'intérêt, celle de l'existence de trois phases de réfections ou de modifications, de toute façon ultérieures au niveau général du VIe s. — $N I$. La première étape = $N I_2$ + pavage + le mur c . La deuxième = $N I_1$ + le mur a + le mur c , qui fonctionne de suite, au moins sur une certaine portion. La troisième étape = l'interdiction de l'entrée par le mur b .

Voilà donc de nouveau la preuve évidente d'un emploi sporadique de la zone c de la ville — habitations sans traces d'incendie, qui ont duré après la destruction massive de $N I$.

Un fait intéressant, remarqué au mur c , c'est l'existence, à son côté sud, d'un trou profond de 0,40 m, rectangulaire, aménagé à dessein pour fixer un poteau vertical de bois² (fig. 20).

Carreaux 1 — 9. A — 0,25 — 0,30 m est apparu un mur puissant, large de 0,80 m, fait de grosses pierres, liées d'argile. Le mur est orienté est-ouest, relativement, sa longueur dépasse 9 m si l'on tient compte de son prolongement sous la terre non fouillée (fig. 21). Il est parallèle aux murs longitudinaux de C_{19} , délimitant, très probablement, une rue, au nord, située entre C_{19} et C_{23} .

² Analogies à Iatros (VIe—VIIe s.) — Bulgarie. Informations fournies par B. Böttger.

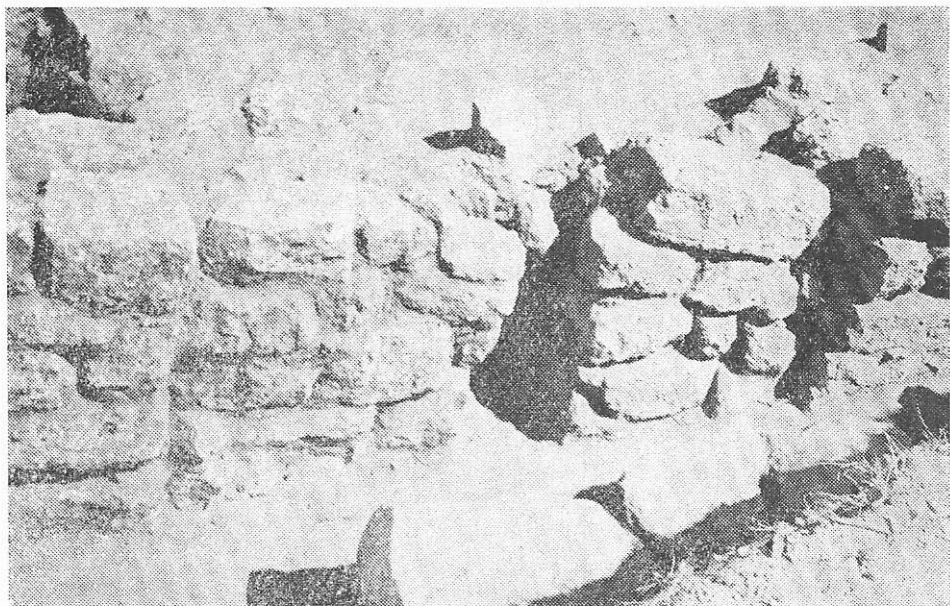

Fig. 20

Un mur mitoyen, analogue du point de vue technique, part transversalement vers le sud. Dans la pièce des carreaux 7 — 9, le premier niveau (N I — plancher compacte d'argile jaune) est apparu à une grande profondeur (— 1,70 m — 1,89 m), sous un gros dépôt de pierres, terre et beaucoup de briques en torchis. De même qu'au nord de la section (carreaux 12—13), un particulièrement fort incendie a mis fin à la vie de N. I.

Grâce à la pente, dans les carreaux 4—5, N I se trouve à approximativement 1,30 m — dans les carreaux 1—4, à 0,80 m.

Entre les carreaux 3—6, le mur long, longitudinal, à sa partie supérieure, est visiblement déplacé vers le sud, à cause de la direction de l'écroulement.

Dans les carreaux 1—2, est visible une situation spéciale. Le long mur s'interrompt; on a bâti ensuite un autre paroi, un peu plus étroite, exécuté de manière rudimentaire, dans la même direction mais déplacé vers le nord, qui prolonge le premier. Il s'agit d'une réfection, ultérieure à N I (fig. 21, 22).

Dans les carreaux 1—6, du côté nord du long paroi, entre — 0,30 m et — 0,80 m, est apparu un niveau de terre jaune, ayant l'aspect d'un plancher foulé, contenant une amphore „in situ“, niveau (N I₁) qui passe sur le mur refait des carreaux 1—2. Ce niveau peut être mis en connexion avec les niveaux du VIIe s. apparus à l'est de la section C₂₃ ou dans C₁₉.

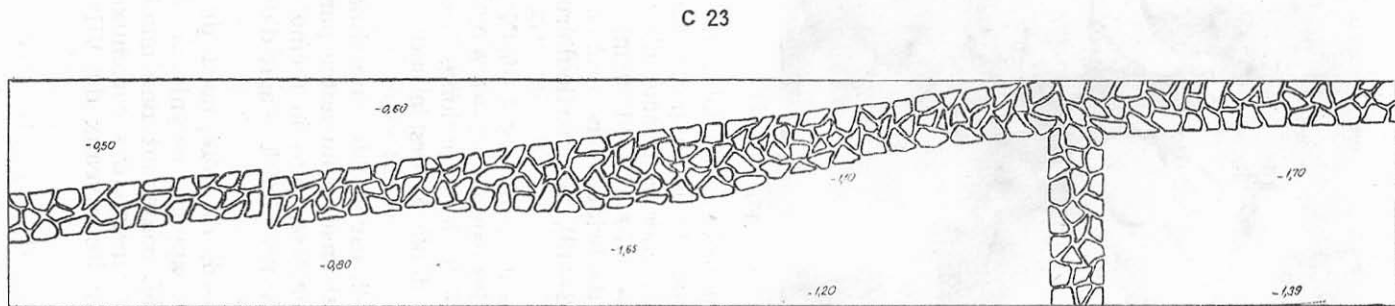

Fig. 21

Fig. 22

Section C₂₀ (fig. 23, 24). Emplacée au sud de la zone C, à côté des bâtiments déjà découverts précédemment. Dans C₂₀ sont apparus les parois de la limite du sud de deux chambres (bâtiments), séparées par une venelle. Ces murs sont de pierres et de terre, larges de 0,70 m. La longueur d'un mur, à l'intérieur, atteint 4 m.

Le mur de la chambre principale a été démantelé à la suite de son fonctionnement à N I et, sur ses vestiges, passe un nouveau niveau ferme, plancher épais en argile jaune, avec une couche de dépôts (N I₁). Ce niveau — N I₁ — est à rencontrer sur presque toute l'aire

TT

C 20

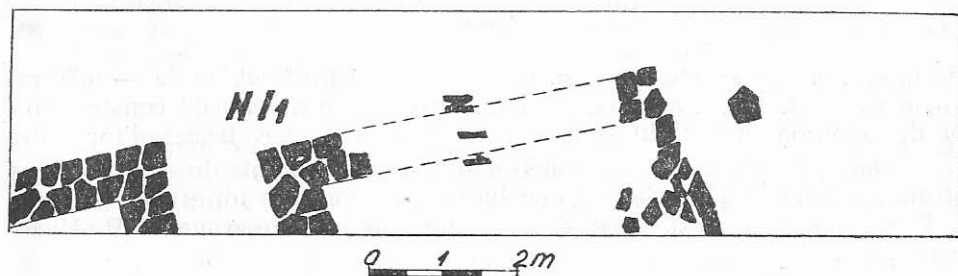

Fig. 23

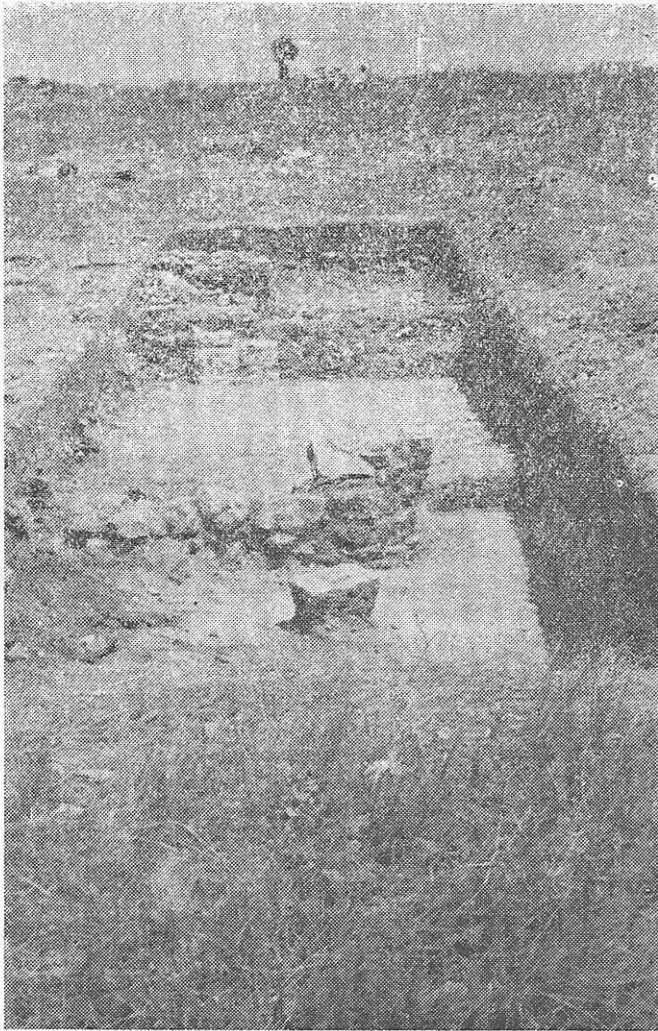

Fig. 24

de la section, en spécial dans sa partie est, à la profondeur de $- 0,70$ m. Au dessous de lui, à approx. $- 1$ m, apparaît le niveau de construction et de fonctionnement du bâtiment — N I, avec des traces d'incendie.

Dans la section C₂₂, nous avons essayé d'obtenir les données stratigraphiques à l'intérieur d'une habitation dont les murs sont adossés à l'enceinte de l'ouest, dégagée bien des années auparavant (P. Nicorescu).

Puisque les murs étaient nettoyés sur toute leur longueur, nous avons laissé au milieu de la chambre un profil en croix aux côtés

perpendiculaires aux murs. La situation stratigraphique de N I₁ et N I est identique à celle des autres sections, décrites plus haut.

* * *

Dans la zone C, les murs ont été bâtis de pierre et terre. La technique en est la même, c'est l'épaisseur qui varie. Aux grands édifices, à plusieurs pièces, spacieuses, à l'est de la zone, les murs sont épais, puissants, soignés, ayant des fondations profondes. Quelques uns sont liés au mortier. Plusieurs en gardent la crépissure épaisse.

Les murs près de l'enceinte, à l'ouest, sont plus minces, négligemment exécutés, et les chambrs en sont de petites dimensions, ayant pourtant, une fondation.

Comme on a déjà dit plus haut, sur les derniers niveaux (N I₁, N I₂), les murs n'ont pas de fondation, sauf le fait qu'ils sont étroits et négligemment exécutés.

Beaucoup de murs sont penchés, s'écartant de la verticale, à la suite des écroulements.

On a constaté, de même, surtout dans les dernières étapes, de nombreuses réutilisations des anciens murs et fondations (sur N I), de différentes réfections et compléments, l'interdiction de certaines entrées etc.

Tant qu'on a pu remarquer, les rues sont étroites (entre C₁₉ et C₂₃) ou même très étroites (C₂₀). En général, elles manquent de pavage de pierre ou de briques, étant pavées seulement de menu gravier mêlé d'argile, très bien foulé, d'une dureté tout à fait particulière.

Le problème d'une rue le long des murrailles de défense de la cité, dans la zone C, a été résolu par les observations de C₂₂, où les murs du bâtiment atteignent le mur d'enceinte, étant ainsi exclue la possibilité, ici, d'une rue à côté de l'enceinte.

Il faut de nouveau souligner l'existence de deux zones. Une à l'est, vers le centre, avec de grandes habitations, à plusieurs chambres, aux murs épais, avec des fondations profondes, pavages et même des installations propres de chauffage. La deuxième, vers l'ouest, à côté de l'enceinte, par conséquent périphérique, caractérisée par la présence des petites habitations aux murs étroits, non soignées. Les deux quartiers ont les murs orientés de manière différente (fig. 2).

Pendant les dernières étapes de vie (fin du VIe s. — VIIe s.), les deux zones édilitaires disparaissent, toute organisation urbaniste ayant été remplacée par des habitations sporadiques, pauvres.

* * *

A *Adamclisi*, dans le secteur C, sections C 19, 20, 22, 23 et 24, nos fouilles de cette année-ci se sont arrêtées sur le premier niveau général, continu et urbain, que nous avons rencontré. Il apparaît à une profondeur qui varie entre 0,60—0,70 m.

Ce premier niveau urbain rencontré se caractérise par la présence des planchers d'argile ou des pavés de briques, des bâtiments à plusieurs pièces, aux murs en pierre, certains liés au mortier, ayant

d'habitude une superstructure de briques épaisses, insuffisamment cuites jusqu'à jaune-rougeâtre (briques en torchis). Sur ce niveau il y a une couche d'incendie, de charbon, cendre et un dépôt épais de briques, tuiles, pierre et céramique.

Nous avons appuyé sur les détails constructifs et d'urbanisme exceptionnellement intéressants (par exemple, l'installation de chauffage d'une demeure particulière).

La céramique de ce niveau a un caractère strictement unitaire, appartenant au VIe s., une attention spéciale méritant la céramique grise, découverte en grande quantité (par rapport à d'autres centres romains-byzantins, comme Histria ou Sacidava).

Un nombre de 14 monnaies nous aident à l'encadrement chronologique, les dernières — chronologiquement — provenant de Justin II — Sophie, années 571/72 et 572/73. Il est à remarquer la découverte, sous ce niveau, plus précisément dans le remblai d'au-dessous du pavé de briques de la demeure à calorifère de 1₁₉, d'une monnaie Justinien, années 543/65.

En lignes générales, c'est ainsi que se présente l'aspect archéologique du dernier niveau général et continu à Tropaeum Trajani, dans la zone C. La vie de ce niveau a été interrompue par un incendie, plus accentué dans certaines zones.

En tout cas, les monnaies Justin II — Sophie, ne peuvent être prises, pour le moment, de manière absolue, pour *terminus*. Il est possible que les vraies dernières monnaies du niveau soient découvertes à peine les années suivantes.

Selon la destruction qui a eu lieu à la fin de ce niveau, on peut affirmer que la vie urbaine, au moins dans la zone C, a pris fin et ne s'est plus refaite. Sur la couche épaisse de débris du niveau I s'est déposée en général la terre végétale; les anciens murs, donc les anciennes maisons qui avait fonctionné sur ce niveau n'ont plus jamais été refaites.

Ce qui est particulièrement important et nous a attiré en special l'intérêt c'est le fait que ce n'est que dans certaines zones, restreintes mais suffisamment certaines et édifiantes, que nous avons découvert un niveau de vie ultérieur à N I, niveau non pas général et continu mais sporadique, très modeste, qui passe pour la plupart des cas sur les ruines des anciens murs de N I, à présent détruits. Mais, comme l'on va voir, quelques petites portions de certains murs pouvaient être employées de suite, de même que, en un seul cas, nous avons constaté la réparation (d'une manière tout à fait spéciale) de quelques murs anciens.

Ainsi, dans C₁₉, carreaux 14 — 17, après le nivellement des débris de N I, à environ 40 cm, a été créé un nouveau niveau de foulage, marqué par une couche d'argile ferme et par le dépôt évident des tuiles, briques et pierres sur ce plancher. Dans les carreaux 8 — 9, après la destruction de N I, les parois d'une pièce modeste ont été réparés en même temps que le nivellement de la couche antérieure de débris et la création d'un niveau de foulage, nouveau niveau

sur lequel sont assis (sans fondation) deux murs de pierre et terre, rudimentaires, qui avaient le rôle de doubler les deux parois plus anciens de la chambre (N I) qui gardaient encore, à quelques endroits, une certaine hauteur.

Dans C₂₀, à la suite de la destruction de N I, a été aménagé un nouveau niveau qui occupe un espace probablement d'une ancienne rue entre deux bâtiments, continuant sur un mur latéral d'un d'entre eux, antérieurement démantelé.

Dans C₂₃, la situation est particulièrement édifiante. Ici nous avons surpris le même N I d'un grand bâtiment, détruit et incendié. Exactement sur le mur démantelé de l'est, passe un nouveau niveau ferme d'argile, niveau sur lequel sont assis, sans fondation, deux murs de pierre et terre. La manière de construction et l'architecture de ces murs ainsi que celle des niveaux sur lesquels ils sont assis, dénotent même l'existence de trois phases, ultérieures donc au dernier niveau général de la ville. Aussi a-t-on découvert un niveau sporadique (N I₁) et deux phases de construction ultérieures à N I proprement dit au bout ouest de C₂₃.

La succession et la chronologie relative des niveaux décrits plus haut est certaine. Plus difficile apparaît la tentative d'une datation absolue. Nous avons vu que les monnaies les plus tardives de N I étaient des années 572/73. Mais il est difficile de garantir que c'est là le moment de la fin du niveau I. Et dans ce cas il se peut très bien que le niveau finit sa vie un peu plus tard, peut-être à environ 580—587, à l'occasion des graves événements, trop bien connus (sinon même à 602).

Appuyé sur une monnaie de 586, ainsi que sur les relations fournies par Theophylactus Simocatta, V. Pârvan croyait que la fin définitive se place à la fin du VI s. 3, opinion partagée en général par les chercheurs jusqu'aujourd'hui, à trouver également dans la synthèse de I. Barnea⁴.

Des découvertes monétaires récentes, notamment une monnaie de 590/91, a déterminé Gh. Poenaru Bordea à soupçonner, à juste titre selon notre opinion, que Tropæum a subsisté même après le désastre de 586—587, très probablement jusqu'à environ 602⁵.

M. Sâmpetru généralise pour toute la Dobroudja la date de 586—87, après laquelle aurait succédé partout une réfection générale florissante, urbaine, qui eût duré exactement jusqu'à 614. Et à 614 a pris fin, de manière, catégorique, la vie urbaine non seulement à Tropæum mais aussi dans toutes les autres villes de la Dobroudja⁶. Dans

³ V. Pârvan, *Tropæum*, p. 190—191. Si Simocatta note à 586—87 la destruction de la ville de Tropæum, Teophanes n'en dit rien.

⁴ I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 43.

⁵ Gh. Poenaru-Bordea, *Quelques monnaies trouvées à Adamclissi et la fin de Civitas Tropæensium*, dans *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 409—411.

⁶ M. Sâmpetru, *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea*, dans *SCIV*, 22, 2, 1971, p. 217 et suiv.

le stade actuel des recherches, il y a encore des doutes et des contradictions. Il est incroyable le prolongement (dans la zone C) du niveau I, dernier niveau péremptoire, jusqu'à 614, faute d'éléments de datation et, si l'on faisait ceci, on exclurait la destruction et l'interruption de la vie de Tropaeum en 586—87, attestées par les monnaies Justin II — Sophie. Si quand même N I — dernier niveau urbain dans la zone C — a pris fin en 586—87, comme il nous paraît plausible, il survient un doute très normal quant au caractère concret et réel d'une réfection et continuité urbaine, florissante même, à la suite de l'invasion mentionnée. Puisque, comme l'on a déjà vu, les fouilles de la zone C prouvent, de manière péremptoire une continuité de vie romaine-byzantine après N I, mais dans des formes très modestes, isolées et sporadiques. Nous soulignons, en tant que fait significatif, l'absence de toute trace d'incendie sur ces niveaux sporadiques, postérieurs au dernier niveau urbain.

Ou bien, changeant l'équation, si nous voulions considérer que N I, dernier niveau général, représente la réfection d'après 586—87, ceci signifierait ignorer l'existence des monnaies Justin II-Sophie de ce niveau et ne pas tenir compte du manque total des monnaies d'une époque ultérieure et de l'apparition sous le pavement du bâtiment à calorifère, dans la section brûlée N II, de la monnaie Justinien.

Si la vie urbaine, florissante, a cessé à Tropaeum en 586, moment de grave épreuve, confirmé par les sources ainsi que par les fouilles pratiquées dans d'autres zones, elle a continué certainement à la suite du grand coup, mais sous des formes et dans des dimensions modestes et d'une durée plus brève, comme le prouve N I₁, mince, sporadique et situé immédiatement sous la terre végétale, sans traces d'incendie⁷.

Le clou du problème en général en Dobroudja demeure la question du dernier niveau urbain, civilisé, du caractère et de la chronologie de ce dernier niveau. Ensuite, en tant que conséquence immédiate, il faut découvrir s'il y a eu une continuité romaine-byzantine dans les cités et les villes de Dobroudja, le caractère de cette continuité (c'est-à-dire des niveaux archéologiques), la durée exacte et, par conséquent, la fin définitive de la domination et de l'autorité romaine-byzantine en Dobroudja.

Il y a eu des cas où en partant d'une découverte ou d'un habitat, on en a généralisé les conclusions⁸. De différentes données chronologiques ont été lancées dans le circuit scientifique, comme seraient 580, 586—87, 602—3, 614, 640—41, annoncées comme limites absolues et

⁷ Les fouilles de R. Ocheșeanu, dans la zone C, à côté de l'enceinte sud, ont surpris une interruption expliquée par les événements de 586, suivie, peut-être un peu plus tard, par une reconstruction de l'enceinte. Par conséquent le dernier niveau, *post* 587, avait des murailles d'enceinte, bien que la vie fût devenue en quelque sorte demi-rurale, sur de grandes étendues de la ville. Il est possible qu'une vie relativement florissante continuât seulement au centre de la ville, les autres zones restées en délabrement, entourées pourtant par la muraille d'enceinte, refaite suivant l'ancien tracé.

⁸ M. Sîmpetru, *Oeuvre citée*.

générales pour la Dobroudja en sa totalité. La réalité archéologique ne permet pas de telles généralisations⁹.

Nous avons vu quels étaient les faits, pour le moment dans la zone C à Tropaeum.

De même, Sacidava, très modeste, évidemment, mais entourée de ses murailles de défense, dépasse l'année 614, sinon de trois niveaux, au moins de deux. Même après la désaffectation des murailles d'enceinte, à Sacidava continue une vie romaine-byzantine, la rétraite complète de la population s'étant produite non brusquement mais à la longue¹⁰.

Les étapes finales de Histria ont été discutées à plusieurs reprises. Mais pendant les dernières années on a accumulé des preuves et des données suffisantes qui attestent que Histria n'a pas subi une destruction en 586¹¹. Le secteur central de Histria nous a offert sur N III-le second niveau incendié — des monnaies de la période 565/66 — 592/93, éliminant de la discussion l'idée de l'anéantissement de Histria à 586¹².

A Dinogetia aussi, le dernier niveau contient des monnaies depuis 991/92, ce qui fait que la seule opinion durable soit celle de I. Barnea qui affirme que l'invasion de 586 n'a pas affecté le nord et le littoral de la Dobroudja¹³.

D'autre part, si N III à Histria a fini évidemment après 592/93, nous ne pouvons penser qu'aux années 602/603 ; et encore deux niveaux ultérieures existants dans le secteur central prolongent beaucoup la date finale, de toute manière au-delà de 614, vers 640, sinon encore plus.

A Ulmetum il y a trois niveaux incendiés. Le niveau inférieur paraît, à base de la monnaie qui provient de la seconde année du règne de Maurice, avoir été détruit à 586. Il existe encore deux niveaux d'incendie¹⁴ qui prolongent au-delà de 614 la durée de la cité. Nous ajoutons à ceci les observations de V. Pârvan sur la clôture de la porte du nord ouest pendant la dernière étape et sur le caractère civil-rural des dernières constructions, nommées par le grand savant „barbares“ mais sans qu'il doutât du caractère romain-byzantin de la cité¹⁵.

⁹ Voir aussi C. Scorpan, *Date arheologice referitoare la secolele VI și VII pe teritoriul Dobrogei*, în *Pontica*, V, 1972, p. 349—371.

¹⁰ C. Scorpan, *oeuv. cit.*, p. 358—367. C. Scorpan, *Săpăturile arheologice de la Sacidava*, dans *Pontica*, VI, 1973, p. 267—332.

¹¹ A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècle de notre ère*, dans *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 320—323. H. Nubar, *Monede bizantine de la începutul secolului VII și sfârșitul cetății Histria*, SCN, III, 1960, p. 183—195. H. Nubar, *Monede romane și bizantine*, dans *Histria*, III, 1973, p. 83—84.

¹² Al. Suceveanu, C. Scorpan, *Stratigrafia Histriei romane tirzii în lumina săpăturilor din 1969 și 1970 în sectorul central*, dans *Pontica*, VI, 1971, p. 155—172.

¹³ DID, II, p. 433.

¹⁴ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 597—598 ; *Ulmetum*, II, p. 283, 304.

¹⁵ *Ulmetum*, II, p. 42—50.

A Callatis on a découvert des monnaies depuis 628/31¹⁶. A Tomi aussi on connaît une monnaie depuis 629/30. Il vaut bien relever la découverte au littoral, à part les monnaies d'or, des monnaies de bronze depuis Constant II et Constantin IV Pogonat¹⁷.

Nous considérons, dans le stade actuel, après la corrélation des données archéologiques et numismatiques, qu'existent des prémisses pour la confirmation de l'hypothèse du prolongement de la civilisation romaine-byzantine en Dobroudja après 614/15, hypothèse qui gagne des traits de plus en plus concrets¹⁸.

La recherche pourra prouver l'existence des niveaux individuels, c'est-à-dire démolitions et reconstructions appartenant seulement à quelques zones ou complexes d'habitation, sans qu'on puisse les rapporter aux moments historiques généraux.

Comme l'on a déjà vu, il y a des différences, dont quelques unes de nuance seulement, entre les secteurs du même habitat. D'autant plus d'une zone à l'autre de la Dobroudja, d'un habitat à l'autre¹⁹. Si une invasion ou une attaque barbare pouvaient affecter une ou plusieurs localités, on peut tout aussi bien supposer le fait que certaines villes, cités et villages demeuraient, pour de multiples raisons, intacts ou n'en étaient pas affectés, quelques uns partiellement seulement.

Mais il ne faut pas perdre de vue le fait qu'il y a aussi des dates ou moments au caractère général, de tels faits appartenant à l'histoire générale de la Dobroudja romaine. Ce sont justement ces éléments généraux, que l'on rencontre réellement, qui nous incitent parfois à des uniformisations.

Les fouilles exécutées jusqu'à présent prouvent qu'en Dobroudja il y a un cadre général stratigraphique ayant ses aspects locaux.

¹⁶ Gh. Poenaru-Bordea, *Monede bizantine de bronz din secolele V—VII în Dobrogea*, dans *BMI*, 3, 1971, p. 56.

¹⁷ *Ibidem*, p. 57.

¹⁸ C. Scorpan, *Sacidava*, dans *Pontica*, VI, 1973, p. 267.

¹⁹ Un exemple récent à Mangalia. Voir C. Scorpan, *Notă preliminară asupra săpăturilor de salvare de la Callatis — 1971*, dans *Pontica*, VIII, 1974, p.

COMPLEXE FUNERARE DIN SECOLUL VI E.N. LA TOMIS

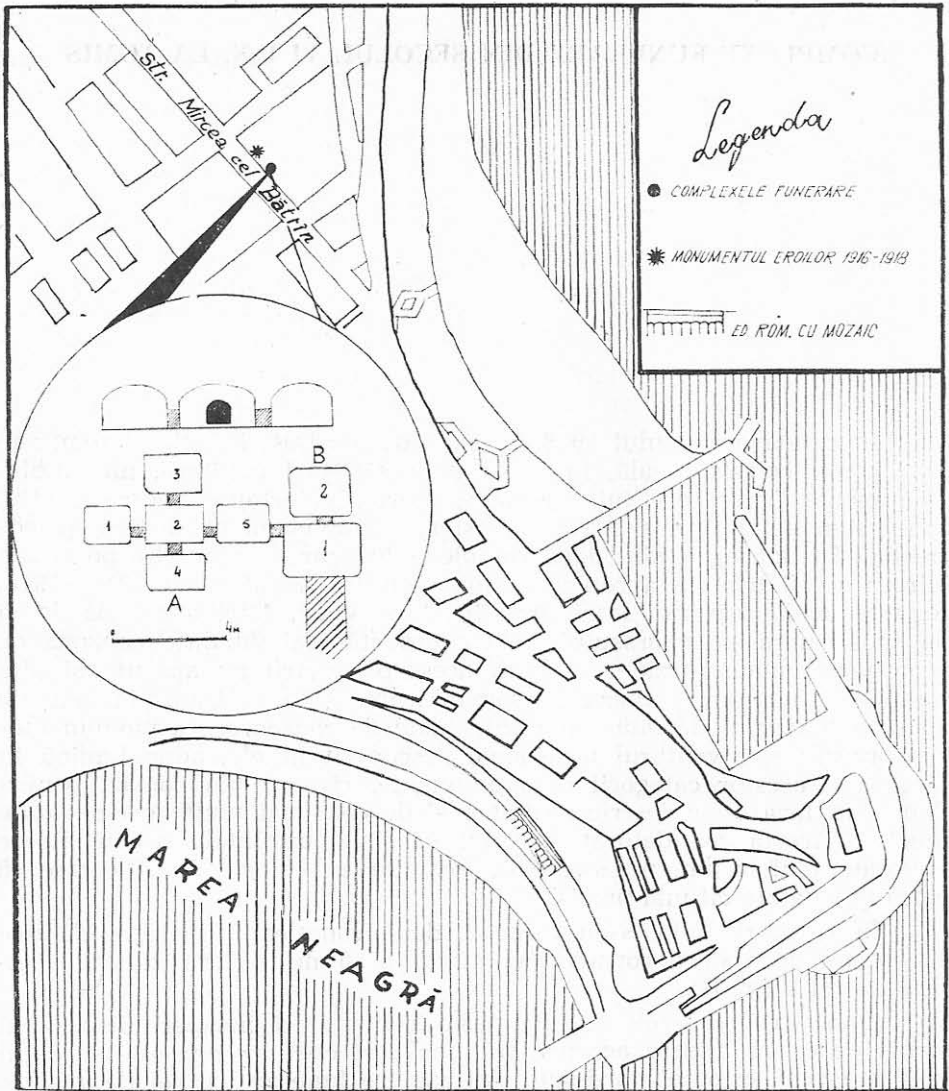
În primăvara anului 1973, în zona de nord-est a incintei tomitane (pl. I), au ieșit la iveală, în urma unor săpături edilitare, mai multe monumente funerare. Dintre acestea, foarte importante pentru studiul epocii romane târzii și pentru cunoașterea unor elemente de artă paleocreștină în Dobrogea, sînt două complexe funerare descoperite pe strada Mircea cel Bătrîn, în apropierea Monumentului Eroilor din 1916—1918. Această zonă, cuprinsă între străzile Cuza Vodă, Mircea cel Bătrîn și faleza de nord-est a orașului, este cunoscută mai dinainte ca zonă de necropolă romană târzie¹. Tot în acest perimetru au apărut și alte complexe funerare subterane asemănătoare celor intrate în atenția noastră în studiul de față. Condițiile bune de conservare a monumentelor, precum și inventarul arheologic descoperit în ele, aduc lumină în cercetarea acestor categorii de monumente, rămase pînă astăzi pentru Tomis, în faza unor descrieri sumare și de cele mai multe ori nedatate precis². Acesta s-a datorat faptului că, în mormintele asemănătoare cercetate pînă acum, nu s-a găsit inventar arheologic *in situ* care să permită o datare cît mai precisă.

În cazul de față, s-au cercetat două complexe funerare identice din punct de vedere constructiv, aflate la 6 m în loes, notate complexul A și B (pl. II).

Complexul funerar A, este alcătuit din cinci încăperi dispuse în formă de cruce. Dintre acestea, trei încăperi care ar reprezenta brațul lung al crucii, orientat nord-sud, sînt camere funerare cu rol de *loculus*. Acestea au podina de formă pătrată, cu latura de 2 m, excepție făcînd camera de nord, care are laturile de est și vest de 1,45 m. Camerele de est și vest, care ar reprezenta brațul scurt al crucii, au podină de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 2 m pe 1,20 m. Aceste

¹ Gr. Tocilescu, *Săpături arheologice în Dobrogea*, I—II, ms. rom. 5131, 5132; P. Polonic, *Manuscrise*, Arhiva personală, I, ambele materiale la Biblioteca Academiei R.S.R.

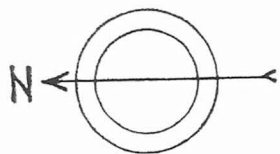
² V. Barbu, *Din necropolele Tomisului*, în *SCIV*, 1, t. 22, 1971, p. 53, tipul VIII — 4. Morminte asemănătoare, datate în sec. V e.n., într-un tabel recapitulativ la pag. 65 a aceluiași articol.

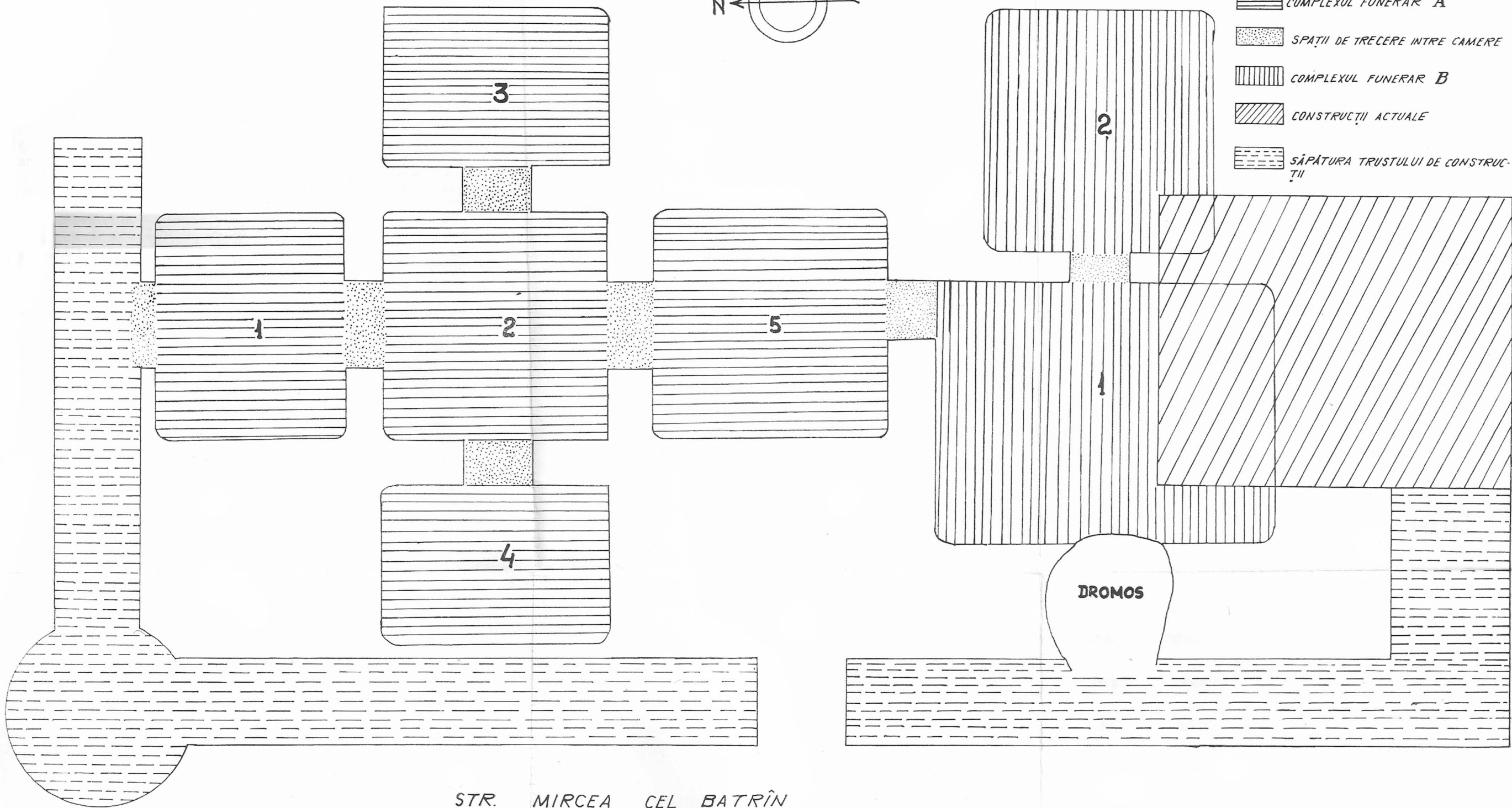
Pl. I

camere nu au rol de *loculus*, deoarece dimensiunea de 1,20 m pe axa est-vest, nu permite înhumarea orientată după ritualul creștin. Înălțimea celor cinci camere care aparțin Complexului A este de 0,90 m în centrul fiecărei încăperi boltite și de 0,60 m, până la linia care închide arcul format de tavanul boltit. La acest nivel de 0,60 m înălțime, deasupra podinei, sînt săpate intrările boltite care fac trecerea

Legenda

- COMPLEXUL FUNERAR A
- SPAȚII DE TRECERE ÎNTRU CAMERE
- COMPLEXUL FUNERAR B
- CONSTRUCȚII ACTUALE
- SĂPĂTURA TRUSTULUI DE CONSTRUCȚII

STR. MIRCEA CEL BATRÎN

dintr-o cameră în alta. Camera centrală are pe toți pereții astfel de intrări care corespund în cele patru camere, dar nu poate fi considerată în cazul de față doar ca încăpere de acces în celelalte, deoarece pe latura de sud, în fața intrării în camera 1, s-a găsit un mormînt de înhumatie fără sicriu. Scheletul era așezat în poziție dorsală, într-o groapă eliptică, cu dimensiunile: lungime 1,75 m, lățime 0,42 m și adîncime 0,10 m. Oriëntarea scheletului era est-vest, cu capul la vest, mîna stîngă adusă pe piept, iar dreapta, ușor întoarsă din cot, pe bazin. Picioarele erau apropiate în zona labelor. Acest mormînt de înhumatie este singurul găsit în camerele funerare ale Complexului A.

Canalul de acces (*dromos*) al complexului funerar A, duce în camera 3, în peretele de est al acesteia găsindu-se o nișă cu arc orb, adîncă de 0,60 m. Pe fundul nișei, care corespunde cu nivelul podinei camerei 3, se găseau căzute fragmente ceramice care umpleau *dromos*-ul. Acest ultim element constructiv al complexului funerar A era în momentul cercetării distrus de o săpătură edilitară mai veche.

Prin peretele de sud al camerei 5 din complexul A, se făcea legătura printr-o intrare boltită, dar ridicată cu 0,40 m de la nivelul podinei, cu un alt complex funerar, notat de noi cu B (pl. II).

Complexul funerar B. Din acesta s-au putut cerceta două camere funerare păstrate intacte. O extindere a acestei cercetări în eventuale camere învecinate a fost imposibil de realizat, dată fiind prezența unor fundații de la clădirile moderne de pe strada Mircea cel Bătrîn.

Cele două camere au formă și dimensiuni diferite, fiind săpate în aceeași manieră și la același nivel în stratul de loes. Camera I, de formă dreptunghiulară, are 2,90 m pe latura nord-sud și 2,20 m pe latura est-vest. Înălțimea camerei este de 0,90 m.

Pe podina camerei I din Complexul funerar B s-au conservat 6 sicrie de lemn, care păstrau schelete înhumate. Dintre acestea, cinci sînt schelete de adulți, în sicrie de lemn și unul de sugar, așezat într-o copăiță cioplită în lemn.

Celor șase sicrie cu schelete înhumate, li se poate face următoarea descriere, surprinsă în momentul descoperirii:

1. Schelet înhumat, protejat de sicriu de lemn, fără capac (lungime 1,70 m, lățime la cap 0,56 m, lățime la picioare 0,42 m). Scheletul înhumat E-V, este așezat în poziție dorsală, cu mîna stîngă pe piept iar dreapta adusă din cot pe bazin. Labele picioarelor erau apropiate.

Inventar: — Opaț ceramic, așezat în sicriu în partea stîngă a capului.

— cataramă de fier, căzută în sicriu lîngă femurul stîng.

--- Fragmente din sicriul de lemn

2. Scheletul înhumat în sicriu de lemn fără capac, lungime 1,72 m, lățime la cap 0,55 m, lățime la picioare 0,43 m. Scheletul orientat E-V, cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală, cu mîinile pe piept și labele picioarelor apropiate.

Inventar: — Pieptene de os bilateral, așezat în sicriu în partea stîngă a capului.

— Fragmente din lemnul sicriului, printre care un fragment din latura stîngă pe care se păstrează, adînc săpat un braț de cruce. (pl. III, 1).

3. Schelet înhumat, în sicriu de lemn : lungime 1,68 m, lățime la cap 0,46 m; lățime la picioare 0,42 m. Scheletul orientat E-V cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală, cu mîinile aduse pe piept, iar labela picioarelor alăturate.

Inventar : — Fragmente de lemn de la sicriu printre care capătul de vest păstrat întreg. (pl. III, 2).

4. Schelet înhumat, aparținînd unui copil sugar, așezat într-o copăiță de lemn cu dimensiunile : 0,65 m lungime și 0,25 m lățime. În copăiță se mai păstrau în momentul descoperirii fragmente osteologice de la femur, bazin și cutia craniană. Oasele caracteristice cutiei craniene se aflau în capătul de vest al copăiței, obiectul de lemn care proteja micul schelet fiind orientat est-vest. (pl. III, 3, 4, 5).

Copaia de lemn se sprijinea pe sicriul nr. 3, și se învecina la vest cu o săpătură circulară din care se scursese în camera funerară o mare cantitate de fragmente ceramice. Cercetarea acestei săpături a dus la concluzia existenței unui *dromos* care făcea legătura între cele două camere funerare și nivelul de călcare antic. *Dromos*-ul a fost grav afectat de săpătura Trustului de construcții, șanțul pentru canalizare, cu adîncimea de 6,30 m și lățimea de 1,30 m, a căzut perpendicular pe *dromos*. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice din *dromos* se afla în partea inferioară a acestuia, partea superioară conținînd pămînt de umplutură.

6. Schelet înhumat protejat de sicriu de lemn fără capac. Dimensiunile : lungime : 1,83 m ; lățimea la cap 0,50 m ; lățimea la picioare : 0,42 m. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, este așezat în poziție dorsală și cu mîinile aduse pe piept.

Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

7. Sicriu de lemn care proteja corpul înhumat ; era lipit de perețele de sud al camerei funerare și avea următoarele dimensiuni : lungimea 1,67 m ; lățimea la cap 0,51 m ; lățimea la picioare 0,45 m. Scheletul era orientat est-vest, cu capul la vest. Mina stîngă era adusă pe piept, iar dreapta pe bazin. Craniul căzuse spre sud, iar labela picioarelor erau ușor depărtate.

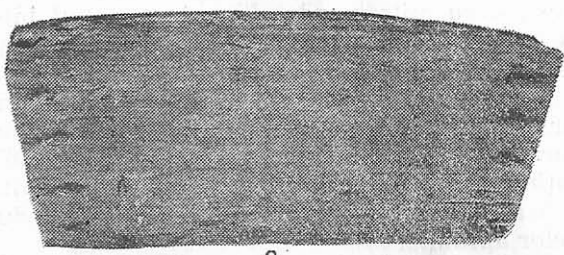
Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

Perețele de est al camerei funerare I din complexul B era străpuns de o intrare boltită, înaltă de 0,68 m, lată de 0,60 m ; lățimea pragului dintre camere era de 0,43 m. Camera funerară II este de dimensiuni mai mici decît prima (latura de est 1,68 m, latura de sud 1,82 m), înălțimea fiind aceeași (0,90) pe perpendiculara dintre podină și centrul tavanului boltit.

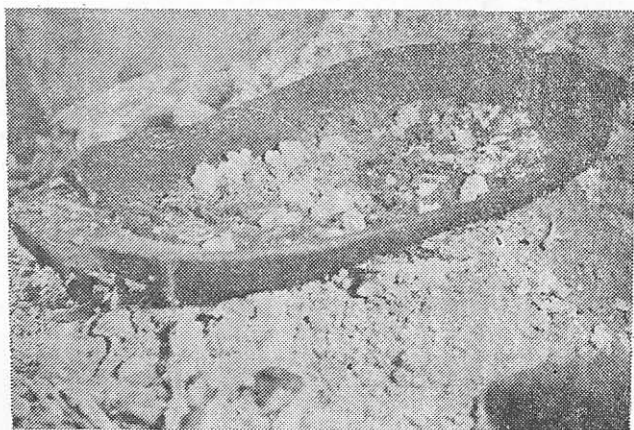
Camera II a complexului funerar B a avea rol de *loculus*. În această încăpere s-au găsit trei sicrie de lemn care protejau corpurile

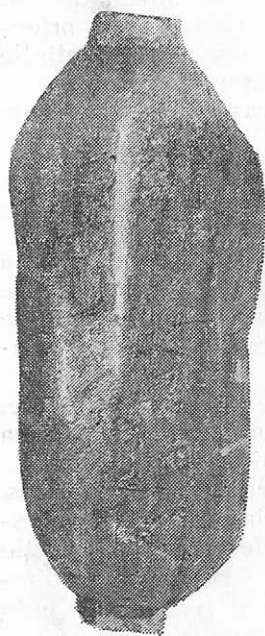
1

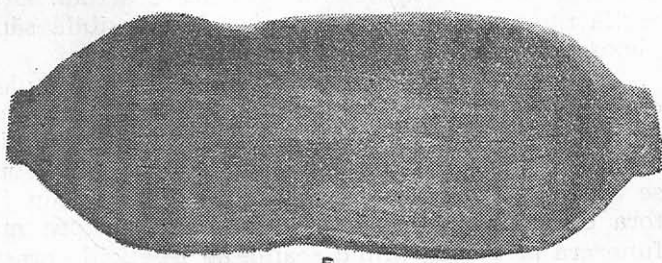
2

3

4

5

Pl. III

înhumate. Între cele două camere funerare s-a găsit un sicriu de lemn — m. 5. —, cu dimensiunile : lungime 1,65 m, lățime la cap : 0,50 m, lățime la picioare : 0,42 m. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, avea mâinile aduse la piept, capul întors spre nord, labele picioarelor alăturate, și mai păstrau în momentul descoperirii urmele încălțăminte din piele.

Cele trei sicrie din camera funerară II erau dispuse astfel : nr. 1., din camera funerară II, conserva un schelet în sicriu de lemn fără capac cu dimensiunile : lungimea : 1,65 m, lățimea la cap 0,53 m, lățimea la picioare 0,42 m. Scheletul orientat est-vest cu capul la vest, era așezat în poziție dorsală, cu mâinile aduse pe piept și labele picioarelor apropiate.

Inventar : — Cataramă de bronz fragmentară ;

— Fragmente de lemn de la sicriu.

2. Sicriul de lemn care proteja corpul înhumat se prezenta distrus în partea superioară de m. 5., care se sprijinea pe el. Scheletul orientat est-vest cu capul la vest s-a conservat foarte slab în partea lui superioară. Mîna stîngă se găsea adusă peste capul femural, mîna dreaptă pe piept, iar picioarele în partea inferioară, depărtate.

Inventar : — Fragmente de lemn din sicriul care proteja corpul înhumat.

3. Sicriul de lemn al acestui schelet era situat pe latura de sud a camerei funerare și avea aceleași dimensiuni cu S. 1. Scheletul, orientat est-vest, cu capul la vest, era așezat în poziție dorsală, cu mâinile aduse pe piept, iar picioarele în partea inferioară ușor depărtate.

Inventar : — Două fragmente ceramice de la vase diferite, așezate în sicriu în partea stîngă a capului.

— Fragmente din lemnul sicriului.

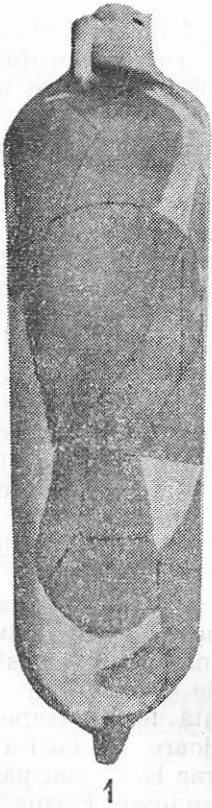
* * *

Analiza stratigrafică a zonei, unde săpătura a ajuns pînă la 6,30 m adîncime, scoate la iveală existența unui strat gros de loess, care începe la 3 m de la nivelul de călcare actual. Deoarece stratul gros de argilă nu conținea ingrediente, a fost posibilă săpătura celor două complexe funerare la adîncimea de 6 m.

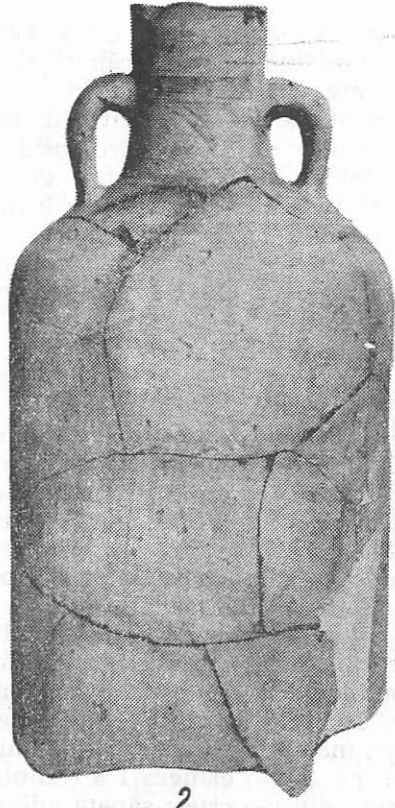
Se poate vorbi de existența a două complexe funerare separate, deoarece sînt plasate pe nivele diferite, iar intrarea boltită care făcea legătura dintre ele a fost astupată încă din antichitate.

Sistemul constructiv al acestor complexe funerare săpate în loess, se aseamănă mult cu mormintele subterane din Siria³. Vechimea acestora din urmă nu exclude o influență asupra manierei de construcție funerară la Tomis, ținînd seama de legăturile orașului cu lumea mediteraneeană. Ambele construcții au planul încăperilor realizat în chip simetric. Pentru respectarea formei crucii în construcția subterană a

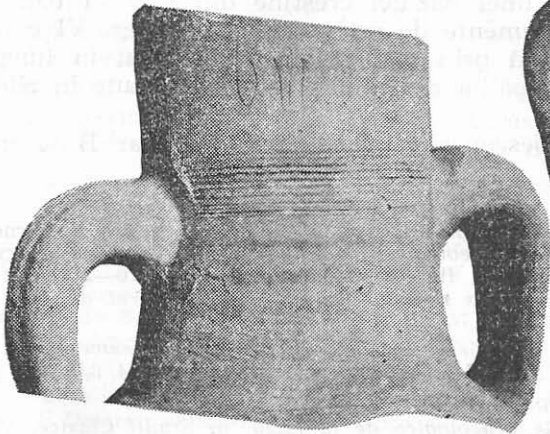
³ Ch. Daremberg, Ed. Saglio. *Dictionnaire des antiquités...*, tom IV, II, p. 1209, 1210, Paris, 1926 ; K. Michalowski, *Fouilles polonaises à Palmyre*, în *Annales Archeologiques Syriennes*, XI—XII, 1961—1962, p. 45 și urm.

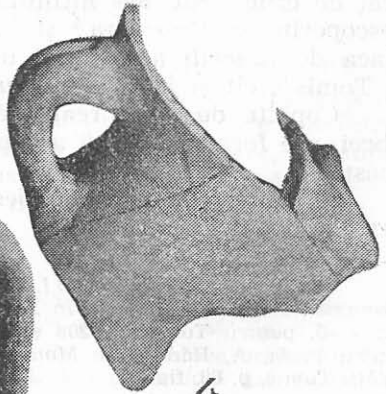
1

2

3

4

PLANȘA IV

↑ Sec. IV - V

complexului A s-au săpat la est și vest de cele trei încăperi (1, 2 și 5), orientate nord-sud, două încăperi simbolice, fără rol de locus. Este posibil ca acestea să fi servit în antichitate ca păstrătoare de ofrande sau alte elemente legate de ritualul de înmormântare creștin.

La ambele complexe, dromosul a fost grav afectat de săpăturile edilitare, totuși se poate stabili cu aproximație circumferința acestui canal, după lungimea sicriilor de lemn care trebuiau coborâte prin dromos în camerele funerare. Legat tot de sistemul constructiv al acestor camere funerare subterane, se poate observa că pereții nu sînt finisați, pe ei observîndu-se foarte bine urmele lăsate de unealta cu care s-a scobit în argilă.

Așa cum arătam mai sus, cele două monumente de artă paleocreștină aduc elemente noi în datarea acestor construcții descoperite și pînă acum la Tomis. Dacă pentru complexul funerar A nu avem alte elemente de datare, decît materialul ceramic scurs pe fundul dromos-ului, pentru Complexul funerar B inventarul arheologic bogat, constînd în material lemnos, ceramică, metal și os, ne ajută la o datare cît mai precisă a Complexului, în secolul VI e.n.

a) *Materialul lemnos* provine de la sicriile ce protejau scheletele înhumate și copaia de lemn, care păstra scheletul unui copil sugar. Fragmentele mari din părțile laterale ale sicriilor, precum și capetele, realizate dintr-o singură bucată, aduc noi cunoștințe cu privire la prelucrarea lemnului în această epocă. Părțile componente ale sicriului erau asamblate cu ajutorul unor cuie mari de lemn din esență mai tare, ascuțite la virf. Deasemenea se constată forma trapezoidală a sicriilor, mai largi la cap și mai înguste la picioare. Pe latura stîngă a sicriului nr. 2 din camera 1 a complexului funerar B, se mai păstrează un fragment dintr-o cruce săpată adînc în fibra lemnoasă. Forma acestui braț de cruce este des întîlnită atît la capetele impostă de sec. VI e.n. descoperite în Dobrogea⁴ și la sudul Dunării⁵, în forma crucii de pe placa de *cancelli* aparținînd unei bazilici creștine din sec. VI e.n. de la Tomis⁶, cît și la alte monumente de artă creștină din sec. VI e.n.⁷

Copăița de lemn realizată prin scobirea lemnului brut în lungul fibrei, are forma identică a copăiilor din același material făcute în zilele noastre.

b) *Materialul ceramic* descoperit în complexul funerar B se împarte în două categorii :

⁴ R. Vulpe, I. Barnea, *D.I.D.*, II, p. 484, fig. 42 — 5 și 43 — 6; I. Barnea, *Monumente de artă creștină*, în *Studii teologice*, 3—4, 1960, seria II, p. 206 și urm., fig. 4—5, pentru Tomis, p. 208 și urm., fig. 8, pentru Callatis, p. 210—211, fig. 9, pentru Ibida, A. Rădulescu, *Monumente romano-bizantine din sectorul de vest al cetății Tomis*, p. 68, fig. 35.

⁵ Димитър Ил. Димитров, *Кемпфери и ионийски кемпферови капители . . .* în *Известия на Арх. Инст.*, XXX, София, 1967, p. 42 și urm., fig. 1, 4, 6, 8, 9 și 11.

⁶ I. Barnea, *Monumente...*, op. cit., p. 208, fig. 6.

⁷ Em. Popescu, *Descoperirile arheologice de la Lazus*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 253 și urm., o *cruce latina* datată prin studiu epigrafic în a doua jumătate a sec. VI — sec. VII e.n.; R. Vulpe, I. Barnea, op. cit., p. 462—463, fig. 22—1.

— fragmente ceramice de la amfore de mare capacitate, din care s-au înregistrat mai multe exemplare, ceea ce ne permite să putem da și o descriere a acestui tip de recipient (pl. IV, fig. 1 și 2). Acest tip de amorfă era cunoscut pînă acum numai la Tomis și cu precădere în descoperirile făcute în necropola tomitană⁸. Vasul ceramic atinge lungimea de 1,4 m (pl. IV fig. 1) și diametrul de 0,3 m (pl. IV (fig. 2). Din marea cantitate de fragmente ceramice descoperite în *dromos*-ul complexului funerar B, s-au întregit mai multe exemplare, ceea ce ne îndeamnă să afirmăm sub formă de ipoteză că aceste recipiente ceramice au fost sparte ritual în momentul astupării canalului de acces în camerele funerare.

Fragmente ceramice de la amfore asemănătoare cu tipul caracteristic necropolei tomitane s-au mai descoperit la Capul Dolojman și sînt date în sec. VI e.n.⁹. Deasemeni, același timp de amforă ceramică are o datare timpurie în occidentul mediteranean¹⁰, unele descoperiri făcute în necropole fiind date în sec. IV e.n. și la sfîrșitul sec. IV e.n.¹¹.

Un exemplar întregit al acestui tip de amforă se individualizează prin următoarele caracteristici :

- corpul alungit în formă de torpilă ;
- fundul se termină cu un buton conic, mult subțiat la extremitate ;
- gîtul cilindric, fără buză pronunțată, are ca decor un brîu de linii adînc incizate ;
- torțile, mici în raport cu dimensiunea vasului, sînt lipite pe gît la nivelul decorului de linii incizate și pe umerii amforei ;
- pasta ceramică folosită are ingrediente în compoziție și a căpăt prin ardere o culoare roșie-cărămizie.

Atît exemplarele care s-au întregit, cît și celelalte fragmente au pe suprafața lor un strat subțire de culoare albă-gălbuie, caracteristică vaselor ceramice de sec. VI e.n. Pe gîtul unui exemplar care s-a întregit parțial, este incizată o inscripție formată din trei litere, deasupra brîului-decor, σ, η, ι, (pl. V fig. 3). Această categorie ceramică descoperită în *dromosul* complexului funerar B, o datăm în sec. VI e.n.¹².

⁸ V. Barbu, *op. cit.*, p. 54.

⁹ Maria Coja, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman-Argamum (?)*, în „Buletinul Monumentelor Istorice“, 3, 1972, p. 38, fig. 5/10.

¹⁰ Mercedes Vegas, *Cerámica común romana del mediterráneo occidental*, Universidad de Barcelona, 1973, p. 141, tip 57, fig. 2. Tip de amforă asemănător cu al nostru, descoperit în Spania, datat în sec. IV e.n. și de proveniență nord-africană.

¹¹ M. D. del Amo Guinovart, *La necrópolis de Pere Martel*, în Boletín Arqueológico, Epoca IV, Fasc. 113—120, 1971—1972, p. 161, fig. 28.

¹² Datarea amforelor din *dromos* s-a făcut pe baza analogiilor cu materialul arheologic descoperit la Capul Dolojman de către M. Coja căreia îi mulțumim și pe această cale, precum și a inventarului recoltat de la mormintele complexului funerar B, material caracteristic sec. VI e.n.

Tot din calea de acces în complexul funerar B, s-au recoltat fragmente ceramice de la amfore de tip diferit de cel descris mai sus. Pe un fragment ceramic din această categorie se păstrează, foarte puțin lizibilă, o inscripție cu vopsea neagră. (pl. IV fig. 4).

Starea precară în care s-a conservat vopseaua cu care s-a scris ne determină ca în cazul actual al cercetării, să amintim doar asemănarea cu inscripția de pe un fragment ceramic de la Sucidava¹³.

— În sicriile din camerele subterane ale Complexului B s-a găsit inventar ceramic întreg și fragmentar. Din prima categorie face parte opaițul din sicriul 1 (pl. V, 3). Opaițul are corpul alungit cu ciocul în prelungire. Orificiul de umplere este înconjurat de un cordon oval care se prelungește pînă la cioc în forma unui canal adînc. Acest cordon este dublat de altul care se prinde de toarta lamelară. Discul mărginit de un cerc, puțin oval, este decorat cu linii mici radiale, între muchia marginală și al doilea cordon din jurul orificiului de umplere. Fundul este inelar, profilat. Ciocul opaițului arată o scurtă întrebuintare, poate numai în momentul înhumării. Opaițul este caracteristic secolului VI e.n.¹⁴

Tot din categoria ceramicii găsite în sicrie fac parte două fragmente de la două vase ceramice diferite, descoperite în sicriul 3 al camerei II din complexul funerar B. Primul este un fragment de la un vas cilindric cu diametrul de 0,23 m. Suprafața este decorată cu coaste și este puternic arsă secundar (pl. V, 4). În interiorul acestui fragment se afla partea inferioară a unui ulcior cu o singură toartă. Pasta acestui vas ceramic lucrat la roată este roșcată, bine arsă și cu ingrediente în compoziție. Și pe suprafața acestui fragment ceramic se poate observa o puternică ardere secundară. (pl. V, 5).

Fragmentele ceramice descrise mai sus fac parte din categoria ceramicii de uz casnic, des întilnită în secolele IV—VI e.n.

c) *Inventarul osteologic*. Este compus dintr-un pieptene din os, bilateral, al cărui corp este decorat cu două linii incizate care despart partea utilitară de corpul propriu-zis. Marginile sînt rotunjite prin șlefuire, (pl. V 6). Forma pieptenului este comună în sec. IV—VI¹⁵ e.n.

d) *Obiecte din metal*. În sicriul 1 din camera funerară I a Complexului B s-a găsit o cataramă de fier, foarte oxidată, lungă de 3,5 cm și lată de 2 cm. Este un obiect des întilnit în mormintele romane tîrzii.

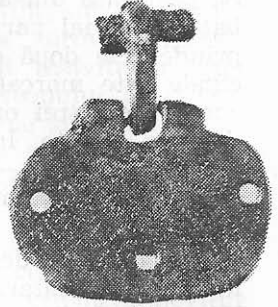
¹³ D. Tudor, *Prima bislică creștină descoperită în Dacia Traiană*, Iași, 1948; idem, *Sucidava III*, în *Dacia*, XI—XII, p. 168 și *Sucidava IV*, în *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I, București, 1953, p. 700, 706, 710, 712. I. Barnea, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul R.P.R.*, în *St. teologice*, 5—6, seria II-a, 1958, p. 298, fig. 11.

¹⁴ C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, p. 142—143, fig. 166, nr. 743; Heinz Menzel, *Antike lampen in römisch-germanischen...*, Mainz, 1954, Katalog 15, pl. 79, fig. 1; Dora Iványi, *Tipologia și cronologia opaițelor din Pannonia*, 1935, p. 16, pl. XL, fig. 4, același tip cu cel de la Tomis, cu excepția decorului din centrul discului; T. Szentilékely, *Ancient lamps*, Budapest, 1969, p. 125, fig. 235 a; *Lamps from the Athenian agora*, Princeton, New Jersey, 1963, fig. 64, tip. 118.

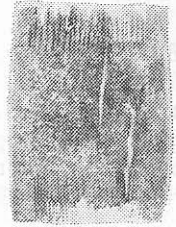
¹⁵ A. Chmielowska, *Grzebieńie starożytnie i sredniowieczne z ziem polskich*, Łódź, 1971, p. 98, tip I, grupa II, A.

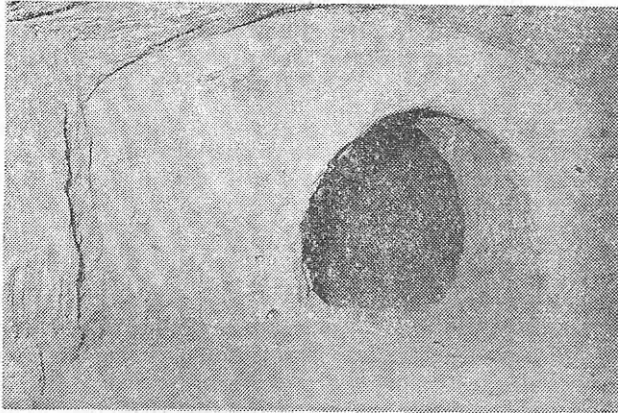
1

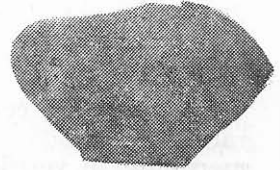
7

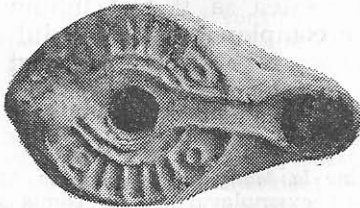
6

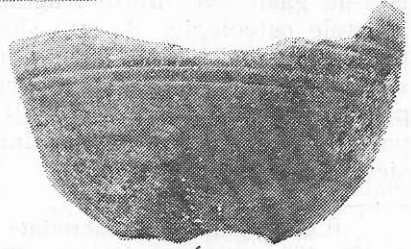
2

5

3

4

↑
sf. sec. IV - s. V **Pl. V**

Mult mai interesantă este catarama incompletă, de bronz, descoperită în sicriul nr. 1., din camera funerară II a complexului funerar B. Se păstrează din această cataramă, în formă de „rinichi“, realizată prin batere, numai partea care era aplicată pe centură și brațul scurt care prinde cele două capete ale acestuia. (pl. V, 7). Suprafața părții principale este marcată de trei orificii care prindeau aplica în nituri, de curea. Cele trei orificii sînt încadrate de un chenar realizat din două linii de puncte. În interiorul chenarului apar, realizate din puncte, o figură zoomorfă — un pui de pasăre (porumbel?) — și un ornament făcut în aceeași manieră, rămas necunoscut în actuala fază a cercetărilor.

Catarama descoperită în complexul funerar B, este identică la formă cu o cataramă descoperită la Mangalia și datată acolo în sec. IV e.n.¹⁶. Indiferent de natura simbolurilor incizate pe cele două cataramă, ele sînt caracteristice sfîrșitului sec. IV — sec. VI e.n.¹⁷

e) Un ultim element de inventar descoperit în complexul funerar B, sînt fragmentele de încălțăminte din piele care s-au conservat foarte slab la scheletul din sicriul 5. Talpa încălțăminte din piele, fiind mai groasă, s-a conservat mai bine, păstrînd urmele cusăturii cu sfoară, care prindea partea superioară făcută dintr-o piele mai subțire și care nu a rezistat mult timp, odată cu pătrunderea aerului în camera subterană. (pl. V, 1).

Datarea complexelor funerare descrise mai sus în sec. VI e.n. s-a făcut cu ajutorul materialului ceramic, a cataramă de bronz și după aspectul brațului de cruce săpat pe latura unui sicriu, acest ultim element avînd o datare sigură în sec. VI e.n.

* * *

Cele două complexe funerare de la Tomis sînt ansambluri funerare aparținînd unor familii tomitane. Caracterul familial al acestor morminte se verifică și prin îndelungata lor funcționare. În acest sens, revelator este faptul că sub cele șase sicrie din camera I a complexului B s-au găsit mai multe fragmente de la schelete umane diferite. Fragmentele osteologice de sub sicrie au aparținut fără îndoială unor înhumări mai vechi. Este foarte posibil ca acestea să fi fost înhumate în același timp cu scheletul din camera 2, a complexului A. În felul acesta putem afirma că intrarea boltită dintre complexele A și B a fost astupată în momentul cînd s-au înhumat în complexul B cele 10 schelete în sicrie de lemn.

¹⁶ C. Iconomu, *Noi morminte paleocreștine la Mangalia*, în *Pontice*, II, 1969, p. 105—106; cataramă foarte asemănătoare cu exemplarul de la Tomis și mai puțin cu exemplarul de la Piatra Frecăței datat în sec. IV e.n.

¹⁷ Д. Ил. Димитров, *Раннохристиянска гробница от С. Река Девня*, în „Bulletin de la société archéologique a arna“, tom. XI, 1960, p. 97, pentru o cataramă de aur asemănătoare, datată în sec. IV—VI e.n. și o cataramă de bronz datată la sfîrșitul sec. VI e.n. K. Sági, *Das Langobardische gräberfeld von Vörs*, în *Acta Archaeologica*, Tom XVI, fasc. 3—4, 1964, p. 370, pl. XXVIII, 5, pentru M14 și XXVIII, 6, pentru M15, cataramă datate în sec. VI e.n.

Existența unor complexe funerare subterane la Tomis în sec. VI e.n., adevărate cavouri de familie, nu este de natură să surprindă. În sec. VI e.n. cultura provinciei Scythia Minor se află sub puternica pecete culturală a creștinismului. Tomisul, capitala provinciei, este totodată și reședința bisericii creștine¹⁸, coordonând activitatea altor episcopii de pe teritoriul dobrogean. Importanța episcopului de Tomis în ierarhia bisericii bizantine, se poate vedea din actele sinodului de la Constantinopol din anul 520 e.n. Episcopul Paternus al Tomisului, cu titlul de „Episcopus metropolitanus“ semnează al șaptelea din cei 20 de episcopi participanți¹⁹.

Descoperirea complexelor funerare din sec. VI e.n. se alătură altor descoperiri arheologice care completează în chip fericit izvoarele literoferindu-ne astfel o imagine a vieții spirituale din provincia Scythia Minor în sec. VI e.n.

COMPLEXES FUNÉRAIRES DU VI-ÈME SIÈCLE DE N.E. A TOMI

Résumé

Au printemps de 1973, dans la zone du nord-est de l'enceinte de la cité de Tomi, on a mis à jour, à la suite des travaux édilitaires, plusieurs monuments funéraires, dont très importants pour l'étude de l'époque romaine tardive et pour la connaissance de certains éléments d'art paléo-chrétien en Dobroudja sont deux complexes funéraires découverts rue Mircea cel Bătrîn, à proximité du Monument des Héros de 1916—1918. Cette zone, comprise entre les rues Couza-Vodă, Mircea cel Bătrîn et la phalaise du nord-est de la ville est déjà connue en tant que zone de nécropole romaine tardive. C'est toujours dans ce périmètre que sont apparus aussi d'autres complexes funéraires souterrains semblables à ceux qui se trouvent au centre de nos préoccupations, dans cette étude. Les bonnes conditions de conservation des monuments ainsi que l'inventaire archéologique y découvert aident beaucoup à la recherche scientifique de cette catégorie de monuments, demeurés jusqu'à présent, pour Tomi, en la phase des descriptions sommaires et, pour la plupart, datés de manière imprécise. C'est à cause du fait que, dans les tombes investiguées jusqu'à présent, on n'a pas trouvé d'inventaire archéologique *in situ* qui permet une datation aussi précise que possible.

Au cas dont il est question, on a examiné deux complexes funéraires identiques au point de vue construction, trouvés à six mètres de profondeur dans le loess, notés Complexe A et Complexe B.

Complexe funéraire A : est formé de cinq chambres disposées en forme de croix, chambres dont trois qui représenteraient le bras long de la croix, orienté nord-sud, sont des chambres funéraires à rôle de *loculus*. Ces chambres ont le plancher de forme carrée, le côté en étant de 2 m., à l'exception de la chambre du nord dont les côtés est et ouest sont de 1,45 m. Les chambres de l'est et de l'ouest, lesquelles représenteraient le bras court de la croix ont le plancher rectangulaire ayant les dimensions de 2×1,2 m. Ces chambres n'ont pas le rôle de *loculus* puisque la dimension de 1,20 m sur l'axe est-ouest ne permet pas l'inhumation orientale selon la rituel chrétien.

¹⁸ V. Pârvan, *Nouve considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, in „Rendiconti della Pontifica Accademia Romana di Archeologia“, II, 1924, p. 117.

¹⁹ *Idem*, p. 122 și 132—135.

Les deux complexes funéraires découverts à Tomi sont des ensembles funéraires ayant appartenu à des familles de la cité. Le caractère familial de ces tombes se vérifie également par leur fonctionnement très prolongé. En ce sens, le fait qu'on a trouvé, sous les six cercueils de la chambre I du complexe B, plusieurs fragments provenant des squelettes humains différents est révélateur. Les fragments ostéologiques trouvés sous les cercueils ont appartenu, sans doute, à des inhumations plus anciennes. Il est très possible que celles-ci fussent produites en même temps que les squelettes de la chambre 2 du complexe A. Ainsi nous pouvons affirmer que l'entrée voûtée qui se trouve entre les complexes A et B a été obstruée au moment où ont été inhumés au complexe B les dix squelettes dans des cercueils de bois.

L'existence de certains complexes funéraires souterrains à Tomi au VI-ème s. de n.è., de vrais caveaux de famille, n'est pas de nature à nous surprendre.

Au VI-ème s. de n.è. la culture de la province de Scythia Minor se trouve sous la forte influence culturelle du christianisme. Tomi, la capitale de la province, est à la fois la résidence de l'église chrétienne qui coordonne l'activité d'autres diocèses placés sur le territoire de la Dobroudja.

L'importance de l'évêque de Tomi, dans l'hierarchie de l'Eglise byzantine est visible dans les actes du synode de Constantinople de 520 de n.è. L'évêque Paternus de Tomi ayant le titre de „Episcopus metropolitanus“ y signe le septième des 20 évêques participants.

GRABVERBÄNDE AUS DEM 6.Jh. u.Z. IN TOMIS

Zusammenfassung

Im Frühjahr des Jahres 1973 wurden im nordöstlichen spätrömischen Teil des Inneren von Tomis zwei Dromosgrabverbände aus dem 6.Jh. u.Z. freigelegt.

Die zwei kreuzförmig angelegten Grabmäler wurden auf — 6 m in der Lehmschicht ausgehoben, gefunden. Die Verbände wurden mit A und B bezeichnet.

Der Grabverband B umfaßt zwei Grabkammern, Kammer I und II. In den beiden Grabkammern die die Rolle eines *loculus* haben, wurden neun Gräber von Erwachsenen und ein Kindergrab gefunden. Die Erwachsenen waren in Holzsärgen bestattet und das Kind in einer Holztruhe.

Das in den beiden Grabkammern des Verbandes B gefundene archäologische Inventar, das die Gräber in das 6.Jh. u.Z. einweist besteht aus Keramik (eine Oellampe aus dem 6.Jh.), einer Bronzeschnalle, zweiseitigen Beinkämmen und Fragmente der Holzsäрге. Unter den Holzfragmenten der Säрге bemerkt man ein Bruchstück, auf dem der Arm eines Kreuzes aus dem 6.Jh.u.Z. zu erkennen ist.

Das keramische Material aus dem unteren Teil des dromos besteht aus Amphoren großen Inhalt, die aus dem 4.—6.Jh. u.Z. stammen.

Diese beiden Grabverbände sind eine glückliche Ergänzung der schriftlichen Quellen über das Geistesleben der Scythia Minor im 6.Jh. u.Z.

INSCRIȚII PALEOCREȘTINE INEDITE DIN TOMIS

În colecția Muzeului de Arheologie din Constanța și în cea a Institutului de Arheologie din București, se păstrează câteva fragmente de inscripții paleocreștine în limba greacă, descoperite întâmplător la Constanța, în decursul timpului. Deoarece nu par lipsite de importanță și sînt inedite, am socotit necesară publicarea lor în rîndurile de mai jos¹.

1. — Placă fragmentară de marmură albă-vineție, probabil mai veche, reîntrebuințată, ruptă în partea dreaptă și știrbită în marginea de jos. Dimensiuni : 0,30 m lungime, 0,285 m lățime și 0,055—0,058 m grosime. Înălțimea literelor : 0,05—0,07 m. Descoperită întâmplător în luna ianuarie 1968, în cartierul „Tomis Nord“ din Constanța. Azi în Muzeul de Arheologie din Constanța : Inv. nr. 17 470. Fig. 1.

Parte din marginea de sus și cea din stînga, pe aproape toată lungimea ei, s-au păstrat întregi. Marginea de jos a plăcii e știrbită și beșită pe dos. Faptul că ultimul rînd al inscripției se află chiar în margine, duce la presupunerea că textul ei mai continua și în jos, însumînd probabil patru rînduri.

Inscripția e scrisă cu litere mari, săpate adînc și oarecum neregulate și colțuroase. Înainte de cioplirea literelor, suprafața plăcii de marmură a fost liniată cu un obiect ascuțit. Se disting clar cîte două linii incizate deasupra și între rîndurile inscripției, la distanțe inegale unele față de altele. Astfel, deasupra rîndului 1 e incizat un interval lat de 1,4 cm ; între r. 1 și 2 altul cu lățimea de 1 cm, iar între r. 2 și 3 un al treilea lat de 2,2 cm. Totuși aceste intervale inegale n-au fost respectate, pentru că, dacă între r. 1 și 2 distanța e de circa 2 cm, între r. 2 și 3 ea este de 4—5 cm.

În r. 1 se păstrează primele cinci litere întregi și parte din a VI-a, care, judecînd după restul ce se observă pe piatră și după sensul cuvîntului din care face parte, este în mod sigur un sigma rotund. Primele două litere din r. 1 (MA) sînt singurele legate între ele.

¹ Mulțumim și pe această cale lui Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de Arheologie din Constanța, care a binevoit să ne cedeze pentru publicare fragmentele de inscripții păstrate în acel muzeu.

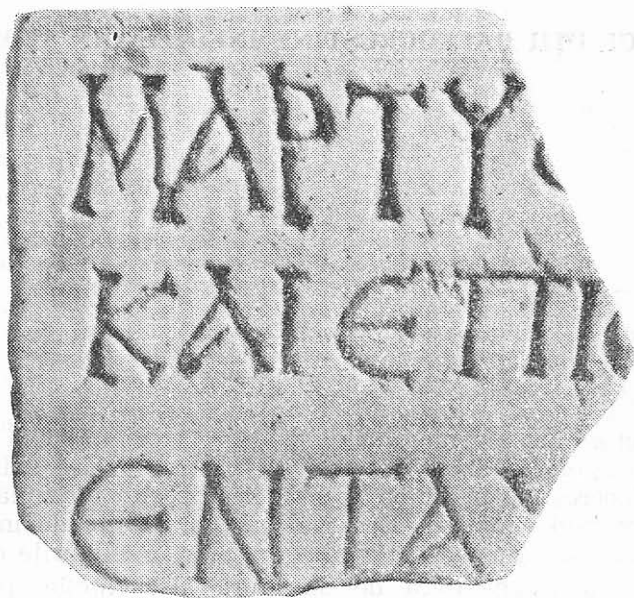

Fig. 1. Inscripție menționind un martir și episcop.

Din r. 2 se păstrează șase litere întregi și parte din a VII-a, care în mod cert este tot sigma rotund.

În r. 3 au rămas întregi numai primele patru litere. A V-a este Y, din care s-a păstrat numai hasta oblică din stînga.

Lectura probabilă a inscripției este următoarea :

Μάρτυ[ς Χριστοῦ]

καὶ ἐπί[σκοπος]

ἐντα[ῦθα κεῖται]

Τίτος? Φίλος?]

În traducere : „Aici zace martirul lui Hristos și episcopul Titus ? Philus (?)”.

Sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V.

Adverbul ἐνταῦθα, întîlnit de obicei la început, dar uneori și în mijlocul textului, totdeauna înaintea verbului și a numelui propriu², asigură caracterul funerar al inscripției. Întregirea substantivelor μάρτυς și ἐπίσκοπος, din r. 1 și 2, de asemenea pare asigurată. Ceea ce rămîne o enigmă este numele propriu de persoană, care presupunem că se afla în al IV-lea și ultimul rînd al inscripției cu adevărat lapidare.

² Cf. I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 268, pl. I/6.

Cuvintele *μάρτυς* și *ἐπίσκοπος* din textul inscripției pot fi puse în legătură cu cele relatate în *Acta Sanctorum*, la 3 ianuarie, cu privire la pătımirea martirului și episcopului Titus sau Philus din cetatea Tomis: „prins între recruți, sub împăratul Licinius, refuza să facă serviciul militar; bătut pînă la moarte, aruncat în închisoare, pus pe stîlp pînă la răspuns, aruncat în mare și corpul adus pe țarm, a fost înmormîntat de bărbați foarte evlavioși în proprietatea agricolă a lui Amandus, bărbat evlavios, unde s-au făcut îngrijiri deosebite”³. Unele texte confundă pe Titus (Philus?) cu Theogenes, episcop de Cizic sau Parium în Hellespont, care a suferit moarte de martir într-un chip asemănător, sub același împărat⁴.

E probabil că inscripția de față ar fi lămurit această confuzie, dacă s-ar fi păstrat întregă. În starea fragmentară în care se află, ea ne limitează însă numai la unele ipoteze. Folosind analogia celor două inscripții descoperite, una mai înainte la Axiopolis⁵, iar cealaltă de curînd la Niculițel, în teritoriul cetății Noviodunum⁶, care confirmă existența unor martiri înregistrați de Martirologii în localitățile respective, presupunem că această inscripție ar putea constitui o confirmare despre existența la Tomis a unui episcop cu numele Titus sau Philus, martirizat în timpul persecuției lui Licinius, din anii 319—320. Dacă această presupunere s-ar adevări, am avea confirmarea epigrafică a numelui celui de al doilea episcop de Tomis menționat de Martirologii, primul fiind Evangelicus, cunoscut numai din povestirea despre martirizarea lui Epictet și Astion la Halmyris, în timpul lui Dioclețian⁷. Continuînd să rămînem în domeniul ipotezelor, putem presupune că mormîntul martirului-episcop, care va fi fost simplu, ca de obicei, în prima sa etapă, a fost refăcut către sfîrșitul secolului IV — începutul celui de al V-lea, sub forma unei construcții mai mari (*martyrium*), la intrarea căreia s-a așezat „pisană” ajunsă pînă la noi în stare fragmentară. Rămîne ca o altă descoperire viitoare să confirme sau nu ipo-

³ „In Tomis civitate natalis Titi (în altă parte Philii) Episcopi qui sub Licinio inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, caesus ad mortem, carcere mancipatus, missus in cippo est, donec relatione esset responsum: dimersoque in mare delato corpore eius in littore, a religiosissimis viris depositus est in villa Amandi religiosi viri, ubi fiunt curationes magnae”. *Fontes Historiae Dacoromanae*, II. București, 1970, p. 704—707. *Acta Sanctorum*, t. I: *Ianuaris*, Paris, 1866, p. 133, situiază pătımirea martirului Titus (Philus) la 3, nu la 1 ianuarie, cum rezultă din *Fontes...*, *loc. cit.*

⁴ *Acta Sanctorum*, *op. cit.*, p. 133—135. *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris), Bruxelles, 1902, col. 368, descrie pătımirea ieromartirului Theo(a)genes, episcop de Parium, în Hellespont, asemănătoare cu cea a lui Titus (Philus?) de la Tomis, despre care nu face nici o mențiune. După restituirea mai nouă a textului Martirologiului Hieronymian, Theogenes, fiu de episcop din Paros, în Hellespont, a fost martirizat sub Licinius în felul arătat mai sus și înmormîntat la *villa* lui Amantus. *Acta Sanctorum*, Novembris, t. II, 2: *Martyrologium Hieronymianum*, Bruxelles, 1931, p. 23—24.

⁵ I. Barnea, *op. cit.*, p. 280.

⁶ V.-H. Baumann, *Considerații preliminare asupra bazilicii creștine din satul Niculițel (jud. Tulcea)*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 554—558; idem, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI, 1972, 2, p. 17—26 și în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 189—202.

⁷ I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 380.

tezele în legătură cu inscripția de mai sus, — ipoteze determinate de existența în textul ei a substantivelor *μάρτυς* și *ἐπίσκοπος*.

2—3. — Două fragmente dintr-un monument tronconic, mai strîmt la bază, din marmură albă zaharoidă-vineție, descoperite la Tomis, în condiții necunoscute. Muzeul de Arheologie din Constanța : Inv. 5 742. Fig. 2—3.

Unul (fig. 2) are lungimea 0,16 m, înălțimea 0,10 m și grosimea 0,075 m. Celălalt (fig. 3) măsoară 0,22 m lungime, 0,12 m înălțime și 0,135 m grosime. Ambele păstrează în partea de jos, într-un chenar circular, lat de 0,06 m, cîte un rest de inscripție în limba greacă, cu

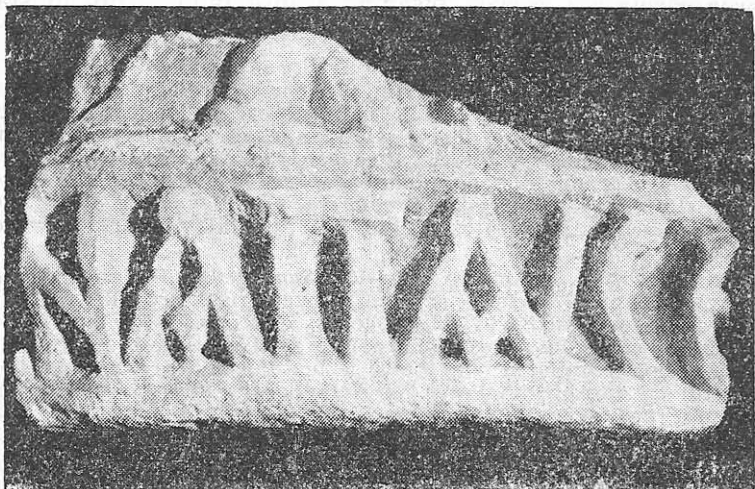

Fig. 2.—3. Fragmente dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna“ unui necunoscut.

litere înalte de 0,05—0,06 m, cioplite regulat și adânc, unele aproape à jour. În partea de sus a ambelor fragmente, în special a celui din fig. 3, se observă resturi dintr-un decor sculptat în relief puțin înalt, probabil o scenă sau reprezentări cu caracter religios creștin.

În fragmentul din fig. 2 se păstrează primele patru litere întregi și a cincea mai mult de jumătate din substantivul *μνήμη*, a cărui completare la cazul genitiv nu dă loc la nici o îndoială. De observat în plus că literele MN și MH sînt legate între ele, suprimîndu-se în felul acesta o hastă verticală și făcîndu-se economie de spațiu, în afară de efectul estetic plăcut pe care-l provoacă cele două ligaturi. Înaintea substantivului *μνήμη* se mai păstrează jumătatea inferioară din hasta verticală a literei P, ultima din prepoziția *ὑπέρ*, ce se afla, ca de obicei, în acest loc.

În partea de jos a fragmentului din fig. 3 se păstrează șase litere întregi și a șaptea în cea mai mare parte, din mijlocul substantivului *ἀναπαύσεως*. Cazul genitiv al acestui substantiv asigură, dacă mai era nevoie, și cazul substantivului *μνήμη*. În cuprinsul cuvîntului *ἀνάπαυσις* sînt frumos legate între ele literele AY.

Lectura celor două fragmente de inscripții la un loc este în mod sigur următoarea: [† Ὑπέρ] *μνήμη[ης καὶ] ἀναπαύσε[ως] . . .*

În traducere: „+ Pentru pomenirea și odihna lui...”

După forma literelor și tehnica în care sînt săpate, monumentul aparține epocii lui Anastasius sau Iustinian I.

Monumentul tronconic la baza căruia se afla săpată inscripția de mai sus, era probabil un vas pentru aghiasmă sau pentru altă întrebuințare, în vreo bazilică creștină din Tomis. Din nefericire, lipsește tocmai numele celui care a făcut în dar acest monument „pentru pomenirea și odihna” sufletului lui și, poate, și a altora din familia sa⁸.

4 — Fragment de inscripție din marmură albă-vineție, lung de 0,17 m, înalt de 0,12 m și gros de 0,063 m. Înălțimea literelor 0,06 m. Descoperit la Constanța, în condiții necunoscute. Azi în colecția Institutului de Arheologie din București : L. 1478. Fig. 4.

Fragmentul face parte dintr-un mic monument cu baza circulară, asemănător, dacă nu chiar identic și din aceeași marmură ca și fragmentele de la nr. 2—3. În partea de jos, de jur împrejur, el avea aceeași inscripție, cu litere mari, regulate și cioplite adânc. Deosebirea constă numai în faptul că monumentul din care este rupt fragmentul din fig. 4 nu pare să fi fost tronconic, ci în formă de tambur cilindric. Din inscripția executată probabil cu același tipar ca și precedentă, au rămas întregi numai trei litere (ΠAY), dintre care două (AY) de asemenea legate între ele. A IV-a literă, sigma lunar, se păstrează aproape în între-

⁸ Cf. pentru inscripții asemănătoare, din aceeași perioadă de timp (sec. V—VI) : A. M. Schneider, *Die Brotvermehrungskirche von et-ṭabga am Genesarethsee und ihre Mosaiken*, Paderborn, 1934, p. 53—54 și fig. 1 și 10 ; *Supplementum epigraphicum graecum*, VIII, 1, 1937, nr. 5, 867 și 869 ; L. Jalabert-René Mouterde-Cl. Mondésert, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, t. IV, Paris, 1955, nr. 1636 ; V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, nr. 182.

Fig. 4. Fragment dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna” unui necunoscut.

gime, iar la extremitățile din stînga și din dreapta se distinge cite un rest din literele A și E.

Textul era același ca și al fragmentelor nr. 2—3 :

[† Ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύ]σ[εως...

Epoca lui Anastasius-Iustinian I.

Singurul care putea diferi va fi fost numele propriu de la sfîrșitul formulei consacrate. În partea de sus a inscripției se mai păstrează un rest din relieful greu de definit, ce împodobea micul monument și care, probabil, va fi fost același ca și pe monumentul precedent.

5 — Fragment de marmură albă zaharoidă, cu patină gălbuie, lung de 0,21 m, lat de 0,125 m și înalt de 0,11 m. Înălțimea literelor : 0,05—0,06 m. Descoperit în august 1969, cu prilejul unor săpături pentru stația de epurare a apei, în fața clădirii Institutului de Proiectare al județului Constanța (IJP, fost DSAPC)⁹. Azi în Muzeul de Arheologie din Constanța. Inv. nr. 19.770. Fig. 5.

Fragmentul provine dintr-un monument în formă de tambur cilindric, aproape identic cu cele de la nr. 2—3 și 4, avînd la bază aceeași

⁹ În aceeași zonă au fost descoperite în 1956 două interesante capitelluri-impostă, de factură locală, ambele decorate cu semnul crucii și ornamente vegetale și geometrice. I. Barnea, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 341—343, fig. 10/1—2.

Fig. 5. Fragment dintr-un monument dăruit pentru „pomenirea și odihna“ lui Serghie

inscripție. Deosebirea constă în marmura fără vine albastrii și în numele propriu de la sfârșitul textului stereotip, în cazul de față singurul păstrat aproape întreg. Textul inscripției era foarte probabil următorul : [† Ὑπὲρ μνήμης καὶ ἀναπαύσεως Σ]έργους.

În traducere : „+ Pentru pomenirea și odihna lui Serghie“. Epoca lui Anastasius-Iustinian I.

Așa cum se înfățișează, Σέργους pare o greșeală, în loc de Σεργίου, genitivul de la Σέργιος, nume destul de des întâlnit în aceeași perioadă de timp, mai ales în inscripții din Siria, unde exista renumitul centru de pelerinaj de la Sergiopolis (Rusafa), cu mormântul sfântului Sergiu¹⁰.

Crucea sculptată la sfârșitul numelui se afla probabil la începutul inscripției.

Fragmentele nr. 2—3, 4 și 5 confirmă existența la Tomis, către sfârșitul secolului V și în prima jumătate a secolului VI, când meșteșugurile, comerțul și viața urbană în general, cunosc o ultimă perioadă de înflorire pe teritoriul Sciției Mici, a unui atelier de sculptură, care, printre altele, executa, uneori după șabloane, monumente sculpturale din marmură de import, multe din ele, dacă nu majoritatea, destinate bazilicilor din capitală și din alte centre ale provinciei dintre Dunăre și Marea Neagră.

¹⁰ Cf. H. Spanner-S. Guyer, *Rusafa*, Berlin, 1926 și L. Jalabert-René Mouterde, *op. cit.*, t. I—V, Paris, 1929—1959, *passim*.

INSCRIPTIONS PALÉOCHRÉTIENNES INÉDITES DE TOMI

Résumé

Dans la collection du Musée d'Archéologie de Constantza et dans celle de l'Institut d'Archéologie de Bucarest sont conservés quelques fragments d'inscriptions paléochrétiennes en grec, découverts fortuitement à Constantza, l'antique Tomi, au cours du temps et encore inédites, bien qu'elles ne semblent pas être sans importance.

1. Plaque fragmentaire de marbre blanc-bleuâtre portant les mots $\mu\acute{\alpha}\rho\tau\upsilon\sigma[\zeta]$ et $\acute{\epsilon}\pi\iota[\sigma\kappa\omicron\upsilon\omicron\varsigma]$ et que l'auteur met en relation avec un martyr et évêque, probablement Titus (Philus?) mentionné dans certains textes des Martyrologes pendant la persécution de Licinius. Il paraît que l'inscription appartenait à un *martyrium* construit vers la fin du IV-e siècle — le début du V-e siècle, au tombeau plus vieux du martyr-évêque inconnu (fig. 1).

2—3. Deux fragments de la même inscription existente à la base d'un pièce tronconique de marbre blanc-bleuâtre offert à une des basiliques chrétiennes de Tomi „en souvenir et pour le repos de l'âme“ d'un quelconque dont le nom ne se conserve pas (fig. 2—3).

4. Fragment d'inscription ressemblante, sur une pièce du même marbre et presque identique à la précédente (fig. 4).

5. Fragment de marbre blanc, saccharoïde, à patine jaunâtre, d'une pièce semblable et portant la même inscription que ceux des numéros 2—3 et 4, dont se conserve seulement le nom $[\Sigma]\acute{\epsilon}\rho\gamma\omicron\upsilon\varsigma$ au lieu de $\Sigma\epsilon\rho\gamma\iota\omicron\upsilon\varsigma$, génitif de $\Sigma\acute{\epsilon}\rho\gamma\iota\omicron\varsigma$ (Serge), le défunt pour „la mémoire et le repos“ duquel on a fait don du monument respectif (fig. 5).

Les fragments nos. 2—3, 4 et 5, datés à l'époque d'Anastase — Justinien I, confirment l'existence à Tomi, vers la fin du V-e siècle et dans la première moitié du VI-e siècle, lorsque les métiers, le commerce et la vie urbaine en général, connaissent une dernière période de prospérité sur le territoire de la Scythie Mineure, d'un atelier de sculpture, lequel, entre autres, exécutait, parfois d'après des modèles faits d'avance, des monuments sculpturaux en marbre d'importation, beaucoup d'entre eux, sinon la plupart, destinés aux basiliques de la capitale et d'autres centres de la province comprise entre le Danube et la Mer Noire.

Tableau des illustrations

- Fig. 1 Inscription mentionnant un martyr et un évêque.
 Fig. 2—3 Fragments d'un monument érigé „en la mémoire et pour le repos“ d'un inconnu.
 Fig. 4 Fragment d'un monument érigé „en la mémoire et pour le repos“ d'un inconnu.
 Fig. 5 Fragment d'un monument dont on a fait don „en la mémoire et pour le repos“ de Serge.

UNVERÖFFENTLICHTE ALTCHRISTLICHE INSCRIFTEN AUS TOMIS

Zusammenfassung

In den Sammlungen des Archäologischen Museums von Constanța und denjenigen des Archäologischen Instituts in Bukarest werden einige Fragmente altchristlicher Inschriften in griechischer Sprache aufbewahrt, die im Laufe der Zeit zufällig in Constanța, dem alten Tomis, gefunden wurden und noch nicht veröffentlicht wurden, obwohl es scheint, daß sie nicht ohne Bedeutung sind.

1. Fragment einer Platte aus bläulich-weißem Marmor mit den Worten μάρτυ[ς] und ἐπί[σκοπος], die der Verfasser mit einem Märtyrer und Bischof, wahrscheinlich Titus (Philus?) in Verbindung bringt, der von einigen Texten der Märtyrergeschichte zur Zeit der Verfolgungen des Licinius erwähnt wird. Man hat den Anschein, daß die Inschrift zu einem *martyrium* gehörte, das gegen Ende des 4. und Anfang des 5. Jh. bei dem älteren Grab des unbekanntenen Märtyrerbischofs errichtet wurde (Abb. 1).

2—3. Zwei Fragmente aus einer und derselben Inschrift am Fuße eines kegelstumpfförmigen Stückes aus bläulichweißen Marmor, das einer der christlichen Basiliken in Tomis „zum Gedenken und der Seelenruhe“ eines Menschen gestiftet wurde, dessen Name nicht erhalten geblieben ist (Abb. 2—3).

4. Fragment einer ähnlichen Inschrift, auf einem Stück des gleichen Marmors, der mit dem vorhergehenden nahezu identisch ist (Abb. 4).

5. Fragment aus weißem zuckerartigen Marmor mit gelblichem Schimmer aus einem ähnlichen Stück und mit der gleichen Inschrift wie diejenigen unter Nr. 2—3 und 4, wovon nur der Name [Σ]έργους, statt Σεργίου, Genetiv von Σέργιος (Sergius) erhalten geblieben ist, der Name des Verstorbenen, für dessen „Andenken und ewige Ruhe“ das betreffende Denkmal gestiftet wurde (Abb. 5).

Die Fragmente Nr. 2—3, 4 und 5, die in die Zeit des Anastasius-Justinian I. datiert werden, beweisen, daß in Tomis gegen Ende des 5. Jh. und in der ersten Hälfte des 6. Jh., als das Handwerk, der Handel und das städtische Leben im allgemeinen eine letzte Blütezeit auf dem Gebiet der Scythia Minor erlebten, eine Bildhauerwerkstatt bestanden hat, die u. a., manchmal nach Schablonen Bildhauerwerke aus importiertem Marmor anfertigte, wovon viele, wenn nicht die Mehrzahl für die Basiliken der Hauptstadt und anderer Städte der Provinz zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer bestimmt waren.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1 Inschrift, die einen Märtyrer und Bischof erwähnt.
 Abb. 2—3 Fragmente eines Denkmals, das für das „Andenken und die ewige Ruhe“ eines Unbekannten gestiftet war.
 Abb. 4 Fragment eines Denkmals, das für das „Andenken und die ewige Ruhe“ eines Unbekannten gestiftet war.
 Abb. 5 Fragment eines für das „Andenken und die ewige Ruhe“ des Sergius gestifteten Denkmals.

TIPURI DE OPAIȚE DE LA PĂCUIUL LUI SOARE

Între formele ceramice caracteristice așezării fortificate din insula Păcuiul lui Soare¹ se numără și opaițele care, pînă în momentul de față, nu au constituit obiectul unui studiu și nici măcar al unei note². De aceea în cele ce urmează ne propunem să umplem această lacună a cercetărilor noastre. În consecință, vom prezenta mai întii opaițele care aparțin nivelurilor de viațuire din secolele X-XI, iar mai apoi pe cele ce aparțin nivelurilor din secolele XIII-XV³.

I. Din secolul al X-lea sau începutul celui următor datează un fragment de „opaiț cu picior interior“ (fig. 1/1). Pînă la noi a ajuns doar o bucată a piciorului. Opaițul a fost lucrat dintr-o pastă nisipoasă. El se înserează în categoria exemplarelor descoperite în nivelul de viațuire de la sfîrșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XI-lea de la Capidava⁴.

¹ Pentru realitățile arheologice de la Păcuiul lui Soare vezi Petre Diaconu și Dumitru Vilceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I (monografie arheologică), București, 1972. Așezarea din insula Păcuiul lui Soare, în fapt un autentic oraș medieval a fost identificată cu celebra Vicina. Vezi Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în Pontica, III, Constanța, 1970, p. 275—295.

² Referințe directe sau indirecte la opaițele de la Păcuiul lui Soare se află în articolele și rapoartele preliminare despre Păcuiul lui Soare. Titlurile lor sînt înregistrate în lista bibliografică de la sfîrșitul volumului citat în nota 1.

³ Încă de pe acum vom menționa că numărul opaițelor este extrem de redus în așezarea din insula Păcuiul lui Soare. În această notă nu vom vorbi despre opaițele din secolul al XI-lea publicate de R. Harhoiu în monografia arheologică mai sus citată, p. 83, fig. 30/3—7.

⁴ D. Vilceanu, *Opaițe din așezarea feudală timpurie de la Capidava*, în SCIV, XII, 1961, 2, p. 395—402. Opaițul de la Păcuiul lui Soare își găsește cele mai apropiate analogii în cele de la Capidava publicate de D. Vilceanu, *op. cit.*, fig. 1/4, p. 397 și p. 398, fig. 2/2. D. Vilceanu datează toate opaițele de la Capidava în prima și în a doua treime a secolului al XI-lea. De reținut că viațuirea încețază la Capidava în anul 1036. Vezi lucrarea lui Petre Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 48—49. Vezi de asemenea idem, *Despre pecenegii la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în SCIV, 18, 1967, 3, p. 470—471. Opaițe cu picior interior asemănătoare celor de la Capidava au apărut și în unele așezări arheologice din sudul părții europene a U.R.S.S., cum ar fi de pildă Taman (D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 396, nota 1). În ce ne privește nu putem împărtăși părerea lui D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 400, potrivit căreia „opaițele [de la

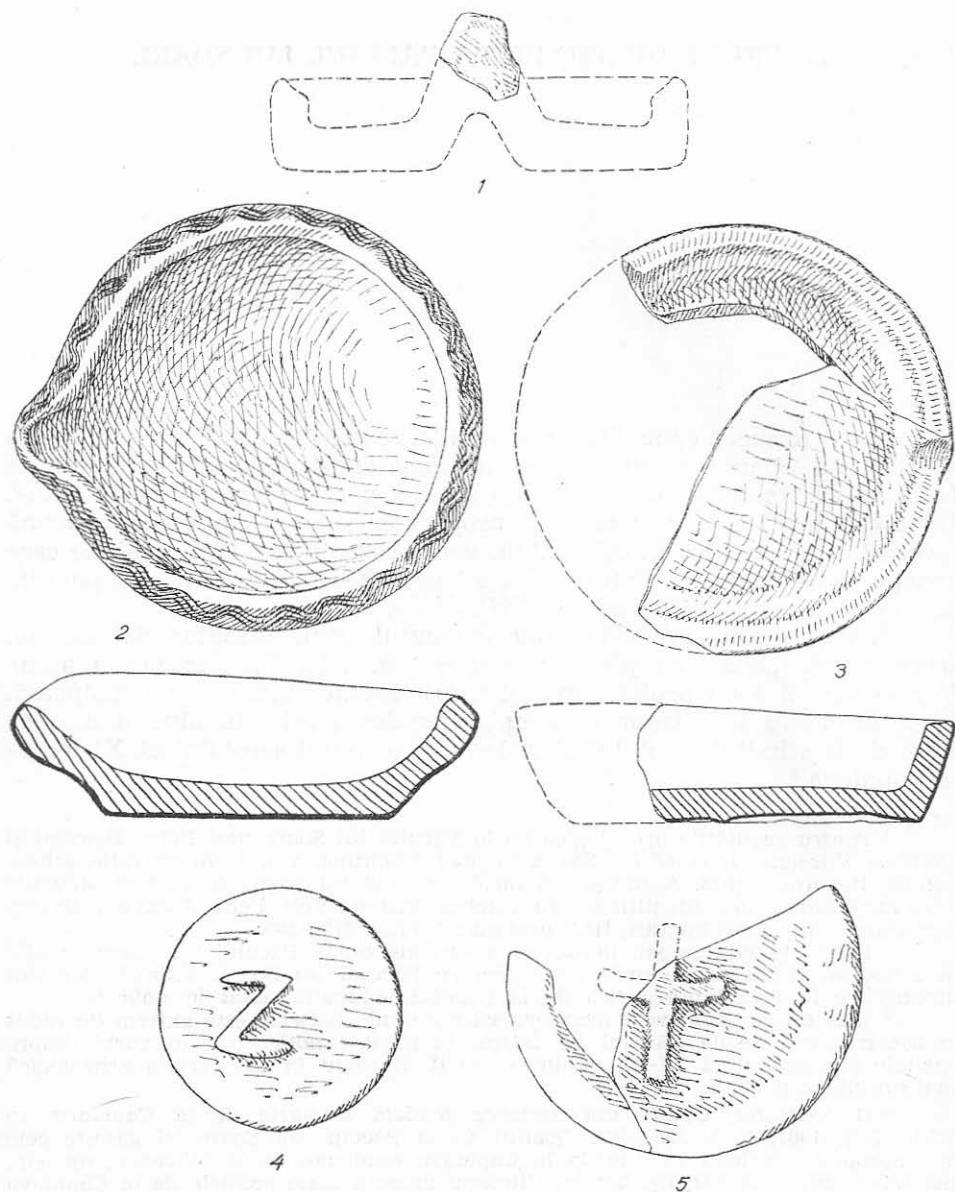

Fig. 1. Opaite din secolele X—XI de la Păcuil lui Soare.

Capidava] nu constituiau un element dezvoltat pe baza unor tradiții locale“. Dimpotrivă opaitele cu picior interior de la Capidava și din alte părți constituie un ecou al opaiteilor-sfeșnic din epoca romană târzie. Asupra acestora vezi lucrarea în manuscris a lui C. Scorpan, *Tipi sconosciuti di lumini a olio romani e il problema di certe transmissioni nel primo feudalesimo*, în Pontice, VI, 1973, p.209-228.

Din prima jumătate a veacului al XI-lea provine un opaiț în formă de castronaș (fig. 1/2) avînd diametrul gurii de 0,105 m, iar cel al fundului 0,07 m. Pereții, destul de groși, sînt evazați, iar buza este îngroșată. Muchia exterioară a buzei a fost decorată cu o bandă de linii în val realizată cu un pieptene cu dinții fini. Opațiul a fost modelat dintr-o pastă nisipoasă asemănătoare aceleia din care s-a lucrat piesa prezentată mai sus. În urma arderii a căpătat o culoare albă cenușie.

Un alt opaiț în formă de castronaș, lucrat dintr-o pastă de bună calitate, avînd marginea scurtă și ușor pîlniată, prevăzut cu cioc de scurgere, datează din secolul al XI-lea⁵. El a fost ștampilat pe fața exterioară a fundului cu o „marcă de olar“ (fig. 1/4), care reproduce forma literei Z⁶. Aceleași vremi îi aparține și un alt opaiț (fig. 1/3) asemănător cu cel prezentat mai înainte. El e modelat din humă albă care, în urma arderii, a căpătat o culoare albă cenușie. În spărtură prezintă o culoare cenușie închisă. Pereții sînt mult evazați: în timp ce diametrul gurii măsoară 0,105 m, cel al fundului este de 0,085 m. Nu este decorat. Ciocul de scurgere se prezintă sub forma unei creștături realizate prin apăsarea cu un bețișor. Pe fundul vasului se păstrează o parte dintr-o „marcă de olar“ care a avut probabil forma unei cruci (fig. 1/5).

II. Din veacul al XIII-lea sau începutul celui următor⁷ datează un opaiț (păstrat sub forma unui fragment) avînd înfățișarea unei tipsii de lut; peretele are o grosime de 0,006 m, iar înălțimea sa este de 0,029 m (fig. 2/2). Este modelat dintr-o pastă de bună calitate. Pe ambele fețe are culoarea roșiatică unitară, iar în spărtură o culoare cenușie închisă. Într-un anume loc se observă urmele apăsării făcute pentru obținerea ciocului de scurgere. Ampretele degetului cu care s-a apăsat peretele se disting foarte bine. Diametrul gurii este mai mare decît cel al fundului. Buza prezintă un decor obținut prin creștare, frecvent întîlnit în ceramica secolelor XIII-XV. Pe fundul vasului se păstrează semnele desprinderii cu sfoara de pe discul roții olarului. Nu a fost găsit într-o situație stratigrafică dar datarea lui în a doua jumătate a secolului al XIII-lea — începutul celui de-al XIV-lea este impusă de decorul marginii și de calitatea pastei.

Tot epocii medievale îi aparține un opaiț avînd forma unei străchini mici, cu peretele evazat și apoi ușor arcuit în partea sa superioară (fig. 2/1). În interior, peretele coboară pînă la mijlocul fundului, fără ca acesta din urmă să fie net delimitat. Înălțimea piesei este de 0,033 m. Grosimea peretelui nu depășește 0,005 m, „Ciocul“ este destul de mic. Pasta folosită la modelarea vasului conține ca degresant nisip cu bobul mai mare, concrețiuni calcaroase și granule de mică. Opațiul a suferit

⁵ Acest opaiț a mai fost publicat; vezi Petre Diaconu, *Крепость X—XV вв. в Пэкул луй Соаре в свете археологических исследований*, în *Dacia*, V, 1961, p. 493, fig. 3.

⁶ Petre Diaconu, *Крепость X—XV вв* p. 493, fig. 3 b și idem, în *Păcuiul lui Soare*, vol. I, p. 131, fig. 54, a patra din stînga.

⁷ După cum se poate vedea nicăieri în articolul nostru nu a fost vorba de opaite de la Păcuiul lui Soare care să poată fi datate în secolul al XII-lea. Aceasta se datorează faptului că în porțiunea cercetată din amintita așezare nivelul corespunzător lipsește. Vezi Petre Diaconu, în monografia *Păcuiul lui Soare*, vol. I, p. 54.

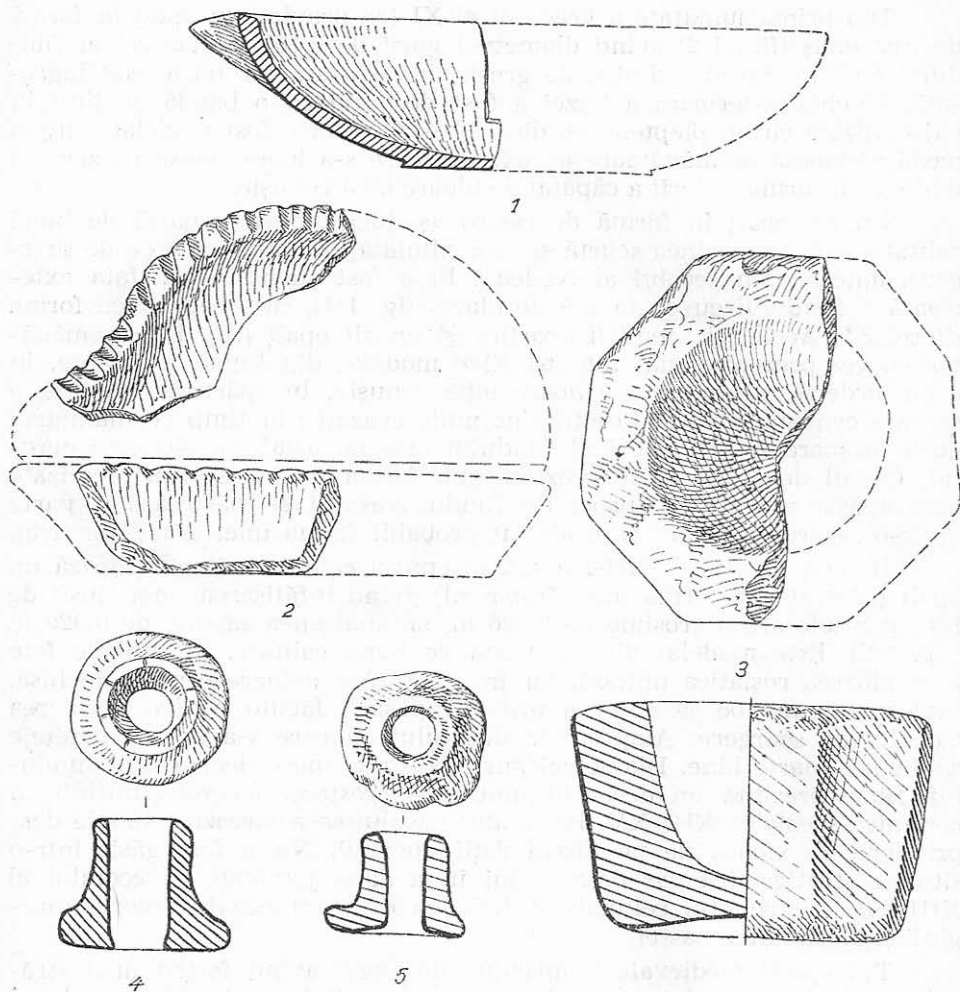

Fig. 2. Opaițe din secolele XIII—XV (1—3) și „sfeșnice“ de plumb din secolul al XI-lea de la Păcuil lui Soare (4—5).

o ardere oxidantă în urma căreia fețele pereților au căpătat culoarea roșie-cafenie, iar miezul lor o culoare cenușie închisă. În zona „ciocului“ se disting urmele arderii secundare provocate, desigur, de flacăra fitilului. Opaițul a fost lucrat la roata rapidă. Nu are nici un fel de ornament. A fost găsit într-un nivel care datează din a doua jumătate a veacului al XIV-lea — începutul secolului al XV-lea.

În sfârșit, ultima piesă reprezintă jumătate dintr-un vas (fig. 2/3) obținut prin „prelucrarea“ unei cărămizi. S-a luat bucata de cărămidă și în ea s-a săpat o cavitate cu fundul rotunjit. Fața exterioară a pere-

telui se prezintă sub forma unei suite de „fețete“ — probabil 8 la număr când vasul era întreg. Înălțimea piesei este de 0,055 m; diametrul interior al gurii măsoară 0,056 m, iar grosimea pereților ajunge pînă la 0,020 m. Într-un loc de pe buza vasului se păstrează urme de afumătură și arsură. Tocmai această observație la care se adaugă și forma sa ne-au determinat să socotim că vasul a servit drept opaiț. Din păcate, nu i se poate preciza datarea. Ținînd seama totuși de faptul că la Păcuiul lui Soare se confecționau în secolele XIII-XIV — prin prelucrarea cărămizilor vechi⁸ — mult mai multe obiecte decît în veacurile anterioare, sîntem înclinați să datăm și obiectul nostru mai degrabă în secolele XIII-XIV decît în epocă feudală timpurie.

* * *

Raportînd opaițele de lut de la Păcuiul lui Soare, aparținînd secolelor X-XV, la numărul vaselor ceramice de alt uz și la necesitățile de iluminare în timpul nopții rezultă că numărul lor e foarte mic. De aceea este de presupus că locuitorii de la Păcuiul lui Soare se vor fi folosit în afară de opaițe și de sfeșnice⁹.

În nivelurile secolelor X-XI din această așezare apar, din cînd în cînd, unele piese de plumb de formă oarecum tronconică (fig. 2/4—5) cu baza mai mult sau mai puțin lătită. Ele sînt prevăzute cu un orificiu dispus longitudinal¹⁰. Diametrul orificiului nu depășește 0,015 m. (în cazul pieselor de la Păcuiul lui Soare). În timp ce înălțimea pieselor poate atinge 0,030 m lățimea bazei lor ajunge la 0,035 m.

Asemenea obiecte s-au mai găsit în zona Dunării la Dinogetia-Garvăn¹¹, fără a li se preciza însă rostul¹². În ce ne privește noi credem că ele au servit drept suporturi pentru luminări, fiind deci un fel de sfeșnice. Luminările de ceară, odată fixate în orificiul pieselor de plumb, căpătau astfel o bună stabilitate. Din grija de a nu se risipi ceara topită este posibil ca „sfeșnicul“ de plumb să fi fost pus într-un vas de ceramică sau lemn¹³. O astfel de piesă „confecționată dintr-un vâscior în

⁸ În general, din cărămizi mai vechi erau „confecționate“ greutăți pentru plasa de pescuit.

⁹ Ceea ce se considera pînă acum de către arheologii bulgari și unii arheologi români a fi sfeșnice din secolele XIII—XIV, s-a dovedit, în urma investigațiilor de la Păcuiul lui Soare, a fi capace de lut pentru acoperirea oalelor. Vezi Silvia Baraschi, *Despre capacele de lut de la Păcuiul lui Soare*, în SCIV, 4, 1972, p. 609—617.

¹⁰ Orificiul străpunge toată lungimea piesei de plumb.

¹¹ I. Barnea, în monografia arheologică *Dinogetia*, I, 1968, p. 79, fig. 41/7.

¹² Idem, *op. cit.*, p. 80 unde se spune că aceste piese au servit ca „materie primă adusă din altă parte în vederea prelucrării... pe loc“. Această afirmație a fost făcută pornindu-se de la descoperirea la Dinogetia a unei piese de plumb, păstrată numai pe jumătate. În cazul de față este posibil ca jumătatea dispărută să fi fost tăiată pentru a fi folosită într-un scop pe care nu-l putem preciza momentan.

¹³ Sau chiar de metal. De fapt pentru recuperarea cerii topite era suficientă și o tîpsie de lut.

mijlocul căruia se afla sfeșnicul de plumb, poate reprezenta în fapt, o originală variantă a opaițului — sfeșnic din epoca romană târzie¹⁴.

Folosirea luminărilor de ceară și deci a sfeșnicelor era posibilă la vremea aceea într-o zonă în care creșterea albinelor a fost una din ocupațiile tradiționale ale locuitorilor. Potrivit cronicii lui Skylitzes-Cedren pecenegii, năvălind în anul 1048 în regiunile suddunărene, au dat acolo peste o mare bogăție în vite, vin și mied¹⁵. Or, știut este că miedul era o băutură preparată din miere¹⁶. Acolo unde exista miere exista firește și ceară. Aceasta era una din mărfurile importante care se comercializa cu ușurință atât în secolele X-XII cât și în veacurile următoare. Sviatoslav, prințul de Kiev, relatînd mamei sale în 969 că la Pereiaslavet, pe Dunăre, se adună toate bogățiile enumeră acestea ceara și mierea aduse din Rusia¹⁷. Ceva mai târziu, în secolele XIII-XV, printre mărfurile care se exportau prin porturile Vicina¹⁸ și Chilia¹⁹ se afla și ceara.

Rezumînd cele spuse pînă aici rezultă că principalul mijloc de iluminare al locuințelor de la Păcuiul lui Soare în secolele X-XV îl constituiau opaițele de lut avînd diferite forme. Alături de ele însă, atunci cînd este vorba de secolul al XI-lea, trebuie menționate și „sfeșnicile“ de plumb, care pînă, în momentul de față nu-și găsesc analogie decît la Dinogetia-Garvăn.

TYPES DE LAMPES À HUILE DE PĂCUIUL LUI SOARE

Résumé

L'article présente les types de lampes à huile de Păcuiul lui Soare connus jusqu'à présent. Puisque le XII-ème siècle n'est pas représenté par un niveau archéologique, les pièces appartenant à la période correspondente y font défaut.

Les lampes à huile datées aux X—XI-ème siècles sont documentées par deux types : la lampe à huile à pied intérieur (fig. 1/1) et 2/ la lampe-bol, illustré par trois exemplaires dont deux portent au fond des marques de potier. De l'habitat du Moyen-Age tardif (XIII-e—XV-e siècle), proviennent d'autres trois pièces : 1) une lampe-plateau, avec des entailles aux rebords (fig. 2/2), 2) une lampe huile semblable à une petite écuelle (fig. 2/1) et 3) une autre obtenue par l'adaptation d'une brique plus vieille (fig. 2/3).

¹⁴ Despre opaițele-sfeșnic vezi articolul lui C. Scorpan citat la nota 4. În măsura în care ipoteza noastră potrivit căreia piesele tronconice de plumb au servit drept sfeșnice, va fi confirmată în cercetările viitoare, vom putea aborda și problema definirii în același sens al „pîlniilor“ de lut atât de caracteristice așezărilor gumelnițene (Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, 11, 1925, p. 150, fig. 3/9—11). Ele se prezintă într-adevăr ca niște pîlnii. În fapt sînt întru totul asemănătoare pieselor de plumb prezentate de noi, deosebindu-se de ele prin aceea că sînt de lut, pe de o parte și că au dimensiuni mai mari, pe de altă parte.

¹⁵ Skylitzes-Cedren, *Hist. Comp.*, II. Bonn, 1939, p. 586.

¹⁶ Dealtfel mierea de albine în limbile slave este numită mied.

¹⁷ Повестъ временныхъ летъ. I (ed. P. Adrianova-Peretz), Moscova-Leningrad, 1950, p. 48.

¹⁸ G. Brătianu, *Recherches sur Vicina...* București, I. 1935, p. 49 și p. 174.

¹⁹ Oct. Hiescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XVI siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. III, publicat cu ocazia celui de al XII-lea Congres de științe istorice, 1935. București, p. 107.

Par la suite, les auteurs présentent deux objets de plomb de la forme d'un tronc de cône, perforés longitudinalement, qu'ils considèrent être des bougeoirs (X^e—XIe s.), (fig. 2/4—5). On souligne que la cire était une marchandise importante dans le commerce du Bas-Danube, fait reflété aussi dans certaines sources littéraires.

LAMP TYPES FROM PĂCUIUL LUI SOARE

Abstract

The article presents the types of lamps known so far from the site Păcuiul lui Soare. As the XIIth c. is not represented by any archeological level, lamps belonging to this period do not exist.

The lamps dating from the Xth—XIth c. are illustrated by two types i.e.l.) lamps with an inside leg (fig. 1/1), 2) lamps in the form of a bowl, from which three pieces are known, (fig. 1/2-4), two of them bearing the potter's marks.

From the late medieval site (the XIIIth—XVth c.) other three pieces are known i.e.l.) a lamp in the form of a plate with notches on the rim (fig. 2/2), 2) a lamp in the form of a little porringer (fig. 2/1) and 3) one manufactured from an old brick (fig. 2/3).

The authors also present two lead objects, in the shape of truncated cone with longitudinal perforation, which they consider to be candlesticks dated from the Xth—XIth c. (fig. 2/4-5).

It is pointed out that during the period wax was one of the important goods traded in the low-Danube area, a fact which was also mentioned in some literary works.

The legend of the figures

Fig. 1. Lamps dating from the Xth—XIth c. (Păcuiul lui Soare)

Fig. 2. Lamps from the XIIIth—XVth c. (1—3) and lead „candlesticks“ from the XIth c. (4—5) (Păcuiul lui Soare).

MONEDE GRECEȘTI, ROMANE ȘI BIZANTINE DESCOPERITE ÎN DOBROGEA (III)

Cronica cuprinde, mai ales, monedele, care s-au adăugat în ultimul an patrimoniului numismatic al Muzeului de arheologie Constanța. De asemenea, am continuat să publicăm, din loturile prezentate în cronicile anterioare, exemplare, care datorită stării lor de conservare, nu au fost identificate. După cum era și de așteptat, pentru Dobrogea, majoritatea monedelor descrise aici aparțin epocii romane.

Din monedele grecești, cuprinse în cronică, se remarcă un bronz de la Filip II al Macedoniei și o monedă a orașului Chalcedon din Bithynia, care au fost aflate pe teritoriul satului Lespezi, comuna Dobromir. Acestea, ca și monedele lui Filip II și Alexandru Macedon, iar mai apoi monedele regilor și cetăților elinistice găsite în sudul Dobrogei și mai de mult publicate, sau ca tezaurul de peste 200 de monede de bronz, cuprinzând emisiuni de la Filip II și Alexandru III, găsit recent la Pelin contribuie și numismatic la jalonarea căii comerciale, ce lega cetatea Callatis de vadul de la Durostorum.

Dintre monedele romane, semnalăm aici câteva monede inedite, sau variante neînregistrate în L.R.B.C. ; e.g. nr. 317, 319, 333, 374.

MONEDE GRECEȘTI

CONSTANȚA

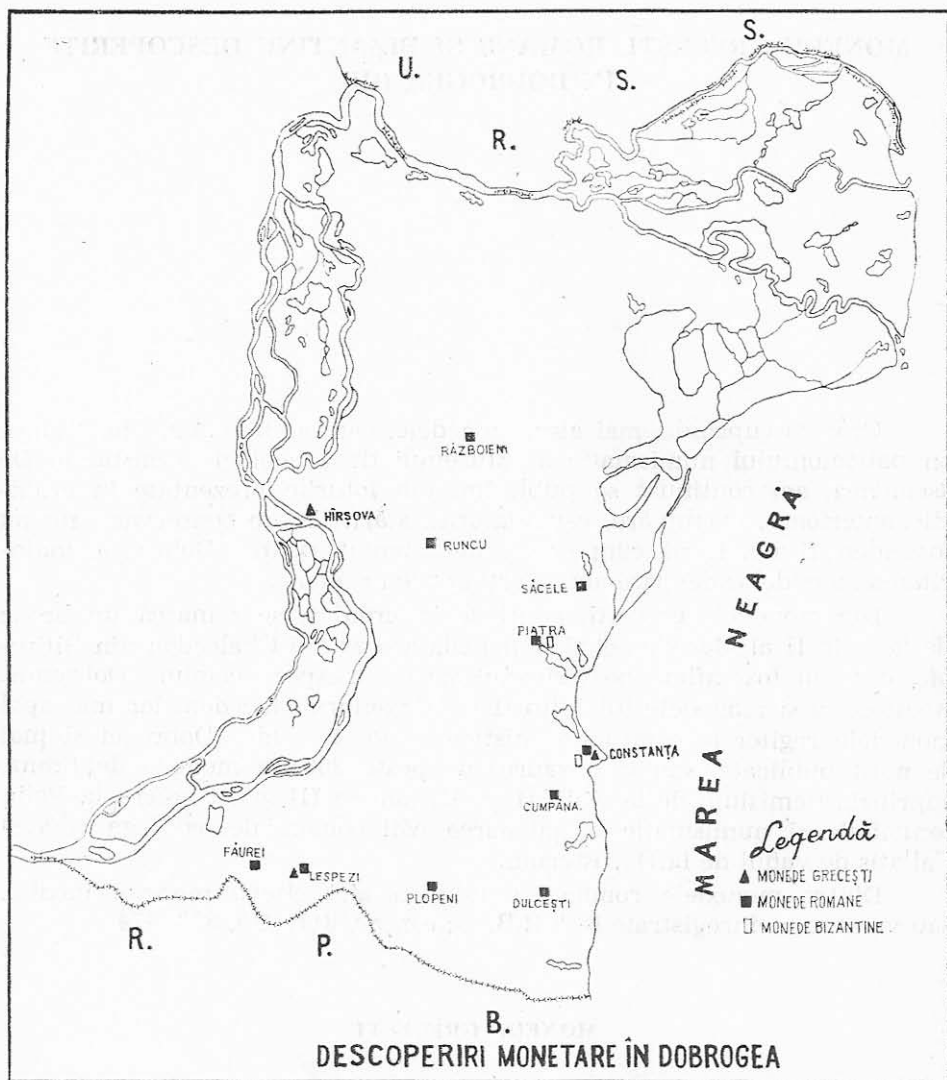
Port

În zona în care se află locul de îmbinare al digului nou cu digul vechi, au fost scoase din mare de Vilsan Teodor un număr de 50 de monede grecești, romane și bizantine. Registrul pentru creșterea colecțiilor, nr. 98.

*249 *Tomis : Iulia Domna*

AE. ↑ . 3,76 g., 19 mm. Tocită.

Pick-Regling, nr. 2815.

DOBROMIR

Lespezi

Muzeul de arheologie Constanța a primit în anii 1970 și 1973 trei loturi de monede grecești, romane și bizantine, care au fost adunate de Dancu N. Ion în raza satului Lespezi. Am descris aici monedele din lotul I (registru pentru creșterea colecțiilor nr. 61) și lotul II (registru pentru creșterea colecțiilor nr. 69), care au rămas încă nepublicate, precum și lotul III de monede (registru de creșterea colecțiilor nr. 88), lot achiziționat în luna aprilie 1973. Pentru un număr

de monede, mai ales din cele emise în secolele IV—V e.n., nu am putut face determinările necesare, dată fiind starea lor de conservare și nu au mai fost cuprinse în această cronică (vezi Pontica 5, p. 474 ; Pontica 6, p. 370).

I

250. *Tomis : Hadrian*
 AE. ↓ . 2,84 g. 19,5 mm. Mult tocită.
 Pick-Regling, nr. 2604.

III

- *251. *Macedonia : Filip II*
 AE. ↘ . 6,43 g. 17 mm. Foarte tocită, sigla puțin lizibilă.
 SNG, Copenhaga, Macedonia, II, pl. XIV, nr. 604 ?
- *252. *Bithynia : Chalcedon*
 AE. → . 4,47 g. 15,5 mm. Puțin tocită.
 Mionnet, V, Suppl, p. 25, nr. 131.

HÎRȘOVA

Cetate

Moneda a fost găsită pe teritoriul așezării antice. (vezi Pontica 5, p. 476. nr. 78 și urm.).

253. *Tomis : Vespasian*
 AE. → . 3,82 g. 19 mm. Foarte mult tocită.
 Pick-Regling, nr. 2590.

II

MONEDE ROMANE

BĂNEASA

Făurei

Monedele au fost găsite de Florescu Gh., care le-a oferit muzeului conștănțean. Registrul pentru creșterea colecțiilor, nr. 91.

Treveri

254. *Constantius II*
 AE. ↓ . 2,48 g. 16 mm. Puțin tocită.
 LRBC, I, nr. 57. Anii 330—335 e.n.

TRS•

Roma

255. *Gordian III*
 AR. ↓ . 4,84 g. 21,5 mm. Netocită.
 Cohen² nr. 17, R.I.C. IV, 3, p. 19, nr. 34 Anul 240 e.n. Em. III.

Constantinopolis

256. *Constantin I*
 AE. ↘ . 2,17 g. 17,5 mm. Puțin tocită.
 LRBC, I, nr. 1005. Anii 330—335 e.n.

CONSA

249

251

252

259

263

264

267

269

274

277

284

317

-319-

329

CONSTANȚA

Port-Dragai

Monedele au fost găsite în timpul lucrărilor de întreținere a portului. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 99.

Thessalonica

257. *Constantin I*

AE. ↓ . 2,58 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 835. Anii 330—335 e.n

SM TSA

258. *Constantinopolis*

AE. ↓ . 3,74 g. 18,5 mm. Netocită.
IRBC, I, nr. 839 sau 853. Anii 330—335 e.n. sau 335—337 e.n

SM TSA

Heraclea

*259. *Constantin I*

AE. ↓ 3,30 g. 19 mm. Netocită.
RIC, VII, p. 549 nr. 64. Anul 324 e.n.

*
SM H Δ •

260. AE. ↑ . 2,53 g. 18 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 904. Anii 330—335 e.n.

• SM HA

261. *Constantinus II*

AE. ↑ . 2,37 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 906. Anii 330—335 e.n.

• SM H Γ

262. *Constantinopolis*

AE. ↓ . 2,95 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 903. Anii 330—335 e.n.

• SM H Δ

Nicomedia

*263. *Constantin I*

AE. ↘ . 2,15 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1117. Anii 330—335 e.n.

SM NE

Portul nou-Dragai

În timpul lucrărilor de întreținere a portului nou, au fost scoase de dragă și un număr de monede, din care 20 de monede au fost achiziționate de la Costin Niculae. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 97.

Roma

*264. *Constantin II*

AE. ↑ . 2,55 g. 19 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 532. Anii 330—335 e.n.

R F S

Asiscia

265. *Vrbs Roma*

AE. ↓ . 2,23 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 745. Anii 330—335 e.n.

Γ S I S

Thessalonica

266. *Vrbs Roma*

AE. ↑ . 2,58. 18 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 838 sau 852. Anii 330—335 e.n. sau 335—337 e.n.

SMTSE

Heraclea

*267. *Constantin II*

AE. ↑ . 3,20 g. 18 mm. Netocită.

RIC VII, p. 554 nr. 96. Anii 327—9 e.n.

•

SMHE268. *Vrbs Roma*

AE. ↓ . 2,31 g. 19 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 907. Anii 330—335 e.n.

• SMHE

*269. AE. ↑ . 2,17 g. 18 mm. Netocită.

RIC, VII, p. 559, nr. 134. Anii 330—333 e.n.

•• SMHE •

270. *Constantinopolis*

AE. ↑ . 2,55 g. 16 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 908. Anii 330—335 e.n.

• SMHF

271. AE. ↑ . 2,27 g. 17 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 913. Anii 330—335 e.n.

• SMHA •

Constantinopolis

272. *Constantin I*

AE. ↑ . 2,55 g. 18 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1005. Anii 330—335 e.n.

CONSB

273. AE. ↑ . 2,26 g. 18 mm. Netocită

LRBC, I, nr. 1010. Anii 330—335 e.n.

CONS? •*274. *Vrbs Roma*AE. ↓ . 2,66 g. 18 mm. Netocită. Surfrapare parțială pe Av
cu matriță de Rv.

LRBC, I, tip Wolf and Twins. Anii 330—335 e.n.

CONS ?

Nicomedia

275. *Constantin I*

AE. ↑ . 2,15 g. 18,5 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1117. Anii 330—335 e.n.

SMNB

276. AE. ↓ . 2,62 g. 17 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1117. Anii 330—335 e.n.

SMN?*277. *Constantin II*

AE. ↑ . 3,17 g. 18 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1103. Anii 324—330 e.n.

MNT

278. AE. ↑ . 1,79 g. 17 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1118. Anii 330—335 e.n.

SMNA

279. *Constantinopolis*
 AE. ↑ . 2,07 g. 17,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1121. Anii 330—335 e.n. SMNE
- Cyzicus
280. *Constantin I*
 AE. ↑ . 2,53 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1221. Anii 330—335 e.n. SMKE
281. *Constantin II*
 AE. ↓ . 3,38 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1174 sau 1192. Anii 324—330 e.n. SMK Γ*
282. *Constantius II*
 AE. ↑ . 3 g. 19,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1193. Anii 324—330 e.n. SMKΔ*
- Nedeterminate
283. *Constantius II*
 AE. ↓ . 2,04 g. 18 mm. Tocită din baterie.
 LRBC, I, tip GLOR-IA EXERC-ITVS. Anii 330—335 e.n. SM ?
- Port
- Port, p. 397, nr. 249. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 98.
- Ticinum
- *284. *Constantin I*
 AE. ↓ . 3,13 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 466. Anii 324—330 e.n. PT
- Roma
285. *Constantinopolis*
 AE. ↓ . 2,30 g. 16 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 541, Anii 330—335 e.n. RBE
- Siscia
286. *Constantin I*
 AE. ↑ . 2,63 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 737. Anii 324—330 e.n. BSISU
287. *Constantin II*
 AE. ↑ . 3,48 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 739. Anii 324—330. ESISU
- Thessalonica
288. *Constantin I*
 AE. ↑ . 3,30 g. 18,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 829. Anii 324—330 e.n. SMTSA

289. AE. ↑ . 3,48 g. 19 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 830. Anii 330—335 e.n. —
SMTSA
290. *Constantin II*
AE. ↓ . 2,37 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 841. Anii 330—335 e.n. —
SMTSB
291. *Constantinopolis*
AE. ↗ . 2,15 g. 17 mm. Puțin tocită.
LRBC, I, nr. 839 sau 853. Anii 330—335 e.n.
sau 335—337 e.n. —
SMTSΔ
- Heraclea
292. *Licinius II*
AE. ↑ . 2,97 g. 19 mm. Netocită.
RIC, VII, p. 548, nr. 54. Anii 321—324 e.n. ^x
IIM
—
SMHF
293. *Constantin I*
AE. ↑ . 2,71 g. 17,5 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 888. Anii 324—330 e.n. —
• SMHB
294. AE. ↓ . 2,75 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 904. Anii 330—335 e.n. —
• SMHA
295. AE. ↓ . 2,65 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 904. Anii 330—335 e.n. —
• SMHF
296. *Constantius II*
AE. ↑ . 3,26 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 906. Anii 330—335 e.n. —
• SMHA
297. AE. ↑ . 2,85 g. 17,5 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 911. Anii 330—335 e.n. —
• SMHA•
298. *Vrbs Roma*
AE. ↑ . 2,19 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 907. Anii 330—335 e.n. —
• SMHE
299. *Constantinopolis*
AE. ↓ . 2,38 g. 16 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 908. Anii 330—335 e.n. —
• SMHF
300. AE. ↖ . 1,82 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 908. Anii 330—335 e.n. —
• SMHΔ
301. AE. ↓ . 2,79 g. 16 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 908. Anii 330—335 e.n. —
• SMHA

Constantinopolis

302. *Constantin I*
AE. ↑ . 2,21 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1005. Anii 330—335 e.n. —
CONSH
303. AE. ↓ . 2,97 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1005. Anii 330—335 e.n. —
CONSH

304. AE. ↓ . 1,80 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1010. Anii 330—335 e.n. CONSA*
305. AE. ↓ . 2,55 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1010 sau 1017. Anii 330—335 e.n. ? CONSO*
306. *Constantin II*
AE. ↑ . 2,30 g. 17 mm. Tocită din baterie.
LRBC, I, nr. 1006. Anii 330—335 e.n. CONSO
307. AE. ↑ . 2,15 g. 19 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1018. Anii 330—335 e.n. • CONSO*
308. *Vrbs Roma*
AE. ↑ . 2,66 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1008. Anii 330—335 e.n. CONSE
- Nicomedia
309. *Constantin I*
AE. ↑ . 2,27 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1117. Anii 330—335 e.n. SMNA
310. *Constantius II*
AE. ↓ . 3,71 g. 19 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1114. Anii 324—330 e.n. SMNA
311. AE. ↓ . 2,55 g. 17,5 mm. Tocită din baterie.
LRBC, I, nr. 1119. Anii 330—335 e.n. SMNE
312. *Vrbs Roma*
AE. ↓ . 2,85 g. 17 mm. Netocită.
RIC, VII, p. 634, nr. 195. Anii 330—335 e.n. ⋮
SMNF
- Cyzicus
313. *Licinius I*
AE. ↑ . 2,50 g. 18 mm. Netocită.
RIC, VII, p. 644, nr. 9. Anii 317—320 e.n. Ϸ Γ
SMK
314. *Constantin I*
AE. ↓ . 3,02 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1171. Anii 324—330 e.n. SMK ♯*
315. AE. ↓ . 3,03 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1172. Anii 324—330 e.n. SMKA*
316. AE. ↑ . 2,04 g. 17 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1221. Anii 330—335 e.n. SMKA
- *317. *Constantin II*
AE. ↓ . 2,57 g. 18 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1214—15 var., Av. tip P.
Anii 330—335 e.n. SMKB*
318. AE. ↓ . 2,54 g. 17,5 mm. Netocită.
LRBC, I, nr. 1238. Anii 330—335 e.n. • SMKΓ

330

333

374

394

-359-

393

-360-

397

398

399

- *319. *Constantius II*
 AE. ↑ . 3,22 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1211 var., Av. tip. P.1. Anii 324—330 e.n. SMKE
320. AE. ↓ . 2,29 g. 17,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1217. Anii 330—335 e.n. SMKE •
321. AE. ↑ . 2,45 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1228. Anii 330—335 e.n. SMKΓ
322. AE. ↓ . 2,67 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1228. Anii 330—335 e.n. SMKϣ
323. AE. ↓ . 2,47 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1229. Anii 330—335 e.n. SMKB
324. AE. ↓ . 2,23 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1238. Anii 330—335 e.n. • SMKA
325. *Vrbs Roma*
 AE. ↑ . 2,64 g. 16,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1231. Anii 330—335 e.n. SMKA
326. AE. ↗ . 2,28 g. 18 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1232. Anii 330—335 e.n. SMKA
327. AE. ↓ . 1,96 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1249. Anii 330—335 e.n. • SMKE
328. *Constantinopolis*
 AE. ↓ . 3,42 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1234. Anii 330—335 e.n. SMKA
- Antiochia
- *329. *Helena*
 AE. ↘ . 3,30 g. 20 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1341. Anii 324—330 e.n. SMANTI
- Alexandria
- *330. *Constantin I*
 AE. ↑ . 2,43 g. 17,5 mm. Netocită.
 LRBC, I, nr. 1428. Anii 330—335 e.n. SMALA
- Nedeterminate
331. *Constantinopolis*
 AE. ↓ . 2,80 g. 17 mm. Netocită.
 LRBC, I, tip Victory on prow. Anii 330—337 e.n.

CUMPĂNA

Trei monede din colecția școlii generale din localitate au fost donate Muzeului de arheologie Constanța. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 102.

Ticinum

332. *Constantin I*

AE. ↑ . 3,07 g. 18,5 mm. Netocită.

RIC, VII, p. 376, nr. 114. Anii 319—320 e.n.

ST

Nicomedia

*333. *Constantius II*

AE. ↑ . 3,48 g. 19 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1090 var. Av. bust st. Anii 324—330 e.n.

NS

Antiochia

334. *Constantin I*

AE. ↑ . 3,25 g. 18,5 mm. Netocită.

LRBC, I, nr. 1347. Anii 324—330 e.n.

SMANTE

DOBROMIR

*Lespezi*Vezi, *supra*, I, monede grecești, Dobromir, Lespezi, nr. 250 și urm.

I

Heraclea

335. *Constans sau Constantius II*

AE. ↙ . 1,16 g. 13 mm. Mult tocită.

LRBC, I, nr. 958—959. Anii 341—346 e.n.

SMHA

336. *Constantius II*

AE. ↓ . Fragmentară. Puțin tocită.

LRBC, II, nr. 1900—1902. Anii 351—354 e.n. sau 355—361 e.n.

[S]MH?

337. *Valens*

AE. ↓ . 2,10 g. 17 mm. Tocită.

LRBC, II, nr. 1918. Anii 364—365 e.n.

SMH?

Constantinopolis

338. *Constans*

AE. ↓ . 1,30 g. 15 mm. Tocită.

LRBC, I, nr. 1056. Anii 337—341 e.n.

CONS?

339. *Vrbs Roma*

AE. ↑ . 1,64 g. 18 mm. Puțin tocită.

LRBC, I, tip Wolf and Twins. Anii 330—335 e.n.

CONS?

340. *Valentinian I*

AE. ↓ . 1,96 g. 17 mm. Netocită.

LRBC, II, tip GLORIA RO-MANORVM (8). Anii 364—375 e.n.

CON?

Antiochia

341. *Constantius II*

AE. ♂ . 2,86 g. 15 mm. Tocită.

LRBC, II, nr. 2634—2635. Anii 351—354 e.n. sau 355—361 e.n.

ANS

Nedeterminate

342. *Constantin I*

AE. ↑ . 1,10 g. 13 mm. Tocită.

LRBC, I, tip VN MR. Anii 341—346 e.n.

343. *Constantinopolis*

AE. ↓ . 1,32 g. 13 mm. Puțin tocită.

LRBC, I, tip GLORIA EXERCITVS (1 Standard).

Anii 335—341 e.n.

344. *Constans sau Constantius II*

AE. ↓ . 1,20 g. 14 mm. Tocită.

LRBC, I, tip VOT XX MVLV XXX. Anii 341—346 e.n.

345. *Constantius II*

AE. ↓ . 2,40 g. 15 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP-REPARATIO (FH3). Anii 351—361 e.n.

346. AE. ↑ . 1,72 g. 17 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP-REPARATIO(FH3). Anii 351—361 e.n.

347. AE. ↓ . 2,01 g. 17 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP-REPARATIO(FH3). Anii 351—361 e.n.

348. AE. ↓ . 2,76 g. 18 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP-REPARATIO(FH3). Anii 351—361 e.n.

349. *Iulian*

AE. ↑ . 2,03 g. 16 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH3). Anii 355—361 e.n.

350. *Valentinian I*

AE. ↑ . 1,88 g. 17 mm. Tocită.

LRBC, II, tip SECVRITAS-REIPVBLICAE. Anii 364—375 e.n.

351. AE. ↓ . 2,25 g. 15 mm. Tocită

LRBC, I, tip GLORIA EXERCITVS (2 stindarde). Anii 330—335 e.n.

352. AE. ↑ . 1,70 g. 16,5 mm. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH3). Anii 351—361 e.n.

353. AE. ↑ . 2,43 g. 15 mm. Tocită.

LRBC, II, tip. FEL TEMP REPARATIO(FH). Anii 351—361 e.n.

354. AE. ↑ . 1,63 g. 15 mm. Foarte mult tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH). Anii 351—361 e.n.

355. AE. ↓ . 1,35 g. 13 mm. Foarte mult tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH). Anii 351—361 e.n.

356. AE. ↓ . 1,73 g. 14 mm. Foarte mult tocită.

LRBC, II, tip GLORIA ROMANORVM (8). Anii 364—378 e.n.

357. AE. ↓ . Fragmentară. Foarte mult tocită.
LRBC, II, tip GLORIA ROMANORVM (8). Anii 364—378 e.n.
358. AE. ↓ . 1,35 g. 13 mm. Tocită.
LRBC, tip VOT XX MVLV XXX. Secolele IV—V e.n.

II

Roma

- *359. *Nero*
AE. √ . 8,40 g. 26,5 mm. Tocită.
BMC, I, p. 244, nr. 228. Anii 64—66 e.n.
- *360. *Titus*
AE. √ . 8,29 g. 25 mm. Puțin tocită.
BMC, II, p. 288, nr. 294. As. Anii 80—81 e.n.

Sirmium

361. *Constantius II*
AE. ↓ . 2,55 g. 18 mm. Foarte tocită.
LRBC, II, nr. 1609 ? Anii 355—361 e.n.

M
?ASIRM?

Heraclea

362. *Diocletian*
AE. ↓ . 3,23 g. 21 mm. Netocită. Av. Rv. : convex-concav
RIC, VI, p. 531, nr. 13. Anii 295—6 e.n.

H A

363. *Constantius II*
AE. ↑ . 2 g. 18 mm. Puțin tocită.
LRBC, II, nr. 1900. Anii 351—354 e.n.

SMH?

Constantinopolis

364. *Constantius II*
AE. ↑ . 2,12 g. 17 mm. Tocită.
LRBC, II, nr. 2039 sau 2041. Anii 351—354 e.n.

CONS?

Cyzius

365. *Constantin I*
AE. ↑ . 1,83 g. 15 mm. Tocită.
LRBC, I, nr. 1273. Anii 337—339 e.n.

SMKI

Antiochia

366. *Constantin I*
AE. ↑ . Fragmentară. Tocită.
LRBC, I, nr. 1397. Anii 341—346 e.n.

SMAN?

Nedeterminate

367. AE. ↓ . 1,23 g. 13,5 mm. Tocită.
LRBC, I, tip GLORIA EXERCITVS (1 standard).
Anii 335—341 e.n.

S T

368. AE. ↓ . 1,93 g. 16 mm. Tocită.
 LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO (F H).
 Anii 351—361 e.n.

III

Ticinum

369. *Constantin I*
 AE. ↓ . 3,14 g. 18,5 mm. Puțin tocită.
 LRBC, I, nr. 466. Anii 324—327 e.n.

ST

Siscia

370. *Iulian*
 AE. ↓ . 2,20 g. 17 mm. Tocită.
 LRBC, II, tip FEL TEMP-REPARATIO(FH3).
 Anii 355—361 e.n.

M
 ASIS

Heraclea

371. *Constantin I*
 AE. ↑ . 2,54 g. 18 mm. Puțin tocită.
 LRBC, I, nr. 904. Anii 330—335 e.n.

● SMHA

Constantinopolis

372. *Constans*
 AE. ↓ . 3,03 g. 21 mm. Puțin tocită.
 LRBC, II, nr. 2017. Anii 346—350 e.n.

CONS?*

373. *Valens*
 AE. ↑ . 2,32 g. 17 mm. Tocită.
 LRBC, II, nr. 2073. Anii 364—365 e.n.

CONSPB

- *374. AE. ↑ . 2,50 g. 17 mm. Tocită.
 LRBC, II, — Av. Vn 2B. Rv. SECVRITAS-REIPVBLICAE.
 Anii 364—378 e.n.

⊙
 CONSB

Nicomedia

375. *Constantin I*
 AE. ↑ . 1,12 g. 15,5 mm. Tocită.
 LRBC, I, nr. 1125. Anii 335—337 e.n.

SMNA

376. *Constantin II*
 AE. ↑ . 2,15 g. 18 mm. Tocită.
 LRBC, I, nr. 1112. Anii 324—330 e.n.

SMNA

377. *Constantius II*
 AE. ↓ . 4,53 g. 21 mm. Puțin tocită.
 LRBC, II, nr. 2300. Anii 351—354 e.n.

Γ
 SMNE

Cyzicus

378. *Constantin I*

AE. ↓ . 2,32 g. 17 mm. Tocită.
LRBC, I, nr. 1235. Anii 330—335 e.n.

SMKE

379. *Vrbs Roma*

AE. ↓ . 2,39 g. 18 mm. Puțin tocită.
LRBC, I, nr. 1248. Anii 330—335 e.n.

• SMKF

Alexandria

380. *Constantin I*

AE. ↓ . 2 g. 16 mm. Tocită.
LRBC, I, nr. 1473. Anii 341—346 e.n.

SMALA

HÎRȘOVA

Cetate

Monedele au fost culese de pe teritoriul așezării antice. (Vezi Pontica, 5, p. 476, nr. 78 și urm.).

381. *Constăntin I*

AE. ↖ . 1,72 g. 15 mm. Mult tocită.
LRBC, I, tip Quadriga. Anii 337—341 e.n.

382. *Constans sau Constantius II*

AE. ↓ . 1,43 g. 15 mm. Mult tocită.
LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH). Anii 351—361 e.n.

Passim

Moneda aparține unei colecții alcătuite la Hîrșova și donată muzeului din Constanța. (Vezi Pontica, 5, p. 477 nr. 88 și urm.).

383. *Constantius II*

AE. ↓ . 1,35 g. 15 mm. Tocită.
LRBC, I, tip VOT XX MVLT XXX. Anii 341—346 e.n.

MIHAIL KOGĂLNICEANU

Piatra

Monedele au fost găsite în curtea lui Moroianu Ilie. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 87.

Heraclea

384. *Diocletian*

AE. ↓ . 3,80 g. 27 mm. Puțin tocită.
RIC, VI, p. 531, nr. 17 a. Anii c. 296—7 e.n.

HTA

Constantinopolis

385. *Valens*

AE. ↑ . 2,18 g. 18 mm. Puțin tocită.
LRBC, II, nr. 2067. Anii 364—365 e.n.

CONȘPT

PLOPENI

Moneda a fost donată de Aurel Florescu. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 100.

Thessalonica

386. *Constantius II*

AE. ↑ . 2,22 g. 18 mm. Puțin tocită.
LRBC, II, nr. 1681. Anii 351—354 e.n.

Δ
SMTS

RĂZBOIENI

(jud. Tulcea)

Monedele au fost adunate de Negoită Budeș din punctul Baba Cerac și donate muzeului constănțean. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 84.

Nicomedia

387. *Constantius II*

AE. ↑ . 1,55 g. 15,5 mm. Mult tocită.
LRBC, II, nr. 2309 sau 2311. Anii 351—354 e.n.
sau 355—361 e.n.

SMNA

Cyzicus

388. *Constantin I*

AE. ↑ . 3,05 g. 18 mm. Tocită.
LRBC, I, nr. 1202. Anii 324—330 e.n.

SMKT

Nedeterminate

389. *Constantius II*

AE. ↑ . Fragmentară. Puțin tocită.
LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH3). Anii 351—361 e.n.

390. AE. ↑ . Fragmentară. Tocită.

LRBC, II, tip FEL TEMP REPARATIO(FH3) AE 3. Anii 351—361 e.n.

391. *Valentinian I sau Valens*

AE. ↑ . 1,31 g. 13 mm. Tocită.
LRBC, II, tip GLORIA ROMANORVM (8). Anii 364—378 e.n.

392. AE. ↓ . Fragmentară. Tocită.

LRBC, II, tip GLORIA ROMANORVM (8). Anii 364—378 e.n.

RUNCU

Moneda a intrat în colecțiile-cabinetului numismatic în anul 1966. Condițiile de descoperire nu se cunosc. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 82.

*393. *Galerius*

AE. ↑ . 5,97 g. 24 mm. Puțin tocită.
RIC, VI, p. 587, nr. 47. Anii 308—309 e.n.

A
MKV

SĂCELE

După cum a avut amabilitatea să ne informeze d-l conf. univ. N. Gostar, care a donat monedele muzeului din Constanța, aceste piese au fost găsite în grădina unui locuitor din Săcele și aduse la Iași de un student. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 103.

Treveri

*394. *Constantin I*

AE. ↓ . 1,53 g. 18 mm. Puțin tocită.
RIC, VII, p. 202, nr. 435. Anii 323—324 e.n.

PTRU

Siscia

395. *Vrbs Roma*

AE. ↓ . 2,08 g. 18,5 mm. Tocită.
LRBC, I, nr. 750. Anii 330—335 e.n.

FSIS

23 AUGUST

Dulcești

Găsită în curtea lui Iusup Ali, moneda a fost oferită de descoperitor muzeului constănțean. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 101.

Constantinopolis

396. *Constantius II*

AE. ↓ . 2,20 g. 17 mm. Tocită.
LRBC, II, nr. 2046. Anii 351—354 e.n.

X• III
CONSE

III

MONEDE BIZANTINE

CONSTANȚA

Port

Pentru condițiile de descoperire, vezi *supra*, I, monede grecești Constanța, Port. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 98.

*397. *Iustin I*

AE. ↓ . 15,07 g. 29 mm. Tocită.
Val M = 40 nummia. Atelier Constantinopolis, officina A.
DOW, I, p. 39, nr. 8 a. Anii 518—527 e.n.

Bul. 1 Mai

Moneda a fost găsită în timpul lucrărilor de canalizare și donată cabinetului numismatic de către Apostul Ilie. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 94.

*398. *Roman III*

AE. ↓ . 10,82 g. 30 mm. Tocită.
M. Thompson. Clasa B. Anii 1028—1034 e.n.

MIHAIL KOGĂLNICEANU

Piatra

Pentru condițiile de descoperire, vezi *supra*, II, monede romane, Mihail Kogălniceanu, Piatra. Registrul pentru creșterea colecțiilor nr. 87.

*399. *Vasile II și Constantin VIII*

AE. ↓ . 10,54 g. 29 mm. Tocită.
A. R. Bellinger, Clasa A, nr. 24. M. Thompson, Clasa A-2. Anii 989—1028 e.n.

INDEX I
 Monede romane și bizantine

Impărații și membrii familiilor domnitoare	Localitatea	Nr. curent	Nr. de piese
Nero	Lespezi	359	1
Titus	Lespezi	360	1
Gordian III	Făurei	255	1
Diocletian	Lespezi	362	
	Piatra	384	2
Galerius	Runcu	393	1
Licinius I	Constanța	313	1
Licinius II	Constanța	292	1
Constantin I	Făurei	256	
	Constanța	257, 259, 260, 263, 272, 273, 275, 276, 280, 284, 286, 287, 288, 289, 293, 294, 295, 302, 303, 304, 305, 309, 314, 315, 316, 330.	
	Cumpăna	332, 334.	
	Lespezi	342, 365, 366, 369, 371, 375, 378, 380.	
	Hirșova	381	
	Războieni	388	
	Săcele	394	40
Constantin II	Constanța	264, 267, 277, 278, 281, 290, 306, 307, 317, 318.	
	Lespezi	376	11
Constans	Lespezi	338, 372	2
Constantius II	Făurei	254	
	Constanța	261, 282, 283, 296, 297, 310, 311, 319, 320, 321, 322, 323, 324.	
	Cumpăna	333	
	Lespezi	336, 341, 345, 346, 347, 348, 361, 363, 364, 377	
	Hirșova	383	
	Plopeni	386	
	Războieni	387, 389, 390	
	Dulcești	396	31
Helena	Constanța	329	1
Vrbs Roma	Constanța	265, 266, 268, 269, 274, 298, 308, 312, 325, 326, 327.	
	Lespezi	339, 379	
	Săcele	395	14
Constantinopolis	Constanța	258, 262, 270, 271, 279, 285, 291, 299, 300, 301, 328, 331.	
	Lespezi	343	13
Iulian	Lespezi	349, 370	2
Valentinian	Lespezi	340, 350	2
Valens	Lespezi	337, 373, 374	
	Piatra	385	4
Iustin I	Constanța	397	1
Vasile II și Constantin VIII	Piatra	399	1
Roman III	Constanța	398	1

INDEX II
Monede grecești

Cetăți și dinastii emitenți	Localitatea	Nr. curenți	Nr. de piese
Filip II Chalcedon Tomis	Lespezi	251	1
	Lespezi	252	1
	Constanța	249	
	Lespezi	250	
	Hirșova	253	3

Monede romane

Monetării	Localitatea	Nr. curenți	Nr. de piese
1	2	3	4
Treveri	Făurei	254	
Ticinum	Săcele	394	2
	Constanța	284	
Roma	Cumpăna	332	
	Lespezi	369	3
	Făurei	255	
Siscia	Constanța	264, 285	
	Lespezi	359, 360	5
Sirmium	Constanța	265, 286, 287	
	Lespezi	370	
	Săcele	395	5
Thessalonica	Lespezi	361	1
	Constanța	257, 258, 266, 288, 289, 290, 291	
Heraclea	Plopeni	386	
	Constanța	259, 260, 261, 262, 267, 268, 269, 270, 271, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301.	
Pia Constantinopolis	Lespezi	335, 336, 337, 362, 363, 371	
	Piatra	384	
	Făurei	256	25
	Constanța	272, 273, 274, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308.	
	Lespezi	338, 339, 340, 364, 372, 373, 374.	
Nicomedia	Piatra	385	
	Dulcești	396	
	Constanța	263, 275, 276, 277, 278, 279, 309, 310, 311, 312.	20
	Cumpăna	333	
	Lespezi	375, 376, 377	
	Războieni	387	15

1	2	3	4
Cyzicus	Constanța	280, 281, 282, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324. 325, 326, 327, 328	
	Lespezi Râzboieni	365, 378, 379. 388	
Antiochia	Runcu	393	24
	Constanța	329	
	Cumpâna	334	
Alexandria	Lespezi	341, 366	4
	Constanța	330	
	Lespezi	380	2

Monede bizantine

Monetării	Localitatea	Nr. curent	Nr. de piese
Constantinopolis	Constanța	397	1

SĂPĂTURILE DE LA CAPIDAVA

Cercetările așezării feudale timpurii de la Capidava, începute în 1955, au continuat cu regularitate pînă în 1959, cuprinzînd noi sectoare ale cetății¹. Începînd din anul 1958 săpătura a ajuns în sectorul I, unde s-a săpat intensiv în anii 1958 și 1959². Anul 1960, odată cu moartea profesorului Grigore Florescu a adus întreruperea săpăturilor pînă în anul 1965, cînd au putut să fie reluate, continuînd pînă în prezent cu ritmuri variabile³. Începînd din anul 1968 s-a lucrat cu tabere de tineret, ceea ce a constituit și o interesantă experiență educativă.

Odată cu începerea săpăturii în sectorul I s-a procedat la caroierea generală a suprafeței cetății, în carouri de 5×5 m, considerate convenabile ținînd seama de gabaritele curente ale bordeielor feudale timpurii, de densitatea acestora, de dimensiunile construcțiilor din nivelele romane, precum și de necesitatea de a avea profile stratigrafice prin fiecare încăpere — normă generală — profile care să asigure și legătura dintre diferitele elemente surprinse. Carourile au fost numerotate curent, începînd cu 0 în colțul vest — lîngă incintă și latura de n-v din marginea ripei Dunării. Săpătura a procedat pe șiruri de carouri paralele cu latura de nord-vest a zidului de incintă, asigurînd astfel profile transversale ale întregii cetăți din 5 în 5 m. Din 1958 și pînă în prezent săpătura a atacat — și în mare parte a și epuizat nivelul feudal timpuriu — 11 secțiuni, adică o suprafață de aproximativ 4000 m². Sec-

¹ *Capidava*, I, monografie arheologică, București, 1958, *Capidava*, raport asupra activității arheologice din 1956, în *MCA*, V, 1959, p. 555—564; *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *MCA*, VI, 1959, p. 617—627.

² *Săpăturile arheologice de la Capidava*, în *MCA*, VII, p. 571—581.

³ În anul 1965 și 1966 s-a lucrat cu fondurile Muzeului de arheologie Constanța, cu muncitori zilieri angajați din sat sub conducerea lui Radu Florescu. În anul 1967 a lucrat o echipă formată din studenții anului I de la Institutul de arte plastice „N. Grigorescu” din București, secția I.T.A. în cadrul practicii de vară, sub conducerea lui Radu Florescu. Din anul 1968 a început lucrul cu brigăzi de muncă patriotică la care au participat elevi din liceele din Hirșova, Cernavodă, Constanța, Cobadin și Mangalia precum și studenți de la Institutul pedagogic Constanța (în 1973). Colectivul științific a fost format din Radu Florescu, Nicolae Cheluță Georgescu de la Muzeul de arheologie Constanța și Simion Ștefan de la Institutul de arheologie al Academiei R.S.R.

țiunile 6 și 10 nu au fost săpate, obținându-se astfel două profile magistrale pentru fiecare — respectiv 5 și 6, 10 și 11, și constituindu-se un sistem de artere de evacuare a pământului rezultat din săpătură (fig. 1).

În ansamblul ei săpătura din sectorul I a urmărit să clarifice câteva probleme, sesizate încă din săpăturile anterioare din celelalte sectoare, și anume :

Numărul de nivele de locuire feudală timpurie și caracterele fiecărui nivel ; poziția stratigrafică a podinelor de pământ ars și raporturile acestora cu celelalte vestigii relativ contemporane — ziduri, cuptoare de piine, sobe de piatră, vetre portative și chiar resturi mobiliere, ceramică, oase, piese de metal ; poziția topografică a cuptoarelor de piine, al căror număr era evident că nu corespunde cu acela al bordeielor ; în sfârșit, de o manieră generală, întregirea observațiilor permițând reconstituirea vieții așezării și colectivității feudale timpurii de la Capidava.

Primul element urmărit a fost precizarea stratigrafiei și topografiei așezării. În acest scop s-au urmărit în primul rînd raporturile dintre diferitele tipuri de locuire feudală timpurie în funcție de suprapunerile și întretăierile dintre elementele stabile identificate în săpătură : ziduri, podine și pavaje, vetre, cuptoare de piine, sobe de piatră, precum și în funcție de natura umplerilor și de descoperirile de obiecte tipice din acestea. Între acestea din urmă, evident, un loc primordial l-a deținut ceramica. Faptul că s-au descoperit câteva ansambluri de vase întregi *in situ* (în poziție secundară), în locuințe cu poziție stratigrafică precis cunoscută va permite un studiu de detaliu al ceramicii, și — încă de pe acum — localizarea cronologică a citorva tipuri specifice.

Desvelirea unor suprafețe relativ mari, cuprinzînd un număr mare de complexe de locuire, între care au putut fi sesizate raporturi stratigrafice și topografice concludente, a facilitat precizarea stratigrafiei și cronologiei relative a locuirii feudale timpurii de la Capidava, în ansamblul ei.

În general, componența solurilor de la Capidava, foarte bogate în cenușă — structură pulverulentă și nu glomerulară — remanierea frecventă a depunerilor arheologice prin săparea reiterată a unor locuințe subterane — bordeie — și gropi de bucate, succedate de nivelări și umpleri atît naturale cît și artificiale, nivelările din perioada tîrzie — secolul XIX —, în sfârșit vegetația de țelină, fac observațiile stratigrafice întemeiate pe culoarea și componența solurilor și a depunerilor arheologice, anevoioase, precare ca valabilitate și de importanță strict locală. Analiza critică a descoperirilor este deci cu atît mai importantă și reconstituirea amănunțită a ansamblurilor originare de locuire cu atît mai necesară.

Încă din 1959 s-au obținut câteva grupări de locuințe absolut caracteristice și concludente. Ele au continuat și în anii următori, așa încît se poate afirma fără ezitare că stratigrafia generală a așezării feudale timpurii de la Caridava este încă de pe acum stabilită, rămînînd ca în

CAPIDAVA**Plan de situație al sectorului I**

RIDICARE TOPO 1973 sc. 1:200

Fig. 1

campaniile viitoare să se obțină doar unele precizări de detaliu, precum și planurile succesive — pe nivele — ale întregii așezări, care să permită unele concluzii cu privire la ordonanța urbanistică a așezării, și de aici la structura specifică a colectivității. Așa cum se va vedea, rezultatele de pînă acum ale săpăturilor, permit punerea și delimitarea unei problemei specifice și în acest domeniu, chiar dacă nu poate încă asigura răspunsuri complete pentru fiecare chestiune.

Astfel, succesiunea locuințelor 64, 65, 66, 67 (fig. 1), ale căror raporturi reciproce sînt direct evidente, asigură existența a cel puțin patru nivele succesive de locuire, dintre care cel mai vechi este constituit de locuințele de suprafață, urmînd pe rînd bordeie cu zid de piatră continuu, cu colțurile rotunjite și cu șarpanta parțial exterioară, apoi bordeiele cu pereții din panouri de zidărie, între care sînt încastrate elementele verticale ale șarpantei, în sfîrșit de bordeiele cu pereții din dulapi de lemn încheiați în „cheutori românești“ pe fundații de piatră.

În succesiunea menționată mai sus, poziția podinelor specifice pentru locuințele de suprafață era relativ incertă, deoarece locuința de suprafață 64, extrem de prost păstrată și distrusă de alte bordeie posterioare, nu permite observații amănunțite și întru totul concludente; dar succesiunea b 64, b 65, adică aceea a bordeielor în general, și mai ales a acelor cu ziduri de piatră cu colțuri cotite după locuințele de suprafață, a fost asigurată de alte observații. Astfel marea platformă de arsură roșcată, cu gropiță-vatră relativ centrală, notată cu b 70 este evident tăiată de bordeiele b 40, b 61 și b 68, iar locuința de suprafață caracterizată de platforma de arsură roșcată și de vatra-gropiță tipice precum și de resturi de ziduri cu două fețe relativ importante, notată cu b 106, este tăiată de bordeiele alăturate cu ziduri continui prost conservate b 103 și b 108, precum și de bordeiul cu pereți de lemn b 107 (fig. 1).

În ceea ce privește ultimul nivel feudal-timpuriu, caracterizat de bordeiele cu pereți de lemn, observații repetate au permis stabilirea faptului, de a distinge a trei faze individualizate. Astfel a apărut încă din 1959 o situație caracteristică în cazul bordeielor b 83 și b 84, observîndu-se cu claritate faptul că amîndouă aparțineau tipului cu pereți de lemn și sobă de piatră, dar că primul îl tăia parțial și chiar suprapunea pe cel de al doilea. În 1965—66 observația s-a repetat, putîndu-se anume preciza că b 109 a fost refăcut pe locul și în mare parte pe traseul b 110. S-a mai putut preciza aici că în timp ce la b 110 se mai puteau observa găurile de par pe centrele laturilor, la b 109 acestea nu au mai putut fi sesizate.

În sfîrșit completarea săpăturilor din 1959, abia în 1971—72, a dezvăluit o situație topografică și stratigrafică foarte interesantă și anume, b 10, la care s-a putut surprinde chiar și structura de lemn a pereților din dulapi de stejar încheiați cu cheutori românești, este tăiat de b 131, dar taie la rîndul său pe b 135 amîndouă bordeie cu pereții de lemn. Înlănțuirea merge încă mai departe și anume b 136 taie pe b 135 și pe

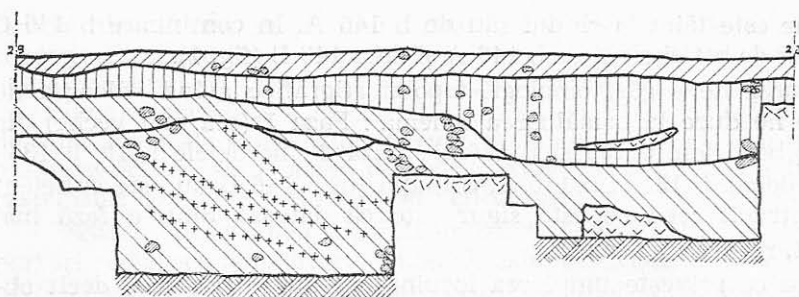
b 146 C, dar este tăiat la rîndul său de b 146 A. În continuare b 146 C este tăiat atît de b 136 cît și de b 146 A și de b 146 B (fig. 1).

Încercarea de a găsi omologii topo-stratigrafice avînd valoarea de sincronisme ne duce la următoarea schemă : Faza 1 (cea mai veche) din nivelul IV ; bordeiele b 135 și b 146 C ; Faza 2 : bordeiele b 10, b 136 ; Faza 3 : bordeiele b 131 și b 146 A. Situația lui b 146 B nu este suficient de clară, întrucît ceea ce este sigur este că datează dintr-o fază mai nouă decît 1, respectiv 2 sau 3.

În ceea ce privește umplerea locuințelor, nu se pot face decît observații cu caracter general și relativ. Astfel, fără a putea stabili o regulă absolută, bordeiele cu pereții de lemn nu pot fi sesizate decît de la o înălțime relativ mică, măsurată de la nivelul podinei lor, în schimb cele din nivelele mai vechi se pot „simți“ de la o adîncime relativ mică de la suprafața solului. Tot așa, în general, bordeiele adînci cu pereții de piatră sînt umplute cu detritus, acoperit cu un strat relativ subțire de sol cenușos, pulverulent caracteristic pentru umplutura bordeielor cu pereții de lemn, *peste care se suprapune* solul „vegetal“. Bordeiele cu pereții de lemn, sînt de obicei umplute cu sol cenușos, *peste care se suprapune* un strat relativ gros de pămînt „vegetal“. În frecvente cazuri de umpluturi de detritus, acesta este învîrstat cu dungi orizontale, albiate, paralele, de cenușă, mărturie a unei umpleri treptate, datorită scurgerilor și lunecărilor consecutive anotimpurilor bogate în precipitații (fig. 2). În toate cazurile cunoscute pînă acum, piesele întregi sau relativ, descoperite *in situ* au fost găsite pe podine sau în apropierea acestora, și nu în umplutură, care în general trebuie considerată ca avînd un caracter eterogen, deci neconcludent din punct de vedere stratigrafic și deci cronologic (fig. 3).

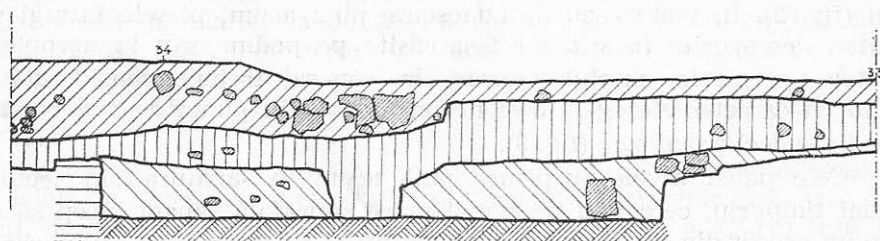
Cele patru nivele surprinse pînă acum în săpătura din sectorul feudal timpuriu, cercetate pe o mai mare suprafață săpată încep să capete un aspect din ce în ce mai clar definit și să se grupeze caracteristic. Existența mai multor nivele de locuință, care se intersectează și se suprapun adesea distrugîndu-se într-o măsură mai mare sau mai mică fac anevoioasă o observație privind organizarea locuirii în perimetrul cetății, pentru fiecare nivel.

O rețea stradală se poate identifica mai clar în nivelul I de locuire. Existența unor ziduri cu două fețe, dispuse paralel cu axa longitudinală a cetății care fac parte din construcții lungi, dreptunghiulare implică respectarea unei alinieri stradale, indiferent dacă aceste construcții sînt cazărmi de tip roman sau locuințe familiale propriu-zise. Locuințele de suprafață care se integrează în nivelul I au podina tare, bine arsă de culoare roșcată, păstrată fragmentar. Răscolirea stratului de suprafață al nivelului I de către locuitorii nivelelor posterioare, ne-a pus în situația de a recupera în acest nivel un inventar mobil sărăcăcios,

LEGENDA :

 Pământ vegetal	 Pământ galben	 Podină
 Pământ cenușos (strat feudal timpuriu)	 Detritus	 Construcții
 Moloz (strat roman)	 Cenușă	 Pietre

Zid

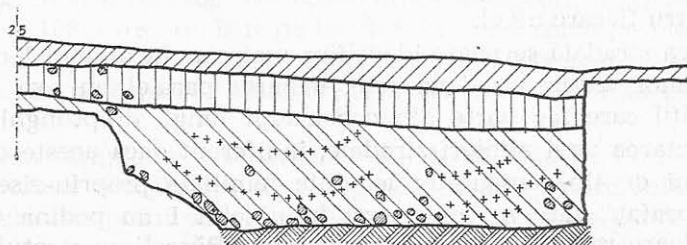

Fig. 2

Fig. 3

fragmentar. Pentru aceste locuințe se observă lipsa cuptorului sau a sobei de piatră boltite, atât de bine surprinsă în celelalte nivele. Este posibil ca aceste elemente să fi dispărut prin răvășirea stratului de suprafață precum și prin reîntrebuințarea pietrei de către locuitorii nivelelor II și III, dar pînă acum nu au apărut nici măcar indicii care să ateste existența acestor amenajări. La locuințele de suprafață s-au descoperit frecvent vatra-gropișă de formă rotundă, cu pereți verticali care mai păstra în interior un strat de cenușă albicioasă (fig. 4).

Nivelul II de locuire de la Capidava cuprinde bordeie de formă dreptunghiulară cu pereți de piatră și cărămidă, ale căror colțuri sînt rotunjite. De cele mai multe ori aceste tipuri de locuințe s-au găsit în stare mai bună de conservare decît locuințele din nivelele III și IV. În construcția zidurilor acestor tipuri de locuințe se observă și folosirea cărămizii intercalată cu piatră, aceasta din urmă predominînd. Bordeiele cu colțuri rotunjite, atîtea cît mai pot fi prezente nu se înscriu într-o aliniere și este dificil în stadiul actual al cercetărilor să afirmăm că respectă un sistem stradal. Orientarea lor este diferită, lucru datorat în primul rînd denivelărilor de teren în care au fost plasate de beneficiarii acestui tip de locuințe. Un alt fapt surprins la cercetarea nivelu-

⁴ R. Florescu, *Lucrul lemnului în așezarea feudal-timpurie de la Capidava*, în *Revista de etnografie și folclor*, 5, tom. 10, 1965, p. 529—536.

⁵ R. Florescu, *Date noi de la Capidava*, în *Apulum*, VI, p. 259—268.

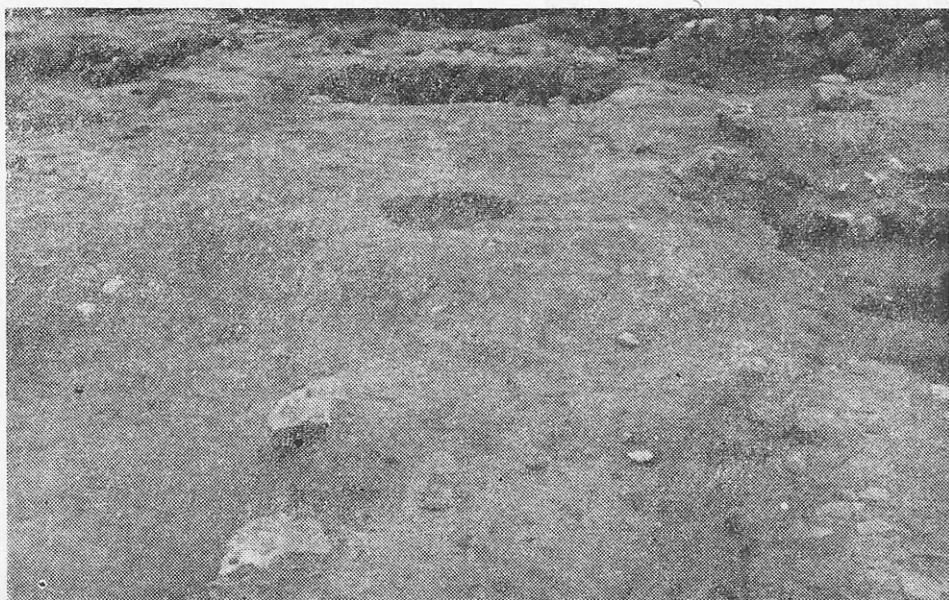

Fig. 4

lui II de locuire de la Capidava este gruparea citorva (2—3) bordeie din acest tip, în anumite zone ale așezării, cu spații aparent libere între aceste grupări. Spațiile libere provin poate, din dispariția unor grupări de locuințe din nivelul II, prin răscolirea spațiului respectiv de locuitorii nivelelor III și IV, dar nu trebuie îndepărtată aprioric ipoteza existenței unui spațiu liber cu funcții comune pentru toți locuitorii așezării sau cel puțin membrii fiecărui grup de bordeie.

Descoperite în mai bune condiții de conservare, locuințele din nivelul II păstrează o mai bună imagine a amenajării interioare precum și un inventar mai consistent. Toate au vatră-gropiță iar unele au și cuptor de pline. Nu apar sobele de piatră, în schimb s-au putut surprinde vetre portative în conexiune cu gardine din piatră cu pământ sau cu dărîmături masive din piatră (fig. 5 și 6).

Nivelul III de locuire de la Capidava cuprinde locuințele-bordei cu pereții din panouri de zidărie, de formă pătrată și dreptunghiulară, cu colțurile în unghi drept. Locuințele din acest nivel au orientare axială, păstrînd între ele spații libere, care pot fi încadrate într-un sistem stradal. Gruparea lor se face respectînd aceste spații de trecere precum și a orientării axiale. La unele locuințe din acest nivel, care au avut mai puțin de suferit de răscolirea stratului, se poate vedea bine alcătuirea panourilor de zidărie, din bolovani și blocuri de formă paralelipipedică așezați în așa fel încît să alcătuiască un perete cît mai compact și neted. La același tip de locuință s-a găsit în momentul descoperirii o podină de culoare galbenă, denivelată și spartă de pietrele căzute din zidurile lo-

Fig. 5

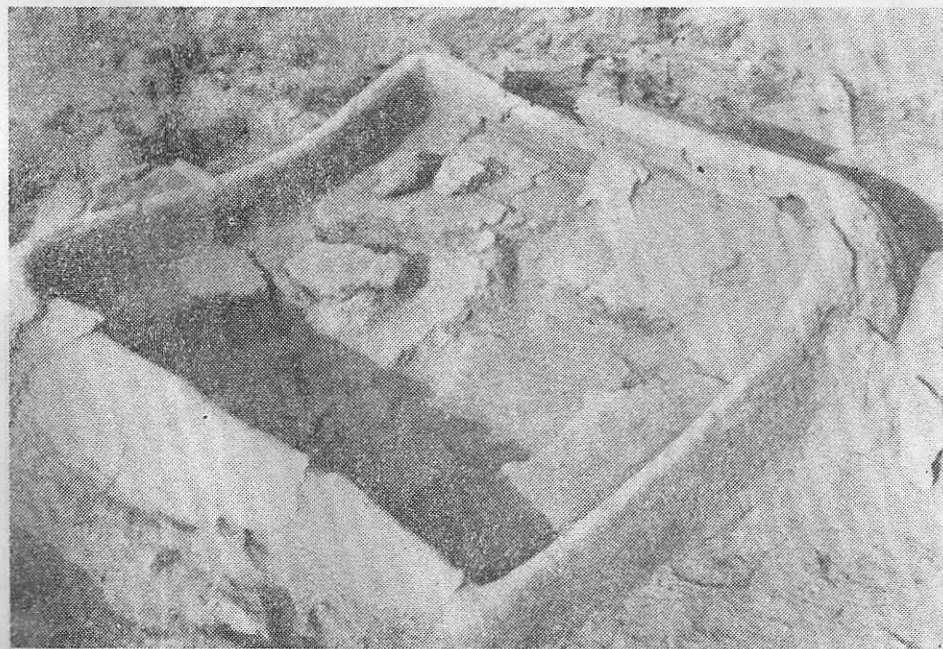

Fig. 6

cuinței. Tot aceste panouri au conservat birnele de lemn orizontale precum și spațiile libere din mijlocul panourilor și de la colțuri unde se aflau stlpii de lemn. De multe ori în aceste spații se mai păstrează fragmente de lemn carbonizat (fig. 7 și 8). În majoritatea locuințelor din nivelul III de locuire se păstrează amenajarea interioară a bordeiului. În interiorul acestui tip de bordei se găsesc cuptorul de piine, mai în toate cazurile cu bolta prăbușită, vatra portantă precum și sobe de piatră. Ca și în celelalte nivele la cuptoarele de piine se surprinde o căptușire refractară realizată din material ceramic fragmentar, care prinsă între două lipituri de argilă (cea superioară constituie fața vetrei) avea rolul de păstrare a căldurii în interiorul cuptorului (fig. 9). Un alt element al amenajării interioare îl constituie lavițele de pământ pe care de multe ori se păstrează inventar ceramic fragmentar și întreg. De asemeni, similar cu situațiile din nivelele anterioare, majoritatea vaselor ceramice întregi surprinse *in situ* nu se găsesc pe podină, laviță sau groapa vetrei ci căzute pe lângă pereți în interiorul bordeiului (fig. 10). Această observație oferă un temei pentru presupunerea existenței unor lavițe de lemn sau a unor cîrlige de lemn prinse în peretele locuinței, care au dispărut prin ardere

Cele mai multe locuințe în așezarea feudal timpurie de la Capidava se grupează în nivelul IV de locuire. Numărul mare de bordeie din acest strat nu poate fi edificator într-o eventuală inventariere pe nivele. Este

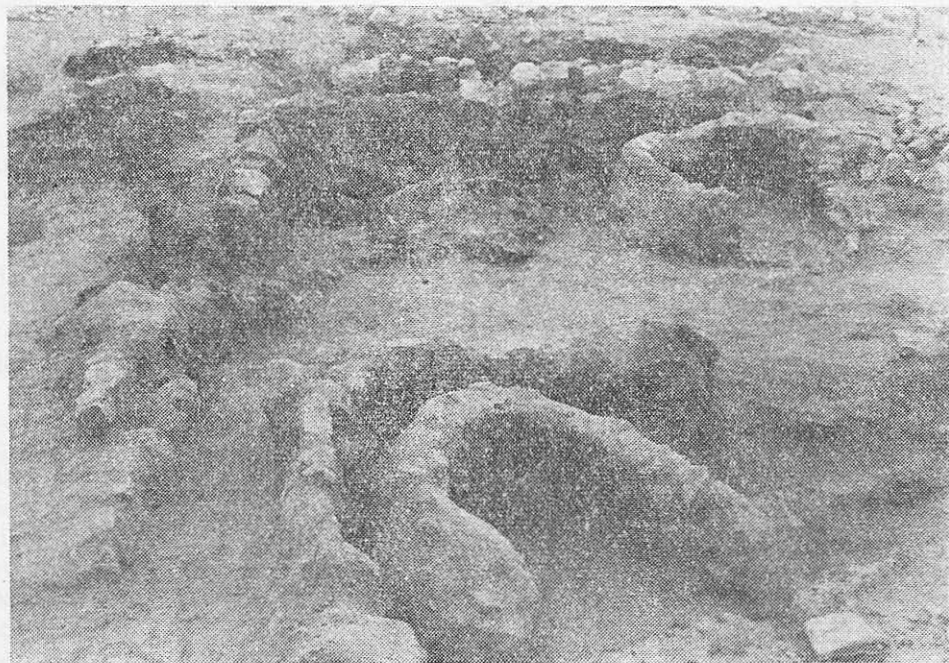

Fig. 7

Fig. 8

posibil ca aceste locuințe din ultimul nivel de locuire să fie atît de numeroase deoarece au distrus pe cele din nivelele mai vechi. Caracteristica principală a acestui tip de bordei sînt pereții din lemn care nu s-au mai păstrat decît în rare cazuri și într-o stare precară de conservare.

Orientarea acestor bordeie este diversă poate datorită faptului că se adaptează la relieful determinat de dărîmăturile mai vechi.

Stadiul actual al săpăturilor efectuate în mai multe campanii la Capidava în sectorul feudal timpuriu este edificator pentru cunoașterea locuitorii în cele patru nivele descoperite. Apariția unor faze la nivelul IV de locuire nu poate fi singularizat. Este foarte posibil ca săpăturile viitoare, ca și demontarea locuințelor de suprafață să poată sezisa un alt nivel de locuire sau alte faze ale nivelelor cunoscute.

Elemente cu funcții publice pentru întreaga comunitate care locuia în nivel — piață, biserică, — nu au apărut pînă acum în spațiul săpat. Săpăturile viitoare, care vor ajunge pînă în centrul așezării vor putea aduce date noi atît cu privire la organizarea urbanistică cît și la locuințele și construcțiile publice ale așezării dar de pe acum problematica se prezintă mai conturată și mai complexă decît după primele campanii din celelalte trei sectoare epuizate pînă în 1957.

În ceea ce privește inventarele bordeielor, pînă la o prelucrare completă, permițînd o consemnare a descoperirilor pe tipuri și nivele, sînt prezentate în continuare cîteva descoperiri caracteristice.

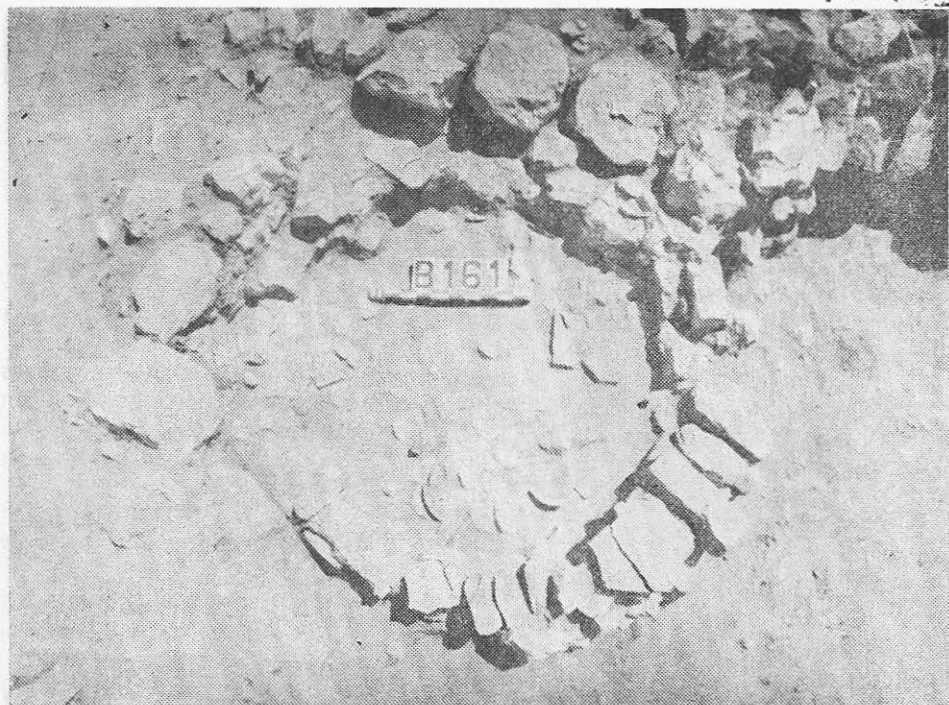

Fig. 9

Materialul arheologic care abundă în locuințele-bordei din așezarea feudală-timpurie de la Capidava, este ceramica. Din marea cantitate de material ceramic recoltat de-a lungul mai multor campanii de săpături se remarcă categorii ceramice care se deosebesc între ele prin pastă, tehnică de lucru și funcționalitate.

1. *Ceramica locală de uz comun*, constituie categoria cea mai numeroasă a vaselor ceramice descoperite întregi sau fragmentare în lo-
oala-Borcan, care constituie o păstrare îndelungată a tradiției va-
selor romane provinciale de uz comun. Pasta ceramică din care
sînt făcute este inferioară, cu mult degresant în compoziție și a
căpătat prin ardere oxidantă culori care variază între alburiu și roșu
cărămiziu ajungînd uneori pînă la negru și negru-închis atunci cînd
au suferit o ardere secundară. Vasul-borcan are umerii rotunjiți, fundul
plat iar gura care este mai largă decît fundul are buza răsfrîntă. De-
corul acestor vase este alcătuit din striuri sau linii, orizontale incizate,
la unele la distanțe egale și mai rar (pl. I, fig. 1), la altele striuri ori-
zontale subțiri și dese (pl. I, fig. 2), alternînd cu striuri în val mai ales
pe umăr și sub buză (pl. I, fig. 3).

O formă aparte o constituie cănițele cu o toartă prinsă de obicei
pe umăr și pe corpul vasului. Și la această categorie se pot observa mai

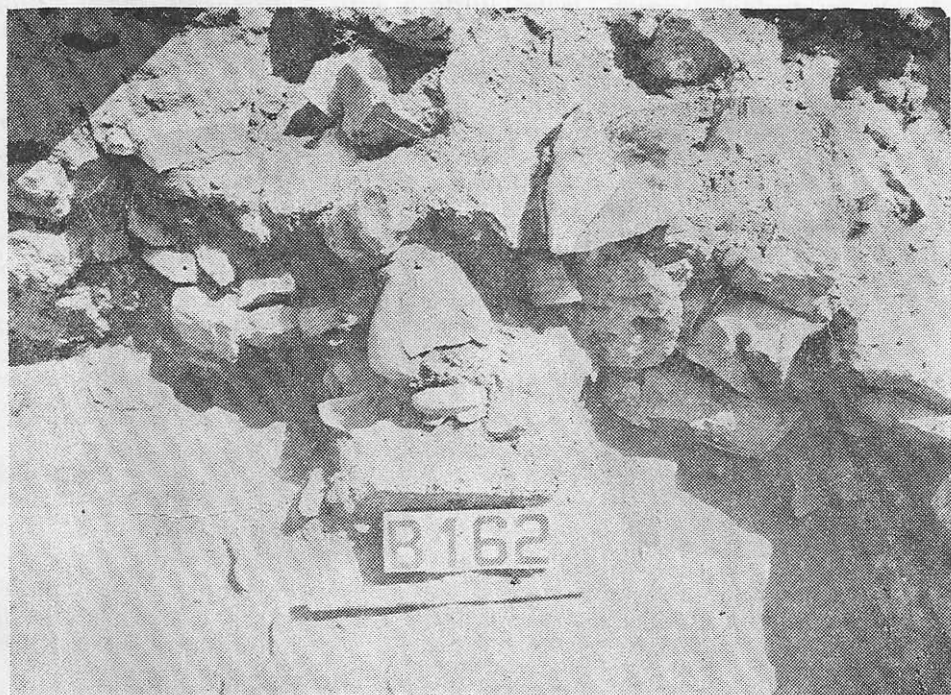

Fig. 10

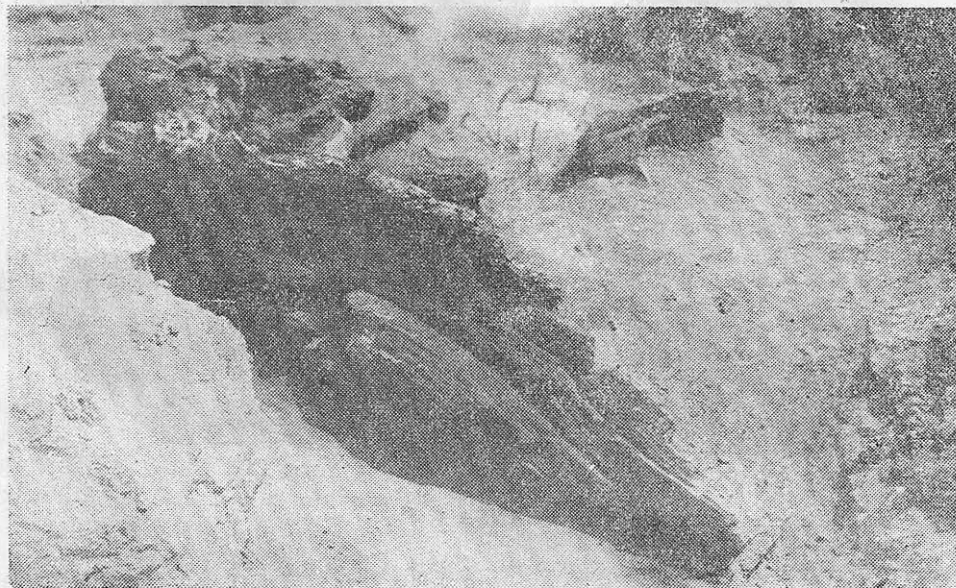

Fig. 11

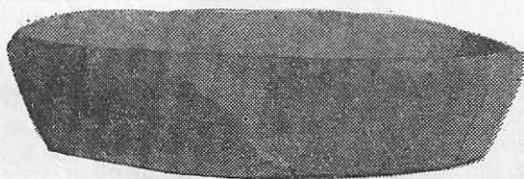
2

1

3

4

5

PLANȘA I

multe forme care diferă prin profilul buzei, decorul incizat pe ele și compoziția pastei (pl. II, fig. 2, 3).

Tot din această categorie fac parte și vase ceramice care alcătuiau vesela locuitorilor Capidavei din sec. X-XI e.n. Se remarcă o farfurie relativ întinsă (pl. I, fig. 4), din pastă grosolană, de culoare roșiatică și un castron din aceeași pastă cu corpul ușor bitronconic, fund plat și gură largă cu buza întoarsă în interior (pl. I, fig. 5).

Un vas des întâlnit în locuințele-bordei din a doua jumătate a sec. X și sec. XI e.n. este căldarea, cu fund mai puțin sau mai mult bombat, corp tronconic, mult rotunjit la unele dintre ele, buză groasă teșită trasă drept în afară, prevăzută cu două urechiușe mai groase spre interior care au găuri pentru suspendarea vasului (pl. II, fig. 1). Și pe corpul acestor vase apar linii incizate orizontal sau în valuri. Cele mai multe exemplare din aceste vase-căldare s-au găsit în locuințe-bordei, așezate pe o laviță mai ridicată decât nivelul podinei (pl. II, fig. 4).

2. *Ceramica cu smalt*, este o categorie mai rar întâlnită și de cele mai multe ori fragmentară. Se remarcă un exemplar de ulcior înalt cu două torți (pl. II, fig. 5). Vasul este fragmentar dar se poate observa corpul tronconic cu fundul plat umerii frumos rotunjiți și două fragmente din torțile care plecau spre gîtul vasului, probabil în formă de pîlnie. Decorul este compus din benzi regulate de cîte două linii incizate. Pe suprafața vasului se păstrează smaltul verde-măsliniu punctat de pete rezultate în timpul arderii.

3. *Ceramică și teracotă romană refolosită*; această categorie descoperită în locuințele-bordei, cuprinde fragmente de țiglă romană folosită la ascuțitul străpungătoarelor de os (pl. III, fig. 6, 7) și fragmente de țiglă și cărămidă folosită ca greutate la plasele de pescuit (pl. III, fig. 8).

Materialul osteologic, constă în resturile osteologice descoperite în locuințele-bordei, rezultat al hranei alcătuită din carne și pește. O parte din aceste resturi osteologice au fost transformate în unelte cu diferite întrebuințări. Cel mai des întâlnit este străpungătorul de os, cu vîrf bine ascuțit și de dimensiuni diferite (pl. III, fig. 3, 4, 5).

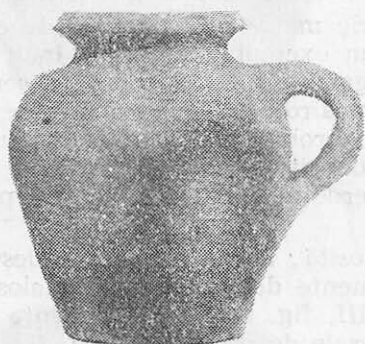
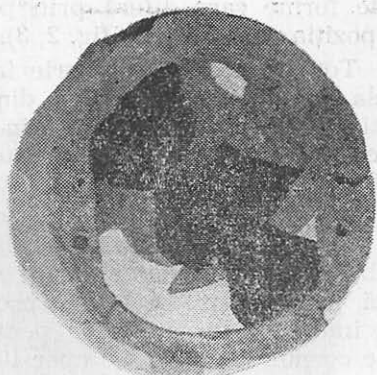
În campania de săpături din 1973 s-a găsit în umplutura bordeiului nr. 162 o uneltă din os care servea la împletitul plaselor de pescuit. Unelta este confecționată dintr-un corn de animal, lung de 0,15 m, cu virful bine ascuțit. Capătul mai gros tăiat în două, păstrează un orificiu pentru prinderea sforii (pl. III, fig. 1 și 2). Pe una din fețele uneltei din os se poate vedea incizat un decor liniar.

Obiectele de metal, descoperite la Capidava sînt mici accesorii de la îmbrăcăminte, cataramă de bronz (pl. IV, fig. 4), aplica din același material. Deasemeni obiecte de uz casnic, cuțitașe și cuie de fier (pl. IV, fig. 5, 6), o ramă de hîrleț pe care se mai păstrau urme de fibră lemnoasă (pl. IV, fig. 7) și obiecte de cult.

Obiectele de cult constau în cruci fragmentare sau întregi, simple și duble (relicvar). Menționăm o cruce de bronz (1. 0.047 m) care are pe față pe Hristos răstignit purtînd deasupra capului o cruce mică care are

1

2

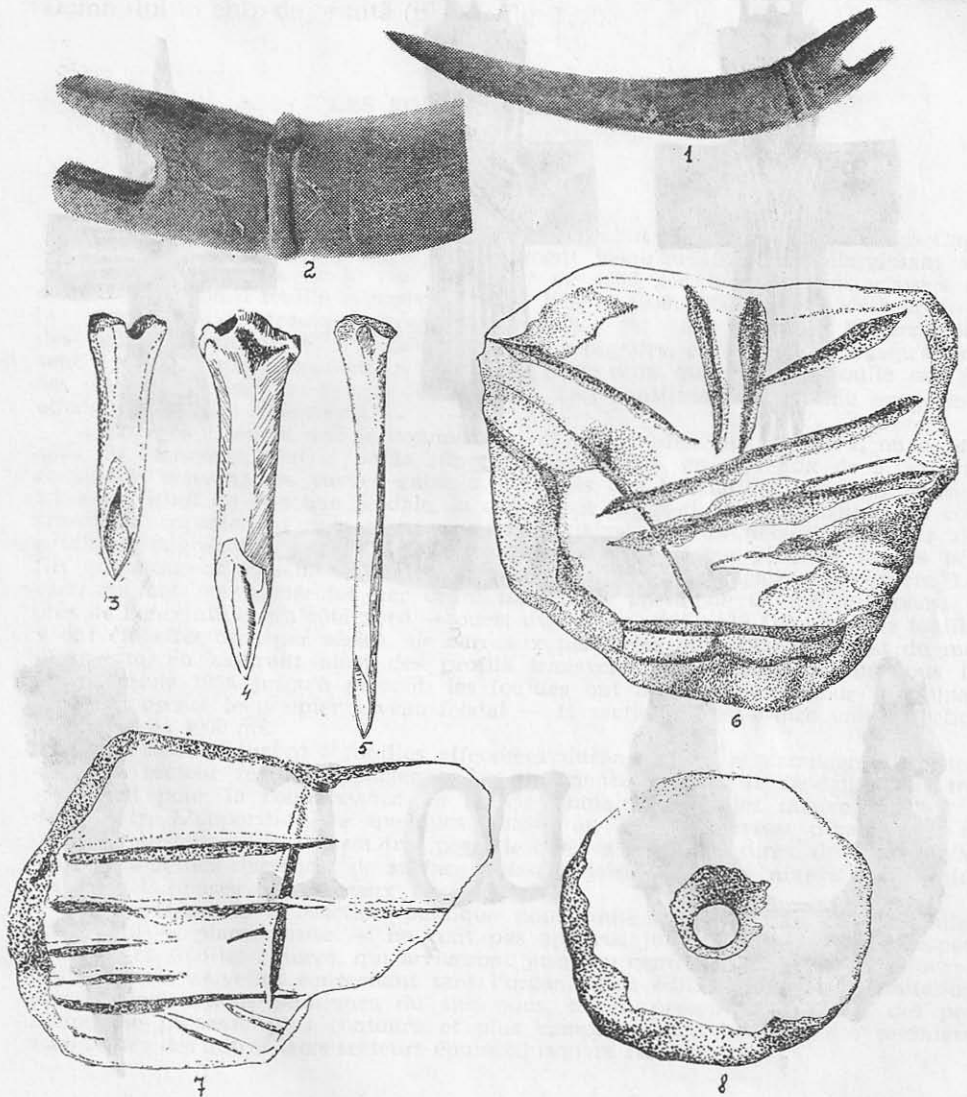
4

3

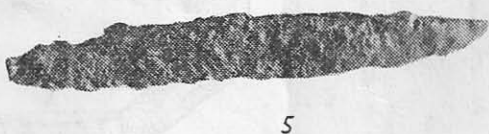

5

PLANȘA III

VI ARMAVI

PLAȘA IV
PLAȘA IV

de o parte și de alta literele O.C. (pl. IV, fig. 3). Alt tip de cruce este cea dublă, relievar din bronz (1. 0,068 m). Pe jumătatea din față apare Hristos răstignit cu o cruce pe cap iar sub mâinile întinse incizat de o parte și de alta IC. XC. Pe jumătatea cealaltă a crucii relievar apare Maica Domnului în chip de orantă (pl. IV, fig. 1, 2).

LES FOUILLES DE CAPIDAVA

(1959—1973)

Résumé

Les études consacrées au site formé au début de l'époque féodale é Capi-dava, initiées en 1955, ont duré régulièrement jusqu'au 1959, en s'élargissant sur de nouveaux secteurs de la cité. A partir de 1958, les fouilles sont arrivées au secteur I, où l'on a fouillé intensivement en 1958 et 1959. 1960, lorsque s'est produite la mort du professeur Grigore Florescu, est à la fois l'interruption des fouilles jusqu'en 1965, lorsqu'on a pu les reprendre, en continuant jusqu'à présent à des rythmes variables. A partir de 1968, ceux qui y ont travaillé ont été des élèves organisés en camps de vacances, ceci constituant aussi une expérience éducative des plus intéressantes.

En même temps que le commencement des fouilles au secteur I, on a procédé au carroyage général de la superficie de la cité, en carreaux de 5×5 m, considérés convenables vu les gabarits courants des habitations creusées dans la terre au début de l'époque féodale, la densité de celles-ci, les dimensions des constructions appartenant aux niveaux romains, ainsi que la nécessité d'avoir des profils stratigraphiques à travers chaque pièce — en norme générale — des profils qui assurent également la liaison entre les différents éléments y surpris. Les carreaux ont été numérotés par ordre naturel, à partir de O, au coin ouest — près de l'enceinte et du côté nord — ouest du bord du talus du Danube. Les fouilles y ont été effectuées par séries de carreaux parallèles au côté nord-ouest du mur d'enceinte, en assurant ainsi des profils transversaux de toute la cité tous les 5 m. Depuis 1958 jusqu'à présent, les fouilles ont attaqué — et pour la plupart elles ont épuisé le premier niveau féodal — 11 sections, c'est-à-dire une superficie d'à-peu-près 4000 m².

Le stade actuel des fouilles effectuées durant plusieurs campagnes à Capi-dava au secteur féodal (appartenant au commencement de la féodalité) est très important pour la connaissance de la vie humaine dans les quatre niveaux y découverts. L'apparition de quelques phases au III-ème niveau d'habitation ne peut pas être singulière. Il est très possible que les fouilles futures ainsi que le démantèlement des demeures de surface puissent saisir un autre niveau d'habitation ou d'autres phases des niveaux connus.

Des éléments à fonction publique pour toute la communauté qui habitait ce niveau — place, église — ne sont pas apparus jusqu'à présent dans l'espace fouillé. Les fouilles futures, qui arriveront jusqu'au centre du site pourront fournir des données nouvelles concernant tant l'organisation édilitaire que les habitations et les constructions publiques du site mais, dès à présent, l'ensemble des problèmes se présente plus contourné et plus complexe qu'à la suite des premières campagnes des autres trois secteurs épuisés jusqu'en 1957.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI A MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA (24—27 OCTOMBRIE 1972)

Sesiunea științifică din acest an a fost integrată manifestării culturale „Pontica — dialog cultural cu viața”. Ea a fost închinată de asemenea memoriei marelui istoric și arheolog Vasile Pârvan, de la a cărui naștere s-au împlinit 90 de ani.

Sedința plenară festivă de deschidere a lucrărilor sesiunii a început marți, 24 octombrie la ora 17, în sala mare a Consiliului Popular Municipal Constanța.

Prezidiul adunării a fost format din tovarășii: Vasile Vilcu, prim-secretar al Comitetului județean P.C.R. Constanța, Petre Nicolae, președintele Consiliului popular municipal Constanța, George Crișovan, secretar al Comitetului Județean P.C.R. Constanța, Gheorghe Munteanu, președintele Comitetului județean pentru Cultură și Educație Socialistă Constanța, prof. univ. dr. doc. Gheorghe Ștefan, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, prof. univ. dr. doc. Radu Vulpe, prof. univ. dr. doc. Nicolae Lascu, dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului de Arheologie Constanța.

Deschizând lucrările sesiunii tov. Adrian Rădulescu salută pe participanții sosiți din întreaga țară, la această sesiune.

Tov. Vasile Vilcu, prim-secretar al Comitetului județean P.C.R. Constanța, urează bun venit participanților, relevând în cuvântul său marea bogăție arheologică a Dobrogei și cursul mereu ascendent al cercetării arheologice dobrogene. Dar aceste lucruri impun totodată necesitatea găsirii unor mijloace mai adecvate pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice. Consideră că trebuie avută în vedere în primul rând conservarea și protejarea Monumentului triumfal de la Adamclisi. Se impune de asemenea publicarea unui cât mai mare număr de lucrări istorice și arheologice pentru marea publică, care să popularizeze mai mult istoria și realizările arheologiei dobrogene.

Tov. Adrian Rădulescu prezintă în continuare *Darea de seamă asupra activității Muzeului de arheologie în perioada octombrie 1971 — octombrie 1972*.

Sînt amintite șantierul arheologic ale Muzeului, deschise în Constanța — Parcul catedralei și lîngă zidul de incintă, Sacidava, Rasova — Malul Roșu, Dobromir, Păciul lui Soare etc.

Prezintă apoi unele aspecte ale activității editoriale a muzeului, relevînd apariția la timp a volumului *Pontica V*, 1972, a unor ghiduri și pliante. Pentru perioada următoare se are în vedere publicarea volumului *Ovidiu — poetul exilat la Tomis*, în limbile română, franceză și germană și a volumului *Pontica VI*, alcătuit în exclusivitate din contribuții ale arheologilor constănțeni. Este evidențiată participarea muzeului constănțean la pregătirea și desfășurarea în anul 1972 a două manifestări internaționale de prestigiu — Congresul mondial „Ovidianum” și al IX-lea Congres internațional al frontierelor romane; sînt amintite participările unor cercetători constănțeni la diferite manifestări științifice naționale și internaționale.

Tov. prof. Gheorghe Ștefan adresează un călduros salut din partea Institutului de arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice, sesiunii științifice

a Muzeului. Evocă memoria savantului Vasile Pârvan, cel care a desfășurat o bogată activitate arheologică în Dobrogea și căruia îi sînt dedicate lucrările sesiunii.

În ședința plenară au fost prezentate, în continuare, următoarele comunicări științifice :

- R. Vulpe, *Observații asupra știrilor lui Ptolomeu despre Dobrogea.*
- N. Lascu, *Valoarea istorică a știrilor lui Ovidiu despre geto-daci.*
- Gh. Ștefan, *O inscripție romană inedită de la Tropaeum Traiani.*
- H. Daicoviciu, *Amissio Daciae.*

Miercuri 25 octombrie.

Secția „Numismatică“. Lucrările sînt conduse de prof. Gh. Ștefan. Au fost prezentate comunicările :

- C. Preda, *În legătură cu circulația staterilor cyzicieni în regiunea Dunării de Jos.*
- Oct. Mărculescu, *Monede scitice inedite din Dobrogea.*
- Oct. Iliescu, *Cu privire la tezaurul de denari romani din timpul republicii găsit în anul 1909 la Murighiol (jud. Tulcea).*
- Gh. Poenaru-Bordea, *Un tezaur uitat și câteva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea.*
- Maria Chițescu, *Date numismatice în legătură cu începuturile formației politice conduse de Burebista.*
- B. Mitrea, *Monedele și prăbușirea Dinogetiei la sfîrșitul secolului al VI-lea (citește Gh. Poenaru-Bordea).*

În cadrul discuțiilor, tov. Oct. Iliescu remarcă numărul mare de comunicări prezentate în acest an la secția „Numismatică“ și mulțumește organizatorilor pentru posibilitatea creată ca lucrările de numismatică să fie prezentate într-o singură secție. Face câteva referiri mai largi asupra comunicării tov. C. Preda, în legătură cu difuziunea staterilor cyzicieni, relevînd rolul Histriei în primirea și difuzarea lor.

Apreciază favorabil comunicările tov. Gh. Poenaru-Bordea, M. Chițescu și B. Mitrea, judicios întocmite și bogat documentate.

Tov. I. T. Dragomir relevă faptul că unele comunicări au readus în discuție descoperiri mai vechi, aproape uitate, fiind mai bine cunoscute și interpretate în momentul actual.

Tov. Eugen Chirilă, referindu-se la comunicarea tov. Maria Chițescu, consideră că ar trebui verificată situația tezaurelor monetare, întrucît este posibil ca unele dintre ele să continue o perioadă mai lungă de timp. Sugerează să se facă și o statistică a descoperirilor izolate și să studieze de asemenea și tezaurele din Moldova.

Tov. M. Chițescu răspunzînd, precizează că în lucrare s-a ocupat de tezaurele bine datate, care pot sprijini părerile emise; descoperirile izolate sînt puține în Transilvania. Tezaurele din Moldova însă nu au aceeași datare cu cele din Transilvania, ridicînd o altă problemă.

Tov. C. Preda subliniază valoarea comunicărilor prezentate insistînd asupra revalorificării unor descoperiri mai vechi și asupra încercărilor, ca pe baza descoperirilor numismatice să se obțină date noi relative la istoria veche a patriei noastre.

Tov. Gh. Ștefan, în încheierea ședinței de comunicări, relevă valoarea comunicărilor prezentate, apreciînd strădaniile numismaților, care pe baza studiului circulației monetare, a tezurizărilor sau a descoperirilor izolate reușesc să dea interpretări noi, veridice, unor evenimente istorice.

Secția „Epoca clasică“. Prezidează prof. univ. dr. doc. K. Horedt. Au fost prezentate următoarele comunicări :

- Ioan I. Pop și N. Gudea, *Rezultatele ultimelor săpături din castrul de la Rîșnov.*
- Al. Popa, *Ansamblul funerar al Iuliei Serena la Apulum.*
- N. Gudea, *Un castellum din epoca romană tîrzie la Gornea. Contribuții la cunoașterea limes-ului bănățean al Dunării în secolul IV e.n.*
- I. Barnea, *Atrile basilicilor paleocreștine de la Tropaeum Traiani.*

— E. Chirilă și N. Gudea, *Căderea limes-ului bănățean al Dunării la sfârșitul secolului IV.*

— I. Glodariu, *Atacul din flanc al Sarmizegetusei în al doilea război dacic.*

— K. Horedt, *Tezaururile de argint dacice și legăturile lor circummediteraneene.*

Tov. M. Rusu, referindu-se la comunicarea tov. Glodariu, face remarcă că acțiunea lui L. Quintus se integrează celui de al doilea război dacic și nu primului război.

Tov. I. H. Crișan, evidențiază valoarea deosebită a comunicării prof. K. Horedt, întocmită pe baza statisticilor tipologice care duc în final la concluzii foarte importante asupra culturii materiale a dacilor. Influențele diferite prezente în cultura dacilor, nu diminuează valoarea și mărimea civilizației lor.

Tov. K. Horedt aduce unele precizări suplimentare în legătură cu metoda analizelor tipologice, folosită în studiul tezaurelor dacice de argint.

După-amiază lucrările sesiunii se reiau tot în ședințe pe secții :

Lucrările secției „Ovidiana“ sînt conduse de prof. univ. dr. doc. N. Lascu. Au fost prezentate comunicările :

— A. Aricescu, *Prezența romanilor pe teritoriul Dobrogei, oglindită în opera lui Ovidiu.*

— I. Micu, *Doi ovidieni : Perpessicius și Călinescu.*

— I. Berciu și Cl. Băluță, *Tipărituri ovidiene rare din secolul al XVI-lea în biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia.*

— Gh. Dumitrașcu, *Ovidiu — motiv al prieteniei dintre savanții români și italieni, oglindită într-o poezie inedită.*

Tov. O. Mărculescu apreciază favorabil lucrările prezentate de A. Aricescu, I. Micu și Gh. Dumitrașcu, care pun în evidență aspecte noi ale operei lui Ovidiu și ale perpetuării amintirii sale.

Tov. I. Micu remarcă comunicarea prezentată de I. Berciu și Cl. Băluță exprimindu-și speranța că va fi publicată într-un viitor număr al volumului „Pontica“.

Tov. Maria Cantili subliniază marea contribuție a Muzeului de arheologie Constanța în păstrarea vie a amintirii lui Ovidiu, în organizarea unor manifestări dedicate poetului, ca și în organizarea congresului „Ovidianum“ din vara anului 1972.

Tov. N. Lascu precizează că manifestările închinat lui Ovidiu, cu prilejul actualei sesiuni, au un caracter comemorativ, deoarece se împlinesc 2015 ani de la nașterea poetului. Constată cu acest prilej preocupările tot mai numeroase ale cercetătorilor pentru viața și opera lui Ovidiu. Consideră organizarea secției „Ovidiana“ în cadrul actualei sesiuni drept o realizare importantă a Centrului de studii ovidiene, de curînd creat în cadrul Muzeului de arheologie.

Lucrările secției „Epoca clasică“ au fost conduse de prof. I. Barnea. S-au prezentat comunicările :

— Alexandra Ștefan, *Stelă funerară de la Callatis.*

— M. Bucovală, *Medalioane ceramice descoperite într-un mormînt de epocă romană la Tomis.*

— Lucia Marinescu, *Probleme de artă provincială romană. Trăsături comune ale artei funerare din Dacia și Dobrogea romană* (citește Dinu Pop).

— Maria Alexandrescu-Vianu, *Contribuții la clasificarea stelelor funerare din Moesia Inferior.*

Prof. Vl. Dumitrescu, referindu-se la comunicarea tov. M. Alexandrescu-Vianu, întreabă dacă se poate vorbi de o artă „ruralizată“ cînd ne referim la stelele funerare de la Tomis, Callatis etc. Autoarea precizează că acest termen, deși impropriu, este folosit în mod obișnuit pentru întreaga artă provincială.

Prof. I. Barnea remarcă valoarea comunicărilor prezentate de Alexandra Ștefan și M. Bucovală, care pun în circulație descoperiri noi, deosebit de importante. Relativ la comunicarea tov. M. Alexandrescu-Vianu recomandă folosirea mai degrabă a termenului de „artă provincială“, în locul celui de artă „ruralizată“ ; remarcă metoda de cercetare statistică utilizată de autoare, care duce la importante concluzii istorice.

Lucrările secției „Feudalismul timpuriu“ au fost conduse de prof. Gh. Ștefan. S-au prezentat comunicările :

— Dan Gh. Teodor, *Autohtoni și slavi în regiunile extracarpătice ale României în secolele VI—X.*

— N. Harțuche și Fl. Anastasiu, *Morminte de călăreți nomazi descoperite în județul Brăila.*

— Vl. Robu, *Numele unui român dobrogean în veacul al X-lea.*

— Silvia Barațchi, P. Diaconu, *Tipurile de opațe de la Păcuiul lui Soare (sec. X—XIV).*

— P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare și invazia cumazilor din anul 1095.*

— V. Bauman, *Noi mărturii istorice rezultate dintr-un sondaj efectuat pe dealul Tabăra — Tulcea.*

— I. T. Dragomir, *Unelte, arme și obiecte de podozbă medievale de la Enisala.*

— Radu Ciobanu, *Stăpînirea politică din Dobrogea în secolul XIV, pînă la Mircea cel Bătrîn.*

Tov. Octavian Iliescu, referindu-se la comunicarea tov. I. T. Dragomir, insistă mai mult asupra pondurilor prezentate. Referitor la comunicarea tov. R. Ciobanu își exprimă unele rezerve în legătură cu folosirea termenului de „stăpînire politică“ și cu părerea exprimată despre o stăpînire a lui Basarab în Dobrogea pînă în zona valurilor.

Tov. M. Rusu remarcă punctul nou de vedere exprimat de către Dan Gh. Teodor, în legătură cu autohtonii și slavii din regiunile extracarpătice ale României. În legătură cu mormintele prezentate de N. Harțuche și Fl. Anastasiu, consideră că acestea ar trebui datate în sec. IX—X, în loc de X—XI.

Tov. Gh. Ștefan remarcă valoarea comunicării prezentate de Vl. Robu, care dovedește succesul științific obținut prin îmbinarea arheologiei cu lingvistica

Joi 26 septembrie.

Secția „Epoca clasică“. Lucrările sînt conduse de prof. D. Tudor și prof. I. Barnea. Au fost prezentate comunicările :

— M. Munteanu, *Divinitățile tradiționale în satele Dobrogei romane.*

— Al. Barnea, Z. Covacef, *Contribuții la cunoașterea cultului Sol-Mithras în Scythia Minor.*

— N. Hamparțumian, *Cultul cavalerului trac în Dobrogea.*

— A. Rădulescu, *Importuri ceramice la Dunărea de Jos din secolul III e.n.*

— I. H. Crișan și ing. M. Moldovan, *Influențe grecești în arhitectura sacră a geto-dacilor.*

— Ștefan Al. Ștefan, *Cetățile de la Enisala.*

— N. Gostar, *Din nou „Hig ego qui iaceo“ în Moesia Inferioară.*

Tov. N. Gostar, referindu-se la comunicarea tov. Al. Barnea și Z. Covacef, informează că un altar legat de cultul Sol-Mithras s-a descoperit la Huși ; acesta provine însă aproape sigur de la Barboși, dacă nu din Dobrogea și se adaugă celorlalte monumente legate de cultul amintit. Referindu-se la comunicarea tov. N. Hamparțumian, remarcă slaba reprezentare a trăcilor, în raport cu grecii sau romanii în stelele funerare pe care apare și imaginea cavalerului trac.

În legătură cu comunicarea tov. I. H. Crișan și M. Moldovan, tov. P. Alexandrescu arată că tipul de sanctuar prezentat nu este frecvent în lumea greacă. Solicită unele lămuriri suplimentare în legătură cu cronologia sanctuarelor dacice.

Răspunzînd, tov. I. H. Crișan aduce lămuririle cerute în legătură cu cronologia sanctuarelor de calcar și de andezit discutate și cu stratigrafia zonei arheologice amintite.

Tov. I. Glodariu face referiri mai largi în cuvîntul său la comunicarea tov. I. H. Crișan și M. Moldovan și la situația sanctuarelor dacice în discuție.

La aceeași comunicare s-a referit și tov. H. Daicoviciu, care consideră că sanctuarele în discuție nu erau neapărat deschise, ci puteau fi acoperite cu șindrilă ; consideră că în unele sanctuare coloanele puteau fi de lemn.

În încheierea ședinței, prof. I. Barnea discută unele aspecte ale comunicărilor prezentate de Al. Barnea, Z. Covacef și I. H. Crișan, M. Moldovan.

Secția „Preistorie“. Lucrările sînt conduse de prof. Vl. Dumitrescu. Au fost prezentate comunicările :

— Al. Păunescu și Fl. Mogoșan, *Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din Dobrogea*.

— Mircea Rusu, *Problema secerilor cu limbă la miner (origine, tipologie și cronologie)*.

— Simion Gavrilă, *Problemele hallstatt-ului final în nordul Dobrogei*.

— M. Irimia, *Noi descoperiri getice din sec. V—I î.e.n. în Dobrogea*.

— Mioara Turcu, *Tipuri de așezări și locuințe getice din cîmpia Munteniei*.

— A. D. Alexandrescu, *Considerații asupra descoperirilor din așezarea și cimitirul getic de la Zimnicea*.

— Vl. Dumitrescu, *Considerații în legătură cu așezarea cucuteniană de la Drăgușeni*.

În cadrul discuțiilor, tov. Vl. Dumitrescu subliniază importanța deosebită a cercetărilor paleolitice efectuate în ultimii ani în zona centrală a Dobrogei, recomandînd ca acestea să se extindă și în nordul regiunii.

Tov. K. Horedt remarcă îndeosebi comunicarea prezentată de M. Rusu ; consideră mai plauzibilă ipoteza ca formele secerilor amintite să derive din secerile de lemn din Mesopotamia.

Tov. A. D. Alexandrescu, în legătură cu aceeași comunicare constată că tipul de seceră amintit acoperă aria culturii Noua, iar în Dobrogea acoperă aria culturii Coslogeni.

Tov. Mircea Rusu, referindu-se la comunicările tov. M. Irimia, M. Turcu și A. D. Alexandrescu arată că toate trei aduc contribuții substanțiale la cunoașterea culturii materiale a geților din zona Dunării de Jos. Lucrarea tov. Mioara Turcu, deosebit de interesantă, este prima lucrare de sistematizare a așezărilor dacice, aducînd o viziune nouă asupra tipului de așezări fortificate. Descoperirile din Dobrogea, numeroase, întregesc aspectul culturii locale getice și ale legăturilor cu coloniile grecești. În legătură cu descoperirile de la Zimnicea, consideră că eșalonările cronologice de aici vor arunca o nouă lumină asupra culturii geto-dacice din zona Dunării de Jos.

În după-amiaza aceleiași zile, grupe formate din cîte 3—4 muzeografi s-au deplasat în localitățile Castelu, Murfatlar, Valul Traian, Corbu și Istria, organizînd simpozioane pe teme arheologice și istorice.

La sediul muzeului, în aceeași după-amiază, a avut loc simpozionul „*Vasile Părvan. 90 de ani de la naștere*“, în cadrul căruia a conferențiat tov. Radu Vulpe. În continuare au fost prezentate două filme documentare ; *Navigația și conturul țărmlui de vest al Mării Negre în ultimele două milenii* — comentator, cpt. rg. III Constantin Scarlat și Două cetăți.

Vineri 27 octombrie.

Secția „Epoca clasică“. Lucrările sînt conduse de dr. H. Daicoviciu. Au fost prezentate comunicările :

— Gh. Papuc, *Ceramica romană tirzie cu decor ștampilat descoperită la Edificiul roman cu mozaic din Tomis*.

— Viorel Căpitanu, *Importuri grecești și romane în cetățuia dacică de la Răcătău*.

— Vasile Culică, *Așezarea romano-bizantină de la Izvoarele ; legături comerciale cu Asia Mică*.

Tov. Petre Diaconu, referindu-se la comunicarea lui Gh. Papuc, remarcă bogăția deosebită a materialului ; amintește că o parte din simbolurile de pe ceramica de la Tomis se întîlnesc și mai tîrziu, pe pereții bisericuțelor de la Murfatlar. Referitor la comunicarea tov. V. Culică, relevă de asemenea valoarea cu totul deosebită a celor 140 de plumburi, fapt care dovedește că cetatea de la Izvoarele (Pirjoaia) era cea mai importantă stație vamală din această parte a Europei.

Tov. Mircea Rusu, referindu-se la comunicarea tov. Gh. Papuc sugerează că materialul prezentat poate fi pus în legătură cu materialul copt din Egipt.

Tov. H. Daicoviciu, referindu-se la aceeași lucrare, face considerații mai largi asupra simbolurilor de pe fragmentele ceramice prezentate, precizînd că păunul nu este numai un simbol creștin.

Tov. D. Tudor remarcă bogăția deosebită și valoarea istorică a descoperirilor de la Izvoarele.

Secția „Muzeografie“. Lucrările sînt conduse de tov. Liviu Ștefănescu și Panait I. Panait. Au fost prezentate comunicările :

— Radu Homer și Liviu Ștefănescu, *Contribuții la alcătuirea tematicii muzeografice privind feudalismul în Dobrogea*.

— Șt. Ferenczi, Constantin Pop, *Rolul muzeelor și al expozițiilor de arheologie în educarea societății contemporane*.

— Al. Ligor, *Metode noi de informare a publicului în muzeele de istorie*.

— Liviu Ștefănescu, *Cercetarea muzeografică — cercetarea științifică*.

— Stelian Popescu, *Cercetarea științifică în muzeul de istorie* (citește Al. Ligor).

— Panait I. Panait, *Considerații privind valorificarea muzeistică a monumentului istoric*.

— Gh. Vecerdea, *Despre unele urgențe privind lucrările de protejare, consolidare și restaurare a monumentelor istorice din Dobrogea*.

Tov. Maria Cantili subliniază valoarea ridicată a lucrărilor prezentate, care în totalitatea lor au ridicat probleme importante pentru întreaga muzeografie românească. Mulțumește organizatorilor pentru posibilitatea oferită, ca aceste lucrări să fie prezentate într-o secție anumită.

Tov. Liviu Ștefănescu subliniază documentarea lucrărilor prezentate, problematica nouă ridicată, ca și unele soluții oferite în munca complexă pe care muzeele o depun.

Tov. Panait I. Panait remarcă efortul muzeului din Constanța de a concentra cercetători și muzeografi din toată țara pentru a dezbate problemele cele mai actuale ale muncii lor specifice.

Consideră că asemenea dezbateri publice, științifice, sînt tot mai necesare, iar „Revista Muzeelor“ poate contribui mai mult la discutarea și rezolvarea unor probleme majore ale muzeografiei românești.

La ora 12.30 încep lucrările ședinței plenare finale a sesiunii științifice a Muzeului de arheologie. Lucrările sînt conduse de prof. Radu Vulpe, prof. Constantin C. Giurescu și dr. A. Rădulescu. Au fost prezentate comunicările :

— D. Tudor, *Note despre cariera a doi guvernatori din Dacia și Moesia Inferior*.

— Constantin C. Giurescu, *Vechimea podgoriilor dobrogene*.

În cadrul discuțiilor ce au urmat, prof. R. Vulpe remarcă valoarea științifică a comunicării prof. Constantin C. Giurescu, care a prezentat dovezi importante istorice și arheologice în legătură cu cultivarea viței de vie încă din antichitate pe teritoriul Dobrogei.

Tov. P. Diaconu informează că la Păcuiul lui Soare au fost descoperiți curpeni de viță de vie carbonizați.

Tov. N. Gostar amintește de cele două feluri de vinuri existente în antichitate pe teritoriul țării noastre : vinul de calitate, importat din Grecia în amfore, și vinul inferior, produs de localnici.

Remarcă valoarea cu totul deosebită a documentului epigrafic prezentat de prof. D. Tudor.

În încheierea lucrărilor, tov. Radu Vulpe face bilanțul întregii sesiuni științifice, subliniind calitatea înaltă a lucrărilor prezentate, preocuparea colectivului Muzeului de arheologie de a pregăti an de an sesiuni științifice de importanță națională.

Mulțumește în încheiere conducerii locale de partid și de stat, gazdelor, care desfășoară o activitate susținută de promovare a muncii științifice, de dezvoltare și valorificare a cercetării arheologice.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI A MUZEULUI DE ARHEOLOGIE CONSTANȚA (15—18 OCTOMBRIE 1973)

Anul acesta sesiunea științifică a Muzeului constănțean a fost precedată de momentul festiv „Dimitrie Cantemir — cărturarul”, prilejuit de comemorarea celor 300 de ani de la nașterea ilustrului umanist.

Sedința plenară festivă a avut loc luni 15 octombrie a.c. orele 18,30, în sala mare a Consiliului Popular Municipal, în prezența oficialităților orașului și a invitaților la sesiune. Comunicările au fost prezentate de către prof. univ. N. Lascu de la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj și prof. I. Bădică (redactor șef al revistei Tomis).

Prima comunicare, intitulată „D. Cantemir și Ovidiu“ a relevat un aspect mai puțin cunoscut al activității domnitorului român : interesul pentru scrierile antice, traducerile și considerațiile asupra operei ovidiene ; a doua, a pus în lumină contactele lui Cantemir cu realitățile dobrogene contemporane lui. Prin aceste comunicări bine primite de public, evocarea domnitorului român s-a conturat într-o acțiune culturală de puternică respirație patriotică.

Adunarea plenară festivă de deschidere a lucrărilor propriu-zise ale sesiunii a avut loc marți 16 octombrie, orele 8, în sala de artă a Muzeului de arheologie Constanța. Prezidiul adunării a fost format din tovarășii : Vasile Vilcu — membru al Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R., George Crișovan — secretar al Comitetului județean al P.C.R. Constanța, Gheorghe Munteanu — președintele Comitetului județean pentru cultură și educație socialistă, D. M. Pippidi — membru corespondent al Academiei R.S.R., directorul Institutului de arheologie al Academiei de științe sociale și politice, C. Jurchă — prim-secretar al Comitetului județean Constanța al U.T.C., A. Rădulescu — directorul Muzeului de arheologie Constanța.

Deschizând lucrările sesiunii, tovarășul A. Rădulescu, a salutat pe participanții sosiți din întreaga țară la lucrări.

Tovarășul Vasile Vilcu, prim-secretar al Comitetului județean Constanța al P.C.R. a făcut apoi un amplu expozeu al realizărilor dobândite și pe tărîm cultural în țara noastră, insistînd asupra bogăției arheologice a Dobrogei și necesității rezolvării cu mijloace mai prompte și mai adecvate a problemelor de conservare și restaurare a monumentelor și vestigiilor județului Constanța. Cerînd intensificarea activității de cercetare și valorificare științifică în acest domeniu important, tovarășul Vasile Vilcu a adresat participanților sesiunii bun venit și succes.

În continuare, tovarășul Adrian Rădulescu, a prezentat Darea de seamă asupra activității Muzeului de arheologie în perioada de un an, octombrie 1972 — octombrie 1973. Amintind acțiunile cele mai importante întreprinse pe plan județean de către lucrătorii muzeului, a evocat ampla activitate de cercetare de pe șantierul arheologic inițiat la Tomis-Constanța (parcul catedralei), Cătlăuș-

Mangalia, Adamclisi-cetate, Păciul lui Soare Rasova — Malu Roșu, Topraisar și altele. Referitor la activitatea editorială, a fost relevată apariția la timp și în bune condiții a volumului Pontica VI — 1973, cuprinzând pentru prima dată lucrări tipărite în întregime în limbi străine, lucru notabil și de bun augur pentru răspîndirea lui în cercurile de specialitate din străinătate. Darea de seamă a făcut în continuare menționarea manifestărilor științifice interne și internaționale la care au participat membrii colectivului științific constănțean și a subliniat în ceea ce privește problemele de viitor, necesitatea asigurării lucrărilor pentru deschiderea în termen cât mai scurt a Muzeului de istorie medie, modernă și contemporană a Dobrogei precum și necesitatea stringentă a alcătuirii unui plan de lucru pentru prospectarea și cercetarea obiectivelor arheologice de pe valea Carasu, în lumina construcției proiectatului sistem hidroenergetic Marea Neagră.

După o scurtă pauză, lucrările sesiunii au continuat în cele 3 secții stabilite (Comuna primitivă, istorie clasică, istorie medie, modernă și contemporană).

SECȚIA ISTORIE CLASICĂ

Lucrările, conduse de un prezidiu avînd președinte pe prof. dr. doc. D. M. Poppidi, s-au axat pe prezentarea și dezbateră următoarelor comunicări:

- 1). VI. Iliescu (București) — *Începuturile colonizării grecești în Pontul Stîng.*
- 2). R. Ocheșeanu (Constanța) — *Tezaurul de monezi de la Pelinu. Considerații preliminare.*
- 3). R. Vulpe (București) — *Decebal nu figurează pe sculpturile trofeului de la Adamclisi.*
- 4). N. Gostar (Iași) — *Inscripția de pe altarul funerar de la Adamclisi.*
- 5). M. Bucovală (Constanța) — *Considerații asupra materialului vitric de epocă romană din Dobrogea.*
- 6). A. Rădulescu, C. Scorpan (Constanța) — *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis — parcul catedralei (1971—1973).*

În cadrul discuțiilor, după mai multe întrebări, adresate referenților de către participanți (R. Vulpe, B. Mitrea, N. Gostar, D. Tudor etc.), tov. Petre Alexandrescu se referă mai larg la comunicările prezentate de VI. Iliescu și A. Rădulescu — C. Scorpan. În legătură cu prima, amintește că nici o descoperire arheologică din bazinul Mării Negre nu este mai veche de cel de-al treilea sfert al secolului VII î.e.n. și crede că încercarea de a data întemeierea Olbiei după Histria contrazice realitatea pe care o cunoaștem ca arheologi. Relevă însemnătatea aparte a celei de-a doua comunicări, care aduce în discuție elemente clare, convingătoare, de natură să precizeze începuturile Tomisului, lucru foarte important deoarece datele acestea se pot conecta cu cele dobîndite la Histria. Recomandă atenție sporită pentru rezolvarea problemelor bordeielor apărute în săpătură, ca elemente primordiale pentru precizuni cronologice.

Prof. D. M. Pippidi subliniază, la rîndul său, marea importanță a comunicării celor doi referenți, precum și problemele deosebite pe care cercetarea le-a prezentat.

Prof. B. Mitrea relevă comunicarea tovarășului R. Ocheșeanu, importanța și semnificația tezaurului de monede prezentat de acesta.

Tov. Al. Suceveanu, după ce face remarci de amănunt pe marginea comunicărilor prezentate de VI. Iliescu, N. Gostar și M. Bucovală, relevă importanța datelor oferite de cercetările prezentate de A. Rădulescu și C. Scorpan. Precizează cîteva probleme de cercetare asupra cărora autorii vor trebui să insiste în viitor (datarea bordeielor, detalii de viață în etapa „precolonială“ etc.).

C. Preda adaugă un element probatoriu pentru comunicarea celor doi tovarăși și remarcă valoarea deosebită a concluziilor acestora.

H. Nubar observă că cei doi referenți au insistat asupra elementelor datate în epoca greacă la Tomis și insistă ca în viitor accentul să cadă pe observațiile referitoare la epoca romană, unele dintre ele, deși sumar enunțate, fiind în strînsă legătură cu evenimentele din aceeași perioadă (sec. III și V e.n.) de la Histria.

R. Vulpe, consideră comunicarea lui A. Rădulescu și C. Scorpan drept un eveniment important din punct de vedere științific și relevă cu căldură meritul acesteia. Face referiri de detaliu la comunicarea tov. N. Gostar.

Prof. D. Tudor, relevă importanța preocupărilor lui M. Bucovală, pentru materialul vitric, atât de necesar într-o cercetare științifică riguroasă și aducând câteva amănunte referitoare la prezența acesteia în epoca romană în Dacia, felicită pe autor pentru comunicare.

Ședința se reia în după amiaza aceleiași zile (președintele prezidiului (prof. Radu Vulpe) cu următoarele comunicări :

- 1) Cătălina Bloșiu (Iași) — *Folcsirea calculatoarelor electronice în arheologie.*
- 2) C. Pop (Cluj), V. Lucăcel (Zalău), — *Un signum roman descoperit la Zalău-Ortelec.*
- 3) R. Ocheșeanu (Constanța), *Un pod tomitan din vremea împăratului Septimiu Sever.*
- 4) M. Popa (Alba Iulia), — *Cultul zeiței Isis în Dacia romană.*
- 5) L. Petculescu (București) — *Masca de coif de la Hirșova.*
- 6) M. Munteanu (Constanța), — *Cîteva inscripții tomitane inedite.*
- 7) G. Simion, V. Bauman (Tulcea) — *Noi descoperiri pe teritoriul Noviodunumului.*

Întrebările, puse de N. Gostar, M. Rusu și Em. Popescu, se referă aproape toate la comunicarea tovarășilor G. Simion și V. Bauman.

Al. Suceveanu, pe marginea comunicării lui L. Petculescu, adaugă elemente ajutătoare în favoarea opiniei că pe tot limesul, produse occidentale circulau în toată larghețea în epoca romană timpurie. Referitor la comunicarea tov. G. Simion și V. Bauman, insistă asupra importanței cercetărilor în mediul rural, care se verifică foarte bine cu ceea ce se întâmplă în marile așezări urbane, de obicei.

Tov. Alexandra Ștefan remarcă, în contextul noilor direcții de studiu, date de calculatoarele moderne, valoarea comunicării tovarășei Cătălina Bloșiu. Adaugă că după părerea sa, inscripția prezentată de M. Munteanu poate fi mai veche de sec. II î.e.n. (poate chiar IV î.e.n.) și că în orice caz, aceasta este ce mai veche inscripție tomitană.

Discuțiile se încheie cu aprecierile laudative globale ale ședinței, făcute de tov. Emilian Popescu.

Miercuri 17 octombrie, în ședința de dimineață, au fost prezentate următoarele comunicări :

- Z. Covacef (Constanța) — *Unele aspecte ale artei funerare din Dobrogea romană.*
- A. Aricescu (Constanța) — *Două inscripții din vecinătatea Sacidavei.*
- N. Gudea (Cluj) — *Fortificații și trupe pe limes-ul Moesiei Superior.*
- D. Tudor (București) — *Stadiul cercetărilor în legătură cu cultul cavalerilor danubieni.*
- Al. Barnea (București) — *Figuri creștine pe un fragment de cărămidă din cetatea Tropaeum Traiani.*
- N. Georgescu (Constanța) — *Complexe funerare din Tomis.*
- V. Culică (Călărași) — *Contribuții la cunoașterea numismaticii neoficiale din Dobrogea romano-bizantină.*
- Al. Suceveanu (București) — *În legătură cu statutul juridic al orașului Tomis în epoca romană.*

După întrebări adresate raportorilor de către tovarășii Em. Popescu și N. Gostar, discuțiile debutează prin intervenția tov. H. Nubar. Acesta subliniază valoarea știrilor comunicate despre cultul cavalerilor danubieni, adăugând un element referitor la poziția aparte a acestui cult în Dobrogea unde, datorită influențelor grecești puternice, răspîndirea sa a fost împiedicată sau substituită de cultul Cavalerului Trac.

N. Gostar se referă la comunicarea lui A. Aricescu, propunind integrarea, în altă manieră, a numelui păstrat în inscripție și, la acelea ale lui N. Gudea și D. Tudor, cărora le propune unele modificări de interpretare.

Emilian Popescu, face apoi referiri la comunicarea lui A. Aricescu, subliniind dificultatea descifrării inscripției funerare prezentate. Recomandă lui N. Gudea o lectură mai aprofundată a acelor părți din *Notitia Dignitatum* care se referă la regiunile dunărene și găsește unele contradicții în comunicarea tov. Al. Suceveanu.

Miercuri 17 oct. 1973

Ședința de după amiază este consacrată discutării și stabilirii planurilor de cercetare arheologică a Văii Carasu și a zonelor aferente, în legătură cu realizarea complexului hidroenergetic Dunărea-Marea Neagră. În afară de arheologi, la discuții a participat și un colectiv de arhitecți de la Institutul județean de proiectări Constanța, condus de arh. Gh. Dumitrașcu, directorul Institutului. Lucrările au fost conduse de prof. D. M. Pippidi.

La început au fost prezentate proiectele și variantele de bază ale complexului susmenționat, precum și zonele arheologice ce urmează a fi afectate în cursul lucrărilor. După numeroase întrebări și discuții, la care au participat E. Comșa, P. Diaconu, A. Rădulescu etc. s-a ajuns la întocmirea unui proiect de măsuri și hotărâri referitor la cercetarea și salvarea, pe etape, a celor mai importante așezări, necropole și monumente arheologice aflate pe acest traseu.

S-a stabilit ca în cel mai scurt timp să se efectueze o cercetare de suprafață pe zone și trasee aferente, de către o echipă formată din specialiștii Institutului de arheologie București și ai Muzeului de arheologie Constanța, pentru cunoașterea în detaliu a acestora, pentru cartografiere generală și ridicările topografice necesare, în vederea stabilirii și începerii săpăturilor arheologice în punctele cele mai importante, acțiune ce va continua în anul ce urmează.

Joi 18 octombrie 1973, dimineața.

Președintele prezidiului a fost tov. prof. N. Lascu.

Au prezentat comunicări tovarășii :

- Gh. Papuc (Constanța) — *Cîteva considerații privind construirea zidului de incintă al cetății Tropaeum Traiani.*
- Em. Popescu (București) — *Contribuții cu privire la organizarea internă a Histriei, Tomisului și Callatisului în secolele IV—VI e.n.*
- Oct. Mărculescu (București) — *Monede bizantine din Dobrogea.*
- Filaret Popescu (Constanța) — *Mărturii arheologice subacvatice din porturile Tomis și Callatis privind navigația romană.*
- C. Scarlat (Constanța) — *Fenomene hidrometeorologice, hidrobiologice și geologice care au determinat imersiunea porturilor antice Tomis și Callatis.*
- I. Micu (Orașul Gh. Gheorghiu-Dej), *Un traducător din Ovidiu mai puțin cunoscut.*

Întrebări — în special tovarășului Gh. Papuc — au pus: Em. Popescu, P. Alexandrescu, N. Lascu, S. Columbeanu și N. Gostar. Discuțiile au debutat prin cuvîntul tov. prof. N. Lascu, care a adus omagii organizatorilor pentru interesul statornic arătat operei lui Ovidiu, dovedit și prin includerea unei comunicări referitoare la aceasta în programul sesiunii. Felicită pe I. Mincu pentru comunicarea prezentată, relevînd utilitatea acesteia pentru cinstirea în continuare, mai ales aici la Tomis, a memoriei marelui poet. Cercetători S. Columbeanu, Em. Popescu și P. Alexandrescu relevă rînd pe rînd, importanța vestigiilor găsite în apele Mării Negre, necesitatea consultării izvoarelor antice, în special în culegerile din vremuri mai apropiate de noi, adăpostite în marile biblioteci din străinătate, precum și necesitatea dirijării cu competență a cercetărilor subacvatice, începînd cu viitorul cel mai apropiat.

C. Preda remarcă, în încheierea acestei ședințe, valoarea comunicărilor prezentate și ținînd cont de faptul că încheierea acesteia consemnează practic închi-

derea lucrărilor sesiunii la secția „Istorie clasică“, subliniază modul exemplar al prezentării și dezbaterilor de-a lungul celor 3 zile și mulțumește întregului colectiv al Muzeului de arheologie Constanța pentru felul în care a fost organizată sesiunea și pentru serviciile făcute astfel arheologiei românești.

SECȚIA II-a. ISTORIA COMUNEI PRIMITIVE.

Miercuri 17 oct. 1973, dimineața.

Comunicări :

- Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu (București) — *Locuirile musteriane de la Castelu și Peninsula.*
- Eugen Comșa (București) — *Figurinele de marmură din epoca neolitică din sudul României.*
- Al. Aldea (Alba Iulia) — *Altarul magico-ritual din așezarea de la Ghibrom.*
- N. Harțuchi (Brăila) — Victor Bobi (Focșani) — *Un nou sceptor din piatră zoomorf descoperit în România.*
- Mircea Rusu (Cluj) — *Inceputurile metalurgiei fierului în România.*
- P. Alexandrescu (București) — *Cu privire la un nou studiu privind sfârșitul epocii hallstattiene în țara noastră.*
- M. Irimia (Constanța) — *Așezarea hallstattiană de la Rasova.*
- Mioara Turcu (București) — *Brățări de epocă romană din colecția dr. Severeanu descoperite pe teritoriul Dobrogei.*

Au pus întrebări, cerînd detalii : Mircea Rusu, și P. Alexandrescu ; au răspuns Al. Aldea și M. Irimia.

La discuții, arheologul Eugen Comșa a subliniat, în primul rînd, activitatea fructuoasă desfășurată în Dobrogea de Al. Păunescu și Fl. Mogoșan, cărora le recomandă extinderea cercetărilor atît pe linia Dunării cît și în nordul Dobrogei, cu deosebire în adăposturile din Munții Măcinului. Referindu-se la comunicarea tov. P. Alexandrescu, amintește faptul că cercetările privind perioada secolelor VI—V î.e.n. sînt mult mai numeroase, dar nu toate descoperirile au fost publicate și subliniază importanța descoperirii de la Ghibrom, cuprinsă în comunicarea tov. Al. Aldea F. Găsește foarte seducătoare ipoteza avansată de M. Rusu, că trecerea la metalurgia fierului în Transilvania să se fi realizat pe baza experienței locale, a metalurgiei bronzului, fără influențe exterioare, microasiatice.

În cuvîntul său, M. Rusu sugerează lui N. Harțuchi realizarea analizei rocilor din care au fost lucrate sceptorii în formă de cap de cal, ca prim pas în eventuala precizare a zonei de proveniență a materialului. Apreciază rezultatele cercetărilor de la Rasova și sugerează autorului (M. Irimia), urmărirea problemelor pe un spațiu mai larg.

SECȚIA DE ISTORIE PREFEUDALĂ ȘI FEUDAL-TIMPURIE.

Joi 18 oct. 1973, dimineața.

Comunicări :

- B. Mitrea (București) — *Circulația monetară în cetatea bizantină de la Biserița-Garvăn.*
- R. Florescu (Buc.) N. Georgescu (C-ța) — *Săpăturile de la Capidava (1959-1973).*
- P. Diaconu (București) — *Un izvor nordic referitor la luptele bizantino-cumane din 1122—1123.*
- Silvia Baraschi (Buc.) *Locuințele de suprafață de la Păciul lui Soare (sec. XIII-XV.).*
- N. Conovici (Călărași) — *Un tezaur de monede din secolul XIV de la Păciul lui Soare.*

SECȚIA DE ISTORIE MEDIE, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ.

Marti 16 oct. 1973, dimineața.

Comunicări :

- R. Ciobanu (București) — *Contribuții la reconstituirea civilizației Dobrogei medievale timpurii (secolele IX-XV).*
- Rodica Șoimescu (București) — *Bizanțul și vechiul teritoriu al Dobrogei, thema Paristrion (Paradounavon).*
- Sergiu Columbeanu (București) — *Considerații privind traficul maritim al Dobrogei (sec. XIII-XVI).*
- T. Mateescu (București) — *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpînirii otomane.*
- Panait I. Panait (București) — *Dobrogea în timpul războiului ruso-turc, din anii 1806—1812.*

La întrebările puse răspund amănunțit : T. Mateescu, R. Ciobanu și Rodica Șoimescu. La discuții, tov. Gh. Dumitrașcu remarcă utilitatea comunicării lui T. Mateescu, mai ales în condițiile pregătirii viitorului muzeu de istorie medie, modernă și contemporană a Dobrogei. P. Diaconu felicită pe T. Mateescu, S. Columbeanu și Rodica Șoimescu pentru comunicările prezentate și menționînd unele inadvertențe din lucrarea lui R. Ciobanu, face unele recomandări pentru modalitățile cercetării de viitor ale acestuia.

Panait I. Panait apreciază valoarea comunicărilor prezentate în ședință, în special cele ale lui R. Ciobanu, R. Șoimescu și S. Columbeanu, căruia îi recomandă lărgirea sferei de acțiune, din punct de vedere cronologic. Propune ca în ședința de după amiază să se discute tematica viitorului muzeu de istorie al Dobrogei.

Marti 16 oct. 1973, după amiază.

Se prezintă comunicările :

- Gh. Dumitrașcu (Constanța) — *O personalitate marcantă a administrației din Dobrogea : Remus Opreanu, primul prefect al Constanței.*
- Liviu Ștefănescu, R. Homer (București) — *Contribuții la alcătuirea tematicii Muzeului de istorie medie, modernă și contemporană a Dobrogei.*
- Stelian Popescu (București) — *Cîteva considerații privind organizarea Muzeului de istorie a Dobrogei : perioada 1947 — la zi.*
- Marin Badea (București) — *Intellectualitatea și clasa muncitoare din România în procesul luptei pentru realizarea orînduirii socialiste.*

În discuțiile care au urmat, vorbitorii s-au referit în mod expres și la problemele practice de realizare a tematicii noului muzeu. Astfel, în cuvîntul său, P. Diaconu a făcut propunerea ca din punct de vedere cronologic, tematica să debuteze cu secolele VI-VII e.n., iar materialele de expus (în special cele aparținînd sec. X-XIII) să fie depistate cu ajutorul arheologilor. Insistă ca un punct central al tematicii să fie reprezentat de cultura din perioada dintre cele două războaie mondiale, iar în tematică să fie evocate pregnant personalitățile din istoria acestui ținut dobrogean (de ex. Ion Ionescu de la Brad, Remus Opreanu etc.).

I. Bitoleanu face unele precizări de ordin tehnic, iar S. Columbeanu propune inițierea lucrărilor prin alcătuirea unei cronologii dobrogene, prevăzute cu toate datele importante, dublată de un repertoriu care să cuprindă atît descoperirile notabile cît și personalitățile de văză, începînd cu călătorii străini. Subliniază necesitatea investigării arhivelor orașelor apropiate Dobrogei (Brăila, Galați) și a celor mai diferite izvoare necesare.

Panait I. Panait sugerează ca propunerile să fie puse de acord și concretizate într-o sinteză, al cărei obiectiv să fie urmărirea aspectului tematic și cronologic, prin însușirea problemelor economice, sociale, politico-militare, culturale (arhitectură), etc.

Numeroase sugestii referitoare la alcătuirea tematicii muzeului face în continuare R. Ciobanu. Crede că reflectarea istoriei Dobrogei trebuie legată de

momentele istoriei universale. Propune periodizări pentru istoria medie (cu punct de plecare, sec. IX) și modernă (de la 1877). Sugerează ca în ilustrarea evului mediu, componența etnică românească să fie bine atestată și crede întemeiată folosirea largă a hărților și planurilor care fac mai lesnicioasă înțelegerea de către omul simplu. Subliniind importanța viitorului lăcaș de cultură, George Protopopescu opinează pentru crearea unui larg colectiv de specialiști care să poată întocmi repede, pe probleme, tematica necesară în puțina vreme care a mai rămas la dispoziție. Despre importanța și modul general de realizare a acestui nobil deziderat s-au referit și tov. Liviu Ștefănescu și I. Bitoleanu.

Miercuri 17 oct. 1973, dimineața

Sint prezentate comunicările :

- George Protopopescu (Cluj) — *Unele aspecte ale artei militare românești privind apărarea Dobrogei în 1916.*
- Gh. Dumitrașcu, I. Gruia Constanța — *Elemente ale demografiei rurale în județul Constanța între anii 1916—1922.*
- Elena Georgescu (București) — *Însemnătatea documentelor programatice și necesitatea ilustrării lor în muzeele locale.*
- Gh. Pîrvulescu, I. Don (București) — *Cu privire la prezentarea mișcării muncitorești dobrogene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în contextul general al mișcării muncitorești din România.*
- I. Bitoleanu (Constanța) — *Modalități de expunere a problemelor mișcării muncitorești din Dobrogea (1880—1940) în Muzeul de istorie a Dobrogei.*
- Gh. Pîrvulescu, C. (București) — *Referiri cu privire la ilustrarea în Muzeul Dobrogei a revoluției populare.*
- Cornel Greavu (Constanța) — *Activitatea marinei române în războiul de independență la 1877.*

DISCUȚII :

Stelian Popescu apreciază conținutul comunicărilor prezentate, subliniind ajutorul pe care acestea îi oferă în realizarea și organizarea Muzeului de istorie modernă și contemporană a Dobrogei. Opinează ca locul personalităților să fie bine marcat în expoziție și tematică.

Marin Badea atrage atenția asupra problemei periodizării în care rolul predominant îl au relațiile de producție. Semnalează importanța reflectării evenimentelor politice, începînd cu anul 1913 și sfîrșind cu perioada 1953—1965, pe care le și trece de altfel în evidență.

Panait I. Panait crede că tratarea istoriei locului trebuie făcută în contextul Imperiului Otoman, dar în conexiune și cu realitățile istorice românești. Subliniază dezideratele de ordin estetic, reclamate de prezența mare a turiștilor străini pe litoral.

George Protopopescu face referiri la importanța acțiunii și sprijinul deosebit pe care forurile centrale trebuie să-l acorde acestei opere, subliniind necesitatea accelerării lucrărilor.

În încheierea lucrărilor a luat cuvîntul tov. Ilie Rădulescu, directorul Așezămintelor culturale. Regretînd că n-a participat la ședința anterioară, începe prin a face referiri la sesiunea din aprilie 1973, organizată de Muzeul de arheologie Constanța tocmai în vederea realizării Muzeului Dobrogei. Avînd în vedere data preconizată pentru deschiderea acestuia (iulie-august 1974), trebuie accelerat ritmul de lucru. Stabilind cîteva coordonate cardinale ale tematicii acestui lăcaș, consideră că firul călăuzitor este dat de prezența populației băștinașe. Nu se va face abstracție de autoritatea politică care a stăpînit Dobrogea, dar trebuie găsite cele mai bune mijloace de prezentare ale acestora. Exprîmînd cîteva doleanțe de ordin tehnic (texte cît mai puține, documente grăitoare estetic expuse, nota locală dominantă în contextul istoriei naționale etc.) face apel la specialiștii prezenți pentru sprijinirea concretă a acțiunii de organizare a muzeului. Insistînd

asupra activizării Consiliului de lucru pentru deschiderea acestei noi unități de cultură, mulțumește în numele direcției Așezămintelor culturale pentru răspunderea cu care factorii locali se ocupă de această problemă și remarcă elogios activitatea depusă de tovarășii A. Rădulescu, directorul Muzeului de arheologie, Gh. Dumitrașcu și I. Bitoleanu.

Miercuri 17 oct. 1973, după amiaza

Intrucît seria comunicărilor a fost epuizată, după vizitarea localului destinat adăpostirii viitorului muzeu, participanții la lucrările acestei secții s-au întrunit pentru dezbateră expresă a problemei tematicii și modului de expunere a pieselor muzeale.

Liviu Ștefănescu deschide discuția cu o apreciere generală a localului viitorului muzeu și compartimentărilor necesare pentru expunerea cronologică a materialelor. Potrivit opiniei exprimate, sala I-a, de la intrare ar urma să fie destinată antichității („Dobrogea geto-dacilor“), sala II-a ar trebui să oglindească procesul formării poporului și limbii române, sala a III-a, perioada sec. X-XVIII — iar la etaj, perioadele distincte 1848—1878, războiul de independență, perioada 1878—1918, 1918 — la zi, cu reflectare specială a realizărilor orînduirii socialiste.

Alte propuneri și sugestii sînt date de tovarășii Gh. Protopopescu și Gh. Dumitrașcu.

Joi, 18 oct., ora 13.

Închiderea lucrărilor sesiunii.

Plenara de închidere a lucrărilor a avut loc în sala de artă a Muzeului de arheologie, în prezența tuturor participanților, a numeroși invitați din oraș, a oficialităților orașului.

În numele invitaților a luat cuvîntul tov. prof. dr. doc. Radu Vulpe, decanul de vîrstă al specialiștilor prezenți. În cuvîntul său, rezumînd concluziile celor aproape 4 zile de comunicare, prof. Radu Vulpe a subliniat participarea numeroasă, noutatea și valoarea intervențiilor referenților, caracterul substanțial și fructuos al discuțiilor. Caracterul important al sesiunii, loc de întîlnire pentru numeroși specialiști din țară, rezidă și în problemele de stringență actualitate precum amenajarea complexului muzeistic, modalității de reconstituire a monumentului Adamclisi, planul de prospectări și cercetări pe traseul canalului Dunărea-Marea Neagră. În numele tuturor invitaților, prof. Radu Vulpe a mulțumit organizatorilor și organelor locale de partid și de stat pentru strălucita, prestigioasă manifestare științifică ce a avut loc în incinta muzeului constănțean.

Relevînd importanța comunicărilor și a discuțiilor, Tov. A. Rădulescu, directorul Muzeului de Arheologie, mulțumește tuturor participanților și declară închise lucrările sesiunii științifice de comunicare și referate, ediția 1973.

C. DAICOVICIU

La 27 mai 1973, inima lui Constantin Daicoviciu a încetat să mai bată. Determinat de durerosul deznodământ, am publicat un necrolog, în nr. 15, din 10 august 1973, al revistei Tomis, din care socot prielnic evocării de față, să citez o schiță de portret: „Vestea neașteptată a morții acad. C. Daicoviciu, a produs în țară impresia unei probușiri de stîncă. Căci într-adevăr, chipul său dur, părea tăiat din granitul munților noștri, în vreme ce, în sufletul său bun își găsisse loc întreaga omenie străbună. Dacă în alcătuirea marilor existențe, însușirile contradictorii constituie nota lor caracteristică, apoi duritatea aparentă și sensibilitatea lăuntrică, înțelepciunea matură și entuziasmul juvenil, munca titanică și rare clipe de reverie romantică — adică, toată această suită de antinomii — îl așează pe dispărut în rindul marilor personalități“.

Repetarea, în acest cadru, a schiței sale de portret, am făcut-o din convingerea că orice adaos posibil ar dăuna amintirii pe care acest titan al istoriei românești, ne-a lăsat-o în trecerea sa prin viață.

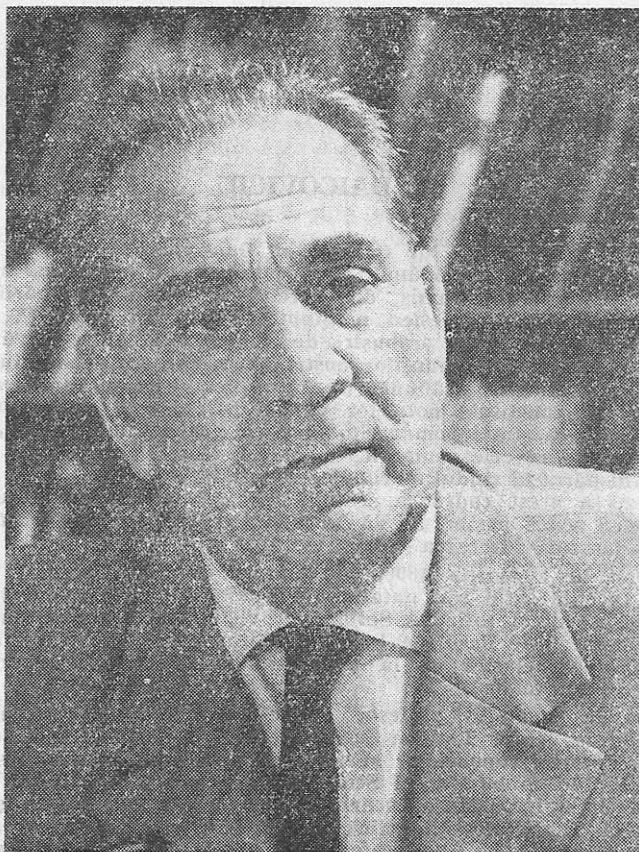
S-a născut la 1 martie 1898, în comuna Căvăran, județul Caraș-Severin (de la o dată recentă satul său natal a început să-i poarte numele), din părinții Damaschin învățătorul și soția sa Sofia Daicoviciu. După absolvirea claselor primare în satul natal, face liceul la Lugoj și Caransebeș și urmează apoi cursurile facultății de filologie clasică de la Universitatea din Cluj, obținînd licența cu distincția „magna cum laude“.

Remarcat de învățatul profesor Vasile Bogrea, tinărul licențiat participă la săpăturile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, făcîndu-se cunoscut în cercul de specialitate, datorită rapoartelor și studiilor privitoare la aceste săpături. Apoi își întrece studiile ca bursier al Școlii Române din Roma, rodul celor doi ani de studii fiind două importante lucrări: *Castrimonium in Latium și Italienii în Dalmația romană*. Activitatea didactică propriu-zisă și-o începe în anul 1928, ca asistent de istorie antică pe lângă catedra de istorie de la Universitatea din Cluj. Își ia doctoratul cu aceeași distincție, „magna cum laude“, în specialitatea „arheologia și istoria antică“, iar în 1932 își obține docența.

Între anii 1929—1932, face călătoriile de studii în Ungaria, Austria, Germania, Franța și Grecia, apropiindu-și noi metode de cercetări arheologice. Între 1932—1938 este conferențiar de antichități și epigrafie la Cluj, iar între 1938—1948, profesor la catedra de arheologie și preistorie. La sfîrșitul acestei perioade este numit șef al catedrei de istorie și filologie la facultatea din Cluj, ca în 1959 să urce cea mai înaltă treaptă a ierarhiei universitare, devenind rector al Universității unificate Babeș-Bolyai.

Ce anume realizări de excepție a îndreptățit această ascensiune puțin obișnuită? Două sînt pirghiile care l-au ridicat pe culmi: uimitoarea sa putere de muncă, și acel demon al cunoașterii (în sens socratic) — misterioasa cerință lăuntrică, al cărei nesăț nu-l poți hrăni, decît cu investigație exhaustivă, într-un domeniu dat, în cazul lui C. Daicoviciu, în aflarea cu orice preț a obîrșiei române.

Acum, privind roadele cercetărilor daicoviene în acest domeniu, putem constata fără putință de tăgadă, că ilustrul defunct, i-a întrecut pe toți cei care s-au ocupat cu cercetările de la izvoarele existenței noastre etnice. N-a rămas nimic nescrutat în ochii săi avizi, nici o măgură dacică, nici o ruină romană, nici o așezare militară sau orașenească, menită a juca rol de za, din lanțul continuității noastre românești, aici unde ne aflăm. Nimeni altul n-a dovedit ca el, atîta te-

C. Daicoviciu

nacitate în urmărirea adevărului propus, și anume, că sub cerul patriei noastre, pe solul și în subsolul ei, se află casa în care ne-am pomenit pe lume de multe milenii în urmă. Dacă se cercetează cele peste 230 de scrieri personale sau de rapoarte științifice redactate laolaltă cu grupele de colaboratori apropiați, cu care a scormonit pămîntul de la Sarmisegetusa, Grădiștea Muncelului, Blidarul, Căpîlna, Valea Sebeșului etc., ușor se va putea edifica oricine, de ce foame de adevăr istoric a fost bintuit acest uriaș, foame pe care nu și-a potolit-o decît cînd a aflat cu mîntea sa și a pipăit cu mîinile sale filonul neîntrerupt al continuității noastre aici, în Dacia lui Burebista, a lui Decebal și a lui Traian cuceritorul care i-a dat limba Romei. Dacă obiectivul urmat cu atîta pasiune științifică s-ar fi aflat în viitor și nu în trecut, scrierile savantului transilvănean s-ar fi aflat în viitor și nu în trecut, scrierile savantului transilvănean s-ar fi putut

confunda — prin gravitatea lor de stil — cu scrierile unui profet. Și totuși, deși materialul său privește trecutul, el tot cu o profeție se aseamănă, deoarece se adresează viitorimii noastre, cerindu-i să fie solidară cu neamul plămădit acum două milenii pe aria carpato-dunăreană, pe care n-a părăsit-o niciodată și sub care dorm osemintele străbunilor săi. Ca într-o uriașă simfonică, în opera sa reapar neconținut leit-motivele de profundă semnificație istorică: Dacii, Daco-romanii, Dacii liberi, Continuitatea daco-romanilor pe aria carpato-dunăreană și mai cu osebire, succesivele adăugiri ale monumentalei sale monografii, Transilvania în antichitate — adăugiri sincronizate cu descoperirile arheologice — din care fapt conchidem că omul acesta prodigios, a fost destinat să ne dovedească identitatea etnică și datele legate de această existență milenară, în toată plenitudinea adevărului istoric. Recitindu-i scrierile, căpătăm parcă un adaos la sentimentul demnității etnice, adaos motivat de convingerea că sintem moștenitorii unor băștinași contemporani cu Herodot.

C. Daicoviciu a apărat, a întărit și a predicat această convingere, așezînd-o în rîndul puținelor certitudini pe care eternitatea o poate semna. Pentru această mare izbîndă ne vine a crede că profesorul de la Cluj a simțit plenitudinea fericirii încă din viață.

Dar cărturarul acesta n-a făcut parte din categoria celor ce-și claustrează existența într-o bibliotecă plină de cărți și deșcartă de viață. Dimpotrivă, neastîmpărul ce-l stăpînea îl împingea neconținut acolo unde viața se învîrtește mai tare, astfel încît biograful său de mîine va putea spune că el se odihnea alergînd oriunde era nevoie de impunătoare sa prezență. Astfel, paralel cu cariera sa de profesor universitar, a mai îndeplinit o multitudine de sarcini, fie în legătură cu specialitatea sa, fie decurgînd din demnitatea sa de cetățean. Încă din 1955 meritele sale necontestate de nimeni i-au fost recunoscute de forum-ul celui mai înalt așezămînt de știință și cultură românească, prin acordarea premiului de stat și mai ales, prin cooptarea savantului transilvan ca membru al Academiei R.S.R. Dar schița personalității sale complexe n-ar putea fi încheiată dacă n-am adăuga și citeva date în legătură cu activitatea sa cetățenească.

Încă din tinerețe, Constantin Daicoviciu apare în viața publică ca un democrat autentic. Dovada atitudinii sale de patriot se face în 1944, cînd laolaltă cu mai mulți profesori universitari semnează memoriul pentru ieșirea României din războiul antisovietic. Intră apoi în rîndurile partidului celor ce muncesc, manifestînd public convingerile sale intime.

Conducerea de partid, apreciînd calitățile excepționale ale lui C. Daicoviciu, îi încredințează mai multe sarcini de răspundere. Între anii 1947—1949 a fost numit subsecretar de stat la Ministerul Muncii, la Ministerul Economiei Naționale și apoi adjunct la cel al Instrucțiunii Publice. În anii 1948—1952 este ales deputat în Marea Adunare Națională și ocupă ulterior postul de președinte al Comitetului de luptă pentru pace și de deputat al Sfatului popular al regiunii Cluj. Ca o recunoaștere a activității sale cetățenești a fost declarat Erou al Muncii Socialiste, titlu de mare onoare meritat numai de cei intrați în Panteonul Național pe calea devotamentului civic față de partid și patrie, iar din anul 1961 este membru al Consiliului de Stat al R.S.R., cu o contribuție uriașă în efortul de construire a socialismului în patria noastră.

Acesta a fost academicianul C. Daicoviciu: mare om de știință și cultură, mare cetățean, devotat membru de partid. A dat patriei generații de tineri purtători de lumină, o multitudine de opere scrise, un certificat de naștere poporului român, precum și un mare exemplu, neoprindu-și pentru sine decît dreptul de a nu fi uitat vreodată de posteritate.

De aceea, acum cînd după truda sa fără pereche, se odihnește sub țărîna patriei pe care a iubit-o pînă la idolatrie, socot potrivită încheierea cu orația limbii sale îndrăgite: „sit sibi terra levis et aeterna memoriae sua“

A. RĂDULESCU

Nicolae Lascu, *Ovidiu omul și poetul*, Editura Dacia Cluj 1971, 476 pp.

Un pregio importante dell'opera, e questo non mancherà di farsi sentire anche in Italia allorché ne uscirà la prevista traduzione italiana, consiste nel presentare un quadro ampio, e non per questo dispersivo, della vita e della produzione poetica di P. Ovidio Nasonne, particolarmente legato alla Romanità per il noto e patetico esilio di Tomi.

L'A., che disponeva di un duplice valido aiuto per il suo lavoro (innumerevoli spunti autobiografici offerti dal poeta e vastissima bibliografia che sembra aver toccato tutti i punti e problemi di particolare interesse), preferisce far parlare direttamente il poeta per un primo e immediato contatto da parte del lettore, collocando poi la bibliografia, suddivisa a seconde dei punti trattati, alla fine dei singoli capitoli, senza che per questo ne venga a soffrire l'unità del lavoro.

Il primo capitolo, sulla vita del poeta (*Viața poetului*, pp. 11—94), assume naturalmente come perno, specie nella parte iniziale, la cosiddetta „elegia autobiografica“ (*Trist.* 4, 10), su ciascun punto della quale ruotano i cenni autobiografici attinti dalle altre opere. Questa convergenza su un unico asse narrativo si rivela particolarmente utile allorché viene meno l'«elegia-base», come sulta dibattuta questione della componente retorica negli studi e nella produzione ovidiana (pp. 17—25 e 87—88) e sui viaggi ad Atene, Asia Minore e Sicilia (pp. 29—32), oltre che, naturalmente, per l'ancora

insoluto mistero della causa dell'„esilio“ (pp. 58—68; utile elencazione delle cause proposte a pp. 89—93), per il quale l'A. stesso riconosce l'impossibilità di una parola definitiva e sicura (p. 68). Ora che il poeta è giunto esule a Tomi (pp. 68—85), l'elegia autobiografica cede il posto ai canti dell'esilio: viaggio doloroso, nostalgia, tristezze e disagi fino alla morte e alla tardiva „riabilitazione“ del poeta nel „processo“ di Sulmona del 10 dicembre 1967 (cfr. *Processo a Ovidiu*, Sulmona 1968), col quale però „non si possono ormai più cancellare le sofferenze di ogni specie patite da Ovidio durante l'„esilio a Tomi““ p. 85).

La trattazione delle opere, nei capitoli successivi (Cap. II: *Poesia erotică*, pp. 95—151; Cap. III: *Poesia narativă*, pp. 153—268; Cap. IV: *Poesia sãrbãtorilor romane*, pp. 269—302; Cap. V: *Poesia exilului*, pp. 303—354), segue uno schema costante: brevi cenni retrospettivi sul genere letterario trattato, descrizione delle singole opere con vaste citazioni antologiche, fonti immediate e giudizio complessivo. Nell'arco di tutta questa parte, che sempre si legge con vivo interesse, vale la pena di soffermarsi un momento sulla genesi e sugli antecedenti delle *Metamorfosi* (pp. 153—165).

Scartata ovviamente l'interpretazione politica (rimediare allo scandalo dell'„*Ars amatoria*“), l'A. pensa a un bisogno interiore di una poesia a piú vasto respiro e, nella ricerca delle fonti di ispirazione diretta, tiene presente la produzione metamorfica greca e latina (pp. 154—156) e le opere piú strettamente mitografiche (pp.

176—185) con riferimenti, su punti singoli, ad altri poeti greci e latini (pp. 186—195). Virgilio e Lucrezio vi appaiono brevemente, l'una con l'*Eneide* quale incentivo a una poesia più profonda (p. 154) e in rapporto a *Met.* 13, 623—698 e 14, 1—608 (pp. 194—195), l'altro per reminiscenze letterarie in *Met.* 6, 517—613 (p. 260) e filosofiche in *Met.* 15, 153—155 (p. 200).

Vorremmo qui prospettare all'A., convinti che il suo amore per il poeta lo indurrà a ripresentare questa sua opera in successive edizioni, la possibilità di una maggiore accentuazione della presenza virgiliana e lucreziana nell'economia poetica delle *Metamorfosi*, in nome di una doppia anglosatura, rispettivamente epica e cosmica, quale invero è già stata dallo stesso qua e là adombrata, come nelle pp. 153—154 e 229 per l'afflato epico e nell'interessantissima sintesi sugli afflussi filosofici nel poema di pp. 195—201.

L'epicità delle *Metamorfosi* (v. bibl. p. 267) è stata oggetto, in questi ultimissimi anni, di vivaci discussioni impregnate sugli studi di E. J. Bernbeck (voluta antepicità e antiunitarietà del poema)¹ e di B. Otis e S. Doepp (epicità e costante presenza virgiliana)², i quali studi, a parte le singole posizioni, convergono nell'acquisizione di un punto fondamentale ulteriormente sviluppato: vive nelle *Metamorfosi* e agisce come forza, a volte forse a livello di inconscio, la presenza di Virgilio, non solo quale modello di forme espressive, ma anche come entità spirituale e oggetto di *aemulatio*³: e in strettissima connessione rivive

inoltre, o almeno si presenta come problema, una certa componente augustea, soprattutto, anche se non esclusivamente, nei libri XII—XV, cioè in quelli che l'Otis racchiude in una sezione a sè (*Rome and the deified Ruler*).

A sua volta la cosmicità del poema, mai persa di vista ma considerata come soggiacente alla pluralità degli episodi e ai loro caratteri sentimentali e umani, può acquistare maggior risalto, solo che si superi il preteso dualismo tra singolarità episodica e unità nella visione del cosmo. L'inserimento della pluralità nell'unità e la constatazione della costante presenza, in Ovidio, di una conoscenza approfondita dei fatti naturali di per se stessi (in questa direzione si possono sfruttare contributi recentissimi, della Betten e dello Ščeglov)⁴ possono rafforzare l'impressione che il *De rerum natura* lucreziano abbia fornito un modello strutturale: storia del cosmo è la prima parte del libro iniziale (vv. 1—451), così come l'ultima parte del poema fino all'apoteosi di Augusto, su un piano analogo alla presenza cosmica augustea in Virgilio (*Georg.* 1, 24—42).

D'altra parte epicità e cosmicità, ben lungi dall'escludersi a vicenda, avevano già dimostrato di coesistere, oltre che in Virgilio, nello stesso Lucrezio (e su questo lo scrivente spera di apportare qualche contributo anche in sede linguistica) e nella loro comune fonte d'ispirazione, cioè Ennio.

Su questa recentissima problematica, che ha il merito di togliere le *Metamorfosi* da quella specie d'isolamento in cui il poema tendeva ad essere collocato come opera a sè, l'A. potrà apportare il contributo della sua sensibilità di attento e appassionato lettore della poesia ovidiana, risolvendo su quest'ultimo terreno quelle controversie che, in sede puramente

¹ E. J. Bernbeck, *Beobachtungen zur Darstellungsart in Ovids Metamorphosen*, München 1967.

² B. Otis, *Ovid as an epic poet*, Cambridge 1966; S. Doepp, *Virgilischer Einfluss im Werk Ovids*, Diss. München 1968. La mancata riuscita epica delle *Metamorfosi* è sostenuta da R. Coleman (*Structure and intention in the „Metamorphoses“*, *Class. Quarterly* 65, 1971, 460—477).

³ R. Lamacchia, *Precisazioni su alcuni aspetti dell'epica ovidiana*, *Atene e Roma* 14, 1969, 1—20 (specie a p. 3).

⁴ A. M. Betten, *Naturbilder in Ovids Metamorphosen*, Diss. Erlangen-Nürnberg 1968, con classificazione settoriale dei fatti naturali; J. K. Ščeglov, *Alcuni lineamenti di struttura nelle Metamorfosi di Ovidio*, *Lingua e Stile* 4, 1969, 53—68.

tecnica, si prestano a facili antionomie a disparità di giudizio.

Gli ultimi capitoli (Cap. VI: *Ovidiu în literatura și arta europeană*, pp. 354—405; Cap. VII: *Ovidiu în România*, pp. 407—457), seguiti da un breve epilogo (pp. 459—461) e da una doppia presentazione dell'opera, rispettivamente in lingua francese e inglese (pp. 463—473), concludono nel

modo più degno l'opera, completandone e rifinandone l'unità metodica e umana: su quest'ultimo termine ci sembra giusto concludere anche il nostro giudizio, come di un sentimento che, lungi da forzature o da inopportuni cedimenti, ha guidato l'A. (cfr. p. 466 e 472) nell'interpretazione dello sfortunato poeta di Tomi.

GIOVANNI GARUTI

L'Aquila, ottobre 1972.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES

- AA — Archäologischer Anzeiger, Berlin
- ARMSI — Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice București.
- Act. Arch. Bp. — Acta Archaeologica, Budapesta.
- Acta M.N. — Acta Musei Napocensis, Cluj.
- AEM — Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien.
- AIIC — Anuarul institutului de istorie, Cluj.
- AISC — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj I-VII, 1922—1938.
- An. Dobr. — Analele Dobrogei
- Ann Ep. — Anée Epigraphique
- Apulum — Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, Alba Iulia.
- Arch. Austr. — Archeologia Austriaca, Beiträge zur Paläontologie Ur-und Frühgeschichte Österreichs, Wien.
- Arch. Ért. — Archaeologiai Értesítő, Budapest.
- Arch. Hung. — Archaeologia Hungarica; Acta Archaeologica Musei Nationalis-Hungaris, Budapest.
- Arch. Jug. — Archaeologia Jugoslavica, Belgrad.
- Athenaeum — Athaenaeum. Studii periodici di Litteratura e Soria dell'Antichita, Pavia.
- Atti — Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protohistoriche, Roma, 1962.
- AVSL — Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu, Braşov, 1843—1941.
- BARSR — Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.
- BASPR — Buletin, American School of Prehistoric Research Old. Lyme, S.U.A.
- BCM — H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, Londra.

- BCMI — Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
- BMC — British Museum Catalogue.
- BMI — Buletinul Monumentelor Istorice, București.
- Bericht Hamburg — Bericht über den V Internationalen Kongress für For-und Frühgeschichte, Hamburg, Berlin, 1961.
- Bul. ASE — Bulletin d'Archéologie sud-est européenne, București.
- BSNR — Buletinul Societății numismatice române, București.
- Carpica — Carpica, Muzeul de istorie Bacău.
- CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
- CNA — Cronica numismatică și arheologică, București.
- Cohen² — M. Cohen, Description des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées médailles impériales, Ed. II, 8 vol., Paris 1880—1892.
- Cumidava — Cumidavă. Culegere de studii și cercetări a Muzeului Județean Brașov.
- CVA — Corpus Vasorum Antiquorum. Union Academique Internationale.
- Dacia — Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, 1924—1947.
NS — Nouvelle Série, București 1957 și urm.
- Danubius — Danubius. Istorie — etnografie. Muzeul de istorie Galați.
- DID — D. M. Pippidi, D. Berciu, Din istoria Dobrogei, I, București, 1965; R. Vulpe, I. Barnea, Din istoria Dobrogei, II, București, 1968.
- DOCAT I = DOW — A. R. Berlinger, Ph. Grierson, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection; vol A. R. Berlinger, Anastasius I to Maurice 491—602, Washington, 1966.
- ED — Ephemeris Daco-romana, București — Roma, 1923—1945.
- ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua.
- Germania — Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Institut Frankfurt.
- HAD — Radu Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja (Académie Roumaine, Conaissance de la Terre et de la Pensée roumaines IV), București, 1938.
- Historica — Historica, Craiova.
- Hermes — Hermes, Zeitschrift für klassische Philologie.
- IGB — Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, ed. G. Mihailov, Serdica, 1956.
- ILS — Dessau, Inscriptiones Latinae selectae.

- Izvestiia Institut — Izvestija — Bulletin de l'institut Archéologique Bulgare.
- JDAI — Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts.
- JNG — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte Herausgegeben von der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft, München.
- JÖAI — Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien.
- JRS — Journal of Roman Studies, Londra.
- KS — Краткие сообщения, Moscova.
- LRBC — P. V. Hill, J. P. C. Kent, R. A. Carson, Late Roman Bronze Coinage; Part. I. P. V. Hill, J. P. C. Kent, The Bronze Coinage of the House of Constantine, A. D. 324—346; Part. II, R. A. G. Carson, J. P. C. Kent, The Bronze Roman Imperial Coinage of the Empire, A. D. 346—498, Londra, 1965.
- Materiale — Materiale și cercetări arheologice, București.
- Memoria Antiquitates — Acta Musei Petrodovensis, Revista Muzeului Arheologic Piatra Neamț.
- MIA — Материалы исследования по археологии СССР.
- NC — Numismatic Chronicle, Londra.
- NCB — Neolit Centralnog Balcana, Belgrad, 1968.
- ND — Notitia Dignitatum.
- NNM — Numismatic Notes and Monographs, New York.
- Om. D. — Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul implinirii a 60 de ani, Ed. Acad. R.P.R., 1960.
- Pick — B. Pick, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, I, Berlin, 1898.
- PIR — Prosopographia Imperii Romani, saec. I, II, III, edd. H. Dessau, E. Krebs, P. von Rohden, Berolini.
- PMMB — Publicațiile Muzeului municipiului București, I—II, 1934—1936.
- Pontice-Pontica — Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de arheologie Constanța.
- Rad. Vojv. Muz. — Rad Vojvodanskih Muzeia, Novi Sad.
- RATTO — Rodolfo Ratto, Monnaies byzantines et d'autres pays contemporaines à l'époque byzantine (catalogue vente 1930).
- RBN — Revue Belge de Numismatique.
- RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.
- REG — Revue des Études grecques, Paris.
- RESEE — Revue des Études Sud-Est Européennes.
- Rev. Muz. — Revista Muzeelor, București.
- RIC — Roman Imperial Coinage, Londra.

- RIN — Revista Italiana di Numismatica
- RN — Revue Numismatique, Paris.
- RRSI — Revista Română de Studii Internaționale, București.
- SA — Советская археология.
- SCIV — Studii și cercetări de istorie veche, București.
- SCN — Studii și cercetări de numismatică, București.
- SNR — Schweizerische Numismatische Rundschau.
Revue suisse de numismatique.
- St. Cl. — Studii Clasice, București.
- St. C. St. Cluj. — Studii și cercetări științifice, Cluj.
- Starinar — Starinar, Organ srpekog archeologskog druztva.
Belgrad.
- Sydenham — Ed. A. Sydenham, The Coinage of the Roman Republic, Londra, 1952.
- VDI — Вестник древней истории.
- VII. CISPP — VII-ème Congres International des sciences pre-histoire et protohistoire, Praga, 1966.
- WPZ — Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien.
- Wroth — W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, Londra, 1908.

